KATONAI PSZICHOLÓGIA

OLDŘICH MIKŠIK

KATONAI PSZICHOLÓGIA

OLDŘICH MIKŠIK

A PSZICHOLÓGIAI TUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA

KATONAI PSZICHOLÓGIA

208/2.

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ, BUDAPEST 1968

A mű eredeti címe

VOJENSKÁ PSYCHOLOGIE

Kapitoly z psychologie výchovy vojáků

Naše vojsko — Praha, 1964.

Fordította

FIRON ANDRÁS

Az eredetivel egybevetette

DR. STELCZER ÁRPÁD

KÜRTI ISTVÁNNÉ

© OLDŘICH MIKŠIK, 1964

Ma már megérett az idő arra, hogy hadseregünk parancsnokai számára olyan népszerű pszichológiai művet adjunk közre, amelyből megismerkednek a katonai pszichológia alapvető problémáival. Hogy ez mennyire szükséges, azt a következő tények bizonyítják:

A korszerű háború a résztvevők pszichikumára olyan erős hatást gyakorol majd, hogy erre már a békekiképzés során fel kell készülnünk, vagyis a katonai pszichológiai ismereteket a katonai kiképzés minden területén fel kell használnunk.

A korszerű katonai kiképzés mind bonyolultabbá válik, s emiatt a parancsnokok egyre inkább érdeklődnek a pszichológia kérdései iránt. A mindennapos kiképzés tapasztalatai viszont arról tanúskodnak, hogy az általános pszichológia nem ad kielégítő választ a kiképzés során felmerülő gyakorlati problémákra. A parancsnokoknak, hogy eleget tehessenek a katonai szolgálat szigorú követelményeinek, s felkészíthessék alárendeltjeiket a korszerű háború még magasabb igényeire, olyan kézikönyvre van szükségük, amely segíti őket a mai fiatalság bonyolult nevelési problémáinak megoldásában.

Azok az összefoglaló jellegű pszichológiai munkák, amelyek megkísérlik a katonai pszichológiai problémák megoldását, inkább az általános pszichológia felépítését követik, nem pedig a katonai pszichológia alapvető hivatását a kiképzés, a korszerű háborúra való felkészítés problémáinak megoldását kutatják. Ezzel pedig elterelik a pa-

rancsnokok figyelmét a kiképzés fő céljáról — az öntudatos, szívós, elszánt katonatípus kialakításáról. A folyóiratok szakcikkei viszont rendkívül messze kalandoznak e témától.

Ha ki akarjuk tölteni a katonai pszichológia hézagait, és valóságos segítséget akarunk adni a csapatoknak, nem csekély nehézséggel kell megbirkóznunk. A marxista katonai pszichológia, mint az alkalmazott pszichológia sajátos ágazata, még csak fejlődésének kezdetén van. Mindeddig nincs szabatosan meghatározva a tárgya, nincs pontosan kialakítva a felépítése, nincsenek kijelölve főbb területei.

Mélyrehatóbb pszichológiai vizsgálatoknak mindezideig a katonák életének és tevékenységének csupán néhány olyan jelenségét vetették alá, amelyek a háborúban és a harckiképzés során megnyilvánulnak.

Tudatában vagyok annak, hogy a katonai pszichológiának az a felfogása és felosztása, amellyel most az olvasó megismerkedik, vitára adhat alapot. Számos kérdést éppen csak érinteni tudok. Különösen a társadalmi pszichológiára — amely nálunk még gyermekcipőben jár — érvényesek az iménti megállapítások. Néhány tételt és következtetést a további katonai pszichológiai kutatások bizonyára felülvizsgálnak és kiigazítanak majd. Úgy vélem azonban, hogy e könyv ennek ellenére is segítségére lesz a parancsnokoknak és politikai munkásoknak mindennapi bonyolult munkájukban.

Egyetlen tudományágat sem lehet alaposan kifejleszteni szűk körben, hanem csakis a nézetek széles körű harcában, gyümölcsöző vitákban, amelyek rendezik a nézeteket, és újabb irányt sugallanak a munkának. Ebben látom e kötet rendeltetését is.

Nem foglalkozom a katonai pszichológia valamennyi területével, csakis azzal a hárommal, amely a katona harckiképzésénél a leglényegesebb: a háború és a fegyveres harc lélektani problémáival, az újoncok pszichológiai sajátosságaival, valamint a harckiképzés alapvető pszichológiai kérdéseivel. Így bizonyára maradnak még feldolgozásra váró problémák, különösen ami a háborús helyzetek

alapvető fajtáira való felkészítés lélektanát illeti — de van még mit kutatnunk az ellenség erkölcsi erejére és ellenállóképeségére való ráhatás pszichológiai törvényszerűségei, valamint az emberek kiválasztása és a konkrét szakkiképzés pszichológiájának területén is.

E kötet hadseregünknek főleg olyan tisztjeihez szól, akik legalább az általános pszichológia alapvető ismereteit már elsajátították. Ezért általános pszichológiai ismeretekkel csak annyiban foglalkozom, amennyiben mondanivalóm belső logikája és az adott kérdések kifejtése megkívánja. Ott pedig, ahol a katonai pszichológia megértése megköveteli, a szükséges mértékben és összefüggésben utalok a társadalmi, politikai, etikai, valamint a gyakorlati pedagógiai szempontokra, még akkor is, ha azok túllépik a katonai pszichológia kereteit. Hogy az olvasó e kötet tanulmányozása során konkrétabb és plasztikusabb képet alkothasson, fejtegetéseimet szépirodalmi szemelvényekkel, háborús veteránok viszaemlékezéseivel stb. illusztrálom.

A szerző

A PSZICHOLÓGIA FELADATA A FEGYVERES ERŐKNÉL

A MARXISTA KATONAI PSZICHOLÓGIA ÁLTALÁNOS ALAPJAI

Miben segíthet a parancsnoknak a pszichológia ismerete?

Az utóbbi években hadseregünk parancsnoki karában megnőtt az érdeklődés a pszichológia iránt, s ez nem véletlen. A társadalom és a hadsereg jelenlegi fejlődése követeli, hogy a katonai nevelők kellő mértékben megismerkedjenek a pszichológiai kutatások eredményeivel.

Miért időszerű az általános pszichológia s különösen a katonai pszichológia megismerése a parancsnoki kar számára?

1. *A parancsnokok a felnövekvő nemzedékek nevelői.* Társadalmunk egész további fejlődése nem csupán gazdasági eredményektől függ, hanem állampolgáraink átnevelésétől, a felnövekvő ifjú nemzedék kommunista szellemű nevelésétől is.

Milyen segítséget kapunk ehhez a pszichológiától?

a) A pszichológia a hatékony nevelőmunka nélkülözhetetlen eszköze. A nevelés folyamata szorosan kapcsolódik a pszichológiához; az embert tanítani és nevelni ugyanis annyit jelent, mint céltudatosan hatni pszichikumára. Ha eredményesen akarjuk az ember „belső világát", pszichikumát formálni, fejleszteni, akkor gyakorlatilag szerzett egyéni tapasztalatainkat feltétlenül gazdagítanunk kell a pszichikumról, az ember értelmi tevékenységének törvényszerűségeiről, érzelmi életéről, személyiségének fejlődéséről szerzett tudományos ismeretekkel. Ha nem tudjuk, mi-

képpen játszódik le a valóság megismerésének folyamata, hogyan alakulnak ki a nézetek, hogyan születik az egyéni meggyőződés és vélemény, mi módon formálódik a jellem — ha nem értjük meg a kölcsönhatást az egyén és az őt körülvevő külvilág, vagyis környezete között —, nem érthetjük meg az ifjú személyiségének a katonai szolgálat alatt végbemenő fejlődését sem, s nem irányíthatjuk azt céltudatosan, tevőlegesen és szisztematikusan.

b) A pszichológia tanulmányozása alapján érthetjük meg igazán saját lelki tevékenységünket, saját egyéniségünket is; ismerhetjük meg alaposabban és objektívabban önmagunkat. Az önismeret lehetőséget nyújt a megismerési folyamatok tökéletesítésére, a valóság rendszeresebb visszatükrözésére, érzelmeink irányítására, akaraterőnk fejlesztésére, lelki sajátosságaink formálására. A pszichológiai ismeretek lehetővé teszik, hogy ésszerűsítsük saját szellemi tevékenységünket, s ily módon a munkában, a tanulásban, a problémák megoldásában a lehető legkisebb szellemi erőfeszítéssel a lehető legoptimálisabb eredményeket érhessük el.

c) A marxista pszichológia alapjainak elsajátítása hozzásegít bennünket a tudományos, a dialektikus-materialista szemlélet kialakításához, mégpedig a jelenségeknek azon a területén, amelyek leginkább viselik a tudománytalan (főleg idealista) spekulációk terhét. A tudományos ismeretek birtokában jobban megérthetjük az olyan bonyolult lelki jelenségeket, mint az észlelést, a gondolkodást, a képzeletet, az érzelmeket, az akaratot stb. — a tudat lényegét, és marxista álláspontról közelíthetjük meg a filozófia alapvető kérdését. A pszichológia ezzel részt vesz az ideológiai harcban. Leleplezi az ember lelki életéről vallott és különféle utakon hozzánk is eljutó idealista és mechanikus nézetek tudományellenes és reakciós jellegét.

A pszichológia tanulmányozásának jelentősége messze túlnő a katonai alkalmazás keretein; a pszichológia tanulmányozása voltaképpen a modern ember általános műveltségének nélkülözhetetlen eleme, mégpedig annál inkább, minél többet kell mindennapi munkájában emberekkel foglalkoznia.

2. *A pszichológia különleges feladatai a korszerű harckiképzés mind bonyolultabb követelményei között.* A korszerű háború alapvető törvényeit és jellegzetességeit feltáró szovjet hadtudomány különösen hangsúlyozza a lakosság erkölcsi tulajdonságainak és jellemvonásainak jelentőségét. „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják."[1] A harcoló tömegek lelkierejének (mint erkölcsi tényezőnek) megvan a maga objektív és szubjektív oldala. A nép és a hadsereg erkölcsi ereje döntő mértékben a társadalom gazdasági rendjétől, a háborút vezető társadalmi osztály vagy csoport politikájától függ. Emellett azonban nem szabad lebecsülnünk a lélektani momentumokat sem — az objektív körülményeknek a tudatban való szubjektív vetületét, az érzelmeket, az akaratot, az ember egész személyiségét és világnézetét, öntudatát, meggyőződését, jellemét stb. A történelem tanúsága szerint az erkölcsi tényezőknek az objektív oldaltól való függése a meghatározó; az „erkölcsi tényező" történelmi kategória, amelyre a társadalmi rendszer jellege, a háború célja, az uralkodó osztály politikája nyomja rá bélyegét. Az ember erkölcsi erejének az alapja tehát az erkölcsi-politikai tudat. Ez a tudat tükrözi, hogy valójában milyen jellegű háborúról van szó, objektíve az uralkodó osztály miféle politikája vezetett ehhez a háborúhoz, társadalmilag mi a célja és jelentősége az adott háborúnak? Ez a tudat hat vissza aztán az emberre a szilárd akarat, az állhatatosság, a fegyelmezettség, az aktivitás, a közösségi érzés, valamint a többi erkölcsi-politikai-harci tulajdonság képében, amelyek végső soron jellemzők a katonák túlnyomó többségére, jellemzők az egész hadseregre. De a történelem egyúttal arra is figyelmeztet bennünket, hogy a háború objektív célja és a csapatok erkölcsi szelleme közötti kapcsolat nem egyszerű, mechanikus visszatükrözés — hanem a szubjektív tényező, az emberek pszichikuma az adott objektív feltételek keretében, a maga sajátos törvényszerűségei szerint alakul és

[1] Lenin Művei. 31. kot. Szikra, Budapest, 1951. 131. old.

fejlődik.[2] Az eszmék nem automatikusan válnak anyagi erővé, hanem csak az ember pszichikumára kifejtett céltudatos és rendszeres ráhatás következményeként. Még inkább igaz ez olyankor, amikor hallatlanul nehéz, kiismerhetetlen és szüntelenül változó körülmények között az ember esetleg kénytelen odaadni legdrágább kincsét, az életét is.

A katona sokoldalú felkészítése a korszerű harcra egyebek között tehát azt is jelenti, hogy maradéktalanul és hatékonyan ki kell használnunk a békeidők minden lehetőségét, hogy kifejlesszük azokat a tulajdonságokat, jellemvonásokat és képességeket, amelyek nélkül a katona a korszerű harcban nem állhat helyt. A harcra való felkészítés tehát több, mint egyszerű nevelési folyamat. Olyan ember kialakításának folyamata ez, aki az élet legnehezebb pillanataiban is képes becsülettel és öntudatosan cselekedni. Az ilyen ember kialakításának pszichológiai törvényszerűségeit tárja fel a katonai pszichológia. Felfegyverzi a parancsnokot a katonai kiképzés pszichológiájának ismeretével, hogy alárendeltjeit a tényleges katonai szolgálat magas követelményeket támasztó feltételei között sikeres harctevékenységre képezhesse ki. Éppen ezért nélkülözhetetlen a hadseregben a katonai célzatú pszichológia tanulmányozása. Itt nem az általános pszichológia tanulmányozásáról van szó, hanem egy új terület, a sajátos rendeltetésű katonai pszichológia megismeréséről és vizsgálatáról. A korszerű harcra történő katonai kiképzés lélektani vonatkozásainak marxista szemlélete megköveteli, hogy megértsük a pszichikum lényegét és megismerjük működésének azokat az alapelveit, melyek segítségével a pszichológia eljut az ember tevékenységének és lelki életének megértéséhez.

[2] Gondoljunk például arra, hogy Németországban a fasiszta rendszernek sikerült fanatizálnia a lakosság széles rétegeit, elködösítve előttük a háború valóságos jellegét és céljait, a pszichikumra gyakorolt céltudatos ráhatással kiváltotta belőlük a megfelelő „erkölcsi erőt és ellenállóképességet" — a vak hitet a führer iránt. Ez oly mértékben sikerült, hogy hajlandók voltak a finánctőkeoligarchia céljaiért, a saját érdekeik ellen harcolni. — A szerző.

A pszichológia — a lelki jelenségek tudománya

Valamely tudomány tárgyának meghatározásakor abból kell kiindulnunk, hogy az az objektív valóságnak mely területét tanulmányozza. Ha tehát megismerkedünk egy adott tudományág tárgyával, megtudjuk, hogy milyen objektív törvényszerűségeket igyekszik feltárni és megmagyarázni.

Mi a tudományos pszichológia elméleti alapja?

1. A marxizmus—leninizmus klasszikusainak filozófiai hagyatéka, amely bizonyítja a tudat történelmi feltételezettségét, valamint másodlagosságát az élő anyag fejlődése szempontjából;

2. az orosz fiziológia, amely reflex-elméletével új tudományágat alapozott meg — a magasabb rendű idegtevékenység fiziológiáját. (I. M. Szecsenov, I. P. Pavlov).

A pszichikai jelenségeknek e források alapján történő értelmezése és a tudományos pszichológia egész rendszerének kidolgozása a szovjet pszichológia történelmi feladata volt, s egyben megfogalmazta kutatásának tárgyát is. A szovjet pszichológia felfogásában a pszichikum:

1. az agy funkciója — vagyis az agynak az objektív valóság szubjektív tükrözésén nyugvó tevékenysége;

2. az objektív valóság történelmileg és a szubjektum által meghatározott tükrözése.

Ez azt jelenti, hogy a *pszichológia tárgyát képező lelki jelenség lényegében azonos a legdifferenciáltabb anyagnak, az agynak funkciójával, amely az objektív világ szubjektív tükrözésén alapul.* A pszichológia a „szubjektív világot" tanulmányozza, azaz a valóságos világnak az emberi fejben való tükrözését, az objektív valóság szubjektív tukörképét. Olyan tudomány tehát, amely az agytevékenység szubjektív, tartalmi oldalát vizsgálja, az ember szubjektív állapotainak objektív törvényszerűségeivel foglalkozik.

Milyen filozófiai, természettudományi és társadalomtudományi alapelvekre épül a marxista pszichológia?

1. A kérdés marxista felfogása elsősorban a vizsgált tárgy ontológiai (lételméleti) meghatározását követeli meg

az állandóan fejlődő anyagi világ jelenségeinek rendszerében. A dialektikus materializmus tanítása szerint a lét az elsődleges, és a lelki folyamat a másodlagos; ez utóbbi csupán az állatvilág bizonyos fejlődési fokán jelentkezik, mint „az anyag legmagasabb rendű terméke".[3] A pszichikum mint a rendkívül differenciált anyagnak, az agynak a sajátossága, fokozatos fejlődéssel jutott el legmagasabb formájáig (az emberi tudatig).

2. Jellemeznünk kell továbbá a vizsgált jelenségek területét (a pszichikumot), megmutatva, hogy a különlegesen differenciált anyagnak milyen sajátosságai vannak. Ebből a szempontból a lelki jelenségek fejlődésileg az anyag ama tulajdonságának legmagasabb rendű formái, amelyet tükrözési képességnek nevezünk. Minden anyagnak sajátos tükrözési képessége van, amely a külvilággal való „kapcsolatának" alapvető formája. A pszichikai tükröződés (a maga aktív mivoltával és egzisztenciális jelentőségével) ennek legmagasabb, minőségileg új megjelenési formája. A magas fejlettségű élőlényeknél az anyag biológiai mozgásformáinak tükrözéséről beszélünk (az élőlény viselkedéséről a biológiai környezetben, valamint az életszükségletek kielégítésére szolgáló közvetítőkről az őt körülvevő természeti környezettel kapcsolatban). Legmagasabb formáját az emberi tudatban éri el, amely az anyag társadalmi mozgásformáit tükrözi, s amely az embernek nemcsak a természeti, hanem főleg a társadalmi környezettel való aktív kapcsolatának eszköze.

A lelki élet, a lelki fejlődés így az embernek a természeti és a társadalmi környezettel való kölcsönhatásában realizálódik. A tudatunktól függetlenül létező valóság a pszichikai jelenségek végtelenül változatos formájában tükröződik vissza az agyban (az agy tükröző képessége révén), és a valóságnak ez a tükrözése képezi az ún. szubjektív „belső világot" — az ember tapasztalatait. Az ember lelki életét, tudatát, tehát nem szakíthatjuk ki létezésének feltételeiből, azokból a feltételekből, amelyek alapján társadalmi cselekvése közben élettapasztalatait össze-

[3] Lenin Művei. 14 kot. Szikra, Budapest, 1954. 46. old.

gyűjti (vagyis kialakítja a maga szubjektív világát és a természeti, társadalmi valóság egyéni, aktív tükrözését).

Mi következik ebből?

a) Bár a pszichikum eredetét tekintve másodlagos, jelentősége mégsem másodrendű. Az objektív valóság tükrözésének minőségétől függ ugyanis az embernek a társadalomban és természetben való tájékozottsága és tevékenységének jellege.

b) A pszichikai folyamatok, tulajdonságok, állapotok — tartalmukban — a belső feltételek (az ember lelkiállapota) és a külső ingerek közötti kölcsönhatás eredményei.

Megállapítottuk, hogy a pszichikus tevékenység az objektív valóság visszatükrözése az agyban. A következő alapvető probléma: hogyan megy végbe a tükrözés folyamata, mi a lényege, milyen a mechanizmusa? Kiindulópontul itt Pavlovnak a magasabb rendű idegtevékenység filozófiája terén végzett kutatásai szolgálnak.

a) A szervezet tevékenysége a környezettel való elszakíthatatlan egységben keletkezik, megy végbe és változik. (Az élet a környezettel való szüntelen kölcsönhatásban realizálódik.) A szervezet működésének bármely mozzanatát és a szervezet egészét csakis a szervezet létezésének feltételei alapján, a környezetével való megbonthatatlan egységben és összefüggésben vizsgálva érthetjük meg. Az ellentétek (a szervezet és a környezet) egységéről van szó, amely ellentétek legyőzése (állandó megoldása) útján valósul meg a fejlődés, tehát realizálódik maga az élet is.

b) A szervezet és a külvilág közötti kapcsolat szerve — az idegrendszer. Az idegrendszer a legfinomabb és a legbonyolultabb szerve testünknek; feladata, hogy szabályozza a szervezet élettani folyamait az adott környezetben, s megőrizze a szervezet és a külvilág egyensúlyát. Minden úgynevezett pszichikai folyamat az idegrendszer funkciója.

c) Az idegrendszer működésének alapeleme a reflex, amelynek funkciója: a (belső és külső) környezetből kiválasztott ingerek átvétele, a központi idegrendszerben való feldolgozása, majd a szervezet reagálása ezekre az ingerekre.

A reflex nyújt lehetőséget a szervezetnek az adott környezethez való adekvát (megfelelő) alkalmazkodásra. Azzal ugyanis, hogy véghezviszi az ingerek tükrözését (a megismerés és a megkülönböztetés révén), biztosítja és kialakítja a helyes reakciót vagy azonnal a feltétlen reflexek pályáján, vagy a szerzett tapasztalatok fokozatos beidegződése útján (tanulás során). A tapasztalatok megszerzése azon az elven alapul, hogy a külvilágból származó ingerek számunkra létfontosságúak, nélkülözhetetlen mozzanatokat és jelenségeket jeleznek.

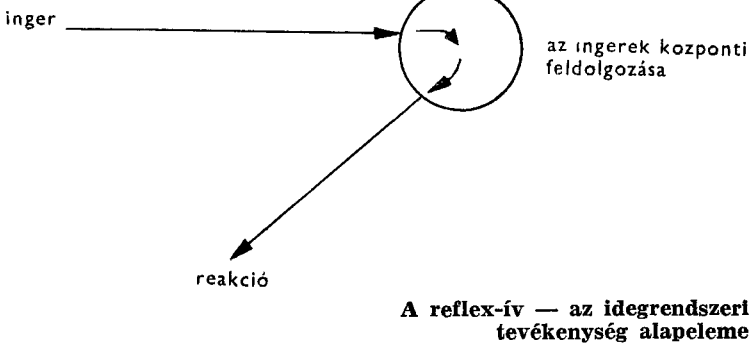

A reflex-ív — az idegrendszeri tevékenység alapeleme

d) Ez a tevékenység a determinizmus elve alapján megy végbe, mégpedig úgy, hogy a lelki működést két ellentétes jelenség határozza meg: egyrészt az agyra ható ingerek, másrészt az ingerek között a „belső állapot" (a vele született hajlamok és a szerzett tapasztalatok) szerint történő választás.

A pszichikai fejlődés tehát a belső tapasztalatok összegeződése az idegrendszer feltételes reflextevékenysége alapján. Ez a fejlődés (vagy ha úgy tetszik: „tapasztalatgyűjtés") tükröződik vissza később az ember viselkedésében, cselekvésében.

e) Az ember gondolkodása és tudata az idegrendszer e reflextevékenységének legmagasabb rendű formája, az agynak — az agy legfelsőbb szférájának, az agyféltekék-

nek — legdifferenciáltabb funkciója. „Minden ember ismeri — s a természettudomány tanulmányozza — az eszmét, a szellemet, az akaratot, a pszichikait, mint a normálisan működő emberi agy funkcióját; de ha ezt a funkciót elszakítják a meghatározott módon szervezett anyagtól, ha ezt a funkciót egyetemes, általános absztrakcióvá változtatják, s az egész fizikai természetet ezzel az absztrakcióval helyettesítik, akkor az nem egyéb, mint a filozófiai idealizmus lázálma, a természettudomány kigúnyolása".[4]

Ha a természettudományok arra a kérdésre adnak választ, hogy mi a lelki folyamatok és a lelkiállapotok mechanizmusának (mint az idegrendszeren végigfutó reflexfolyamatoknak) lényege, akkor a történelmi materializmus és általában a társadalomtudományok az ember pszichikai tevékenységének megértéséhez szolgáltatnak alapot. A történelmi materializmus fő tétele, hogy az ember pszichikai tevékenysége mindenkor társadalmi tevékenység keretében, főleg a munka folyamatában alakul ki és fejlődik tovább. Az emberek tudata — az őket körülvevő világnak, az életfeltételeknek és a tevékenység feltételeinek aktív tükrözése. Lelki életünk eredetében és alakulásában az életmód játssza a főszerepet: a munka s a benne megtestesülő társadalmi viszonyok. A társadalom fejlődésének különböző fokain az emberek más és más termelési móddal szerezték meg az élethez szükséges javakat, így azután különféle kapcsolatokba és függőségekbe kerültek egymással és a természettel, s lelki életük is ennek megfelelően fejlődött. „A tudat tehát már eleve társadalmi termék, és az is marad, ameddig az emberek egyáltalában léteznek."[5] A társadalmi tevékenységgel kapcsolatban álló minden szociális jelenség (a termelési viszonyok, a politikai élet, az államrend, a felnövő nemzedék nevelése és oktatása, az általános emberi életforma, valamint az emberekre való ráhatás rendszere) mindenkor tükrözi a kor történelmi törvényszerűségeit, és törvényszerűen formálja az egyén történelmileg körülhatárolt s tartalmában meghatározott irá-

4 Lenin Művei. 14. kot. Szikra, Budapest, 1954. 235. old.
5 Karl Marx és Friedrich Engels Művei. 3. kot. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960. 31. old.

nyú lelki életét is. Hogy egy ember haladó szellemű, kiemelkedő egyéniség-e, az mindig attól függ, hogy egyéni tudatában milyenképpen tükrözi a tőle függetlenül és objektíve létező történelmi jelenségeket, azok törvényszerű változásait, amelyeket az adott korszak már méhében hord.

Az ember lelki élete ily módon éri el minőségileg legmagasabb rendű megnyilvánulását — a tudatot. A tudatot a marxista pszichológiában mint a társadalmi-történelmi gyakorlat produktumát tartjuk számon; olyan terméket, amely a külvilág szubjektív tükrözésén alapul.

Mi következik ebből?

Egyrészt társadalmi tevékenység nélkül nem alakulhat ki, nem fejlődhet a tudat sem. Másrészt az ember bármely tevékenysége a tudat részvétele nélkül elveszti a céltudatos munka jellegét.

Amikor a katonák bármilyen lelki jelenségének vizsgálatatához, megismeréséhez vagy befolyásolásához fogunk — állandóan tartsuk szem előtt a következőket:

a) *Minden emberi tevékenység ilyen vagy olyan formában kapcsolatban áll az egyén pszichikumával, tudatával.* Az ember tevékenysége bizonyos értelemben a pszichikum külső, objektív megnyilvánulása — vagyis a belső (szubjektív) lelkiállapotokat és folyamatokat a külső (objektív) viselkedés és cselekvés tükrözi vissza. Ha megfigyeljük az egyén magatartását, felismerhetjük, hogy milyen lelki folyamatok játszódnak le benne (hogyan jelentkezik viselkedésében, cselekvésében a pillanatnyi konkrét lelkiállapota, milyen hatással van tetteire világnézete, érdeklődése stb.).

b) *A lelki jelenségek soha nem véletlenül keletkeznek.* Ha valaki örül vagy elkeseredik, ha aktív vagy közömbös, figyelmes vagy szórakozott — magatartásának mindig megvan az oka. Ezeknek az okoknak (netán az okok egész sorának) felderítése és meghatározása alapvető feltétele annak, hogy az illető pszichikumára céltudatosan és eredményesen hathassunk.

c) *Minden lelki folyamat meghatározott törvényszerűségek szerint megy végbe.* A katonák oktatása és nevelése csakis akkor lesz gyümölcsöző, ha megismerjük és figye-

lembe vesszük az észlelés, a figyelem, az emlékezés, az érzelmek, valamint az akarati és jellembeli tulajdonságok fejlődésének törvényszerűségeit.

d) *A lelki tulajdonságok az ember gyakorlati tevékenysége folyamán alakulnak ki és fejlődnek tovább.* A gondolkodás, az akarat, az erkölcsi és jellembeli vonások csak olyan tevékenységben fejlődnek, amelyben az ember ezeket a lelki tulajdonságokat, lelki folyamatokat alkalmazni és érvényesíteni kénytelen.

A pszichikai tevékenység, az ember „belső világa" rendkívül sokrétű és bonyolult. Hogyan tájékozódjunk ebben a bonyolultságban? Csakis „a mozgás megállításával", pillanatnyi rögzítésével, az egész bonyolult komplexum egyes oldalainak elemzésével, majd a komplexum egészéhez való visszatéréssel. Ezért a pszichológia a lelki jelenségeket néhány alapvető csoportba sorolja.

Mindenekelőtt (a pszichikai tevékenység lefolyása szerint) a lelki folyamatok három csoportját különbözteti meg: a megismerési, az érzelmi és az akarati folyamatokat.

1. *A megismerési folyamatban* az idegrendszer funkciója jut kifejezésre. Az ember úgy ismeri meg a világot, hogy az objektív valóság adott jelenségeit érzeteiben, érzékleteiben, képzeteiben, végül fogalmaiban rögzíti, miközben (ösztönösen vagy tudatosan) határozott irányban összpontosítja figyelmét, majd a keletkezett tükörképet emlékezetében elraktározza (azaz, ha szükséges, az adott tárgyat vagy jelenséget ismételten fel tudja idézni). Az ember kétféle módon ismeri meg a világot. Először is a közvetlen észleléssel (a szem, a fül, a tapintás, vagyis az érzékszervek segítségével s magukkal a tárgyakkal való közvetlen kapcsolat útján); ez az objektív valóság alacsonyabb rendű, közvetlen tükröződése. Megismerheti továbbá a világot a tapasztalatok közvetítésével, a közvetlen érzékelés nélküli gondolkodással (tehát elbeszélésből, könyvből, rádióból, különféle feladatok, technikai vagy személyes problémák megoldása során). Ez az objektív valóság magasabb rendű, specifikusan emberi tükrözése, amelyre bárki képes lehet egyrészt az emberiség életta-

pasztalatainak (a saját élettapasztalatok összegezése) alapján, másrészt a tárgyak és a jelenségek lényegébe való tudatos behatolással, azaz a törvényszerűségek és az okszági kapcsolatok feltárásával. Ezért beszélünk — nemcsak a filozófiában, hanem a pszichológiában is — a megismerési folyamat két fokáról:

a) a valóság érzéki tükrözéséről, amelyet az érzékszervek realizálnak a konkrét tárgyak és jelenségek tükrözésének formájában. Ide tartozik az érzékelés, az észlelés, valamint az emlékezés, a képzetalkotás és a képzelet ezeken alapuló valamennyi jelensége.

b) a valóság gondolati tükrözéséről, amelyet az absztrakció jellemez; vagyis a tárgyak és jelenségek lényegének tükrözése a maguk sztatikus és dinamikus állapotában. Ez szoros kapcsolatban áll a beszéddel; a nyelv ugyanis az általánosítás és az absztrahálás eszköze.

2. *Az érzelmi folyamatok* az ember változatos szubjektív viszonyát fejezik ki az objektív valóság jelenségeivel kapcsolatban. Bennük tükröződnek az adott tárgyaknak vagy jelenségeknek a konkrét egyén számára jelentős vonásai: az öröm és a bánat, az elégedetlenség gyötrelme, a tanácstalanság és a magabiztosság, a frisseség és a bágyadtság, az indulat és a harag, a szeretet, a szerelem és a gyűlölet stb.

3. *Az ember cselekvéséhez kapcsolódó akarati folyamatok.* Az ember nem csupán érzékelő, gondolkodó és érző lény. Ezek a folyamatok — amennyiben nem torkollanának valamilyen cselekvésbe — nem bírnának gyakorlati értékkel. Az ember azonban cselekszik, céltudatosan alakítja a környező világot (végtére is ezért ismeri meg azt, ezért él át érzelmi állapotokat). Legkülönfélébb műveleteket végzi, hogy megszerezze mindazt, amire az életben szüksége van. Ezek során az ember vágyaitól, óhajaitól vezérelve határozott célokat tűz maga elé, megtalálja és kiválasztja az elérésükhöz szükséges megfelelő eszközt; a lelki tevékenységnek ezeket az alkotóelemeit az akarati folyamatok csoportjába soroljuk.

A felsorolt pszichikus folyamatok egytől egyig a konkrét megismerő, érző, cselekvő ember — a konkrét személyi-

ség sajátjai. S éppen ezért tartozik a pszichológiai kutatás tárgykörébe a további, nem kevésbé fontos terület — *a személyiség pszichikai tulajdonságainak vizsgálata;* az ember temperamentumának, szükségleteinek, érdeklődésének, szokásainak, képességeinek, jellemének stb. vizsgálata. A pszichikai tevékenység törvényszerűségeinek megértéséhez és megmagyarázásához nem elegendő csupán a pszichikai folyamatokat elemezni; az ember tudatát csak akkor érthetjük meg, ha úgy tekintjük őt, mint személyiséget. A pszichikai folyamatok, a pszichikum valamennyi mozzanata kivétel nélkül a pszichikai tevékenység egyetlen nagy, közös áramlatában folynak le, s ily módon rendkívül bonyolult egységet képeznek. Ismeretes, hogy minden egész mint szerkezeti egység, olyan új vonások, új tulajdonságok hordozója, amelyekkel egyetlen alkotóeleme sem rendelkezhetik. Tökéletesen így van ez a pszichikai tevékenység szerkezetét illetően is, amelyet éppen ezért a maga egységében kell tanulmányoznunk. A pszichikai folyamatok alapeleme a reflex, a személyiség pszichológiai elemzésének alapeleme pedig az illető törekvéseinek, hajlamainak, beállítottságának, kapcsolatainak, cselekvésének a tartalmi oldala.

Az ember tevékenysége közben a lelki folyamatok, a személyiség pszichológiai vonásai nemcsak állandóan megnyilvánulnak, hanem állandóan fejlődnek is. Szükségleteink, képességeink, érdeklődésünk, jellemtulajdonságaink csak az adott tevékenység során bontakoznak ki. Nem véletlen, hogy a népi bölcsesség kialakította a proletár, a polgár, a kereskedő, a kisiparos, a földbirtokos, a tanító, a katona stb. viselkedésének és jellemének tipikus képét. Ezekben a társadalmi helyzetnek és aktivitásnak a személyiség pszichikai arculatára gyakorolt hatása tükröződik. A tevékenység jellege formálja az ember pszichikai arculatát. Ezért tartozik a pszichológia kutatási területéhez — a pszichikai folyamatok, valamint a személyiség pszichológiai vonásainak vizsgálata mellett — *az ember pszichológiai jellemzőinek és tevékenysége törvényszerűségeinek vizsgálata is.*

A pszichikai tevékenység tudományos vizsgálatának

egész rendszerét tehát öt alapvető, egymáshoz kölcsönösen és szorosan kapcsolódó részre oszthatjuk:

a megismerési folyamatokra,
az érzelmi folyamatokra,
az akarati tevékenységre,
a tevékenység pszichológiai elemzésére,
a személyiség pszichológiájára.

A lelki jelenségek általános jellemző vonásai tehát megmutatják, hogy a pszichológia a személyiség lelki folyamatai, állapota és arculata keletkezésének, kibontakozásának törvényszerűségeit vizsgáló tudomány, amely az emberi tevékenység bizonyos fajtájával foglalkozik.

A pszichológia tudománya nem merül ki csupán a vizsgálódásban, hanem — mint minden valódi tudomány — segíti is az embert, hogy a szerzett tudományos ismereteket a gyakorlatban hasznosíthassa. Segíti mindenütt, ahol az ember pszichikai vonásai szerepet játszanak: a kommunista nevelés módszertanának kialakításában és fejlesztésében, a tudományos alapon nyugvó nevelőmunkában és kiképzésben; különböző munkafolyamatok ésszerűsítésében; érvényesül a művészeti életben és a sportban — egyszóval feltárja valamennyi emberi tevékenység pszichológiai problematikáját, s ezzel aktívan közreműködik a szocialista társadalom közösségi munkájában, társadalmi gyakorlatában.

A szocialista építés maga is támogatja a pszichológiát, hogy ne térjen le a helyes útról. Csakis a konkrét, gyakorlati feladatok megoldása közben jelölhetjük ki és mérhetjük fel helyesen a pszichológia elméleti problémáit, csak ily módon tárhatjuk fel a pszichológiai törvényszerűségeket. A tudományos pszichológiai kutatás csak akkor lehet sikeres és hasznos, ha nem elvont, hanem valamilyen meghatározott tevékenység elméleti vagy gyakorlati problémáinak megoldásához kapcsolódik.

Ennek alapján alakultak ki az általános pszichológia mellett a pszichológia egyes gyakorlati ágazatai, amelyek a következő speciális célt követik: Felhasználva az általános pszichológiai kutatások eredményeit, különleges vizs-

gálatokat végeznek a gyakorlati élet sajátos területeinek megismerésére, főleg pedig az emberi tevékenység bizonyos jellegzetes válfajaiban érvényesülő törvényszerűségek feltárására, majd azok ésszerűsítésére. Ide sorolhatók egyebek között:

A fejlődéslélektan — amely a törzsfejlődés folyamatában és az egyedek fejlődésének tanulmányozása során a lelki élet fejlődésének sajátosságait vizsgálja (a zoopszichológia, kiváltképpen a majmok pszichológiája; az összehasonlító pszichológia — az ember lelki életének fejlődését tanulmányozza születésétől a haláláig, különös tekintettel a különböző korú gyermekek lelki életének törvényszerűségeire).

A pedagógiai pszichológia — a felnövő nemzedék és a felnőttek tanításának, oktatásának pszichológiai törvényszerűségeit tárja fel.

A munkalélektan — feladata a munkafolyamatok és a szakképzés ésszerűsítésének pszichológiai feltételeit és törvényeit vizsgálni.

A művészetlélektan — a művészi szemlélet és alkotás pszichológiai sajátosságaival foglalkozik.

A sportlélektan — a sporttevékenység pszichológiai problémáit kutatja.

Az orvosi pszichológia — a betegségeknél, sérüléseknél jelentkező különféle lelki zavarokat és defektusokat tanulmányozza.

A katonai pszichológia — a lelki életnek harci körülmények között megnyilvánuló különös jelenségeit vizsgálja, továbbá a béke idején folyó harckiképzés lélektani törvényeit kutatja.

A marxista pszichológia nagyon fiatal tudomány, s ezért — bár jelentősége az emberi tevékenység különféle területein nem csupán elméleti, hanem gyakorlati szempontból is rendkívül nagy — ágazatainak egész sora a tudományos fejlődésnek még a kezdetén tart csupán. Ez a megállapítás a katonai pszichológiára is érvényes.

A MARXISTA KATONAI PSZICHOLÓGIA TÁRGYA ÉS FELADATA

A katonai pszichológia nézeteinek történelmi fejlődése

A pszichológia feladata a hadseregben az erkölcsi tényező háborús szerepéből és a pszichológiai szempontoknak e tényezőn belüli jelentős súlyából fakad. A háború legjellemzőbb vonása, hogy mint fegyveres küzdelem sajátos emberi tevékenység. Harc közben az emberek fegyvereket használnak az ellenség megsemmisítésére, de ugyanakkor maguk is hasonló sorsnak (a szubjektum szempontjából az élet elvesztésének vagy a megsebesülésnek) vannak kitéve. Mivel e tevékenységben a mai kor számtalan technikai vívmányát meglepésszerűen és nagy tömegben alkalmazzák, a katonák erkölcsi ereje, lelki ellenállóképessége roppant erőpróbának van kitéve.

Mitől függ az emberek lelki ellenállóképessége? Említettük már, hogy ez magának a háborúnak, mint az uralkodó osztályok politikája egyenes folytatásának objektív tényezőiből következik. Hangsúlyoztuk egyúttal, hogy a csapatok harci szelleme, erkölcsi ereje nem tükrözi automatikusan, teljesen egyértelműen az objektív feltételeket; mégpedig azért, mert az erkölcsi tényezőnek is megvan a maga szubjektív oldala, amely magában foglalja:

a) azokat a tényezőket, amelyek szervezik, alakítják, céltudatosan és gyümölcsözően befolyásolják a tömegek nézeteit, hangulatát, meggyőződését és cselekvését. (Ide tartozik az iskola, a család, a társadalmi szervezetek, a politikai pártok, a munkahely, a konkrét társadalmi viszonyok, a propaganda, a megszokott életkörülmények, az életszínvonal stb.);

b) az embernek a „belső" szubjektív erőit, lelkierejét, szellemi képességét, meggyőződését, jellemét, önuralmát, gyors reagáló képességét olyan változó körülmények között, amelyek nagy megpróbáltatást jelentenek a testre és a lélekre egyaránt.

A háborúban az erkölcsi tényezők szubjektív elemeinek

döntő szerepe nemcsak feljogosít, hanem kötelez is bennünket arra, hogy foglalkozzunk a harcos pszichikumával — lelki folyamataival, tulajdonságaival, képességeivel, jellemvonásaival. A „háború lélektani tényezői" ma már erkölcsi tényezőket jelentenek. Egyébként a „lélektani tényezők" szerepe a háborúban — nem új keletű.

Minden hadvezér tanulmányozta és tanulmányozza az erkölcsi megrendülés példáit, amikor az egyik félnek aránytalanul nagyobb veszteségei voltak, mint a másiknak, s amikor rendszerint azok pusztultak el, akik erkölcsileg összeroppantak, menekülni kezdtek, s eközben érte őket a halál. A háborúk története gazdag az ilyen példákban, s ilyenek már a rabszolgatársadalmakban is előfordultak. Például i. e. 48-ban a rómaiak egymás ellen harcoltak, Julius Caesar vezette az egyik sereget, vele szemben Pompeius a másikat. Pompeius jelentős túlerővel rendelkezett, de Caesar változatos és mozgékony manőverekkel, szemből és hátulról mért csapásokkal megzavarta és szétszórta Pompeius hatalmas seregét, mely futásban keresett menedéket. Caesar mindössze 300 harcost veszített, Pompeius viszont 15 ezer halottat hagyott a csatatéren. Többségük nem a harcban, hanem menekülés közben esett el. Ezért minden jelentős hadvezér számol az emberek lelki ellenállóerejével.

A hadtörténet és a hadviselés egész története arról tanúskodik, hogy mindig számot kellett vetni a katonák pszichikumával.

A katonai pszichológia fejlődésében két alapvető időszakról beszélünk. E szakaszok egyúttal tükrözik a harc erkölcsi tényezőinek értelmezésében végbement minőségi változást is.

Az első a katonai pszichológiai nézetek és harctéri alkalmazásuk gyakorlati összegyűjtésének időszaka; időben és okozatilag azt a korszakot öleli fel, amikor a háborút kizárólag a hadseregek döntötték el a maguk kezdetleges technikai eszközeikkel, inkább a harcosok fizikai, semmint szellemi erőfeszítésére építve.

A második, a katonai pszichológia keletkezésének és elterjedésének időszaka; ez összefügg a tömeghadseregek általánosulásával, a kapitalizmus és az imperializmus kezdetén egész nemzetekre kiterjedő háborúkkal, majd a mai korszerű harceszközök rendszeresítésével teremtett bonyolult körülményekkel.

A katonai pszichológiai ismeretek tapasztalatainak összegyűjtése és alkalmazása

A katonai pszichológia térhódítása kezdetén gyakran elhangzott az az ellenvetés, hogy Nagy Sándor, Hannibál, Napóleon és Szuvorov sem ismerte a pszichológiát — és mégis győzött. Ez persze csak részben igaz. A csaták tanulmányozása és saját gazdag tapasztalataik nyomán mindegyikük eljutott a pszichológiai tényező szerepének felismeréséig. Sőt, ezek a hadvezérek azzal váltak naggyá, hogy igyekeztek a katonáikat úgy kiképezni, hogy minél jobban harcoljanak, és főleg: akarjanak is harcolni, másfelől megpróbálták az ellenség ellenállását megtörni (pl. bomlasztással), hogy minél kisebb veszteség árán morzsolhassák szét őket. Felismerték, hogy a csatatéren a katona értéke nemcsak a testi erőtől (a jóltápláltságtól, az ellátottságtól, a fegyverzettől, a zsoldtól) függ, hanem mindenekelőtt attól, amit „a csapatok harci szellemének" neveznek. Egészen világosan látták, ahhoz, hogy az emberekből jó katona legyen, alaposan ki kell képezni őket, jól kell bánni velük; figyelembe véve hangulatukat és nézeteiket, bizalmat kell ébreszteni bennük a parancsnok iránt, valamint az ügy iránt, amelyért harcba szállnak, szítani kell bennük a harci lelkesedést, kialakítani a kötelességtudatot, a felelősségérzetet, a fegyelmet, a vitézséget és a győzelembe vetett hitet, az elszántságot, emberi méltóságuk érzését, a becsvágyat stb. Figyelmet szenteltek az ellenség észjárásának is — megpróbáltak úgy gondolkozni és érezni, ahogy az ellenség —, s ezt is felhasználták a győzelem kivívására. Igyekeztek meghatározni minden tényezőt, s ezen belül a lelki tényezőt is, amely számukra biztosíthatja a győzelmet. Így születtek és összegeződtek a katonai pszichológiai ismeretek a csapatok erkölcsi erejéről és elszántságáról, az ellenség erkölcsi erejének megtöréséről. S ezeket az ismereteket később gyümölcsöztették a szabályzatok megalkotása és a csapatok kiképzése során. A harctéren széles körben hasznosították őket, és ezek a katonai pszichológiai tapasztalatok mindmáig megtartották ésszerű tartalmukat.

Jóllehet nem tudjuk teljes egészében áttekinteni az idevonatkozó nézetek széles skáláját, mégis, vizsgáljunk meg néhány tipikus példát.

Julius Caesar döntő csatáit mindenkor rendkívül gondosan és körültekintően készítette elő. Az afrikai hadjárat során például Jumba, a numidák királya, harci elefántokat vetett harcba a rómaiak ellen. Caesar legionáriusai a csatatéren addig még soha nem találkoztak elefántokkal, s páni félelembe estek. Caesar ezért néhány elefántot hozatott Szicíliából, majd megtanította a gyalogosokat és a lovasokat, hogyan kell az elefántokat harcban alkalmazni, illetve hogyan lehet ellenük védekezni.

Jan Zsizska, a híres huszita hadvezér, ragyogóan használta fel a győzelem érdekében hadseregének kiváló erkölcsi tulajdonságait. Mivel a forradalmi harcosok eleve bátrak, önfeláldozók és elszántak voltak, az ütközetek lefolyásának addig ismeretlen irányt szabhatott: nem kezdett támadást, hanem megvárta, amíg az ellenség támad, majd megfelelő pillanatban mért ellencsapással szétzúzta őket. Ehhez hatalmas erkölcsi erejű csapatokra és kimagasló tekintélyű parancsnokokra volt szükség. Valamennyi harcos feszülten figyelt az ellenséget szemmel tartó Zsizskára, s várta, hogy buzogányával mikor ad jelt a rohamra. S azután az „isten harcosai" egyetlen lendülettel, egyetlen rohammal, pompás harci szellemtől fűtve vetették magukat a csatába, amely nem végződhetett másként, csak az ő győzelmükkel.

A huszita himnusz egy része így hangzott: „Ellenségtől ne ijedj meg, tömegétől ne rettenj meg, Urunkat jól őrizzed meg, csatánk őérette vívjad most meg, ellenségtől ne hátrálj meg..." Ez a himnusz a maga idején nemcsak a forradalmi harcosok elszántságát és lelkesedését növelte, hanem egyúttal az ellenség harcképességét is aláásta. Így volt ez a domažlicei csatában is.

„1431-ben a pápa kérésére a németek még egyszer összeszedtek és elküldtek Csehországba 90 ezer gyalogost és 40 ezer lovast, ez utóbbiakat immár harci szekerekkel együtt. A nyugati határvidéken fosztogattak. A meisseniek betörtek Žatec irányába, Osztrák Albert pedig rárontott Morvaországra. A cseh hadak — 50 ezer gyalogos és 5 ezer lovas — Prokop vezetésével Domažlice alá vonultak, ahol az ellenség főereje tartózkodott, élén a bíborossal, aki biztos győzelemmel kecsegtetve buzdította őket az eretnekek ellen. Ám mihelyt híre futott, hogy közelednek a husziták, a német csapatokat félelem szállta meg, s midőn a csehek szekereinek zaja és harsány éneke: „kik az isten harcosai vagytok" távolból a fülükbe jutott, mihamar szétszóródtak, majd — fittyet hányva a bíboros szentbeszédének — őrült zűrzavarban futásnak eredtek. Végül a bíborost is magukkal ragadták, ki kalap nélkül rohant a menekülők sorában. Az erdőben azután a csehek sokukat megölték, összefogdosták, fogságba vetették. Ugyancsak nagy zsákmány, több mint 3 ezer kocsi esett a csehek kezébe."[6]

6 Horák, L.: Národní dějiny mládeži a lidu Československému. Prága, 1924.

Tulajdonképpen hasonló célt szolgált a kereszteslovagoknál a fehér ruha a kereszttel. A XVI. században a lengyel huszárok madártollakból hatalmas szárnyat hordtak a hátukon, amely lovasroham közben félelmetesen zúgott, bátorítva a huszárokat, rémítve az ellenséget.

Szuvorov nemcsak kiváló hadvezér volt, hanem jó pszichológus is. Az ő hadvezéri nagysága abban rejlett, hogy a győzelem döntő feltételét az egyszerű katonában látta, s megértette: a katonának a teljes diadal kivívásához nem csupán erős idegekkel és fizikai ellenállóképességgel kell rendelkeznie, hanem értelemmel is, és eltökélten, szívósan kell harcolnia. Hadi tapasztalatai alapján dolgozta ki a katonai kiképzés rendszerét, amely lényegesen különbözött az akkori idők kegyetlen és értelmetlen drilljétől. A csapatok kiképzésének Szuvorov-féle rendszere, amelyet az „Ezred szabályzatban" olvashatunk, „csodálatos hősöket" faragott az orosz katonákból. Az ő szájából hangzott el az aranyigazság: „arra tanítsd meg a csapatokat, amire a harctéren szükségük lesz". Nélkülözhetetlennek tartotta:

a) a hazaszeretetet, a kötelességérzetet, a saját erőbe vetett hitet, a legyőzhetetlenség érzését, a bajtársi segítséget;

b) a szilárd győzelmi akaratot (szívósságot, kitartást és elszántságot az ellenséggel szemben);

c) a fejlett gondolkodásmódot, a leleményességet, a gyors tájékozódás képességét, a kezdeményezőkészséget, a találékonyságot, ötletességet;

d) a fegyverek mesteri kezelését és a harci módszerek hibátlan alkalmazását.

Megalapozta a kimagasló orosz hadvezérek haladó szellemű iskoláját, amely élesen szemben állt a hivatalos nézetekkel és az udvar kívánta magatartással. És így lett győztessé Napóleon felett „tanítványa" — Kutuzov, aki nyomatékosan hangsúlyozta a hazafias érzés, a harci-erkölcsi tulajdonságok (az állhatatosság, a határozottság, a győzelembe vetett hit, a kezdeményező szellem, a felelősségérzet, a katonai lelemény), továbbá a példamutatás és a vasfegyelem kialakításának jelentőségét békében és háborúban egyaránt.

Napóleon véleményét klasszikus kijelentése foglalja össze, nevezetesen, hogy „a lelkierő úgy viszonylik a fizikai erőhöz, mint három az egyhez". Hadi sikereit nem csupán leleményességének és a hadtudomány szorgalmas tanulmányozásának köszönhette, hanem annak is, hogy megértette az erkölcsi tényezők szerepét a háborúban, és a katonák jellemének megismerése révén céltudatosan igyekezett befolyásolni e tényezők szubjektív oldalát. Már az első parancsnoki lépései tanúsítják, hogy a pszichológiai ismereteknek — győzelme kellékének — a mélyére hatolt. Mint tüzértiszt, az ostromlott Toulonban olyan veszélyes helyre tette ütegeit, hogy már-már alig talált katonákat az ágyúk kezelésére. Ő azonban plakátot akasztott a lövegek fölé ezzel a szöveggel: „A bátrak ütege" — s ettől kezdve soha nem volt hiány tüzérekben. Ez a

művészet — az emberismeret felhasználása — segítette őt a harci szellem erősítésében akkor is, amikor politikájában már elfordult a néptől. Jellegzetes példája volt ennek, ahogyan katonáit buzdította az Olaszország elleni támadás előestéjén. Napóleon így szólt hozzájuk:

„Katonák! Ti nem vagytok kellően felszerelve és éhesek vagytok. A kormány sokkal tartozik nektek és semmit sem tud adni. Páratlan a ti türelmetek és vitézségtek e szirtek között, de nem hozhat számotokra dicsőséget, dicsfény nem ragyog rátok. Ám én a világ legtermékenyebb földjére vezetlek benneteket. Dúsgazdag tartományok és nagy városok kerülnek hatalmatokba. Ott majd megtaláljátok a hírt, a dicsfényt és a gazdagságot!"

Jellemző az egész időszakra, s nem véletlenül, hogy előtérbe lép az ember iránti figyelem, az erkölcsi tényezők megértése és felhasználása a saját csapatok harckészségének erősítésére, az ellenség gyengítésére. S ezt főleg azoknál a hadvezéreknél tapasztaljuk, akik haladó célokért szálltak síkra, akik (legalábbis átmenetileg) a hazájukat védték. Ott, ahol kifejezetten igazságtalan ügyért harcoltak, a hadvezérek „nevelési" elveiben a katonák szolgai engedelmességre idomítása, a lélektelen drill és a bot az első helyen áll. Az emberekkel való ilyen bánásmód elveit II. Frigyes fektette le 1768-ban:

„A katona jobban féljen tisztjeitől, mint azoktól a veszélyektől, amelyek a harctéren várnak reá. Másképpen nem vihető bele a pusztító ágyútűzbe. Ilyen veszélyben az átlagembert jó szóval megmozdítani nem lehet. Ezt a félelemmel kell elérni."

Azok a katonai pszichológiai nézetek, amelyeket ezekből az időkből meríthetünk, a haladó gondolkodású hadvezérek gazdag élettapasztalataiból fakadnak. Ezek a hadvezérek ismereteiket nem fogalmazták meg tudatosan a katonai pszichológia rendszere számára. Inkább harci tapasztalatokra vonatkozó gyakorlati megfigyelések voltak, amelyek éppen ezért rendkívül értékesek, és a katonai iskolákban hagyománnyá váltak. Csupán a XIX. század végén és a XX. század elején terjedtek el, s váltak egységes rendszerré. Ennek alapján indultak meg a speciális katonai pszichológiai kutatások és vizsgálatok, majd született meg a katonai pszichológia tudománya, és különült el a pszichológia speciális ágazataként.

Az imperializmus katonai pszichológiájának keletkezése és fejlődése

Hol keressük a katonai pszichológia módszereiben végbement „minőségi változás" fő okait? Három alapvető körülményben:

1. *A kapitalista társadalomban* megkezdődik a kapitalizmus legmagasabb fokának, az imperializmusnak a megjelenésével közvetlenül összefüggő, a világot újra felosztó, nagy háborúk intenzív előkészítése. Az osztályellentétek kiéleződése törvényszerű jelenség ebben az időben, s ez a jelenség szemmel láthatóan áttevődik a hadseregre, az uralkodó osztályok politikájának leghatékonyabb eszközére is. (Megszűnnek a kis hadseregek, megszervezik a tömeghadseregeket.) A fegyveres erők keretében jelentkező éles politikai problémák megoldására hatékony eszközöket keresnek, amelyekkel a tömegeket „megdolgozzák", hogy bármikor készek legyenek a harcra, „hősiesen elviseljék" a háború nélkülözéseit, és győzelemre vigyék az imperializmus célkitűzéseit. Előtérbe kerül az a kérdés, hogyan faragjanak a munkásból katonát. Ez viszont a széles tömegek szemléletének, lelkierejének és elszántságának befolyásolását, a hadseregbeli funkciókra való kiválasztás politikai problémáját jelenti.

2. *A hadtudomány fejlődésében* jelentős előrelépés a magasabb rendű technikai eszközökkel felszerelt tömeghadseregek megjelenése, az első ipari forradalom valamennyi vívmányának alkalmazása az emberek megsemmisítésére; egyfelől új harci gépek (harckocsik, repülőgépek), másfelől hatalmas, tömegpusztító eszközök (hatékonyabb robbanó anyagok, vegyi fegyverek) kerülnek a hadseregek felszerelésébe. Ezzel együtt nem csupán merőben új hadászati és harcászati problémák merülnek fel, amelyeket a burzsoá hadtudomány az első világháború alatt képtelen volt megoldani, hanem a hadviselés bonyolultsága és igényessége minőségi ugráshoz is vezetett. De a fokozott harc körülményei és követelményei hatással voltak az emberre, a katonák szubjektív lelkivilágára is. (Minden korábbinál nagyobb szorongás, bizonytalanság, feszültség

lépett fel.) Az izgalmak növekedése és a külső körülmények állandó változása következtében fokozódik az egyénben az állandó cselekvést, s ezzel együtt a szervezet szüntelen feszültségét kiváltó harci éberség, amely különösen intenzív velejárója a korszerű háborúnak. Az állandó halálfélelem és legyőzésének csökkenő lehetősége a biztonságérzet és a saját erőbe vetett bizalom elvesztéséhez vezet, s kiváltja a félelem, a pánik kritikus állapotát. Összegezve az elmondottakat: a harc megvívásának új módja rendkívül megnövelte az erkölcsi tényező szerepét a háborúban, mintegy fő követelménnyé emelte azt, megvetve ezzel a katonai pszichológia szükségszerű megszületésének alapját.

3. A politika és a hadtudomány követelménye a katonai pszichológiával szemben csak úgy érvényesülhetett: ha ez utóbbi fejlesztése érdekében már megértek a feltételek magában a pszichológia tudományában, *ha az általános pszichológia fejlődése* már olyan fokot ért el, hogy kellő elméleti és gyakorlati eszközt adhatott a katonai problémák megoldásához is. Ezek az előfeltételek századunk kezdetén alakultak ki. A pszichológia, mint kísérleti tudomány, a XIX. században született, s a kezdeti pszichológiai kutatásoktól jutott el a tanulás, az emlékezés, a figyelem lélektani vizsgálata, valamint az intelligenciatesztek (értelmi képességvizsgálatok) útján a nyomasztó stresshelyzeteknek az élő szervezetekre, érzékelésükre és viselkedésükre gyakorolt hatásának kutatásáig. A polgári világ pszichológiája tehát a maga módján már az első világháború kitörése előtt felkészült, hogy számottevő szerepet játsszon a hadigépezet szolgálatában.

E három alapvető körülmény együttes hatásának tulajdonítható, hogy *a katonai pszichológia főleg az első világháború kirobbanása előtt keletkezett és terjedt el,* természetesen a legfejlettebb imperialista államokban, ahol az említett problémák a legszembetűnőbbek voltak. Ebből kifolyólag a katonai pszichológia magán viselte az állam osztálypolitikájának és ideológiájának jellemző vonásait.[7]

7 Ezért kapott a német katonai pszichológia már az első világháború alatt nagyobb elméleti támogatást az általános pszichológiától, hogy fel-

A *francia hadtudomány* az elsők között folyamodott segítségért a pszichológiához.[8] S nem véletlenül. „Az 1870—1871-es háborúban elszenvedett francia vereség, de különösen a párizsi kommün előtérbe állította a társadalmi-politikai problémákat, amelyeket a francia burzsoázia a pszichológia segítségével remélt megoldani."[9] Akkoriban a katonai pszichológia kulcskérdését főleg a harctéri félelem és a pánik jelentette. Arra kerestek választ, miképpen növelhetik a csatatéren a csapatok erkölcsi erejét és ellenállóképességét.

Ardant du Picq francia tiszt hivatkozik Vauvilliers ezredesre,[10] aki 1792-től az 1815. június 18-i waterlooi vereségig különféle hadseregek történetéből háromszáz pánik leírását gyűjtötte össze. Abból indult ki, hogy egyfelől össze kell gyűjteni „a háború örökké változatlan elemeit, a katonalélek olyan megnyilatkozásait, amelyek nincsenek alávetve történelmi változásoknak", másfelől rendszerezni kell a közösség (a harci közösségek) hatását a katona lelkére. Így kívánta megtalálni azokat az eszközöket, amelyekkel „fokozható az egyén lelki ellenállóképessége", s amelyek segítségével szervezhetők és vezethetők a katonai alakulatok, befolyásolhatók a bennük alakuló „társadalmi helyzetek".[11]

A francia burzsoázia a háborús gondok mellett a hadseregen belüli politikai ellentétek gondján is úrrá akart lenni, s ezt az „erkölcsi erők" növelésével igyekezett elérni.

használják háborús propagandára és a forradalmi szellemű proletariátus elleni harchoz. Az Egyesült Államokban a katonai pszichológia viszont egy év alatt (1917—1918-ban) terjedt el, mint a „munkafolyamat" bizonyos fajtájának pszichológiája (1 millió 600 ezer újonc lélektani vizsgálata fegyvernemi beosztásuk, képességvizsgálatok alapján, a kiképzés ésszerűsítése, az emberek redukációja céljából.) Amerikában a katonai pszichológia a pszichológia önálló ágazatává alakult, amelynek nem csupán a harc lelki problémáit kellett megoldania, hanem azokat az éles ellentéteket is, amelyek a félrevezetett tömeghadseregben jelentkeztek. — A szerző.

8 A burzsoá francia katonai pszichológiát Ardant du Picq francia tiszt, a krími és a francia—porosz háború résztvevője, a katonai pszichológia kiváló művelője alapozta meg. „Etudes sur le combat" (Tanulmányok a harcról) c. művét minden katonai pszichológiai könyvben idézik. — A szerző.

9 Gyacsenko, M. I.—Fegyenko N. F.: Osznovi pszichologii. Moszkva, 1962.

10 Vauvilliers: Essais sur de nouvelles considerations militaires. Párizs, 1843.

11 A művek egész sorát szentelték ennek a kérdésnek: Daudignac: Les realités du combat; Percin: Le Combat; Huot et Voivenel: Le courage; Martin: Psychologie de la volonté; Chanzy: La deuxième armée de la Loire; Richet: Le courage; Cygielstrech: La psychologie de la panique stb. — A szerző.

Ez okból helyezi át az erkölcs problémáját a politikai kategóriából a pszichológia kategóriájába. A társadalmi pszichológiában keresi a megoldást, azaz még békében úgy alakítani a katona szubjektív világát (ideológiai ráhatással), hogy készen álljon a harcra és jól harcoljon. A legfőbb feladatnak ezért a „tömegpszichózis elleni harcot" tartja. (Értsd: a proletariátus és a munkásmozgalom ideológiájával szembeni harcot.)

Mind a mai napig ez az alapvető iránya a francia katonai pszichológiának.

A cári Oroszországban a századfordulón a speciálisan katonai pszichológiai művek egész sorát adták ki; az uralkodó osztály itt is eszközt látott a pszichológiában a hadseregen belüli osztályellentétek megoldására és az imperialista háború előkészítésére.

A hírhedten reakciós monarchista államférfi, M. I. Dragomirov nagy figyelmet szentelt a katona pszichikumának. Állandóan Szuvorovra hivatkozott, de természetesen reakciós célzattal. Így akarta palástolni a harcoló néptömegek és az uralkodó körök érdekei közti ellentétet, így akarta a katonákat erkölcsi világuk szubjektív elemeinek kihasználásával olyan harcra ösztönözni, amelyhez objektíve semmi érdekük sem fűződött. Katonai pszichológiai nézeteinek központjában két fogalom állt: az életösztön és az önfeláldozás. Ebből vezette le a katona harc közbeni magatartását, s ezek alapján „oldotta meg" a harckiképzés problémáit. Véleménye szerint a legfőbb kérdés a katona önfenntartási ösztönének, életösztönének elnyomása. A katonaéletben támogatta mindazt, ami ezt a célt szolgálta (pl. a tisztek párbaját is), s mindent ellenzett, ami az életösztönt erősítette (pl. a fedezékből végrehajtott lövészetet). A cári Oroszország vezette háborúk, főleg az orosz—japán háború bőséges adattal szolgált a katonai pszichológiának, s a katonáknak a különféle harchelyzetekben, különböző körülmények között megnyilvánuló lelkiállapotáról számos tanulmány látott napvilágot (K. Druzsinyin, G. Sumkov, V. Poljanovszkij).

Németországban az első világháború után terjedt el a katonai pszichológia, jóllehet már az első világháború előtt és alatt az általános pszichológiára támaszkodó katonai pszichológiai művek tömege jelent meg; a háború végén a harci tapasztalatokra épülő speciális pszichológiai tanulmányok egész sorát publikálták. Ezek társadalmi és filozófiai szempontból egyaránt reakciós célzatúak voltak, és segítették a német militarizmus aktivizálódását.

A németek rendkívül nagy figyelmet fordítottak a katonai pszichológiára. A militarista körök felfogása szerint Németország az első világháborút — többek között — „a belső árulás, az emberek győzelmi akaratának és kitartásának összeroppanása miatt" vesztette el. Ez a tétel vezetett a „valamennyi állampolgár totális háborújának" elméletéhez, olyan céllal, hogy az emberek az államot vakon szolgálják. Már 1929-ben létrehoztak egy pszichológiai laboratóriumot, amelyben a propaganda, a háború és a harc, a katonai kiképzés, a felforgató és diverziós tevékenység pszichológiájával foglalkoztak.

Hitler hatalomra jutása után a pszichológia az új világháborúra való készülés jegyében kimagasló szerepet kapott Németországban. Mi volt az uralkodó körök elgondolása? A totális háborúban az egész lakosság harcol a „nemzeti politika" szolgálatában. Ehhez persze szükség volt megfelelő indítékokra. Úgy gondolták, hogy a totális háború az embereknek az uralkodó klikk terveivel összhangban történő nevelésével, a fegyelem bevezetésével kezdődik — más szóval: az emberek véleményének és tevékenységének irányításával és ellenőrzésével. Ezt az irányítást pszichológiai problémának tekintették, s ez tükröződött a katonai pszichológia elméletében és gyakorlatában is. A német katonai pszichológia fő célja és vezérelve, hogy segítséget nyújtson a durva fasiszta csordaszellem, a führerség, a fajgyűlölet és az eszelős hit megalapozásához.[12]

Közmondásos alaposságukkal elemezték a totális háború elmélete szempontjából számba jövő pszichológiai problémákat. A katonai pszichológia művelésére életre hívták „a vezérkar pszichológiai csoportját", amelyet közvetlenül a fegyveres erők főparancsnoksága alá rendeltek, s amely szorosan együttműködött a propagandaügyi minisztériummal, valamint a titkos rendőrséggel (a Gestapóval). A következő osztályok tartoztak hozzá: kutatási osztály, képességvizsgáló osztály, a védelmi erkölcs osztálya („a német harci szellem megszilárdítására"), a támadóerkölcs osztálya („az ellenség harci szellemének megtörésére").[13] Habár e csoportok egész munkájának áttekintésére nem áll minden adat rendelkezésünkre, főbb munkaterületeiket mégis ismerjük:

[12] E. Jaensch német „fajideológus" elkülönítette és bemutatta az ún „S" típust, „a német nemzeti mozgalom ellentípusát — annak az embernek a típusát, aki nem képes felfogni a náci mozgalom dinamizmusát". (Der Gegentypus der deutschen völkischen Bewegung, 1934.) W. Hellpach viszont az áltudományos náci jellegzetességeket gyűjtötte össze, az ún. „német nemzeti karaktert". (Einführung in die Völkerpsychologie, 1938.) — A szerző.

[13] Vö.: Psychology for the Armed Services. Washington, 1945.

a mozgósítás pszichológiája;
a csapatok és a tömegek vezetésének pszichológiája;
személyek kiválasztása vezető funkciókba és különféle beosztásokba;
a katonaélet pszichológiája (oktatás, a katonák és tisztek közötti viszony, honvágy, öngyilkosság, szexuális kérdések, a különcködés és a zárkózottság orvoslása, szökések, vallásosság stb.);
a harc pszichológiája (támadókedv, harci szellem, félelem, egyedüllét érzete, fecsegés, meglepődés, roham előtti várakozás, gázháború, pánik, kapituláció stb.);
a lakosság és a katonák erkölcsi ellenállóképességének ébrentartása (megtorlás, kényszerítés, propaganda, a tradicionális bajtársi egyesületek feladatai, a győzelembe, a führer személyébe, valamint a titkos fegyverekbe vetett hit felkeltése stb.);
a felforgató propaganda pszichológiai elvei (rémhírterjesztés s a hozzá szükséges feltételek, a propaganda elvei, a különféle nemzeti szokások s ezek belső indítékai, a hagyományok felhasználása stb.).

Ha legalább hozzávetőleg fogalmat akarunk alkotni erről a náci apparátusról, képzeljük el, hogy a pszichológiai laboratórium tanfolyamain csupán 1936-ban 131 hivatásos katonai pszichológust (17 tisztet és 114 katonai tisztviselőt) képeztek ki. A „pszichológiai csoport" tagjai hadi célokra olyan „kutatásokat" folytattak, amelyek ellentmondtak az emberiesség minden törvényének. Hogy megtudják, miként viselkedik az ember „a harci helyzetet lehető legjobban megközelítő" körülmények között, a tudományos kísérletek technikai eszközeivel és a koncentrációs táborok politikai foglyainak különleges megkínzásával „szituációs vizsgálatokat" végeztek. Tevőlegesen közreműködtek az agresszió előkészítésében, és a katonai pszichológia adatai alapján tervezték meg a leigázott területek ún. „új rendjét". A nácizmus pusztulását azonban a katonai pszichológiának ez az elferdítése, az embertelenség, a kegyetlenség és a bűnözés eszközévé változtatása sem akadályozhatta meg. A „Heerespsychologie" (Hadsereg-pszichológia) „sikerei" sem állíthatták meg a szovjet csapatok diadalmas előnyomulását, s ezért a katonai pszichológiai laboratóriumot 1943-ban feloszlatták, beosztottjait pedig kiküldték a harctérre.

Az Amerikai Egyesült Államokban a katonai pszichológia erőteljes fejlődése akkor indul meg, amikor Amerika belép a második világháborúba. Katonai pszichológiai kutatásainak kezdetét az első világháború végére tehetjük. Katonai szakértőinek gondolkodásmódja tipikusan amerikai: „A háború business (üzlet), tehát azt mindenképpen meg kell nyerni, ehhez pedig a háborút a dolgok ismeretében szükséges viselni."[14] A háborúban emberek harcolnak, ha tehát azt akarjuk tudni, hogy e különleges „munka" sikerének melyek a feltételei, a pszichológusokhoz kell fordulnunk. Fiatal, de jól felszerelt hadsereggel rendelkeztek, viszont kevés jól képzett emberük volt. Katonai pszichológiájuk elé ezért már az első világháborúban a következő két feladatot tűzték:

a) dolgozza ki azokat a módszereket, amelyek segítségével — a háború és a hadsereg érdekében — lehetővé válik az értelmi képességek megfelelő színvonalra emelése és kiszélesítése;[15]

b) tárja fel, hogy a katona milyen feltételek között teljesíti készségesen kötelességét és hajtja végre hibátlanul a parancsokat. Az e célra fordított kiadások megtérülnek, mert „egy jó harci szellemű alakulat vezetése gazdaságosabb, s értéke három olyanével is felér, amelyik csak kényszerből harcol".[16]

[14] Copeland, N.: Psychology and the Soldier. Harrisburg, 1951.

[15] Az amerikaiak milliói gyatrán beszéltek angolul (amellett a megvizsgáltak egyharmada analfabéta volt). A hadseregben viszont minden tekintetben nélkülözhetetlenek a különleges ismeretek, a készségek s a gyors felfogóképesség. Továbbá el kellett különíteni azokat is, akik osztályfelfogásukkal „alkalmazkodni nem akaró és bomlasztó elemek" voltak az imperializmus ideológiája szempontjából. Vö. Garret, H.: Great experimentes in Psychology. New York, 1930. — A szerző.

[16] Az újoncot már a bevonuláskor bevitték az „Információs parancsnokságra", ahol a katonák harci szellemének megerősítésével foglalkoztak. Ott a kezébe nyomtak egy kártyát, amelyen az alábbi szöveg állt: „Most az Amerikai Egyesült Államok katonája vagy, katona, akit a saját kormánya fegyverzett fel, hogy harcoljon az egész világ szabadságáért. Járj emelt fővel, katonásan! Gondolkozz katonásan! Cselekedj katonásan! Légy katona! Kezdetben ez nem lesz könnyű. Esetleg találkozol majd olyan dolgokkal, amelyeket nem értesz meg. Ne törődj vele. Minden jó katona meg tudja tanulni, amit neked is hamarosan oktatnak. Emlékezz, hogy olyan hadilobogó alatt menetelsz, amely soha nem oltalmazott igazságtalan háborút. Emlékezz, hogy az amerikai hadsereg soha nem szenvedett vereséget. Teljesítsd kötelességed és akkor ez soha nem történik meg. Fel a fejjel! Nevess!"

A kartonlap másik oldalán az újonc neve és beosztása állt. Azután

A második világháború idején a hadsereg szolgálatában állt az amerikai egyetemek valamennyi pszichológiai laboratóriuma.

986 hivatásos pszichológust hívtak be közvetlenül katonai szolgálatra, s további 276-ot alkalmaztak a hadiügynökségeken. (Ez a 49 évesnél fiatalabb amerikai pszichológusok kétharmadát jelentette.) Emellett 900 embert különleges lélektani kiképzésben részesítettek, és ezek pszichológiai tevékenységet folytattak a hadseregben. A pszichológusoknak ez a fantasztikusan nagy testülete 7 millió ember pszichológiai vizsgálatát végezte el a hadsereg számára, s több mint félezer katonai pszichológiai tárgyú könyvet írt. Ezek többsége mind a mai napig titkos. Az amerikai katonai pszichológiáról fogalmat alkothatunk magunknak abból a közismert, négyrészes tanulmánykötetből is, amelyet a második világháborús katonákról írtak,[17] továbbá a katonai pszichológia hivatalos tankönyvéből, amelyet E. G. Boring vezetésével tizenhat tudományos kutatóintézet munkatársai állítottak össze.[18]

A következő kérdéscsoportokkal foglalkoztak:

A katonák észlelésének fejlesztése (a pontos észlelés határai és az emberi észlelés fejlesztésének szabályai; a mozgás és a gyorsaság észlelése, a vizuális-motoros koordináció, az éjszakai figyelés szabályai, az álcázás és a „leálcázás", tárgyak helyének meghatározása hallás útján, alkalmazkodás, tájékozódás a terepen álló helyzetben és mozgás közben).

A katona teljesítőképessége, annak fejlesztése (a teljesítmény, illetve a kifáradás határai különféle körülmények között, szoktatás a munkához, a teljesítmény nélkülözhetetlen előfeltételei).

Az emberek kiválogatása bizonyos szakágakba („megfelelő embert a megfelelő helyre").

papírt, tollat, tintát adtak neki, hogy levelet írjon haza. Minden levélpapírhoz mellékeltek egy nyomtatott levelet is a zászlóaljparancsnok aláírásával. Ebben a sablonlevélben a parancsnok értesítette a családot, hogy gondoskodnak az újoncról és javasolta, hogy ők miről írjanak majd a katonafiúknak. Levelét a következő szavakkal fejezte be: „Tartsák állandóan emlékezetükben, hogy Önök szintén részesei az amerikai hadseregnek; Önök a lelkesítés, a harcratüzelés hadserege. Ilyen szellemű leveleket írjanak katonafiúknak, segítsenek minket és segítsék őt is. A fiú címe: . . .". Vö.: Copeland, N.: Psychology and the Soldier, Harrisburg, 1951. — A szerző.

17 The American Soldier. I—IV. Princeton University Press, 1949.

18 Psychology for the Armed Services. — The Infantry Journal, Washington, 1945. évf.

A katonák hatékony kiképzésének módszere, hogy megtanuljanak bánni a fegyverekkel és a haditechnikai eszközökkel (a tanulás és motivációja, a katonai oktatás észszerűsítése, a képességek, készségek és jártasságok fejlesztése és alakítása).

A csapatok erkölcsi állapotának pszichológiai elemzése (a motiváció és az erkölcsi magatartás, a harci szellem összetevői, a pszichológiai mechanizmusok és a frusztráció, az újonc alkalmazkodása a katonaélethez, a harchoz, fő reakciók a stress-helyzetben s ezek pszichológiai lényege, a félelem és a harag problémája, a szexuális kérdések).

A társadalmi viszonyok a hadseregben (fölé- és alárendeltség, a parancsnokok kiválasztása és kiképzése, a fecsegés és a rémhírterjesztés, a tömegpszichózis és leküzdése, a pánik, a közvélemény és irányítása) — azaz a hadseregbeli osztályviszonyok és ellentétek megoldása.

A hatásos propaganda lélektani kérdései (a közvélemény és a kialakult nézetek értékelése, a propaganda és az erkölcs, a propaganda, hatékonysága, az előítéletek, a szokások, az emberek, a népek, a fajok közötti különbségek) — azaz: hogyan lehet a katonákba beoltani a burzsoá ideológiát.

Az ellenség harci szellemének pszichológiai befolyásolása.

A többi kapitalista államban is elterjedt a katonai pszichológia, méghozzá oly nagy mértékben, hogy J. Gaşiorowski lengyel pszichológus — a katonai pszichológia mindmáig egyetlen bibliográfiájában — már a második világháború előtt 6382 könyvcímet jegyzett fel, főleg német, angol, orosz és francia műveket.[19] Ugyancsak megkísérelte összegezni a jelenlegi katonai pszichológiai ismereteket és belőlük meghatározni a katonai pszichológia tárgyát és feladatát.

[19] Gaşiorowski, J.: Bibliografia psychologii wojskowej. Varso, 1938.

Mint az általános pszichológia esetében, itt is az eltérő és egymásnak ellentmondó nézetek, felfogások tömegével kellett megbirkózni. Többnyire a tapasztalati úton és a részletkutatások révén szerzett tényeket sorolták egymás mellé. Ez az állapot és az eddigi kutatások tartalma visszatükröződik a katonai pszichológia akkori meghatározásában is. A katonai pszichológiát abban az időben a pszichológia olyan ágazatának tekintik, amelynek tárgyát „a hadseregben szolgáló egyének belső élményei, valamint az egyedek, és katonai közösségek béke és háború idején tanúsított magatartása alkotja". Fő feladata a korszerű háborúból fakadó pszichológiai tényezők hatásának feltárása és elemzése. E tényezőkkel számol aztán egyfelől a hadászat és a harcászat, másfelől a katonai pedagógia. A katonai pszichológia elméleti részét (s vele együtt az egész tudományág felépítését) a következőképpen osztja fel:

A csapatok pszichológiája — mint a „csoportpszichológia" része — háborúban és békeidőben a hadsereg egészének pszichológiai struktúráját vizsgálja, különös tekintettel a katonai egységek szociális viszonyaira.

A háború pszichológiája — feladata, hogy megoldja a háború mint társadalmi jelenség pszichológiai problémáit.

A harc pszichológiája (a háború pszichológiájának egyik területe) — az egyes katona és a katonai közösség élményeit és magatartását tanulmányozza különféle harccselekmények közben. Elemzi a csapatok harci erkölcsét befolyásoló tényezőket, a demoralizálódás eszközeit és tényezőit, a pánik, az unatkozás és a szuggesztió tüneteit, a vallásos hit és az anyagi tényezők hatását stb.

A jelenlegi burzsoá háborús pszichológia[20]

A burzsoá háborús pszichológia legjelentősebb fejlődésének a második világháború után lehettünk tanúi. Ez teljesen törvényszerű jelenség. *A nemzetközi helyzet alakulása és a korszerű rakéta-atomháború lehetősége egyre*

[20] A burzsoá háborús pszichológia a második világháború óta elsőrendű eszköze az imperializmus háborús politikájának. Kipróbált módszerekkel rendelkezik a „háborús hangulat" felszítására, az embereknek „békeidőben a háborúra való felkészítésére", valamint a katonák és a polgári lakosság „erkölcsi erejének és ellenállóképességének" megerősítésére. Tárgyköre tehát szélesebb, mint a katonai pszichológiáé, amely a katona lelki folyamatainak sajátosságait tanulmányozza harci viszonyok között, valamint a harckiképzés pszichológiai törvényszerűségeit vizsgálja. A háborús pszichológia a háború és a pszichikum törvényszerűségeit vizsgálja. A háborús pszichológia a háború és a pszichikum problémájával nem csupán a hadsereg, hanem általában a lakosság szempontjából is foglalkozik. Ezért találóbb a „háborús pszichológia" meghatározás. — A szerző.

világosabban domborítja ki a széles néptömegek szerepét a háborúban. Előtérbe kerül mindaz, amit a katonai szótárban az „erkölcsi tényezők és forrásaik" címszó alatt említünk:

1. *A kapitalizmus és a szocializmus közti esetleges világháború élesen megmutatkozó osztályjellege* feltétlenül első helyre állítja majd a lakosság politikai meggyőződését és erkölcsi-politikai egységét, a részvevők tudatában lezajló ideológiai harcot.

2. *A fegyveres küzdelem minőségileg új jellege* sokkal inkább, mint eddig bármikor, nagy erkölcsi értéket, ellenállóképességet, elszántságot követel. A korszerű háború technikai eszközei igen nagy követelményeket támasztanak az ember lelkierejével szemben. Ilyen követelmények:

a bonyolult harceszközök mesteri kezelése, a gondolkodás és a cselekvés pontossága, önkontrolljának igénye, a felelősségérzet, az állandó és megbízható együttműködés;

az ellenséges harceszközök alapos ismerete (megsemmisítő képességük, meglepetést keltő alkalmazásuk lehetőségei, miért jelentkezik az ismeretlentől való félelem, hogyan kell leküzdeni a tehetetlenség érzését);

a korszerű harceszközök alkalmazásának hatása a harc megvívására (határozottság és a kezdeményezőkészség szerepe, a különleges harci körülmények, a harc dinamikája stb.).

3. *Az új haditechnikai eszközök megjelenése és a háború jellegének megváltozása eltörli a különbséget az arcvonal és a hátország között;* a hadműveletek kiterjednek a hadviselő államok egész területére, és elmossák a határt a lakosság és a hadsereg között.

Ily módon a háború során a nép mindennapi élettevékenységében, a fegyveres összecsapás és a csapatok életének minden területén megnyilvánul az erkölcsi potenciál objektív (társadalmi-történelmi, gazdasági és osztálypolitikai), valamint szubjektív (pszichikai) oldala. A világimperializmus márcsak ezért is nagy figyelmet szentel az emberek erkölcsi erejének és ellenállóképességének, harckészségének és győzni tudásának.

Jól tükröződik ez katonai pszichológiai nézeteikben is. N. C. Copeland például így ír: „Bármily kiterjedett legyen a háború, kimenetelét nem a fizikai, hanem a lelkierő dönti el... Akármilyen konfliktusról lesz szó, annak végső célja inkább lélektani, mint fizikai. A tulajdonképpeni cél nem az ellenség fizikai megsemmisítése vagy a hátországtól való elválasztása, hanem harci szellemének megtörése..."[21] Egy új világháborúban azonban az imperializmus objektív célja éles ellentétben állna a tömegek érdekeivel. Egy nyugatnémet katonai folyóiratban így siránkoznak erről: „Az ellenség bizonyára könnyebben határozza meg háborús célját, mint mi. Mi nem akarjuk megszabadítani a világot a kapitalistáktól, nincs szándékunkban lesújtani az imperialistákra vagy egyesíteni a világ proletariátusát... Mi semmi mással nem tudunk lelkesíteni, csak a »keresztény Nyugat« gondolatával. Nálunk bizony ugyancsak édeskevesen lennének hajlandók agyonüttetni magukat autójukért, frigidaire-jükért, televíziójukért..."[22] Mármost hogyan oldják meg a dilemmát? Miben rejlik a nyugati teoretikusok szerint „az erkölcsi erő felkorbácsolásának" titka? „A hadviselő nemzet ereje sokkal bonyolultabb, mint a katonaság és a gazdaság ereje együttesen. amelyet számokban ki lehet fejezni. Itt szerepet kap a nagy ismeretlen: a lelkierő, amely a katonai és a gazdasági erők összességében szorozhat is, oszthat is, és nélküle a nemzet, kiváltképpen pedig a hadsereg, nem készülhet fel az ellenállásra".[23] Ez a „lelkierő" részben objektív körülményekből fakad, részben szubjektív tényezőkkel, a pszichikummal áll kapcsolatban. Ezért fő eszközük — amelynek segítségével véleményük szerint biztosíthatják a szilárd harci szellemet — a pszichológia.

A „lélektani hadviselés" elmélete és gyakorlata rendszeresen és céltudatosan szolgálja a saját állampolgárok, valamint a szocialista országok lakosságának ideológiai befolyásolását.[24]

[21] Copeland, N. C.: Psychology and the Soldier. Harrisburg, 1951.
[22] A. K. Jaeger cikke. Wehrkunde, 1960. évi 2. sz.
[23] Allgemeine Swelzerische Militärzeitschrift, 1960. évi 2. sz.
[24] Békeidőben és háborúban egyaránt felhasználják az imperializmus érdekében a propagandát. Latba vetik az általános pszichológiai ismerete-

A háború befejeztével a katonai pszichológia kutatási tevékenysége nemcsak hogy nem csökkent, hanem ellenkezőleg, a hadsereg részére dolgoznak a polgári pszichológiai laboratóriumok és egyetemi tanszékek is.

Ma az amerikai katonai pszichológia áll az imperialista államok között az ilyen irányú kutatómunka élén. Fellendülését három okra vezethetjük vissza:

a) Az Amerikai Egyesült Államok a háborús világégés előkészítésének fő fészke, s hatalmas apparátussal, lázas igyekezettel dolgozik a háború előkészítésén.

b) A koreai tapasztalatok szerint az amerikai katona — „superman" — erkölcsi ereje csődöt mondott, s gyávaság, tömegpánik és fegyelmezetlenség bénította a forradalmi nép erkölcsi erejével, önfeláldozásával szemben.

c) Az új harceszközök elterjedése megköveteli „az ember és a technika" viszonyának alapos tanulmányozását.

Az Amerikai Egyesült Államok pszichológusait napjainkban foglalkoztató kutatások legfontosabb területeit Ch. W. Hill[25] így mutatja be (miközben megadja az amerikai katonai pszichológia fő feladatait is):

A szelekció (kiválasztás). Olyan vizsgálati módszerek, amelyekkel megállapítható, hogy ki alkalmas és ki nem katonai szolgálatra. Többnyire két szempontot vesznek figyelembe: a „testi alkalmasságot" és az „általános intelligenciát". (Ez utóbbiba tartoznak a politikai nézetek is.)

A klasszifikáció (osztályozás). Ugyancsak vizsgálati módszerek, amelyekkel azokat a katonákat vizsgálják, akiket a kiválogatásnál már alkalmasnak találtak. Célja: „az embereket képességeik és készségeik alapján felelősségteljes

ket és a reklámlélektant. Együttműkodnek ebben a szociológusok, történészek, politikusok, antropológusok, közgazdászok, katonák és pszichológusok. És nem csupán háború idején, hanem állandóan. Vagyis nem a pszichológiai ismeretek rendszeréről van itt szó, a katonai pszichológiáról, amelyet a korszerű háború vezetése nem nélkülözhet a közvélemény formálásához, hanem az egész pszichológia felhasználásáról az emberek nézeteinek átgyúrására. Vö. Linebarger, P.: Psychological Warfare. Washington, 1954. — A szerző.

25 Present—Day: Psycohology. Philosophy Library, New York, 1956.

katonai beosztásokba irányítani". Döntő szempont a politikai arculat, a szakképzettség és a testi adottság.[26]

Az oktatás. Miután eldöntötték, hogy a katona milyen beosztásban állja meg legjobban a helyét, következő lépésként tanfolyamra küldik. A katonai pszichológia ebben a vonatkozásban három kérdéscsoport megoldásához nyújt segítséget. Elsősorban, hogyan lehet az újoncból mielőbb szakképzett katonát faragni (mit és mennyit kell megtaníttatni vele kezdetben, hogy felkészüljön a speciális tanfolyamra — mennyi ennek az időszaknak optimális időtartama); másodszor, miképpen alakítsák ki az egyénben a szakképzettség egyes ágaiban szükséges készségeket (a különféle fegyverek, irányzókészülékek, lokátorok kezelése, a gépkocsivezetés stb.); és harmadszor, hogyan alakítsanak a kiképzett katonákból szilárdan összeforrott csoportokat (a kezelőszemélyzet együttműködése).

Az erős „harci szellem" kialakítása az alárendeltekben és az ehhez szükséges motívumok kifejlesztése a katonák cselekvésében; az egységek szervezett, összeforrott harci csoporttá alakítása. Ezzel összefüggésben tanulmányozzák a kiválogatás, az oktatás és a parancsnokok kiválasztásának lélektani problémáit.

A fegyverzet, a felszerelés és az utánpótlás megtervezése, nevezetesen, hogy a tervezés és a szervezés vezetői számoljanak a hadianyagot kezelő és felhasználó személyek képességeivel és lehetőségeivel.

Az ember tevékenységének, teherbírásának problematikája, tekintettel az új harceszközökre (magas légköri repülés, víz alatti hajózás huzamosabb időn át stb.).

Anglia katonai pszichológusai teljesen az amerikaiak hatása alatt állnak. Ezt nemcsak Copelandnak a csapatok

[26] A Koreában végzett kutatások kimutatták, hogy a legtökéletesebb osztályozás sem biztosította a csapatok erkölcsi erejét és ellenállóképességét. Ch. W. Hill szerint a koreai harcokban a katonai kiképzés és a „tesztvizsgálatok" közötti korreláció, valamint a lélektani előrejelzések értéke 0,20, illetve csaknem nulla volt. Éppen ezért ma másféle kritériumokat keresnek a katonák felméréséhez: az érdeklődési kört, a személyiség arculatát, a cselekvés indítékait, az életrajzot stb. — A szerző.

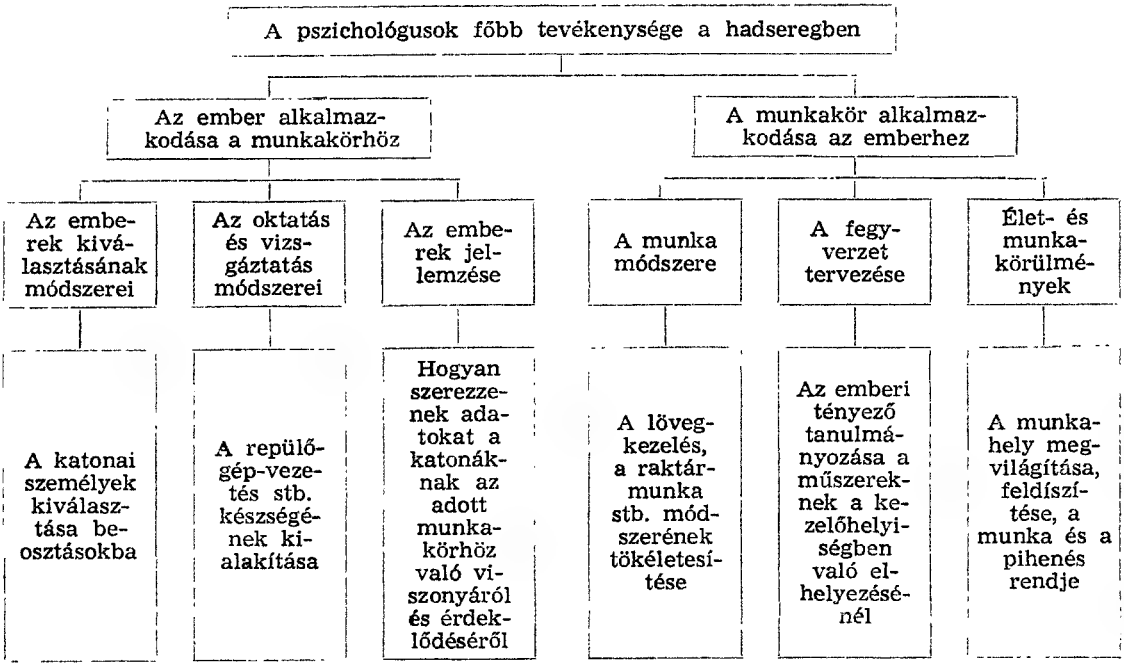

Az angol katonai pszichológusok tevékenységének munkaterületei (N. A. B. Wilson nyomán)

erkölcsi állapotáról és a vezetés lélektanáról írt közismert, népszerűsítő műve[27] bizonyítja, hanem a „Rövid áttekintés az angol katonai pszichológia tevékenységéről" című könyv is, amelyet N. A. B. Wilson adott közre.[28]

Wilson hangsúlyozza, hogy a katonai pszichológusok nem foglalkoznak a „lélektani hadviseléssel", mert az főleg az újságírók, a reklám-pszichológusok, a politikusok és a művészek feladata. Ellenben „ők munka-pszichológusok, akik megmutatják hogyan lehet az emberi erőt, az ember energiáit leggazdaságosabban a hadsereg szolgálatába állítani". Ebből a felfogásból kiindulva tervezi meg a katonai pszichológusok működésének (a katonai lélektan struktúrájának és feladatainak) vázlatát.

Az angol katonai lélektani kutatások jövőbeni fő témáit az alábbiakban jelöli meg:

az emberekkel szemben támasztott követelmények észszerű megtervezése a katonai tevékenység egyes szakágazataiban;

az ún. „szélsőséges esetek" katonai alkalmazásának problémája. (Azokról az emberekről van szó, akik vagy nagyon tehetségesek, illetve magas iskolai végzettséggel rendelkeznek — vagy pedig azok, akik „sok fejfájást okoznak", mert szellemileg, testileg visszamaradottak, érzéseikben ingadozók, s nem utolsósorban azokról, akik „megbízhatatlanok");

a készségek és jártasságok átállítása, a kiképzés és oktatás eredményének felmérése és a pszichológia háborús lehetőségeinek feltárása;

a katonák beállítódásának tanulmányozása különféle katonai ténykedések közben és magatartásuk okainak elemzése.

A Német Szövetségi Köztársaságban a katonai pszichológia hasonló feladatok előtt áll, mint a két világháború

[27] Copeland, N.: Psychology and the Soldier. Harrisburg, 1951.
[28] Wilson, N. A. B.: Applications of Psychology in Defence Departments, megjelent Mace C. A. — Vernon P. E.: Current Trends in British Psychology c. gyűjteményében, London, 1953.

között, csak éppen a körülmények mások. Előtérben áll a revánsvágy, az antikommunista szenvedélyek szítása és a lakosság pacifizmusának leküzdése. Ezért szorulnak pillanatnyilag háttérbe a speciális katonai pszichológiai kutatások (ti. a békebeli katonaélet és az arcvonalélet lélektani problémái). Háborús előkészületek szolgálatában álló pszichológiájuknak most azt kell megmutatnia, hogyan lehet a hagyományokat, a jellegzetes régi német tulajdonságokat (a feltétlen tekintélytiszteletet, a szolgálatkészséget, a rendszerességet) s az új német vonásokat (az individualizmust, a karrierizmust, a félelempszichózist) hatásosan felhasználni a lakosság militarista szellemű neveléséhez. Ennek megfelelően háborús pszichológiájuk elősegíti:

a tömegek osztályöntudatának tompítását és a háború lehetőségéhez való hozzászoktatásukat;

a revansista érzelmek felszítását;

a polgárság belső ellentmondásainak elsimítását s az egyéni karrier összekapcsolását a háborús tervekkel.

Mindehhez felhasználják múltjuk bőséges tapasztalatait.

A NATO-államokban különösen erősödik a katonai pszichológiai munka egységesítésének irányzata. 1957-ben Brüsszelben 13 kapitalista ország hadseregének képviselői tanácskoztak a katonai pszichológiáról.[29] Valamennyi katonai pszichológiai felfogásból azonban rendkívül élesen kiütközött a „tehetetlenség" és a „történelmi korlátozottság". A burzsoá katonai pszichológia társadalmi és politikai korlátozottságának és alapvető ismeretelméleti, módszertani tehetetlenségének lényege nem abban rejlik, hogy ők az erkölcsi tényezők lélektani momentumait hangsúlyozzák erősebben. Hangsúlyozza ezeket a szocialista hadtudomány is. A burzsoá katonai pszichológia azonban aránytalanul felnagyítja, túlbecsüli a szubjektív mozzanatokat. Teszi ezt a reakciós osztályérdekek szolgá-

[29] Gyacsenko M. I.—Fegyenko N. F.: Osznovi pszichologii. Moszkva, 1962.

latában, azért, hogy az imperializmus katonai ideológiájának szellemében, az idealista filozófia segítségével, az ember lelki életének tudományellenes felfogásával megoldja az uralkodó körök kívánságai és a lehetőségek közötti ellentmondást. A burzsoá metodológia (módszertan) társadalmi és osztálykorlátoltsága a katonai pszichológiában abban nyilvánul meg, hogy az ember pszichikumát elválasztja azoktól az életkörülményektől, amelyek között e pszichikum kialakult, s amelyeket az ember lelki életében szubjektíve visszatükröz. Tehát a mindennapi élet gyakorlatában az ember tudatát elválasztják annak legsajátosabb funkciójától, az emberek közösségében szerzett személyes, egyéni tapasztalatoktól, sőt — magától a gyakorlattól is. Semmibe veszik azt a tényt, hogy a tudat a „közvetítő" a szervezet és a külvilág között, hogy a tudat tartalma közvetlenül az ember és az egyéni (társadalmi) gyakorlat során vele kapcsolatba kerülő konkrét környezet kölcsönös egymásra hatásától függ. Az objektív feltételek rovására egyoldalúan túlbecsülik a szubjektív tényezőket; a pszichikum náluk úgy szerepel, mint valami „tiszta fogalom" — a pszichológia pedig mindenre jó csodaír. Egyszóval: nem tudták helyesen megoldani a béke-időszak és a háború objektív életfeltételei, valamint a katona pszichikus folyamatai, lelkiállapota és lelki tulajdonságai közötti kapcsolat problémáit. Ugyanígy megoldatlanok az újszerű harckörülményekre felkészítő igényesebb kiképzés problémái is.

A marxista katonai pszichológia

A marxista katonai pszichológia merőben más módszertani alapokon nyugszik, mint a polgári, mert összhangban áll a marxista pszichológia alaptételével — az egyén és a külvilág kölcsönös egymásra hatásának elvével. Azzal a kölcsönhatással, amely az egyén társadalmi életgyakorlata folyamán válósul meg. Ebben a gyakorlatban olyan eltérő tartalmú és jelentőségű tényezők szerepelnek, mint az élet társadalmi-történeti feltételei, az uralkodó ideo-

lógia jellegzetes hatása, a hagyományok, a születőben levő új társadalom hatása, az egyén osztályhelyzete, az adott környezet tudatos és ösztönös befolyása — vagyis mindazok a körülmények, amelyek a maguk összességében az egyén „belső világát", magatartását és cselekvését meghatározzák.

Ha az ember formálódása lényegében cselekvésétől és környezetétől függ, akkor ez így igaz a jellegzetes katonai környezettel és tevékenységgel kapcsolatban is (mind békében, mind háborúban). Sőt még jobban előtérbe lépnek egyfelől a társadalmi és osztálytényezők (nevezetesen az egyén és a közösség viszonya), másfelől az ember erkölcsi erejével, szívósságával és ellenállóképességével szemben támasztott követelmények.

Ez a függőség kétoldalú; egyrészt, a már korábban kialakult nézetek, érzelmek, készségek, szokások, képességek és jellemvonások befolyásolják az egyén viszonyát a katonaélethez (s ne feledjük — a kiképzéshez is!); másrészt, és ez a legfontosabb a nevelőmunkában — a katonai tevékenység (éppen a katonaélet igényessége, lelki és testi megerőltetései folytán) ezeket a korábban kialakult tulajdonságokat átalakítja, illetve újakat teremt. Ma tehát a fegyveres erőkben a következő feladat előtt állunk: A hadsereg, a katonai pszichológia számára a pszichológiai ismeretek olyan rendszerét kell kialakítanunk, amely a kiképzőknek jó segítőtársa lesz a korszerű harcra való felkészítésben. Olyan rendszerre van szükség, amely a békekiképzés és a háborús katonaélet belső törvényszerűségeiből indul ki, és feltétlenül tiszteletben tartja az ember és a külvilág közötti kölcsönhatás jellegzetességeit.

A marxista katonai pszichológia fejlődése

A marxista katonai pszichológia keletkezése elválaszthatatlanul összeforrt a marxizmus—leninizmus klasszikusainak gazdag hagyatékával, különösen Engels és Lenin katonai vonatkozású tanulmányaival, valamint az első szocialista állam fegyveres erőinek megteremtésével.

A Szovjetunióban már 1929-ben megjelent A. Talankinnak „A katonai pszichológia és a katonai-politikai nevelés kérdései a Vörös Hadseregben" című műve és Cr. Hahanjan „A katonai pszichológia alapjai" című tanulmánygyűjteménye.

Nagy figyelmet szentelt a katonai pszichológiai problémáknak M. V. Frunze is. Ő kezdeményezte, hogy a szovjet fegyveres erők keretében szervezzenek pszichológiai laboratóriumot. A fő feladatot az alábbi — ma is időszerű — katonai pszichológiai problémák feldolgozásában látta: a polgári lakosság és a katonák nevelésének egysége; az ember és a haditechnikai eszközök viszonya a háborúban (a technikai eszközök mesteri kezelése és a harcosok pszichikai tulajdonságainak kialakítása); a támadás és a védelem pszichológiai sajátosságai; az emberek kiválogatása a fegyveres erőkhöz; az ifjú katonák pszichikai sajátosságai; az újoncidő különleges vonásai.

Nagyon értékes katonai pszichológiai észrevételeket találhatunk Kalinyin beszédeiben és cikkeiben is. Kalinyin többek között feltárta a szovjet katona és a szovjet honpolgár kimagasló tulajdonságait, ismertette a katonai kiképzés és a háborús szolgálat hatását a szovjet ember személyiségére.

A marxista katonai pszichológia mint tudományos ismeretek rendszere, természetesen csak az általános pszichológia és a tudományos pszichológiai kutatások eredményeire támaszkodva fejlődhetett ki. Ezért tevékenysége az első időkben inkább az általános pszichológia területéről átvett alkalmazott jellegű vizsgálatokra, a pedagógiai pszichológiának és a munkalélektannak az aktuális katonai pszichológiai problémák megoldásában való felhasználására korlátozódott, vagyis többnyire csak a hadseregben alkalmazott pszichotechnikával, a katonai tevékenységnek, mint munkatevékenységnek a pszichológiájával, a repülés vagy az új fegyverek és haditechnikai eszközök konstrukciójának pszichológiai kérdéseivel stb. foglalkozott. A második világháború előtt tehát viszonylag kevés rendszeres általános jellegű marxista katonai pszichológiai munkáról beszélhetünk.

A Nagy Honvédő Háború volt az a nagy iskola, amely tapasztalataival és hibáinak elemzésével megvetette a marxista katonai pszichológia fejlődésének alapját. Már a

háború alatt egész sor különleges katonai pszichológiai kutatást végeztek.[30] A katonai pszichológiai ismereteknek, a harci tapasztalatoknak, a szovjet katonák és parancsnokok tevékenységének, tevékenységük pszichológiai elemzésének rendkívül értékes forrását találjuk a szovjet hadvezérek és parancsnokok emlékirataiban.

A Nagy Honvédő Háború pszichológiai kutatásainak és tapasztalatainak eredményét lényegében három műből ismerhetjük meg: F. Jegorov, G. D. Lukov és K. K. Platonov könyvéből.[31] Utóbbi a repülés lélektanára specializált, az előző kettő viszont — kiadásuk sorrendjében — bemutatja a marxista pszichológia katonai pszichológiai nézeteinek fejlődését és a katonai pszichológia tárgyának, valamint szerkezetének változását a második világháború utáni időszakban.

Jegorov pszichológiája több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg, s felépítését tekintve inkább általános pszichológia, következtetései viszont hangsúlyozottan a katonai pszichológiai problémák megoldására irányulnak. Az ismereteknek, amelyeket a hadsereg számára összegyűjtött, nagy gyakorlati értékük van. Mindent egybevetve: a második világháború előtt elkezdett irányvonalat folytatja, a katonai pszichológiával az általános pszichológia keretében foglalkozik. Új benne az, hogy az anyag feldolgozása, rendszerezése során felhasználja a Nagy Honvédő Háború különleges katonai pszichológiai kutatásainak eredményét, különös tekintettel a vizuális és auditív érzékelésre. Részleteiben kidolgozta a katonai kiképzés során kialakuló készségek problematikáját.

Fontos mérföldkő ezen az úton egy későbbi mű, G. Lukov valóban úttörő jellegű munkája, amely jelentősen hozzájárult a marxista katonai pszichológia struktúrájának problémájához. Lukov a leglényegesebbnek azt tartja, hogy a katonai pszichológia mutassa be a katona életének és tevékenységének mind a békekiképzés során, mind a háborúban felvetődő pszichológiai problémáit, s ezzel vértezze fel a kiképzőket, hogy az ember belső erőinek ki-

30 Főleg észlelés a tűzvonalban (alkalmazkodás a ködhöz, a megfigyelés hatékonysága, az álcázás), a különféle speciális jártasságok és készségek kialakítása (repülőknél, híradóknál stb.), a pszichofizikai funkciók felújítása a sebesülteknél, a szovjet katonák és polgárok viselkedése a legnehezebb életkörülményekben, a bátorság és a gyávaság vizsgálata stb. — A szerző.

31 Jegorov, F.: Pszichologija, Moszkva, 1950; Lukov, G. D.: Ocserki po voproszam pszichologii obucsényija i voszpitanyija szovjetszkih vojinov, Leningrád, 1956; Platonov, K. K.: Pszichologija letnyego truda. Moszkva, 1960.

fejlesztésével a katonai oktatás és nevelés folyamán a katonát a harcra készítsék fel. Ez az alapgondolat uralja az egész művet,[32] különösen a legutóbbit, az 1961-es kiadást.[33] Persze, az ő felfogása magán hordja az úttörő munka bélyegét, főleg abban az értelemben, hogy nem fejti ki a katonai pszichológiát érintő összes fő problémákat, s túlontúl elmerül a kiképzés módszertanában és pedagógiájában, másrészt kevés szót ejt a korszerű harc pszichológiai problémáiról (lényegében megmarad a második világháború gyakorlatánál).

A katonai pszichológia eme hagyományaira építi munkáját a moszkvai Lenin Katonapolitikai Akadémia pedagógiai és pszichológiai tanszéke. A tanszék munkatársainak eddigi eredményeit a katonai pszichológia rendszeréről közzétett A pszichológia alapjai című tankönyvük összegezi.[34]

Helyesen mutatnak rá, hogy a katonai pszichológia fő feladatát ma a korszerű háborúban várható helyzetek szabják meg. A helyes hagyományok alapján messzebb mennek Lukovnál, és kidolgozzák azokat a pszichológiai problémákat, amelyeket a korszerű háború s a reá váró felkészítés vetnek fel. Könyvük azonban egész felépítésében bizonyos visszalépést is jelent az általános pszichológia felé (a katonai pszichológiai problémákat az általános pszichológia keretében oldják meg), s ezt nem csupán a fejtegetés módja bizonyítja, hanem a könyv négy fő részre való tagolása is: a pszichológia általános kérdései; az ember pszichikus folyamatai a katonai tevékenység körülményei között; a szovjet katona személyiségének pszichológiája; a szovjet katonák tevékenységének pszichikai elemzése. A katonai pszichológia kérdéseire leginkább az utolsó rész ad választ, amely már túllép az általános pszichológia keretein, és a tulajdonképpeni katonai pszichológiai problematikát tárgyalja. A katonai pszichológia tárgyának értelmezése különben kiviláglik a mű egész felépítéséből, abból, ahogyan a nevezett szerzők a katonai pszichológiát vizsgálják.

[32] A második fejezetben alapjaiban tárgyalja a harctevékenység és a pszichikum viszonyát (a harchelyzet hatása a katona pszichikumára és cselekvésére), a harmadik, negyedik és ötödik fejezetben a békekikepzés, mint a harcra való felkészítésnek a problémáit elemzi (a kiképzés és a nevelés folyamatának sajátosságai, a közösség és a katona személyiségének kialakításai). Lukov, G. D.: A katonai tevékenység lélektani kerdesei. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961.

[33] Lukov, G. D.: Pszichologija. Moszkva, 1961.

[34] Gyacsenko, M. I.—Fegyenko, N. F.: Osznovi pszichologii. Moszkva, 1962.

Katonai pszichológiai kutatásaik fő irányait a következő táblázaton szemlélhetjük:

1. A katonai tevékenység pszichológiai jellemzői	*Békében:* a szolgálat alapvető feltételei, a szakasz életének, a laktanyaéletnek a feltételei, a kiképzés feltételei... *Háborúban:* a különféle harcmódok feltételei, tekintettel az ellenséges behatásra, a meglepetés tényezőjének hatására, a nehézségek és a nélkülözések különböző fajtáira...
2. A harcos tevékenységének pszichológiai jellemzői	*Békében:* a szolgálat, a kiképzés, a pihenő, a kulturális élet során... *Háborúban:* a harctevékenység közben (védelemben, támadásban, felderítésben) — a kiképzésben, a pihenőben, a helyi lakossággal való érintkezésben...
3. A szovjet katona személyiségének pszichológiai jellemzői	Az oktatásban, a kiképzésben, a katonai szolgálatban nélkülözhetetlen személyi képességek. A korszerű harc megkövetelte személyi képességek.

A katonai pszichológiai kutatások ilyen felosztása világosan megjelöli a katonai pszichológia tárgyát is — a harcos háborús és békés körülmények között folytatott tevékenységének tanulmányozását. Progresszív elemük, hogy foglalkoznak a katona személyiségének problematikájával békében és háborúban egyaránt, jóllehet ebben az értelemben csupán a kiképzéshez és harchoz nélkülözhetetlen tulajdonságokat, vagyis a követelmények kérdését vizsgáljuk, de azokat a tényleges tulajdonságokat, amelyekkel az újonc bevonult — nem kutatják. Még kevésbé elfogadható a tevékenység feltételeinek bizonyos fokú elszakítása magától a tevékenységtől. Persze korántsem lépnek fel a végső és teljes igazság igényével; elgondolásukat olyan, a konkrét munka számára készült megfogal-

mazásnak tekintik, amely a konkrét kutatások közben pontosabb formát ölt. Éppen a katonák jelenlegi oktatásának és nevelésének a harcra való felkészítés során felmerülő pszichológiai problémái képezik ma a szovjet katonai pszichológusok kutatótevékenységének és népszerűsítő tanulmányának fő tárgyát.

A marxista katonai pszichológia fejlődése különösen az utóbbi néhány esztendőben gyorsult meg, szoros összefüggésben a kommunizmus építésének jelenlegi szakaszával, valamint a marxista pedagógia új embert formáló célkitűzéseivel. Közrejátszott ebben a hadseregben szolgáló fiatalok nevelése, továbbá a hadseregekben végbemenő forradalmi átalakulás is (lásd: a 74—76. oldalt!). Közben a marxista katonai pszichológia a szorosan vett szovjet ügyből szocialista katonai pszichológiává bővült, amely a Varsói Szerződés valamennyi államának hadseregében érvényre jut.

Marxista katonai pszichológiával ma már a szocialista világrendszer több államában is foglalkoznak, főleg a politikai akadémiák egyes tanszékein és laboratóriumaiban. Mi magunk, Csehszlovákiában, túl nagy eredményeket — a szakemberhiány és a gyenge anyagi felszerelés miatt nem mutathatunk fel. Többnyire csak szakcikkek, tanulmányok feldolgozására hagyatkozunk. Viszonylag jobb a helyzet Bulgáriában és Lengyelországban. A katonai pszichológiai kutatás főleg Lengyelországban intenzív a Dzerzsinszkij Katonai Akadémián. Kutatásaik sokéves — bár néha pozitivista — hagyománnyal rendelkeznek. A katonai pszichológiájuk tárgyát nagyjából három terület alkotja: a harc pszichológiai problémái, az újoncok pszichológiája, az oktatás és nevelés pszichológiai kérdései. Kutatásaikban figyelmüket a bevonuló katonákra, a csapaton belüli közösségi viszonyokra, a katonának a hadsereg körülményeihez és követelményeihez való alkalmazkodására, a jellem újoncidő alatti átformálására, a bonyolult harceszközök (repülők, rádiólokációs és híradó eszközök) kezelésével összefüggő munka lélektani problematikájára összpontosítják.

Befejezésül elmondhatjuk, hogy a szocialista hadseregekben a katonák korszerű harcra való kiképzésében a pszichológiai ismeretek gyakorlati alkalmazása egyelőre csak a kezdet kezdetén tart. Mindmáig nem jutottunk el a katonai pszichológia teljes feldolgozásáig és rendszerének végleges kialakításáig, ami már tárgyának meghatá-

rozásakor kitűnik. Ezért csak nagy vonásokban vázoljuk nézetünket a katonai pszichológia tárgyköréről, vizsgálatairól, abban a tudatban, hogy véleményünk vitaalapul szolgálhat majd.

A marxista katonai pszichológia tárgya és feladatai

A katonai pszichológia problematikáját a gyakorlat szempontjából kell megközelítenünk — a célt tartva szem előtt, amelyet a katonai pszichológia segítségével el akarunk érni. Mindenekelőtt azokat az igen fontos és célravezető ismereteket kell megszereznünk, amelyek birtokában a katonát a lehető leghatékonyabban megtaníthatjuk arra, „amire a harctéren szüksége van". Ez azt jelenti, hogy *a katonai pszichológiának nyomon kell követnie a katona lelki életének dinamikáját, megnyilvánulásait és fejlődését a harckiképzés során, mégpedig úgy, ahogyan az az aktív cselekvés és az igényes katonai helyzetek hatására végbemegy.*

Ha abból indulunk ki, hogy a katonai pszichológiának ez a hivatása, akkor eleve el kell utasítanunk azokat a nézeteket, amelyek szerint a katonai pszichológia struktúrája azonos az általános gyakorlati pszichológiáéval, és annak csupán egyik, speciális ágazata. Az általános pszichológia az ember pszichikus folyamatainak és tulajdonságainak általános törvényszerűségeit vizsgálja, normális körülmények között. A katonai pszichológia vizsgálatai ettől minőségileg különböznek. *A katonai pszichológia a pszichológia egyik gyakorlati ága, amely a pszichikum szabályozó tevékenységének, e tevékenység fejlődésének és formálásának törvényszerűségeit sajátos katonai tevékenység közepette vizsgálja, feltárva e konkrét és speciális tevékenység pszichikai hatását és tükröződésének törvényszerűségeit.* Miben áll ennek a tevékenységnek sajátos jellege? Abban, hogy különleges viszonyokkal, nehéz katonai környezettel, a korszerű harcra való felkészítés követelményeivel állunk szemben. A katonai pszichológia ezért

lényegében három egymással szorosan összefüggő alapvető kérdéssel foglalkozik:

a) a korszerű háborúval általában, s a katona tevékenységével és pszichikumával a korszerű harcban különösen (vagyis az ember és a harci környezet kölcsönhatásával);

b) az újoncok tipikus jellegzetes vonásaival (vagyis a „kezdeti lelki beállítottságuk" vizsgálatával a harckiképzés megindulásakor);

c) a katonai tevékenység és a katonák egész életének — mint a harcra való felkészülés sajátos viszonyainak, a katonai szolgálatnak — lélektani problémáival.

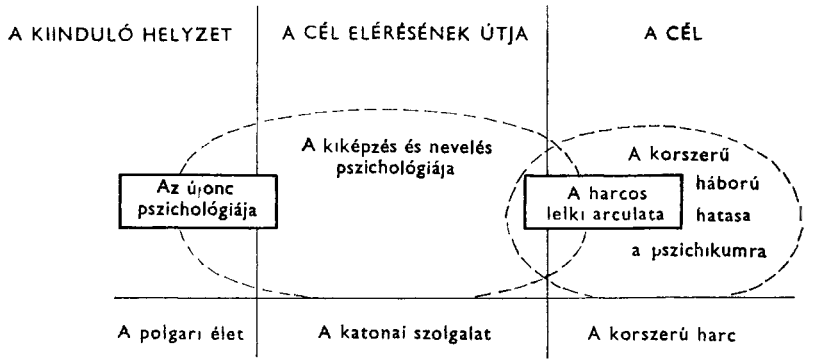

A katonai pszichológia felépítésének grafikus ábrázolása

Véleményünk szerint ilyennek kell lennie a parancsnokok és a politikai munkások eredményes gyakorlati kiképző munkáját segítő katonai pszichológia vázlatának. Ezek azok a kérdések, amelyeket az általános pszichológia, valamint az alkalmazott pszichológia többi ágából feltétlenül meg kell értenünk, szervesen be kell iktatnunk a katonai pszichológia tételei közé; csak így adhatunk kiképzőinknek eléggé plasztikus képet a korszerű háborúnak a katona lelkivilágára gyakorolt komplex hatásáról, csak így formálhatják a beosztottak jellemét a kezdet kezdetén (az újonc személyiségének pszichológiája, „lelki

alapállása") s az igazi harcos profiljának kialakítása során, békekiképzés idején.

A marxista katonai pszichológia tárgyát tehát így fogalmazhatjuk meg:

A katonai pszichológia a katona harci viszonyok között megnyilvánuló lelki sajátosságait és a harcra való felkészítésének pszichológiai törvényszerűségeit tanulmányozza.

Ugyanakkor:

felhasználja az általános pszichológia eredményeit, épít rájuk és kiindulópontnak tekinti a lelki élet törvényszerűségeinek megismeréséhez;

felhasználja a pszichológia többi ágának tapasztalatait, főleg a fejlődéslélektanét. (A hadseregbe 18—19 éves korukban jönnek a fiatalok, tehát ismernünk kell az ifjúkor fejlődésének és lelkivilágának különleges törvényszerűségeit);

segítségül hívja a pedagógiai pszichológiát, mert a harcra való kiképzés folyamata egyúttal nevelési folyamat is;

alkalmazza a munkalélektant, hiszen a kiképzés — amely a katonák tevékenységének fő formája — tulajdonképpen speciális munka;

felhasználja a társadalmi pszichológiát, mivel a hadseregen belüli kiképzés végső fokon harci közösségek kiképzése. Márpedig a katonai kollektívában a közösség belső életének társadalmi-lélektani problémái szorosan összefüggenek a közös cselekvéssel;

szerepet kap az orvosi pszichológia, hiszen a katonaélet a maga gyökeres változásaival, szigorú követelményeivel lelki sérüléseket is idézhet elő;

végül, saját vizsgálatai alapján feldolgozza a speciális problémákat és résztörvényszerűségeket, különös figyelemmel a célnak, a tevékenységnek, az életkörülményeknek a pszichikumra gyakorolt hatására (a kölcsönhatás az egyén és a különleges környezet között).[35] Mivel a harcos

[35] Emellett még sok olyan kérdés funkcionális feldolgozásáról lehet szó, amelyeket a pszichológia fent felsorolt ágai vizsgálnak: pl. a bevonuló újonc arculata, az emberek kivalogatása bizonyos beosztásokba képességeik alapján, a közösség lélektana, a „katonai idegesség" stb. Ebben a tekintet-

pszichikumának formálása a harctevékenységgel függ össze, a katona lelki fejlődésének különleges törvényszerűségei a korszerű harc követelményeinek megfelelően kerülnek a vizsgálatok előterébe.

Parancsnokaink egy része jelenleg kétféle végletes álláspontról ítéli meg a katonai pszichológia lehetőségeit és feladatait:

a) Egyesek *túlbecsülik* a pszichológia, a szubjektum lehetőségeit, s ezzel együtt lebecsülik a társadalom (a társadalmi-történeti környezet) döntő hatását az emberek pszichikumára és a környezettől elvonatkoztatva próbálják megismerni az ifjúság lelki életét. Az ilyen parancsnokoknál a katonai pszichológia tanulmányozása divattá, valamiféle egyedül üdvözítő csodaszerré változik a bajok és a problémák orvoslására, miközben megoldásukra valójában képtelenek. Ily módon elmosódik a harcos kiképzése és a társadalmunkban folyó általános kommunista nevelés egysége, és az ember arculata kiszakad az életkörülményekből.

b) Mások *lebecsülik a pszichikumot,* mint aktívan ható tényezőt — nem értékelik kellően azt a tényt, hogy a lelkivilág nem csupán mechanikus tükrözése az objektív külvilágnak. Ezzel viszont együtt jár a háború, a harckiképzés pszichológiájának, az emberek életkori és individuális adottságainak és általában mindezek gyakorlati következményeinek lebecsülése is. Ezek a parancsnokok azt hajtogatják, hogy a környezet automatikusan hat az emberre, és nem sokba veszik a kiképzés aktív folyamatát, nemigen törődnek a katonák nézeteinek, érzelmeinek, erkölcsi arculatának és cselekvésének formálásáért vívott harccal. Márpedig a hadseregben különösen káros, ha lebecsüljük a szigorú katonai életkörülmények hatását az emberre, ha figyelmen kívül hagyjuk a békebeli élet és a harci viszonyok közötti különbséget, ha elfelejtkezünk arról, hogy minden embert módszeresen kell felkészítenünk a harcra.

ben a hadseregben a pszichologia valamennyi ága érvényes és felhasználható. Mi azonban csak azokkal a kérdésekkel foglalkozunk, amelyek a katonai pszichológia speciális alapját képezik. — A szerző.

A marxista katonai pszichológia alapjainak, keletkezésének, tárgykörének és fő feladatainak bemutatása után — alakítsuk ki a katonai pszichológiai ismereteknek azt a rendszerét (struktúráját), amely tárgyának, így a katonai nevelők igényének is legjobban megfelel. Olyan felépítésre gondolunk, amely egyúttal megalapozza a további katonai pszichológiai kutatásokat. (Azzal ugyanis, hogy tisztázzuk a katonai pszichológia felépítését, még nem töltöttük meg kellő tartalommal; ez csak hosszú, alapos kutatómunka eredménye lehet.)

Az előbbiekből érthető, hogy a katonai pszichológia felépítésének — amely a személyiség és nevelése pszichológiájának és a békekiképzés, valamint a harctevékenység pszichológiai törvényeinek rendszere — összhangba kell lennie a vizsgált jelenségek belső jellegével. Úgy véljük, hogy az egész katonai pszichológiai problematikát hat fő, egymással kölcsönösen összefüggő részre oszthatjuk:

1. *A korszerű háború és a fegyveres küzdelem megvívásának pszichológiai problémái.* A háború komplex társadalmi jelenség, amely minden résztvevőjének lelkivilágára ezerféleképpen hat, méghozzá nem csupán a harcmezőn. A háború, a maga kísérő jelenségeivel, pusztító hatású harceszközeivel — próbára teszi az egész embert, az ember nézeteit, érzelmeit, akaratát, viszonyát a társadalomhoz és önmagához. Különösen döntő szerephez jut társadalmi, politikai és osztályhűsége. Egy adott háborúnak ez az általános hatása a katona pszichikumára a korszerű harc konkrét körülményei között jelentkezik. A katonai pszichológia feladata tehát, hogy megvizsgálja és feltárja a korszerű harc sajátosságait és a konkrét harchelyzetek hatását a résztvevők pszichikai tevékenységére és ellenállóképességére. De a pszichológia nem állhat meg az alapvető hatások taglalásánál és osztályozásánál. Fel kell tárnia azokat a tényezőket, amelyek alapján megítélhető: vajon megállja-e helyét a katona a korszerű harc kemény körülményei között, aktívan, kezdeményezően és önfeláldozóan tudja-e teljesíteni feladatait, köte-

lességét? Ebből következnek azok a nélkülözhetetlen pszichikai tulajdonságok, amelyeknek a katonát a korszerű harcban jellemezniük kell. Ezt a területet a következőképpen oszthatjuk fel:

a) A korszerű háborúnak, mint társadalmi-történelmi jelenségnek hatása a lakosság és a hadsereg pszichikumára (az adott háború alapvető hatása a lakosság és a hadsereg lelkivilágára; az ember és a háború társadalmi, politikai céljai; az ember és a háborúban alkalmazott haditechnikai eszközök; a tömegek lelki ellenállóerejének feltételei; a háború kezdeti időszakának különleges hatása a lakosság és a csapatok lelki ellenállóképességére).

b) A korszerű harc hatása a katona pszichikumára (a háború feltételezhető hatásainak osztályozása, amelyek lelki élményeket váltanak ki és a harcos tevékenységet befolyásolják).

c) A katona lelkierejének, szívósságának és állhatatosságának alapfeltételei a korszerű háborúban (a katona cselekvési és viselkedési alapsémáinak elemzése; a biológiai és társadalmi motívumok kölcsönös szerepe a katona élményeiben és cselekvésében; a parancsnok, a közösség és a személyes tapasztalás szerepe).

d) A harcos pszichológiai tulajdonságaival szembeni követelmények (a harctevékenység elemzése, s ennek alapján az ellenség megsemmisítésének tudománya, a harci helyzetek megoldásának képessége, a harctevékenység motívumai, az erkölcsi, politikai és harci tulajdonságok). Speciális problémaként esnek itt latba a parancsnok személyiségével, pszichológiai arculatával szemben támasztott követelmények, valamint a szakbeosztásokban megnyilvánuló lelki folyamatok különleges vonásainak kialakításával kapcsolatos követelmények.

2. *Az újoncok pszichológiai jellemzői a korszerű harcban.* Ha a lélektani vizsgálódások előző szakasza a katonai nevelőket pszichológiai látásmóddal vértezte fel, hogy eredményesen felkészítsék a harcost a várható harctevékenységre, s e tevékenység lélektani hatásaira, most viszont az újoncok pszichikai „alapállását" elemezzük, vagyis annak a katonának lelki sajátosságait és jellem-

vonásait analizáljuk, akivel az alakulatnál a kiképzést elkezdjük. Ezt az „alapállást" minden parancsnoknak jól kell ismernie — különben homokra épít. Nem elegendő tehát elsajátítanunk az ifjúság lelki fejlődésének általános tantételeit, de képesnek kell lennünk az „alapállás" emberi és tudományos megértésére, arra, hogy külön-külön minden újoncot objektíven és megfelelő alapossággal jellemezzünk. Ebből ered ennek a résznek a felosztása:

a) Az újoncok megismerésének fő ismérvei (a személyiség lélektana; a fejlődési és a környezeti tényező szerepe a katona formálódásában, a korszerű harc követelményei a katona pszichikumával szemben, mint a katona megítélésének döntő ismérvei; a katonák megismerésének konkrét és komplex jellege és ezen belül a nevelhetőség szempontja stb.).

b) A sorkötelesek és fejlődésük fő tendenciáinak jellegzetessége (a társadalomnak és az ifjúság pszichikumának fejlődési iránya; az újoncok jellegzetes vonásai és tulajdonságai; e jellemvonások alakulásának fő iránya; a különbség az újonc és a tartalékos katona között . . .).

c) Az újonc alkalmazkodása a katonai környezethez és a katonaélethez (a beilleszkedés folyamatának elemzése a katonai szolgálat kezdetén; az alkalmazkodást befolyásoló fő tényezők; a „nehezen kezelhető emberek" sajátos problémái; az ilyen „esetek" gyökere . . .).

d) A katona megismerésének fő módszerei (hol, mit és hogyan ismerjen meg a parancsnok; a katona jellemrajzának összeállítása . . .).

3. *A katona harcra való felkészítése a katonai szolgálat során és ennek alapvető pszichológiai törvényszerűségei.* Ez a rész a tényleges katonai szolgálatukat töltő katonák életének és tevékenységének lélektani sajátosságaival foglalkozik. Az ezzel kapcsolatos kutatásoknak a kiképzés és a harctevékenység összefüggését kell tükröznie. (A jó harcos formálása, a jó harci tulajdonságok alakítása olyan helyzetekben, amelyek a lehető legjobban megközelítik az „igazi" harctevékenységet.) De tükröződik az is, hogy a harckiképzés — általában az oktatás és nevelés egész folyamata — a harc pszichológiai törvényeitől eltérően bizo-

nyos önálló pszichológiai törvényszerűségekkel is rendelkezik. Az a problémakör, amelynek megoldásához a katonai pszichológia segítséget nyújt, rendkívül sokrétű. Az egész komplexumban azonban külön figyelmet érdemelnek az alábbi kérdések:

a) A katona személyisége, fejlődésének objektív feltételei a katonaélet, a hadseregbeli tevékenység során. (A fegyelem és a rendszeres élet hatása a katona személyiségére; a cselekvés motívumainak átalakulása; a katona fejlődésének szakaszai és iránya a tényleges szolgálat idején; a leszerelő katona problémái.)

b) A katonák oktatásának és nevelésének pszichológiai jellegzetessége. (A harcra való felkészítés — mint nevelő folyamat — pszichológiai törvényszerűségei; a katonai oktatás és nevelés pszichológiája; az ismeretek, a készségek és a harci jártasságok kialakítása; a harckészség fejlesztése; a harcos nevelésének törvényszerűségei . . .)

c) A parancsnoklás pszichológiai problémái. (A parancsnok pszichológiája; a jó parancsnok arculata; a parancsnokok kiválasztása és iskolázása különböző fokon; a parancsnoklás pszichológiai nézőpontjai; a parancsnok gondolkodásmódja a harchelyzet megoldása során . . .)

d) A katonai közösség pszichológiája. (A közösség jellemző vonása; út a csoporttól a közösségig; az egyén és a közösség; a közösségen belüli kapcsolatok lélektani problémái . . .)

e) A különleges szakkiképzés pszichológiai problémái. (Az emberek kiválogatása, oktatása; konkrét kiképzésük lélektana . . .)

4. *A katonák harckiképzésének sajátos pszichológiai problémái háború idején.* Míg az előző fejtegetéseinkben olyan pszichológiai kérdésekkel és törvényszerűségekkel foglalkoztunk, amelyek a békekiképzés során kerülnek elénk — ezúttal a katonáknak meghatározott harccselekményekre való olyan konkrét felkészítéséről van szó, amelyet a harc kezdeti fázisában, illetve a harc megvívása alatt kell végrehajtani. Különösen döntő jelentősége van ennek a problémának a háború kezdeti időszakában, később pedig főleg az átszervezett vagy feltöltött alakulatok-

nál. A katonai pszichológia kutatásainak tehát a következőkre kell irányulnia:

a) Elemezze a korszerű harc egyes jellegzetes helyzeteiben és körülményei között adódó pszichológiai problémákat. (Egyrészt harctevékenységi fajták szerint: támadásban, védelemben, menetben stb.; másrészt a harc fázisai szerint: harc előtt, harc közben, harc után; továbbá a harc sajátosságai szerint: mélységben vívott harc során, a különleges földrajzi és éghajlati viszonyok között, szennyezett terepen, bekerítésben stb.)

b) Felmérje a különleges harci körülményekhez és követelményekhez való alkalmazkodás problémakörét. (Az újonc és az öregkatona a harcban; a sebesülésből lábadozók pszichológiája; az ismeretlen, új területen vívott harc; új fegyverek, körülmények, helyzetek hatása; a tapasztalt harcos pszichológiája . . .)

c) Kutassa a korszerű harcban helytálló harci közösség kialakításának feltételeit. (A parancsnok feladata; a harci közösség kiegészítése; az új harci közösségek alakítása; a közösségen belüli viszonyok törvényszerűségei; a harci közösség hagyományai . . .)

5. *Az ellenség erkölcsi erejének és ellenállóképeségének befolyásolásával kapcsolatos pszichológiai kérdések.* A háborúban nemcsak arról van szó, hogy állandóan erősítsük saját alakulataink és katonáink erkölcsi erejét, elszántságát és harci tudását. A háború az ellenség megsemmisítésére irányul. A győzelem érdekében a katonai pszichológiának néhány különleges feladatot is meg kell oldania. Miközben hadseregünk harckészségét erősíti, megtalálja a módját annak is, hogy lélektanilag miképpen gyengítheti az ellenség erkölcsi erejét, ellenállóképeségét. Sőt még ennél többet is tehet. Pszichológiai ismereteinket felhasználhatjuk, sőt fel kell használnunk harctevékenységünk leplezésére, az ellenség megtévesztésére, és arra, hogy alaptalan illúziókat keltsünk benne. Ezenkívül: katonáink közvetlenül, személyesen találkoznak az ellenséggel, annak nézeteivel, kultúrájával, életkörülményeivel. Mindezek miatt a katonai pszichológia kiterjeszti vizsgálatait a következő kérdésekre is:

a) Az ellenséges hadsereg és lakosság pszichológiai tulajdonságainak megismerése.

b) Az ellenség ellenállóképességének és lelkierejének befolyásolása (az erkölcsi erő gyengítése harci eszközökkel, illetve propaganda útján).

c) A katonák tevékenységének lélektani problémái az ellenséges területen (az egyes államok lakosságának arculata és viszonya katonáinkhoz; a katona kapcsolata a lakossággal; a lankadatlan éberség; az ellenséges hátországban végzett akciók pszichológiai problémái).

d) Az ellenséggel való találkozás pszichológiai problematikája. (Találkozás az ellenség ideológiájával és propagandájával; az ellenség bomlasztó tevékenységének hatása a katonák harckiképzésére; a félelemkeltés módjai és eszközei; a hatékony ellenpropaganda pszichológiája; közvetlen foglalkozás a hadifoglyokkal.)

6. *A haditechnikai eszközök hatása az emberre — az ember pszichikumának alkalmazkodása ezekhez az eszközökhöz s fegyverekhez.*

Az eddig elmondottakban a katonai pszichológia kérdéseit mint a meghatározott nehéz körülmények között cselekvő katona konkrét tevékenységének problematikáját vizsgáltuk. Ez a tevékenység azonban a legkorszerűbb harci technikai eszközök alkalmazása közben megy végbe, tehát a sikere attól is függ, hogy a harceszközök mennyiben felelnek meg a pszichikai tevékenység törvényszerűségeinek, továbbá, hogy a kezelésükkel szemben támasztott követelmények nehéz helyzetben összhangban vannak-e az ember lelkierejével és képességeivel. A katonai pszichológiának ez a területe a következő részekre tagolódik:

a) A lélektani tényező szerepe a fegyverzet és a harci technikai eszközök tervezésében (a szerkezetek és fogantyúk elosztása; a kezelők elhelyezése, esetleges helyettesítésük; a legfontosabb gépcsoportok jellegzetességei; az érzékszervek megfelelő igénybevétele és a kezelés egyöntetűsége; a figyelem „felszabadításának" lehetősége a jártasságok útján, azaz a harci eszközök kezelése ne kösse

le a katona egész figyelmét, hanem figyelni tudja a harcmezőt is).

b) A megfelelő emberek kiválogatása az adott fegyverhez és technikai eszközhöz (repülők, gépkocsivezetők, híradósok, lokátorkezelők stb. kiválasztásának pszichológiai problémái).

c) Az új fegyverek, az új harci technikai eszközök kezelésének pszichológiai problémái (az átképzés pszichológiai problémái, a készségek, jártasságok interferenciája, egymást keresztező és zavaró kölcsönhatása).

A KATONAI PSZICHOLÓGIAI KUTATÁS MÓDSZEREI

Ha ismerjük a kutatómunka célját és tartalmát, az eredmény azoknak a módszereknek helyességétől és tárgyilagosságától függ, amelyekkel behatolunk a vizsgált területek, tárgyak és jelenségek közötti összefüggések és törvényszerűségek lényegébe.

A kutatási módszer jelentősége alapvető. Tudományos megismerés a kutatás objektív módszerére épül; ez segít bennünket a tudatunktól függetlenül létező tárgyak és jelenségek objektív törvényszerűségeinek meghatározásában és magának a tudatos tevékenységet megszabó törvényszerűségek feltárásában. (Éppen ez az a specifikus kérdés, amely a pszichológia előtt áll.) A kutatómunka objektív módszerei lehetőséget nyújtanak arra, hogy a kutatás különféle tudományok segítségével elért eredményeit tárgyilagosan ellenőrizzük, s így elvezetnek bennünket az objektíve létező jelenségek belső törvényszerűségeinek felismeréséhez, azaz — a tudományhoz. Valamennyi tudományágban speciális kutató módszereket használnak, olyanokat, amelyek lehetővé teszik a jelenségek vizsgált területének megismerését, minőségük feltárását és megértését. Hogyan történik ez a pszichológiában?

A pszichológiai vizsgálatok széles skáláját néhány alap-

vető objektív kutatási módszerre vezethetjük vissza. A problémát a helyes vizsgálati módszerek kiválasztása, konkretizálása és kombinálása jelenti.

A megfigyelés — az emberi tevékenység tervszerű, rendszeres szemmel követése normális, megszokott életkörülmények között, a megfigyelő céltudatos beavatkozása nélkül. A pszichológiában két fő formájával találkozunk: az *önmegfigyeléssel* („szubjektív megfigyeléssel" — a vizsgált személy számot ad a saját élményeiről) és az objektív, *külső megfigyeléssel*. Ezek a módszerek egységet alkotnak, s a külső és belső folyamatok egységét tükrözik (a belső átélések és a külső megnyilvánulások közti összefüggéseket). A vizsgálatok során a „szubjektív világ" megismerésénél a külső (objektív) tényekre kell építenünk, és az önmegfigyelés csupán kisegítő módszer lehet. A pszichológiai vizsgálat legfőbb kiindulópontja és alapanyaga az ember természetes körülmények között tapasztalható, külső megnyilvánulásainak megfigyelése azzal a céllal, hogy ezúton a belső, pszichológiai tartalmat és törvényszerűségeket feltárhassuk. A külső adatok pszichológiai értelmét azonban nem kapjuk meg közvetlenül, valamilyen feltevés útján kell eljutnunk hozzá. Ami annyit jelent, hogy ott, ahol a magatartás látható jegyei és annak belső, szubjektív tartalma között bonyolultabb kapcsolat áll fenn, a megfigyelés nem elég, azt más módszerekkel is ki kell egészítenünk.

A kísérlet[36] — a maga pontosságával, céltudatosságával és ismételhetőségével fordulópontot jelent a tudományos pszichológiában, főleg annak a pavlovi felfogásnak alapján, amely szerint a szervezet a környezettel, a szubjektív jelenségek az objektív fiziológiai tényekkel egységet alkotnak. A legegyszerűbb pszichikus folyamatoknál és pszichikus jelenségeknél bizonyos mértékig kielégítők a hagyományos (laboratóriumi) kísérletek, amelyeket Pavlov is alkalmazott az állatok magasabb rendű idegtevékenységének vizsgálata során. De a pszichikai élet minél

[36] A kísérletek lényege: a vizsgált valóság valamennyi alkotóelemét pontosan ismerjük, ezek egyikét megváltoztatjuk és megfigyeljük — miképpen változik a vizsgálat tárgyát képező jelenség is — A szerző.

magasabb rendű és bonyolultabb tüneteit vizsgáljuk, annál kevésbé lehet azokat csak a laboratóriumok kísérleti alanyain tanulmányozni és megérteni. (Például az ember érzelmi életének és társadalmi viszonyainak esetében.) A személyiség társadalom által meghatározott vonásait nem lehet laboratóriumban lemérni tartamuk sokrétűsége miatt. Márpedig a pszichológiai kutatás számára a pszichikus élményeknek éppen ez a tartalma a döntő! Ilyen esetben (a lelki élet társadalmi értékének tanulmányozása végett) a mindennapi életben végzett megfigyelést szervesen össze kell kapcsolni a kísérlettel. Így olyan „természetes" kísérletet végzünk, amely egyesíti a két módszer előnyeit, s amelynek segítségével a lelki folyamatot a maga valóságában, egzakt módon tanulmányozhatjuk úgy, ahogy a munka vagy másféle tevékenység a maga természetes közegében végbemegy. Megtehetjük azt is, hogy mi magunk tervszerűen alakítunk ki valamilyen helyzetet, és egzakt módszerekkel „mérjük" az ember tevékenységét.

A tömeges vizsgálat útján nyert tények feldolgozása a pszichológiában gyakran használt módszer. (Sajnos, olyanok is foglalkoznak vele, akik a pszichológiához csak felületesen értenek, s így aztán nagyon is tudománytalanul járnak el.) Összegyűjtjük a kérdőíveket, a tesztek segítségével szerzett és feldolgozott anyagot, kivizsgáljuk az alakulatoknál az egybevágó jelenségeket és eseményeket, pszichológiailag elemezzük az emberi cselekvés termékeit. Ez a módszer megköveteli az összegyűjtött anyag gondos rendszerezését és osztályozását, tudományos feldolgozását a lényeges ismérvek alapján. Mindez már megnyilvánul a kérdések kiválasztásában, amelyekre a kutató választ vár, és a megfelelő mintacsoportok kiválogatásában, amelyek a keresett választ megadják.

Segédeszközként felhasználjuk más szaktudományok (főleg a szociológia és az orvostudomány) sajátos módszereit is, amelyek segítségével mélyebbre hatolhatunk a tanulmányozott pszichikai jelenségbe, jobban feltárhatjuk törvényszerűségeit. A klinikai módszerek közül főleg az anamnézis és néhány orvosi vizsgálat tartozik ide (a lelki

jelenségek indítékainak tisztázására megnézzük a családi körülményeket, a rendkívüli élményeket, az érdeklődési kört, a sikereket és a kudarcokat, a sérüléseket, az előmenetelt stb.). A szociológiából mindenekelőtt a társadalmi és a csoportokon belüli viszonyok tanulmányozása, a szociogramok felállítása nyújt segítséget. A pszichológiában meghatározott jelentősége van a tömeges jelenségekben érvényesülő statisztikai törvényszerűségek (az emberek pszichikai folyamataiban rejlő tendenciák) feltárásának. Ez az okszerűen összefüggő (dinamikus) törvényszerűségek megismerésének eszköze. A statisztika segítségével számokban és grafikusan érzékeltethetjük a lelki jelenségek előfordulását, mennyiségileg elemezhetjük a pszichológiai vizsgálatok útján megfigyelt tömeges jelenségeket.

Ebből következnek a pszichológiai vizsgálatok módszerei:

1. Megfigyelés
   - külső megfigyelés.
   - önmegfigyelés.
2. Kísérlet
   - laboratóriumi,
   - természetes.
3. A tényanyag összegyűjtése
   - kérdőívekkel,
   - tesztekkel,
   - dokumentációval.
4. A rokontudományok módszereinek alkalmazása
   - klinikai módszerek,
   - szociológiai „
   - statisztikai „

Az adott vizsgálathoz mindig azt a konkrét módszert választjuk, amelynek segítségével a leggyorsabban, legegyszerűbben, s emellett — figyelembe véve a vizsgált jelenség természetét — legcélravezetőbb úton eljutunk az objektív és meggyőző következtetéshez.

A pszichológiai vizsgálatok fő értelme mindinkább az a társadalmi igény lesz, amely szerint „az ember személyiségét, cselekvésének és fejlődésének törvényszerűségeit a reá ható (főleg társadalmi) körülményekkel való kapcsolatában kell keresnünk, s így kell megteremtenünk az emberi neveléshez szükséges célszerű és rendszeres ráhatás feltételeit".[37] Ez a tény tükröződik ma a szubjektum különféle megnyilvánulás-csoportjának szerepében és értelmezésében, s e megnyilvánulások megismerése útján juthatunk el a pszichikum lényegéig:

1. Mind meggyőzőbben bebizonyosodik, hogy még a legpontosabb fiziológiai kutatás sem tudja feltárni a lelki élet tartalmát, hogy a fiziológiai folyamatok ugyan fontos, de sohasem fő szerepet játszanak a pszichológiai módszertanban. A fiziológiai folyamatoknak kizárólag akkor van pszichológiai jelentőségük, ha azok az adott helyzethez kapcsolódva az ember élményeit, állapotát jelzik, s így ezen folyamatok lefutásának fiziológiai módszerekkel való mérése útján mint mutatókat használjuk pszichológiai következtetések levonásához.

2. A pszichológiai megismerés fő forrása az ember cselekvése, különféle külső megnyilatkozásai, reakciói. Ilyenkor az ember (a szubjektum) közvetlenül a környezethez, a helyzethez, a feladatához való kapcsolatában nyilvánul meg, és éppen eme kapcsolat révén tűnik elő pszichikai élményeinek mennyisége és minősége, egész személyisége.

3. A helyes úton haladva egyenesen eljutunk az emberi megnyilvánulások ama formájához, amely már közvetlenül megmutatja az ember lelkiállapotát (arcjáték, tett, szóbeli reagálás stb.). Emberi megnyilvánulásokról lévén szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül őket, hanem meg kell magyarázni és fel kell használni mint a pszichikum megismerésének eszközét. Soha ne feledjük azonban, hogy ezek szubjektív jellegűek, s ezért különböző mértékben és irányokban szubjektíven torzítottak is. A szubjektív megnyilatkozást valamiképpen objektivizálnunk kell.

Természetes, hogy a pszichológiában általában használt

[37] Brichcin, M.: Příspěvek k otázkám metod výzkumu mozkové činnosti. Prága, ČSAV, 1958.

módszerek a katonai pszichológia területén is alkalmazhatók. A katonai pszichológia sajátossága azonban irányt szab a kutatómunka körének, irányának és mélységének. Mindenekelőtt megköveteli, hogy a „pszichológiai" kutatásnak és vizsgálódásnak" bizonyos formáit minden parancsnoknak és nevelőnek alkalmaznia kell beosztottjainál. A katona sokoldalú megismerésére gondolunk, amely elengedhetetlen a többé-kevésbé közvetlen és céltudatos nevelőmunkához. A katonai pszichológia hangsúlyozza továbbá, hogy nem nélkülözhetjük a hosszan tartó, rendszeres, sokoldalú és szakszerű pszichológiai kutatásokat, amelyekkel feltárjuk a katona fejlődési folyamatát a katonaéletben, a szolgálatban és a kiképzés során — mindig szem előtt tartva a harctevékenység követelményeit. Ezért funkcionális tekintetben a pszichológiai vizsgálatok módszereit nagyjából a következő két csoportra oszthatjuk fel:

a) A pszichológiai elemzés módszere a gyakorlati nevelőmunka keretében. (Ide tartozik azoknak a visszatekintő vagy előrejelző szakvéleményeknek elkészítése, amelyeknek közvetlen jelentőségük van a nevelés gyakorlati problémáinak megoldásában.)

b) Olyan különleges tudományos kutató módszerek, amelyeket szakképzett pszichológusok alkalmaznak a katonaélet és a katonai tevékenység specifikus keretében, s amelyekkel az ember és az itteni környezet kölcsönhatásának tendenciáit és kulcsproblémáit, illetve ezek törvényszerűségeit tárják fel.

A pszichológiai szakvéleményeknek a nevelőmunkában való felhasználásáról másutt részletesebben szólunk. A speciális katonai pszichológiai vizsgálatoknál nem szabad elfeledkeznünk a vizsgált tárgy és a módszer közötti szoros kapcsolatról, azaz arról, hogy mit, hogyan és milyen módszerrel vizsgálunk, miképpen keresünk választ a problémákra. Ebből a szempontból a problémák, s velük együtt a vizsgálati módszerek két fő csoportjával találkozunk:

1. A korszerű háború, a fegyveres küzdelem és a katona pszichikuma közti viszony lélektani vizsgálata. A hipotézisek akkor jogosultak, ha a kutatómunka logikai-történelmi módszerén, az előző háborúk (főleg a Nagy Hon-

védő Háború és a második világháború utáni fegyveres konfliktusok) levéltári és másféle anyagának komplex elemzésén és a békekiképzés tapasztalatain nyugszanak. (Az olyan módszereknek, mint a volt katonák kikérdezése kérdőívek útján, amikor is az illető húsz év távlatából idézi fel élményeit — nincs nagy értéke.) A vizsgálat ezekben az esetekben tehát (a 67. oldalon levő felosztás szerint) a pszichológiai vizsgálati módszerek 3. és 4. csoportjának alkalmazásával történik.

2. A bonyolult harceszközök kezelésének vizsgálata abból a szempontból, hogy az milyen hatást gyakorol a katona és a parancsnok pszichikumára békeidőben, a csapatok életének normális feltételei, illetve legigényesebb körülményei között. Ide sorolható a békekiképzés, mint a harcra való felkészítés pszichológiai kérdéseinek vizsgálata általában. A magatartás és cselekvés indítékainak feltárására azonban már nemcsak a kérdőív, de semmiféle elszigetelt módszer sem elegendő. E törvényszerűségek felismeréséhez igénybe kell vennünk az általános pszichológiai módszerek mind a négy csoportját. Természetesen mindegyik csoportból azoknak a rész-módszereknek a komplex alkalmazása kerül előtérbe, amelyek a maguk egységében hozzásegítenek ama hatások dinamikájának teljes felismeréséhez, amelyeket a nehéz körülmények közvetlenül a „terepen" váltottak ki a pszichikumban, vagyis amelyek hitelt érdemlően feltárják az ember reakcióinak indítékait, éspedig nem laboratóriumban, hanem kiképzés közben (pl. a komplex megfigyelés, a természetes kísérlet, az irányított beszélgetés, a fenyítések tanulmányozása, a rendkívüli események, és ezekkel a módszerekkel nyert más adatok statisztikai elemzése és okszerű nyomon követése stb.); s ugyanakkor lehetővé teszik a következtetések ellenőrzését is.

A katonai pszichológiai vizsgálat emellett rendszeresen vizsgál más konkrét részproblémákat is (pl. a különleges beosztásúak kiválogatását, a munkakörnyezet átalakítását a termelékenység és a munkabiztonság érdekében stb.). A konkrét vizsgálati módszer megválasztása a tudományos kutató alkotó gondolkodásának eredménye.

A KORSZERŰ HÁBORÚ ÉS A KORSZERŰ HARC PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁI

Ha teljes bonyolultságában meg akarjuk érteni a korszerű háború és harctevékenység hatását az ember pszichikumára, ha meg akarjuk ismerni az emberek és egész nemzetek különböző, sőt gyakran ellentétes reakcióinak okait — a döntő és hatásukban minél sokoldalúbb tényezőkből kell kiindulnunk.

Az ember lelkiállapota, jelleme és egész személyisége *eddigi életkörülményeinek s tevékenységének* hatására (a korábbi élettapasztalatok és a pillanatnyi élmények alapján) alakul ki és formálódik. A konkrét helyzetben az ember „kiválasztó", „individuális" ítélete dönt; az adott helyzet pillanatnyi körülményei „átszűrődnek" az illető (eddigi élete során kialakult) lelki arculatán.

Ha a korszerű háború és harc problematikáját úgy közelítjük meg, hogy a háborúnak mint társadalmi jelenségnek az ember pszichikumára gyakorolt hatásából indulunk ki, s így haladunk magának a harctevékenységnek a katonára gyakorolt hatása felé, s egyúttal bemutatjuk e hatások fölé- és alárendeltségét — akkor világossá válik előttünk, hogy a háború általános jellege is (bár nem mechanikusan, kizárólagosan és egyformán) befolyással van a katona harc közbeni magatartására és cselekvésére.

A KORSZERŰ HÁBORÚ HATÁSA A LAKOSSÁG ÉS A CSAPATOK PSZICHIKUMÁRA

Amikor valamely probléma megoldásához látunk, nézeteink és végkövetkeztetéseink helyessége és használhatósága döntő mértékben magától az indulástól, vagyis a problémafelvetés módjától függ. Így van ez ezúttal is, amikor a háborúnak a pszichikumban kiváltott hatását kutatjuk.

E kutatás során — véleményünk szerint — két alapvető, minőségileg eltérő viszonyt kell megkülönböztetnünk a háború (tehát a harctevékenység egésze) és minden résztvevő (harcos) pszichikuma között, éspedig:

az ember és a háború társadalmi-politikai jellege, célja, feladata, illetve

az ember és a háborúban alkalmazott korszerű haditechnikai eszközök közti viszonyt.

Látnunk kell, hogy egyrészt, ez a két dolog ugyanannak a jelenségnek két oldala, amelyek egységet alkotnak és kölcsönhatásban állnak egymással; másrészt, hogy ez a két tényező a háborúnak a pszichikumra gyakorolt hatáskomplexumában más és más szerepet tölt be.

Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert némely elméleti cikkben és sokszor a gyakorlati munkában is előtérbe nyomul e két véglet valamelyike.

Az egyik esetben lebecsülik „az ember és a háború társadalmi célja" közti viszony szerepét, vagyis nem sokat törődnek vele, hogy a mostani háború a kapitalizmus és szocializmus között első helyre állítaná az emberek politikai meggyőződését. Így aztán némely alakulatnál például olyasmivel is találkozhatunk, hogy a szocialista verseny iránt a modern haditechnikai eszközökkel keltik fel a katonák érdeklődését, s ezzel aztán meg is elégszenek. Ez a véglet, amely a korszerű háborúra való gyatra felkészüléshez vezet, azért is veszélyes, mivel a fiatalok egy része egyetért vele, hiszen a szocialista társadalom építésének mai szakaszát inkább a technikai forradalom és a világűr meghódítása korának tartja, mintsem a kommunizmus korának. Így aztán az eszköz céllá változik.

A másik véglet viszont az, hogy egyesek lebecsülik a korszerű haditechnikai eszközök hatását, nem gondolnak rá, hogy azok hatásukkal összességében és minőségileg megváltoztatják a hadviselés módját, méreteit és tömeghatását, s ennek következtében a lakos-

ság, a katonák, mindenki kivétel nélkül, sokkal magasabb erkölcsi próbatétel elé kerül. Ez a lebecsülés az elméleti munkában oda vezet, hogy a tömegekre gyakorolt újszerű hatások kutatása egyoldalú és nem elég mély; az alakulatoknál folyó kiképző munkában pedig a katonák kiképzése a korszerű harc változó körülményeire és a bonyolult technikai eszközök kezelésére nem elég alapos. Nem használják ki a kiképzési utasításoknak megfelelően a harckészségek beidegzéséhez az összes lehetőségeket, és a kiképzés békés jellege néha felülkerekedik a háborúra való céltudatos felkészülésen.

A háború, mint a politikának *a legélesebb eszközökkel* való folytatása — fegyveres küzdelem az osztályérdekek szolgálatában, a legmodernebb technikai eszközök bevetésével — radikálisan megváltoztatja az emberek életkörülményeit és életmódját. Az embert merőben új helyzet elé állítja, új igényeket támaszt a cselekvésével, a viselkedésével szemben. Mindenki olyan — s minőségileg új — körülmények közé kerül, amelyekre reagálnia kell, amelyekhez alkalmazkodnia szükséges. Ezeknek a legélesebb eszközöknek a felhasználása azonban a *politika műve*, tehát társadalmi értelem és célok rejtőznek mögötte. Megállapítottuk már, hogy az ember — mint társadalmi lény — nem csupán az átélt helyzetek (ez esetben a háborús életkörülmények) hatására cselekszik, hanem elsősorban aszerint, hogy milyen a hozzáállása az adott helyzethez, eseményhez, vagyis mit gondol magában a háború céljáról s a politikai vezetésről. Cselekvését számos, minőségileg eltérő mozzanat befolyásolja.

Ahhoz, hogy meghatározhassuk a háborúnak a tömegekre gyakorolt hatását és a tömegek ellenállóképességének alapfeltételeit, a legközvetlenebb és legkifejezőbb (bár nem a legfontosabb és a legfőbb) hatásokból kell kiindulnunk — abból a tényből, hogy a háború megváltoztatja az egész lakosság, minden egyes ember életmódját és munkakörülményét.

A háború pszichikai követelményei a néptömegekkel szemben

Induljunk ki ismét abból az alaptételből, amelyre az egyén „belső világának" megismerését építettük, az emberi szervezet és a külvilág kölcsönhatásának elvéből, amely a cselekvés során, az élet gyakorlatában valósul meg. A pszichikai tevékenység az emberi tevékenység sajátos formája; közvetít a szervezet és annak létfeltételei között, s a külső valóságot tükrözi; befogadja az ingereket, az adott személy korábbi tapasztalatai és vele született adottságok alapján feldolgozza őket, s megteremti az adott környezethez idomuló megfelelő magatartás és cselekvés lehetőségét. Az embernek a társadalmi környezettel való aktív kapcsolata alakítja ki pszichikai vonásait s álláspontját az új helyzetekben.

De nincs még egy esemény, amely a lakosság többségének pszichikumát oly nagymértékben, oly mélyen érintené, mint a háború. A háború, az összes kísérő jelenségével együtt páratlan erőpróbának veti alá az ember személyiségét, a nézeteit, érzelmeit, akaratát, a társadalomhoz és önmagához való viszonyát. Kritikus helyzeteket teremt, és igen gyakran az „elviselhetőség végső határáig" menő megpróbáltatásnak teszi ki az embereket, hallatlan lelki feszültségeket váltva ki. Nagy szerepet játszanak ebben a háborúban alkalmazott korszerű harci technikai eszközök.

Melyek a korszerű harci technika fő kísérő jelenségei, a lakosság pszichikumára való hatásukat illetően?

1. A korszerű technika elmossa a különbséget az arcvonal és a hátország, a polgári lakosság és a szervezett hadsereg között. Mint az osztályharc eszköze, olyan jelenségeket szül, amelyek sokszorosára növelik a hadviselő felek erkölcsi potenciáljának szerepét. A korszerű haditechnikai eszközök felfokozzák a háborút kísérő jelenségeket, ami rendkívüli módon igénybe veszi a lakosság erkölcsi erejét, ellenállóképességét és áldozatkészségét; ezért sokkal inkább, mint eddig bármikor, fel kell készíteni a társadalmat a kérlelhetetlenül kemény háborús viszonyokra.

A korszerű harceszközök alkalmazásának következményeit egy esetleges háborúban ma már a burzsoá katonai szakértők is borzalommal ismerik fel. Látják, hogy az a minőségi változás, amely a tömegek aktivizálódásában jelentkezik, és megszünteti a különbséget a hátország és a harcoló csapatok között — egyszer s mindenkorra eltünteti az „apolitikus" hadsereg fogalmát. „A mi időnkben, a tömeghadseregek korában, aligha lehetséges, hogy a hadseregben hatalmas harci hév lángoljon, ha a fellángolás nem hatja át az egész nemzetet. Örökre letűntek azok a napok, amikor el lehetett választani a hadsereg harci szellemét a nemzet erkölcsi szellemétől."[38] Kezdik felismerni, hogy a korszerű harceszközökkel vívott háborúban a félelem ellen nem elegendő a legalantasabb ösztönökre építeni és „kémiai eszközökkel" preparálni az agyat, hanem szükségük van gondolkodó katonákra és erkölcsileg szilárd polgárra is. Olyan emberekre, akik a legváratlanabb körülmények között is uralkodni tudnak a harci technikán és idegrendszerükön egyaránt. S nemcsak politikájukban, hanem a műszaki meggondolásaikban is eljutottak odáig, hogy „a haditechnikai eszközöknek az ember idegtevékenységére gyakorolt megsemmisítő hatását ellensúlyozni csak rendkívüli erkölcsi, esetleg vallásos erővel lehet majd".[39]

2. A korszerű harci technikai eszközök hatása az ember élményeiben és egész pszichikumában oly erősen tükröződik majd, hogy pszichológiai vonatkozásban méltán beszélhetünk az egyén lelki tulajdonságait és lelki folyamatait igénybe vevő legsúlyosabb életkörülményekről, a létező legerősebb stress-helyzetről. A második világháború tapasztalataival összevetve, e körülmények mindenre kiterjedő hatása a következőkben nyilvánul meg:

a hatványozott lelki és testi erőfeszítésben, amelyet a széles néptömegek életében és tevékenységében végbemenő háborús változások idéznek elő;

az életveszély és a tömeges halál új formáinak megjelenésében a harcoló csapatoknál és a hátországban;

az állandóan feszült, gyakorlatilag huzamosabb időn át pihenés és regenerálódás nélkül működő idegrendszer funkcionális túlterhelésében (az állandó veszély, az örökös változás és bonyolultság, a velük együtt járó felcsigázott várakozás és az ismeretlentől való kínos szorongás hatására).

3. A korszerű háború magával hozza majd a haditech-

[38] Copeland, N.: Psychology and the Soldier. Harrisburg, 1951.
[39] Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. évi 3. sz.

nikai eszközöknek a korábbi háborúkban soha nem látott, rohamos fejlődését, ami erőteljesen befolyásolja a harccselekmények további menetét. Ezzel függ össze a lakosság és a katonák pszichikumával szembeni követelmények további csoportja, az a képesség

hogy az új technikai eszközöket tömegméretekben gyártsák, mégpedig a legnehezebb körülmények között is;

hogy tökéletesen uralják az új technikai eszközöket (más szóval, a műszaki gondolkodásmód, a rugalmasság, a tevékenység alkalmazkodása, a szokások gyors és célszerű átállításának képesége);

hogy a katona ellenálljon az új és ismeretlen fegyverek (főleg pszichikai) hatásának, és rugalmasan, aktívan irányítsa a látottak nyomán támadt gondolatait, fékezze érzelmi reakcióit és változtassa tevékenységét.

A második világháború tapasztalataival szemben ezek a jelenségek annyira újak, hogy ma nagyon nehéz pontosan meghatároznunk és egyáltalán felmérnünk a korszerű haditechnikai eszközök minden hatását az ember lelkivilágára, különösen azért, mert ezt a hatást még propagandaeszközökkel is fokozzák. Ennek ellenére megkíséreljük érzékeltetni a háborús helyzetnek az emberek lelkiállapotára és lelki folyamataira gyakorolt, többé-kevésbé tipikus tendenciáját.

Olyan hihetetlenül nehéz körülmények között, amikor már-már úgy tűnik, hogy eljutottunk teherbíró képességünk végső határáig, amikor naponta élünk át testet-lelket romboló élményeket, közvetlen életveszélyben, amikor életünk és egészségünk forog kockán, és léptennyomon fájdalmas emberi sorsokkal találkozunk — mindez együttvéve irtózatos nyomással nehezedik pszichikumunkra, és nagy veszélyt jelent lelki egyensúlyunkra. A háború (és különösen a kezdeti időszaka) olyan érzelmeket és hangulatot teremt, amelyek korántsem mindig segítenek a győzelemhez. Keletkezésük alapja az emberi élmények lelki folyamatainak sajátos színezetében rejlik.

Háborús körülmények egésze a *megismerési folyamatokat* (a valóság érzéki és gondolati tükrözését) rendkívüli módon befolyásolhatja, sőt néha betegesen el is torzít-

hatja. Jogosan feltételezhetjük, hogy a megismerési folyamatokban gyakran keletkeznek majd érzéki csalódások és hallucinációk, kényszerképzetek, a bizonytalan és szubjektív lelkiállapot hatására eltorzított tények alapján született nézetek és következtetések — mégpedig főleg a gyengébb idegzetűeknél és azoknál, akik mélyebb megrázkódtatásokon mentek keresztül.

Illúziók (érzéki csalódások) keletkezhetnek a békés, hétköznapi életben és normális embereknél is, különösen, ha valaki fáradt vagy erősen felindult állapotban van (pl. a szorongásos ember a sötét erdőben, séta közben hajlamos rá, hogy egy-egy fatörzsben leselkedő embert lásson, a levelek suttogásában félelmes settenkedést gyanítson stb.). Ilyenkor az ember fantáziája megtoldja, kiszínezi azt, amit valóban észlelt; nem képes megkülönböztetni a „látottat" a valóban megtörténttől, összezavarja a kettőt, és valóságnak fogadja el az előbbit. A háború a hátországban is számtalan esetben okoz beteges érzelmi „képzelődést". Ezen alapul a rémhírterjesztés is. A tömeges rémképekhez hozzájárul még, hogy a korszerű fegyverek az egyszerű ember szemében mindig „titokzatosak" (pl. gyilkos hatásuk láthatatlansága), hogy egyetlen repülőgép zúgása is „rendkívül veszélyes lehet" (ez a hallási illúzióval függ össze) stb. Az érzéki csalódásokat a logikus gondolkodás eltompultsága mellett, főleg az érzelmileg (emocionálisan) túlfeszített képzelőerő teremti, utat nyitván a képzelgésnek.

A rosszul tájékozottság (dezorientáltság) is tipikus jelensége a megismerési folyamatnak. Olyankor jelentkezik az embernél, amikor áttekinthetetlen helyzetbe kerül, rendszertelenül kap értesüléseket, gyors fordulatok váltják egymást, s az egymásnak ellentmondó, zűrzavaros és hiányos hírek hatása alatt a környezetről és az egész helyzetről hamis kép alakul ki benne. Az ilyen ellentmondó vagy hiányos értesülések rendkívül károsan hatnak az ember gondolkodására, pániktünetekhez, zűrzavaros cselekvéshez vezetnek.[40]

[40] A lakosság és a katonák tájékozatlanságával a hadviselő felek minden háborúban számolnak. A második világháborúban a hitleri hadigépezet félrevezetés céljából számtalan gyalázatos hamisítást alkalmazott azzal a jelszóval, hogy „a cél szentesíti az eszközt". A náci Németország a Francia Kommunista Párt népszerűségét kihasználva igyekezett félrevezetni és becsapni a lakosságot és a francia katonákat. Röpcédulákat szórtak le közéjük ezzel a szöveggel: „Katona! Ne tűrj tovább! A mi tanácsunkra hallgass... a Francia Kommunista Párt." A „tanácsok" azután egy másik röplapon következtek: „Francia katona! Elégedett vagy-e az élelmezéssel? Bajtársaid-e a tisztek? Jó-e a felszerelésed? Ha igen, teljesítsd kötelességedet és halj meg. Ha nem, követeld jogaidat, légy igényes és zúgolódj! — Franciaország Kommunista Pártja." Nyugaton ma ezt úgy hívják: „fekete propaganda". Ilyen és hasonló eszközökkel próbálják félrevezetni polgárainkat egy esetleges háborúban, amely a zűrzavar és a pánik keletkezéséhez sok alkalmat szolgáltatna a gyorsan változó helyzet áttekint-

A szuggesztibilitás, a befolyásolhatóság fokozódása — egyes személyek vágyaiból, kívánságaiból vagy félelméből eredő hírek és adatok elfogadására való hajlam.[41] Akkor beszélünk szuggesztibilitásról, amikor a kritikai gondolkodás, a józan ésszel való logikus mérlegelés helyébe a felületes hiszékenység, a szájról szájra járó „feltétlenül megbízható hírek" iránti hit lép. Ebben az esetben a szuggesztió hordozója maga az emóció, márpedig az emóciók a háború idején rendkívül aktívak.[42]

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a háborúban nem lekicsinylendő szerepet játszanak *az ember érzelmei,* élményei, lelkiállapota. Az általános és konkrét helyzet hatására felkorbácsolódott lelki folyamataikkal nagyon komolyan kell számolnunk.

Az ember életében és cselekvésében normális, békés kö-

hetetlensége, a korszerű tűzfegyverek hatása, a város és falu kiszolgáltatottsága stb. miatt a harcoló csapatoknál és a hátországban egyaránt. — A szerző.

41 Az ilyen jellegű pánik példájaként említhetjük meg azt az esetet, amely az Amerikai Egyesült Államokban 1938. október 10-én játszódott le. Százezrek hallgatták aznap Orson Welles rádiójátékát, amely rendkívül élethűen jelenítette meg a marslakók képzelt támadását a Föld ellen. Az adás során rengeteg rádióhallgató esett rémületbe. Ide-oda telefonáltak a „borzalmas hírről", óva intették a szomszédaikat, sőt, autóba ültek és a szabadba, „biztonságba" menekültek. Vajon miért voltak meggyőződve arról, hogy marslakók valóban támadást intéztek a Föld ellen? Miért nem ellenőrizték logikusan a hírt? Miért nem telefonáltak a szerkesztőségekbe vagy a rendőrségre, hogy vajon igaz-e az egész?

1938-ban már fenyegetett a második világháború. Az emberek rettegtek a várható eseményektől. Amerika még mindig gazdasági válságban vergődött. Az emberek gondterheltek voltak a munkanélküliség miatt. Hangulatuk (gondolatviláguk) rendkívül befolyásolhatóvá vált, alkalmassá arra, hogy „készpénznek" vegyék azt, amit normális körülmények között „alaposabb elbírálás", egy kis gondolkodás után elutasítottak vagy kétkedve fogadtak volna. Megszokták, hogy bizonyos rádióállomások is mindig bemondják a fontosabb híreket. Ezt a műsorszámot a marslakók képzeletbeli támadásáról valamelyik rádióban nem úgy jelentették be, mint hangjátékot, hanem úgy kezdték, mintha híreket olvasnának. Az egész adásban pontosan bemondták a neveket, a rangokat, a beosztásokat, az esemény időpontját, színhelyét — azaz a rádiódráma rendkívül életszagú volt, ami azt az érzést keltette a hallgatókban, hogy valódi tudósítást hallanak. Ugyan ki ellenőrizte volna azokban a pillanatokban a híradás „hitelességét" más szerveknél? A többség elhitte a rádióhírt és a pánik mindenütt végigfutott. Boring, E. G.: Psychology for the Armed Services. Washington, 1945.

42 A burzsoá nevelési módszer nagyon erősen épít az emberek befolyásolhatóságára, s az egyén meggyőződését ezen az alapon igyekszik kialakítani. A kommunista ember meggyőződésével szemben — amely az értelmi és érzelmi vonások közül az értelem vezető szerepén (tudományos világnézeten) alapul —, ezt a meggyőződést nem logikus érvekkel, hanem főként szuggerált emóciókkal (vagyis az érzelmi vonatkozások előtérbe helyezésével) igyekeznek elérni. Nyíltan megmondják, hogy az intellektuális motivációnak, a logikus meggyőzésnek nincs sok „propaganda értéke". Szunyogh, B.: Psychological Warfare, New York, 1955.

rülmények között is jelentőségük van *az érzelmeknek*. Az érzelmek az ember és az objektív valóság tárgyai, jelenségei közti sajátos szubjektív viszony kifejezői. Ily módon erős motívumokká válnak, amelyek segíthetik az embert, hogy minden erejét és tehetségét a céljával teljesen azonosult cselekvésekbe vesse. A népi bölcsességben is tükröződik az a felismerés, hogy az ember a saját érzéseinek erejével soha nem látott „erőre és szívósságra" tehet szert („hegyeket tud megmozgatni"), másfelől azonban vakká is válhat, mert a szubjektív élmények hatása alatt képes a valóságot hamisan, eltorzítva látni.

Ha az eseményekre és jelenségekre való szubjektív és közvetlen reagálás az érzelmek jellegzetes vonása a békés élet normális viszonyai között is, mennyivel inkább így van ez a háborúban. A háborúval együtt járnak a tömegek viharos érzelmi megnyilvánulásai. Az érzelmi élmények és azok megnyilvánulásai rendkívül sokrétűek: a felháborodás és düh, az ellenség heves gyűlölete és a haza iránti szeretet, mély és gyötrelmes szorongás, a félelem, a rémület, a kétségbeesés stb. A háború felerősíti az érzelmi folyamatok mindkét alapvető kategóriáját: vagyis mind az ember biológiai lényegéből fakadó és az adott helyzetben (éhség, szomjúság, fizikai kimerültség, életveszély, a hideg és hőség, a sebesülés következtében) közvetlenül fellépő emóciókat, mindpedig a társadalmi érzéseket. Ez utóbbiakat lényegében két csoportra oszthatjuk:

1. A közvetlenül átélt érzések, amelyek a tevékenység során támadnak és szorosan összefüggenek az alacsonyabb rendű emocionális állapot élményeivel, s a háború konkrét, szubjektíve átélt, pillanatnyi harci helyzeteinek tükrözéseként mennek végbe. Ezek az érzések kapcsolatban állhatnak a harctevékenységgel és eredményével (győzelmes előnyomulás, az alakulat körülzárása, a helyzet zűrzavara), a látható ellenséggel szemben táplált érzésekkel (gyűlölet, félelem, bizonytalanság), a bajtársak iránti érzésekkel, amelyek a közös harci és egyéb cselekmények során születnek (bajtársiasság, elvtársiasság), a harc- vagy munkafeladat teljesítése feletti erkölcsi elégtétel érzésével stb. Többnyire közvetlenül a konkrét helyzet hatására

keletkeznek, de nem kizárólag személyes jellegűek (van társadalmi jellegük is) és „a személyiség tulajdonává" válnak (az ember további tevékenységét jelentős mértékben meghatározzák).

2. A tartós, az adott egyénre általában jellemző érzelmek, keletkezésük és tartalmuk elsősorban az egyén korábbi életmódjával, élettapasztalatával, nézeteivel, meggyőződésével függ össze. Már nem függnek szorosan a konkrét helyzettől, éppen ellenkezőleg, befolyásolják az egyénnek az adott helyzetről alkotott szubjektív véleményét (azt, hogy „milyen szemmel" nézi a dolgokat, rémülten-e vagy haraggal stb.). A tartós érzelmek tehát hatással vannak a közvetlen érzelmek megnyilvánulására és tartalmára egyaránt.

Épp ezért a konkrét élmény — az embernek az adott helyzethez való viszonya, következésképpen a korszerű háború nehéz feltételei között tanúsított magatartása — az érzésvilágból adódó két alapvető kérdéscsoporttal függ össze:

a) mennyire tud az adott egyén uralkodni a közvetlen helyzet hatására keletkezett alacsonyabb rendű érzelmein és emocionális élményein, hogyan tudja azokat tudatos igyekezettel elfojtani, illetve a közösség segítségével kifejlesztett érzelmekkel gyengíteni hatásukat, a helyzet átgondolt és megfontolt megítélésével mennyire ura cselekedeteinek minden körülmények között;

b) milyen és mennyire mély társadalmi érzelmeket fejlesztett ki benne a társadalom a nehéz életkörülmények elviselésére és az emocionális élmények megnyilvánulásának spontán elfojtására.

Háborús körülmények között milyen az ember felfokozott érzelmi folyamatainak általános tendenciája?

A helyzet annál mélyebb *érzelmi élményt* ébreszt az emberben, minél jobban érinti személyét, eszményeit, életmódját. Ennek következtében születnek meg érzelmileg színezett érzékletei és képzetei, amelyek figyelmét és gondolatait meghatározott irányba terelik, és fokozzák reagálási képességét. Az ilyen élmények mellett azonban az ember megőrzi reális elképzelését a képzeteknek vagy érzeteknek az emocionális élményekhez kapcsolódó valódi tartalmáról, és „normálisan" cselekszik.

Ha az élmény emocionális kísérő tünete a szokottnál erősebb, kialakulnak az *affektus* (hirtelen fellobbanó erős indulat) előfeltételei. Ilyesmire a harc legidegtépőbb pillanataiban kerül sor vagy a feszült várakozás állapotában, a váratlan és veszélyes fordulatok közben, szokatlan ingerek hatására, mindig olyankor, amikor az események az egyént nagyon erősen érintik. Az affektusnál az érzelmi reakció lép előtérbe (amelyet inkább az átélt helyzet élménye, semmint annak logikus mérlegelése irányít). Az affektus, jellegzetes formájában, csak pillanatokig tart, de erős hatással van:

a soron következő lelki folyamatokra (az affektus lezajlása után megfigyelhetjük szembeötlő következményeit, főleg a hangulatra kifejtett hatását),

a gondolkodásra és az elhatározásra (ami különösen a parancsnoknál fontos),

a cselekvésre, mert az affektus érzelmi eleme határozott feszültség formájában jelentkezik, és igyekszik a feszültséget erőteljes, gyors cselekvésben feloldani. Ez az affektus ún. lereagálása.

Háború idején nagyon sokféle affektus keletkezhet (harag, gyűlölet, aggodalom, öröm stb.). A legsúlyosabb és leggyakoribb azonban a félelem affektusa — a veszély kísérőjelensége. A félelem megmutatkozik:

pszichikai érzésekben (bizonytalanságban, általános zavarodottságban vagy fásultságban, türelmetlenségben, az akció mielőbbi befejezése utáni vágyban, kapkodó gondolkodásban, depresszióban...), valamint a külső ingerek „kórosan" eltorzított befogadásában és átélésében (sértődékenységben, ijedősségben, az egyedüllét és a tehetetlenség érzésében, felfokozott érzékenységben...), a helyzet várható alakulásának eltúlzásában;

a mozgási reakciók megváltozásában (a mozdulatok felgyorsulásában, s egyúttal pontosságuk és céltudatosságuk csökkenésében, ideges viselkedésben és cselekvésben).

Mindezek hatására gyengül az egyénnek az a képessége, hogy a feladatát pontosan teljesítse, hogy olyan cselekedeteket hajtson végre, amelyekhez pontos és átgondolt tevékenység szükséges.

Az affektusélmények mélyebb vagy tartósabb formába nőhetnek át — kórosan megváltozhatnak. Mélyebb elváltozást főleg a rövid ideig tartó, de erős affektusok okoznak. A nagyon erős külső ingerek, különösen a borzalmat keltők, képesek teljesen megszüntetni az ember lelki élményeinek külső megnyilvánulásait és — affektus-stuporhoz (mozdulatlanságban, szellemi tompaságban megnyilvánuló állapothoz) vezetnek. Az ilyen ember néhány másodpercig, esetleg percekig nem tud mozdulni, megszólalni, reagálni. Közben azonban tudatánál van, érzi, érzékeli a saját tehetetlenségét. A háborúban gyakran megfigyelhető ez az állapot a váratlat tragikus szituációkban vagy a huzamosabb ideig tartó veszélyhelyzetekben, vagyis olyan ingerhatások között, amelyekben egy eljövendő háború igen gazdag lehet.[43] A mélyebb emocionális élmények hatására az ember érzelmi életében tartósabb kóros elváltozások is keletkezhetnek.

A háború az ember *akarati cselekvését* is befolyásolja és hatalmas igényeket támaszt akaratával és abbeli képességeivel szemben, hogy

megőrizze önuralmát (ne veszítse el a fejét, ura legyen cselekedeteinek, ne kerüljön a félelem, a düh, a pillanatnyi helyzet hatása alá; józanul ítélje meg a helyzetet; nehéz körülmények között is energikusan cselekedjék . . .),

következetesen és határozottan vigye végbe elhatározását, tekintet nélkül a külső és a belső akadályokra, nehézségekre.

A háborúnak a lelki élet összes többi területén mutatkozó hatása mint eredő-effektus végső fokon a tömegek ellenállási akaratának kitartó és fáradhatatlan tevékenységének irányába összpontosul. Hiszen amikor akarati aktusról beszélünk, megfontolt, céltudatos, állhatatos cselekvésre gondolunk. Az ilyen cselekvés nem más, mint az ember tevékeny beavatkozása saját környezetébe. Az akarati cselekvés döntő szakaszai:

1. a cselekvés céljának kitűzése, bizonyos motívumok alapján (e motívumok nagyon sokfélék lehetnek: eszmé-

[43] Másfelől az ember képes a legszörnyűbb helyzetekben is hihetetlenül nyugodt és közömbös maradni, s a borzalmas élmény hatása csak bizonyos „lappangási" idő után tör ki rajta. Így például az ember a legfélelmetesebb háborús helyzetekben, a tömeges katasztrófák szörnyű látványára is képes teljes elszántsággal a harcnak vagy az életmentésnek szentelni magát és erejét. A kritikus pillanatokban szinte mindent mechanikusan csinál, és csak a cselekvés befejeztével robban ki belőle az affektus teljes erővel. — A szerző.

nyek, személyes meggyőződés, biológiai szükségletek és alacsonyabb rendű érzelmek, társadalmi érzelmek, különféle hallucinációk stb.);

2. a cselekvés programjának és tervének gondolati tevékenységgel járó összeállítása (a cél elérésének módszere);

3. a cél elérésére irányuló erőfeszítés.

A helyzetnek és a körülményeknek megfelelő (adekvát) cselekvés a gondolkodás, az érzelmek és az akarat egységéből következik, s az egész tevékenység folyamatában a gondolati erőfeszítésé és az értelmi kontrollé a vezető szerep. Háborús helyzetekben mindezt még sorsdöntő folyamatok is komplikálják, továbbá, hogy az ember a kedvezőtlen állapot és a lelki feszültség nyomását csak megfeszített akarattal képes leküzdeni, különösen olyan helyzetekben, amikor tehetetlenül kell bevárnia az eseményeket, a fejleményeket (pl. védelemben vagy légitámadás pillanataiban), amikor teljesen magára van utalva (pl. őrségben, atomrobbanás előtt) — egyszóval mindenütt, ahol pszichikai feszültségét a katona nem vezetheti le aktív cselekvésben.

A nehéz háborús helyzetekben az ember akarati tevékenysége könnyen deformálódhat, és cselekedeteit impulzusok — pillanatnyi ötletek irányíthatják anélkül, hogy azoknak valami megfogható céljuk lenne. Ti. a pillanatnyi helyzet indulati átélése alapján minden mérlegelés nélkül a belső indítékok hatása alá kerül.

Az ember akarati aktusa továbbá lerövidített és mégis célszerű cselekedetekben nyilvánulhat meg anélkül, hogy az ember tervszerű tudatossággal cselekedne. Az így cselekvő ember nem keresi a legjobb utat, hanem elfogadja a kínálkozó első lehetőséget, s minden meggondolás nélkül elindul rajta. A célt világosan látja, de a hozzávezető utat nem józan értelme, hanem érzései alapján választja ki, mert a cél túlságosan nagy és jelentős.

Érthető, hogy főleg a cselekvés első és második szakaszának megfontolási „zavarával" találkozhatunk. E „zavarok" megsokszorozódnak, mert az emberek a háború eseményeit és jelenségeit nem egyedül élik át, hanem

másokkal együtt. Mivel közösségben élnek, mindig keletkezik közöttük „belső kapcsolat" (kialakulnak közöttük bizonyos viszonyok), amelyek kölcsönösen és együttesen befolyásolják valamennyi egyed magatartását és cselekvését. Bármilyen csoportról legyen szó, tagjainak cselekvését a csoport így vagy úgy, de mindig determinálja. Ezenkívül a csoportot egész sereg minőségileg különböző motívum és érdek fűzheti össze: az adott helyzetből, a közös sorsból fakadó elemi erejű élmények közvetlen hatásától kezdve, amely elemi erejű közös reakciót válthat ki, egészen az ilyen csoport céltudatosságának hatásáig, amikor is a csoport tudatosan tűzi maga elé a célt, dolgozza ki és szervezi meg elérésének módszerét és a megfelelő munkamegosztást.

A véletlenül keletkezett csoportos kapcsolatok is hatnak az egyén nézeteire, cselekvésére, mivel életviszonyainak egyik — többé-kevésbé döntő jellegű — tényezőjét képezik. A csoport arra készteti az egyént, hogy álláspontját, cselekvését és magatartását a környezetéhez igazítsa. Ha ugyanis sok ember van együtt, akiket meghatározott eszme, érdek vagy közös sors fűz össze, kifejlődik közöttük bizonyos „érzékenység" egymás hangulata iránt, s persze főleg azokkal a gondolatokkal kapcsolatban, amelyek a csoportot homogén egységként együtt tartják (még akkor is, ha nincs közöttük belső, szervezett kapcsolat — lásd például egy váratlan baleset közös szenvedő alanyait . . .). Az alkalomszerűen összeverődött csoportok tagjai között a csoportszellem kerekedik felül az egyéni gondolkodásmóddal szemben, s ez elhomályosítja az egyén individuális tulajdonságait, csökkenti önuralmát; ilyenkor az emberek cselekedeteiben inkább a primitív emóciók lépnek előtérbe, semmint az intellektuális elemek. Így keletkezik a tömeghisztéria, főleg a nehéz, keserves, bizonytalan és veszélyes időkben (háború, éhínség, járvány, katasztrófák idején). A háború folyamán elsősorban tanácstalan, kiszolgáltatott helyzetekben, ijedtség alkalmával (légitámadásnál, áttekinthetetlen helyzetben, a harc meglepő és váratlan fordulatainál) találkozunk vele.

A pszichikai folyamatoknak ezeket az alapvető elváltozásait tehát az idézi elő, hogy a háború pusztítással és megsemmisüléssel járó olyan fegyveres küzdelem, amelyben a tudomány és a technika legkorszerűbb vívmányait alkalmazzák. Az élet velejárója olyan helyzetekben, amelyek már szinte elviselhetetlenek, amelyekben emberek és egész nemzetek sorsa forog kockán (s keresztülhúzzák a legszebb egyéni álmokat), amelyek éles ellentétbe kerülnek az emberek eddigi életmódjával s a boldogságról alkotott elképzeléseivel.

A jelenlegi burzsoá pszichológia és pszichiátria nagyon színesen és egyértelműen ecseteli, miképpen tükröződnek mindez a tömegek pszichikumában. Strecker és Appel például arra a következtetésre jut, hogy „a háborúban az agresszivitás és az erőszak tilalma megszűnik, helyükbe mindenütt a felszított agresszív és szadista impulzusok tömege lép",[44] mégpedig általános rettegés, borzalom, szorongás és depresszió közepette. A pszichoanalitikusok hangsúlyozzák, hogy a jövő háborújában a személyiség jellemző vonása az egocentrizmus, a kérlelhetetlenség, a közösségi érzés hiánya, a magasabb rendű kívánságok és érzelmek elsekélyesedése, a passzivitás lesz. Azt állítják, hogy az életveszély és a halálfélelem zabolátlan önzéssel és önimádattal fenyeget; véleményük szerint a háborús körülmények stressingadozásai visszahozzák a gyermeki tehetetlenség állapotát; úgy gondolják, hogy a nemi vágy vezető szerepének csökkenéséhez, az emberi magatartásban mérhetetlen önkéjelgéshez, beteges önszeretethez és nárcizmushoz, befelé forduláshoz vezet — ami abnormis, hipochonder érzésekben, és a szexuális képességek állandó sorvadásában nyilvánul meg.[45] K. Schmidt a tömegek cselekvésének rugójaként az első helyre a félelmet állítja, „a félelmet valami felfoghatatlantól és elképzelhetetlentől, ami nincs semmiféle kapcsolatban az életből eddig jól ismert testi és lelki fájdalmakkal".[46] Nem titkolja nézetét,

[44] Strecker, E. A.—Appel, K. E.: Psychiatry in Modern Warfare. New York, 1945.
[45] Strecker, E. A.—Appel, K. E.: idézett művéből.
[46] Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. évi 2., 3. sz.

hogy „szemtől szemben a bombával a modern Nyugat-Európa és Amerika is visszatér a vadember állapotához, aki íjjal és nyíllal felfegyverkezve kénytelen tehetetlenül szemlélni, hogy a behatoló idegen valamiféle érthetetlen mágikus erővel öli az embereket néhány száz méternyi területen". Szerinte ennek az eredménye semmi más nem lesz, mint a tehetetlenség érzete, amely potenciálisan magában foglalja, „mind az egyén pszichikai összeomlásának, mind a közösség összeomlásának, mint a tömeghisztéria megnyilvánulásának lehetőségét".

Lehet-e általánosítani ezeket a nézeteket? Érvényesek-e mindenütt? Maguk a burzsoá pszichiáterek és pszichológusok is felismerték már, hogy nem. Vizsgáljuk meg a tényeket. A második világháborúban a háború közvetlen hatását úgy érezte a lakosság, mint még azelőtt soha. A léghajók, a Párizst lövő „Kövér Berta", amelyek a lakosságot az első világháborúban fenyegették, csak játékszernek tűntek a második világháborúbeli V-fegyverekhez, légierődökhöz, sorozatvetőkhöz, harckocsikhoz képest. És a lakosság a kézzel fogható veszély, a nagy véráldozatok ellenére is sokkal jobban tartotta magát és sokkal hamarabb összeszedte erőit, semmint azt előzőleg a szakértők gondolták volna. E. Mira amerikai pszichiáter szerint a spanyol polgárháború idején sem emelkedett a pszichiátriai betegek száma.[47] Az emberek nagyon gyorsan megszokták a légitámadásokat, s a végén már alig-alig kerestek fedezéket. Az éhezés sokkal nagyobb nyugtalanságot váltott ki, mint a légitámadások. R. Gillespie írja, hogy jóllehet az angliai Bristolt a háború alatt súlyos bombatámadások érték, lakossága abban az időben is a békében megszokott ütemben, ezrekkel szaporodott, s közben a lelki- és idegzavarok száma csökkent.[48] A vétségek, bűncselekmények száma csak a fiatalok és a szenilis öregek körében emelkedett. A polgári lakosság e kedvező reakcióját az említett szerzők az alábbi tények összességével magyarázzák:

[47] Mira, E.: Psychiatry in War. New York, 1943.
[48] Gillespie, R. D.: Psychological Effect of War on Citizen and Soldier. New York, 1942.

Az ország egész területe ki volt téve a légitámadásoknak, az életveszélynek, tehát nem volt hova menekülniük.

A nemzetet fenyegető rabság vagy megsemmisülés veszélye talpra állította a népet, és arra serkentette, hogy nehéz körülmények között is helytálljon („... a polgárok harci szelleme szilárd és hajthatatlan volt. Az emberek szentül hitték, hogy az igazság az ő oldalukon van, s elhatározták, hogy győznek... Harci kedvükben benne volt a halálraszántság is, s ez jóval erősebbnek tűnt, mint az életösztön...").

Megerősödött az emberek közösségi érzése, s a patriotizmus.

Az emberi tevékenységet megtervezték és megszervezték, s mindenkinek, aki készen állt a cselekvésre, volt mit tennie; az emberek összefogtak és lehetőségük nyílt rá, hogy feszültségüket aktív és alkotó tevékenységben vezessék le.

Tudták, hogy mi a félelem és felléptek ellene.

Ezekből a tényekből indul ki Strecker és Appel, amikor azt állítja, hogy a háború hatása a hadszíntereken és az óceánon túli hátországban sokkal károsabb volt az amerikai katonákra és a polgári lakosságra egyaránt, mert „Pearl Harbor elvesztése nem fenyegette annyira az Amerikai Egyesült Államok létét, hogy felébressze, tömorítse és mozgósítsa a nemzetet. Az amerikaiak ugyanis sem erkolcsileg, sem pszichológiailag nem készültek fel a háborúra"[49] — ami azzal járt, hogy a kényelemszeretet és az események iránti közömbösség állandó tünetté vált; továbbá, hogy az individualizmus, a kákán csomót keresés és „áskálódás" akadályozta az erős és egységes társadalmi erőfeszítést; végül pedig a polgárok sokkal többre tartották saját boldogulásukat, mint a közösség érdekeit, a katonai szolgálatot, a kötelességteljesítést.

Van valami igazság ezekben a nézetekben. De a háborúnak a tömegekre gyakorolt hatását mégsem mérhetjük le kizárólag azon, hogy az emberek ki vannak szolgáltatva a korszerű harci technikai eszközök pusztító erejének, vagyis nem vezethetjük vissza csupán a háború, a fegyveres harc sajátos hatására. A harcoknak a pszichikumot

[49] Strecker, E. A.—Appel, K. E.: Psychiatry in Modern Warfare. New York, 1945.

érintő közvetlen hatását természetesen nem szabad lebecsülnünk. Hiszen a Nagy Honvédő Háború idején, a szovjet hadseregben és a Szovjetunió lakossága között is akadtak gyávák, fatalisták, pánikba esettek, egoisták, fegyelmezetlenek, szökevények. Különösen a Nagy Honvédő Háború kezdetén, amikor élethalálharc folyt a jól kiképzett ellenséggel, amikor a szovjet hadseregben az ilyen nagyméretű háború vezetéséhez hiányoztak a tapasztalatok; az ő soraikban is jelentkezett idegesség, félelem és rettegés a páncélosoktól, a bekerítéstől. De miért nem váltak e tünetek általánossá? Miért kerekedett felül a szilárdság és az áldozatkészség, az elszántság, a mesteri harci tudás, a helyzet kitűnő felismerése és a kezdeményezés, a határozott cselekvés? Miért kellett a náci újságoknak már a háború első napjaiban ezt írniuk: „Az orosz katona túltesz a mi nyugati ellenségeinken halálmegvető bátorságával. A helytállás és a fanatizmus arra készteti, hogy mindaddig kitartson, amíg csak állása össze nem omlik, vagy amíg a roham az első vonalát eléri."[50] Fatalizmus és halálmegvető bátorság? Ilyen nincs! A szovjet polgár és a szovjet katona elviselte az alig elviselhető háborús nehézségeket és a legborzalmasabb helyzeteket, mert szilárd és magas fokú eszmeiséggel rendelkezett, ismerte kötelességét és felelősségét a hazája iránt, gyűlölte az ellenséget, hitt harcának igazában, egyszóval volt meggyőződése: s ez volt a fényes haditettek, az erős pszichikum, a tömegek lelkierejének legfőbb tényezője. *A háború az uralkodó osztály politikájának folytatása fegyveres eszközökkel — s egyúttal legnehezebb próbatétele a tömegek véleményének, melyet e politikáról, a háború céljáról alkottak.*

Visnyevszkij írja Leningrád védőinek hősiességéről:

„Leningrád az ostrom hatodik hónapjába lépett. Magáért a városért már hét hónapja folyt a harc. A mi népünk szent és hősies. Látnotok kellene a leningrádiakat a 32 fokos hidegben! Mindannyian sápadtak az éhségtől és a hidegtől, de elszántan cipelik terhüket a hátukon, vagy valami szánkón, útban a gyárba s onnan a tűzvonalba, tíz-tizenöt kilométer távolságra. Megállás nélkül oltják a tüzeket. A halottak felett nem jajveszékelünk, elveszté-

[50] Völkischer Beobachter, 1941. jún. 29.

sük bármilyen fájdalmas és nehéz nekünk... *nyíltak, őszinték, igazak az emberek, mintha röntgensugár előtt állanának. Összekovácsolódtak, s ez az ötvözet olyan, mint a páncél: salakot, szemetet nem tűr meg*"[51]

Az atomháború minőségileg magasabb próbatétel a tömegek számára. Lehetséges, hogy az emberek pszichózisa lényegesen különbözik majd a második világháború pszichózisától. A korszerű fegyverek mindenféleképpen elképzelhetetlen pusztulást okoznak. Miután hatásukat sem időben, sem térben meghatározni nem lehet — valamennyi ember állandó rettegésben élne. Az atomtámadástól és a halálos sugaraktól való szüntelen félelem az emberek sokaságánál mély megrázkódtatást, lelki bénultságot és fatalizmust válthat ki. A rakéta-atomháborúnak ez a jellegzetessége igen erős befolyással van a nyugati teoretikusok elméleteire és a háború hatásának fatalista értékelésére indítja őket.

Idézzük egyiküket:

„Közülünk senki sem mondhatja meg, hogy milyen lesz a tömegpusztító fegyverek hatása a nyugati katona lelkére. E hatással szemben — s ezt szándékosan, durván felnagyítva mondjuk — semmiféle erőlködés, óvatosság, intelligencia vagy elszántság sem segít semmit."[52]

Nálunk is hajlamosak egyesek az ilyen nézetekre. De helyénvaló-e ez a fatalizmus? A korszerű háború „technikai oldala" nem ad választ erre a kérdésre. Itt azonban már új problémakörhöz érkeztünk.

Mitől függ a lakosság lelkiereje és ellenállóképessége a korszerű háborúban?

Említettük már, hogy az ember pszichikai tulajdonságai törvényszerűen fejlődnek; ez a fejlődés a társadalmi környezet hatására történik, amelyben az ember él, s amelyet

[51] Krasznaja Zvezda. 1955. aug. 23.
[52] Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. év 2. sz.

ő maga is formál céltudatos, közösségi tevékenységével. Az eszmék, melyek a tömegekbe hatolva anyagi erővé váltak, valamint az egyén legfontosabb pszichikai tulajdonságai, amelyeket benne a háború előtt megszokott élet alakított ki — később a háborúban a legnehezebb körülmények között is jelentkeznek, sőt „vizsgát tesznek", s a stress-helyzetekben meghatározzák az egyén cselekvésének vezérelvét és motívumait.

Hogy milyen motívumok érvényesülnek az ember cselekvésében a háború kitörését kísérő lelki megrázkódtatások idején, melyek lépnek előtérbe a hadicselekmények folyamán, hogyan viselkedik majd az ember a konkrét helyzetekben, mi befolyásolja gondolatait, érzelmeit és cselekvését — ez mind, nem csupán a hadihelyzettől függ, hanem az ember nézeteitől, érzelmeitől és jellemvonásaitól, amelyek formáló és visszaható tényezői az adott helyzetnek. Összességükben olyan tettek és megnyilvánulások forrásai, amelyek az embert hőssé emelik vagy gyávává, árulóvá alacsonyítják, pedig közben ezek az emberek a (korábban kialakult) természetük szerint cselekedtek. Melyek cselekvésük objektív előfeltételei?

A társadalmi rendszer jellege, az uralkodó ideológia befolyása, az osztályharc konkrét állása és ismertető jegyei.

Az illető osztály hovatartozása, társadalmi helyzete.

Az adott társadalmi környezet tudatos és spontán hatása az ember pszichikumára.

A harcban álló nemzet erkölcsi szelleme, törhetetlen győzni akarása, a tömegek önfegyelme és önmegtartóztatása (a háború céljával és a háborús megpróbáltatásokkal kapcsolatos magatartásuk) tehát nem pusztán az uralkodó osztály háborús érdekei és a néptömegek létérdekei közötti viszony mechanikus tükrözése, hanem olyan eredő, amely magában hordja az emberek valamennyi korábbi lelki élményének egész halmazatát.

Az imperialista államok „erkölcsi erejének" és állampolgári szilárdságának forrása egy elkövetkezendő háborúban

Az a tény, hogy a társadalmi rendszer és a tömegek pszichikai élményei között nincs egyértelmű kapcsolat, s hogy az objektív feltételek keretében az ember „belső élete" a specifikus pszichológiai törvények szerint alakul, lehetőséget nyújt az imperializmusnak, hogy a polgárokat az uralkodó osztály érdekében megvívandó háborúra nevelje. Mire építettek a német fasiszták, amikor tömegeiket a háború oldalára állították? Mire alapozták a hitlerista seregek „harci szellemét" a második világháborúban?

A munkásosztály megosztására, politikai pártjaik és szakszervezeteik akcióegységének hiányára, ami megkönnyítette a fasizmus talpraállását, s ezzel a rendszeres, következetes, szinte féktelen politikai demagógiát és ideológiai félrevezetést; történt mindez egyrészt a nép szocialista, másrészt a hazafias érzelmeinek megnyergelésével (Hitler pártjának elnevezése is erre utal[53]). A hagyományos porosz nevelés az iskolában, a sovinizmus felkorbácsolása, a versailles-i egyezmény revíziója és a világuralom utáni vágy, a kritikátlan tekintélytisztelet és a vak engedelmesség képezte Németországban az állampolgárok nevelésének gerincét kicsiny koruktól kezdve. A kitenyésztett fanatizmus, a vak hit és az engedelmesség olyan méreteket öltött, hogy „erkölcsi ellenállóképességük" még a háború végén, a legsúlyosabb helyzetekben sem csökkent, jóllehet felismerték áldozatuk hiábavalóságát, felismerték, hogy a háborút a Szovjetunió ellen nem lehet megnyerni. (Bár ezt a tábornokok sokkal hamarább látták, mint a tömegek.) A nyugati hadszíntéren kihallgatott katonák vallomása arról tanúskodik, hogy a győzelembe vetett hitet csak a szovjet hadseregnek 1944—45 telén megindított nagy támadása törte meg, amikor a szovjet csapatok a Visztulától indulva mélyen behatoltak Német-

[53] NSDAP — Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nemzeti Szocialista Német Munkáspart) — a német fasisztak politikai partja — A szerzo

A második világháború végén, a nyugati hadszíntéren fogságba esett német katonák kihallgatásának eredménye %-ban

Kérdés	Válasz	1944. jún. 26—28. Cherbourg 263 fogoly	1944. júl. 1—17. Caretan 155 fogoly	1944. szept. 1—10. Metz—Nancy 643 fogoly	1944. okt. 15. Nyugati hadszíntér 345 fogoly	1944. nov. 15—30. Aachen—Metz 453 fogoly	1945. jan. 1—14. Nyugati hadszíntér 342 fogoly	1945. ápr. 3. Nyugati hadszíntér 388 fogoly
A führerbe vetett hit	igen	67	57	65	42	64	62	31
	nem	18	27	19	43	24	30	52
	nem válaszolt	15	16	16	15	12	8	17
Hit, hogy Németország megnyeri a háborút	igen			38	28	50	44	11
	nem			39	57	27	42	78
	nem válaszolt			23	15	23	14	11
Hit a titkos „csoda-fegyverekben", amelyek majd eldöntik a háborút	igen	37	44	49	33	53	47	14
	nem	35	37	31	52	29	40	77
	nem válaszolt	28	19	20	15	18	13	9

ország területére. A jövőre nézve sem érdektelen a második világháború végén kihallgatott hadifoglyok vallomásainak tanulsága:[54]

A táblázat jól szemlélteti a német katonák hangulatának reagálását a hadihelyzet változásaira, ingadozásaira a német propagandahírek nyomán.

Nagyon találóan mutatta be K. M. Walló a háború utáni első években készült játékfilmekből vett idézetekkel a német fasizmus ellen szövetkezett államok polgárainak (életmódjukkal és neveltetésükkel összefüggő) véleményét a háborúról.[55]

Íme, a filmművészek legtipikusabb válaszai arra a kérdésre, hogy „miért harcoltunk?":

SZOVJETUNIÓ: „Mert megtámadták hazánkat, szocialista építésünket, megtámadták mindazt, ami az életet széppé és értékessé teszi." (A „Nagy fordulat" c. filmből.)

FRANCIAORSZÁG: „Azért, mivel a német fasiszták éppen olyan ellenségeink, mint a francia bankárok és árulók. Ezekkel, a sajátjainkkal már volt dolgunk, s a németeket is megismertük — jobban, mint kellett volna. Láttuk, hogy mi várt volna ránk, ha a szövetségesek elvesztik a háborút." (A „Harc a sínekért" c. filmből.)

ANGLIA: „Háború van, Anglia harcol. A háború ugyan ellenszenves dolog, a katonai fegyelmet sem szeretem, de angol vagyok. Nem harcolni — ez nem lett volna fair." (Az „Út a jövőbe" c. filmből.)

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK: „A fiúk gyermekkoruk óta verekedősek, s ebből a legnagyobb kalandból sem maradhattak ki." — Sehol egy szó a német—japán imperializmusról, a gázkamrákról. Az egyszerű katona fejét nem „terhelték meg" olyasmivel, hogy a fasizmus a demokráciát fenyegette, nehogy rádöbbenjen arra, hogy Amerikában is fennáll a fasizmus veszélye. („Az öt Sullivan" c. filmből.)

Így fest a történelem rövid (s ezért persze sematikus) irodalmi ábrázolása, amely mégis nagyon tanulságos egy esetleg bekövetkező háborúra való felkészülés során. Szemléletesen mutatja, hogy az ember erkölcsi arculata, cselekvésének fő lelki indítékai és társadalmi motívumai a mindennapi, gyakorlati életben alakulnak ki.

54 Daugherty, W. E.—Janovitz, M.: Psychological Warfare Casebook. Baltimore, 1958.

55 Walló, K. M.: Filmy o válce. Vojenská výchova, Prága, 1946. évi 3. sz.

Ezért a burzsoá háborús pszichológia a tömegek erkölcsi „nevelésében" törvényszerűen az átlagos kispolgár tipikus tulajdonságaira (az individualizmusra, a „feltörés" utáni vágyra, a haszonlesésre, az egyéni boldogulás eszméjére stb.) támaszkodik. De az idegen országokban vívott harcok azt bizonyítják, hogy a nehéz helyzetekben a zsoldosoknak a kapitalista társadalom kialakította jellegzetes „erkölcsi" vonásai nem sokat érnek — a katonát félelem és idegesség fogja el, a csapatok pedig pánikba esnek. Pedig ne feledjük: itt még jól szervezett, többé-kevésbé önkéntesekből álló és csupán kisebb alakulatokról van szó. Ezek alapján még következtetni is nehéz, hogy miképpen reagálna a lakosság egy világméretű háborús tűzvészre.

A kapitalizmus védőügyvédjei számára világos, hogy a holnap világháborújában a harcképességhez már kevés lesz a nacionalista érzés, primitív istenhit, a vakbuzgalom és a vakfegyelem. A koreai haditapasztalatok szerint „igazi harci szellemet nem lehet dolláron vásárolni". „Katonáinkat valami olyan eszmével kellene felfegyverezni, amely előre hajtja őket" — állapítja meg F. Miksche.[56] Miféle eszme? Ezt viszont W. Schlammtól tudhatjuk meg: „Adjuk meg Németországnak világtörténelmi küldetését — Kelet-Európa felszabadítását. Mert ha nem, akkor a gazdasági fellendülés elmúltával megerősödik majd az egyesülés iránti törekvés."[57] Bármi jó nekik erre a célra: isten és templom, hazafiság és a nemzeti történelem, pénz, karrier, népszerű frázis vagy demagóg jelszó — bármi, amivel valahogyan meg lehet nyerni állampolgáraikat a háborús politika támogatására, s a kellő erkölcsi ellenállóerővel lehetne felfegyverezni őket egy elkövetkezendő háború esetében.

Ha megfigyeljük ezt a „nevelési" rendszert, könnyen megértjük, mivel „erősítenék" ők háború idején az emberek lelkierejét. Az ellenség tanulmányozása során tehát kellő figyelemmel kell lennünk az erkölcsi tényezők erőltetett felkorbácsolását szolgáló olyan „objektív" feltételekre is, mint amilyenek:

a tömegeknek a saját, legbensőbb érdekeik ellen irányuló, körmönfont eszközökkel történő befolyásolása, a munkásosztály támogatásának megszerzése, osztályöntudatuk erősödésének megakadályozása;

a kapitalista gazdaság sajátos hatásainak és a tőkés társadalom életkörülményei között kitermelt személyes jellemvonások érvényesülésének kihasználása;

[56] Wehr und Wirtschaft, 1959. évi 8. sz.
[57] Schlamm, W. S.: Die Grenzen des Wunders. Zurich, 1959.

az adott nemzet hagyományos lelki beállítottságának kihasználása a kiképzésben, a hivatalos propagandában, a tömegek fizikai, gazdasági és lelki elnyomásának egész gyakorlatában.

A kapitalista társadalomban a dolgoknak mindez persze csak az egyik oldala. Nem kevésbé jelentős az ellenpólus sem — a kommunista mozgalom és a szocialista világrend hatása. W. Schlamm szörnyen felháborodik a szovjet békepolitika miatt, s a mindjobban terjedő békevágyat borzalmas „katasztrófának" bélyegzi a Nyugat számára.

„A Nyugat bele fog pusztulni békevágyába. Talán éppen a keresztény kultúra miatt lehetetlennek látszik túlélnünk azt a korszakot, amelynek megmentéséért háborúk sorát kellene viselni. A Nyugat megmentéséről békében szó sem lehet, mert a kommunizmus a békében jut előre, a békében triumfál, a békét akarja. Nem hasonlítható össze ezzel az emberiség történelmének egyetlen más, reménytelen helyzete sem. A rossz az életnek éppen ama helyzetében virágzik, amelyért minket valamennyi nyugati vallás könyörögni tanított — a hőn áhított békében."[58]

A burzsoá államok polgárainak erkölcsi arculatáért, tevékenységük motívumaiért vívott harcot már ma is elsősorban az dönti el, hogy a politikai harcban a béke erői világszerte milyen alaposan leplezik le az imperializmus igazi ábrázatát és hogyan fojtják el a háborús tűzfészkeket.

A háború erői mindenütt igyekeznek a harcot javukra fordítani, de mind nagyobb akadályokba ütköznek. A „lélektani hadviselés" védelmezői — W. E. Daugherty és M. Janowitz — kénytelenek megállapítani:

a kommunisták jelszavai magvasak és csábítók (főleg a nők emancipálása, a dolgozók felszabadítása a kapitalista kizsákmányolás alól, a földreform, a népek önrendelkezési joga, a békés egymás mellett élés) — és segítségükkel minden országban képesek a lakosság jelentős hányadát fanatikus követőjükké tenni;

a kommunista gondolatot a kommunista pártok az egész

[58] Schlamm, W. S.: Die Grenzen des Wunders, Zürich, 1959.

világon terjesztik, s így a világ legnagyobb propagandagépezetével rendelkeznek;

szemmel látható a kommunizmus fölénye, mert kidolgozott világnézettel, világos politikai és társadalmi struktúrával rendelkezik.

És hogyan tükröződik a fenyegető háború a tömegek pszichéjében? Joinville, a híres francia tábornok írta erről:

„... Ha ma össze is lehet zúzni fegyveres erőket és el lehet foglalni területeket — az emberek akaratát elhallgattatni nem lehet. Mindenekelőtt azért nem, mert a lakosság — önkéntesen, vagy kényszerből — teljes egészében venne részt a háborúban. Továbbá azért sem, mert 1959-ben az emberek akarata már csupán arra irányul, hogy éljenek. Élni akarásuk pedig vonatkozik életük anyagi alapjaira, gondolataik rendszerére, alapvető érzelmeikre, gyermekeik, nemzetük, az egész emberiség jövőjére. Az élni akarás tényezője ... ma szerfölött erős.

Az emberek akarata összefügg egész életükkel. Ezt az akaratot csak úgy lehet elvenni tőlük, ha elvesszük az életüket.

Az atombombákkal millió embert lehet megölni. De nem lehet vele megölni a népek akaratát. Az atombombák e téren semmivel sem hatásosabbak, mint az ágyúk és a szuronyok."[59]

Az emberek erkölcse a háború idején tehát nem más, mint az állam (állami berendezkedés) polgárainak erkölcse, adott időben és adott konkrét helyzetben. Döntő szerepet játszik benne (a lehetséges többi körülményeken és hatásokon kívül) a háborúnak, mint társadalmi jelenségnek, társadalmi-politikai oldala.

Az osztálytényezők szerepe a tömegpszichológiában a korszerű háború során

Az eddigi fejtegetésekből kitűnik, hogy az imperialistáknak sikerült valamelyest eltompítaniuk a tömegek politikai öntudatát és bizonyos eredményt értek el a nép és a hadsereg ideológiai megdolgozásában. Egy idő után lehetséges az így meggyúrt tömegekben fanatizmust, szívósságot és harci kedvet éleszteni, különösen akkor, ha azt a benyomást keltik bennük, hogy gyengébb ellenség-

[59] La Nouvelle Critique, 1959. évf.

gel van dolguk. De a reakciós imperialista politika az olyan kiélezett, világméretű összecsapásban, amilyen a kapitalizmus és a szocializmus közötti háború lenne — ennek ellenére sem tud a burzsoá tábor számára nagy erkölcsi potenciált teremteni.

„Az államok (és koalíciók) erkölcsi potenciálja katonai szempontból azt jelenti, hogy lakosságuk a háború alatt képes lesz elviselni a roppant nagy feszítettséget, a nehézségeket, veszteségeket, szenvedést, sőt a vereségeket, jelen körülmények között pedig az atomcsapások katasztrofális következményeit is anélkül, hogy harci és győzelmi akaratát elveszítené."[60] A legmagasabb rendű harci és győzelmi akarat a néptömegeknek a mindenáron való győzelemre irányuló törekvésében nyilvánul meg. Ennek érdekében készek minden erőfeszítésre, bármilyen áldozatra, és bátorságot, állhatatosságot és hősiességet tanúsítanak.

Nem létezhet élesebb fegyveres összecsapás, amely a tömegek lelkierejét jobban igénybe venné, mint az esetleg elkövetkező háború, amely már világméretű polgárháború lenne, éppen abban az értelemben, ahogy a polgárháborút Frunze jellemzi:

„Nemzeti háború esetén az ellenség teljes szétzúzására törekvő államok a legrosszabb esetben féleredménnyel is megelégedhetnek. Bizonyos előnyök elérésére és egyezmények kötésére szorítkozhatnak, amelyek lefektetik a további békés kapcsolatok alapjait. Koránt sincs így az osztályháborúban, a polgárháborúban. amelynek kimenetele csak az egyik fél teljes szétzúzása lehet; féleredmények, ha egyszer a háború kirobbant, nem lehetségesek. Ez a körülmény, kétségtelenül, ugyanúgy kifejezésre jutott mindkét félnek abban a törekvésében, hogy teljes és határozott döntést érjen el. Itt nem lehet megállni félúton. Végérvényesen és döntő módon kellett győzni."[61]

Feltételezhetjük, hogy ilyen lenne a szocializmus és a kapitalizmus közötti világméretű összecsapás is.

A „háború és az ember" viszonyában a fő kérdés, hogy a szóbanforgó állam katonájának, illetve polgárának mi a véleménye az uralkodó osztály politikájáról, az ellenség

60 Háború, hadsereg, hadtudomány. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 363. old.
61 Frunze Válogatott Művei. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1959. 58—59. old.

politikai céljairól. Az a tétel, miszerint a háború mozgató ereje az egész nép, vagy azok az osztályok, amelyek a háborút vívják — érvényes volt már a zsoldos hadseregekkel viselt háborúkban is.

Nem véletlen, hogy az igazságtalan háborúk nemcsak felkeltik a legaljasabb emberi indulatokat, hanem egyúttal fel is használják azokat az ellenség iránti gyűlölet felszítására „harci indítékok" kialakítására. Közismert, hogy a második világháború előtt a német fasiszták egyik „erkölcsi" eszköze az anyagi érdek volt. Hitler már 1936-ban kijelentette: „Ha majd miénk lesz Szibéria, Ukrajna, Urál és a Kaukázus, akkor minden háziasszony örülni fog..." A háború alatt a nácik a harácsolók gyönyörűségével csaptak le mindenre, ami a megszállt szovjet területről származott, s amelyen ez a pecsét állt: „Ukrajnából"...

A néptömegek szerepe a háborúban és a háborúnak az ember pszichikumára gyakorolt hatása az imperializmus korában mérhetetlenül megnőtt. Lenin 1918 máciusában ezt írta:

„... Akkor, százegynéhány évvel ezelőtt, egy maroknyi nemes és néhány burzsoá intellektuel csinálta a történelmet az álmos és alvó munkás- és paraszttömegek feje fölött...

A kapitalizmus most sokkal magasabbra emelte a kultúrát általában, s a tömegek kultúráját különösen. A háború felrázta a tömegeket, hallatlan borzalmával és szenvedéseivel felserkentette őket. A háború előrehajtotta a történelmet, mely most a mozdony gyorsaságával száguld előre. A történelmet most önállóan csinálják az emberek milliói és tízmilliói. A kapitalizmus most megérett a szocializmusra."[62]

A háború a legkeményebb próbának veti alá az ember egész személyiségét. A követelmények roppant tömegét támasztja az emberek pszichikumával szemben, próbára téve szilárdságát, erkölcsi pilléreit, a háború résztvevőinek győzelmi akaratát és tetteit, valamint az államrend tekintélyét a lakosság széles tömegeinek szemében.

62 Lenin Művei. 27. köt. Szikra, Budapest, 1952. 151—152. old.

„A háborúkat ma a népek viselik — s ezért különösen élesen mutatkozik meg most a háború nagyjelentőségű sajátossága, az, hogy a gyakorlatban, az emberek tízmillióinak szemeláttára leplezik le a nép és a kormány közti ellentmondást, amelyet eleddig csak csekély öntudatos kisebbség látott... Az, hogy az önkényuralom összeegyeztethetetlen az egész társadalom fejlődésének érdekeivel, az egész nép érdekeivel (kivéve egy maroknyi hivatalnokot és nagyfejűt), rögtön kiderült, mihelyt a népnek a gyakorlatban, vérével kellett fizetnie az önkényuralomért."[63]

A személyiség pszichikai vonásai, amelyek a háború tűzpróbája során nyilvánulnak meg, osztályjellegűek és végső fokon az egyén osztályhelyzetét, érdekeit, s a háború céljaihoz való viszonyát tükrözik.

A háború ebből a szempontból nehéz körülmények között próbára teszi a legalapvetőbb, legfontosabb pszichikai tulajdonságokat, azokat a lelki tulajdonságokat, amelyeket a korábbi konkrét társadalmi, gazdasági, közösségi és anyagi feltételek alakítottak ki az emberekben (vagyis a lehető legnehezebb életkörülmények között vizsgáztatja az adott személynél a társadalom ébresztette eszmék anyagi erejét).

A maga egész lényegével, igényességével, szörnyűségeivel és nélkülözéseivel forradalmasítja a tömegek osztályöntudatát, minden embert nagyon gyorsan a háborúról alkotott véleményének tisztázására kényszerít, világosan kivetíti az egyén és a társadalmi rendszer viszonyát.

Ebben rejlik a háború és a tömegek pszichológiájának, a cselekvés indítékainak és azok cselekvéssé való átalakításának dialektikája. Ez a dialektika feltétlenül érvényre jut a korszerű háborúban, tekintet nélkül ama körök vágyálmaira és ködösítő manővereire, amelyek a háborút előidézték. Miért?

A háború objektív jellege és célja *közvetlenül formálja a résztvevő tömegek lelki tulajdonságait,* közvetlenül hat a háborús körülmények és harchelyzetek gyötrelmeinek szubjektív élményeire. A háború pusztító hatását — lévén szó a világ összes haladó és reakciós erői közötti végső és döntő fegyveres összecsapásról — nehezen tudjuk a maga

63 Lenin Művei. 8. köt. Szikra, Budapest, 1954. 37—38. old.

teljességében végiggondolni. Az emberre tett hatásának dinamikája azonban világos előttünk.

Már a háború kezdeti időszaka a jelenleg ismert fegyverek alkalmazása (főleg az ellenséges hátország központjaira mért villámgyors atomcsapás) következtében a földkerekség minden emberének életében gyökeres változást hozna. Hogy az emberek (más szóval: az adott nemzet, állam, társadalmi rendszer tagjainak döntő többsége) milyen gyorsan tudnak megszabadulni békebeli életfelfogásuktól és hogyan alkalmazkodnak ezekhez a rettenetes körülményekhez — attól függ, miben látják életüknek, munkájuknak, személyes boldogságuknak értelmét. A válasz arra a kérdésre, hogy voltaképpen miért élünk, vagy pl. az állati ösztönöket miért fegyelmezzük, miért a hősiesség — mind attól függ, mennyire vált vérévé az embernek a közösségi gondolkodásmód, a közösségi érzésvilág, a kollektív cselekvés; azaz látja-e, hogy egyéni érdekei és a társadalom érdekei egybeesnek, és alárendeli-e aktív cselekvését a közösség érdekeinek. Ebben rejlik a kommunizmus harcosának igazi ereje, s ezért nem tudja a kapitalista társadalom konkurrenciára és spekulációra épülő erkölcsi atmoszférája kialakítani a megfelelő talajt a tömegek hősies elszántságához. Ilyen értelemben már a háború kirobbanásával kiváltott tömegsokk is végleg levizsgáztatná — az emberek pszichikumán keresztül — az adott társadalmat, mert nem közömbös, hogy miféle indítékok mozgósítanák az embereket a végső helytállásra.

A háború további menete döntő mértékben függ — többek között — a tömegek lelki szilárdságának és erkölcsi erejének relatív gyarapodásától. Háborúban a résztvevők pszichikai élményeire, az emberek cselekvésére és ellenállóerejére (akkor is, ha az ember már „megszokta" a bajokat és az életveszélyt) különböző formában és mélységben hatással lesz:

a) az osztályharc körülményeinek éleződése (amíg ugyanis a korábbi háborúkban a nacionalizmus és más „impulzusok" segítségével sikerült a hadviselő államokban az osztályharcot a háttérbe szorítani, a jövő háborújában minden ködösítő propaganda ellenére is sokkal világosab-

ban kirajzolódik a háború igazi, osztálytársadalmi célja és politikai háttere; hozzájárul ehhez a munkafolyamatok feszítettsége, valamint a tömegek életszínvonalának gyors süllyedése, ami a háború elkerülhetetlen kísérő jelensége);

b) a gyakori rettenes emberi balsorsok (s az ebből eredő önfenntartási küzdelem, félelem, pánik, babonák);

c) az emberi erkölcsi értékek iránti felfokozott követelmények (gondoljunk a korábbi háborúkban megnyilvánuló demoralizálódás, lopás, erőszakoskodás, szadizmus tüneteire).

Az említett élmények és megnyilvánulások mennyisége, mértéke nem csupán a háborús pusztításoktól függ, hanem más objektív alapjuk is van.

Általában elmondhatjuk: ahhoz, hogy korszerű háborút lehessen viselni, a tömegek tudatáért és gondolkodásáért folyó harcban feltétlenül el kell érnünk, hogy:

a fegyveres erők és a munkásosztály tagjai kivétel nélkül azonosuljanak a háború céljával, s ez közvetlenül tükröződjék lelki elszántságukban és győzni akarásukban;

mozgósítsuk az egész nép lelkierejét, szellemi képességét;

a tömegek erkölcsi ereje és ellenállóképessége a háború folyamán állandóan növekedjék.

A kellő erkölcsi erő és ellenállóképesség kialakítása az objektív előfeltételek és szubjektív feltételek egységétől függ, miközben döntő szerepet az objektív oldal játszik. (Az objektív előfeltételek határozzák meg az objektív lehetőségek mértékét, amit nem szabad túllépni; a szubjektív feltételek pedig ezeket az objektív lehetőségeket változtathatják valósággá.)

Az említett objektív előfeltételek már magában a kommunizmus győzelméért vívott harcban rejlenek. Ez a harc kezünkbe adja a háborúban megnyilvánuló, nem kívánatos hangulatok és hatások elhárításának kulcsát, objektív alapját, a mi lakosságunk körében éppen úgy, mint az ellenséges országokban élő kizsákmányolt tömegeknél, akikben a háború megnöveli az osztályöntudatot. Mik ezek az objektív előfeltételek?

Az állampolgárok erkölcsi erejének és lelki szilárdságának forrása a szocialista tábor országaiban

A háború próbára teszi azoknak az eszméknek és erkölcsi elveknek az anyagi erejét is, amelyeken a szocialista társadalom nyugszik.

Induljunk ki ismét abból, hogy az ember magatartása minden helyzetben, tehát a háborúban is, a külső valóság és a belső feltételek dialektikus hatása alatt áll. A korszerű háborúban ez a kapcsolat a háború hatására mozgósított egyéni biológiai szükségletek és a társadalmilag kialakított magatartási normák egymáshoz való viszonyában nyilvánul meg, vagyis abban, hogy mit követel a társadalom az embertől a háború idején, s az ember viselkedésében és cselekvésében ennek mennyiben tesz eleget. Amikor a háború valamennyi közvetlen és közvetett hatásával állandóan fenyegeti az ember életét, egyúttal rendkívül erős vágyat ébreszt az alapvető, egyéni biológiai szükségletek kielégítésére. Akit ezek a vágyak magukkal ragadnak, nehezen áll helyt a háborúban. *A korszerű háborúban tehát a katona szívósságának meghatározó tényezője — mi a harcos véleménye a személyiség és a közösség viszonyáról.* Az elvek, amelyekre a szocialista társadalom épül, az optimális objektív előfeltételeket szolgáltatják az egyén és a közösség eggyéforrásához. A tömegek háborús erkölcsi ellenállóképességének objektív feltételei a következők:

a) A kölcsönös elvtársi segítségen és együttműködésen alapuló szocialista termelési viszonyok. Ezen nyugszik a szocialista társadalom objektíve, törvényszerűen érvényesülő elve, *a kollektivizmus,* amely termékeny talaja a közösségi érzés kifejlődésének. A közösségi érzés, amely elválaszthatatlan a szocializmustól és egyúttal a személyiség legfontosabb vonása — felöleli a szocialista életforma fő jegyeit, az ember gondolkodásmódjának és magatartásának szabályait a legkülönfélébb társadalmi kapcsolatokban, valamint a dolgozók kölcsönös elvtársiasságában.

b) A szocialista társadalom gazdasági viszonyaiból fakad

a *szocialista humanizmus,* a szocialista erkölcs másik fő vonása. A szocialista humanizmus nem frázis, hanem a forradalmi cselekvés humanizmusa, annak kifejezése, hogy a szocializmus és a kommunizmus építése a tömegek felszabadítását jelenti az embernek ember által való kizsákmányolása alól. Mindenekelőtt az imperialista háborús tervek, a nemzeti és társadalmi elnyomás elleni harcban testesül meg, de megnyilvánul a békéért, a békés együttélés elvének végleges győzelméért vívott harcban is. Ez reális alapzata a szocialista ember jellemének, a szocialista humanizmus kialakításának, ami arra készteti az embert, hogy minden erejét latba vesse a kommunizmusért vívott történelmi harcban.

c) A nemzeteknek a gazdasági és politikai elnyomás alóli felszabadító harcából szuletik a dolgozók *forradalmi hazafisága.* A szocialista hazafiság mindig összekapcsolódik a proletár internacionalizmussal és a kizsákmányoló osztályok gyűlöletével; a különféle nemzetek dolgozói között ugyanis nincsenek érdekellentétek, s a szocializmus — azzal, hogy eltávolítja az osztályellentéteket — elhárítja a nemzetek és a fajok közötti antagonisztikus ellentétek objektív tényezőit is. Ez az objektív valóság az alapja a szocialista államok közötti barátságnak, együttműködésnek és kölcsönös segélynyújtásnak, békében és háborúban egyaránt, az egész szocialista világrend keretében. A forradalmi hazafiság tehát a szocializmus lényegében gyökerezik és az emberek szocialista jellemvonásaiban bontakozik ki.

d) *A társadalom javára végzett munka* — a szocialista társadalomban élő emberek elsőrendű életszükséglete, s az ember jellemének fő alkotóeleme.

A munka olyan erkölcsi vonásokat alakít ki, mint a kötelességtudat, a közösséggel szembeni felelősségérzet, az együttérzés és a kölcsönös elvtársi segítségnyújtás, a kitartás és a céltudatosság, a harci elszántság és a nehézségek leküzdésének képessége, a fegyelmezettség, az állhatatosság és a merészség, a szerénység, a fiúk és a lányok (férfiak és nők) közötti kölcsönös megbecsülésen alapuló szocialista viszony. A munka tehát páratlan szerepet ját-

szik az ember jellemének, erkölcsi arculatának kialakításában.

Ennek a szerepnek lényege nem az emberek szubjektív elképzeléseiben és nézeteiben rejtőzik (nem puszta fikció), hanem a munka objektív szerepében, abban, hogy a munka a dolgozó ember alkotó tevékenységévé válik, amely megfelel legsajátosabb érdekeinek. A munkában (a társadalom érdekében végzett tevékenységben) nyilvánul meg igazában az egyén és a közösség érdekeinek azonossága; az ember és a társadalom viszonya.

A kollektivizmus, a szocialista humanizmus, a szocialista hazafiság és az internacionalizmus, a szocialista munkaerkölcs — ezek a szocialista társadalom erkölcsi normáira jellemző vezérelvek, amelyek a szocialista erkölcs kialakulásának objektív feltételeit képezik. Ezek az elvek és normák szabják meg a szocialista morált, és ezek alkotják a személyiség erkölcsi nevelésének gerincét. Az olyan jellemvonások, mint a fegyelmezettség, kezdeményező készség és aktivitás, elszántság és állhatatosság, szívósság és határozottság — mind szoros kapcsolatban állanak ezekkel az erkölcsi elvekkel, és erkölcsi értéküket egyedül attól az erkölcsi alaptól nyerik, amelyen nyugszanak, és amely rajtuk keresztül nyilvánul meg.

A szocializmus védelmezőjének lelkiereje és ellenállóképessége — az eszmék anyagi ereje — tehát ezeken az objektív, mindennél erősebb, s az egyén és a társadalom életének legnehezebb helyzeteiben is százszor kipróbált alapokon nyugszik. Persze abból a tényből, hogy az erkölcsi erő objektív alapokra támaszkodik, még nem következik, hogy a harci szellem önmagától is kifejlődik. Ez csakis az ember céltudatos és kitartó nevelésének, szilárd osztályöntudatának eredménye lehet. Kifejlődhet ugyan az élettapasztalatok alapján is, mindenekelőtt a közösség legtehetségesebb egyedeinél. A tömegeknél azonban csak fokozatosan, következetes nevelés útján formálódik.

Az objektív (a társadalmi törvényszerűségekben jelentkező) és a szubjektív (egyebek mellett a céltudatos nevelésben található) dialektikát nálunk nem mindig alkalmazzák jól a háború követelte lelki tulajdonságok fejlesz-

tésére. Gyakran az ösztönösség világába tévednek, s azt hiszik, hogy az objektív feltételek önmaguktól hatnak. Nem veszik észre, hogy az objektív feltételek az adott embernél közvetlenül az életkörülmények hatására keletkeznek, hogy ebben a konkrét közegben a konfliktusok, ellentmondások, ellentétes hatások egész sora érvényesülhet.

A tömegeknek (és különösen a katonatömegeknek) a korszerű háborúban tanúsított magatartását csakis akkor érthetjük meg, ha az erkölcsi elvek kiteljesedésében szem előtt tartjuk objektív alapjaik és szubjektív feltételeik szüntelen egységét és ellentétét. Ez a katonák korszerű harckiképzésének alapvető, elvi kiindulópontja.

Milyen hatással van a háború a polgári lakosság és a katonák pszichikumára?

Régóta ismeretes, hogy a háború másképpen hat a lakosságra és másképpen a katonákra. Így lesz ez a rakéta-atomháborúban is, amelyről valamennyien tudjuk, hogy szükségszerűen véget vet a hagyományos elképzeléseknek, a harcmezőkön történő döntő megütközés elképzeléseinek. A háború mindjárt a hátországban kezdődik, s aligha lenne olyan jelentős célpont, amelyre az első órákban ne zúdulna pusztító atomcsapás. Ez hallatlanul megnövelné a háború kezdeti időszakának jelentőségét, és esetleg ide tevődne át a háború súlypontja, mivel ettől az időszaktól függhet a háború egész további menete. Éppen ezért mindkét hadviselő fél már az első pillanattól kezdve arra törekszik, hogy minél tökéletesebb pusztítást vigyen végbe az ellenség területén, ami viszont elképzelhetetlenül súlyos terhet ró az emberek pszichikumára — a lakosság körében és a harcoló csapatoknál egyaránt.

De vajon ezzel nem szűnt-e meg a polgári személyek és a katonák pszichikumára gyakorolt hatás közötti különbség? Úgy véljük, hogy semmiképpen sem. Továbbra is minőségi különbség lesz e hatások között, de alighanem új jelenségekkel is találkozunk majd, amelyekkel okvetlenül számolnunk kell. Miután azonban a következő feje-

zetben a katona pszichikai élményeinek sajátosságaival foglalkozunk, itt, a lakosságot és a hadsereget érő háborús hatás közötti különbség elemzése során hagyatkozzunk inkább a lakosságot érintő kérdésekre.

A háború hatására a lakosság és a hadsereg pszichikumában kiváltott reakciók különbözősége a következőkből ered:

más a lakosság feladata és helyzete, és más a hadseregé;
különböző az összetételük (ún. csoportkohézió);
különbözők a közösségi reakciók jellegzetes vonásai;
eltérők az osztályharc lehetősége és megnyilvánulásai.

Jellemezzük röviden ezeket a különbségeket.

Hogyan befolyásolja az ember pszichikumát a háborúban betöltött szerepe és helyzete?

Mivel az arcvonal és a hátország közötti viszony a jövő világháborújában gyökeresen megváltozik, tovább bonyolódik és új jelenségekkel bővül a harccselekmények s a lakosság legszélesebb tömegei erkölcsi erejének kölcsönhatása is. Téved, aki még ma is úgy értelmezi a lakosság harci szellemét, hogy az egyszerűen az arcvonal helyzetétől és a közellátás állapotától függ. Az ilyesféle összefüggés éppen úgy a múlté, mint ahogy nem lehet többé a harci szellemet életre kelteni és ébren tartani nacionalista szólamokkal, és pusztán anyagi érdekekkel sem.

Bemutatjuk a polgári lakosság hangulata, magatartása, valamint az arcvonal- és a közellátási helyzet közötti összefüggés tapasztalati sémáját az első világháború idejéből, amint azt az amerikai katonai szociálpszichológusok a német lakosság körében felmérték.[64]

Ebbe a túlontúl sematikus összefüggésbe már a má-

[64] Daugherty és Janowitz már idézett művében tipikusan visszatérő momentumok — a harci szellem tetőpontját 1914 augusztusára érte el (marne-i utkozet), s az gyakorlatilag 1915. januárjáig tartott; a Verdun alatti harcok a lelkesedést erősen csokkentették (1916. áprilisa és szeptembere kozott 60%-kal), majd a verduni fordulat után a harci szellem ismét javult (1917. márciusában 81%), hogy ezután ismét romoljék. A breszt-litovszki beke hírére s a propaganda hatására (1918. január—március) a harci szellem

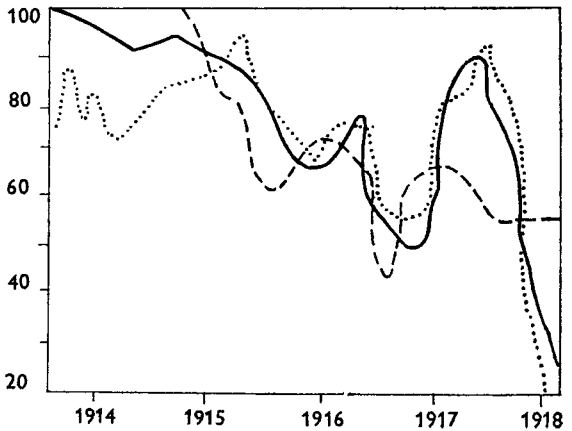

Németország lakosságának hangulata az első világháborúban

..... a katonai helyzet

– – – – – a közellátás helyzete

——— a lakosság hangulata

A katonai helyzet, valamint a közellátás és a lakosság hangulata közötti összefüggés az első világháború alatt Németországban

sodik világháború is hozott bizonyos „kombinációkat" — mert az antifasiszta erők haladó jellegű harca értelmet, célt adott a küzdelemnek. Egy elkövetkezendő háborúban (a két társadalmi rendszer kiengesztelhetetlen és végső harcában) ezeknek az új vonásoknak, együtt a legkorszerűbb harceszközökkel — rendkívül erős hatásuk lesz a lakosság helyzetére, tehát a tömegek pszichológiájára. Amellett, hogy mérhetetlenül megváltozik majd a motiváció szerepe — amiről majd később szólunk — a háború

95%-ra emelkedett, később viszont — a propaganda elnémultával — 1918. májusára 58%-ra esett vissza és folyamatosan tovább csökkent. A „harci szellem" ebben az esetben persze a német háborús politikával való egyetértést és annak aktív támogatását jelenti. A közölt megállapításokat (a „kihozott" százalékokat) természetesen csakis erős fenntartással fogadhatjuk, de ami a kormány népszerűségének változására utal, azzal egyetértünk. — A szerző.

a polgári lakosság életében és élményeiben az alábbi változásokat idézi elő:

a) Az állandó bizonytalanságot (s ami ezzel együtt jár: állandó lelki feszültséget és kimerültséget), hogy vajon a következő pillanatban élünk-e még, s mindezt újfajta, különösen nyomasztó életveszély jegyében, az ország bármely eldugott sarkában éljünk is. A lakosság kedélyállapota valószínűleg egészen más lesz, mint az előző háborúkban volt. Ennek oka az, hogy az emberek nagyon jól tudják: az ipari, politikai, közlekedési gócpontok, s velük együtt a városok lakossága mind fontos hadászati célpontjai az ellenség atomcsapásainak. Számolnunk kell azzal is, hogy számtalan ember esik rettegésbe az erős radioaktív sugárzás miatt, s félni fog enni, inni vagy mozogni... Az is előfordulhat, hogy a tömegpusztító fegyverek végtelen pusztításai nyomán az emberek nyíltan felvetik a kérdést: érdemes-e egyáltalán élni? Végső soron azoknál az embereknél, akik ezt a kérdést felteszik önmaguknak — a saját magukért és a vagyontárgyaikért (pénzükért, ékszereikért, valutáikért stb., amelyekkel megtanulták összekapcsolni vágyaikat és boldogságukat) érzett állandó aggódás egészen reálisan a tehetetlenség érzetét keltheti, s így az anyagi és erkölcsi értékek elvesztése pszichikai összeomláshoz, tömeghisztériához vezethet (s itt főleg a burzsoá államokra gondolunk, ahol az individualista szemlélet a polgár efféle „életbölcsességében" összpontosul: ha lábra akarok állni, csak önmagamra számíthatok, a saját eszemre, óvatosságomra és „vállalkozó kedvemre" — de most mindenem értéktelen kacattá lett).[65]

b) Az anyagi károkat, illetve a radioaktivitás pusztító következményeit lehetetlen elég gyorsan felszámolni.

[65] Viszont éppen ebből következik a politikai öntudattal rendelkező emberek hatalmas szerepe — hogy milyen az életszemléletük, mi a véleményük az adott, objektív társadalmi életfeltételek mellett a személyi és a közösségi szükségletekről? Ismét kitűnik tehát, hogy teljesen indokolatlan automatikus kapcsolatokat feltételezni a háborús életkörülmények, valamint a lakosság élményei és a kiváltott reakciók között. Az elszántság alapja továbbra is az eszme, a háború igazságos céljaiba vetett mély meggyőződés marad. S ez érvényes a további fejtegetésekre is. — A szerző.

c) Az egyszerű lakosság teljes tájékozatlanságát a hadihelyzetről, ami a frontok gyors mozgásából, az ejtőernyős csapatok tevékenységéből, a gyors hadműveletekből, a rakéta-atomcsapásokból, a helyzet szüntelen és váratlan változásaiból ered. Ez viszont fokozza a feszültséget, a bizonytalanság állapotát, a befolyásolhatóságot stb.

d) A veszélyek miatti erős passzivitást (a hadsereghez viszonyítva), a bajokkal szembeni ellenállás hiábavalóságát, a kishitűséget, hogy úgyis céltalan minden próbálkozás.

Később azután a háború konkrét fejleményei valószínűleg sok, merőben új dolgot hoznak majd magukkal, amelyek különleges hatással lesznek az emberek és a tömegek élményeire és cselekvésére. Általában számolnunk kell vele, hogy a lakosság pszichikumára nagy nyomás fog nehezedni. Az ember rendkívüli fizikai és pszichikai feszültséget képes elviselni, ha biztos benne, hogy a feszültséget feloldódás, pihenés követi, ha a feszültség és a megnyugvás határozott ritmusban követi egymást, vagyis amikor a rendkívüli feszültség után eléggé hosszú *viszonylagos nyugalom* következik, amelyben a kimerült testi és lelki erők felfrissülhetnek.

Az ismeretlen erőktől és a legközelebbi jövőtől való félelem és a helyzet állandó változását előidéző tényezők nem ismerése következtében számolni lehet a következőkkel:

Erős hajlandóság alakul ki az emberekben a legvadabb rémhírek és az ellenség rafinált propagandájának befogadására. Az ellenség már most komolyan foglalkozik ezeknek a jelenségeknek a kihasználásával, hogy megtörje ellenfele polgárainak lelkierejét. És sokkal nagyobb lehetősége is van rá, mint a hadseregen belüli zavarkeltésre; ezen a területen tehát nagyon komoly tennivalónk van.

Sokan menekülnek majd a valóságos élet elviselhetetlennek érzett nehézségeiből valami kigondolt világba: a vallás, az istenhit illuzorikus mentsvárába. (A hatalmas feszültség az ellentétébe — a lelki megnyugvásba csap át, amely illúziókat ébreszt, hitet, „beletörődést a sorsba, a megváltoztathatatlanba". S ilyenkor fordulnak az embe-

rek a kábítószerekhez, a hipnotikumokhoz, az alkoholhoz. Nem véletlenül vagyunk tanúi az imperialista államokban a válságok, a háborús hisztéria idején az ilyesfajta „menekülés" erősödésének.)

Beáll a teljes tehetetlenség érzete, s vele a „végzettel szembeni megadás" gondolata.

Sokan demoralizálódnak, a holnap már nem érdekli őket, hiszen „csak egy nap a világ". Ezzel az erkölcsi felbomlással régebben többnyire csak az idegen földön pusztító agresszív hadseregek körében találkozhattunk.

Ám mindezeken túl a tömegek széles körében akadnak majd elegen, akikben megmarad az erkölcsi erő, az elszántság, a veszéllyel való szembenézés képessége, akik elég erősek lesznek hozzá, hogy elviseljék az emberfeletti szenvedéseket és erejükhöz mérten megtegyenek mindent az ellenség megsemmisítésére. Igen figyelemreméltó, hogy az emberek pszichikumában a háborúnak ilyesfajta hatásával a burzsoá katonai szakértők egyáltalán nem számolnak. Azt állítják, hogy „a háborús veszélyek hatását csak rendkívül erkölcsi erővel, esetleg a vallás, a hit erejével lehet ellensúlyozni".[66] Azon siránkoznak, hogy az ő oldalukon ilyen erkölcsi erő nem létezik és gyakorta nem is lehet az emberek figyelmét „a földről az istenhez terelni" — és hogy a kommunizmus olyan eszméket, célokat tűz ki, amelyek lelkesítik a tömegeket és átsegítik őket a háború keservein. Nos, hát annál inkább bízzunk mi a saját lakosságunk lelkierejében! Emellett persze ne feledkezzünk meg az emberek megnyilvánulásaiban jelentkező már említett tendenciákról, foglalkozzunk velük komolyan a béke idején, mert ellenkező esetben a háború alatt a lakosság lelkiállapotát és mindennapi életét állandóan befolyásolná azoknak az embereknek a nemkívánatos lélektani hatása, akik a maguk szempontjából kilátástalannak érzik a helyzetet.

[66] Allgemeine Schweizerische Militarzeitschrift, 1960. evi 3. sz.

A lakosság összetételének hatása a csoportos reakciók jellegére

Noha feltehető, hogy most — különösen a háború kezdeti időszakában — sokkal kevesebb férfi lesz az arcvonalakon, mint a legutóbbi háborúban, s hogy a harcot ebben az időszakban lényegében a hadsereg békekeretei vívják — az anyaország lakosságának és a harcoló hadseregnek összetétele között mégis nagy lesz a különbség. A lakosság jelentős hányadát a hadiüzemi munkások mellett a nők, a gyermekek és az öregek alkotják majd.

A lakosság és a hadsereg összetételének különbözősége már magában hordja a háború feltételeire és követelményeire való reagálás különbözőségét is. Ha ehhez hozzávesszük még feladataik és helyzetük eltérő jellegét, nem kételkedhetünk benne, hogy a várható stress-helyzetek felvetik majd a polgári lakosságot illetően az erkölcsi erő és lelki ellenállóképesség megedzésének speciális problémáját. Minthogy ezzel a kérdéssel eddig nem sokat foglalkoztak, alaposabb elemzést mi sem tudunk adni. A problematika alapjának tekintjük a nők reagálását a háborús körülményekre.

Mivel a lakosság nagyobb részét a nők, az anyák alkotják, számolnunk kell a háborúban játszott szerepükkel. Nem gondolunk ezúttal a gyárakban végzett munkájukra, jóllehet semmi kétségünk, hogy ezen a területen nagy feladat vár rájuk.[67] Ellenben arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a nőkben az anyai ösztön nagyon mélyen gyökerezik, áthatja egész lényüket. A háború viszont éppen ebben az irányban jelent fölöttébb erős stress-hatást. Előző fejtegetéseink során közvetve már érzékeltettük, hogy a háború okozta potenciális veszély a gyermekekre nézve (különösen az anyák szemében) sokkalta nagyobb lesz, mint

67 Tudjuk, hogy a szovjet nők a férfiak helyére álltak a gyárakban, amikor azok kimentek az arcvonalba, s így ők biztosították a hadianyag utánpótlást. Tény az, hogy egy elkovetkezendő háborúban valószínűleg sokkal kevesebb férfinak kellene az arcvonalban harcolnia. Viszont egyformán állandó készültségben lennének a nők és a férfiak, hogy az atomcsapások ellen védekezhessenek és kovetkezményeiket felszámolhassák. — A szerző.

ami az arcvonalon harcoló katonákat fenyegeti. Ezt alátámasztja országunk két különleges adottsága is:

a nők jelentős részénél a túláradó anyai érzés (népszaporulatunk különleges helyzete következtében);

Csehszlovákia speciális földrajzi helyzete (országunk az első hadászati lépcsőben fekszik).

Feltételezhetjük, hogy a nők — anyai érzésektől vezettetve — minden eddiginél élesebben reagálnak az eseményekre. Arra kell tehát törekednünk, hogy reakcióikat és cselekvésüket helyes irányba tereljük, hogy minden erejüket a bestiális ellenség legyőzésére fordítsák. Ezért is döntő jelentőségű a békeidő életrendje és a nevelés rendszere.

De a lakosságnak és a hadseregnek háborús helyzetben megnyilvánuló csoportos reakciója közötti különbséget nemcsak a lakosság összetétele okozza, hanem az is, hogy egészen más a lakosság szervezettsége, mint a hadseregé. A hadsereg az állandóan együtt élő, együtt tevékenykedő és egymásra utalt alakulataival, megszabott rendjével, fegyelmével, kötelmeivel szerves egészet alkot; a lakosság körében viszont számos olyan emberi reakció játszódik le, amely a szó szigorú értelmében tömegreakció, és a közös veszély, a közös „sors" és a közös élmények hatására egybekapcsolódott emberek között tipikusnak mondható. A katonai alakulatoknál az ilyen jelenségek már csírájukban elfojthatók, az ösztönösen összeverődött emberek között sohasem. S ráadásul a hivatalosan felállított alakulatok (légoltalmi őrségek, munkásőrségek stb.) bizonyos esetekben ellenséges érzelmeket válthatnak ki a tömegeknél. (Pl. karhatalmi kiürítés esetén.)

A történelemből már megtanultuk, hogy az emberek nagyobb csoportját érintő nehéz időkben a csoport „egy emberként" cselekszik. Ahhoz, hogy meghatározott irányban és módon cselekedjék, néha meglepően apró dolgok is elegendők. Tudjuk, hogy a közös sors kezdettől fogva miképpen vezette a munkásosztályt az elviselhetetlen szenvedések elleni ösztönös, elkeseredett, de egységes harcba. De ugyanakkor ismerjük a tanácstalan emberek pánikszerű viselkedését is a katasztrófával fenyegető hely-

zetekben. Élénken emlékezetünkben van még Teherán két millió lakosának tömeges, vad menekülése 1962 júliusában arra a rövid amerikai jelentésre, hogy a korábbi borzalmas földrengés megismétlődik. Normális körülmények között csak ritkán adódik olyan helyzet, amely mindenkit érzékenyen érint, mert az ilyen helyzetnek valóban különlegesnek és súlyosnak, stress-helyzetnek kell lennie. Az atomháború a stress-helyzetekkel olyan légkört, félelmet, rettegést, feszültséget, gyűlöletet kelthet, hogy a közös sors és a közös élmények hatására összekapcsolt emberek — a helyzet „megoldására" — könnyen valamiféle tömegcselekményre ragadtatják magukat. Az ilyen tömegreakcióra háromféle erő hat: 1. az emberek személyes élménye, általános hangulata, az eseményekről alkotott véleménye; 2. a politikai nevelőmunkánk és agitációnk ereje, amellyel a tömegek élményeit és cselekvését irányítjuk; 3. az ellenség rendszeres és alattomos, bomlasztó és pánikkeltő propagandája. De végül is a pártpropaganda, a nevelés ereje, a párt tekintélye mondja ki az utolsó szót, hogy helytáll-e majd a lakosság.

Háború idején az ember valóságos erkölcsi arculatát nem a véletlen hatások halmaza, hanem gyakorlati társadalmi tevékenysége alakítja ki. A párt és a nevelő intézmények hatásának, valamint a tömegek valódi érdekeinek, ezek objektív és szubjektív feltételeinek egysége már a békés építés idején is érvényre jut, és kikovácsolja a háborús győzelemhez szükséges pszichikai tulajdonságokat. Ezért bátran kijelentjük: minden lehetőségünk megvan rá, hogy azok a tünetek, amelyek a kapitalizmus emberére oly jellemzők (pánik, demoralizálódás, reménytelen kétségbeesés, pszichoneurózis és hisztéria) — a mi polgárainkra ne legyenek jellemzők. Éppen ebben a szellemben jelképei a szocialista népek hősiességének — Julius Fučik, Jaroš kapitány, Mereszjev, Matroszov, Zoja Koszmogyemjanszkaja, a Csendes-óceánon 49 napig hányódó négy szovjet matróz, Gagarin és a többiek egész sora. Az egyszerű emberek, s közöttük a páratlan hősök minden pilla-

natban megtennék azt, ami az adott helyzetben a társadalom javára a legszükségesebb. Az ifjúsági építőbrigádok, a szocialista és kommunista brigádok, a határszéli területek és a szűzföldek megművelőinek hősiessége — ez az alapja a háborúban a tömeges hősiességnek, a hősiességnek bármilyen fegyverrel szemben. Ez a békés és a háborús emberi tevékenység és viselkedés dialektikája.

Következésképpen a katonákat nem csupán úgy kell felkészítenünk a háborúra, mintha az csak fegyveres küzdelem lenne, hanem elsősorban úgy, mint a kapitalizmussal való kérlelhetetlen leszámolásra. Az a tételünk, hogy a háború társadalmi jelenség — figyelmeztet bennünket, hogy „a háború és a katona harctevékenysége közötti viszony" már békében is megnyilvánul; éspedig abban, hogy a polgári életben az adott ember lelki arculata menynyiben felel meg a későbbi harcos specifikus pszichikai arculatának. Mindaz, ami a háborúban a katona jellemében rendszerint előtérbe kerül — már a békebeli nevelés közben is látható. Ezért mondjuk, hogy az általános jellemvonások elsőrendűek, meghatározók és döntők a háborús helytállás, a harckészség szempontjából is.

A KORSZERŰ HARC HATÁSA A KATONA PSZICHIKUMÁRA

A háború megköveteli, hogy a katonák magas fokú öntudatossága, mély érzelmei és jellembeli szilárdsága között kellő összhang legyen. Addig a következtetésig már eljutottunk, hogy ebben a tekintetben az objektív feltételeké, a társadalmi rendszeré a döntő szerep. Ha a háború nagy erőpróbájára és lakosságunk helytállására gondolunk — optimisták vagyunk, s éppen ezért katonáink harcbeli magatartását sem a „Félelem tábornok" szemszögéből vizsgáljuk, amint azt a burzsoá katonai pszichológia teszi. Meggyőződésünk, hogy harcoló alakulatainknál, a szocialista országok hadseregeiben nem csupán a hadita-

pasztalat biztosítja majd minden katona lankadatlan harci szellemét, hanem az erkölcsi szemlélet minősége, s az elvtársi viszony is.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy lebecsülnénk a harchelyzetek hatását az ember hangulatára, cselekvésére. Azt sem állítjuk, hogy katonáinknál nem fordulhatnak elő negatív megnyilvánulások.

A háború társadalmi lényege, valamennyi alapvető és kisérő tünetével együtt, a konkrét harchelyzetekben kifejtett emberi tevékenységben nyilvánul meg. Az emberi elvek és álláspontok itt kerülnek „konfliktusba" a specifikus harchelyzet keserves élményeivel. „Aki már volt egyszer tűzharcban, az soha nem felejti el. Ez érthető. Háborúban az ember néha egy nap alatt többet öregszik, mint a békében egy év alatt. Élményei szokatlanul erősek: valóban nem mindennapiak. Veszély, ismeretlenség, meglepetések, állandóan változó helyzet, testi és lelki erők maximális feszültsége. Ezek a nehézségek együttvéve a katonában rendkívül erős érzelmeket keltenek."[68] A tanulság tehát, hogy ezeket a jelenségeket nagyon alaposan szemügyre véve, meg kell keresnünk a katonák negatív reakcióinak okait, meg kell találnunk az ellenszerüket, s a korszerű harckiképzés egész folyamán számolnunk kell velük.

A harccselekmények hatását a katona pszichikumára és cselekvésére konkrét harchelyzetekben, már számtalanszor leírták, de mindezek a művek a katonák harcra való céltudatos és sokoldalú felkészítéséhez még mindig nem elegendők. Noha sok érdekes és értékes utalást találunk bennük, számos égető kérdésre adnak választ, de mégis alapvető hibájuk, hogy a múltat idézik, a régebbi háborúk tapasztalatait[69] és élményanyagát elevenítik fel, továbbá összegyűjtik ugyan a tapasztalatokat, hogy milyen hatással van a konkrét harchelyzet a katona pszichikumára, de nem elemzik a hasznos és káros tüneteket, nem rendszereznek, s nem mutatnak utat: miképpen készítsük fel lelkileg a katonát a harcra.

Ha a katonák kiképzésével kapcsolatos pszichológiai problémák megoldásában előre akarunk lépni, feltétlenül

68 Lidová armáda, 1962. évi 18. sz.

69 A múlt tapasztalatainak egyoldalú tanulmányozása azzal a veszéllyel jár, hogy nem vesszük észre a korszerű harccal összefüggő minőségi és mennyiségi változásokat, amelyek pedig erős lélektani hatást gyakorolnak a katonára. Ez szembetűnő hibája G. Lukov „A katonai tevékenység lélektani kérdései" c. könyvének. — A szerző.

meg kell kísérelnünk azoknak a hatásoknak a rendszerezését, amelyek a korszerű harcban a katona pszichikumát érik. Ez a katonai pszichológia egész rendszerének kulcskérdése.

A harci körülmények sajátosságai

Ha választ akarunk találni arra a kérdésre — milyen hatással lesz majd a korszerű harc a katona pszichikumára, ismét onnan kell kiindulnunk, hogy a lelki élet, az élmények és a személyiség jellemző vonásai, valamint az emberi cselekvés és e cselekvés módja mindenkinél a konkrét társadalmi tevékenység során alakul ki és fejlődik tovább. Az ember pszichikumára döntő módon hat tevékenységének jellege, azok a feltételek és az a helyzet, amelyben tevékenységét kifejti, de befolyásolják a társadalmi viszonyok is.

Ugyanígy hat a katona lelkivilágára a korszerű harc is. A katona harctevékenységét röviden úgy jellemezhetnénk, mint *az ellenség megsemmisítésére szolgáló legkorszerűbb harci technikai eszközökkel, állandó életveszélyben, szüntelenül és dinamikusan változó helyzetben végrehajtott, szigorúan és pontosan összehangolt, magas fokúan kvalifikált kollektív cselekvést — miközben az ellenség hasonló tevékenységet folytat ellene és társai ellen.* Ez a meghatározás az általános pszichológia szempontjából talán nem teljes, de a katonai pszichológia számára tökéletesen megfelel, mert érinti a katona életének és harctevékenységének specifikumát, tehát a katona pszichikumát érő különleges hatások sajátosságait is. Jelzi, hogy fáradságos, kimerítő cselekvésről van szó, a lehető legnehezebb körülmények között, amelyek már önmagukban is az emberi teherbíró képesség, a lelkierő végső határát súrolják.

A katonai pszichológia szempontjából minden harctevékenység legjellegzetesebb vonása a stress-helyzetek összessége. A stress-helyzetek sokfélék lehetnek; a halál és a megnyomorodás állandó veszélye, a barátok, az elvtársak halálának mindennapos látványa, a személyes

célok kilátástalansága, a kibírhatatlannak tűnő nélkülözések, folyton változó harchelyzet, az ellenség szándékára vonatkozó adatok elégtelensége, az ellenség körmönfont lélektani „fogásai" stb. *Ilyen helyzetekben, ilyen körülmények között kell a katonának helytállnia, cselekednie, teljesítenie kötelességét. Ilyen típusú stress-helyzetek ezerféle kombinációban adódhatnak, rendkívül megrázók, de mindenkor elszakíthatatlanok a harc lényegétől.* A stress-helyzetet a saját és az ellenség speciális harctevékenysége idézi elő.

A kölcsönös megsemmisítésnek fő eszközei a pusztító hatású, legkorszerűbb haditechnikai eszközök; ezek szabják meg a harceljárást, a harcvezetés módját, jellegét, a pusztítás mértékét stb. — vagyis azokat a körülményeket, amelyek között a katona harcol. A haditechnika fejlődése tehát nemcsak a hadművészet elveiben hozott változást, hanem merőben új stress-helyzeteket teremtett. Miután a harcmező képe megváltozott, vele együtt változott a harc lélektani hatása a katona pszichikumára.

Egy esetleges háború hatását a katona pszichikumára csak akkor értékelhetjük és foghatjuk fel helyesen, ha a hadtudomány fejlődésével összefüggésben sikerül a hatások alakulásának alapvető tendenciáit megtalálnunk, s vele együtt azokat a fő tényezőket, amelyek a fejlődési tendenciákat megszabják.

Kíséreljük meg fő vonalaiban nyomon követni a harchelyzetek részeseinek pszichikumát érő lélektani hatások alapvető és általános tendenciáit.

Az első világháború körülményei

Az első világháborúban a harcos pszichikumára főleg az életveszély hatott, ez váltott ki belőle szorongást és félelmet.

„Mindenféle háborús körülmények között a szorongás és annak leküzdése a fő probléma. A szorongás dinamikája a harchelyzethez kapcsolódik. De keletkezzék a szorongás bármiképpen, lényegében nincs összefüggésben azzal, hogy a félelemtől megbénult em-

ber — aki érzelmein uralkodni nem tud — a bajtársakhoz képest gyenge vagy erős egyéniség-e."[70]

A katonai pszichiáterek szerint a háborúban a katonáknál ez a lelki zavarok fő oka.

R. Gillespie ezt még ki is egészíti:
„A kedvtelenséget, lehangoltságot nem tekintve, az aktív háborús szolgálatban a szorongás leglényegesebb oka a haláltól vagy a rokkantságtól való félelem. Tünetei akkor keletkeznek, amikor az illető a harcba indul, és tartanak mindaddig, amíg az önfenntartási ösztön és a kötelességtudat konfliktusa fennáll. Ha az ember hosszabb időn át fel van mentve ettől a kötelességtől, vagy ellenkezőleg: szemtől szembe állítják a veszéllyel (méghozzá azzal a fenyegetéssel, hogy kötelessége nem teljesítése esetén súlyos büntetésben részesülhet), a tünetek elenyésznek, mégha a legdrámaibbak voltak is."[71] (Ezért fontos, hogy a csapatokat „a harcképesség, a harci szellem megóvása érdekében" felváltsák és pihenőbe küldjék.)

Bár a katonák soraiban széles körű kutatómunkát nemigen végeztek, élményeikről mégis eléggé pontos képet alkothatunk a lelki zavarok szimptomatológiájából (tünettanából), melyet éppen a katonai pszichiáterek dolgoztak ki. Nem véletlen, hogy az első világháborúban a leggyakoribb lelki zavarnak a viszonylag könnyű és egyszerű lefolyású hisztériás jellegű neurózist minősítették.[72] Az összes ilyen neurózisok esetében aránylag egyszerű konfliktusról volt szó — egyfelől a védekező reflex, a félelemérzet és a veszély elleni védekezés, másfelől a beidegződött gondolatok, eszmék, valamint a kinevelt erkölcsi normák és a megkövetelt viselkedési mód között. Ez a viszonylag egyszerű harctéri konfliktus tökéletesen megfelelt az akkori harctevékenység jellegének, a harc feltételeinek. Az állóháborúban a katona harctevékenysége rendkívül egyszerű volt, a veszély szemmel láthatóan nyilvánult meg, az áttekinthető helyzetet könnyen lehetett

70 Grinker R. R.—Spiegel, I. P.: The Management of Neuropsychiatric Casualties in the Zone of Combat, Manual Military Neuropsychiatry. Philadelphia, 1944.
71 Gillespie, R. D.: Psychological Effects of War on Citizen and Soldier. New York, 1942.
72 Strecker, E. R.—Appel, K. E.: Psychiatry in Modern Warfare. New York, 1945.

értékelni, s a pillanatnyi érzelmi konfliktus közvetlenül és szorosan a helyzethez és a cselekvéshez kapcsolódott. Az ilyen harctevékenység tipikus módját, a stress-helyzet jellegét, s a hozzá kapcsolódó katonaélményt Karel Fibich, a zborovi csata résztvevője így írja le:

„Úgy látszik, a borzasztó pillanatok sohasem érnek véget; képtelenség őket szavakba önteni. Az idegek pattanásig feszültek. A tűzzápor úgy ver bennünket, akár a fergeteg, süvölt és zúg, mint a vihar. Félmeztelen testünkön lángol a napsugár és patakokban ömlik a veríték. Kétségbeesetten nézegetünk hátra, a megfigyelőpontra, ahol az irtózatos mennydörgésben szoborként áll Čeček hadnagy. Kezében az órája, a percek múlását figyeli.

Úgy érzem, hogy ez már kibírhatatlan. Harcolok a rám nehezedő gyengeség ellen. Vad szorítást érzek a szívem körül, karmában tart a rettegés. Mély lélegzetet veszek, hogy előzzem az ájulást. A kilencedik össztűzre, ami végigvert vonalunkon, elektromos rándulás fut végig. Čeček bajtárs parancsa: Felkészülni! Ő maga egész testével kilép a dombra, az órájára néz és abban a pillanatban, amikor a pokoli zajban szünet áll be, átható hangja felcsendül: »Bajtársak! Előre! Győzelem vagy halál! Hurrá!«

»Hurrááá! A hazáért, a szabadságért!« — szakad fel az üvöltés az egész szakasz melléből. Musílek ugrik ki elsőnek, mi pedig a nyomában, neki a halálos viharnak. Rettegés és gyengeség árad a minket fojtogató agyagból. Iszonyú ordítással rontunk rá a drótakadályok közötti résen a völgyben levő osztrák állásokra. A hosszú várakozás alatt lelkembe fészkelődött gyengeség elszállt, amint kiugrottunk a fedezékből. Már nem törődünk a szemből acélt és ólmot okádó ellenséges fedezékek látványával s száguldunk a magas fűben, a felfoghatatlanul gyors géppuskatűztől hajtva rohanunk, mintha gránát- és srapnelzápor hajtana.

Nem futás ez, verseny az őrülettel. A füstben és porban egymásra tekintünk. Elébe vágok Řihának, balra tőlem Franta Šmidrkal rohan, mögötte Plášil, kissé előttünk Musílek. Azután már senkit nem látok...

Széles lőrés vigyorog előttem, torkából géppuska kaszál. Csaknem mellette zuhanok az ellenséges állásba, két, lőszeres ládát vonszoló osztrák mellett.

Rémülten hagyják ott a ládát és eltűnnek a legközelebbi támfal mögött. Reszkető kézzel kapom elő a gránátot és odahajítom az oszlop mögé. Ekkor a puskámra pillantok, a tusával odavágok. A támfal mögött is, mögöttem is robbanás. Valami őrmester vagy szakaszvezető röpül ki onnan, véres arccal. Kétségbeesetten rávetem magam. Csak annyit érzek, hogy ásóm vad lendülettel hatol a testébe. Az a két vagy három osztrák, aki mögötte jött, visszaugrik a támfal mögé. Két gránátot küldök utánuk. Robbanás, csípős füst tör elő a fedezékből.

A támfal mögé lépek, három vagy négy hulla és sebesült hemperedik alá a mellvédről. Az összekötő árokban és a futóárokban feltűnnek a mieink, ha jól látom, éppen Venca Řiha. A géppuskaállást elhallgattattuk. Belerúgom a géppuskát a fedezékbe, majd az összekötő árok felé indulok, ahonnan füstfelhő gomolyog. Osztrákok menekülnek belőle. »Halt!« — ordítok rájuk, s teljes erőmből gránátot hajítok közéjük. Abban a pillanatban visszaugrom a géppuskafészekbe. Átesek a ledöntött géppuskán, hanyatt vágódom, a fejem is odakoppan. Nem tudok felállni, a lábam nem engedelmeskedik.

Gránát robban, éppen a fedezék felett, a mellvéd földje leomlik, s a porfelhő mindent elsötétít. Ez a mi orosz tüzérségünk — fut át rémülten az agyamon — még a saját embereiket verik szét.

Összeszedem magam, amennyire bírom, s ásóval a kezemben, az összekötő árokba igyekszem.

Ott fekszenek a halott osztrákok, egyikük puskatussal leütve, szörnyen szétroncsolt arccal. Megbotlom benne. A következő kanyarban az árok a robbanástól beomlott, és az akadályokról leszaggatott drótok eltorlaszolták. Széttört, összerombolt falak vicsorognak rám, mint valami szörnyeteg fűrészfogú pofája.

Teremtett lélek sincs itt. Ki innen, hogy előre juthassak. Odafenn ismét gránátok robbannak. Felkapom az osztrák puskáját, kiszedem a halott töltényeit, telerakom velük zsebeimet. Kibújok az omladékból és a fedezék falának támaszkodom. A szívem és a gondolataim csak úgy dörömbölnek. Köhögés fog el, véreset köpök. Szúrást érzek az oldalamban. De a gondolataim előre hajtanak: »Nem maradhatsz itt, amikor a bajtársaid előre törnek...« A vágytól űzve kimászok az árokból, hogy utolérjem a többieket, elérjem a második vonalat.

Onnan éppen egy füstfelleg csap fel az égre. Rekedt hangon hurrát kiáltok és futólépésben hajtom magam az osztrák állások második vonala felé. Ekkor a közelben robbanás... Érzem az izzó légnyomást.

A földre vetem magam. Bal lábamon tompa ütés sajog, mintha vasvesszővel csaptak volna rá. Fel akarok ugrani, de visszazuhanok. A földkupac mögé bújok, mert Mogila felől géppuska pörköl, egészen a földhányásig ver a szórása. A földhöz lapulok. Csak most érzem a talpamtól a térdemig hasító görcsöt és fájdalmat. Futó pillantás a lábamra, látom, hogy megsebesültem. Széttépett nadrágomból ömlik a vér. Pillanatra aléltság tör rám. Észbe kapok, hogy veszélyben vagyok, hogy a következő robbanás széttéphet. Földtúrástól földtúrásig kúszom, akár a vakond, az életösztön vezet, vissza az osztrák futóárokba. Beleereszkedem egy omladéknál, és erőlködve vonszolom magam hátra az első vonal felé. Eljutok az osztrák őrség állásáig. Tovább nem bírom. Belebúvok. Csak itt nézem meg jobban a sebemet. Dagadt lábikrámról lefejtem a csizmaszárat. Tele alvadt vérrel.

A magamhoz vett osztrák puska szuronyával felhasítom a nadrágszárat. A golyó benn van a lábamban, nem tudta átütni.

Egyszerre csak dobogás és kiáltozás hallatszik az osztrákok felől, az összekötő árokból. Az árok hátához támaszkodom és gyorsan a hangok irányába fordítom a puskát. Hirtelen fegyvertelen osztrákok tódulnak elő rémült tekintettel.

»Hadifoglyok« — villant át az agyamon és attól való félelemben, hogy eltipornak, rájuk kiáltok: »Állj!«..."

A közös harc megvívásának módjához kapcsolódó közvetlen emocionális élmények egyszersmind közvetlen neurotikus zavarokhoz, hisztériához, idegsokkhoz, kimerültséghez, túlérzékenységhez is vezettek; viszont egy rövid, de alapos testi és lelki pihenő után többnyire ismét eltűntek, vagy ha nem szűntek meg, s a hisztéria mégis kitört, akkor a közvetlenül fenyegető veszélyt 100 gramm alkohol lökésszerű beadásával hárították el.[73] Így volt ez a tömeges lelki megrázkódtatások alkalmával is pl. gázhisztériánál stb. Az első világháborúban tehát lényegében a feszültség egyszerű formájával, az erősen érzelmi hatású harci élmények közvetlen tükrözésével találkoztunk.

Milyen változást hozott a második világháború?

A lelki zavarok klinikai vizsgálatai azt mutatják, hogy a második világháború idején a katonák pszichikumára nehezedő nyomás bizonyos fokig megváltozott.

a) Feltűnően növekedett a neurotikus zavarok, az ún. „harctéri neurózis" eseteinek száma.

Az amerikai hadseregben ebben a vonatkozásban nagyon alapos kutatást folytattak. Az első és a második világháború lelkileg sérült katonáinak statisztikája azt mutatta, hogy — noha a más-

73 Strecker és Appel idézett művének adatai szerint azoknak az embereknek 61%-a, akiknél az idegsokk olyan fokú volt, hogy kórházba kellett őket vinni — a borzalmakat hamarosan elfelejtette és visszatért az arcvonalba. Többségüknél csupán „alkalmi" neurózis fordult elő. Tartós szorongás és neuraszténia inkább a tiszteknél lépett fel, akiknek a kórházi diagnózisuk is rosszabb volt. (A kórházban 30 legénységi állományúra csupán egy tiszt jutott, de közülük csupán 25% tért vissza a tűzvonalba. Ez azzal függött össze, hogy a tisztek a katonákhoz viszonyítva igényesebb pszichikai tevékenységet folytattak. Az adatok az amerikai és az angol hadseregből származnak.) — A szerző.

dik világháború idején sokkal gondosabban válogatták ki az embereket a hadseregbe (12%-át találták alkalmatlannak az első világháború 2%-os alkalmatlansági arányszámával szemben) — a neurotikus zavarok következtében fellépő veszteségek úgy arányolottak az összes veszteségekhez mint 1:3, míg az első világháborúban az az arányszám csak 1:7 volt. Ehhez még hozzá kell vennünk, hogy az első világháborúban a katonai erők 70%-a volt az arcvonalban, a második világháború idején viszont csak mintegy 40%-a, s az is csak rövid ideig. Ez annyit jelent, hogy az összes veszteségek 30%-át „nem harci veszteségek" képezték, ami az amerikai hadseregben havonta három-négyezer embert jelentett.

b) Jelentősen megváltozott a túlsúlyban levő neurotikus zavarok minősége is. Ellentétben az első világháborúval — ritkák a hisztérikus megnyilvánulások és igen gyakoriak a neurotikus szorongásos reakciók. Tipikus esetei a drámai éjszakai rémületek, melyek a harccselekmények (élmények) következtében keletkeznek, s amelyeket a katonák álmukban igen elevenen és félelmetes szorongással újra átélnek. Gyakran a mellékes dolgok is, amelyek azonban tudat alatt a harci hangokra emlékeztetnek, ilyen körülmények között könnyen megriasztják az embert és általános izgatottságot váltanak ki belőle; ennek általános tünete a bizonytalansági érzés stb.

Persze ez nem jelenti azt, hogy hisztériás esetek nem fordultak elő. Mindaz, ami az első világháborúban lappangott, a mostani háborúban sokkal élesebben megnyilvánult az emberek élményeiben. De hadd beszéljenek erről a résztvevők:[74]

„Ovcsinnikov hadnagy nem esett össze, még a földre sem ült le, inogva állt elgyengült, remegő, rogyadozó lábain, borostás arca az utóbbi órákban beesett, válla és ernyedt alakja meggörnyedt, csak a szeme villogott száraz, vad fénnyel.

— Irányzók, az irányzók — hörögte és öklében tartott pisztolyával Remeskov mellére mutatott, majd halálraváltan a szétlőtt ágyútalpra roskadt, s arcát a tenyerébe rejtette.

— Lagyov lövege, s minden embere ott veszett. A harckocsik — suttogta maga elé és sötét tekintetét a földre szegezte. — A harc-

[74] Részlet J. Bondarev szovjet szerzőnek Az utolsó lövések c. cseh fordításban megjelent művéből. Az az epizód elevenedik meg, amikor a Kárpátokban az őszi harcok idején a szakaszparancsnok lelkileg nem tudott helytállni a fasiszta páncélosok többszörösen ismétlődő támadásának, és elmenekült az ütegparancsnok fedezékébe. — A szerző.

kocsik... a páncélosok... tömegével jöttek... egyenesen ránk jöttek... mint a fal... körülzárták... Szaprikin kezelői mindvégig kitartottak... négyet megöltek... három megsebesült... ott vannak... ott — hajtogatta félig lehunyt szemmel. Sötét szempillája idegesen ugrált, majd mintha valami hirtelen eszébe jutott volna, felkiáltott:

— Irányzók! Hozzám! Ide hozzám!

Novikov a hadnagyhoz lépett, megfogta az állát, felemelte fejét és lassan szólt hozzá:

— A te irányzóidra nincs szükségem — majd minden sajnálat nélkül megkérdezte: — Mi bajod van?

— Itt... dadogta Ovcsinnikov lehunyt szemmel és megsimogatta fufajkája alatt szíve tájékát — itt mar a patkány, karmaival marcangol, szétszaggat... láttam a vért... Én mindent megtettem. Értesz engem, Gyimo?

A keresztnevén szólította Novikovot.

— Nem — válaszolta az bizonytalanul és megkérdezte: — Hol vannak az emberek? Hol vannak az emberei, Ovcsinnikov hadnagy?

Nem sajnálta Ovcsinnikovot, mint ahogy magamagát sem sajnálta; amit a katonának néha szabad, azt a tiszt soha nem engedheti meg magának. Az utolsó pillanatig nem szabadult attól a gondolattal, hogy Ovcsinnikov a teljes vereség pillanatában otthagyta a löveget, az embereket, akik pedig még életben vannak...

— Vagy úgy! — mondta Ovcsinnikov remegő hangon és megértett mindent. Kinyitotta szemét és pillantása Novikov könyörtelen tekintetével találkozott. — Szóval börtönbe küldesz? Mehetek az ügyészséghez? Nos, állok elébe! Kész vagyok rá! Kész vagyok mindenre! Tíz páncélost lőttem ki..., de az nem számít. Nem szá-mít!!!

Grimasszal az arcán odavágta Novikov elé a pisztolyát, s fufajkája alatt tiszti váll-lapját ráncigálta, hogy letépje őket. — Vitess el... csak vitess! — hörögte.

— Ne őrjöngj! Állj fel! — parancsolta csendes hangon Novikov. S amint Ovcsinnikov csodálkozva, lehűtve, bizonytalanul, de habozás nélkül, imbolyogva felállt, elnézve Novikov mellett a semmibe, megismételte a parancsot: — Vedd fel a pisztolyod. Aztán ott az állás mögött van egy bunker. Adok neked egy órát. Aludd ki magad és szedd össze magad. Indulás!"

Már ez a példa is világosan mutatja, hogy nem azzal a fajta egyszerű hisztériával állunk szemben, amely az első világháborúban mindennapos volt. Ez az idegállapot egy merőben másféle idegfeszültség következménye. Talán senki nem festheti le érzékletesebben a feszültség hőfokát és mértékét, mint az az író, aki tapasztalt harcos is egy személyben:

„A harckocsi éppen a mi állásunknak tartott, menet közben tüzelt a géppuskájával. Gördülésében annyi borzalmas és hideg erő volt, hogy úgy éreztem magam, mint akit halálra ítéltek. Géppisztolyom és pisztolyom annyit ért ellene, mint szúnyogcsípés az elefántnak. Ez a vég. A páncélos úgy sötétlett fölöttem, mint a fekete, kifürkészhetetlen végzet, s elfedte mindazt, amit e rövidke és oly végtelen szó jelent — élet. A másodperc töredékében vakító sugár lobbant, fényében megláttam Nyinyin arcát, a megnyúlt, rémülettel teli arcát, s ekkor valami iszonyatos erő, nem tudom micsoda, kiűzött a gödörből — rohanni, rohanni, menekülni a megsemmisülés elől!

Csertihanov elkapta a lábamat, lerántott és egész testével rámfeküdt. S abban a pillanatban a páncélos zúgva, csörömpölve, esetlenül rámászott a fedezékre, s beszórta földdel az egészet."

És néhány nap múltán a hős már így beszél:

„A páncélos harminc méterre volt tőlünk... húsz méterre... Határtalan izgalommal fojtottam vissza lélegzetem. Jubkin a töltésre hasalt és kikúszott a páncélos elé. Vagy öt lépéssel előtte felugrott, a csaknem térdig érő, feltűrt ujjú zubbonyában, könyökét erősen oldalához szorítva, melléhez feszítette a páncélöklöt s így tett néhány bátortalan lépést... Aztán hirtelen olyan párbaj tanúja lehettem az ember és a robajló gépszörnyeteg között, amelyben az ifjú katona néhány sorsdöntő perc alatt férfivá érik, megöregszik és megőszül..."[75]

Az előbbi harchelyzetek művészi leírásából is világosan kitűnik, hogy a második világháború miért érintette az ember pszichikumát sokkal erősebben és bonyolultabban, miért okozott sokkal több és mélyebb lelki zavart, s főleg szorongásos reakciót. Az első és a második világháború közötti különbség tehát nemcsak a hadtudomány, hanem a pszichológia nézőpontjából is jelentős. A korszerű hadviselésnek, az új harceszközök eddig nem ismert romboló hatásának, a hadműveletek hihetetlenül gyors és élesen váltakozó helyzeteinek lélektani következménye a katona pszichikumát érő, szubjektumát befolyásoló merőben újfajta ingerek hatásában és az ingerek mennyiségi szaporodásában nyilvánul meg. Az új tűzfegyverek és harci technikai eszközök lehetőséget nyújtanak a gyors hadművele-

75 A. Andrejev szovjet szerzőnek Annyira akarnak elni c. cseh fordításban megjelent muveből. — A szerző.

tekre, amelyek viszont felidézik a váratlanság, a meglepetés tényezőit, a *lehetséges* veszélytől való bizonytalanság és a félelem érzetét. A veszélyt aztán még felnagyítják az újfajta ellenséges propagandaeszközök. A háború mozgékonysága s az egyén növekvő félelme összekapcsolódik a helyzet és az ellenség szándékának áttekinthetetlenségével; ez a várakozás és a szorongás állapotában levő egyénben a szervezet fokozódó mozgósításába és feszültségébe torkolló izgalomhoz, óvatossághoz és elővigyázatossághoz vezet. Különösen érzékletesen fejezik ki ezt az amerikai katonai pszichológusok. R. Williams és M. Smith megállapítja, hogy „a háború, a földi harc — tekintettel a magas fokú speciális kezelői képességeket követelő bonyolult fegyverek fejlődésére — a fizikai és emocionális erő, az ellenállóképesség és kitartás maximumát követeli meg."[76] Nem véletlen ez az érzékenység, mint ahogy az sem véletlen, hogy az új haditechnikai eszközöknek és harceljárásoknak az ember lelkivilágára gyakorolt hatását eltúlozzák. E. Strecker és K. Appel az amerikai hadseregben végzett vizsgálatok alapján azt állítják, hogy „ezeknek az új feltételeknek pszichológiai következménye... az egyén *állandó* rettegése, a várakozás *elkerülhetetlen* állapota, a biztonságérzet *elvesztése*, a félelem növekedése".[77] Ez a felfogás a harci technikai eszközök túlértékeléséből, s az erkölcsi tényezők alábecsüléséből következik. Forrása pedig az, hogy az amerikai katonákból hiányzott az erkölcsi erő, s ezért sokkal inkább a „technikai eszközök" hatása alá kerültek, mint bármely más hadsereg.[78] A korszerű

[76] The American Soldier. I—IV. Princeton University Press, 1949.

[77] Strecker, E. A.—Appel, K. E. idézett művéből. (A kiemelés a szerzőtől.)

[78] Ezzel a problémával majd a későbbi fejezetekben foglalkozunk. Fontosnak tartjuk azonban az olvasót figyelmeztetni, hogy a harc végső hatását az ember cselekvésére nem lehet csak a harcból levezetni. Ebben a tekintetben — a maguk módján — az említett szerzők is helyesen állapítják meg, hogy „az önbizalom, a barátság, a kötelességtudat, a csoport iránti hűség, a roham bevárásának és visszaverésének képessége, a szilárd erkölcs és a helytállás, most is, mint mindig, az egészséges lelkület zálogai". Míg viszont „az egocentrizmus megléte, a túlzott lelkiismeretesség, a közösségi érzés, a gyűlölet, valamint a függelem hiánya előkészítik a talajt a háborús neurózishoz (harctéri idegességhez)". Való igaz, hogy az amerikai hadseregre ez utóbbi volt a jellemző, úgyhogy katonai pszichológusaikat nemcsak a koreai háború, de már a második világháború elemzése is pesszimistává tette. — A szerző.

haditechnikai eszközöknek s a fegyveres összecsapás valamennyi kísérőjelenségének a katona pszichikumára gyakorolt hatása persze vitathatatlan. Egészen reálisak tehát A. Deutsch nézetei a második világháborúban oly gyakori szorongásos reakciók általános okairól. A legvalószínűbb ok — szerinte — „a helyzet félelmetessége és végzetessége, melyet a korszerű fegyverek váltanak ki, élesebben és mélyebben hatol be a résztvevők érzelmi szférájába (szenzitív területére). Nagyobb hatású és kiterjedtebb a pusztítás. Úgyszólván senki nincs biztonságban ellene. A gyorsaság váratlan és áttekinthetetlen helyzeteket teremt. Állandó éberségre és elővigyázatosságra van szükség. A folytonos ingerek és feszültség hatására a szervezet szinte megszakítás nélküli éberségre kényszerül, és ezért az itt alkalmazott eszközök végső soron sokkal nagyobb kimerültséget okoznak, mint az első világháború fegyverei. A villám-harcászat keltette rémület és a lélektani háború alighanem szintén hozzájárult ehhez."[79]

A második világháború (harci vagy propaganda) eszközeinek stimuláló hatása jobban és mélyebben érte a személyiség pszichikai lényegét és az ember tevékenységét (azt, hogy miképpen reagál a cselekvésében), s mindkettőt sokkal inkább alapélményei és alapvető tendenciái irányították. A harchelyzet így teszi alapjaiban próbára a lelkierőt s az ember cselekvésének fő indítékait. A katona harctevékenységére negatív módon ható (és harcképességét próbára tevő) tényezők skálája kiszélesedik, s intenzitásuk mérhetetlenül megnő.

A korszerű harc feltételei

Ha már a két világháború összehasonlításával bemutattuk a katona pszichikumára gyakorolt harctéri hatások különbözőségét, azt is el kell mondanunk, hogy sokkal nagyobb különbségre számíthatunk a második világháború és egy esetleg elkövetkező, legkorszerűbb harceszközök-

[79] E. A. Strecker—K. E. Appel idézett művéből.

kel vívott háború között. Gyacsenko és Fegyenko rámutatnak, hogy a gépesítés és az automatizálás lényegében változtatták meg a harctevékenység formáját, tartalmát és vezetését. A rakéta-atomfegyverek bármilyen távolságról megsemmisíthetik az ellenséget és tömeges veszteséget okozhatnak. A korszerű harcnak ez a tényezője megköveteli a csapatok nagyfokú széttagolását, nagy távolságokra való villámgyors átdobását, a támadásból védelembe való haladéktalan átmenetet és viszont. A hadműveletek közben mindenkor fel kell készülni az atomcsapások elleni védekezésre, a hadművelet összekapcsolódik a csapások váratlan végrehajtására irányuló erőfeszítésekkel (az ellenfelek kölcsönösen igyekeznek egymást megtéveszteni, ügyesen rejtve terveiket); mindez az ellenségről szóló hírek érezhető hiányához, az egymásnak ellentmondó és megtévesztő adatok elburjánzásához, a harchelyzet hallatlan méretű dinamikájához vezet, éspedig korántsem csupán helyi értelemben.

„A háborúban, ha azt az imperialisták kirobbantják, nem lesznek egységes arcvonalak, bátran és határozottan, gyakran a szomszédoktól elszakítva kell majd tevékenykedni, kivételes mozgási sebességgel, amely növeli a szétszórt kis harccsoportok átütő erejét; a korszerű harcban ugyanis az ilyen kis merész csoportok vívják ki a győzelmet."[80] A korszerű harc páratlan dinamikájával, veszélyeivel és a legkülönfélébb, soha nem tapasztalt méretű és váratlan, szüntelenül változó ingereivel — lényegében különbözik majd a legutóbbi háborútól, jóllehet ezek a tényezők már ott is jelen voltak. Az új harceszközök hatása, a harc merőben szokatlan feltételei, a harchelyzetek végtelen változatai elképzelhetetlenül erős nyomást gyakorolnak a katona pszichikumára — megzavarják a pszichikai folyamatok normális menetét, s ezzel erősen gátolják őt feladatának teljesítésében; a halállal, sebesüléssel fenyegető helyzetek (légitámadások során, tüzérségi tűz alatt stb.) tömeges idegsokkhoz vezethetnek; a meglevő vagy várható veszély rendkívül erős ingerei idegkimerült-

[80] Malinovszkij, R. J.: A komszomolisták aktívájának hadseregértekezletén. — Krasznaja Zvezda, 1961. júl. 8.

séget okozhatnak stb. A stress-helyzetek összessége olyan méreteket ölt, hogy a harcot immár változó mélységű szüntelen stress-állapotnak foghatjuk fel, amely sokszor az elviselhetőség végső határát súrolja.

A korszerű háború feltételei ilyenformán napirendre tűzik a kérdést: milyen is az ember lelki ellenállóképessége a korszerű harcban.

Ne vágjunk azonban elébe a dolgoknak, maradjunk a korszerű harc feltételének sajátos vonásainál.

A korszerű harc hatását a katona pszichikumára kétféle szempontból vizsgálhatjuk:

a) jellemezhetjük a korszerű harc fő vonásait, illetve a korszerű háború alaphelyzeteit, és kutathatjuk, hogyan tükröződnek majd a katona pszichikumában, miképpen befolyásolják lelki folyamatait és a cselekvését;

b) kiindulhatunk az ember lelki folyamatainak alapjelenségeiből a különféle stress-helyzetekben, s ennek alapján osztályozhatjuk a korszerű harc stress-helyzeteinek fő fajtáit is.

Az előbbi út az első pillantásra járhatóbbnak látszik. Ámde végül zsákutcába vezet. Miért? Mert számunkra az ember a harcbeli élményeivel egyetemben szinte széthull, személyiségének egész arculata szétárad a harchelyzetek, a harci körülmények végtelen számú változatának lehetőségei között. Ez pedig nyomós következményekkel jár. Egyrészt ugyanis képtelenek vagyunk felmérni az esetleges háború összes számba vehető körülményeit (sőt, végeredményben, még a konkrét helyzetek döntő mozzanatainak összes pszichikai hatásait), másrészt pedig ilyen módon (a valóságos harchelyzetek és a békekiképzés körülményei között nagyon jellemző különbségek miatt) nem adunk szilárd alapot és vezérfonalat a katonák békében folyó neveléséhez és harckiképzéséhez.

Ha meg akarjuk ismerni a korszerű harc hatását a katona pszichikumára, el kell tekintenünk a helyzetek és feltételek szövevényétől, s a harc pszichológiai hatását a katonára és a katonai közösségre maguknak a részvevőknek a szemszögéből kell általánosítanunk.

Az alapvető harci pszichológiai hatások osztályozását a nyugati országok katonai szakértői is megkísérelték. „A totális háború egész pszichológiai komplexuma" azonban náluk végeredményben mindig egy pontban — a félelem problémájában összpontosul. Ilyen vonatkozású cikkeiben K. Schmidt három fő szempontját említi azoknak az egé-

szen újfajta veszélyeknek, amelyeket az atomfegyverek jelentenek a hagyományos fegyverekkel szemben.[81]

1. A pusztulás totális jellege és kiterjedése következtében merőben más az alegység minősége és veszteségei közti összefüggés, mint korábban volt.

„Valaha minél jobban képezték ki az alegységet, annál aktívabb és tettrekészebb volt, annál nagyobb esélye volt, hogy nem pusztul el. Atomtámadásnál ez a tétel csak akkor érvényes, ha az alegység az atomrobbanás hatásos körzetén kívül van. Ha azon belül tartózkodik, már semmi sem segít rajta. Az emberi akarat, a rendkívüli erőfeszítés itt már semmit, de semmit nem változtat."

2. Az atomveszély térbeli és időbeli egyetemlegessége.

„Rég elmúltak már az idők, amikor éjszakánként és télen mindig kihúnyt a harc... s vele a félelem lángja. A második világháború idején sem volt a veszély mindenütt egyforma, s a félelem időnként csillapodhatott... Az állandó rettegés az atomrobbanástól és a radioaktív fertőzéstől sokaknál olyan erős bénuláshoz és bódulathoz vezethet, amit laikus el sem tud képzelni."

3. Az eszelős rettegés, a félelem „valami egészen felfoghatatlantól, aminek semmi köze a testre és az életre leselkedő, eddig jól ismert veszélyekhez."

Bizonyára nem véletlen, hogy e tézisekből a helyes megállapítások mellett igen erősen kicseng a fatalizmus hangja is, és az afféle „megállapításokba" torkollik, mint pl. az, hogy „az atomveszély alapjaiban lesz más, mint a katonát eddig fenyegető veszélyek", továbbá, „a jövendő háborúban leginkább a félelem szabja meg a csapatok lelkiállapotát", s hogy e hatások összessége révén a katonán egyszerűen „a tehetetlenség érzése vesz majd erőt".

A rakéta-atomháború pszichológiai hatásait kutató burzsoá katonai szakértők általában úgy vélik, hogy a tömegpusztító fegyverek hatásának kitett katonák 25%-a pillanatok alatt elveszti mozgásképességét és hisztérikus zokogásban tör ki.

Nem más ez, mint az új fegyvereknek az osztálytársadalom jellegéből eredő fetisizálása. Ezt az utat mi nem járhatjuk. Nem mintha le akarnánk becsülni vagy egyáltalán lebecsülhetnénk a

[81] Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. évi 2—3. sz.

korszerű harceszközök pusztító hatásának súlyát a katona pszichikumára, de — mi a katonát harcra készítjük fel. A harc hatásának mérhetetlen dinamikáját, végtelen számú változatát csak annyiban akarjuk bemutatni, amennyiben az békeidőben nélkülözhetetlen a harcosok lelkierejének és ellenállóképességének a fejlesztéséhez. Csakis ez lehet az alapja az emberre gyakorolt hatások osztályozásának és jellemzésének.

Ha a pszichológiai problémák megoldásának fő irányául elfogadtuk azt a tételt, hogy a lelki élet tartalma, az ember cselekvése, külső megnyilvánulásai mindenkinél a konkrét társadalmi körülmények hatására alakul ki (méghozzá az adott feltételeknek megfelelően) — akkor már világos számunkra, hogyan osztályozzuk a korszerű harc hatását a katona pszichikumára és cselekvésére. Az első és a második világháború pszichológiai hatásainak elemzésénél szándékosan a neurotikus megbetegedések jellegzetes tüneteit emeltük ki. Nem azért, mintha azt akarnánk állítani, hogy az első világháborúban alkalmasint minden katona hisztériás, a második világháborúban pedig neurotikus és szorongásos lett volna. A neurózisok vizsgálatakor bizonyára nem tárjuk fel a katonák százezreinek a harci körülmények között átélt legtipikusabb élményeit és magatartását (noha a lelki zavarok elszaporodásának külön jelentőségük van). A neurózisok vizsgálatával azonban az adott háborúnak a pszichikumra gyakorolt legélesebb, legkárosabb hatása tárul fel előttünk. Kutatásuk tehát az egyik legjobb út, amelyen a hatások lényegét felderíthetjük és a háború legsúlyosabb stress-helyzeteit osztályozhatjuk. Így megállapíthattuk, hogy az új harceszközök megjelenése, s velük kapcsolatban a fegyverek pusztító hatásának, illetve a harc megvívási módjának megváltozása a katonák ingerlékenységének, feszültségének és óvatosságának megerősödésében, a bizonytalanság és a várakozás állapotának eluralkodásában tükröződik vissza, ami viszont a neurotikus megbetegedések mennyiségében és minőségében jut kifejezésre.

Egy esetleges elkövetkező háború a korszerű harci technikai eszközök alkalmazása révén vitathatatlanul minőségileg új vonásokkal és új elemekkel bővítené a nehéz kö-

rülmények és helyzetek egyes hatáscsoportjainak szerepét és dinamikáját. A választott elemzési eljárás és a korábbi háborús tapasztalatok feldolgozása lehetővé teszi számunkra, hogy leírhassuk a közvetlen harchelyzetek pszichológiai hatását. *A harci körülmények és a harctevékenység pszichológiai hatását következőképpen osztályozhatjuk:*

1. *a testi és pszichikai erők nagyméretű megfeszítése;*
2. *a közvetlen (valóságos vagy vélt) életveszély;*
3. *a hosszan tartó stress-terhelés, az ismeretlen helyzet, illetve a feszült várakozás állapota miatt.*

Úgy véljük, hogy a harctevékenység e kategóriákba sorolt hatásának bizonyos vonásait az utóbbi idők bármelyik fegyveres konfliktusában megfigyelhetjük. Ugyanakkor tanúi vagyunk annak is, hogy:

a) *a hadügy fejlődésével együtt növekszik ezeknek a tényezőknek a hatása a harcosra* (a tényezők mennyiségi növekedésének tendenciáját s ezzel együtt a katonával szembeni minőségi követelmények fokozódását mind a három hatáscsoportban teljes biztonsággal nyomon lehet követni);

b) *a hadügy fejlődésével együtt változik az egyes kategóriák szerepe az emberre gyakorolt közös hatásuk dinamikájában* (mindinkább előtérbe kerül az az irányzat, hogy a legerősebb tényező, s ezzel a döntő szerep is a harmadik kategóriáé).

A korszerű harc stress-helyzeteinek sajátos hatása a katonák pszichikumára

Az előző fejezetekben már érzékeltettük azt a különbséget, amely a korábbi háború harchelyzeteinek hatása és egy lehetséges háború következményei között fennáll; de nemcsak az alapvető különbséget kell látnunk, hanem bizonyos összefüggést is. Az egyik vagy a másik tényező szerepének lebecsülése komoly hibát jelent a gyakorlati harcki-

képzésben. *A minőségileg új hatások határtalan megnövekedésének, s vele együtt a harcosnál kialakítandó pszichikai ellenállóképességnek a lebecsülése — végső soron a mindenre kiterjedő, rendszeres, és alapos korszerű harckiképzés aláértékelését jelenti.* Az ilyen felfogású emberekhez címezte vezércikkét a lengyel Wojska Ludowa, s róluk — a többek között — így ír:

„A rakéta-atomháború jellegzetes hatásának fényében a napnál is világosabbnak látszik, hogy a hadsereg erkölcsi potenciálja nem állandó, hanem változó tényező. Ezért szükséges az embert, mint a háború legjelentősebb tényezőjét új vonásokkal felruházni. Az elmúlt háborúban az erkölcsi tényező szerepét főleg a határozottságra, rendíthetetlenségre, a támadás és védelem harci szellemének megerősítésére korlátoztuk. Ma, az atomháború viszonyai között az említettek mellett előtérbe lép a harcos pszichikai ellenállóképessége is. Megítélésünk szerint ez erkölcsi-politikai kategória és a lehető legnagyobb figyelmet kell fordítanunk rá, s a korszerű háború megvívásához nélkülözhetetlen erkölcsi tényezők mérlegelése során mindig szem előtt kell tartani. Ennek a sarkigazságnak a mellőzése e téma bármiféle feldolgozását félmunkává, tökéletlenné, meddően üressé teszi."[82]

Ez a cikk egyrészt helyesen mutat rá az erkölcsi tényező szubjektív oldalának növekvő szerepére, de egy másik véglet is kicseng belőle. Vajon az erkölcsi tényezőnek nincs-e mindig pszichológiai vonatkozása is? S vajon a morális tényezőnek éppen ezt a viszonylag önálló jellegét nem igyekeztek-e az összes korábbi háborúkban az imperialista államok kihasználni? Miféle határozottság, rendíthetetlenség és harci szellem az, amelyet most vagy bármikor el lehetett szakítani „a katona pszichikai ellenállóképességétől?" Mérhetetlenül megnő a korszerű háború lélektani hatása, és összehasonlíthatatlanul nagyobb követelményeket állít a harcos pszichikuma elé, mint az előző háború. Ennek a felismerésnek hiánya a harckiképzésben vagy fatalizmushoz, vagy a tényezők egyik oldalának, az egyébként szerfölött fontos szubjektív, pszichológiai oldalnak a kiemeléséhez és túlbecsüléséhez vezet.

A cikkírók viszont találóan határozták meg a *korszerű*

[82] Lidová armáda, 1962. evi 14. sz.

harcban szükséges lelki elszántság nagyon is napirenden levő fő tényezőit:[83]

a) *A katonai helyzet jellege a hadszíntereken a korszerű harcban.* Az alapvető nehézség a katona alkalmazkodása a rakéta-atomfegyverek teremtette új, merőben ismeretlen helyzethez. Mindeddig sokat beszéltek egyrészt a várható anyagi veszteségekről, másrészt a harc megvívásának módjáról, de keveset a katona pszichikumára gyakorolt hatásokról, arról, hogy miképpen reagál majd az ember, mekkorák lesznek a korszerű harcban az erkölcsi-politikai vonatkozású veszteségek, s hogyan lehetne azokat megelőzni. Ha már az előző háborúk is erősen hatottak a katonák pszichikumára, és nyilvánvaló volt, hogy a katona a harcban nem alkalmazkodik automatikusan a különféle stress-helyzetekhez, annál inkább feltételezhetjük, hogy a jövő háborújában az „alkalmazkodás folyamatában" különféle válságok jelentkeznek, olyan esetek, amikor nem csupán egyes emberek, de egész csoportok csalódnak és meginognak.

b) *A korszerű háború tüneteit az ellenség arra is kihasználja, hogy különféle lélektani hatásokkal aláássa csapataink erejét és ellenállóképességét.* Ezt a hatást szintén nem szabad lebecsülnünk. Számíthatunk rá, hogy a korszerű harc körülményei között (különösen áttekinthetetlen, kiismerhetetlen, kaotikus helyzetekben) a harcosokra végiggondolt pszichológiai terror hat majd. Az imperialista államok napjainkban nagy figyelmet szentelnek ennek a kérdésnek, tehát joggal gondolhatjuk, hogy ez a befolyásolás rendkívül sokoldalú s nagyon körmönfont lesz, olyan, amelynél számításba veszik a harctevékenység összes körülményeit és a katonák százezreinek élményeit.

Mindkét tényező szoros egységben jelentkezik, és minden vonatkozásban áthatja a katona pszichikumát. Az ellenséges lélektani ráhatás főleg abban az esetben lehet eredményes, ha a valóságos harchelyzettel, a tényekkel összhangban igyekszik befolyásolni a katonák pszichikumát. Többé-kevésbé úgy kell tehát számolnunk vele, mint

[83] Lidová armáda, 1962. évi 14. sz.

a korszerű harcnak a stress-helyzetek hatására megerősödött szükségszerű kísérő jelenségével, amely nem marad hatástalan a harcosok és esetleg egész alakulatok pszichikumára.

A stress-helyzetek komplex hatását a katona személyiségére csak úgy tudjuk megvilágítani és megérteni, ha elemezzuk a hatás fő csoportjait, s ha a jelenség egészéből kiemeljük a legfontosabb részleteket. Minthogy az ellenség pszichológiai tevékenységének hatékonysága a korszerű harc stress-helyzeteinek jellegétől függ, indokolt, ha a harchelyzetek hatását a katonák személyiségére az alábbi kategóriák szerint csoportosítjuk: a testi- és lelkierő feszítettség, a közvetlen életveszély és a hosszan tartó izgalmi állapot.

A testi és lelkierő feszítettségének hatása a korszerű harcban

S. Roupert az első világháború tapasztalatai, valamint a két háború közötti békeidőszak csapatéletének vizsgálata alapján azt állítja, hogy „a nagy erőfeszítések okozta fáradtság — a hadseregek legnagyobb gondja".[84] Csakhogy az a kor, amikor ez kardinális probléma volt, már visszavonhatatlanul a múlté, s ez már a második világháború idején egészen világossá vált, amikoris a gépi korszak sokkal többet követelt meg az embertől, mint egyszerű fizikai ellenállóképességet. Ma joggal állíthatjuk, hogy a korszerű harcban a katona fizikai fáradalma a ránehezedő hatások sorában a harmadik helyre szorul. Ami persze önmagában még nem jelenti, hogy jelentéktelen szerepe volna. Ellenkezőleg. Abba a három fő csoportba soroljuk, amely döntően befolyásolja a lelkierőt, következésképp a csapatok harcképességét. A harc megvívásában és a harchelyzetek jellegében beállott minőségi változásból azonban korántsem következik, hogy a csapatok fáradtságának és kimerültségének problémája háttérbe szorulna vagy elvesztené

[84] Lekarz Wojskowy, 1937 evi 6 sz

jelentőségét. *Éppen a korszerű harceszközök okoznak két alapvető változást:*

a) *megkövetelik az embertől, hogy minden körülmények között tudjon harcolni, képes legyen testi- és lelkierejének maximumát nyújtani (azaz megnőnek a testi- és lelkierővel szemben támasztott mennyiségi követelmények);*

b) *a korszerű technikai eszközök, fegyverek, harcigépek kezelésével szemben támasztott követelmények nyomán a fizikai fáradtság problémájához — a lelkierő kimerülésének problémája járul. Sőt, állítjuk, hogy az ember fáradtságában és túlterheltségében döntő szerepet játszik majd a lelkierő túlfeszítése (azaz a testi- és lelkierővel szembeni minőségi követelmények változása).*

A fáradtság pszichológiai hatásainak mennyiségi növekedését és minőségi változását azonban meg kell vizsgálnunk az előző háborúkkal való összehasonlításban is, mert mi jogosít fel bennünket arra, hogy e hatások következményeit a harmadik helyre soroljuk? Egyedül az, hogy a jövő háborújának vannak olyan jelenségei is, amelyek még hatékonyabbak és borzalmasabbak, mint a múlt háborúké.

Ha ugyanis csak a testi és lelki feszítettség mérvéről és hatásáról beszélünk, akkor elvonatkoztatunk a harc pszichológiai hatásának legjellemzőbb vonásától: az ellenség tevékenységének a katonára háruló következményeitől. Abból indulunk ki, hogy a katona harctevékenységének jellege (tekintet nélkül arra, hogy az ellenség az életére tör), a harci technikai eszközökkel végzett harctevékenység testi és pszichikai szempontból már „önmagában véve" is annyira fárasztó, hogy ez rendkívül erősen hat a katona személyiségére. Ez a feszítettség akkora lehet, hogy a szervezet állandó kimerültségéhez, a testi- és lelkierő teljes elapadásához vezet, ami aztán fokozott mértékben visszatükröződik a katona lelkiállapotán és cselekvésén.

Hogy katonáinknak egy jövendő háborúban milyen körülmények között kell majd harcolniuk, arra az elmúlt háború is szolgáltat példát. De beszéljenek erről a tapasztalt szovjet parancsnokok keresetlen és tömör szavai,

azoké, akik vérükkel írták a Nagy Honvédő Háború hősi fejezeteit.

Jeremenko marsall így emlékszik vissza a szovjet hadsereg 1942-es téli hadműveleteire:

„A hadseregnek három körzetben kellett tevékenykednie, de harcai kiterjedtek még Szmolenszkre és Vityebszkre is. A többnyire tavakkal tarkított, erdős-ingoványos vidék nagyon kedvezőtlen volt a csapatok számára. Emellett a vidéket sok folyó szelte át... A körzet északi és középső részét éppen ott, ahol a hadműveletet végre kellett hajtanunk, 85 százalékban erdős hegyek borították, a területet körös-körül folyók védték, s nem voltak ott még erdei csapások sem... Tudnunk kell, hogy a hadművelet 1941—42 telén folyt le, azon a különösen zord télen. A hideg elérte a minusz 35—40 fokot, a hó meg a másfél métert...

A hadsereg nagyon nehéz helyzetbe került, különösen a csapatok ellátása okozott problémát. Az utak hiányát minden lépésnél éreztük...

Amikor aztán csapataink betörtek az ellenség mélységébe, a nehézségek tovább fokozódtak. A harcoló alakulatok egyes esetekben 200 kilométerre is eltávolodtak utánpótlási alapjaiktól... Csak a parancsnokok kezdeményező készségének, vállalkozó szellemének és a csapatok energikus tevékenységének volt köszönhető, hogy a hadsereg el tudta látni magát — az ellenség számlájára. Több mint húsz napig zsákmányolt raktárakból éltünk. A hadműveletek közben különösen ügyelnünk kellett rá, hogy az ellenség ne ürítse ki és ne semmisítse meg raktárait."

„Ha már ezekről a harcokról emlékezünk, nem árt, ha felidézzük Goebbelsék naiv propagandameséjét, a »Tél tábornokról«. Ki előtt ne lenne világos, hogy a hideg tél mindkét fél számára szenvedést okozott, de százszor inkább a támadóknak, mint a védőknek. S valóban, mi nehezebb télen? Ülni az előre kiépített fedezékben, a berendezett erődökben, többnyire valamilyen lakott hely közelében, sőt a leggyakrabban egy tanyán, faluban vagy városban, ellátva fegyverrel, lőszerrel és élelemmel — vagy rohamozni a hónapok munkájával, német alapossággal megerősített állásokra, olykor harckocsik és tüzérség nélkül, járatlan utakon, hótorlaszokon át előre jutni sűrű, aljfás erdőkben utakat vágni, hogy a csapatok keresztül jussanak."

„A tizennégy napos harc során, a kivételesen kegyetlen tél nehéz körülményei között, minusz 35 fokos hidegben, úttalan utakon és hótorlaszokon, az ellenséges légierő szüntelen támadása közben, a szomszédok lemaradása következtében állandó bekerítéstől fenyegetve, verte szét a hadsereg az ellenség védelmi vonalát, betört a közelebbi, harcászati mélységbe, s nyomon követve az ellenség szétvert alakulatainak maradványait a főcsapás irányában és

a jobbszárnyon üldözésbe ment át, s 11 nap alatt 140—150 kilométert tört előre, ami naponta 13—14 kilométert jelentett."[85]

Micsoda feszültség, az emberek ezreinek micsoda elképzelhetetlen nélkülözése rejlik ezekben a tömör szavakban!

Juscsuk vezérőrnagy jegyezte fel, hogy a 11. harckocsihadtest milyen körülmények között tette meg útját Moszkvától Berlinig. Idézzük:

„1943. február 13-án hajnalban szokatlan hóvihar kerekedett. Mozgásról csak rendkívüli erőfeszítések árán lehetett szó. A hadtest egységei aznap 17 órakor megindultak. A hóvihar nem gyengült. A hó magassága meghaladta az egy métert. Úgy tűnt, mintha maga a természet dacolna a hadtesttel, hogy feltartóztassa előnyomulását. Volt úgy, hogy a harckocsiknak kellett előre menniük 100—200 métert a hóekével maguk után vonszolva két-három gépkocsit; s nyomukat máris újra betemette a hó...

A hosszú menetelés, a kevés pihenő miatt az egységek maximális terhelése és a harckocsik túlerőltetése következtében a gépeket idő előtt kellett kiselejteznünk.

És mert ezeken a gyalázatos utakon más alakulatok is velünk egyidőben akartak előrejutni, a hadtest menetirányában dugók keletkeztek. A törzsek az élegységektől némelykor 100 kilométerre is elmaradtak. Az anyagi eszközök átcsoportosításának terve felborult. A hadtest egyes részei néha két-három napig álltak, és vártak az üzemanyagra."

„A hadtest két évvel később, már Németország területén, hasonlóképpen állt harcban 23 napig, és a hadtest beosztottainak csak 1945. február 5-től nyílt lehetőségük egy kis pihenőre, az anyag előrehozására és a javítások megkezdésére."[86]

A nagy támadó hadműveletek emberfeletti erőfeszítéseket követeltek. De nemcsak télen. D. Kocsetkov így emlékszik vissza az 1944. márciusi hadműveletekre:

„Szinte lehetetlen szavakkal kifejezni, hogyan települtünk át ezekben a napokban. Ha a harckocsik és a vontatók még át is vergődtek valahogy a mocsarakon, a kerekes járművek sora, a tüzérség, a hadtáp tökéletesen megfeneklett. De a harcoló csapatoknak kellett a lőszer, az élelem, az üzemanyag. Így hát az emberekre várt, hogy kihúzzák a gépeket, az elcsigázott lovakat.

A katonák csontig fagytak, s az övükbe dugott köpenyszárral, nagyokat nyögve egymást harsány kiáltozással biztatva vonszolták ki a gödrökből és a vízmosásokból az elsüllyedt gépkocsikat, ágyúkat, aknavetőket, tábori konyhákat.

Az emberek a vállukon cipelték a géppuskákat, az aknavetőket, a lőszeres ládákat, a kétszersülttel és konzervvel teli zsákokat..."[87]

[85] Jeremenko, A. I.: Na zapadnom napravlenyii. Moszkva, 1951.
[86] Juscsuk, J.: Ogyinnadszatij tankovij korpusz v bojah za rogyinu. Moszkva, 1962.
[87] Kocsetkov, D.: Sz zakritimi ljukami. Moszkva, 1962.

Tehát — ha el is tekintünk a korszerű háború legnehezebb problémájától, az állandó életveszélytől, és csupán az új életkörülmények hatásainak következményeit vizsgáljuk a katonák testi és pszichikai állapotára — olyan komoly problémákba ütközünk, mint az emberek hosszú időre való elszakadása a megszokott, „normális" életkörülményektől; a szerfelett nagy hidegtől vagy melegtől, a vízhiánytól vagy a mindent eláztató nyirkos nedvességtől, a piszoktól, a sebesüléstől és a betegségtől, az élelmiszer- és a vízhiánytól elszenvedett fizikai gyötrelmek, s e nélkülözések még összekapcsolódnának az állandó lelki feszültséggel (a krónikus fáradtsággal, kimerültséggel) s az örökös kialvatlansággal. *Kijelenthetjük, hogy a második világháborúhoz képest a katona testi és lelki megterhelése meghatványozódik,* mert:

a korszerű harcban alkalmazott technikai eszközök a katonától (s a csapattól) megfeszített gondolkodást, önuralmat, megfontolt cselekvést, önkontrollt követelnek a harccselekmények közben és gondos karbantartást a harcszünetek idején;

a legkülönbözőbb földrajzi és éghajlati viszonyok között az éjjel-nappal vívott harc szinte kibírhatatlan megerőltetéssel jár;

gyakran idegen földön, fertőzött terepen kell harcolni.

Már a második világháborúban is sokszor találkozhattunk alultápláltsággal és kialvatlansággal. (Az aktív harci cselekmények idején a napi alvást sok helyütt 5 órára szállították le.)[88] Az állandó megterhelés és a kemény arcvonalszolgálat a kevésbé kiképzett, kevésbé edzett embereknél gyakran teljes kimerültséget, csüggedést, lelki tompultságot okozott, olyannyira, hogy figyelmüket és akaraterejüket nem tudták összpontosítani, aktivitásuk és rea-

[88] Ismeretes, hogy az amerikai katonák a második világháború terheinek csak jelentéktelen részét viselték. Mégis, annak az 1766 katonának, akiket 1944-ben az olaszországi hadszíntéren megkérdeztek, csak az alábbi lehetősége volt az alvásra:

naponta 2 óránál kevesebbet aludt	2%
naponta 2—4 órát aludt	28%
naponta 5—6 órát aludt	54%
naponta 7 vagy több órát aludt	13%

(The American Soldier II. — Combat and its Aftermath, Princeton 1949. adatai szerint. — A szerző.)

gáló képességük eltompult vagy éppen ellenkezőleg, erős ingerültség, pánikhajlam vett erőt rajtuk.[89] Egy tiszt mesélte el nekem, hogy milyen nehéz visszatartani a halálosan fáradt, elcsigázott katonákat az ismeretlen, meg nem vizsgált kút vizétől, mily nehéz elérni, hogy a harc közben legyen bennünk elég erő és önmegtartóztatás a kínzó fizikai és biológiai szükségletekkel szemben. Nehéz például elképzelnünk az éhező ember gyötrelmét és önmegtartóztatását a radioaktivitással szennyezett élelmiszerek bősége láttán. Viszont a legszörnyűbb viszonyok között élő emberek pl. a fasisztáktól körülzárt legendás hírű szovjet városok védőinek vagy a náci haláltáborok lakóinak tanulmányozása azt mutatja, hogy a normális ember a nehéz életkörülményekhez — még háború idején is — lassanként hozzá tudott szokni, bár ember és ember között a teherbíró képesség határát illetően tetemes különbségek mutatkoztak. Az ilyen „múló" helyzetek mellett azonban szóba kerülnek azok a „kritikus" helyzetek is, amelyek előtérbe állítják a nagy kérdést, hogy mi az, amit az ember még kibír, s mi az, amit már képtelen elviselni?[90]

Kétségtelen, hogy a korszerű háborúban korszerű gépekkel kell dolgozni, s hogy a mai harceljárás lényegében „gépesített". Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy ritkábban adódnának majd „kritikus" élet- és munkakörülmények. Ha a korszerű haditechnika ezen a téren jelent valami változást, azt éppen a közvetlenebb és globá-

[89] A szovjet orvosok megfigyelése szerint a Nagy Honvédő Háború idején a huzamosabb kalóriahiány „normális tevékenység" mellett is gyors kimerüléshez, a gondolkodási küszöb emelkedéséhez, a fájdalommal szembeni kisebb érzékenységhez, az értelmi tevékenység lelassulásához, a koncentrálás és a gondolkodás gyengüléséhez, a magasabb rendű szellemi igények és érzelmek lealacsonyodásához, napközben a mélázás és nyugtalanság váltakozásához, ingerlékenységhez, majd apátiához vezetett, valamint különféle jellembeli zavarokat idézett elő (mogorvaságot, makacsságot, modortalanságot . . .). Brožek, J.: Přehled experimentálnich studií vlivu nedostatečné diety na chování c. tanulmánya nyomán. — A szerző.

[90] Például a 4. csehszlovák önálló dandár hadműveleteinek nagy részét Szlovákiában, hegyes terepen, rendkívüli fizikai erőfeszítések közepette folytatta. A katonák halálosan fáradtak, kialvatlanok és éhesek voltak a nehéz terepen és a magas hőban kimerítő menettel a lábukban. Az Alacsony-Tátrában 400 méteres emelkedőkre hótorlaszokon át vonszolták fel a lövegeket. Némelyik katonánál ez teljes közömbösséget, apátiát, pesszimizmust, ernyedtséget váltott ki. Fiš, T.: Niektoré skúsenosti morálnepolitickej Činnosti z bojov o Velkú a Malú Fatrú c. 1947-ben közzétett tanulmányából. — A szerző.

lisabb lélektani hatásával okozza (vagyis a fizikai kimerültség helyébe inkább a lelki kimerültség lép).

Ha a korábbi háborúkban a test és a pszichikum egységéből következően a rossz hangulat és a kishitűség forrása túlnyomórészt a mértéken felüli fizikai megerőltetés volt, a jelenben ilyen forrássá valószínűleg az ember közvetlen pszichikai kimerültsége válik.

Az ember szüntelenül technikai eszközökkel dolgozik.[91] *A korszerű technika azonban erősen befolyásolja a testi és lelki erőfeszítést.* A harctevékenység gyorsuló üteme pedig még jobban megköveteli:

az észlelés pontosságát, a munkaütem fokozását, az önellenőrzést, a szenzomotoros koordinációt, az elővigyázatosságot, a gyors reagálást, a gondolat összpontosítását;

a nélkülözhetetlen logikai mérlegelést, a tárgyilagos értékelést, a gyors és pontos helyzetmegítélést minden körülmények között;

a feladatok öntevékeny, határozott és gyors elvégzésének képességét, az újonnan kialakult helyzeteknek a korszerű harc dinamikai feltételeivel összhangban történő határozott megoldását.

Mindez reflektorfénybe állítja a pszichikai ellenállóképesség problémáját. A harcos testi- és lelkierejének megfeszítettsége olyan fokú lehet, hogy ma, a békekiképzés közben, fel kell tennünk a kérdést: hol van az ember teherbíró képességének végső határa? Mitől függ ez a határ? Lehet-e tágítani rajta? Igaz, hogy az ember egyrészt — megedzve erejét, fokozva tevékenységének gazdaságosságát, s harci ellenállóképességét — „hozzászokik" a nehéz, sokat követelő helyzetekhez, amelyek alapos tűzpróbának vetik alá, másrészt azonban ugyanezek a feltételek ellentétes tüneteket válthatnak ki: megtörik az ember erejét, kimerítik, bomlasztják idegtevékenységét, neurózist idéznek elő, idegösszeroppanáshoz vezetnek. A katonát a

[91] Persze ahhoz, hogy az ember valóban úrrá lehessen e bonyolult helyzeteken, a korszerű háborúban is szükséges lesz a harc közben, a gépek kezelése közben egy-egy kis „cigarettaszünet". Csakis ebben az esetben tud kitartani az adott tempóban, a szükséges idegfeszültséggel, a kellő módon és a lehető legtovább. — A szerző.

nagyfokú testi és lelki megterhelés elviselésére felkészíteni — *a béke idején folyó kiképzés és nevelés fő feladata, s ez a követelmény a korszerű harc pszichológiai hatásának elemzésén alapszik.*

A közvetlen életveszély hatása

Minden harc kísérő jelensége a tömeges pusztítás, s ez a pusztítás egyre intenzívebb. A fegyveres összecsapás kiterjedése és a mind tökéletesebb harceszközök sokasága ezt még meghatványozza. *A harchelyzet ilyenformán mindenki számára közvetlen életveszélyt is jelent, s ez törvényszerűen fokozza az önfenntartási ösztön reakcióit, amelynek kísérő tünetei a félelem és a gyűlölet.*

„Remeskov borzalommal és rossz előérzettel nézte Novikovnak és Prohoronykovnak a bozótban eltűnő hátát. Szótlanul figyelte a gallyak között előtűnő békés színben játszó síkságot. Úgy érezte, hogy szaggatott lélegzése mindent túlharsog, hogy ezért nem hall semmit. Látta, hogy azok ott ketten megfoghatatlanul hallgatnak, ő pedig nem látja, nem is próbálja meglátni azt, amit amazok látnak. Ezért hát halálos aggodalomban, félelemmel a szívében várt, várakozott Novikov éles, kegyetlen parancsára: »Előre!« (»Istenem, ő valóban nem fél a haláltól?«) Csakugyan, most hangzik az »előre!« — és vele szemben máris fülsiketítő géppuska sorozat kelepel, a nyomjelző lövedékek egyenest a mellének röpülnek... Hát itt voltak, mégis csak itt voltak a németek. Tankjaikkal minden oldalról körülfogták a löveget. Ő maga látta őket, amikor Ovcsinnikovval távozott. És Prohoronykov, meg Novikov szintén tudták ezt...

»Anyám, segíts, jó anyám segíts, én innen nem térhetek vissza! Meg kell halnom, édes jó anyám...« És noha Remeskov hajdani pionír évek óta nem hitt már az istenben, elfogta a vágy, hogy szenvedélyesen, forrón, odaadóan imádkozzék valakihez, valakihez, aki dönt az emberi sorsokról, tehát az ő sorsáról és végzetéről is. »Végzet, ha létezel, most segíts, ne hagyj meghalni, hisz' olyan korán volna még! Kolokolcsikov már elpusztult, legalább engem ments meg...«

— Csend! — suttogta Novikov alig hallhatóan. — Mi van, Remeskov? Csend! Felkészülni! Átverekedjük magunkat! — s Remeskov anélkül, hogy tudná mit tesz, lecsúszott a földre és leült, megkapaszkodott a bokorban — lábai megroggyantak...

Maga mellett hörgő, sípoló lélegzetet hallott — s a sötétből mintha valami ovális, idegen arc bukkanna fel, habzó szájjal és sötéten üreges szemmel.

Az arc közeledett, felemelkedett, idegen, kemény kéz csúszott Remeskov állára és nyakára, körmei a bőrébe mélyedtek. Remeskov kitépte magát a szörnyű szorításból és kísérteties hangon felordított:

— Á—á—á, vadállat!

Az életösztön erőt adott neki, talpra ugrott — »Hol a géppisztolyom!?« — kapkodva kutatott a billentyű után és hideglelősen egész sorozatot eresztett az arcba, amely felordított és eltűnt.

»Megöltem« — villant át homályosan Remeskov agyán. »Torkomnak jött a vipera! A rühes viperája! A torkomnak!« Nagyon feldühödött erre az emberre, akinek számára az ő élete egy mákszemet nem ért, aki őt meg akarta ölni; majd körülnézett, felkészülve, hogy megvédi magát ha kell, remegve a felindultságtól szemével Novikovot kereste: »Hol a kapitány? Hol a kapitány?« S mivel Remeskov Novikovot nem találta, nekiiramodott, géppisztolyát bőszülten a melléhez szorítva. Fűrészfogú lángot pillantott meg maga előtt a lejtőn, amely pislákolt, fellobbant és elenyészett. Remeskovban felgyűlt a düh, újra elöntötte a veríték a kezek miatt, a görbe arc miatt, amit néhány másodperce látott; hirtelen maga elé vágta a géppisztolyát és hosszú sorozatot eresztett ki belőle. Kárörömmel és megnyugvással szorította a billentyűt, s arra gondolt — »Engem akart megfojtani a rühes kutyája, engem . . .«[92]

A harc közbeni félelem problémája, a félelem legyűrése, valamint a félelem és a gyűlölet viszonya fundamentális kérdés. Mégis sokan egyoldalúan világítják meg vagy naivan értelmezik. Több figyelmet kell tehát neki szentelnünk.

Nem feledkezhetünk meg róla, hogy az ember lelki folyamatát (nézeteit, élményeit, lelkiállapotát) s cselekvését — nagyon erősen befolyásolják, sőt döntően meghatározzák szükségletei. Az ember igyekszik úgy cselekedni, hogy az számára „hasznos" legyen. Ebbeli szándékában érzékeli és elbírálja a külső környezetet, érzelmileg színezi élményeit, töpreng és — cselekszik. A védekezési reflexet a legfőbb emberi szükségletek egész sora, az élet megóvásának nagyon fontos, bonyolult igénye alkotja. E szükség-

[92] J. Bondarev idézett művéből.

letek kielégítése igen sokoldalú dolog.[93] Harc közben az ember élete forog kockán, az ember élete van állandó és halálos veszedelemben. Ilyenkor az (aktív és passzív) önfenntartási reflexek döntő mértékben a védekezésre irányulnak, minden ellen, ami a külvilágból az ember életét fenyegeti. Az ember úgy igyekszik megvédeni magát, ahogy azt — nézetei, korábbi élményei alapján — az adott helyzetben a legcélszerűbbnek véli. Olyan helyzetekben, amelyeket már ismert, amelyekről már vannak tapasztalatai, cselekvését lényegében a tapasztalatok szabják meg. Persze másképp áll a dolog, amikor teljesen új, váratlan és ismeretlen helyzetbe kerül.[94] Az ilyen helyzetek többnyire veszéllyel járnak. Hogyan viselkedik ezekben a helyzetekben az ember és általában minden gerinces élőlény?

A hirtelen, váratlanul adódott helyzetben a reakció első fázisa a tájékozódás,[95] az élőlény számára veszélyt jelentő, erős félelmi emóciót keltő mozzanatokkal való megismerkedés, az önfeledten elmerült szemügyre vétel („félelmében tágra nyitja szemét") — majd ezt követi a további fázis, amely azonban már nem olyan egyértelmű. Már több tényező szerepel benne, s az dönti el, hogy miképpen fogja fel az ember az adott helyzetet, amelyben ezek a tényezők összpontosulnak. A veszélyreakciók fő fokozatai:

1. Ha a veszély az ember számára ismerős, már volt benne része, tisztában van a veszély erejével, képes azt

93 Ahhoz, hogy az élő szervezet megőrizze létét, ki kell elégítenie a biológiai részszükségleteket, s főleg a külső közegből kell fogadnia mindent, ami segít megőrizni előnyös élethelyzetét (enni, inni stb.), és védekeznie kell minden ellen, ami a szervezetnek valamilyen módon ártalmára van (hideg, meleg, fájdalom, halál). — A szerző.

94 Pieter, J.: Strach. Lvov, 1938. Pieter az ilyen helyzetek alapvető elemének minősíti a váratlan, éles hangokat, a fizikai fájdalmat, az egyensúly elvesztését. Úgy véljük, hogy ezekhez még hozzá kell vennünk a látó és a szagló érzékelést is, a hallással vagy szaglással érzékelt hirtelen és váratlan változást a környezetben. — A szerző.

95 Az állat, mielőtt az új helyzetre reagál, kénytelen tájékozódni. Fellép a kutató-tájékozódó reflex, amely külsőleg a mozdulatlanság, a megdermedés és a teljes összpontosítás formájában jelentkezik, a „belső erőnek" az új inger nyomán való összpontosítása jegyében. Az erő mozgósítása rendkívül fontos. Az a generalizált emóciós feszültség, amely ebben a fázisban keletkezik, túlnőhet a szténikus és az aszténikus emocionális állapoton, tartalmában és mélységében egyaránt. Az egyén számára jellegzetes (elképzelt vagy valóságos) veszélyhelyzetekben ez a feszültség rendszerint félelemérzetbe torkollik, amely aztán a viselkedését sokféleképpen befolyásolhatja. — A szerző.

legyőzni — akkor az első fázis átváltozik „agresszivitássá"; az egyén azzal védekezik, hogy a veszélyt jelentő erőnek nekitámad.

2. Ha a veszély szembeötlően nagy, vagy ha ismeretlen s egyben veszélyesnek látszó ingerek jelentkeznek, megrémül, futásnak ered, s „biztonságba" menekül.

3. Ha a szembeötlően nagy veszély olyan helyzetben éri az embert, hogy nem menekülhet („kutyaszorítóba" kerül), az egyén támad, agresszíven viselkedik. Ebben az esetben az állatoknál az igen erős effektus hatására elvakultság lép fel, amelyben a félelem, a rémület ellentétébe csap át — dühbe és vérengzésbe. Ekkor szintén az agresszivitás reflexe lép fel, de nem olyan értelemben, mint az első esetben — hanem mély, pánikszerű, de „rejtett" félelem formájában.

4. Ha a veszélyt az egyén olyan intenzíven éli át, hogy a félelem eléri az iszonyat fokát, akkor az élmények annyira magukkal ragadják, hogy nem képes semmiféle külső reagálásra, nem tud cselekedni, aktívan reagálni. Ilyenkor ugyanis az első fázis tovább folytatódik, s kialakul a rémület új fajtája, a sokkal mélyebb merevségben, „bénulásban" kifejeződő iszonyat.

A veszély reagálás formáit a következőképpen vázolhatjuk:

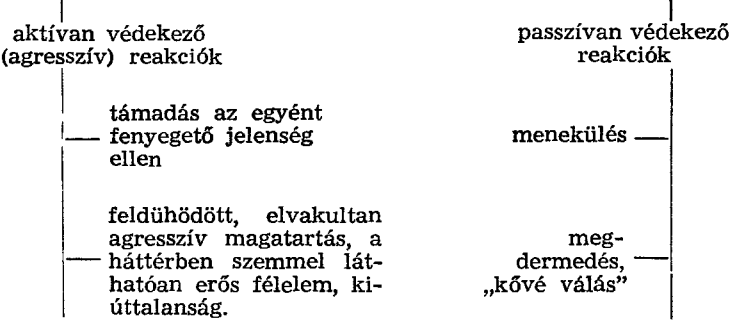

Tudjuk, hogy az állatoknál a félelem közvetlen kapcsolatban áll az éppen adódó helyzettel, s az ilyen helyzetben a félelem fontos belső szabályozója viselkedésüknek, a helyzet gyakorlati megoldásának (a szervezet erőinek átcsoportosítását és mozgósítását kísérő jelenség). A félelem szorosan kapcsolódik a veszély kiváltotta haraghoz, dühhöz, olyannyira, hogy ezek még el is kendőzhetik a félelmet. A folyamat mindkét formája dialektikus kapcsolatban, kölcsönhatásban áll egymással, az egyik átcsap a másikba.

A veszélyhelyzetek hatása az emberre azonban sokkal bonyolultabb.[96] Látnunk kell, hogy a lényegében itt is érvényes alapvető reakciók nem csupán társadalmilag mélyen átalakultak, hanem látni kell azt is, hogy az embernél egészen új minőségű hatásokról van szó, amelyek abból fakadnak, hogy az embernek tudata van (azaz képessége a gondolkodásra, a jelenségek társadalmi összefüggéseinek felfogására és megértésére, az előre látásra stb.).

A félelmet, mint a veszélyes helyzetekben létrejövő emocionális affektust, az állatoknál és az embereknél egyaránt megfigyelhetjük. Az állatok és az emberek a „természetüknél fogva" „agresszívek" vagy „bátortalanok".[97] *Az állatoknál azonban nem beszélhetünk a bátorságról és a gyávaságról, mint tulajdonságról. Az állatok fajtájukra jellemző viselkedési módokkal reagálnak, s az öröklött viselkedésmódhoz egyedi tapasztalatokat szerezhetnek, amelyek „megsúgják" nekik, hogy mikor kell támadniuk és mikor menekülniük. Az embernél azonban minőségileg új jelenségekkel találkozunk:*

96 Az amerikai katonai pszichológusok a katona harci félelmének kérdését a veszélyre való állati reagálás folyamatára egyszerűsítik le. Szerintük az embernél a veszélyhelyzetben benne foglaltatnak az önfenntartás biológiai szükségletei. Ennek alapján éli át az ember a félelmet és a menekülési ingert, vagy a haragot és a támadó kedvet. Ők megmaradnak az ember biológiai reakcióinál, és teljesen mellőzik a társadalmi valóság szerepét, vagyis azt, hogy az ember nem csupán élőlény, hanem társadalmi lény is, aki magasabb rendű lelki élettel rendelkezik. — szerző.

97 Az embereknél például, ha az alkohol hatására agykérgük szabályozó tevékenysége meggyengül, az emócionális hangulat három fő típusát figyelhetjük meg: az agresszív (veszekedést provokál és verekszik), a depresszív (sír, segítséget keres, gyermeki félelmet tanúsít) és az euforikus típust (vidám, tréfás, aktív). — A szerző.

a) *A bátorság (merészség, férfiasság, hősiesség) — a veszélyes helyzettel való szembeszegülés képessége,* amelynek semmi köze a 3. csoport vak dühéhez. Az egyénnek, hogy bátran és merészen cselekedjék, előre kell látnia a veszélyt, tudatában kell lennie annak, hogy milyen hatással lesz rá az adott helyzet, tudatosan fel kell készülnie a veszélyre és szembeszállni vele. Erre — hála képzelőerejének és gondolkodásának — kizárólag az ember képes. Egyedül az ember tudja a helyzetben rejlő veszélyeket teljes egészében felmérni, s ezt a veszélyt minden árnyalatában és célzatában átélni. Csupán ő képes ezerféleképpen megoldani a helyzetet, tevőlegesen szembeszállni a legnehezebb helyzetekben a legnagyobb veszélyekkel, egyedül ő tud ilyen körülmények között is bátorságot tanúsítani, „hidegvérű" maradni. Ehhez természetesen:

előbb fel kell ismernie és teljes mélységében át kell élnie a helyzet fenyegető és jó oldalát;

meg kell szereznie (magában kialakítania) a helyzetnek megfelelő bátorságot, miután tudatosította annak félelmetességét.

De lehet gyáva is az ember; megfutamodhatik vagy közömbösen viselkedhetik azokban a helyzetekben, amelyekben felismerte a veszély nagyságát, s erejéből tellett volna a kitartásra vagy ellenszegülésre.

A bátorság — a félelmetes körülmények tudatos legyőzésének diadala — egyedül az embernek adatott meg; a bátorság problémája azonban korántsem tisztán individuális jellegű, hanem egyidejűleg az egyén erkölcsi felfogásának és az adott társadalom erkölcsi elveinek problémája is.[98]

98 Ezért lehet kialakítani az emberben a veszélyhelyzetekben jelentkező ösztönös reakciók áthidalásához szükséges belső erőt és a magasabb rendű ellenállóképességet a veszély pszichikai hatásával szemben. Sőt, hangsúlyoznunk kell, hogy a félelem nem mindig aszténikus, kínzó, „kezet-lábat gúzsbakötő" érzés. Ha nem lépi túl a megengedett „határt", mozgósíthatja a képességeket, aktivizálhatja a cselekvést. Magától értetődően ide tartozik a „veszély különos varázsa" is, amiről Tyeplov azt állítja, hogy a félelem ellentéte, s ezzel különbséget tesz a katonák kozótt; akiknek le kell gyűrniük félelmüket, s akik a félelmet nem ismerik, vágynak a harc után, mert számukra az „a legnagyobb élmény". Meggyőzőbbnek látszik Lukov véleménye: szerinte a félelem leküzdése elválaszthatatlan a pozitív harci izgalomtól, a félelem ebbe a harci izgalomba vált át, s ezzel alátámasztja a katona cselekvését, hozzásegíti a harcfeladat kezdeményező megoldásához. — A szerző.

b) *Az ember, mint társadalmi lény, a társadalmilag kialakult és céltudatos nézeteivel, érdeklődésével, érzelmeivel, jellemével a helyzetet nem pusztán az önfenntartás biológiai szemszögéből ítéli meg, hanem magasabb rendű lelki sajátosságai szerint.* Az agykéreg működésének segítségével képes uralkodni vele született félelmi reakcióin. Nevelése során megtanulja, mitől féljen, és mitől ne. Megtanulja, hogy a cselekvést miképpen kell céltudatosan irányítania. Megismeri saját érzelmi életét is, és megtanulja, hogy milyen érzelmeknek juttasson az életében döntő szerepet. Megtanulja tehát, hogy felismerje a helyzet veszélyességét, s benne a saját tevékenységét ne csupán személyes szemszögből mérlegelje, hanem a társadalom szempontjából is — megtanulja, hogy soha ne tisztán „ösztönösen" cselekedjék, hanem a magában kialakított álláspontja szerint.

Már az állatoknál megfigyelhetjük, hogy az anyai reflex sokkal erősebb, mint az életösztön reflexe. A fogoly például saját élete árán is megvédi fiókáit. Félelem helyett mintha valami hősiességet tanúsítana (ámbár vigyázzunk, ez a jelző kizárólag az embert illeti meg!). Az embernél azonban ez a jellemvonás túlnő az anyai reflex, az anyai ösztön primitív formáján és az adott veszély össztársadalmi veszélyességének megítélésével — egészen új arculatot ölthet. Az egyén azután tudatosan össztársadalmi és nem kizárólag személyes érdekből cselekszik (pl. végzi kötelességét, noha tudja, hogy közben az életét kockáztatja).[99] A „félelem" és a „harag" fogalma az ember élményeivel sokféle kapcsolatban lehet, és hatásuk révén az ember sokféleképpen reagálhat. Például:

az olyan, félelmi reakciót kiváltó helyzetre, mint a lépcsőn való megbotlás, tűz a bezárt helyiségben, a vizsga előtti lámpaláz — jóllehet mindegyik másféle, és mind-

[99] Az egyén és a társadalom dialektikus kapcsolatát úgy írja le J. Mareš: „A katona ismeri az élet árát, és éppen azért nem verekszik akármiféle rongy életért, hanem a drága, a legdrágább életért. Ezért viszi a sajátját a tűzbe, vészbe, noha tudja, hogy egy csapásra megperzselődhet. Fél, de megy. És éppen ez az igaz hősiesség. Félelem szorongatja a torkát és kényszeríti, hogy ne nyöszörögjön és ne sopánkodjék, pedig attól szinte lehetetlenség teljesen megmenekülni." — A szerző.

egyikre másképpen reagál az ember — bizonyos mértékig mindig egyénileg és többségben ijedtséggel válaszolunk; viszont olyan helyzetekben, amikor munkanélküliség fenyeget, vagy az aktivizálódó fasiszta erők az emberi boldogságot veszélyeztetik, az ember nemcsak mint individuum szerepel, hanem egyúttal úgy is, mint a társadalom egy bizonyos csoportjának a tagja. A helyzetet ekkor társadalmi nézetei és érzelmei alapján ítéli meg. A pánikszerű rémületbe torkolló félelem és a fékezhetetlen gyűlöletbe forduló düh tehát elveszti tisztán individuális védelmi jellegét. Ez a tény különböző mértékben vetítődik át a veszélyesnek minősíthető helyzetekbe.

c) *Az ember képes rá, hogy ne csak felfogja a fenyegető veszélyt,* hanem — megtalálja az utat és az eszközöket, amelyek segítségével szembeszállhat a veszéllyel, vagyis nincs csak a saját erejére utalva; képes felismerni a következményeket, amelyek számára a veszélyben való cselekvés bizonyos módjából erednek.

Ily módon a veszélyes helyzet hatására magatartása gyökeresen módosul.

d) Az ismeretlen és váratlan veszélyhelyzetek pszichológiai hatásának egészen új csoportját figyelhetjük meg, amelyek kizárólag az embernél jelentkeznek. Az állatok csak azokban a helyzetekben félnek, csak azokra a helyzetekre reagálnak agresszíven, amelyeket közvetlenül átélnek. Ezzel szemben az *ember félelemmel vagy dühvel reagál, nemcsak a közvetlenül érzékelhető helyzetekre, hanem azokra is, amelyek „képzelt veszélyhelyzetek", vagyis csak gondolja, hogy veszélyesek reá nézve.* Ezeknek a helyzeteknek a hatása még félelmetesebb, mint a saját szemmel látott veszélyeké.

A lengyel tisztek, akik átélték az 1939—40-es háborút, többek kozött azt állítják, hogy a félelem — a katona állandó társa — nem ellensége, hanem magatartásának hasznos szabályozója, sőt olykor dicsőségének részese, „ha az életét féltő ember tudja, hogy *honnan fenyegeti őt a veszély".* A helyzet nem ismerése viszont felgyújtja a fantáziát, amely rémképeket fest, kiszínezi a helyzetet, aláássa a harci szellemet.[100]

[100] Bellona, 1943. evi 8. sz.

A fogalmak, amelyeket e különféle veszélyhelyzetekben fellépő lelkiállapotok megjelölésére használunk, rendkívül változatosak (megrémülés, megriadás, aggódás, idegeskedés, ijedtség, bátortalanság, nyugtalanság, tréma stb.), de sajnos önkényesen és pontatlanul használják őket. A külföldi szakirodalomban igyekeznek meghatározni a valóságos és a képzelt veszély nyomán támadt félelem csoportjai közötti különbséget.[101] A vélt félelem a korszerű háború harchelyzeteiben olyan erős és tartós, hogy a hosszan tartó stress-terhelés következményeinek külön fejezetébe soroljuk. Előbb azonban vizsgáljuk meg a közvetlen életveszély változó és múló hatását a katonára.

A korszerű háborúban a harchelyzet oly nagy veszélyt hordoz magában, hogy a félelem törvényszerű jelenség lesz. Az előző háború bármelyik résztvevője nyíltan beismeri ezt a félelemérzetet, sőt azt is, hogy félelme olykor nagyon mély — szinte „állati" volt.

„De még mielőtt az út feléhez értünk volna, teljes erőből, kegyetlenül a földhöz vágott egy fülsiketítően sivító, váratlan robbanás. Az első pillanatban úgy éreztem, mintha valaki letépte volna a bőrt a hátamról, a fantasztikusan csikorgó sivítás kegyetlenül tépte idegeimet. Úgy tűnt, hogy minden akna a fejem felett robban. Mozdulatlanul feküdtem, mindjobban belenyomva homlokom a száraz zsombékba. Csertihanov, aki mögöttem feküdt, a sarkamat lökdöste, szólongatott, hogy menjünk már tovább. Nagy erőlködéssel eltaszítottam mellemet a földtől, s kényszerítettem magam, hogy felálljak és fussak. Elestem, újra felugrottam, futottam. A sivítás tébolyítóan fokozódott és mindent elöntött. Tüdőmben örvénylett a savanyú, fojtó bűz. Úgy éreztem, hogy számomra nincs a földon hely, mindenütt, ahová csak lépek undorító fekete oszlopok törnek az ég felé. Iszonyú bőgéssel húztak át felettem a német csatarepülők. Láttam, hogy a bomba, mint egy fekete csepp, hogyan jön lefelé. Villámgyorsan jön, egyre nagyobb, egyenest rámzuhan, a szemem közé fog vágódni. A rémület összefacsarta a szívemet.

101 Lásd a német meghatározást: „die Angst" — és „der Schreck" fogalmakat; 1936-ban a német katonai pszichológiai laboratórium munkatársainak felfogása szerint az első kifejezés a valóságos veszélytől való félelmet, a második szo a tényleges helyzetben nem indokolt, kigondolt veszely feletti felelmet jelenti. J. Pieter véleménye szerint a lengyel „przestrach" és „lek" szó kozott is hasonlo kulonbseg van. — A szerző. (A magyar nyelvben e két fogalom talán: a „félelem" es a „rettegés". — A ford.)

— »Anyám!« — kiáltottam vadul és beledobtam magam egy sötét gödörbe. A bomba valahol messze robbant.

Futottunk, feküdtünk, ismét futottunk, amíg csak át nem törtük magunkat parancsnoki fedezékemhez. Úgy gurultam le a hűvös és biztonságos bunkerba, hogy Scsukinnak, a politikai helyettesnek és a telefonistának a lábához estem. Leültem a nyirkos padlóra és éreztem, hogy rosszullét tolakodik fel a torkomba."[102]

A félelem a korszerű háborúban mindenkinél nagy szerepet játszana. A múlt háború tapasztalatai szerint azonban a félelem ereje nagyon sokféle és ingadozó. *A félelem fokát közvetlenül le lehet mérni az egyén viselkedésének külső jelein, egész magatartásán. A félelem ugyanis külsőleg számos tipikus tünetben (kísérő jelenségben) nyilvánul meg, s e tünetek fajtája, erőssége és mennyisége jelzi a félelmi affektus erejét.*

Folyó szám	A félelem tünetei	Az esetek %-ában	
		I.	II.
1	Erős szívdobogás	86	77
2	Gyomorsüllyedés érzése	75	65
3	Általános remegés, reszketés	56	55
4	Gyomorgyengeség, hányinger	59	50
5	Hideglelés, hideg verejték	55	48
6	Nyomás a gyomortájon	53	nem említi
7	Gyengeség és aléltság	51	44
8	„Kővé dermedés" érzése	nem említi	43
9	Hányás	24	21
10	Széklet visszatartási képtelenség	10	17
11	Bevizelés	10	8

(Az I. oszlopban Boring: Psychology for the Armed Services c. művének százalékos adatai szerepelnek, a II. oszlop a „The American Soldier II: Combat and its After-

[102] A. Andrejev idézett művéből.

math"-ban publikált kutatások szerinti átlagos arányadatokat mutatja.)

A tünetek fő csoportjai a következők:

a) *Szervi folyamatok és érzetek,* amelyek a szimpatikus idegrendszer tevékenységének fokozott izgalmával függnek össze. Éppen ezért a táblázatban felsorolt félelmi tüneteket még ki kell egészítenünk az étvágytalanság, valamint az álmatlanság, a torok és a szájpadlás kiszáradásának tüneteivel. A táblázaton a tünetek sorrendje felülről lefelé a gyakoriságuk, alulról felfelé pedig a félelemélmény mélysége szerinti osztályozás. Az utolsó három félelmi tünettel csak a nagyon erős félelmi affektusoknál találkozunk, azért ritkábban fordulnak elő, mint a szív-, gyomor- és izomtevékenység rendellenességei s a verítékezés. Az első hét tünet a harc előtt is jelentkezik, az utolsó négy csak akut, személyes és borzalmat ébresztő harctevékenység során.

b) *A pszichikai tevékenység, a pszichikai érzetek változásai,* amelyek azzal kapcsolatosak, hogy az egyén egész figyelmét a félelem affektust kiváltó ingerekre összpontosítja, valamint azzal, hogy képzelőereje saját személyét illetően lázasan működik.

A félelem miatt eltorzul az észlelés is; az ellenség túlzottan közelnek tűnik, minden lövedék épp a megrémült embernek tart, a fegyverek hatása sokkalta borzalmasabbnak látszik, az embernek eszébe jut, mennyire elhagyatott, mennyire kiszolgáltatott.

„... a magasból rázúduló forró léghullám földhöz vágta Novikovot. A gránát a fenyő törzsébe vágódott és ott robbant.

»Ágyúval vadásznak ránk« — nyugtalankodott Novikov és felfigyelt Remeskov nyöszörgő hangjára:

— »Megsebesültem... a fejem... százados elvtárs... megsebesültem...«

— »Az ördögbe is« — mondta Novikov és felemelkedett. — »Hol az a seb, hol?... No, kússzon ide!« A világítórakétákkal cifrázott égbolt tompa visszfényében észrevette az árok falánál Remeskov görnyedt alakját. Fejét keze között tartotta és kiégett tekintettel, nyugtalan pillantással nézett rá. Ez megnyugtatta Novikovot. A sebesültek nem így néznek.

— »Vérzik?« — kérdezte és csúfondárosan hozzátette: — »Még

kint sem vagyunk az első vonalban és maga máris...? Hogyan akar maga harcolni? Jöjjön, fogja ezt a drótot!«

Remeskov elfedte szemét tenyerével, furcsa hangon felzokogott és hadarva mentegetőzött:

— »Ez a légnyomás...«

— »Nem légnyomás! Félelem!«[103]

Látjuk, a félelem megzavarja a gondolkodást, csökkenti a koncentrálás és a logikus mérlegelés képességét; a helyzet kilátástalannak tűnik, a gondolkodás kapkodóvá válik, régi bensőséges emlékek támadnak fel hazulról és a hozzátartozókról. Külsőleg ezek a tünetek a harc előtt: a bizonytalanság érzetében, általános izgatottságban vagy eltompult, nyomott hangulatban, általános nyugtalanságban, a harc iránti közömbösségben, türelmetlenségben, illetve az akció mielőbbi befejezésére irányuló vágyban nyilvánulnak meg, a harc közben pedig főleg türelmetlen, a helyzetnek meg nem felelő, jórészt megfontolatlan cselekvésben jelentkeznek.

c) Végül az utolsó csoportba azok a tünetek tartoznak, melyek közvetlenül és szorosan összefüggenek az előző csoport tüneteivel és gyakran azok külső megnyilvánulásai.

A harc előtt az erős félelem mellett megfigyelhetők még az emberen az erős sértődékenység és az aggodalom, hogy bajtársai „félreértik" és kigúnyolják megnyilvánulásait, megnő a közösségi ragaszkodás a társak iránt; támaszték keresés mindenben és mindenütt, ami megrövidíti és elviselhetővé teszi a várakozás pillanatait. A mozgásreakciókon észlelhető a mozdulatok gyorsulása, az ideges fel-alá járás, a fegyverek kínosan gondos ápolása, s emellett ideges kezelése, állandó tekintgetés az órára, a nyugtalanság, az óvatosabb viselkedés, gondosabb fedezés stb.

A harc folyamán a félelem leggyakrabban és legélesebben úgy jelentkezik, hogy az ember — mintegy támaszként — maga mellett akar érezni valakit (tömörül az ellenséges tűzben, hangosan beszélget és lármázik éjszaka, a harckocsi mögé búvik akkor is, ha feladata szerint más-

[103] J. Bondarev idézett művéből.

képp kellene cselekednie . . .), ész nélkül tüzel (mielőtt láthatná, illetve megsebezhetné a célt), túlzottan óvatos — egyszóval a félelem olyan folyamatokban nyilvánul meg, amelyek észrevehetően nagyobb veszteséget okoznak. Másfelől viszont a félelem ahhoz az ösztönös vagy tudatos szándékhoz vezethet, hogy a katona kivonja magát a harcból (elszállítja könnyebben sebesült bajtársát a kötözőhelyre, öncsonkítást követ el stb.). A különösen nehéz helyzetekben a félelem teljesen hatalmába kerítheti az embert és indulatos, lobbanékony, kevéssé meggondolt vagy egészen értelmetlen tetteket válthat ki. A legsúlyosabb félelmi állapot pánikszerű futásban vagy dermedt mozdulatlanságban nyilvánul meg.

Ilyen élményekről számoltak be a lengyel tisztek az 1939-es német—lengyel háborúból:

„Három német páncélos teljes erővel tört az állásunkra. Egész egységünk tűz alá vette őket, de hiába. Abban a pillanatban, amikor a páncélosok már alig száz méterre voltak, jónéhány katona idegei felmondták a szolgálatot — és futásnak eredtek. A páncélosok tüzében ott a szemünk láttára estek el. Az egység megmaradt harcosai kővé dermedten, imádkozva várták a halált. Végül is a páncélosok elkerültek minket... Csak azok pusztultak el, akik megfutamodtak."[104]

Ha az ember „enged" a félelmi affektusnak, ha ez az indulat teljesen magával ragadja, elveszti cselekvése felett a tudatos ellenőrzést, és egész pszichikuma közvetlenül és vakon egy dologra összpontosul — a menekülésre.

Csupán ebben a vonatkozásban lehet egyetértenünk Mierke német katonai pszichológus alábbi kovetkeztetésével:

„Ijedtségében az ember többé már nem alanya, hanem tárgya saját rémületének, önnön félelmének statisztája. Nyomása alatt kénytelen úgy cselekedni, ahogy az parancsolja, nemegyszer a saját akarata és ítélőképessége ellenére. A cselekvési szabadság semmivé válik, elveszti személyi jellegét."[105]

Az amerikai hadseregben ezek a szélsőséges félelmi reakciók nagyon gyakoriak voltak. Katonai közvéleményünk előtt ismeretes,

[104] Bellona, 1945. évfolyamából.

[105] A lengyel hadseregben 1936-ban tartott pszichológiai tanfolyam A katona félelmének lényege c. előadásából. Az idézet Stergynský, T.: Psychologia leku c. tájékoztató áttekintéséből származik. Przeglad Piechoty, 1937. évi 10 sz.

hogy a koreai háborúban az amerikai alakulatoknál mennyire elterjedt a „harctéri idegesség". Ennek a jelenségnek okait a későbbiekben még érintjük, de már most kénytelenek vagyunk tisztázni a félelem túlbecsülésére irányuló nézeteket az elmúlt, különösen pedig egy esetleges jövendő háborúban. A félelem túlbecsülésének tendenciája azoknak a hadseregeknek elméletében és gyakorlatában nyilvánul meg, amelyeknek katonái számukra idegen ügyért igazságtalan harcot vívnak. A félelem szélsőséges érzeteinek tömeges előfordulása az amerikai hadseregben például oda vezetett, hogy a tisztek és a katonák (akik tulajdonképpen maguk is beleestek ebbe a lelkiállapotba) nagyon elnézően tekintettek azokra, akiknél extrém félelmi reakciók (pánik, idegösszeomlás vagy menekülés) jelentkeztek.[106]

A katonai pszichológiai elméletekben a félelmet úgy szokták jellemezni, mint az ember egész életének (tehát a harcnak is) kísérőjelenségét, amely állandóan és különféle formákban jelen van, s emiatt a félelmi élmények minőségét és erejét megváltoztatni nem lehet; csupán arra kell szorítkozni, hogy kifejlődése irányát megváltoztassuk, a beletörődés vagy a menekülés védekező reflexét agresszivitássá alakítsuk.[107]

A háborús tapasztalatok azonban arra tanítanak bennünket, hogy a félelem (végeredményben a félelemnek az emberi élet folyamán különféle mozzanatokból támadó dinamikája) bár bizonyos helyzetekben gyakorlatilag min-

106 Az amerikaiak közlik több mint 1300 tiszt és 850 katona véleményének elemzését arról, hogy miképpen bántak ezekkel az emberekkel. A tisztek 71%-a, a katonák 73%-a (sőt, az európai harctéren 86%-a) kérte, hogy úgy bánjanak velük, mint betegekkel — és csupán a tisztek 6%-ának, a katonák 3%-ának volt olyan véleménye, hogy meg kell büntetni őket, mert gyávák. Jól illusztrálja ez a háborúról való véleményüket is. The American Soldier. I—IV. Princeton University Press, 1949.

107 Copeland angol katonai pszichológus szerint: az ember egész életében — a születésétől a haláláig — a félelem állapotában van. Anyagi nehézségek. fájdalmak, szeretteinek elkerülhetetlen halálesetei gyötrik. A gyermekévek legmaradandóbb emlékeiben megtanul félni a sötéttől, a tűztől, a fájdalomtól, az autóktól, az éles szerszámoktól, a lőfegyverektől, a rendőröktől, a sárgabőrű emberektől, a rézbőrűektől, a négerektől, a vakoktól. a gazdagoktól és a sántáktól,. megtanul félni a kutyától, oroszlántól, tigristől, medvétől — az álmoktól. Fiatal korban félnek az emberek az idősebb kortól, felnőtt korban az öregségtől, s egész idő alatt a — haláltól. Miután az ország belépett a háborúba, az embert a félelem új hulláma keríti hatalmába: félelem a vereségtől, a bizonytalanságtól, a nélkülözésektől, a haláltól, a megsebesüléstől stb. Az ember — függetlenül kívánságaitól és lelkesedésétől, amivel bevonul — fél az ismeretlentől. Hogyan tetszik majd neki az új élet? Milyenek lesznek a tisztek és az altisztek? Talál-e majd rendes bajtársakat? Odakerül-e abba az ezredbe, ahol szolgálni szeretne? És mi lesz az otthon hagyott gyerekekkel, meg az asszonnyal? S a félelmek félelme: életben maradok-e, visszatérek-e? Minden tisztnek és altisztnek meg kell értenie: a hadsereg harcképessége mindenekelőtt annak a módszernek a hatékonyságától függ, amellyel lecsillapítják a félelem ösztönét. — N. A. Copeland idézett művéből. — A szerző.

den ember cselekvését befolyásolja, mégsem mindenható tényező és nem is titokzatos, megzabolázhatatlan erő. Induljunk ki két közismert tényből. Először is abból, hogy az ember és a veszélyhelyzet viszonyának mélysége és minősége — a félelem melegágya — nem mindig egyforma, hanem az adott ember tapasztalatainak gazdagodásával alakul, változik; továbbá abból, hogy az emberek viselkedése az ilyen helyzetben is sokféle, félelmi affektusaik és reakcióik minőségileg eltérők. Hol keressük e tény okait? Mitől függnek a félelmi affektusok?

1. *A félelmi affektusok mindenekelőtt az ember egyéni harci tapasztalataitól függenek.* Az ember reakciói a fenyegető helyzetben a tapasztalat gyarapodásával párhuzamosan változnak. Honnan ered ez a változás? A katonát, aki első ízben kerül harcba, a borzalmas körülmények s az addig soha nem látott életveszély lelkileg rendszerint teljesen béklyóba veri. Képzelete és a pillanatnyi helyzet, a rossz tájékozottság, a veszély és a harci tapasztalatlanság keltette érzelmei szerfölött megnövelik szemében a helyzet félelmetességét, amely pedig már önmagában is éppen elég veszedelmes. Az első időben tehát (a „tűzkeresztségben") a félelemélmények forrása nem annyira a valóságos, mint inkább a vélt életveszély, s a körülmények szokatlansága. Az ember olyan körülmények közé kerül, amilyeneket addigi életéből nem ismer. Következésképpen: az első harci élmények a legnyomasztóbbak, s nemkívánatos fejleményei egyrészt a legsúlyosabbak, másrészt a legtöbb esetben ösztönösek, értelmetlenek, kiszámíthatatlanok.

Az egyik ezrednél, amelyet 1941 augusztusában első ízben vetettek harcba, az első ellenséges tüzérségi és aknatűzben súlyos idegsokkot kaptak az emberek, és tömeges hasmenés keletkezett. A katonák mintegy 50%-át napokig kellett kezelni és az idegmegrázkódtatás miatt nagyon sok harcost a többitől el kellett különíteni.

Egy szemtanú feljegyezte, hogy milyen borzalmas hatással volt egy katonai vasúti szállítmány elleni bombatámadás azokra az emberekre, akik akkor első ízben mentek harcba. Az emberek kiugráltak a robogó vonatból, le a töltésről, be az erdőbe. Az alakulatot csak nagy nehezen sikerült összegyűjteni, és sok ka-

tonát kellett kórházba küldeni, de nem a bombák okozta sérülések miatt, hanem mert a pánikban összetörték magukat.[108]

Az első harcban az ellenség fegyvereitől való félelem aránytalanul nagyobb, mint amekkora veszélyt a fegyverek az emberre valóban jelentenek. A katona ugyanis e fegyverek valóságos hatását nem ismeri, azt inkább csak a kísérőjelenségek alapján ítéli meg, s ezért a fegyverek félelmetes lélektani hatást váltanak ki. Az ember számára a fegyver — lélektani tényező. (A németek például éppen ezért szereltek csatarepülőgépeikre szirénát!) Ilyenkor aztán a félelem ereje nagyobb, mint a fegyver valóságos hatása.

Hasonlítsuk össze például 842 sebesült amerikai katona esetében az aknavetők és az ágyúk keltette félelmet:[109]

A katona	88 mm ágyútól	Aknavetőtől
Melyik fegyvertől sebesult meg	26%	18%
Melyik fegyvertől rémult meg jobban	52%	19%

A harci tapasztalatok gyarapodásával fokozatosan csökken a harchelyzet e képzelt, „kísérő" hatásának ereje a katona élményeire és magatartására; a harckörülmények megismerése nyomán a félelem mind reálisabb tartalmat kap. Az ember felismeri, hogy mitől féljen és mitől ne.

Igazolja ezt az ágyú és az aknavető okozta félelemérzet változása bizonyos harci tapasztalat után.

A megismerés és a tapasztalatszerzés mértéke tehát fontos tényezője a képzelt életveszély keltette félelem legyőzésének. Mivel a képzelt életveszély kezdetben eltúlozva jelentkezik, a harci tapasztalatok megszerzése után a félelmi affektusok s ezzel a félelem kísérő tünetei általában jelentősen csökkennek. Ez persze azzal is jár, hogy né-

[108] Bellona, 1943. évi 8. sz.
[109] The American Soldier. II University Press, 1949

A harcban eltöltött napok száma	Erős félelem	
	a 88 mm ágyútól	az aknavetőtől
30-nál kevesebb	35%	12%
30 és 60 nap között	22%	21%
60-nál több	19%	16%

mely fegyverrel szemben megnő a félelem, hiszen e fegyverek tényleges hatását a gyakorlatból ismerték meg.

Szemléletesen igazolja ezt a tényt az amerikai hadseregre vonatkozó grafikon is.

A későbbi harcok veszélyhelyzeteiben tehát a tapasztalatok és a megszokás nyomán — a magatartás nyugodtabb és megfontoltabb. Ha a további harcok során a félelmi affektus — amellyel a katonának könyörtelen harcot kell vívnia — fokozatosan jelentkezik, akkor ez többnyire olyan helyzetekben következik be, amikor a vélt veszély ismét rohamosan megnő.

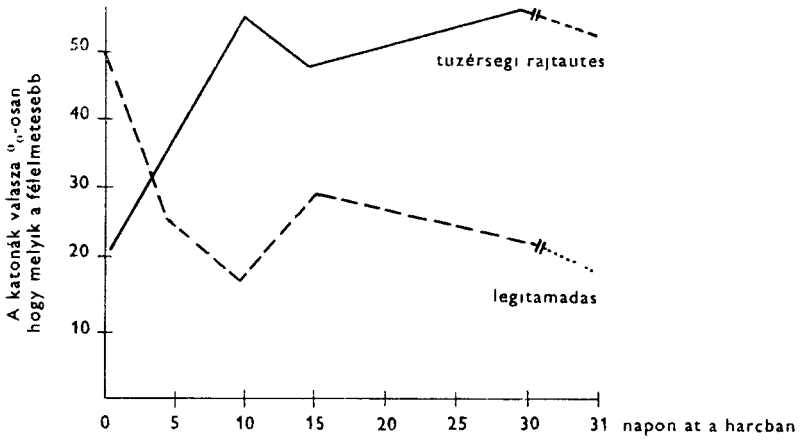

A félelemérzet alakulása a tüzérségi tűz és a légitámadás alatt a második világháború idején az amerikai katonáknál

a) Például ha új fegyvereket vetnek be vele szemben.

„Az új fegyvereket (a katyusákat — a szerző megjegyzése) Rudna alatt próbáltuk ki. 1941. július 15-én, a nap második felében a levegőt a reaktív aknák szokatlan üvöltése töltötte be. A rakéták vörös csóvával, mint az üstökösök fúródtak a magasba. Fülünkbe állandó és gigászi robbanások zúdultak, szemünket tüzes villámok vakították.

A 320 akna 26 másodperc alatti robbanássorozata minden várakozást felülmúlt. Az ellenséges katonák pánikszerűen menekültek a hátsó állásokba. De visszahőköltek a mi katonáink is, akiket a robbanások a peremvonalban, közvetlen közelből értek. A kísérlet ugyanis titkos volt, senkit sem figyelmeztettünk előre."[110]

De nem is kell mindig valamilyen fantasztikus fegyver a félelemkeltéshez, elég az is, ha valami szokatlan. Ismerünk eseteket, amikor rendkívüli pánikot keltett például a nagy magasságból, repülőgépről ledobott néhány feneketlen hordó, vagy a keresztülfúrt vasúti sín. Olyan hihetetlenül átható, soha nem hallott hangot hallattak, hogy a katonákon — akiknek fogalmuk sem volt, hogy mi lehet az — nagyon erős félelem vett erőt.[111]

b) A harchelyzet váratlan fordulata ugyancsak erős félelmi affektust vált ki (körülzárják az egységet, magára marad a katona stb.).

„Attól a pillanattól kezdve, amikor már fogalmunk sem volt róla, hogy mi a helyzet körülöttünk, mindenfelé csak ellenséges alakulatokat láttunk, s állandóan erősödtek a hangok, hogy »be vagyunk kerítve« — valami félelemmel vegyes egykedvűség uralkodott el rajtunk. Tudatalatti vágy bújkált bennünk, hogy hajítsuk el fegyvereinket, egyenruhánkat és mentsük a bőrünket. Harci szellemünk romlásának, a kritikus pillanatoknak a századparancsnok hírvivője, azaz az ő megjelenése vetett véget. Kiderült, hogy az iménti helyzetet jórészt csak a fantáziánk festette oly feketére."[112]

c) Végül a félelmi affektus továbbra is erős marad a szokatlan vagy veszélyes helyzetben, ahol a katona nem tudja, mi vár reá.

[110] A. Jeremenko idézett művéből.

[111] Valószínűnek látszik, hogy a legerősebb félelmi affektusokat éppen a hangok okozzák. Ennek biológiai magyarázata: a hang a közelből hoz információt, ahonnan a veszély valóban „veszélyes" lehet, s ezenkívül — előzetes tapasztalatok nélkül — nem is lehet pontosan megállapítani, hogy milyen és mekkora a veszély, viszont ezt a látással pontosabban tudjuk érzékelni. — A szerző.

[112] Bellona, 1943. évi 8. sz.

Penyezsko szovjet író a Harckocsin írva... c. művében olvashatjuk:

„Valami nyomasztó érzés nehezedett ránk, amint a kihalt műúton az ellenség felé haladtunk. Minden pillanatban belénk eresztethett egyet valamelyik álcázott páncélos. Így azután mindnyájan fellélegeztünk és elnevettük magunkat, mikor meghallottuk az ellenséges löveg hangját.

— Lőjetek csak, lőjetek, majd elhúzzuk a nótátokat — mondta közülünk valaki. — Elárultátok magatokat, német fickók! Féltek, mi, svábocskák!?"

Vagyis itt az ismeretlentől, pontosabban az addig nem ismert körülményektől való félelem nyilvánul meg, amikor az ember nem tudja, minek megy elébe. A valóság teljes megismerése nyomán a félelmi folyamatok gyengülnek, még akkor is, ha az ember élete komoly veszélyben van.

2. *A félelmi affektusok az ember egyéni tulajdonságaitól, individuális sajátosságaitól függenek.* Említettük már, hogy a félelem ereje és jellege nem puszta megnyilvánulása a velünk született védekező reflex intenzitásának. A félelmet egész sor tényező határozza meg, amelyek azonos harci körülmények között is a katonák százféle egyéni megnyilvánulását váltják ki. Ennek nem az az oka, hogy egyesek többé-kevésbé semmibe veszik életüket, mások viszont — a velük született védekező reflex erősebb hatására — kétségbeesetten ragaszkodnak hozzá. Az egyén egymással kölcsönhatásban álló tulajdonságok, jellemvonások, érdekek, szükségletek egész komplexumát képviseli, amelyek cselekvésének egymástól rendkívül eltérő, egymással kölcsönös harcot vívó motívumaiban jelentkeznek. Így az első harci összecsapás idején (nem is szólva a továbbiakról) a félelemérzetben és a félelem megnyilvánulásában szembetűnő egyéni különbségekkel találkozhatunk. Mi ennek az oka?

Először is minden embernek más az egyéni erkölcsi értéke (vagyis más indítékok alapján, más okból, különféle társadalmi nézetekkel, meggyőződéssel, érzelmekkel és jellemvonásokkal vesz részt a fegyveres összecsapásban).

Másodszor, egyik-másik embernek gyengébb vagy erősebb az idegrendszere. (Különösen a gyenge idegzetűek tű-

rik nehezen a hosszú feszültséget és a környezet intenzív ingereit, hamarabb elragadtatják magukat, nagyobb a hajlamuk az agykéreg ellenőrző funkciójának elvesztésére, hajlamosabbak az alapvető biológiai reakciók erőteljesebb megnyilvánulásaira a sokat követelő és lelkileg kimerítő helyzetekben).

Harmadszor, az emberek kialakított képessége, a cselekvésbeli készségek, s ennek megnyilvánulása a veszélyhelyzetben.

S végül a pillanatnyi lelkiállapot (a fáradtság, a kimerültség, a sebesülés, a bajtársak elestének látványa vagy az előadódó különleges helyzet).

3. *A félelmi affektusok a katona adott tevékenységének jellegétől is függnek.* A legnagyobb félelem azokban a helyzetekben keletkezik, amikor a katona tehetetlenül kénytelen várakozni, amikor nem szegezheti szembe a veszéllyel aktív tetteit. Az ilyen helyzetekben a félelem aránylag gyorsan változhat át nemkívánatos cselekvéssé. A háborút járt katonák többsége nem véletlenül ért egyet abban, hogy amikor támadásba lendültek, máris nem érezték vagy nem vették észre a félelmet, mert egész akaratukat a támadás végrehajtására összpontosították. Eközben megnyugodtak, meggátolták a szükségtelen reakciókat, „levezették idegességüket" azzal, hogy minden idegszálukat a harcra koncentrálták. Ezzel szemben védelemben — bármilyen helyzetben — a félelem sokkalta erősebb volt. Ezért adtak a tapasztalt parancsnokok feszült helyzetekben a katonáknak olyan feladatokat, melyek végrehajtásával érzelmi feszültségüket levezethették. Ismeretes például, hogy repülőtámadás alkalmával sok parancsnok a gyalogsági fegyverekből is tüzet vezényelt a támadó gépek ellen, hogy megelőzze a pánikot. Bár a katonák egyetlen repülőgépet sem lőttek le, de lekötötte őket a tüzelés és elfeledkeztek a félelemről. A cselekvés mindig megtöri, vagy legalábbis csökkenti a félelmet.

Egy esetleges háborúban nagyon komolyan kell vennünk a félelem összes élményeit és megnyilvánulásait, s ezért a katonát már a békekiképzés idején fel kell rájuk készítenünk. A vélt és a valóságos életveszélyt a korszerű

harceszközök meghatványozzák, a rakéta-atomfegyverek tömeges alkalmazása pedig merőben új vonásokkal ruházza fel.

Az atomrobbanás epicentrumában fellépő mindent megsemmisítő hatás azt az érzést kelti, hogy az eddigi harci tapasztalatok hasznavehetetlenek. Az ellenséges erők mélységében vívott harc dinamikája, s az össze nem függő arcvonalak tovább növelik a vélt veszély mértékét. A korszerű fegyverek korlátlan alkalmazása és hatalmas megsemmisítő ereje következtében az életveszély nem csupán a harcérintkezés idején áll fenn majd, s nem kizárólag a harcmezőn, hanem állandósul a háború egész tartamára. Merőben új az a körülmény is, hogy a katona gyakran nem tudja majd megítélni, valójában mennyire veszélyezteti életét az atomfegyver s a többi tömegpusztító eszköz; megtörténhet ugyanis, hogy átmenetileg megvakul az atomrobbanás tűzgömbjétől, vagy e fegyverek nem a pillanatnyi és közvetlenül észlelhető hatásukkal, hanem lassanként, pl. sugárzással pusztítják el. Az élethez való ragaszkodás, s vele együtt a félelem problematikája nemcsak a tűzzel és a bombázással, hanem az élelmezéssel, az ivóvízzel, de még a lélegzéssel is összefüggésben lesz. Az első világháborús gázhisztéria-járványt aligha lehetne összehasonlítanunk azokkal a félelemaffektusokkal, amelyeket például egy vélt radioaktív sugárzás hozhatna magával, ha katonáinkban nem lenne meg ennek a hatásnak a kellő lélektani „ellensúlya" — az osztálygyűlöletben, cselekvésüknek társadalmi indítékaiban. A burzsoá katonai pszichológusok viszont az „ellensúly" hiányában jutnak arra a következtetésre, hogy ilyen helyzetben, s ilyen ingerek hatására a félelem az ő katonáik között a teljes tehetetlenség érzetébe, a végzettel való teljes megalkuvásba torkollik. Nyugaton az ifjúság soraiban ez már ma is megnyilvánul a demoralizálódás különféle jeleiben, a „csak egyszer élünk" életfelfogásban stb.

Említettük már, hogy a félelem nem az egyetlen érzelmi reakció a fenyegető veszélyre. Harc közben, életveszélyben a katona cselekvésének fontos szabályozója a félelemmel homlokegyenest ellentétes emóció — a harag, a düh,

a gyűlölet. Ez az emóció fontos (a harcra való felkészítésben gyakorta alábecsült) mozzanata a katona harctéri hangulatának, és a konkrét harchelyzetekben szabályozza élményeit és magatartását. *Hatására az ember nagyon aktívan cselekszik, hogy elpusztítsa az ellenséget — a veszély, a nélkülözés és a háborús borzalmak előidézőjét.*

Gyakorlatilag az ilyesféle emocionális állapot keletkezésének és kifejlődésének két csoportját különböztetjük meg:

a) *A menekülő agresszivitás* — amikor a félelem a saját ellentétébe csap át, a dühben keres kiutat. Harc közben a félelem lényegében három szélsőséges lelkiállapotba torkollhat: megbénító iszonyatba (megmerevedésbe, mozgásképtelenségbe), rémületbe és pánikszerű futásba, s végül „dühödt félelembe" — vagyis az ember olyan dühbe jöhet, amikoris (mintegy „menekülésként") belerohan a kibírhatatlan veszélybe, vak elszántsággal ront az ellenségre, s igyekszik a veszélyt minél gyorsabban, de gyakran egészen értelmetlenül felszámolni. Végső soron meglehet, hogy ebben a lelkiállapotban gyökerezik némely látszólagos hősi tett.[113] Az akció folyamán persze végbemehet — a félelem paradox fázisaként — nemcsak a fokozatos megnyugvás, hanem a félelem teljes elfojtása is. Utána pedig az ember meggondoltan és céltudatosan igyekszik megsemmisíteni az ellenséget.

b) *Az ellenség iránti düh emóciója* — amely az ember előtt a helyzet veszélyeit egészen háttérbe szorítja, s ahhoz a nagyon aktív, céltudatos és lángoló igyekezethez

113 „Tébolyult tekintettel Novikovra nézett, hirtelen összerándult, mintha véglegesen mindent megértett volna, s fürgén, akár a macska, átugrott a mellvéden, majd a lejtőn emberfeletti, hatalmas ugrásokkal az ágyúnál termett; úgy lengett-lobogott kigombolt, perzselt zubbonya a szélben, mint valami kísérteties szárny.

— Vissza! Vissza! — kiáltotta Novikov ijesztő hangon, és ledobta magát a töltésre. — Ovcsinnikov, vissza!

Ovcsinnikov szálegyenesen futott, cseppet sem harcszerűen, átszaladt már a mezőn, megkerülte a gyalogsági állásokat, elesett, felugrott, s újabb nagy ugrásokkal tartott az ágyú felé.

S amikor szemközt, majd jobbról-balról fénylő géppisztoly sorozatokat eregettek utána, akkor sem változtatott irányt, akkor sem kúszott, még csak meg sem görnyedt — látni lehetett, hogy miképp akad fenn a bozótban, s marja a domboldalt, amely mögött a tejszínű ködben ott mozogtak a homályba vesző páncélosok". (J. Bondarov idézett művéből) — A szerző.

vezet, hogy meg kell semmisíteni az ellenséget! Szintén közvetlenül kapcsolódik a harchelyzethez. Kezdetben az egyén félelmet érezhet, annak összes kísérő tüneteivel együtt, de az események további menete olyan mélyen ellentétes előjelű élményekkel szolgál, hogy a félelem egészen háttérbe szorul, s helyébe a düh és a felháborodás lép. A Nagy Honvédő Háború résztvevői gyakran említik, hogy milyen mély hatással volt rájuk meggyilkolt bajtársaiknak, a polgári lakosság megkínzásának, az embertelenül megcsonkított holttesteknek, a felperzselt falvaknak, a megölt csecsemők elnyomorított testecskéjének látványa. Az ilyen embert igazi és határtalan düh szállta meg, s nem hagyta nyugodni. A háború céljáról és értelméről vallott öntudatos vélemény, tehát a tevékenység társadalmi indítéka személyes élményekkel ötvöződve *az ellenséggel szembeni mély és tartós gyűlöletté alakul. Ez a gyűlölet pedig már nem múló düh; mélyenfekvő társadalmi indítéka, mély érzelmi tartalma következtében kilép a harchelyzet keretéből és hosszú időre hatalmába keríti az ember élményeit, különösen olyankor, mikor további harcba kell indulnia. De az ilyen gyűlöletet nem lehet csak szavakkal felébreszteni!*

A Nagy Honvédő Háború kezdetén úgy látszott, hogy a katonák jó része nem érez semmi gyűlöletet az ellenséggel szemben. Csak később, amit saját szemükkel láttak, saját fülükkel hallottak, amit személyesen átéltek, csak az vezette el őket a fasizmus és szekértolóinak szenvedélyesen izzó gyűlöletéig. Az ilyen gyűlölet nélkül a katona a korszerű háborúban nem sokra megy. „A katonában állandóan izzon a gyűlölet parazsa, s aztán a csatában lobbanjon lángra. Amíg az emberben nem ég ez a gyűlölet, addig nem is harcol úgy igazában" — mondotta egyszer igen találóan egy veterán.

Ilyen áttételesen jelentkezik tehát a háború osztályjellege a katona emocionális élményeiben. De ez az „osztályöntudat" joggal tarthat számot az első helyre még a háború „atomjellege" előtt is.

A hosszan tartó stress-terhelés hatása

A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai azt mutatják, hogy a katona pszichikumára a többször ismétlődő nagyon erős és sokféle, váratlan, változékony és veszélyes ingerek hatottak a legmélyebben. Ezekben a helyzetekben született élmények később, új körülményekben is éreztették hatásukat és a helyzetnek meg nem felelő cselekvésben nyilvánultak meg. Például pánikhoz vezettek olyankor is, amikor pánik reakcióra semmi objektív ok nem volt.[114] Az ember hosszan tartó stress-terhelésének problematikájában összpontosul: egyrészt a testi és a pszichikai terhelés kérdése (amely a szervezet erejének mértéktelen túlfeszítésével jár), másrészt a hosszú ideig tartó „kockázatos cselekvés" kérdése (főleg az ismeretlentől való félelem, a nagyon erős és periodikusan ismétlődő múló feszültségek nyomán fellépő állandó szorongás).

Az ismétlődő és hosszan tartó nehéz, ismeretlen és kiismerhetetlen, vélt vagy valódi veszélyhelyzetek mérhetetlenül erős és aránytalanul hosszú tartamú feszültséget idézhetnek elő. A korszerű háborúra éppen ezek, a katona pszichikumát érő, potenciálisan minden eddiginél erősebb, s minőségileg merőben új hatások a jellemzőek.

A tartós feszült lelkiállapotok léteztek a múlt háborúban is,[115] de ezeket a feszültségeket pihentető, lazító feloldódások váltogatták, a katona tehát nemcsak testileg, hanem lelkileg is „összeszedhette" magát. A korszerű fegyveres küzdelem azonban az ember totális feszültségének, sőt túlfeszítettségének problémáját hozza magával. Így első helyre a lelkierő követelménye kerül, amely segíti a katonát a félelmi ingerek leküzdésében, a kitartásban, a nehézségek áthidalásában. Nem véletlen, hogy a burzsoá katonai pszichológusok éppen ezen a téren aggódnak leginkább „harcosaik erkölcsi támaszáért", itt várják a legszigorúbb próbatételt. Nem véletlenül számolnak úgy, hogy „az atomfegyverek eltorzítják az emberek pszichológiáját, tömegpánikot keltenek, fellazítják a fe-

[114] Pl. annál a katonánál, aki több, ismétlődő bombázás borzalmait élte át (esetleg ráomlott a fedezék), már a repülőgép hangja vagy megpillantása is olyan felindult állapotot vált ki, amely alapvetően befolyásolja magatartását. — A szerző.

[115] Különösen néhány különleges beosztásban, például a repülőgépvezetőknél. — A szerző.

gyelmet, megfosztják az embereket a józan gondolkodás és logikus cselekvés képességétől".[116] Éppen az ilyen stress-helyzetekben kell mindenkinek lelkiereje maximumát latba vetnie ahhoz, hogy elégséges energiája és önindítéka legyen a cselekvéshez. „A rakéta-atomfegyverek — mindenki számára világos — alapvető változást idéztek elő a fegyveres küzdelemben; a harccselekmények sikere minden eddiginél jobban függ az emberek pszichikai tulajdonságaitól, pszichikai folyamataitól, lelkiállapotától, amelybe az atomháború során kerülnek."[117] Ebben a minőségileg új helyzetben, stress-terhelés erős és tartós hatásában összpontosul az új fegyverek lélektani szerepe.

A lelki feszültség problémájának a korszerű háborúban azért tulajdonítunk nagy jelentőséget, mert az idegrendszer megterhelésének olyan kritikus mozzanataival találkozhatunk, amelyek az ember lelkiéletének legalapvetőbb törvényszerűségeit érinthetik; eljuthatnak az idegrendszer és az ember életkörülményeinek interakciójához, az idegrendszer feladatainak, funkciójának gyökeréig.

Az ember helyes tájékozódása a környezetről, értelmes gondolkodása és cselekvése — elsősorban idegrendszere, főleg agya normális állapotától és teljesítőképességétől függ. Az idegrendszernek azonban — éppen teljesítőképessége érdekében — tevékenysége során szüksége van periodikus elernyedésre, pihenésre. Az energiát kimerítő tevékenység fázisa után jönnie kell a nyugalom fázisának, hogy regenerálódjék a központi idegrendszer energiatartaléka. Ez nemcsak fiziológiai szinten érvényes: az idegsejtek teljesítményének másodpercenkénti 7—13-szori hullámzása, az ébrenlétnek és az alvásnak (mint az agykéreg egyetemes gátlásának) a váltakozása terén, hanem pszichikai vonatkozásban is. (A szellemi erőfeszítést váltogatni kell a szellemileg kevésbé fárasztó, pihentető cselekvéssel.) Az ütemesség biológiai törvényét (a munka és a pihenés váltakozását) a béke idején, a hétköznapi életben is teljes mértékben tiszteletben kell tartanunk, ha nem akarjuk, hogy komoly idegi, lelki zavarok lépjenek fel. Az embert megedző, szükséges „kilengéseken" túl lé-

[116] Lidová armáda, 1962. évi 14. sz.
[117] Tolubko, V. F.: Nové zbraně a psychologická příprava. — Lidová armáda, 1962. évi 18. sz.

nyegében olyan körülményeket kell a magunk számára teremteni, amelyek nem rónak ránk aránytalan túlterhelést, hogy egyenletesen a legjobb teljesítményt nyújthassuk, s emellett a fáradtság ne hasson vissza károsan a másnapi munkára. S mivel az emberre nemcsak meghatározott, rövid időre számítunk, nem engedhetjük meg, hogy olyan krónikus fáradtság lépjen fel nála, amelyet már nem lehet kipihenni egyszerre. Magától értetődően nem pusztán a testi, hanem a lelki erőfeszítésre és teljesítőképességre is gondolunk.

Az emberi pszichikumnak normális állapota az ún. »lelki feszültség«, amely bizonyos fokig az egység és ellentét általános dialektikájának szubjektív tükrözése" — mondotta J. Gross az ideggyógyászok II. prágai értekezletén. Ezt a feszültséget ne tévesszük össze a félelemmel, noha a félelmet is ilyen feszültség kíséri, s viszont: a feszültség is félelembe mehet át. A szóban forgó feszültség lényegében minden embernél háromféle helyzetben jelentkezik:

alkotómunka közben;

felelősségtudat nyomán;

ha az ember addig ismeretlen körülmények közé kerül.

Ezekben a helyzetekben az ember kénytelen bizonyos kockázatot vállalni (olyan kockázatot, amely tartós belső feszültséggel jár). A feszültségnek ezek az állapotai az ember lelki életének fontos tényezői, pszichikai fejlődésének mozgató rugói. Viszont komoly problémává válhatnak (ellentétükbe csaphatnak át), ha a kockázatos cselekvés olyan súlyú (a feszültség ereje, tartama és gyakorisága miatt), hogy lelki konfliktushoz, a bizonytalanság állapotához, a magasabb idegtevékenység aránytalanul nagy megterheléséhez vezet. A kockázatos helyzetek azután a félelmet kórosan felnagyítják, félelmi reakciókat váltanak ki (kishitűséget, a felelősségtől való félelmet stb.).

Az előbb értékelt helyzetek megerőltetést, túlterhelést okoznak a magasabb idegtevékenységében.[118] *Eredetük*

[118] Megerőltetésről akkor beszélünk, amikor az embernek rendkívül nagy erőfeszítés sem elegendő, hogy ellássa kötelességét, vagy azt csak különlegesen nagy akarattal tudja elvégezni, amely viszont negatív emócionális

szerint a túlzott megerőltetésnek három formáját különböztetjük meg:

a) *fizikai* túlerőltetés (a testi erőt aránytalanul kimerítő feszültség esetén);

b) *lelki* túlerőltetés (a fokozott szellemi munka során);

c) *emocionális* túlerőltetés (amikor a helyzet erős érzelmi hatást fejt ki az emberre).

Bár a megerőltetés keletkezésének forrása más és más, minden esetben az egész szervezetet érinti, s nem csupán valamely elszigetelt területének jelensége. Az általános túlerőltetés, túlfeszítettség az embernél határozottt lélektani tünetekben jelentkezik:

a különféle analizátorok érzékenységének csökkenésében és a figyelmetlenségben;

az izomerő, a mozgás-koordináció gyengülésében, a válaszreakciók gyorsaságának csökkenésében;

a különféle emocionális elváltozásokban, s ami legfeltűnőbb jele minden túlerőltetésnek: az álmatlanságban. (Például a Nagy Honvédő Háborúban — szovjet források szerint — a repülő személyzetnél észlelt határozott emocionális elváltozások 33%-a kezdő túlfeszítettségben, 52 %-a kisebb fokú túlfeszültségben, s 100%-a álmatlanságban jelentkezett.)[119]

állapotot és reakciót vált ki belőle, s mértéken felül megterheli magasabb rendű idegrendszerét, egész szervezetét. A kívánt eredmény elérésére olyan nagy erőt kénytelen latba vetni, hogy az testet-lelket kimerítő feszültséggé, krónikus fáradtsággá válik. A munka gyümölcse viszont nem áll arányban a belefektetett munkával, az ember a feszültség és a fáradtság önmagába visszatérő körében találja magát, ahonnan az egyetlen kivezető út csak a pihenés. — A szerző.

119 Nagyon hasznos a parancsnok gyakorlati munkájában, ha megismerkedik a következő törvényszerűséggel: a megfeszített szellemi és fizikai munka utáni alvásnál a legtipikusabb tünet a nehéz ébredés és a reggeli „összetörtség" érzete. Ott viszont, ahol a túlfeszültség kapcsolatban volt valamilyen erős emocionális tényezővel is (a körülmények váratlan alakulásával, előre nem látott veszéllyel, nagyfokú személyes felelősséggel), a leggyakoribb tünet a nehéz elalvás. Az érzelmi túlfeszítettség állapotában az ember a lefekvés után, gondolataiban, álmában ugyanis újra átéli a nap eseményeit (például a bombatámadást), de gyakran sokkal intenzívebben, fantasztikus tartalommal, a gondolatok eltúlzásával. Ilyenkor az ember még a csupán lehetséges helyzetek ártatlan ingereire és fantáziaképeire is túlérzékenyen reagál. A gondolatok áradatának következtében nagyon nehezen alszik el, s emiatt másnap fizikailag is fáradt, kimerült. Ha megfigyeljük e tüneteket, elemezhetjük, hogy mi érintette aznap a katonát a legerősebben, s jobban megtalálhatjuk a vele való foglalkozás módszerét. — A szerző.

Az elmúlt háborúkban a túlzott megerőltetést jelentős mértékben meg tudták előzni, mert a feszültség és az elernyedés, a rendkívüli izgalom és a pihenés időszakai váltogatták egymást.

Az ember rendkívül sokat kibír, ha tudja, hogy az adott megerőltetésre feltétlenül szükség van, s ha azután jut elég ideje az elhasznált erő pótlására. A. Andrejev így emlékezik vissza a háború kezdeti napjaira, a visszavonuló harcokra:

„Reggel hangözönre ébredtem. A katonák talán először pihenték ki magukat igazán, a csajkákkal már a mosdásnál zörögtek, fröcskölték egymásra a vizet, bolondoztak, mintha nem is tegnap este mentek volna át a harc borzalmain, s mintha ma nem is lett volna előttük a nehéz út; az élet megkövetelte a maga jogait."[120]

A legtöbb katonánál, aki különleges harci körülmények között élte át a szélsőséges félelmi állapotok valamelyikét, a néhány napos pihenő alatt még látni lehetett a tüneteket, az erős, szorongásos feszültséget, a mozgásreakciókat, de ezek fokozatosan eltűntek. Persze a tapasztalat megmutatta, hogy akadtak harcfeladatok, amelyeknél a cselekvés újszerűsége, az ismeretlen körülmények s a velük járó veszély semmiképpen sem vezettek fokozatos megnyugváshoz, hanem ellenkezőleg: a feszültség és a túlfeszítettség állapotának fokozatos erősödéséhez, s e folyamat szemmelláthatóan a szorongásos élmények és az érzelmi túlfeszültség tüneteinek jegyében zajlott le. Ezért szenteltek e kérdés tanulmányozásának a második világháború idején nagy figyelmet a szovjet és az amerikai katonai pszichológusok egyaránt.

K. K. Platonov szovjet ideggyógyász és pszichológus szerint a Nagy Honvédő Háborúban a szovjet repülőknél a túlzott megerőltetés (a bevetésektől függően) a hajózó személyzet 0,18—30%át érintette. A kiváltott tüneteket a túloldali táblázat szemlélteti.[121]

Sokkal erősebben jelentkezett a hosszan tartó feszültség hatása az amerikai repülőknél.[122] Náluk a stress-helyzetek hatása indukált, latens neurózisban tükröződött, amelynek főbb tüneteként szorongásos reakciók, fóbiák, testi kényszerképzetek, képzelt betegségek, hisztériás kitörések, depressziós állapot, gyors fáradékonyság és kimerülés lépett fel. Általános jelenségként észlelték a repülés

120 A. Andrejev idézett művéből.

121 Platonov, K. K.: Pszichologija letnyego truda. Moszkva, 1960.

122 Így volt ez, jóllehet sokkal kisebb repülési problémákkal találkoztak, mint a szovjet repülők. A mélyebb lélektani hatás okát tehát az erkölcsi indítékok felszínességében kell keresnünk. Igazolja ezt az is, hogy náluk a szorongásnak és a túlterhelésnek olyan tünetei léptek fel (a repülés iránti kedv elvesztése, az aktivitás csökkenése), amelyek a szovjet pilótáknál csak békeidőben jelentkeztek. — A szerző.

A tünetek	A túlfeszültségben levő személyeknél %-ban
Alvási zavarok	65
nehéz ébredés	16
nehéz elalvás	16
felületes alvás	7
álmatlanság	6
aluszékonyság	2
Gyors kimerülés	40
Fokozott ingerlékenység	32
Bizonyos fokú étvágytalanság	27
Fejfájás	26
Szédülés	12
Általános dekoncentráltság, szórakozottság, figyelmetlenség	12

iránti érdeklődés elvesztését, a rémálmokat, a szorongást és a hisztériás kirobbanásokat, a lehangoltságot és a pszichoszomatikus megnyilvánulásokat.[123]

Az elmúlt háború arra figyelmeztet, hogy ha a békés évek normális viszonyai között is számításba kell vennünk a magasabb idegrendszer túlzott megterhelésének következményeit, a nehéz pillanatok, a kockázatos vállalkozások kínzó és túlfeszítő hatását — mennyivel inkább így kell tennünk a korszerű harc nehéz körülményei között. A veszéllyel, az ismeretlen helyzetekkel, ezek várható alakulásával és a nagyfokú személyes felelősséggel járó roppant erőfeszítések szorongástól és rettegéstől kísért belső feszültséget váltanak ki. A feszült idegállapot ugyan mozgósítja az ember erőit, kezdeményező készségét, megacélozza erkölcsi és fizikai ellenállóképességét, tettvágyát, de

[123] Strecker, E. A. és Appel, K. E. idézett művéből, továbbá Junis, I. L.: Objective Factors related to Morale Attitudes in the Aerial Combat situation. The American Soldier: Combat and its Aftermath. Princeton, 1949.

ha rendkívül erős az idegfeszültség — ami éppen a harc során nagyon gyakori — akkor az már bonyolulttá teszi, megnehezíti a tudatos cselekvést. Ezért a legutóbbi háborúban nemcsak azokkal az emberekkel volt baj, akik első ízben kerültek harcba, vagy akik váratlanul számukra ismeretlen helyzetben találták magukat (tehát az akut félelmi állapot hatása alatt állottak), hanem azokkal is, akik már hosszú időt töltöttek harcban, annyira, hogy már „megszokták" azt. Jól érzékelteti ezt az alábbi táblázat.[124]

A harcban töltött idő	A pszichológiai esetek aránya az összlétszámhoz képest	Sorrend
9 hónapnál több	1,1	3
6—9 hónap	0,7	5
3—6 hónap	0,9	4
1—3 hónap	2,0	2
1 hónapnál kevesebb	3,0	1

Ha ezeket az ismérveket a korszerű harc körülményeire és hatására akarjuk vonatkoztatni, elsősorban is ismernünk kell a korszerű harctevékenység ezirányú új tipikus hatásait. Mindenekelőtt a következő hatásegyüttesekről van szó:

a) *A beosztott harcosok egyáltalán nem képesek áttekinteni a harchelyzetet;* ez a harc dinamizmusából, az ejtőernyős csapatok aktivitásából, a harcászati-hadműveleti tevékenység gyorsaságából és éles fordulataiból adódik. Így aztán az ellenséges terület mélységébe történő eredményes behatolás s az ottani sikerek sem feltétlenül keltenek harci lelkesedést az előretörő alakulatok katonái között — mert a bizonytalanság erősíti egyfelől a szorongásos lelkiállapotot, másfelől a hangulat befolyásolhatóságát.

124 2500 amerikai katona 1944. novemberében és decemberében, az olaszországi harcok idején történt kikérdezése alapján. The American Soldier: Combat and its Aftermath. Princeton, 1949.

b) *A veszély mértékét lehetetlen közvetlenül felmérni;* nagyon nehéz reálisan megítélni, hogy mi, mikor honnan és milyen mértékben fenyeget. Ez az atomveszély térbeli és időbeli korlátlanságából következik, ami a feszültséget és a várakozás szorongásteli izgalmát tekintve, lényegesen csökkenti az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben levő, valamint a pihenőben tartózkodó alakulatok közötti viszonylagos különbséget. Ebben része van az atomfegyverek hatásának: egyrészt az érzékszervek számára megfoghatatlanul, „titokzatosan" hatnak, másrészt kifejezett hatásukkal rémületet keltenek. Így tartós érzelmi és gondolati ingerület keletkezik, amely esetleg az idegrendszer összeomlását idézi elő.

c) *A különleges beosztású szakemberek száma erősen megnövekszik és szinte mérhetetlenül fontos feladatokat kell ellátniuk.* Mint már említettük, szorongást és feszültséget nemcsak az ismeretlen helyzetek és a velük járó „tehetetlen" várakozás kelt, hanem a mértéktelenül nagy felelősség is. Ha a nagy felelősség csak egy alkalomra szól, akkor is félelembe, félelmi reakcióba csaphat át, de ha a felelősség huzamos, akkor kóros, szorongásos lelkiállapotot okozhat. Növekszik a parancsnokok felelőssége is (gyors döntések szükségessége a hiányos felderítés ellenére, az együttműködés követelményei miatt stb.). Az eddiginél sokkal élesebben vetődik fel a probléma — a beosztottak bíznak-e parancsnokuk döntésében és viszont (valamint az ezzel kapcsolatos lelkiállapotok problémája).

d) *Minőségileg új elemek kerülnek a harctevékenységbe* (a harc dinamikája, a széttagoltság, a mozgékonyság, az olyan helyzetek, amelyeket a második világháborúban még különlegesen nehéznek minősítettek, s amelyek mindennaposak lesznek). Ezek együttvéve olyan helyzeteket teremtenek, amelyekben az ember magára hagyatottnak, tehetetlennek, kiszolgáltatottnak érzi magát (márcsak a kis egységek önálló tevékenysége folytán is), és amelyekben kínzó szorongás gyötri.

e) *A korszerű harcvezetési módszerek lehetővé teszik az ellenség számára, hogy rafináltan befolyásolja a harcosok pszichikumát.* Az előzőkben említett, korszerű harc

okozta tipikus követelményeket az ellenséges propaganda jól kihasználhatja, hogy a várakozás feszültsége, izgalma még erősebb legyen. Ehhez a korszerű technika minden eszköze rendelkezésére áll.

A korszerű harceszközök s a velük összefüggő harcmódok a feszült várakozás idején olyan hatást válthatnak ki, amelyhez képest az elsődleges „állati félelem" is eltörpül. *Pszichikai hatásuk két szempontból a legrombolóbb:*

1. *Az ember a totális idegfeszültség állapotába kerül,*[125] *ami viszont előtérbe állítja az idegfeszültség kompenzálásához, lekötéséhez, lereagálásához szükséges lelkierő kérdését.* Ez a tartós idegfeszültséghez való alkalmazkodás első követelménye. A folyamat itt merőben más, mint a nehéz harcnak az ember testi és lelkierejére gyakorolt hatása esetén: az ember ehhez nem tud hozzászokni, viszont az idegfeszültség negatív következményei állandóan erősödnek. Azokra az utakra, amelyeken a frusztráló körülményekkel egyensúlyba hozhatjuk magunkat, a következő fejezetekben mutatunk rá.

2. *Az ember állandó szorongásban, félelemben, ijedtségben, vagyis az ún. „megelőző félelem" állapotában él a várt veszély miatt.*[126] Ha az egyszerű félelemre (beleértve a rémületet, a megrémülést) azt mondjuk, hogy „gyors betegség", akkor az ijedtség vagy a félénkség viszont „krónikus" betegség.[127] Mechanizmusai és tünetei olyanok, mint általában a félelemé. Míg azonban a megrémülés egyszeri jelenség, tehát gyorsan magunkhoz lehet térni belőle, addig az ijedtség hosszú időn át gyötri az embert — sokkal rombolóbb. Kiváltó okát a korszerű fegyverek és haditechnikai eszközök sajátos hatásában kereshetjük. Ezek idézik fel a kiismerhetetlen helyzetet, amellyel viszont együtt jár a lehető legerősebb idegfeszültség, a leg-

[125] Kísérő tünetei: a szorongás, a meghatározhatatlan testi nyugtalanság, az étvágytalanság, a gyomorrontás, a fejfájás, a bágyadtság, a fáradtság és a fáradékonyság, az ideges szívdobogás. — A szerző.

[126] Amíg az elsődleges, ún. „állati" félelem a legerősebb formájában, a rémületben is a szemmelláthatő helyzetekre vonatkozik, addig itt a veszély lehetőségének képzeletben történő felelevenítéséről van szó. — A szerző.

[127] A megrémülés gyakran csak egy szempillantásig, az ijedtség viszont percekig, órákig, napokig, esetleg hosszú évekig, vagy az egész életen át tart. — A szerző.

mélyebb szorongás. Köztudomású, hogy gyakran a legrosszabb bizonyosság is jobb, mint a bizonytalanság. S ez jellemző a korszerű harcra.

Mindaz, ami a múltban a viszonylag rövidebb időszakok élményeinek és lélektani hatásának problémája volt, s amely csak bizonyos fegyvernemeknél, a repülőknél, műszaki csapatoknál stb. fordult elő nagyobb mértékben, a jövőben a hadseregek valamennyi katonájának és az egész lakosságnak általános problémájává válik. Problémává, amely merőben új jellegével és állandó jelenlétével éppen a korszerű harcra lesz jellemző. S éppen ezért itt, „az ember pszichikuma és a korszerű háborúban alkalmazott technikai eszközök viszonyában" nyilvánul majd meg legszembetűnőbben, és fog vizsgázni az ember osztályöntudatának motiváló ereje. Az ellenállóképesség szempontjából vitathatatlanul nagy jelentősége van az idegfolyamatok egyéni tulajdonságainak — az erőnek és a mozgékonyságnak —, de valószínűnek látszik, hogy a korszerű háborúban még a legerősebb és a legdinamikusabb idegrendszer sem elegendő, ha a harcos egyébként nem rendelkezik olyan erős indítékkal a harcra, amely a feszültség állapotát a szükséges mértékben „kigyenlíti" oly módon, hogy gyengíti a harc élményerejét. (Az idegrendszer erőssége inkább csak azt határozza meg, hogy a különféle lélektani hatások mennyi ideig és milyen mértékben uralkodnak el az emberen.) Minél nagyobb a katona lelki feszültsége, minél kevésbé kompenzálja azt, annál kevésbé ura harc közben cselekedeteinek.

A korszerű harc sajátos hatása a harci közösségre

Eddig a harchelyzetnek az egyénre gyakorolt hatását boncolgattuk. A háborúban azonban nem egyének harcolnak, hanem pontosan összehangolt, szervezett harci közösségek (alegység, egységek stb.). Az egyén és a közösség dinamikáját már Marx is így juttatta kifejezésre:

„... egy lovasszázad támadóereje vagy egy gyalogezred ellenállóereje lényegesen különbözik az egyes lovasok és gyalogosok támadó- és ellenállóerejének összegétől..."[128] majd rámutatott arra, hogy itt nem csupán az egyéni erőnek a kooperáció révén történő megnöveléséről van szó, hanem „tömegerő" keletkezik. Így folytatja:

„Eltekintve az új, hatványozott erőtől, amely onnan adó-

[128] Marx, Károly: A tőke, I. köt. Szikra, Budapest, 1948. 351. old.

dik, hogy sok erőt *egyetlen* közös erővé olvasztottak össze, a legtöbb termelő munkánál már a puszta *társadalmi érintkezés* versengést és az életerő (animal spirits) sajátságos fokozódását váltja ki, amely megnöveli az egyén teljesítőképességét... Ennek az oka az, hogy az ember természettől, ha nem is — mint Aristoteles mondja — politikus, de társas lény."[129]

Az egyén pszichikuma és az emberek csoportja közti viszonyra vonatkozóan ebből két következtetést vonhatunk le.

1. *A csoport nem csupán az egyének összesége, hanem minőségileg magasabb rendű szervezete (a cselekvés új pszichológiai törvényszerűségeivel).*

2. *Az egyént nézeteiben és tetteiben állandóan befolyásolja az a csoport, amelyben él, vagy amelyben felnőtt — azaz a „közvélemény", a csoport belső szokásainak, közös érdekeinek egész sora.*

Ezek a következtetések még inkább érvényesek a katonai közösségekre, amelyek pontos együttműködésre és egyöntetűségre kiképzett szigorúan szervezett csoportok. A katonai közösségben az emberre a parancsnokok hivatalos befolyásán kívül a csoport „belső ereje", a csoport „közvéleménye", s e közvélemény „nyomása" is hat, amely olykor ellentétbe is kerülhet a hivatalos parancsnoki állásponttal. *Az egyén magatartását a harc során tehát nemcsak az befolyásolja, hogy mennyire kimerítő és veszélyes az a stress-helyzet, amelyben a harcot meg kell vívnia, hanem az is, hogy a környezetének többi tagja miként viseli el a nehézségeket, hogyan fogja fel az adott helyzetet, hogyan viselkedik. Ez vagy „megnyugtatja" (lásd a következő fejezetet), vagy negatív irányba terelheti cselekvését a csoportpszichózis révén.*

A csoportpszichózis milyen nemkívánatos tüneteivel találkozhatunk a korszerű harc körülményei között, különösen a háború kezdeti időszakában? Úgy véljük, hogy a fertőzés lényegében két irányban történik:

a bomlasztó hírek suttogó terjesztése útján, s ez két-

[129] Marx idézett művéből. 352. old.

ségeket, aggodalmat kelt, aláássa az alakulat katonáinak erkölcsi erejét és ellenállóképességét, fokozza idegfeszültségüket s a szorongásos élmények hatását, és átviszi a katonák zömére is;

a vak, pánik-reakciók váratlan kitörése útján (még a katonák nagy csoportjainál is), amikor is az alakulat a megrémült emberek felbomló, menekülő, harcképtelen falkájává változik.

Mindkettő ugyanannak a jelenségnek, a pániknak egy-egy fázisa. A pánikszerű viselkedést ugyanis a következő tipikus fázisokra oszthatjuk:

a) Az alegység tagjainak többségénél fokról fokra erősödik a pszichikai feszültség (a képzetek, a gondolkodás, az érzetek terén). Háború idején ennek kísérőjelensége: az általános idegesség és ingerültség, a fegyelem lazulása, a túlzott ézékenység (vagy időleges ézelmi eltompulás, peszszimizmus), a vad rémhírek elterjedése, a parancsnokok iránti bizalom észrevehető csökkenése, a fegyelemsértések elszaporodása, a külső megjelenés elhanyagolása, a gyakori öncsonkítás stb.

b) Hirtelen, váratlan idegsokk (lelki megrázkódtatás) áll be, amelyet valóságos vagy vélt, de mindenképpen váratlan körülmények (események) indítanak el, s amely az emberek között futótűzként terjed tova — vak „futásba" kergeti őket a fenyegető veszély elől.

Kijelenthetjük, hogy a korszerű harc bizonyos körülményei között a katonai közösségeket állandóan fenyegeti a pillanatnyi tömegpánik. Ezt soha nem szabad felednünk. Lenin kijegyezte Napóleon Gondolatok c. könyvéből a következő megállapítást: „Minden ütközetben van olyan pillanat, amikor hatalmas erőfeszítések után a legbátrabb katonák is menekülni szeretnének. Ezt a pánikot a saját bátorságukba vetett hit hiánya idézi elő. A legjelentéktelenebb eset, bármilyen ürügy elegendő hozzá, hogy visszaadjuk nekik ezt a hitet. A művészet éppen az, hogy meg tudjuk teremteni ezeket az eseteket."[130] Ha a parancsnok

[130] Grinyisin, D. M.: Lenin katonai tevékenysége. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963. 420. old.

a korszerű harc különösen nehéz körülményei között el akarja ezt érni, előbb meg kell értenie a pánik okát, keletkezését és lefolyását. A pánikhajlam kétségtelenül szoros kapcsolatban áll a harcnak az előbbiekben taglalt lélektani hatásával. Ezért a pánik „első fázisánál" figyelmünket most csupán a rémhírekre irányítjuk.

A rémhír — a bomlasztó fecsegés terjedése

Lengyel tisztek közlik visszaemlékezéseikben, hogy a második világháború kezdetén, az áttekinthetetlen helyzetben, a szökevények, a szimulánsok, a „lógósok" szándékos vagy akaratlan locsogása úgy hatott a csapatok harci szellemére, mint a vitriol. A polgári menekülők szörnyű élményeket, történeteket meséltek el; a frontról zsúfolt járműveken szökő szimulánsok az agyuk szülte ellenségről beszéltek ott is, ahol nem volt; arról fecsegtek, hogy alakulatukat teljesen felmorzsolták, parancsnokaik elmenekültek stb. Ezek az „abszolút megbízható" hírek, szájról szájra jártak, futótűzként terjedtek, elhatalmasodtak akár a pestisjárvány; lábra kapott a zűrzavar, gyanúsítgatások keletkeztek, úrrá lett a harcellenes hangulat. Ilyen hatást keltenek a különféle forrásokból származó, szájról szájra adott hírek, s ezért a korszerű háborúban, bizonyos körülmények között számolnunk kell velük. Nézzük csak meg jobban ennek a „szájhagyománynak" a gyökereit.

Suttogás, illetve rémhírterjesztés fogalmán a meg nem erősített (vagy kitalált) hírek, történetek, értesülések szóbeli terjesztését értjük. Normális időkben az emberek közömbösen hallgatják és kézlegyintéssel intézik el az effajta híreket, inkább a megbízhatóbb hírforrásokra, rádióra, újságokra és a saját józan eszükre hallgatnak. Egészen másképp fest a dolog stress-helyzetben, a nagy idegfeszültség idején, amikor az ember megzavarodott és tanácstalan. A suttogó rémhírterjesztés ilyenkor mindennapossá válik, fokozza a feszültséget, a zűrzavart. Általában kétféle rémhír jár szájról szájra:

1. olyan „hírek", amelyek állítólag egészen hitelesek

(úgymond befolyásos személytől, a rádióból, az újságokból származnak);

2. meg nem erősített „értesülések" és „feltevések".

A korszerű háborúban a katonák hiányos tájékozottsága a valóságos helyzetről előmozdítja a rémhírterjesztés mindkét formáját.

A korszerű harc ugyanis megköveteli, hogy sok fontos tényt, eseményt titokban tartsunk (pl. a helyzet alakulását, mire készülünk és mire az ellenség). A megszokott hírforrások ebben a vonatkozásban tehát semmiféle információt nem adnak, vagy csak ki nem elégítő tájékoztatást. A katona azonban szükségét érzi a híreknek, és ha nem kapja meg hivatalosan azt, amit a készülő tervekről, akciókról tudni szeretne, akkor megszerzi a híreket onnan, ahonnan tudja. Így burjánzik el a suttogás, így tár kaput a hamis hírek előtt, amelyek azután megingatják az embereket.

A korszerű harc jellegzetesen manőverező, dinamikus harc, villámgyors változásokkal az arcvonalakon és a hátországban, miközben kisebb, önálló csoportok működnek a szomszédoktól elszakítva minden közvetlen kapcsolat nélkül. Aligha létezik majd összefüggő arcvonal; a csapatok szétszóródnak szélességben és mélységben. Ez a gigászi mozgás, a helyzet labilitása, bizonytalanságot kelt a katonákban a dolgok valóságos állásáról; alapul szolgál az ellentmondó híreknek, megerősíti a suttogás iránti bizalmat, fogékonnyá, befolyásolhatóvá teszi a katonát a teljesen valószínűtlen és elképesztő „hírek" iránt is, és éppen ezért ezeket a híreket ő is továbbadja.

De miért adják tovább az emberek az ellenőrizhetetlen híreket, ha ellenkeznek a tényekkel? Az okokat nem kereshetjük a közösség szellemének szándékos bomlasztásában, a rossz szándékban, még akkor sem, ha valójában azt eredményezi. *A rémhírterjesztés magyarázatát az ember belső világában, lelkiállapotában kell keresnünk.* Az ember különféle stress-helyzeteken, szorongásteli várakozásokon esett keresztül. Reménykedett, csalódott, sok mindenre vágyott, gyűlölet ébredt benne. Megjárta a harctereket, honvágy kínozza. Nem akar tehát magára maradni ebben

az emocionálisan felfűtött állapotban, hanem „megosztja" a többiekkel érzelmi élményeit, amelyek az imént hallott hírekben összpontosulnak. Így egyrészt újra átéli érzéseit, másrészt „rokonlelkeket" keres, akik úgy éreznek mint ő, akik megértik gondjait és vágyait. Rendszerint *azok az emberek kerülnek legkönnyebben a suttogás hatása alá, akik megrázó élményeken mentek át, s ezért a suttogás olyan helyzetekben terjed a leggyorsabban, amelyekben mindent elönt a félelem, a gyűlölet, az aggódás vagy a remény (vagyis a stress-helyzetekben). A rémhír terjedését elősegítő körülmények részint a társadalmi csoport általános légkörében találhatók* (a csoport homogén abban az értelemben, hogy tagjainak érzései lényegében egyformák), *részint a csoportot alkotó emberek egyéni szükségleteiben keresendők.*

Főleg azok a hírek találnak gyorsan visszhangra, azok a hírek mételyezik meg a csoport tagjait, amelyek a feszült várakozás során keletkeznek, s amelyek a közös emocionális élményt, a közös vágyat fejezik ki vagy szabadítják fel.

Lényegében itt kétféle hírről van szó:

a) *A pesszimista, pánikkeltő rémhír,* amely beleillik a félelem, a feszültség, az izgatott várakozás lelkiállapotába. Az ilyen érzések általánosak, s a nehéz helyzetekben a katonák ezért adnak hitelt az ilyesfajta suttogásnak, rémhíreknek. Azért veszélyesek, mert éppen a legnehezebb pillanatokban ássák alá a csapat harci szellemét és ellenállóképességét, s mert egyéni és kollektív pánikot kelthetnek.

b) *Az „optimista", „rózsaszínű kilátásokat" festő hír,* mert az ember félelmében és szorongatott helyzetében szívesen kapaszkodik a szalmaszálba is; hinni akar a jó híreknek, az örvendetes kilátásoknak, s miközben a híreket ismételgeti, örömében, reménységében megerősödik. E hírek megnyugvást keltenek, s átmenetileg növelik is a lelkierőt, de csak egy adott pillanatban. Később annál veszélyesebb következményekkel járnak, amikor az ember rájön, hogy csalódott, még mélyebb depresszív lelkiállapotba kerül.

A suttogás a csapat hangulatának és harci szellemének barométere.[131] *Stress-helyzetbeli hatását az imperialisták mindenkor „belekalkulálják" a harccselekményekbe.*

Egész lélektani hadjáratukban éppen a katonáink közötti rémhírterjesztést tartják a leghatásosabb harceszköznek, „mert a suttogás anélkül jut az emberek fülébe, hogy gyanút ébresztene, a suttogás nem tűnik ellenséges propagandának, a suttogás — önmagáért beszél".[132] Az erkölcsi bomlasztás érdekében előszeretettel alkalmazzák a suttogó propaganda mindkét válfaját. Mondják, hogy Franciaország 1940-es összeomlása idején a németek a franciák harci szellemét a jó és a rossz hírek váltogatásával ingatták meg. A német támadás okozta felfordulásban a franciákat szándékosan az öröm és a kétségbeesés hangulata között táncoltatták. Az emberek mihamar teljesen megzavarodtak, végül is teljes bizonytalanság lett úrrá rajtuk, s ettől még nagyobb lett a zűrzavar. A németek már a flandriai csata előtt elérték, hogy a franciák nem hittek sem az újságoknak, sem a rádiónak — vad rémhírek kerítették hatalmukba őket.

Való igaz, hogy az imperialisták hasonlóképpen alkalmazzák majd katonáink ellen a „lelki terror és a gondolkodás megdermesztésének" fegyverét. Ezt azonban sem aláértékelnünk, sem túlbecsülnünk nem szabad. A háborús körülmények minőségileg különböznek a békebeliektől. A béke idején ugyanis felforgató propagandájuk az emberek többségére általában nem sok hatással van. „Nem kizárt azonban, hogy életünk különféle területeinek esetleges megrázkódtatásakor, valamilyen átmeneti káosz és bomlás idején, s persze a meglepésszerű ellenséges pszichológiai támadás esetén az ellenséges diverzió következményei ideig-óráig ne keltenének nyugtalanságot."[133]

[131] Ha a parancsnok szembe akar szállni a suttogás mindkét fajtájával, legelőször is tisztáznia kell: Kik kozott terjednek a szóban forgó hírek? Mi a céljuk? Milyen élményeket és miféle hangulatot rejtenek ezek a hírek? Csakis így bukkanhat rá a rémhírek eredetére, így semlegesítheti hatásukat. A suttogás elleni fő fegyver azonban a politikai meggyőződés, a parancsnok iránti bizalom kiművelése, az emberek lehető leggyorsabb és legpontosabb tájékoztatása, a katonák aktív, tevékeny szembeállítása a káros hangulattal, s a hatékony párt- és tömegszervezeti munka (vagyis az aktivistáknak a katonák között történő helyes elosztása). — A szerző

[132] Psychology for the Armed Service. Washington, 1945.

[133] Oliwa, W.: Atomová válka a morálni stav vojsk. — Lidová armáda. 1962. évi 14. sz.

Különösen az amerikaiak építenek a suttogó propagandára, s arra, hogy a rémhírek pánikot keltenek, növelik az izgalmat és rombolják a csapatok harcképességét A céltudatos és rejtett ellenséges lélektani manőver sok embert, egész katonai alakulatot megingathat, különösen ha konkrét helyzethez kapcsolódik, éppen azért, mert *látszólag* szó sincs ellenséges propagandáról. Az imperialisták az ellenséges csapatok soraiban folytatott „lélektani hadjárattal" a katonák harci szellemét igyekeznek megtörni, demoralizálni akarják őket. Azt iparkodnak elhitetni katonáinkkal, hogy vesztett ügyért harcolnak, hogy az ellenállás egyenlő a halállal, megpróbálják megbontani a fegyelmet, a bizalmat és az egységet a szocialista hadseregek között — igyekeznek terjeszteni a pánikot. Bizonyos körülmények között kiprovokálhatnak valamelyes ingadozást a harci elszántságban, főleg ha sikerül alattomosan meglovagolniuk az általános katonai és politikai helyzet váratlan fordulatait, az anyagi helyzet bizonytalanságát (a szó tágabb értelmében), a csapatoknál a konkrét személyi ellentéteket stb. Tanulságos ebben a tekintetben a Szovjetunióban harcoló Csehszlovák Hadtest 1944. szeptember 20-i politikai parancsa:

„2. pont. Pánikkeltő rémhírek és elfojtásuk. Megállapítottuk, hogy helyzetünkről, az ellenség erejéről és szándékairól, harckocsijaikról különféle hírek vannak forgalomban. Ezek a hírek nem felelnek meg a valóságnak és rontják a harci szellemet.

A felvilágosító munka tisztjeinek segítségével minden egység és alegység parancsnoka energikusan lépjen fel az ilyen mendemondák és terjesztőik ellen, s világosítsa fel a legénységet alakulataink és az ellenség valóságos helyzetéről."

A suttogó propaganda, a rémhírterjesztés e „belső" hatásától meg kell különböztetnünk az ellenséges propaganda közvetlen és nyílt hatását a katonák harci erejére, ellenállóképességére és kitartására a kilátástalannak tűnő helyzetekben. Vagyis, amikor nyíltan és közvetlenül próbálják a katonákat rémületbe, pánikba ejteni, megadásra késztetni, tekintet nélkül a valóságos erőviszonyokra, s a helyzet tényleges alakulására. Ismét a „közvélemény" erejére építenek, s azt szembefordítják a vezetés szándékaival. A katonákat főleg az adatok (az elesettek, a foglyok számának) eltúlzásával félemlítik meg.[134] Egy esetleges jö-

[134] Paul Blackstock azt állítja, hogy aligha létezik sikeresebb propagandaakció, mint amikor a körülzárt alakulathoz intézett ultimátumot összekapcsolják az alakulat parancsnoka elleni uszítással. Az eltúlzásnak és a megijesztésnek ezt a fogását különösen a gyorsan váltakozó bonyolult harchelyzetekben a rémhírek terjesztésével karöltve tartja hatásosnak. — A szerző.

vendő háborúban úgy kell számolnunk az ilyesféle propaganda-tevékenységgel, mint az ellenség harctevékenységének állandó, szerves és le nem becsülhető részével.

Pánik a korszerű harcban

A háborús pánik problémája szinte egyidős a háborúval. Nem kétséges, hogy minden fegyveres összecsapás elsődleges célja az ellenfél leverése, ami alatt elsősorban azt értjük, hogy az ellenség feltétel nélkül megadja magát. Mert a csatavesztés és a feltétel nélküli megadás között nagy különbség van. A csatavesztés, tehát a helyi vereség után az ellenség vagy visszavonul (rendezetten visszahúzódik és megőrzi harcképességét), vagy menekül, szétszórtan és megtizedelve, szétvert harci erővel pánikszerű, fejetlen futásban keresve menedéket. Az első esetben nem beszélhetünk különösebb sikerről. A második esetben könnyen elérhetjük a főcélt — az ellenség megsemmisítését.

A korszerű háború jellegzetességeinek tanulmányozása közben bizonyára minden parancsnoknak eszébe jutott már, hogy korszerű harci viszonyok között milyen nagy a pánik veszélye. A parancsnok, hogy megértse a pánik keletkezését, s alakulatánál eredményesen léphessen fel ellene, ismernie kell a pánik problémakörét, meg kell értenie előfeltételeit, kiváltó okait, kirobbanásának és lezajlásának lényegét. A katonai irodalom a korszerű harcban keletkező pánik kérdését óvatosan megkerüli. Ezzel persze mit sem old meg, s a súlyos gondon lényegében nem változtat. Így hát nem tehetünk mást, mint hogy megpróbáljuk a fegyveres küzdelemnek ezt a kísérőjelenségét is elemezni.

A világirodalomban már jó néhány művet szenteltek a harctéri pánik kérdésének — ezek azonban többségükben régi adatokra támaszkodnak. A problémát marxista szellemben Gillert[135] és Bechler[136] próbálta megközelíteni. De ebben a kis számú műben is a pánik eseteinek áttekinthetetlen tömege sorakozik fel, azzal az igyekezettel, hogy kipuhatolják és bemutassák a pánik keletkezésének és folyamatának törvényszerűségeit. Ez az igyekezet azonban nem kis nehézségbe ütközött; a pánikot az érintett fél titkolja, a másik fél viszont eltúlozza. (Ez a háború utáni irodalmi

[135] Panika v soudobém boji. — Lidová armáda, 1962. évi 9. sz.
[136] Zum Panikproblem Militarwesen, 1962. evi 4. sz.

„szépítgetésekre" is vonatkozik.) A közvetlen részvevőket a pánik kitörésének pillanata olyannyira magával ragadja, hogy később nehezen tudják már leírni: mi is történt voltaképpen, s ők maguk mit tettek? A katonaújságokban az ilyesmiről nem szokás írni stb. A pánik alanyainak vallomásairól készített katonai pszichológiai tanulmányok ezrei azonban mégis lehetőséget nyújtanak rá, hogy megértsük e jelenség múltra vonatkozó, de lényegében egy esetleges elkövetkező háborúra is érvényes törvényszerűségeit. Már a félelem és a szorongás bemutatásánál említettük az egyének és a kisebb alegységek pánikreakcióját. De hogy megítélhessük egy eljövendő háború folyamán fenyegető pánikot és annak törvényszerűségeit, vissza kell tekintenünk a nagy tömegpánikok eseteire, s le kell vonnunk azok tanulságait.

Ha megértjük, miért estek pánikba a katonák és az alakulatok a viszonylag kevésbé dinamikus és nem túl nehéz helyzetekben (amelyek a korszerű harchoz képest „egyszerűek és könnyűek"), akkor megértjük azt is, hogy milyen objektív és szubjektív tényezők vezetnek a pánikhoz.

Íme, a tömegpánik két szemléletes példája:

a) Hogyan esett pánikba a bajor hadtest 1743-ban, az ausztriai Braunaunál?[137]

„Törring táborszernagy hadteste be akarta venni Schärdinget. A kísérletre január 17-én került sor, korán reggel, egyhónapos menetelés után, kegyetlenül hideg hajnalon, szinte pihenő nélkül és túlnyomórészt fiatal, nemrég verbuvált katonákkal, akik két napja nem kaptak élelmet. Az ostromkísérlet nem sikerült. Előzőleg a gyors siker érdekében tűzharc kezdődött, melynek során néhány egység súlyos veszteséget szenvedett.

Mivel délután 4 óráig Braunauból nem érkezett meg a várt erősítés, Törring úgy döntött, hogy a közelgő alkonyban visszahúzódnak Braunauhoz 5 mérföldnyire; a katonákat ugyanis nagyon kimerítette a kétnapos koplalás és a tízórás harc. A kezdetben elégedetlenkedő, majd az ellenségtől is üldözött bajor csapatok eljutottak a Mittich falu melletti Ponicker rétre. A hátvéd, amely egy hidat őrzött, az osztrákok tüzének, majd erős nyomásának hatására kapkodni kezdett, az élosztagok pedig megmagyarázhatatlanul, érthetetlenül futásnak eredtek, noha akkor még zárt alakzatban voltak.

A táborszernagy hiába próbált úrrá lenni a fejetlenségen, hiába erősítgette: a hidat azért engedte át az ellenségnek, hogy megsemmisíthesse, hiába hivatkozott „az ősi bajor harci dicsőségre". Amint ezredtől ezredig nyargalt, hogy megnyugtassa katonáit, hoz-

[137] Pfülf: Die Panik im Kriege. München, 1908

záügetett Morawitzky tábornok és harsányan jelentette a valósággal szöges ellentétben álló helyzetet: »A hadtestet jobbról bekerítették!« Szavai szájról szájra jártak. Hozzájárult még néhány lövés a huszárok nyomában, s máris készen volt a pánik. Némelyek a levegőbe lődöztek, mások elhajigálták fegyverüket és futásnak eredtek. Még az a csapat is, amely délelőtt a legvitézebben harcolt, elvesztette a fejét, amikor magukra hagyta őket a tábornok, aki korábban szintén vitézül verekedett. Törring másnap Braunauban az egész hadtestből csak néhány tisztjével és mintegy kétszáz katonájával találkozott."

Vonjunk le az esetből néhány tanulságot:

a prediszponáló helyzet: az alakulatok újak és tapasztalatlanok, fáradtak és éhesek; az osztrák erődöt nem sikerült bevenniük és éjnek idején vonultak vissza;

a közvetlen ingerek: az alakulatok élénk tüzet hallottak hátulról, s végigfutott a hír, hogy az osztrákok áttörték a hátvédet; amikor a parancsnok meg akarta nyugtatni embereit, megérkezett a tábornok, s szinte kiabálva közölte: az osztrákok bekerítették a jobbszárnyat.

A következmény: pánikszerűen futott szét 10 ezer katona, akik közül másnap délelőtt a parancsnok alig 200-at tudott összeszedni.

b) Miképp esett pánikba Grivicics tábornok osztrák dandárja Trutnov mellett, 1866. június 28-án? A dandár a 10. osztrák hadtest kötelékébe tartozott, amely ugyan 1866. június 27-én győzelmet aratott az 1. porosz hadtest fölött, közben azonban ez a dandárja jelentős veszteségeket szenvedett. Szerencsétlen körülmények összejátszása folytán elvesztette a hozzá beosztott lovasságot és tüzérséget is. A dandár a hadtest bal oldali menetoszlopaként a következő napon, június 28-án, élelem és pihenő nélkül kezdte meg az előző napi győzelem ellenére elrendelt visszavonulást.

Eleinte a dandár a még el nem takarított csatatéren menetelt, úgyhogy eléggé borzalmas kép tárult a katonák szeme elé. Később egy teljes órán át nehéz terepen haladtak. A sűrű por és a hőség végsőkig kimerítette őket. A gyors visszavonulás következtében fellépő csüggedést szomjúság és elhatalmasodó fáradtság növelte. Minél közelebb ért a dandár menetcéljához, annál jobban érezte a lovasság hiányát. Elvesztették kapcsolatukat a hadtesttel és nem tudták felderíteni az ellenséget. Ebben az áttekinthetetlen, bizonytalan helyzetben a katonáknak az a gondolatuk támadt, hogy ha csatába keverednének, tüzérség nélkül lennének. Úgy érezték, hogy gyengék és magukra hagyatottak. Pedig még nem is tudták, hogy időközben az ellenség ékei már behatoltak közéjük és a főerő közé, továbbá, hogy a főerő eltért nyugati irányba. És ekkor, a teljesen lehangolt, testileg-lelkileg kimerült dandár Rudesdorfnál szembe találta magát az ellenséggel. A kifejlődő csatában még így is vereség nélkül tartotta magát három óra hosszat.

Az előző nap legtöbb veszteséget szenvedett ezrednek, Airoli ezredének jobbszárnya ekkor váratlan tüzet kapott oldalról, a halálosan kimerült egység legnagyobb meglepetésére éppen onnan,

ahol a saját hadtestüket gondolták. Villámgyorsan felismerték a helyzetet: »Leszakadtunk a hadtesttől!« És ugyanilyen gyorsan megtört az addig derekasan küzdő csapat ellenállása. Amire az ellenséges fegyverek képtelenek voltak, megtette a pillanatnyi rémület. Az általános fejetlenségben hátráló századok egymásra lövöldöztek. A pánik gyorsan átterjedt azokra is, akik nem álltak az ellenség oldalozó tüzében, s végül a balszárnyra is, amelyet az események közvetlenül nem érintettek. S abban a pillanatban, amikor a dandár parancsnoka elesett, semmivé foszlott az egykori katonai fegyelem, a kötelességtudat, a katonai becsület, a józan ész és ítélőképesség, amely eddig uralkodott az életösztön felett. A tisztek hiába szálltak szembe a visszarohanókkal. Parancs, kérés, fenyegetés és fegyverhasználat — mind hiábavalónak bizonyult. Az általános futásban a többi alakulat is parancsnok nélküli formátlan csoportokká hullott szét, amelyekben mindenki csak az ösztöneire hallgatott, s a fejvesztett menekülésben többségük az őket szüntelenül üldöző ellenség martalékává lett. A dandár 65 százaléka (95 tiszt és 2700 katona) — elpusztult. A maradék június 29-én virradó éjszaka érkezett meg Trutnovon és Labén át a hadtest 15 mérföldre levő táborába."[138]

Bizonyára fölösleges összefoglalnunk. A figyelmes olvasó kétségkívül megértette: noha ma egészen másképp zajlik le a harc, mindkét példa a korszerű harc szempontjából is nagyon aktuális és tanulságos.

Összegezve a pánik keletkezésének általánosságban érvényes tapasztalatait, a tanulság a jövőre a következő:

1. *A pánik az embernek és a csapatoknak a „veszélyes" helyről való ösztönös menekülésre irányuló, gyors és heves törekvése, félelmének megnyilvánulása.* „A pánikszerű magatartást a szokatlan erejű életveszéllyel (sokszor csupán vélt veszéllyel) lehet megmagyarázni, amely teljesen leköti az emberek figyelmét, heves izgalmat vált ki, erősen csökkenti a tudatos gondolkodás képességét, lehetetlenné teszi saját cselekedeteink elbírálását és viszonylag ellentmondó cselekvésre vezet. A pánikszerű viselkedést úgy jellemezhetjük, mint az abnormális vagy abnormálisan felfogott életveszély rendellenes reakcióját."[139] Főleg a gyenge kezekben levő, erkölcsileg leromlott, tapasztalatlan, tönkrement vagy fegyelmezetlen alakulatoknál lép fel. Különlegesen nehéz körülmények között azonban minden alakulatnál előfordulhat.

[138] Pflülf: Die Panik im Kriege. München, 1908.
[139] Gillert: Panika v soudobém boji. — Lidová armáda, 1962. évi 9. sz.

2. *Annak ellenére, hogy a pánik mindig hirtelenül és a parancsnok számára is gyakran váratlanul tör ki, minden korábbi háborúban csak akkor keletkezett pánik:*

a) *ha az emberek között erős volt a hajlam a pánikra.* A „prediszponáló tényezők" közül a pánik kipattanásához különösen hozzájárul: a csapatok ki nem elégítő erkölcsi értéke (nem gyűlölik az ellenséget és csak immel-ámmal harcolnak, a visszavonulás és néhány vereség utáni lelkiállapot stb.); a fizikai nélkülözés (elviselhetetlen klíma, víz- és élelemhiány, kevés pihenő, elcsigázó menetek vagy harcok); emocionális élmények (háborús borzalmak látványa, erős és ismételt veszélyélmények, feszült várakozás, a harchelyzet ismeretlensége miatt érzett bizonytalanság, előre nem látott, meglepő fegyverek bevetése, a tehetetlenség és elhagyatottság érzése — vagyis mindaz, ami szorongó közérzetet vált ki); a hadihelyzet hátrányos alakulása — azokkal a szuggesztív, rossz hírekkel, amelyek a csapat elszigeteltségéről, az ellenség készülő akciójáról, árulásról, az ellenségnek a foglyokkal szembeni kegyetlenkedéséről szólnak; a gyenge vezetés (ellentmondó vagy zavaros parancsok, határozatlanság, bizonytalankodás, a parancsnokok tanácstalansága, érthetetlen vállalkozások, hosszú és tétlen várakozás stb.);

b) *ha a „prediszponáló tényezők" hatása általános volt és az idegfeszültség következtében kialakult negatív lelkiállapot hatalmába kerítette a csapatot.*

A korszerű háború „prediszponáló tényezői" olyan stress-terhelést jelentenének az emberre (vagyis objektív előfeltételeket teremtenek a pánikhatás elterjedéséhez), hogy bátran beszélhetünk a pánik keletkezésének, kirobbanásának „krónikus" veszélyéről (lásd az előző fejtegetést).

3. *A pánik keletkezéséhez azonban nem elegendő csupán a „prediszponáló helyzet", hanem valamilyen inger, közvetlen lökés is kell, „az utolsó csepp, amelytől a pohár kicsordul".* Ennek a közvetlen motívumnak váratlannak és olyasvalaminek kell lennie, amit az emberek rendkívül fontosnak éreznek. Kezdetben a pánik csak a rá leghajlamosabbakat ragadja magával. Ők kezdenek menekülni,

ezzel mutatják az utat a többieknek — s megindul a lavina. Majd „átragad" mindenkire, és a pánik általános lesz. Mi lehet ilyen közvetlen, pánikkeltő impulzus?

a) Beláthatatlan nehéz, ijesztő körülmények váratlan felbukkanása.[140]

b) Váratlan, borzalmasan ható hang- és fényingerek.[141] A legerősebb pánikkeltő hatásuk — úgy mondják — a hangoknak van (a dübörgésnek, a lövedékek és a bombák sivításának, az ismeretlen hangoknak, a sebesültek jajveszékelésének, s az ilyen felkiáltásoknak: „Elvesztünk!" „Segíts magadon, ahogy tudsz!" stb.).[142] A hallás ugyanis jelzi a környezet változást, de nem oly pontosan, mint a látás. Többnyire ilyenkor kerülnek az emberek az érzelmek torzított, szuggesztív hatása alá. Ezért a hangok éj-

140 1944-ben a Kárpátokban a Duklai-hágó előtt a csehszlovák hadtestet volhiniai csehekkel töltötték fel, akik alig kaptak kiképzést és hiányzott a harci tapasztalatuk. Közben lelkileg arra készítették fel a hadtest katonáit, hogy a Szlovákiába vezető út könnyű lesz, alig néhány napig tart majd, mert az ellenség már felmorzsolódott és Szlovákiában felkelés tört ki. A katonák gondtalanul meneteltek, emelkedett hangulatukban még a Duklai-hágót sem derítették fel alaposan. Egyszerre csak irtózatos tüzérségi és aknavető tűzbe kerültek. Jelentős veszteségeik keletkeztek, a katonák tömege esett pánikba és pusztult el a fejetlen szaladgálásban, a menekülésben. — A szerző.

141 A Nagy Honvédő Háború története III. kötetében olvashatjuk a prohorovkai találkozó ütközet egyik harci epizódját.

„A 18. harckocsihadtest 181. harckocsidandárjának a Pszjol folyó bal partja mentén támadó 2. zászlóalja egy csoport Tigrisbe ütközött, amely álló helyből tüzelt a szovjet harckocsikra. A Tigrisek nagy űrméretű lövegei veszélyeztették a szovjet harckocsizókat. Az ellenséget minél hamarabb közelharcra kellett kényszeríteniük, hogy megfosszák fölényétől. Szkripkin százados, zászlóaljparancsnok kiadta az „Előre! Utánam!" vezényszót, és az ellenséges védelem kellős közepébe vezette harckocsiját. A parancsnoki gép első lövése átütötte az egyik Tigris oldalát, majd megfordult, és három lövéssel még egy nehéz harckocsit felgyújtott. Szkripkin gépére egyszerre több Tigris is tüzelt. Az egyik gránát benyomta a harckocsi oldalát, a másik megsebesítette a parancsnokot. A vezető és a rádiós kiemelte őt a gépből, és elrejtette egy gránáttölcsérben. Az egyik Tigris azonban egyenesen feléjük tartott. Erre Alekszandr Nyikolajev, a vezető, ismét visszamászott a sérült, égő gépbe, megindította a motort, és rárontott a közelgő ellenségre. Mint valami tüzes fergeteg, vágtatott a mezőn.

A Tigris megállt, hátrált, és kezdett fordulni. De már késő volt. Az égő KV teljes sebességgel beleszaladt a német harckocsiba. Robbanás remegtette meg a földet, és hatására a hitleristák sietve visszavonultak." A Nagy Honvédő Háború története. III. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 225. old.

142 Roupert összegyűjtött adatai szerint 44 pánik közül 28-nál (tehát az esetek 64%-ában) valamilyen hang adta meg a végső lökést, 4 esetben viszont valamilyen fényhatás. A fennmaradó 12 esetben nem sikerült kiderítenie a pánik közvetlen okát, de Roupert azt gyanítja, hogy ezek jelentős részét is valamilyen hanghatás váltotta ki. — A szerző.

szaka a legfélelmetesebbek, amikor nem látjuk, honnan származnak, mitől erednek.[143] Ezzel szemben az optikai jelenségek akkor a legijesztőbbek, amikor megmagyarázhatatlan voltuk fantasztikus képzetekre ad módot,[144] vagy valamilyen közelgő „borzalomra" figyelmeztetnek (páncélosok törnek állásunkra, tüzérségi tűzhenger közelít stb.).

c) Váratlan hírek (függetlenül attól, hogy esetleg merőben képtelenek és alaptalanok), amelyek beleillenek a katonák rossz előérzetébe és félelmébe.[145]

d) Ha a katonák azt látják, hogy a parancsnok tanácstalan és képtelen megoldani a váratlanul felbukkanó problémát, hogy őt magát is megbénítja a félelem. Van egy régi katonamondás — „nincs elveszve a csata addig, amíg a parancsnok el nem vesztette szívében". Ha a parancsnok gyáva, megfosztja a katonát a harcra segítő nagyon fontos pszichikai támasztól, s megingásával magával rántja őt.[146]

A korszerű háború a pánik kitörésének lényegén mit

[143] Az irányt és a távolságot, ahonnan a „veszélyes" hang jön, valamint eredetét — ha szemünkkel nem látunk semmit — a képzelet könnyen túlszínezi. Ebbe a kategóriába tartozik P. Versigora leírása, amelyet Gillert tévesen sorol az optikai érzékelések közé: „Az éjszakai tüzérségi támadás rosszabb, mint a nappali harc, amikor hamarabb lehet látni az ellenséget és hamarabb el lehet pusztítani, mint ahogy ő eltalál minket... Az éjszakai tüzérségi tűz alatt a földhöz lapít az a gondolat, hogy mindegyik lövedéket neked szánták, hogy az éppen a mi fedezékünket találja telibe." — A szerző.

[144] Ez a helyzet a félhomályban, szürkületben, az ismeretlen fegyverek lövedékének, illetve azok robbanásának megfigyelésekor s a világító tárgyaknál éjszaka stb. — A szerző.

[145] Sumkov leírja egy katona rémlátomásának katasztrofális következményeit 1904. augusztus 1-én a japán—orosz háborúban. Az orosz dandár rossz hangulatban volt a tisztek civódása miatt, s rettegett a diadalokat aratók japánoktól. A dandár mélyen az arcvonal mögött állomásozott, amikor egy katona rémülten elordította magát: „Jönnek a japánok!" — Ennek hallatára a többiek minden irányba vad lövöldözésbe kezdtek. Azután pánikszerű futásnak eredtek, s napokba tellett, amíg ismét összeszedték őket. Sumkov, G. E.: Rasszkazi i nabljugyenyija. Petrograd, 1910.

[146] „... a fasiszta géppisztolyosok tüzet nyitottak. Az ellenséges páncélosok közeledtek. S ekkor valamivel balra a harcállásponttól, a bozótból recsegés-ropogás, futó emberek nehéz dobogása hallatszott. A bozótból Novikov kapitány, a 2. harckocsi-zászlóalj parancsnoka ugrott elő. Mögötte sorban a katonák. Novikov arca izzadt és sápadt volt. Sapkáját elvesztette, csapzott haja az arcába hullt. A vele futó katonák arcán szintén rémület ült. Az egész csoport elzúdult mellettünk, be az erdőbe, ügyet se vetettek ránk. Soha még ekkora félelmet és kicsinyhitűséget nem láttam.

— Állj — kiáltottam Novikovra. — Állj!... — De ő elhagyta fegyverét. el a benne bízó embereket, így iszkolt el a csatatérről." Kocsetkov. A.: Sz zakritimi ljukami, Moszkva, 1962.

sem változtat, de kifejlődésének minőségileg új feltételeit teremti meg, éspedig két vonatkozásban:

a) A pánik „prediszponáló tényezőinek" hatása — különösen a háború kezdeti időszakában — olyan erős és mindent átfogó (az idegfeszültség megnő, az ember az ingerekre fogékonyabbá válik), hogy a pánik kirobbanásához többnyire elegendő lesz valami egészen lényegtelen jelenség (szóbeszéd arról, hogy hamarosan bevetik az atomfegyvert, vagy néhány váratlan és ismeretlen hang, hír a bekerítésről stb.).

b) A nagyerejű fény- és hangingerek, valamint a rakéta-atomfegyverek megsemmisítő hatása a „prediszponáló tényezők" nélkül is képesek tömegpánikot kelteni, még a jó harci szellemű, fegyelmezett, a parancsnokában szilárdan bízó csapatnál is. Egy átható fénysugár, egy hatalmas dörrenés kíséretében érkező váratlan légnyomás, valami szokatlanul magas és a fantáziában atomfelhőnek látszó, ijesztő jelenség — mindez már külön-külön is rendkívül mélyen hat a pszichikumra. Vegyük hozzá még, hogy a fénysugárzástól átmenetileg megvakul néhány katona (és számítsuk hozzá az ismeretlen eredetű, félelmetes hanghatást, amely hisztériás és pszichotikus reakciót idézhet elő), gondoljunk a radioaktív sugárzástól, szennyeződéstől való irtózásra, a tehetetlenség érzésére, valamint arra a tudatra, hogy „az atombomba" feltűnésekor az embert láthatatlan és ismeretlen erők ölik meg stb. Mindennek a végső hatását és a közösségen eluralkodó reakcióját nehéz előre megjósolni, de következményei alighanem rettenetesek lesznek.

4. *Mivel a pánik kirobbanásakor a katonákat nem a józan ész és nem a higgadt megfontolás vezeti, hanem teljesen a félelem, a rémület és az iszonyat hatása alatt állnak — reakcióik értelmetlenek, kiszámíthatatlanok és az objektív helyzettel gyakran homlokegyenest ellentétesek.* Ahelyett, hogy „védenék" az életüket, egyenest a halálukba rohannak. A pánik kikergeti az embereket az oltalmat nyújtó fedezékből, kiűzi őket a szabadba, ahol elpusztulnak. A pánik következtében eldobálják fegyvereiket, hogy minél gyorsabban menekülhessenek, közben pedig

éppen így vesztik el életük megmentésének lehetőségét. A pánik derékba töri az alakulat erejét, s ezzel megsemmisíti a legfőbb támaszt, amely harc közben az ember életét szolgálja — az ellenséggel szembeni kollektív ellenállás erejét, az összehangolt akciók erejét; és a „ki kit győz le" kérlelhetetlen harcában az ember és alakulat egyaránt elpusztul. A történelem is erről tanúskodik.[147]

Íme egy érzékletes harctéri példa:

„Pánikba esett, eszeveszett tömeg tűnt fel. Teljes zűrzavarban, minden cél és értelem nélkül zúdultak előre. Zajongtak, ordibáltak, mindent letapostak. A katonák — a hajtók — kimeredt szemmel, előreszegezett tekintettel, vadul verték a száguldó lovakat. A kocsiról leesett egy szekrény, észre sem vették, lezuhant egy katona — de csak mentek tovább, előre. A kocsis mindennek nekihajtott, s kiabált: »Vágd el az istrángot! Gyorsan, gyorsan!« És hirtelen ott termett valaki szekercével, elvágta a lószerszámot, a kocsis felugrott a lóra és tovavágtatott... az ellenségtől való félelem, a mindenen úrrá levő félelem elnyomta az értelmet, és csak a menekülés vágya űzte, hajtotta az embereket. Ez a gondolat élt az emberekben, erre összpontosították minden erejüket."[148] Vetítsük át ezt a képet a katonáknak a korszerű háború áttekinthetetlen helyzeteiben jelentkező reakcióira, és megkapjuk a régi katona szólás-mondás mély értelmét: „nem a harcban, hanem a menekülésben pusztultak el".

5. *A pánikhatás veszélyes következményei.* Annak az embernek, aki már egyszer olyan ijedségbe esett, hogy féktelen, vad menekülésben keresett oltalmat, benyomásai élénkek maradnak, hasonló helyzetben ijedelmét újra és újra átéli, s úgy érzi, hogy menekülnie kell, különben elpusztul. A pánik megelőzésében, a félelem „elemi" erejének legyőzéséhez tehát nemcsak az szükséges, hogy leküzdjük az ellenséget — megőrizve közben harcképességünket —, hanem az is, hogy leküzdjük a „belső ellenséget" is, vagyis gyakorlatot szerezzünk, hogy mit tegyünk ilyen pillanatokban, miképpen óvjuk meg magunkat a pániktól egyszer s mindenkorra.

147 „A pánik az erős csoportfélelem váratlan, hirtelen és robbanásszerű kitörése, amely a tudat jellegzetes, hosszabb-rövidebb ideig tartó elhomályosulása miatt eszeveszett menekülést okoz, s amelyet a valóságos vagy vélt veszély vált ki, de amely minden esetben erősen túlzott." Roupert, S.: Panika jako zjawisko wojenne. Varsó. 1926.

148 G. Šumkov idézett művéből.

„Az az ember, akit már egyszer elfogott a páni félelem, könnyen elveszti a fejét hasonló körülmények között később is. Nem születtem gyávának. Sokszor álltam szemben a halállal, megjártam az ismeretlent már... Wafang előtt egy kiugró, kiemelkedő ponton tartózkodtam és az ütközetet figyeltem. Egyszerre csak látom, hogy arcvonalunk közepe, amelyet a japánok áttörtek, meghátrál. Harcálláspontom veszélybe került. Tisztában vagyok vele, hogy a japánok megkerülhetnek engem. Ennek ellenére sem félek, a helyemen maradok. S ekkor elrohan mellettem egy kozák és teli tüdőből kiáltja: »Jönnek a japánok, üldöznek, meneküljön!« Én ugyan a saját szememmel láttam, hogy a japánok még messze vannak és semmi ok a menekülésre, de akaratomon kívül megrémültem és futni kezdtem. Futottam a katonákkal együtt. Teljes fejetlenségben rohantunk, összekeveredve, egymást letaposva, nem nézve még a jóbarátra sem.

E menekülés után négy napig nagyon levert voltam. Noha az erőm nem hagyott el, annyira legyengültem, hogy a végén már azon töprengtem: nekem mindegy — élek-e, halok-e. Nem ettem, alig ittam. Nyugtalanul aludtam. A legkisebb neszre felriadtam és felpattantam. Az eső, amely felfrissítette a levegőt, balzsamként hatott idegeimre.

Azóta mind gyakrabban érzek félelmet. Elvesztettem régi bátorságomat."[149]

A pánik ugyan potenciális kísérőjelensége a korszerű háborúnak, de nem feltétlenül szükséges velejárója. Sikeresen szembe lehet szállni vele, meg lehet előzni kirobbanását. Az eddigiekből adódik a következtetés, hogy lényegesen könnyebb a pánik kitörését megakadályozni, amikor még csak a helyzet mélyén lappang, viszont hihetetlenül nehéz a csapatot megfékezni és rendbeszedni, amikor már pánikba esett.

Fejtegetésünkből következik a pánik elleni harc konkrét módja is. Ezt a harcot — amely nem csupán valamiféle „oltása a tűzvésznek", hanem tevékeny harc az ember lelki ellenállóképességéért — három szakaszra bonthatjuk:

1. *Hosszú és alapos kiképzés, az erkölcsi erő, a szívósság, a harci elszántság kifejlesztése, az erkölcsi szokások és készségek kialakítása.* Ilyen értelemben olvad egybe a pánik elleni nevelés a katonák oktatásának és nevelésének folyamatával. Egyértelmű ez a katonák társadalmi motivációjának (a hazafiasságnak s az internacionalizmusnak, az

[149] G. Šumkov idézett művéből.

ellenség iránti gyűlöletnek) fejlesztésével,[150] erőnk legyőzhetetlenségébe, győzelmünkbe s fegyvereink megbízhatóságába vetett hit beoltásával; megköveteli a parancsnok iránti bizalmat, az erős fegyelmet, a kötelesség- és felelősségérzetet, a magatartás és a közös cselekvés beidegzését nehéz helyzetekben, a korszerű harci technikai eszközök alkalmazásának ismeretét, az aktív védelem begyakorlását, a pánik következményeinek ismeretét.

2. *Idejekorán vegyük észre a közelgő pánik „első jeleit", s legyünk képesek megelőzni a pánik kitörését.* Ehhez alkalmas eszközök általában a következők:

az emberek közötti hatékony politikai munka (a parancsnokok, a politikai munkások, a párt- és ifjúsági szervezetek felvilágosító, nevelő munkája); az emberek helyes beosztása, a bátorítás; a helyzet ismertetése; az ellenség iránti gyűlölet táplálása (ez elnyomja az ember félelmét); okos tanácsok, hogy adott helyzetben mit tegyenek a katonák;

pihenő időben a „prediszponáló tényezők" lehető legteljesebb csökkentése céljából a problémákról és megoldásukról adott felvilágosítások (mire számíthatnak az emberek és mire kell vigyázniuk); a katonák ésszerű foglalkoztatása (hadd érezzék, hogy tevékenyen részt vesznek a helyzet megoldásában, hogy ők — és a parancsnok — a helyzet urai és soha nem fordítva!); a rémhírterjesztők, a gyávák, az ingadozókkal szembeni meg nem alkuvó, erélyes fellépés;

a parancsnok nyugodt, meggondolt és határozott fellépése, világos és mozgósító parancsai, cselekvésének, magatartásának megnyugtató, stabilizáló és szervező ereje. (Ez

[150] „A felhívás: »Mutasd meg, hogy csehszlovák vagy!« — a nemzet dicsősége iránti felelősségérzet, az 1940. június 5-i német agresszió után pánikba esett francia alakulatok között is együtt tartotta a mi két ezredünket Franciaországban. Az előretörő német páncélos hadosztályokkal szemben a cseh ezredeknek nem volt páncélelhárító fegyverük, nem volt tüzérségük, nem kaptak légi támogatást, egy-egy emberre naponta csupán néhány töltény és néhány kézigránát jutott. És mégis — a csehszlovák ezredek beásták magukat, éjjel-nappal harcoltak, vitézül kitartottak . . ." Dolanský, J.: Kapitola z psychologie a metodiky výchovy ke kázni. — Vojenská výchova, 1947. évi 8—9. sz. — Az egészhez még csak annyit, hogy a felbomló, pánikba esett alakulatok közötti kemény kitartás — a fegyelem magasiskolája. — A szerző.

a béke idején való tevékenység feszített helyzeteire is vonatkozik, annál inkább a harctevékenységre.)

3. *A pánik kitörésének pillanatában az ember elveszti ítélőképességét, felelősségérzetét, tiszteletérzetét, s a parancsnok szavai ilyenkor rendszerint hatástalanok maradnak.* „A parancsnokok a katonák tudatos cselekvésére építenek. Eleve feltételezik a parancs helyes vételét, átgondolását és megértését — s ez már magában foglalja azt, hogy a katona lelkileg készen áll a parancs végrehajtására, aminek a katona külső beállítottságán is látszania kell. Mivel a pánikba esett emberek viselkedése fejetlen, öntudatlan, velük szemben a parancs sem sokat ér."[151] Dehát egyáltalán lehetséges-e megfékezni a kezdődő és a kirobbanó pánikot? Igen — de csakis nagyon szemléletes, szuggesztív és megdöbbentő (vagy megnyugtató) fellépéssel, mégpedig:

a parancsnok vagy más „tekintélyes személy" saját példájával (persze az ilyen példának idejében kell jönnie, addig, amíg a katonák többsége még csak az ingadozásnál tart!);[152]

151 Gillert: Panika v soudovém boji. — Lidová armáda, 1962. évi 9. sz.

152 „A rozstábla három helyen is lángra lobbant. A füst az ellenség felé húzódott. A lángok mind szélesebben emésztették a száraz, érett gabonát. A német katonák egy csoportja átugrálta a hamvadó tűzfészkeket és rendszertelenül lövöldözve, állásaink felé közeledett. A mieink megrendültek, hátrafelé nézegettek és haboztak. Megfigyeltem már, hogy amikor valaki nagyon forgatja a fejét hátrafelé, az anyit jelent, hogy inába szállt a bátorsága... Célzás nélkül, vaktában lövöldöztek. Még egy pillanat, s katonáink — egyik a másik után — hátrálni kezdtek a fedezékből. Elkúsztak vagy görnyedve elosontak. A németek kigombolt zubbonyban, sokan sapka nélkül, vad rikoltozással és lövöldözéssel ugráltak be a fedezékbe vagy átugrottak rajta. S amikor elfoglalták a védőállást, megálltak. Nem sokáig. De megálltak.

És ekkor valami olyasmi történt, olyan elképzelhetetlen, amilyen csak az álomban létezhet. Valahonnan jobbról előugratott fehér lován Szuvorov kapitány, alakja akár a márványszobor, s a katonák szeme láttára végiglovagolt, végigügetett a fedezék hosszában, magasra emelt kezében karddal. Úgy tűnt, mintha a ló meg sem érintve a földet, a levegőben úszott volna, akár a mesében. A kapitány görcsösen kitátotta száját és vad dühvel ordított valamit. Két szavát értettem meg: »Sasok! Szuvorovisták!« Repült, mint a madár, s a németek tátott szájjal bámulták. Megfigyeltem, hogyan ugrált a kanca körülöttünk a robbanó aknák között. Felágaskodott és ledobta magáról rettenthetetlen lovasát, azután rárontott a fedezékre, mint a villám és eltűnt a bozótban. Szuvorov kapitány fekve maradt a földön. De Szuvorov katonái már visszanyerték bátorságukat. Engem is megrázott erős, lángoló indulatuk. A hideg szaladgált a hátamon és libabőrös lettem. A vad, állati düh engem is magával rántott a felbőszült rohamba..." A. Andrejev idézett művéből.

a „tűzvész fészke" elleni haladéktalan, a lehető legerélyesebb és nagyon szembeötlő intézkedéssel, azok „kikapcsolásával", akik elsőként roppantak össze, s igyekeznek magukkal rántani a többieket; ebben a pillanatban a legcélszerűbb egyúttal irányt szabni a katonák következő aktív cselekvésének is (a „kijózanodás" pillanatában a legfogékonyabbak a parancsok iránt);[153]

az éppen megindult tömeggel való szembeszegülés útján.[154]

A KATONA LELKIEREJÉNEK, SZÍVÓSSÁGÁNAK ÉS ÁLLHATATOSSÁGÁNAK ALAPVETŐ FELTÉTELEI A KORSZERŰ HARCHELYZETEKBEN

A korszerű harc megköveteli, hogy a katona pszichológiai szempontból legalábbis két fő problémával meg tudjon birkózni: a testi- és lelkierő állandó készenlétének és a szüntelen életveszély miatt fellépő tartós idegfeszültség problémájával, valamint a különösen nehéz és bonyolult helyzetekben e feszültség kritikus méretű kirobbanásával.

Ismerték ezt a problémát már a múlt háborúban is. Akkor sem lehetett megteremteni a csapatok kellő ellenállóerejét és harcképességét a békebeli életnél mérhetetlenül nehezebb harci körülményekhez és a harctevékenységhez való adaptáció (alkalmazkodás) nélkül. A régi tapasztalatok arra tanítanak, hogy a normális ember el tudta viselni ezt a hatalmas változást. Beigazolódott: az ember lelki tevékenységének rugalmassága és alkalmazkodóképessége oly nagyfokú, hogy lehetőséget ad a meggondolt, megfontolt és céltudatos cselekvésre az elképzelhetetlenül

153 A katonai szempontok mellett látnunk kell a dolog humánus oldalát is: fellépésünkkel megmentjük azoknak az életét, akik különben elpusztulnának a fejvesztett menekülésben. — A szerző.

154 A hadtörténelem sok olyan esetet ismer, amikor a parancsnok a felbolydult tömeggel rendkívül erélyesen szembeszegülve megállította a pánikot, s e rövid és világos paranccsal: „Vissza!" — megtorpantotta a katonákat, akik futásban kerestek menedéket. — A szerző.

nehéz körülmények között is. Csakhogy a korszerű háború minőségileg új elemeket hoz a feszültség mindkét válfajába, mind időtartamát illetően (a veszély totális volta miatt), mind pedig ereje szempontjából (a korszerű harceszközök vélt és valóságos hatásának következtében). Vajon meg tudja-e állni helyét az ember ilyen körülmények között is? Meg tudja-e őrizni harcképességét a szó legteljesebb értelmében? Az biztos, hogy ha a pszichikumot ilyen hatásokkal rendszeresen „bombázzák", az törvényszerűen az idegrendszer funkcionális zavaraihoz vezet, és csaknem mindenki, aki hosszabb ideig e hatások alatt állt, képtelenné válik a további harcra.

Ahhoz, hogy a katona megállja a helyét a harcban, a következő feltételek szükségesek:

a) *Változatosságot kell teremteni a harci élményekben, s így elhárítani az állandó jellegű (aránytalanul hosszú) idegfeszültséget.* Mint már említettük, az embernek — hogy jó teljesítményt nyújthasson — az intenzív munka után megfelelő pihenésre van szüksége. A békekiképzés idején igyekszünk ezt a szabályt érvényre juttatni. Harc közben azonban ez majdnem lehetetlen. Az egyetlen út: elérni, hogy az ember természetesnek vegye a „tartós kísérőjelenségként" fellépő hatásokat, alkalmazkodjék hozzájuk.

A második világháborúban ezeket az állandó hatásokat a következőképpen hárították el:

az embert hozzászoktatták a harc nehéz körülményeihez (már a kiképzés során megközelítették a valóságos harchelyzetet; harcban az újoncokat tapasztalt öregkatonák közé osztották be, stb.);

a veszélynek, azaz a pszichológiai terhelésnek leginkább kitett alakulatokat rendszeresen váltották;

erős harci motivációt alakítottak ki: szívvel-lélekkel meggyűlöltették az ellenséget, felébresztették a saját erőbe és a győzelembe vetett hitet.

Ma ebből a szempontból a fő kérdés az, hogy egyáltalán lehetséges-e „levezetni" a szüntelen feszültséget, lehet-e biztosítani az egyén számára az időnkénti pszichikai pihenést? Ehhez két további kérdést kell mérlegelnünk: hasznavehetők-e még a második világháborúban alkalma-

zott pihentető módszerek, és milyen pihentető módszereké lesz a döntő szó?

b) *Csökkenteni kell az egyszeri (rendkívül erős) lelki feszültség mértékét, s ezzel a különlegesen nehéz helyzetek káros következményeit.* Közismert, hogy a katona harci feszültsége hol erősödik, hol gyengül. Feszültségén visszatükröződik az általános politikai és katonai helyzet, az anyagi helyzet, a személyes problémák és élmények dinamikája.

A lelki feszültség intenzitásának és tartalmának ilyen ingadozása (variabilitása) már a második világháborúban is tipikus tünet volt. Olyan pillanatok hatásának mérséklésére, amelyekben az izgalom a tetőfokára hágott, az alábbi módszerek bizonyultak legjobbnak:

a katona figyelmét olyan tevékenységgel kötötték le, amely idegileg megnyugtatta (például aktív cselekvés védelemben — még akkor is, ha harcászati értéke minimális volt stb.);

a harci kollektívát összeforrasztották a közös harci élmények, a kölcsönös együttműködés, egymás támogatása, az elvtársiasság révén;

a parancsnok határozottan, példás nyugalommal lépett fel;

határozott és időszerű tartalmat adtak a gyűlöletnek és erősítették a személyes felelősségérzetet.

Ma alapvető kérdésnek számít: milyen nagy erő kell hozzá, hogy a katona tudjon uralkodni önmagán, s megőrizze teljes harckészségét a harc legnehezebb pillanatában is.

A harcos ellenállóképességének két fő problémáját nem választhatjuk el egymástól. Ha a korszerű háborúban, a normális harchelyzetekben sikerül csökkentenünk az állandó feszültségérzetet — máris elértünk viszonylagos váltakozást a feszültség és a megpihentetés között. Ez a variálás később csökkenti a legnehezebb pillanatokban szerzett élmények erejét is, mégpedig oly módon, hogy gyengíti a „prediszponáló tényezőket", s az ember ellenállóbb lesz az egyszeri, nagyon erős idegmegrázkódtatással szemben.

A katona harcbeli cselekvésének és magatartásának alapvető formái

Már ismertettük a korszerű harc hatását a katonára. De vajon ezek a hatások valóban döntően befolyásolják-e majd élményeinek és cselekvésének jellegét és tartalmát? És milyen támaszt kap ezekkel a hatásokkal szemben? Milyen feltételek mellett állja meg a katona a helyét?

Induljunk ki ismét az alapvető pszichológiai törvényszerűségből: az ember viselkedése — bármely körülmények között — nem csupán az adott helyzet közvetlen tényezőitől függ; a közvetlen életkörülmények és a konkrét helyzet hatása „megtörik" az egyén belső világának „prizmáján", főleg személyiségének arculatán, jellemén. Ha fogalmat akarunk alkotni arról, hogy miképpen viselkedik majd az ember ezekben a nehéz és bonyolult helyzetekben, feltétlenül meg kell értenünk, milyen lelki mechanizmusok segítségével képes ezeket a hatásokat leküzdeni, milyen cselekvési sémákhoz igazodik.

Milyen nézetek uralkodnak erről a burzsoá katonai pszichológiában? A kérdést legbehatóbban az amerikai katonai pszichológia tárgyalja. Abból a tényből indul ki, hogy az embert mindennemű tevékenységében szükségletei kormányozzák. A szükségletek egyrészt öröklöttek (éhség, szomjúság, légzésigény, szexuális szükséglet, alvás iránti szükséglet, munka és az önfenntartás igénye), s ezekhez a primér szükségletekhez csatlakozik az ember alapvető lelki élete (az érzékelés, az érzelem, a reflexcselekvés); másrészt viszont léteznek szekundér, vagyis az élet során, az emberi társadalom keretében szerzett, kialakult szükségletek. A szekundér szükségletek (támadás szükséglete, társaslét, önvédelem, vallásosság) kapcsolatban állnak a gondolkodással, a társadalmi érzelmekkel, az ember jellembeli tulajdonságaival — s „kifinomítják", „humanizálják" a primér szükségleteket is. De ha az ember különösen nehéz körülmények közé kerül, amelyekben már élete is kockán forog, akkor tulajdonképpen a legalapvetőbb szükségletei forognak kockán. Ilyen körülmények között az ember leveti magáról a társadalmi „kultúrmázt", sutba dobja lelki emelkedettségét (kötelezettségérzetét, tiszteletét, öntudatát, felelősségérzetét), s a legalacsonyabb rendű szükségleteinek megfelelően, vagyis ösztönösen, impulzívan cselekszik. Ez a felfogás jellegzetesen tükrözi azt a hagyományos pszichológiai nézetet, amely szerint a nehéz viszonyok legelsősorban azokat a lelki funkciókat érintik, ingatják meg és „gátolják meg", amelyek filogenetikailag (a törzsfejlődés szem-

pontjából) a legfiatalabbak — pl. a gondolkodást, s a hozzá kapcsolódó erkölcsi érzéseket, jellembeli tulajdonságokat; ebből is látszik, hogy itt a legkevésbé „megerősödött", s egyúttal a legérzékenyebb funkciókról van szó (Jackson sémája szerint). A nehéz helyzetek hatását az emberi gondolkodásra egysorba helyezik pl. az alkohol hatásával.

A burzsoá katonai pszichológia szerint a legnehezebb harchelyzetekben a legmagasabb rendű pszichikai funkciók „kikapcsolódnak" a tevékenységből, s az ember a biológiai impulzusok alapján, többnyire a meggyökeresedett szokások és beidegződések alapján cselekszik.

Csakhogy maga az élet meggyőzően bizonyítja ennek a felfogásnak ingatag voltát.

A sok közül csak egy példát említsünk — Leningrád hős védőinek példáját. A második világháborúban a tömegek számára aligha lehet rosszabb körülményeket, erősebb és hosszabb idegfeszültséget elképzelni, mint amilyenben a leningrádi polgároknak a város bekerítésétől számítva 900 napon át részük volt. Életveszély? Csupán 1941. szeptemberében, októberében és novemberében több mint 100 ezer gyújtó- és 3000 robbanóbombát dobtak a városra a fasiszta repülők.[155] Testi és lelki nélkülözés? Kegyetlen, északi telek egyetlen darab szén nélkül és hosszan tartó éhezés napi 25 dekás kenyér fejadagon! (Leningrádban 632 253 ember halt éhen.) A leningrádi blokád legnehezebb időszakaiban a testi megerőltetés gyors kimerüléshez vezetett, csökkent az észlelés és a testi érzékenység, lelassult a gondolkozás, esett a koncentráló képesség, a fokozott ingerlékenység és az apátia állapotával is találkozni lehetett, de pszichózis nagyon ritkán fordult elő.

Az akarat fő iránya, hogy a várost megvédjék és az ellenséget megsemmisítsék, nem változott, intenzitása nem csökkent. A szovjet ember teljesen megőrizte erkölcsi arculatát. Minden gondolatukat, érzelmüket és tettüket az ellenséggel vívott kegyetlen harcra összpontosították.[156]

Milyen tehát a legnehezebb életkörülmények hatására beálló pszichikai változások folyamata? A kísérleti kutatások éppúgy, mint az életből vett tények igazolják, hogy nem lehet horizontálisan felosztani az ember cselekvésé-

155 Szkrido, M. L.: Moralnij faktor v Velikoj otyecsesztvennoj vojnye. Moszkva. 1959.

156 Brožek, J.: Přehled experimentálních studií vlivu nedostatečné diety na chování. Československá psychologie, 1961. évi 1. sz.

nek sémáját (tehát nem lehet határozottan külön választani az alacsonyabb rendű, alapvető, biotikus szükségleteket a szükségleteknek és a cselekvésnek a társadalmi lét hatására kialakított motívumaitól, s nem lehet azt állítani, hogy a „felsőbb rétegek" az embert csak a normális szituációkban irányítják, egyébként pedig abszolút törvényszerűen csődöt mondanak); a felosztás csakis vertikálisan, a konkrét helyzet megoldásának szempontjából történhet. Röviden szólva: minden cselekvésben érvényesül az agykéreg és a kéregalatti állomány funkciója (tehát a született hajlam és a kinevelt motiváció, a tapasztalat). Továbbá a nehéz viszonyok között edzett szervezet „levet" minden fölösleget, amire az adott helyzet megoldásában szubjektíve nincs szüksége; a védekező gátlás ebben az irányban fejlődik ki. Annak az agyi szférának a teljesítménye, amelynek segítségével az ember az adott helyzet megoldásának kulcsát keresi, normális vagy még fokozott is. Ez annyit jelent, hogy az ember az ilyen helyzetre a célszerű viselkedés specifikus rendszerével reagál; a gondolkodás, az érzékelés és a cselekvés mind-mind a helyzet megoldására irányul. Magától értetődő, hogy ha hiányzik a mélyen belénk nevelt felelősségérzet, elvtársiasság, ellenség iránti gyűlölet stb., akkor mindezt sehogyan sem lehet a célszerű viselkedés rendszerébe beépíteni. Ami csak a felszínen létezik, ami az ember számára csupán „szükséges rossz", az összeomlik, s akkor az ember feltárja igazi énjét. Ami általában az emberi tevékenység fő hajtóereje, az mindig megmarad. Minden attól függ tehát, hogy milyen erősek a társadalmi (a kialakított) kötelékek szálai, és milyen mélyek az egyéni (biotikus) motívumok, *lényegében* az embernek önmagához és másokhoz (a társadalomhoz, a közösséghez) való viszonyától.

Végső soron az ember viselkedését mindenféle helyzetben (tehát a legnehezebb, legbonyolultabb helyzetben is) az alábbi, egymással dialektikus kölcsönhatásban álló tényezők határozzák meg:

a személyiségnek — mint társadalmi lénynek — a „vele

született alapja" és a nevelés során kiformált erkölcsi arculata;

a közvetlen, konkrét helyzet hatása az ember érzékelésére, gondolkodásmódjára és érzelmeire.

Állíthatjuk tehát, hogy a katona ellenállóképességét, vagyis cselekvésének és viselkedésének módját a jövendő harchelyzetekben is két körülmény együttese határozza meg:

Először, hogy a jellegzetes stress-helyzetben mennyire képes uralkodni „alacsonyabb rendű pszichikai funkcióin", mennyire tudja elnyomni azok negatív megnyilvánulásait, képes-e arra, hogy ne essék hatalmukba, s minden körülmények között meggondolt és megfontolt cselekvéssel lásson hozzá a helyzetből adódó feladatok megoldásához. Ez egyrészt a korábbi nevelés és kiképzés egész rendszerétől, másrészt a megoldandó feladat, a közvetlen környezet „erősítő mozzanataitól" függ (a közösségi erő segítségétől, a cselekvés, a vezetés módszerétől, a felháborodástól, melyet az ellenség vadállati módszerei keltettek stb.).

Másodszor az, hogy milyen „magasabb rendű pszichikai funkciókat" alakított ki a társadalom az ember belső világában a cselekvés döntő befolyásolására. Persze a „magasabb rendű pszichikai funkciók" is irányulhatnak a személyes érdekek, a saját, egyéni elképzelések és biológiai alapszükségletek kielégítésére. Például az emberi akarat irányulhat vagyonszerzésre vagy karrierre, amelyért az ember — amint ezt Jack London számos regényében oly találóan megírta — hatalmas akadályokat képes leküzdeni és embertelen szenvedéseket tud elviselni, ha ez az érvényesülés egyetlen útja. De ha aztán az ilyen „superman" harc közben csalódást okoz kenyéradójának, akkor az nem azért történik, mert talán valahol „elakadt" volna a magasabb idegtevékenysége, s csupán „tudat alatt", a legalantasabb ösztönök hatására cselekedett (habár ez sincs kizárva), hanem azért, mert az ember „magasabb rendű" és „alacsonyabb rendű" tevékenysége, vagyis személyiségének társadalmi és biológiai oldala itt olyan jellegű egységben lép elő, hogy az illető nem látja: miért kellene másképp cselekednie — s nincs kellő belső indítéka a közvet-

len helyzet tényezői elleni belső harc győzelmes megvívására.

Látjuk, hogy mindkét csoportban igen erősen érvényesül az ember korábbi életének hatása. *Az iskoláztatás, a nevelés egész addigi tartalma és rendszere olyan vértezet, amely képessé teszi az embert, hogy győztesen vívhassa meg kemény „belső harcát" a korszerű fegyveres harc legnehezebb pillanataiban.*[157] Ez az alapja a legnehezebb csatának, amelyet önmagunkkal és önmagunkért vívunk, s amelyen mindenkinek át kell esnie. Méltán mondhatjuk, hogy a katona harcbeli pszichikai ellenállóképességének *előfeltételei* társadalmi helyzetében és katonai kiképzésében jönnek létre, de hogy mennyire *ellenállóképes,* azt közvetlenül a harc körülményei (a belső élmények és a harci motívumok) döntik el. A katona erkölcsi erejének és ellenállóképességének a korszerű harccal kapcsolatos problematikáját tehát ebből a szempontból kell vizsgálnunk; vagyis külön kell választanunk a katona harci ellenállóképességének alapfeltételeit, amelyek tartósabb, általánosabb jellegűek azoktól a fő körülményektől, amelyek a katona ellenállóképességét a konkrét, közvetlen helyzetben biztosítják.

A katona lelkierejének és ellenállóképességének forrásai

Az amerikai katonai szakértők behatóan tanulmányozták katonáik ellenállóképességét a koreai háború idején, és reális, de számukra katasztrofális következtetésre jutottak:

„A háború első évében valóban megrázó tény volt az arcvonal mögötti börtönök lakóinak nagy száma, akiket gyávaság miatt büntettek meg... Ebben az időben sok alakulat nem állta meg helyét a tűzharcban és megfutamodott. Gyakran tévedtek. Azt hitték, hogy a szomszédot vagy valamelyik más csoportot az ellenség sem-

[157] A veszély visszahatása az embernél a kölcsönös harc komplexumában jelentkezik, az örökölt védekező reflexek, az egyén erkölcsi tulajdonságai, harci tapasztalatai, a közvetlen környezet pillanatnyi állapota és hatása következtében lép fel. — A szerző.

misítette meg, holott a valóságban abban az időben, amikor az ellenség támadott, az illető csoport katonai értelemben már nem létezett. A legénység nem volt hajlandó kölcsönösen segíteni egymást. A 400 fős csoportok tömegével adták meg magukat. Úristen, ennyi emberrel mekkora sikereket lehetne aratni, ha mindegyiknél csupán egy-egy husáng volna! A háború első hónapjaiban kétszer annyi volt a „nem harci" jellegű veszteségünk, mint amennyit a harcban szenvedtünk. Nem csoda aztán, ha a foglyok úgy viselkedtek, mint a madzagon rángatott figurák."[158]

Lehet-e ennek a gyatra ellenállóképességnek az okát csupán a harchelyzetben keresnünk? Magától értetődően, nem. Általában a katona ellenállóképességének alapja a harc során — és különösen a korszerű harcban — az az erkölcsi vértezet, amelyet a korábbi nevelésből hoz magával. Az emberi „pszichikai funkciók" mindkét alapcsoportjának erős, szilárd és tökéletes vértezettségéről van itt szó, amely legalábbis az alábbi feladatokat követeli meg:

a) Olyan erős és tudatos beállítódást és olyan erős érzelmeket kell kialakítani, amelyek a legnehezebb helyzetekben is képesek döntő szerepet játszani az ember cselekvésében (vagyis képesek megszabadítani őt az élettani alapszükségletek negatív hatásától). Itt tehát elsősorban a *cselekvés motivációjának* (a beállítódás és meggyőződés) tartalmára és erejére gondolunk.

b) Céltudatosan és módszeresen hozzá kell szoktatni az embert a fáradságos és sokat követelő, kemény helyzetekhez, a fegyelmezett és meggondolt cselekvéshez, amelynek során újra és újra megtanulja elnyomni a biológiai alapszükségletek elemi megnyilvánulásait; megtanul uralkodni pillanatnyi indulatain, fejleszti akaraterejét, s okosan és megfontoltan irányítja cselekedeteit. Ily módon már a béke idején folyó kiképzésben a meggondolt cselekvésre és a közvetlen harchelyzet szuggesztív hatásaival szembeni ellenállásra kell nevelnünk a katonát, azaz „meg kell tanítani" őt arra, hogyan lehet erős akarattal elfojtani az ösztönös reakciók iránti hajlamot.

A kettő közül az első a fontosabb, mert az fejezi ki az

[158] Kinkead, E.: In Every War But One. New York

ember cselekvésében „a magasabb rendű pszichikai funkciók" vezetőszerepét. Az emocionális reakciók akaraterővel való elfojtása azonban nem elegendő. Döntő kérdés, hogy milyen motivációval szorítjuk háttérbe azokat. Először is vessünk egy pillantást a harcra serkentő motiváció problematikájára, mint a lelkierő és az ellenállóképesség fő forrására.

A harctevékenység általános motivációja

Az embernek a stress-helyzetben való viselkedésére és helytállására döntő jelentőségű az a mód, ahogy cselekvéséhez, embertársaihoz, a társadalomhoz viszonyul. Ebben a viszonyulásban (beállítódásban) gyökerezik az emberek közötti fő individuális különbség. Az emberi öntudat e leglényegesebb részének befolyásolása fontos nevelési probléma. A beállítódás motiválja az ember magatartását és cselekvését. A motívumok az indítékok, azok az erők, amelyek az embert cselekvésre késztetik. A motívum cselekvésre késztető hatékonyságát csak egy másik motívum nyomhatja el. Az embernél a fő motivációs erő az emberi érdeklődés és az emberi szükségletek.

Ha meg akarjuk oldani a motívumok problémáját, az ember alapvető szükségleteiből kell kiindulnunk. (Ahhoz ugyanis, hogy az ember létezhessen, táplálkoznia, öltözködnie — az éghajlat kedvezőtlen hatásai ellen védekeznie — kell, s különféle kapcsolatba kell lépnie embertársaival.) Az embert szükségletei serkentik tettekre, cselekvésre. Kifejlesztik aktivitását és arra kényszerítik, hogy igyekezzék előteremteni mindazt, amire szüksége van. A szükséglet iránti érdeklődés abban az irányban fejlődik, amerre az adott szükséglet kielégíthető; és ez sokféle irányban és módon történhet.[159]

159 Mutassuk be ezt a problémát egy példán: A fiatalok tipikus szükséglete, hogy „ki akarnak emelkedni" a környezetükből, meg akarják mutatni, mit tudnak. Kitűnhetnek a kiképzésben, a tanulásban, a sportban, a kultúrmunkában, a művészetben, a lányoknál aratott sikerekben, a táncban, csínyekben stb. Az, hogy a fiatalember eléri-e a célját (a kiemelkedés utáni vágyának lecsillapítását) s hogyan és hol éri el — ez nemcsak rajta

„A szükségletek — képletesen szólva — azok a motorok, amelyek az embert a legkülönfélébb irányokban cselekvésre hajtják. Megfelelő szükségletek nélkül az ember semmit sem tenne. Bármiféle tettét analizáljuk, a végén mindig rátalálunk arra az erőre — a szükségletre —, amely cselekvését életre keltette."[160]

Az érdeklődés és a szükségletek között dialektikus összefüggés van. A megismerés folyamatában egyidejűleg keletkezik értelmi, érzelmi és cselekvési kapcsolat az újonnan megismert tárgyakkal és jelenségekkel. Az új tárgyak és jelenségek az ember szemében meghatározott jelentőségre tesznek szert, lekötik érdeklődését. Az érdeklődés viszont új szükségletekhez vezet, az új szükségletek keletkezésének motivációs erejévé válik, s ezek az újabban keletkezett szükségletek (igények) aztán új mélyebb érdeklődést motiválnak.

A szükségletek ilyenformán mind jobban növekednek, differenciálódnak, terjednek és felölelik mindazt, ami az adott egyén számára az élet fenntartásához és fejlődéséhez nemcsak anyagi, hanem társadalmi és kulturális szempontból is nélkülözhetetlen.

Az ember születésétől fogva társadalmi lény. Azok a körülmények, amelyek között az egyén életét leéli, cselekvésének meghatározott motívumait (indítékait) váltják ki. A gyáva is vihet véghez „hőstettet", ha a körülmények rákényszerítik.

„... Az életkörülmények által létrehozott indítékok alkotják azt az »építőanyagot«, amelyből összetevődik a jellem. Az ösztönző, a motívum: a genezisében vett jellem tulajdonsága. A motívumnak (ösztönzőnek) ahhoz, hogy a személyiség benne rögződött, »sztereotipizált« tulajdonsága legyen, generalizálódnia kell ama helyzethez képest, amelyben először megjelent, ki kell terjednie mindazokra a helyzetekre, amelyek a személyiség viszonylatában lényegi vonásaikban egyneműek az előző helyzettel ..."[161] A jellem

múlik, hanem a környezetén is, amelyben él. A szükséglet azonban megköveteli kielégítését. Ellenkező esetben az ember feszültsége elhatalmasodik, ami vagy helytelen útra, a kompenzációhoz való meneküléshez vezet: álomvilágba vagy szökéshez, parancsmegtagadáshoz, csínyekhez — vagy pedig neurotikus zavarokban nyilvánul meg. — A szerző.

[160] Jurovský, A.: Psychologia osvetovej práce. Martin, 1958.

[161] Rubinstein, Sz. L.: Lét és tudat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 286. old.

tulajdonságai tehát az egyénben hasonló körülmények között jelentkező indítékok, tendenciák, motívumok.

Az egyes motívumokból az életkörülmények alakítják ki az ember magatartásának tendenciáját, jellembeli tulajdonságait képező tartós életelveit, tipikus vonásait. Azután, hogy az adott helyzetben mely motívumok kerekednek felül, az nemcsak a helyzettől függ (például harc közben nemcsak attól, hogy a katona milyen veszélybe kerül, vagy milyenek a külső akadályok okozta nehézségek, amelyeket le kell gyűrnie), hanem éppen a magatartásnak a nevelés során kialakult beállítódásától — a jellembeli tulajdonságoktól. Ez az a fő erő, amelyen az adott helyzet objektív tényezői „megtörnek". S éppen a jellemnek ez a tendenciája forrása azoknak a tetteknek, amelyek a katonát hőssé emelik, holott ő tulajdonképpen csak a nevelésének, „belénevelt természetének" megfelelően cselekedett. Ennek az emberi motivációnak az alapja: a társadalmi rend, az ember erkölcsi-politikai arculata, s a konkrét környezetnek — amelyben élt és él — céltudatos és ösztönös nevelőhatása.

Ezért nem elegendő, ha csupán „arra neveljük" az embert, hogy uralkodni tudjon magán és akaraterejével szembeszegüljön a korszerű harc negatív hatásaival. Ezek a hatások olyan erősek, hogy az ilyen ember a harc közben feltétlenül alul maradna velük szemben. A kérdés az, hogy az ember miféle indítékokkal megy a harcba! Az értelem és az érzelem egysége — amely az ember meggyőződésében, tetteinek motivációjában tükröződik — legfőbb szabályozója a cselekvésnek. És mivel a harc társadalmi ügy, az önmagához és az eseményekhez való viszony a döntő motivációs erő ahhoz, hogy a katona a harcban kitartson, helytálljon[162] (vagyis, hogy harci tetteit és élményeit személyes vagy társadalmi gondolatok, indítékok

[162] Az ember társadalmi öntudatának fokát társadalmi kötelességtudatán és személyes felelősségérzetén lehet lemérni. Ez mutatja meg, mennyire képes leküzdeni a biológiai alapszükségleteket és a közvetlen individuális érdekeket; vagyis az elszántság és az ellenállóképesség éppen azért döntő kérdés a harc idején, mert harc közben az össztársadalmi érdekek dominálnak. — A szerző.

befolyásolják-e). A reménységek, célok és motívumok, amelyekkel a katona a háborúba indul, jelentős mértékben eldöntik, hogy mennyire lesz képes legyőzni a háború borzalmait.

Ha megkérdezzük, hogy az amerikai katonákon miért hatalmasodott el a második világháborúban oly gyakran a tömeges félelem és a „harctéri idegesség", akkor a katonai pszichológusok így válaszolnak: „Az amerikai katonának édes-kevés köze volt a háborúhoz... szemmel látható volt az érdektelenség a fegyveres harc amúgyis vitatható céljai iránt... a katonákat nem ragadta magával a hazafiság eszméje, s nem voltak hajlandók alárendelni személyes érdekeiket az eszményi céloknak és értékeknek."[163] Amikor meg akarták tudni tőlük, vajon azt gondolják-e, hogy „ebben a háborúban nincs értelme harcolni", nagyon sokatmondó válaszokat kaptak:

A megkérdezés helye és ideje	Nagyon gyakran	Időnként	Nagyon ritkán	Mindig	Nem válaszolt
	úgy gondolta, hogy nincs értelme a harcnak.				
1943—44-ben — három hadosztály a Csendes-óceán térségében, egy hadosztály Európában	11%	32%	24%	32%	1%
1945 áprilisában — az Olaszországban harcolt katonák	16%	33%	26%	21%	3%

A válaszokból nyilvánvaló, hogy az amerikai katonák többségénél hiányzott a legfontosabb harci motívum, tehát a fő támasz a harchoz; „az eszményi motiváció náluk a minimumra csökkent... csak az volt az érdekük, hogy megmentsék a bőrüket".[164] Csak a legközelebbi jövő járt az eszükben, a közelgő harcra várakozva azon törték a fejüket, miképpen legyenek majd biztonságban, hogyan ússzák meg épségben; az ennivalón, az alváson, az időjárá-

[163] The American Soldier, Combat and its Aftermath. Princeton, 1949.
[164] Ugyanott.

son, a kitüntetésen és a nőkön járt az eszük, s a harchelyzetek veszélyeit nagyon a szívükre vették. Az ellenség iránti gyűlöletük nem a japánok, illetve a németek társadalmi rendszere, politikája, hadicéljai elleni gyűlölet volt, hanem ösztönös düh az ellen, aki — a harc során — pillanatnyilag az ő életüket fenyegette.[165]

Ugyanakkor egészen világos, hogy hol kereshetjük az ellenállóképesség, az elszántság és a hősiesség gyökerét a szovjet katonánál. A Nagy Honvédő Háborúban az egyéni és a társadalmi célok egysége, a kommunista eszme erkölcsi és anyagi ereje, a szocialista ember jelleme volt a forrása a védelem szívósságának, a támadások lendületének, a partizánmozgalom erejének, a körülzárt városok határtalan hősiességének és a leigázott Európát felszabadító hadműveletek sikereinek.

Melyek azok a „magasabb rendű pszichikai funkciók", amelyek garantálják a katona helytállását az atomháborúban, s kellően csökkentik a harc negatív lélektani következményeit? Erre a kérdésre határozottan ezt válaszolhatjuk: a cselekvésnek, az állásfoglalásnak és a jellemnek olyan motívumai, amelyek az embert arra késztetik, hogy egyéni érdekeit alárendelje a társadalmi haladásért vívott harc céljainak, amelyek arra késztetnek, hogy az ember fennmaradásának és szaporodásának biológiai szükségességét valóban emberi módon — a társadalom életének fenntartásával és továbbvitelével egységben fogja fel.

A harci körülmények elviselésének potenciális képessége

A katona elszántságának és ellenállóképességének fő forrása a cselekvés motivációja. Ennek ereje attól függ, hogy a konkrét harc céljai milyen mértékben tudatosultak a katona gondolkodásában. Ez azonban önmagában még nem elegendő. A katona ezenkívül kénytelen a nehéz helyzetet és a mostoha körülményeket eltűrni, meg kell tanulnia szembeszállni a különféle stress-helyzetekkel, edződnie és acélozódnia kell a kiképzés során, hogy — idegrendszeri adottságainak megfelelően — képes legyen

[165] Nem érdektelen, hogy az amerikai katonák jobban gyűlolték a velük szovetséges franciákat, mint a németeket, akik ellen harcoltak. — A szerző.

a harcfeladatok végrehajtására, tudatosan, megfontoltan, pontosan és fegyelmezetten, még az igen nehéz harckörülmények között is.

Az ember képességeinek kérdése nemcsak a katonai pszichológia, de általában a pszichológia egyik legidőszerűbb problémája. A képesség fogalmán a pszichológiában „olyan pszichikus tulajdonságok komplexumát értjük, amelyek alkalmassá teszik az embert meghatározott fajtájú, történelmileg kialakult, társadalmilag hasznos szakmai tevékenységre".[166] Az ember minden egyes képessége egy *bizonyos szempontból* hasznos képesség, és szorosan kapcsolódik társadalmi szerepéhez. A korszerű harcban való helytállás potenciális képességén azt a képességet értjük, amely lehetőséget ad a katonának, hogy hivatásos tevékenységét, vagyis a korszerű haditechnikai eszközökkel vívott harctevékenységet még az atomháború legszörnyűbb pillanatában is végrehajtsa. A korszerű harcban való helytállás problémája hasonló általában a képesség problémájához is. Minden képesség „a tevékenység követelményei és az ember neuropszichikai tulajdonságainak komplexuma közötti összhang kifejezése, amely tulajdonságok a tevékenység magas fokú mennyiségi és minőségi produktivitását biztosítják. Mindennemű tevékenység bonyolult folyamat, és sokféle követelményt állít az ember elé. Ha a személyiség tulajdonságainak rendszere összhangban van a követelményekkel, az ember sikeresen, magas szinten képes a megfelelő tevékenység elvégzésére. Ellenkező esetben cselekvésképtelen. A képességet tehát úgy határozhatjuk meg, mint az emberi személyiség tulajdonságainak a cselekvés körülményeihez mért és a cselekvés sikerét biztosító összességét."[167]

A harci nehézségek elviselésének képessége tulajdonképpen a harckészség egyik alkotóeleme. Ha a katonáról kijelentjük, hogy képes a korszerű harcra, ezzel magától értetődően utalunk rá, hogy ugyancsak képes annak nehézségeit, nélkülözését is elviselni. Az atomháború lélektani hatásával szembeni ellenállóképesség kialakítása tehát egyértelmű a harckészség kialakításával (harctevékenység folytatásával bármilyen nehéz harchelyzetben).

De hogyan alakítsuk ki ezt a harcképességet?

A. Leontyev arra a következtetésre jutott, hogy az emberek különféle anatómiai-fiziológiai adottságokkal rendelkeznek, és így

166 Rubinstein idézett művéből. 283. old.
167 Kovaljov, A. G.: Některé otázky teorie schopnosti. — Československá psychologie, 1962. évi 5. sz.

képességeiket nem egyforma vele született alapokra „építik", s ezekből sokféle képesség nőhet ki. Ezek a képességek, az egyén individuális fejlődése során a társadalmi környezet hatására alakulnak ki, s a fejlődésnek társadalmi lényeggel és jelleggel, társadalmi-történelmi eredettel bíró új képződményei.[168] Az ember az új konkrét cselekvésében (pl. harctevékenységben, a harcban), a már korábban megszerzett, a korábbi tevékenysége közben megerősített pszichikai folyamatokra épít (a korábbi cselekvésekből hozza át a konkrét, új tevékenységbe a cselekvés és a megoldás szerzett képességét); a cselekvésnek ez a konkrét fajtája tovább fejleszti a képességet. Ez annyit jelent, hogy a konkrét tevékenység a cselekvés általánosított formájába megy át, olyan módszerré alakul, amely elvonatkoztat a különleges feltételektől.

Az ember cselekvésének következményei nemcsak azokban az objektumokban testesülnek meg, amelyet alkotott, hanem magában az emberben is — s ily módon fejlesztik a további cselekvésre való képességét. Ha az ember megtanulja, hogyan vigye végbe tetteit az állandóan nehéz és nagy erőfeszítést követelő helyzetekben, egyidejűleg kialakítja magában a nehézségek és akadályok leküzdésének képességét is. Csakis az igényes feladatok megoldása során fejlődik az ember. A katonával szembeni szigorú követelmény tehát része, illetve alapvető feltétele a harcban való helytállás és a katonai szakképzettség kifejlesztésének.

A korszerű háborúban képesnek lenni a harcra, s egyúttal megfelelő elszántságot, ellenállóképességet tanúsítani a stress-helyzetekben — ez nem tartozik az ember eredeti adottságai közé. Az ember nem születik ellenállóképesnek és elszántnak; a társadalomban és a társadalmi környezet hatására, saját individuális élete folyamán formálja magát ilyenné. Lelki ellenállóképessége a harcban — a saját tevékenységének általánosult motívumain kívül — alapjában véve attól függ, hogy mennyire nehéz feladatok elé, milyen igényes helyzetekbe állította a társadalom, egyszóval: a kiképzés során mennyire edzették meg a korszerű harcra. *Az ellenállóképességet az ember ama tevékenység során szerzi meg, amelyet igényes és bonyolult feltételek között visz végbe, s amely tőle ezt az ellenállóképességet megköveteli. Az ember az ilyen cselekvés közben:*

[168] Leontyev, A. N.: O vytváření schopností. — Československá psychologie, 961. évi 1. sz.

megismeri a harci technikai eszközök, a harcostársak tulajdonságait, a saját erejét és lehetőségeit;

erejét a tevékenység követelményeihez igazítja (a békekiképzés idején is a harci körülményekhez);

kialakítja és formálja a hiányzó, illetve fejletlen tulajdonságait.[169]

Így formálódik a katona a kemény békekiképzés alatt, így képes megküzdeni a bajokkal, uralkodni önmagán, kitartani a fokozott nehézségek idején, szembeszállni a vészszel, legyűrni a félelmet, így képes elszántan, ötletesen teljesíteni feladatát — a lehető legnagyobb nehézségek közepette is. És éppen ez az, amit mi a harci nehézségek elviseléséhez szükséges potenciális képességnek nevezünk. Az egész élet folyamán kimunkált ellenállóképesség meghozza a maga gyümölcsét, a legkeservesebb életkörülmények között is.

A korszerű harc hatásaival való szembeszegülés képessége nem származhat máshonnan, csak az ember kemény, konkrét tevékenységéből, amely ezt a képességet feltétlenül megköveteli, s amely nem létezhetik nélküle; ez az alaptétel felbecsülhetetlenül fontos a speciális képességek kialakításához és nélkülözhetetlen a harcban a különleges harci beosztások eredményes betöltéséhez. A mi kötelességünk a harcra való felkészítésben, hogy megteremtsük az ellenállóképesség és az elszántság ama potenciális előfeltételeit, amelyek maga a képesség alkotóelemei. A Szuvorov-féle elv, amely szerint „több verítéket a gyakorlótéren, kevesebb vért a harctéren", valamint az a mondása, hogy „a kényelemtől elpártol a bátorság" — ma is érvényes.

„Minden képesség struktúrával rendelkezik. Ebben a struktúrában meg kell különböztetnünk a támasz tulajdonságokat, a vezető tulajdonságokat és végül bizonyos hátteret, illetve bizonyos segédeszközöket."[170] Hasonló a helyzet a korszerű harc elviselésének képességével. Eszményi emberek nincsenek. Mindenkinek megvan a maga

169 Kovaljov, A. G. idézett cikkéből.
170 Ugyanott.

„gyengéje". Ezért a harcban való helytállás képességét csakis igazán mély alapokra szabad építenünk: a támasz tulajdonságokra — azokra az önfenntartó ösztön transzformálásán alapuló indulatokra, amelyek szenvedélyes felháborodást keltenek a veszély hordozói ellen és aktív cselekvésre késztetik az embert. (Lenni vagy nem lenni a kérdés, tömören mondva, ki kit győz le.) A vezető tulajdonságokra, amelyek nevelés és kiképzés folyamatában alakulnak ki és erősödnek; s amelyek összességükben a stresshelyzetek negatív hatásával szembeni helytállás képességét jelentik:

a harc igazságosságába vetett meggyőződés, a győzelembe vetett erős hit és az ellenséggel szembeni gyűlölet;

az erős kötelességtudat és a felelősségérzet;

az a tudat, hogy a parancsot teljesíteni kell;

a kezdeményező készség, a leleményesség, a találékonyság;

bizalom az elvtársak és főleg a parancsnok iránt és a saját képességünkbe vetett bizalom;

a váratlan ingerekkel szembeni emocionális ellenállóerő;

a különféle félelmi állapotok — nagyobb nehézségek nélküli — beidegződött leküzdése;

a bonyolult körülmények közötti tevékenység automatizált begyakorlottsága (jártasságok, készségek);

a nehézségek legyőzésére irányuló akarat, a kitartás, a határozottság és a bátorság;

az önuralom, az elhatározás művészete, a fegyelmezett magatartás.

A béke idején folyó kiképzés alatt ezeknek a tulajdonságoknak, valamint a jó testi erőnlétnek az alapján fejlődik ki a katonának az a képessége, hogy a korszerű harc stress-helyzeteiben is tud harcolni. Az ilyen cselekvés folyamán a megismerési folyamatok, az érzések, az akarati cselekvés, s a jellemvonások területén egész sor kvalitás alakul ki, amelyeket — az adott ember erejéhez és lehetőségeihez képest — maga a cselekvés követel meg (ha viszont nem a fokozatos szoktatás és edzés útján haladunk, épp az ellenkezőjét érjük el: az ember összeroppanását).

A katona ellenállóképességének közvetlen támaszai a stress-helyzetekben

A harchelyzet azzal, hogy hatásaival közvetlenül és közvetve fenyegeti az ember létét és állandóan roppant nehéz feladatok elé állítja, rendkívül erős lelki feszültséget ébreszt és aktivizálja az alapvető biológiai szükségleteket. A közvetlen impulzusok különösen a korszerű háború kezdeti időszakában lennének elképzelhetetlenül erősek. Még a politikailag legöntudatosabb, a háború céljait teljes egészében magáévá tevő, jól képzett és a békekiképzés legnehezebb körülményei között alaposan felkészített katona is komoly problémákkal fog megküzdeni a harcmezőn, mert a kiképzés nem készítheti fel őt rá, hogy

ne érezzen erős félelmet,

már a kezdettől fogva kellően gyűlölje az ellenséget,

elegendő tapasztalata legyen, hogy miképpen óvhatja meg magát, s hogyan oldja meg feladatait,

képes legyen elképzelni mindazt, ami reá vár — hogy felfogja a környezet különféle ingereinek reális tartalmát és „harckedve" támadjon.

Így aztán az ember többet törődik majd a saját sorsával, mint a feladatával, a közösség céljaival. Elégtelen alkalmazkodás miatt könnyen a közvetlen élmények hatása alá kerülhet. Ha pedig az ember enged élményei negatív hatásának, és nem képes eleget tenni kötelességének, nehezen áll helyt a harcban. Az első harci élmények hatásai a legsúlyosabbak és döntően befolyásolják[171] a katona to-

[171] Érdemes megszívlelni azokat a nézeteket, amelyekkel az egykori csehszlovák hadtest parancsnokainál találkoztam. Azt mondták: „Mindig hagyni kellene, hogy a csapatok első ízben gyenge, náluk számbelileg is gyengébb ellenséggel ütközzenek meg. Hadd erősödjék meg az erejükbe vetett bizalom, a győzelembe vetett hitük, érezzék át azt szívvel-lélekkel. Azután már kitartanak a velük egyforma erejű ellenséggel szemben." Itt nem csupán arról van szó, hogy a katona enyhe formában, nem túl erős emocionális élmények útján küzdje le félelmét és az ahhoz kapcsolódó cselekvésképtelenséget. Az erők mozgósításának, a cselekvés aktivizálásának soha nem szabad a félelemből erednie, hanem mindig a cselekvés során előálló „harci felindulásból". A katona mindig érez feszültséget, de ez nem elég; az kell, hogy a saját félelmi hangulatából a közelgő harc „hírére" jöjjön aktív felindulásba és vesse magát dühösen a küzdelembe, és soha ne úgy, hogy „harcol, mert nem tehet másként". — A szerző.

vábbi viselkedését. Ilyenkor a lehető legnagyobb segítséget kell kapnia, nemcsak azért, hogy egyáltalán megállja a helyét, hanem főleg azért, hogy magára találjon, megbízzon a társaiban, a parancsnokában és érezze a zárt harci szervezet erejét. Az első harcokban az ember és a közösség vagy megacélozódik, vagy a harchelyzet lelki megrázkódtatást okozó hatása alá kerül. Ez utóbbi különösen az olyan emberre érvényes, akinek érzelmeit és képességeit nem készítették fel a fegyveres küzdelemre. Ebből persze még nem következik, hogy a katona a veszélyes helyzetből feltétlenül elmenekül. Hiszen a menekülés már önmagában véve is nagyon veszélyes (és aki józan gondolkodásának parányi részét megőrizte, jól tudja ezt) Azok, akik a helyzet szörnyű hatása alá kerülnek, többnyire „kővé válnak", s csak akkor kezdenek menekülni, amikor másokat is futni látnak. Ez viszont azt jelenti, hogy az ilyen ember harci cselekvésében az élettani alapszükségletek veszik át a fő motivációs szerepet. Pedig a társadalmi motiváció segítségével fokról fokra úrrá lehet lenni a biológiai alapszükségleteken, hogy ne azok váljanak a gondolkodás és a cselekvés fő irányítóivá.

Tanulságos, hogy a második világháború hadszínterein milyen motívumok befolyásolták az amerikai katonákat a cselekvésben. Az amerikai csapatoknak a franciaországi partraszállás első nyolc hetében (1944. június 6-tól július 31-ig) — saját bevallásuk szerint — hatalmas „nem harci" veszteségeik voltak: a lövészegységeknél a tisztek 10,5%-a, a katonák 13,6%-a a nehézfegyver alakulatoknál a tisztek 8,8%-a, a legénység 12,1%-a. Vajon miért?

1944. áprilisában 568 katonának és 1156 tisztnek tették fel a kérdést: mi készteti őt arra, hogy helytálljon a harcban és megőrizze harckészségét? (A tisztektől még azt is megkérdezték: milyen indítékokkal tartják együtt legénységüket a harcban? A válaszokat a túloldalon levő felső táblázat szemlélteti.)

Persze, ez csupán „vallomás", az, amit beismertek.

Egy későbbi felmérés során, amelyet már nagyobb harci tapasztalattal rendelkező katonák között végeztek, 1944 áprilisában a Csendes-óceán térségében 4600 katonának és 319 tisztnek, 1945 januárjában az európai hadszíntereken 1766 katonának és 255 tisztnek így tették fel a — módosított — kérdést: Mi segíti önt leginkább a harc nehéz pillanataiban? (A válaszokat a túloldali alsó táblázat mutatja.)

És a tendencia? Az olaszországi alakulatoknál az imádkozáshoz

Az ok	Legénység	Tisztek
	százalékban	
A feladat teljesítése	39	14
Összetartás a csoporttal	14	15
Kötelességtudat	9	15
Hazaszeretet	10	3
Az önvédelem ösztöne	6	9
Különféle eszmék	5	2
Bosszúvágy	2	12
A parancsnok és a fegyelem	1	19
Vegyes	14	11

Válasz	Csendes-óceán térségében		Európai hadszíntereken	
	tisztek	legénység	tisztek	legénység
	százalékban			
Az imádkozás	62	70	57	83
A baráti, bajtársi érzés	85	61	81	56
Az életösztön, hogy egészségesen hazajuthassunk	53	42	40	28
Az ellenséggel szembeni gyűlölet	46	38	21	28
Az „eszme", amiért harcolunk	28	34	19	29

menekülők százalékos aránya növekedett (76%-ra a két hónapja harcban állóknál, 84%-ra a kilenc hónapja tűzvonalban harcolóknál). Viszont csökkenő irányzatot mutatott a háború befejezése utáni vágyakozás, valamint az „eszme", amiért harcolnak (arányszáma 33%-ról 22%-ra, illetve 39%-ról 28%-ra esett vissza a második kikérdezésnél).

A ki nem elégítő társadalmi motiváció két alapvető tendenciát mutat:

a) *A cselekvés motívumai szigorúan individuális jellegűek;* — az egyén arra törekszik, hogy a saját bőrét mindenáron megmentse, és nemegyszer az istentől várja a segítséget, hozzá imádkozik.

Individualista jelleget kapnak az „erősítő mozzanatok" is, amelyek a közösségben támadnak fel: például nem hagyom bajban a társamat — de csak azért, hogy ő is segítsen majd engem; az ellenséget gyűlölöm, de nem az ellenség ideológiáját, és mivel meg akar engem ölni, kénytelen vagyok megelőzni őt.

b) *A tömegméretű neurotizálódás;* az individualista indítékok nem képesek az embert kellően felvértezni a haláltól való félelemmel szembeni harchoz, s nem tudják csökkenteni a fizikai és a lelki nélkülözések okozta szenvedéseket —, sőt állandóan aktualizálják, az ember figyelmének középpontjába állítják a félelmet, az ínséget, s ilyenkor nagyon erős a tendencia a háború romboló pszichológiai hatásának továbbterjedésére. Az ember „nem szokik hozzá" a harchoz, ellenkezőleg: „neurotizálódik".

Az amerikai katonai pszichológusok szerint a második világháború idején katonáik harctevékenységének fő motívuma az volt, hogy túl akarták élni a háborút és épségben, egészségben vágytak haza. A konkrét harchelyzetekben ez az indíték (túlélni a harcot) volt az oka, hogy az amerikai katonák nagyon óvatosan bocsátkoztak küzdelembe, viszont ha már harcoltak, akkor szívósan végig is vitték, mert csak két dolog között választhattak: vagy megvéded magad, és ölsz, vagy elpusztulsz. A nagyobb távlatra szóló motívum (túlélni valahogyan a háborút) és az önmagukért, valamint az otthonukért érzett félelem miatt viszonylag ritkán került sor szökésre. Az ilyen motívumok azonban — amint ők maguk is beismerték — nagyon keveset jelentettek a harc szempontjából és — a harctéri neurózis formájában — rengeteg „nem harci" veszteséghez vezettek.

A stress-helyzetek, a súlyos körülmények elviselése nem csupán attól függ, hogy objektíve milyen jellegűek, hanem attól is, hogy mekkora az emberre gyakorolt hatásuk élményértéke. Ebben az élményértékben konkrétan nyilvánul meg a katonának az élete folyamán kifejlesztett lelki-

ereje és ellenállóképessége is, de soha nem egyértelműen, töretlenül. Konfliktusba kerül a közvetlen helyzet tényezőivel (vagyis a hatások összességével — a veszély és a nélkülözés mértékével, a végrehajtandó feladat céljával, a közösséggel, amelyben az ember a kötelességét teljesíti, a vezetés módjával), és lényegében ebben a konfliktusban dől el: vajon az ember erőfeszítésének előterébe az a kívánság lép-e, hogy valahogy túlélje a háborút (és csüggedésbe, apátiába esik, amikor a helyzet számára kilátástalan), avagy cselekvése közvetlen céljává az az óhaj, sőt akarás válik, hogy győzzön a harcban. (Ami minden erejét aktivizálja, a motívumok és hatások egész komplexumának a következménye és érzelmileg az ellenséggel szembeni gyűlölet támasztja alá.) Arra gondolunk, hogy az ember arculatán keresztül a közvetlen helyzet úgy „szűrődjék át", hogy őt a szó szigorú értelmében a győzelemre való törekvés hassa át (de nem mint általános hadieszmény, hanem mint a közvetlen helyzetben való általános felkészültség állapota). Ez tehát a dolog másik oldala, amelyet számításba kell vennünk; *ahogyan a konkrét harchelyzet nem pusztán objektív jellegével hat az emberre, hanem hatása átszűrődik szubjektumán (kialakított belső világán), ugyanúgy az ember jellemének és képességeinek teljessége sem jelentkezik e legnehezebb körülmények között töretlenül, hanem nagyon is erősen magán viseli a helyzet tényezőinek hatását.*

Amerikai katonai pszichológusok túlbecsülik ezt a második oldalt. Ezért vezetik le a harci szellemet is tisztán a helyzet közvetlen tényezőiből, ilyenformán: „azt kell akarni, amit tenni kell" (vagyis az emberi szükségleteket összekapcsolják a tevékenység aktivitásával), és felállítanak 12 feltételt, amelyek „segítenek élesztgeni a kötelességteljesítés lángját". Ilyenek: a víz és az élelem, a tisztaság, a kellő hőmérséklet, a pihenő és az alvás, a reális tájékoztatás, a szabadságolás, a saját személyiség magasabbrendűsége, a fizetett munka (katonai tevékenység), a csoportszolidaritás, a jó parancsnok, az ideológia,[172] az istenbe és valamiféle halhatat-

[172] Nagyon jellemző a következő idézet: „Az ideológia sok embernél nem túl fontos eleme a harci szellemnek, se a gyakorlótéren, sem az arcvonalban ... Sokkal fontosabb a munka és a belátás, az őrmester szava, az eltávozás, a nemi szükséglet." Psychology for the Armed Services. Princeton, 1945.

lanságba vetett hit.[173] A harci szellem, a lelkierő, és az ellenállóképesség ilyen pragmatikus és utilitáris felfogásának társadalmi, osztály- és ismeretelméleti gyökerei ismeretesek. De nem eshetünk az ellenkező végletbe sem — és nem becsülhetjük le a harcnak a kiváló harci szellemű emberre gyakorolt hatását. A harc közvetlen körülményeinek tényezői, az ember pillanatnyi erőnléte, a harci közösség, a harci vezetés minősége, ereje, a harctevékenység dinamikája döntik el, hogy az ember felülkerekedik-e a bajokon.

A pillanatnyi egyéni diszpozíció szerepe

Már szóltunk az ember jellemével, képességeivel összefüggő harcbeli ellenállóképességének alapfeltételeiről. Hogyan jelentkeznek ezek közvetlenül a harcban?

„Egy régi filmben, amelyben a szovjet emberek maroknyi csoportja hősiesen védekezik a banditákkal szemben, a vöröskatona lőni tanítja az idős geológust, akinek még soha nem volt puska a kezében:

— Üljön, geológus elvtárs, a célt a célgömb hegyére — magyarázta türelmesen — s a célgömb hegye legyen egyvonalban a nézőke élével... — majd közölte, hogy ez még nem elég, s így folytatta: — Főleg gyűlölnie kell az ellenséget. Ha gyűlöli, el is találja... — aztán némi tűnődés után hozzátette: — persze, ha a célgömb hegye a nézőke élével egyvonalban lesz..."[174]

Összeszedni minden erőnket, minden lövésbe beleadni minden tudásunkat, önmagunkat, gyűlöletünket, érzéseinket — ez itt a lényeg. Ehhez kell a nehézségek elviselésének képessége, más szóval: a harcedzettség.

A személyiségnek azonban még több más alkotóeleme is van, amelyek megszabják a katona harci ellenállóerejét. Ilyen — a tartósan ható tényezők közül — mindenekelőtt *az adott ember ellenállóképességének vagy a neurózisra való hajlamosságának a foka:*

1. *Az ember felsőbb idegtevékenységének típusai.*

Az emberek alapvető agyi idegfolyamataik (az ingerület és a gátlás) tekintetében lényegesen különböznek egy-

[173] Ugyanott.
[174] Szarnov, B.: Srdce a pravda, Kultura, 1960. évi 6. sz.

mástól. Ez nem csupán a viselkedésükben tükröződik (pl. a kolerikus típusú ember nagyon robbanékony), hanem az ember és a környezete közti viszony bizonyos előfeltételeit is megteremti.

Vegyük sorra az idegtevékenység típusainak néhány határesetét:[175]

az erős, kiegyensúlyozott, mozgékony (szangvinikus) típus reflexei gyors átalakításának képességével (elevenségével és minden helyzethez való gyors alkalmazkodásával) a rendkívül nagy egyszeri „megterhelést" is elbírja, s egyúttal „szüksége" is van a gyakori változásokra; viszont szenved az egyhangú, egyoldalú tevékenységtől, a tétlenségtől, a hosszú várakozástól;

a kiegyensúlyozott, lassú (flegmatikus) típus alapvető idegtevékenységében lassúságot tanúsít, nehézkesen alkalmazkodó; ugyanakkor azonban ellenállóképes, türelmes, elszánt, nagy és tartós teljesítményre képes főleg a viszonylag kevéssé változó élet- és munkakörülmények között;

a gyenge típusnál (melankolikus) az idegfolyamatok nagyobb megterhelése erős védő gátlást vált ki. Ez megmutatkozik a nagyfokú érzékenységben, az élmények erejében, a gyengébb kezdeményezőkészségben, a felelősségtől való húzódozásban, a másirányú tevékenység és munka iránti hajlamban (ami másnak az élet normális mozgalmassága, az számára túlzottan erős élmény, a zajos, élénk környezetben nem érzi jól magát). Ebbe a csoportba tartoznak azok az emberek, akiket a többi katonák így hívnak: „idegesítő fickók".[176]

A harcban való agresszív és az erőteljes reakció, valamint a nagyon nehéz és dinamikus körülmények közötti helytállás képessége többnyire az erős típus tulajdonsága; a passzív félelmi reakció és a gyengébb ellenállóképesség a felsőbb idegtevékenység úgynevezett gyenge típusának a sajátja.

[175] Hangsúlyozzuk, hogy a valóság rendkívül bonyolult; problematikus dolog tehát az embert beskatulyázni egyik vagy másik csoportba. A típusok kölcsönösen fedik egymást, s az életkörülmények is erősen befolyásolják őket. Pl. az erős típus sem tud helytállni, ha hosszú időn át túlzott teljesítményt követelnek tőle vagy kedvezőtlen körülmények közé kerül. Ezért az embertípusok tudományos diagnózisa eléggé körülményes. Még kevésbé állíthat fel a parancsnok ilyen „diagnózist" embereiről a saját gyakorlata alapján. — A szerző.

[176] A probléma persze nem ilyen egyszerű. A gyenge típusnak is van erős oldala, míg viszont a kiegyensúlyozatlan erős típusnak (a kolerikusnak) komoly nehézségei támadhatnak, amikor zord viszonyokhoz kell alkalmazkodnia. — A szerző.

Hasonlóképpen beszélnénk az első és a második jelzőrendszer különbözőségének szerepéről.

2. *A „normális lelki alkat" mértéke.* A lelki élet normális és kóros jelenségei nem válnak el élesen egymástól, közöttük sok az átmeneti állapot, megfigyelhetetlen zavaroktól kezdve a súlyos állapotokig.

Nézzük például az úgynevezett pszichopatiát. A pszichopatia nem elmebetegség, hanem bizonyos személyiségzavar. A pszichopata diszharmonikusan fejlett személyiség, akinek egyes személyi összetevői között nincs meg a kellő összhang és ezért nehezebben illeszkedik be a társadalomba. A pszichopata egyes tulajdonságai és hajlamai szokatlanul fejlettek, viszont gátlásai átlagon felüliek, úgyhogy az egész egyénisége kiegyensúlyozatlan (klinikailag az érzelmi kiegyensúlyozatlanság jellemzi, miközben intelligenciája átlagon felüli lehet).[177] A hétköznapi életben nehéz eldönteni, hogy magatartásában mi az, ami még normálisnak számít, és mi az, ami már nem; az ilyen embert tehát nem „gyógyítják", fesztelenül jár-kel és dolgozik embertársai között. Amikor a külső hatások sokasodnak, felerősödnek (nehéz helyzetekben, rendkívül bonyolult körülmények között), a rendellenesség rendszerint vagy egy szokatlan tettben (pl. öngyilkossági kísérletben), vagy kóros lelki reakciókban nyilvánul meg (esetleg lelki zavarokban). A szakirodalom a pszichopaták számát eléggé magasra becsüli (az emberiség 15%-ára), és J. Prokop azt állítja, hogy éppen a pszichopaták a háborús hisztéria, a traumás neurózisok, az alkoholizmus, a narkománia legjobb alanyai.

A kóros lelkiállapot a környezet hatásaival szemben olyan csökkent ellenállóképességet hord magában, amelyet ugyan rendes körülmények között észre sem vesszük — de amely a különösen erős és szokatlan ingerek, helyzetek, életfeltételek hatására rendszerint sokkal intenzívebben és a normális emberekhez képest patologikusan jelentkezik.

Ha ismerjük az embereket erről az oldalukról, személy szerint tudunk rájuk hatni harc közben is, nehogy megbontsák a közösség elszántságát és ellenállóképességét. Hogyan? Úgy, hogy erőiket célszerűen lekötjük, speciális megbízatásokat adunk nekik, különös figyelemmel azokra, akik leginkább hajlamosak rá, hogy a közvetlen benyomá-

[177] Cedík: Psychiatria a psychologie. Prága, 1955.

sok hatása alá kerüljenek, és így idegesítőleg hatnak környezetükre.

Az ember pillanatnyi belső állapotát és ezzel együtt ellenállóképességének fokát — többek között — nagymértékben az esetenként ható tényezők határozzák meg. Főleg az alábbiak:

a) *Az ember fizikai állapota.*

A fáradt, éhes és kialvatlan katonán sokkal könnyebben uralkodik el a félelem, könnyebben kerül a helyzet szuggesztív hatása alá. Az egészséges és friss ember viszont ellent tud állni a veszélynek, jól aktivizálható. A sebesült, a beteg, a kimerült, aki nélkülözi a harchoz szükséges energiát, inkább a dolgok kivárásának passzív állapotában van. Ezért, amennyire csak lehet, időt kell adni a pihenésre, a lazításra, hogy az emberek kifújhassák magukat. (Ugyanakkor viszont felmerül a helyettesítés problémája, pl. a gépkocsivezetők felváltása a hosszú menetek alatt; a parancsnok talpraesettségétől függ, hogy a katonákat legalább felváltva pihentesse stb.)

b) *Az adott helyzet megszokása,* beleértve azt is, hogy a harcos mennyire ismeri a helyzetet és mennyire érzi képesnek magát arra, hogy a közösséggel együtt a helyzet követelte feladatokat meg tudja oldani. Fontos forrása ez az önbizalomnak, a higgadtságnak és az ellenállóképességnek.

Különösen sok függ attól, hogy az ember (a parancsnok) mennyire ismerte fel az ellenség várható tevékenységét (honnan, milyen módon, milyen fegyvereket vet be ellene, mi a védekezés ellenük stb.), van-e gyakorlata az előállt harchelyzet megoldásában, képes-e azt szakaszonként józanul végiggondolni s a legjobb megoldást megtalálni.

a) *Az adott helyzethez való közvetlen érzelmi beállítottság.*

Egy példa. Halálosan fáradt, ki nem aludt, éhes katonák erőltetett menetet hajtottak végre mély hóban, nehéz terepen. Egyesek teljes egykedvűségbe, nemtörődömségbe estek. 1945. április 15-én Kunerad irányában olyan bajtársaik gyalázatosan megcsonkított holttestére bukkantak, akiket a németek két nappal előbb ejtettek foglyul. A szörnyű látvány és a felvilágosító szavak felráz-

ták a katonák többségét, féktelen gyűlöletre lobbantották őket. Ezer akadályon át bevették Polomot.[178] Hasonlóképpen hatottak a katonákra a koncentrációs táborokban felszabadított foglyok élményelbeszélései, a bajtársak pusztulása, a hazaiak szenvedéseiről érkező hírek stb. Az elkeseredés közvetlen emóciója ilyenkor összeolvad az ellenség iránti mély gyűlölettel, s az adott helyzetben a katona cselekvésének döntő tényezőjévé válik.[179]

A harci közösség ereje növeli a katona ellenállóképességét

A korszerű háború helyzeteinek stress-hatását lehetetlen lenne leküzdeni vagy ellenállni és kitartani vele szemben, ha az ember csak önmagában bízhatna, ha egyedül érezné magát. *A korszerű harc hatásával szemben a közösségtől elszigetelt ember jelentéktelen és tehetetlen, s feltételezhető, hogy lelkileg nem tudna helytállni. Szüksége van tehát a közösségre, de nemcsak a harci közösség közvetlen erejére és támogatására, hanem a szó legtágabb értelmében vett kollektíva, a szocialista világrendszer harci erejére, valamint a győzelembe vetett hitre is.*

A katonának éreznie kell, hogy nincs egyedül, hogy hatalmas erő áll mögötte. Az ellenállóképességnek ez már a második világháborúban is lényeges eleme volt.

A. Andrejev leírja a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában az ellenségtől megszállt területről visszavonuló katonák élményeit, amikor megpróbálták megállítani a fasiszták gyors előretörését:

„És hirtelen villámgyors, örömteli fénysugár villant szívem közepében, s a lelkemből vad ujjongás csapott fel. A szememet egy pillanatra elkápráztatták „héjjáink" szárnyán a vörös csillagok. Mindössze hárman voltak, de soknak látszottak. Körülnéztem a lejtőn ugrándozó, kiabáló, sisakjukkal és sapkájukkal integető katonáinkra, de mintha senkit sem láttam volna. Nem is a földön

178 Fiš, T.: Niektoré zkúsenosti morálne-politickej činnosti z bojov o Malú Fatru. — Vojenská výchova, 1947. évi 5. sz.

179 A hadi tapsztalatok szerint a menetelés olyan harcmezőn, ahonnan még nem takarították el az ellenséges katonák holttestét, saját elesetteink közötti visszavonulás, a temetkező helyen való menetelés stb. — nyomasztóan hat, csökkenti az erkölcsi erőt, az ellenállóképességet. Persze, annak idején ezek a hatások összehasonlíthatatlanul gyengébbek voltak, mint amilyen elképzelhető egy atomrobbanásokkal átszeldelt és szennyezett harcmezőn. — A szerző.

voltunk, hanem a vadászgép szűk kabinjában. Szélvészként rontottunk a német gépek kötelékére és egy pillanat alatt szétzavartuk őket...

Amint szétugrasztottuk a német gépeket és egy ideig még figyeltük a „héjjákat" — innen-oda cikáztak, mert mindenütt ott kellett lenniük, hogy visszaverjék a köröskörül felbukkanó ellenséges rajokat — a saját partunkon gyülekeztünk. A katonák hangulata megjavult.

Ott, a folyó mögött, Oroszország belsejében nagy erők sorakoznak. A nehéz órákban ide repülnek, segítséget hoznak, megvédenek minket, kiszabadítanak a bajból, a pusztulásból."[180]

Aligha kell bizonygatnunk, hogy a korszerű háború áttekinthetetlen helyzeteiben, az ellenség területén, az eléggé elszigetelt csapásmérőcsoportok katonáinak mennyire szükségük lesz lesz a „jelképes" és valóságos segítségre. A korszerű fegyverek, főleg a rakéták, valóban képesek lesznek érzékelhető, kézzelfogható támogatást nyújtani.

Már a közösség puszta léte, a katonának az a tudata, hogy nincs egyedül, erősíti az ellenállóképességét és gyengíti félelmét. A támogatás érzését — a szó legszigorúbb értelmében — már a saját tüzérség „hangja" vagy a támogató harceszközök hatásának látványa (főleg a repülőké, a rakétáké) is felkelti. A harci csoportosítás együttes erejének tudata azt a bizonyosságot ébreszti a katonában, hogy egy olyan szilárdan összeforrott, szorosan zárt és összehangolt szervezet része, amelyben ő személy szerint lényeges szerepet játszik, s a feladata nagyon fontos (pl. a katona szerepe a kezelők között, a kezelők szerepe a szakaszban, a szakasz szerepe a felderítő osztagban stb.). Ezzel szemben a legnyomasztóbbak azok a pillanatok, amikor a katona nem tapasztalja a közösség közvetlen segítségét, amikor viszonylag magára hagyatottnak, kiszolgáltatottnak érzi magát (pl. őrjáratban vagy előretolt állásban, páncélelhárító árokban), avagy amikor alegységének erejét, védelmi képességét jelentéktelennek találja (atomcsapás után, ellenséges tüzérségi tűz alatt stb.).

A harci kollektíva természetesen nemcsak mint egyszerű „közösség" hat az ellenállóképeségre. A harci kö-

[180] A. Andrejev idézett műveből.

zösség az emberek zárt csoportja, amely a két alapvető funkciójával hat minden tagjára:

a) Kialakítja és „sugalmazza" az embernek azt a közösségi magatartást, amelyet a csoportközvélemény formált ki. A harci hagyomány és a csoportközvélemény megköveteli tőle, hogy a megkívánt módon cselekedjék; arra tanítja és kényszeríti őt, hogy a helyzetet és benne a maga cselekvését ne csak a maga „egyéni" szemüvegén át nézze, hanem a csoport álláspontjából induljon ki. Tevékenysége során az ember felelősséget érez a harci közösség tagjai iránt. Még inkább kidomborodik ez a vonás azoknál, akiket megbecsülnek társaik, s erkölcsi támaszt jelentenek számukra. Például a párttagokat mély felelősségérzet tölti el a pártszervezettel és a pártonkívüliekkel szemben egyaránt. A párttagot az élcsapathoz való tartozás tudata kötelezi a helytállásra, ez erősíti ellenállóképességét, s példamutató magatartásra és tevékenységre ösztönzi. Jó példájával tekintélyt szerez a többiek előtt, magával ragadva őket erősíti ellenállóképességüket, s ezzel viszont a saját állhatatosságát is fokozza. Éppen ezért van nagy jelentősége a káderek szétosztásának, és ezért nem lehet pótolni semmivel sem azt az erőt, amelyet a pártszervezet, mint a harci közösség magja, a közvélemény, a hagyományok es a cselekvés formálója képvisel;

b) S végül a harci közösségben megmutatkozik az ember valódi értéke, de nem a szavai, hanem a valóságos áldozatkészsége alapján, a legnehezebb pillanatokban, amikor a bajtársak megvédése, elvtársi megsegítése élet és halál kérdése. A kölcsönös elvtársi segítség, a tudat, hogy maradéktalanul megbízhatnak egymásban, felébreszti és erősíti a közösség minden egyes tagjának ellenállóképességét.

A jó vezetés erősíti a katonák ellenállóképességét

Ha a közösség ereje növeli a katonák ellenállóképességét, menynyivel inkább ezt teszi a parancsnok, a közösség vezető ereje, az egész szervezet harcbeli irányítója.

G. Penyezsko írja: „A német gépek esti szürkülettől hajnalig, módszeresen bombázták körletünket. Reggelig üldögéltem az írnokok fedezékében a törzsnél, és vártam a parancsra. Vasziljev egész éjjel le nem hunyta a szemét, dolgozott. Most, amint Vasziljevre nézek, nem látom benne a hőst, akiről legendák keringenek, csupán a hadosztály egyszerű parancsnokát, de hivatásos katonai szívóssága lelkesedéssel tölt el. Legyen bár a helyzet akármilyen nehéz, meggyőződésem, hogy Vasziljev számára az mindig csak olyan helyzet marad, amelyet meg kell ismernie, hogy dolgozhasson. Gondolom, jöhet akármi, az események érintetlenül hagyják Vasziljevet, de Vasziljev nem hagyja annyiban őket. És ez igazán megnyugtató."[181]

A parancsnok problémakörével később részletesebben foglalkozunk majd. A katonák ellenállóképességének erősítésében azonban nagyon jelentősnek tartjuk a vezetés szerepét, mégpedig a következők miatt:

A parancsnok az állam tekintélyének képviselője, s osztatlan hatáskörrel rendelkezik, ő dönt a katonák tevékenységéről, vezeti a harcban őket, feladatokat szab nekik, szervezi tevékenységüket — az ő akarata törvény az alárendeltek számára és cselekvésük vezérfonala a legnehezebb helyzetekben is.

Emellett a parancsnok beletartozik a kollektívába is, ahol megvan a maga helye. Ez nem akármilyen hely, hiszen ő felelős a harc kimeneteléért és a beosztottak életéért. Talán sehol sincs szükség a hadseregben nagyobb jártasságra, mint éppen az emberek vezetésében; úgy kell vezetni őket, hogy a parancsnok bírja a katonák osztatlan bizalmát, legyen személyes (de sohasem csak „reprezentatív") tekintélye, hogy az alárendeltek szívükbe fogadják, s a legnehezebb helyzetben is kövessék őt.

A korszerű harc áttekinthetetlen, alig kiismerhető, bonyolult helyzeteket teremt. Ezekben a helyzetekben az egyszerű katona rendkívül nehezen tudna tájékozódni, tanácstalan lenne, pánikba esne... feltétlenül szüksége van tehát valakire, akire támaszkodhat. Ez a „valaki" senki más, mint a parancsnok; ő rendelkezik olyan katonai szakértelemmel és felkészültséggel, hogy képes az ilyen

[181] G. Penyezsko idézett művéből.

helyzeteket is megoldani. Ezért ragaszkodik hozzá a katona, azért figyeli arcának minden rezdülését, hogy leolvassa onnan a számára oly fontos utasításokat.

Nagy baj, amikor ez a támasz csődöt mond, mert azután már csak kivételesen lehet megőrizni az alakulat harcképességét.

A katonák életének legnehezebb pillanataiban a parancsnok visz céltudatosságot, fegyelmezettséget, elszántságot, kellő nyugalmat és aktivitást az alakulat tevékenységébe. Teszi ezt közvetve, oly módon, hogy irányítja az előzetes kiképzést, s kialakítja a katonákban a megfelelő tulajdonságokat és képességeket, hogy mesterien válogatja ki beosztásukba a kádereket, hogy jól ítéli meg a helyzetet, helyesen választja meg a harceljárást, alaposan felkészíti katonáit arra, amit a harcban tudniuk kell, és erősíti bennük a győzelembe vetett hitet. De teszi ezt közvetlenül is: önuralmával és példás tetteivel — a legsúlyosabb stress-helyzetekben is.

„A támadásnak vannak pillanatai, amelyek eldöntik a csata sorsát. Találkoztam ezzel a pillanattal. Megéreztem ezt a pillanatot a katonák egész lényében felhalmazott energiából, a katonák akaratából és elszántságából. Tüstént eltűnt az életveszélytől, a közeli haláltól való félelem, a saját életért való szorongás — minden érzés egy helyre összpontosult: szét kell verni az ellenséget! Lúdbőrözött a hátam, s ez a borzongás semmihez sem hasonlítható reszketésbe ment át. Felálltam.

— Bocsáss meg, mama, nem megy ez másképp — suttogtam magam elé. — És segíts, most segíts, ha tudsz...

E belső feszültségtől eltelve, pisztolyomat mereven jobb kezemben tartva, kissé előreugrottam, a golyók és a robbanások elé. Mögöttem jött Csertihanov. S mellettem hirtelen Furganov vad hangja csattant:

— Előre! Utánam! Hurrá—á—á—á!!!! — és nehézkesen nekiiramodott, haragjában hatalmasan és rettentően, fehér kötésén pirosló vérfolttal. Vad kiáltozással mögötte törtettek katonái.

Balra pillantottam. A barázdákon rugalmas, könnyű ugrásokkal szökkent Voltuzin kapitány, s már az egész mezőn hosszan elnyújtott dühös hurrázástól hajtva, egymást előzve rohamoztak az emberek. Csak a sebesültek és a holtak maradtak fekve.

Hirtelen elrohant mellettem nagy bőszen néhány vörösesbarna ló, vicsorgó pofával. Hvosztiscsov hajtotta őket. Kazarinov ezredes szemmelláthatóan ugyanazt érezte, amit én — ez a csata döntő

pillanata, most kell az embereket vagy előre rántani, vagy visszavonni, és kitört az erdőből a mezőre...[182]

Ez persze hatalmas, nem mindennapos követelményeket állít a parancsnoki kar elé. A korszerű harc legnehezebb pillanataiban, a stress-hatás alatt, a harc áttekinthetetlen, váratlan és bonyolult fejleményei közepette a parancsnok pszichikumában ott kell lennie a felelősségérzetnek, a nyugalomnak és elszántságnak — összekapcsolva a villámgyors tájékozódóképességgel és előrelátással, a körülményekhez való rugalmas alkalmazkodással, a lehető legnagyobb áttekintőképességgel, a nagy testi és lelki szívósággal, a döntés és az emberek aktivizálásának művészetével. A vezetés különböző fokain — pszichológiai szempontból — más és más követelményeket támasztanak az alárendeltek ellenállóképességét megerősíteni tudó parancsnoknak személyiségével szemben. Minél magasabb beosztású a parancsnok, annál kevésbé kell a parancsok végrehajtóival közvetlenül foglalkoznia, viszont annál inkább a munkatársaival, kisegítőivel, a törzs tisztjeivel és a közvetlenül alárendelt parancsnokokkal. Miért beszélünk többféle követelményről?

A kisebb alakulat (alegység) parancsnoka beosztottait közvetlenül vezeti. Tehát a parancsok végrehajtóival (a katonákkal, tisztekkel, tiszthelyettesekkel) együtt éli át a kritikus pillanatokat. Ezért olyan tulajdonságokkal kell rendelkeznie, amelyek segítségére vannak, hogy az alakulata (alegysége) körüli helyzet változására, a pillanatnyilag fenyegető veszélyre másodpercek alatt reagálhasson. A harc válságos pillanataiban, amikor az ész nemegyszer a földhöz szorítja, a fedezékben marasztalja az embert, amikor a józan ész és a logika nem sokat segít (hanem inkább félelmet kelt a várható fejlemények miatt), kimagasló szerepet játszik az emocionális tényező, a szív és az akarat, a személyes példa (ami persze nem jelenti azt, hogy a cselekvésnek ne kellene ésszerűnek lennie!).

A magasabb beosztású parancsnoknak képesnek kell lennie nagyon ésszerűen mérlegelni a helyzetet. Sokkal na-

[182] A. Andrejev idézett művéből.

gyobb felelősség hárul reá, de több ideje is jut a reagálásra, a döntésre, a feladat megoldására; s viszonylag kisebb az esélye, hogy találkozik a közvetlen veszéllyel. Ezért nemcsak kell, de lehet is nagyobb megfontoltságot tanúsítania. Parancsnoki tényked ésében az első helyet az „intellektuális" tényezőnek kell elfoglalnia, a tiszta logikának, az előrelátásnak, ami természetesen nem jelenti, hogy az „emocionális tényezőt" kikapcsolhatja, hogy a harc, a hadművelet kegyetlen pillanataiban nem kell a katonák szívére hivatkoznia és szemléletesen hatnia.

Határvonalként a kettő között az ezredet jelölhetjük meg.[183] Az ezredparancsnoknak még van közvetlen befolyása a beosztott parancsnokokra és az alegységekre, de már meglehetősen kiterjedt méretekben irányítja a harcot. Éppen ezért „nála a két tényezőnek egyensúlyban kell lennie... Egyrészt kifejezetten értelmi szinten kell cselekednie, másrészt pedig az emocionális tényezők alapján."[184]

Az aktív cselekvés elűzi a szorongást és a félelmet

A szovjet pszichológusok legutóbbi kutatásai új utat mutatnak a tevékenység és a tevékenységhez kapcsolódó veszélyélmény viszonyának megoldására. M. S. Nyejmark meghatározott tevékenységek folyamán keletkező affektív élmények szükségszerű feltételeit vizsgálta. Megállapította, hogy az affektusok, az erős érzelmek mindig olyankor kerekednek felül, amikor az ember figyelmének középpontjában önmaga áll, az „önmagára irányultság" kerekedik felül, ha csak önmagával törődik. Ha azonban motivációjának és figyelmének középpontjában a feladat („a dologra való beállítottság"), vagy a közösség céljai állanak („társadalmi beállítottság") — akkor az affektus nem ala-

[183] Valószínunek látszik, hogy a korszerű harchelyzetekben ez a határ lejjebb lesz — a zászloaljnal. — A szerző.
[184] Psychologia przywodstwa wojskowego. Bellona, 1944. evi 8 sz.

kul ki, mert ezek a motívumok az affektusokkal nem egyesülnek.[185] Hasonló eredményre jutott M. V. Piszarenko a sportolók verseny előtti és verseny alatti emocionális állapotuk összehasonlításakor. Ha a sportoló önmagára figyel, a győzelmére vagy a vereségére, csak a verseny eredményeinek várható következményeire gondol. Ez meggátolja, hogy a lényegre ügyeljen, sok energiát fecsérel, az ilyen beállítottság „gúzsba köti", s a döntő pillanatra nem marad ereje. (Ugyanígy akadályozza meg a diákoknál az osztályzattól való félelem a lényegre figyelést, s ezért tűnik gyakran úgy, mintha a könnyű feladat is meghaladná az erejüket.) Ha a sportoló közelgő verseny előtt azon töri a fejét: hogyan szedje össze erejét és miképpen versenyezzen a lehető legjobban — sokkal nehezebben billen ki emocionális egyensúlyából.[186]

Ebből következik, hogy az embert meg kell szabadítanunk az „önmagára irányultságtól" és el kell érnünk, hogy pszichikuma a tevékenység teljesítésére irányuljon. *A tevékenységre való irányulás megszabadít a kínzó élményektől s feledteti a körülményeket, amelyek között tettünket véghezvisszük.* Ez a katona harcára is érvényes.

A múlt háborúinak tapasztalatai szerint a félelem a harc előtti feszült várakozás idején a legerősebb, amikor a katonák készen állnak a cselekvésre és már csak a jelre várnak. A harctevékenység megkezdésével ez a félelem az esetek túlnyomó részében elenyészik, jóllehet az ember a halál torkában van. A spanyol polgárháború egykori Abraham Lincoln brigádja néhány száz veteránjának kikérdezése a következő eredménnyel járt: a megkérdezettek 71%-a jobban félt a harc előtt, mint a harc közben, 15%-uk viszont az akció közben érzett nagyobb félelmet.[187] Pedig a várakozásnak, a feszültségnek azok a pillanatai nem voltak oly súlyosak, mint amilyeneket a kor-

[185] Nyejmark, M. S.:Zaviszimoszty affektivnyih obrazovanij ot napravljennosztyi licsnosztyi. Tyezisi dokladov na II. szjezdgye pszichologov. Moszkva, 1963.

[186] Piszarenko, M. V.: K voproszu ob usztojcsivosztyi emocionalnogo szosztojanyija licsnosztyi v osztrih zsiznyennih szituacijah. Moszkva, 1963.

[187] Psychology for the Armed Services. Washington, 1945.

szerű harci technikai eszközök okozhatnak majd. Így tehát levonhatunk néhány következtetést *az aktív tevékenység félelmet elfojtó szerepéről:*

1. *Ha a katonák készen állnak az adott harcfeladatra (támadást várnak, vagy ők indulnak támadásra) és sokáig kell várakozniuk, a várakozás szinte elviselhetetlenné válik.* Ezért feltétlenül foglalkoztatni kell őket olyasmivel, ami összhangban van a várt harcfeladattal, s amit a katonák értelmesnek, fontosnak, a harc szempontjából jónak tartanak.

2. *A valóságos vagy vélt életveszélyben a katonáknál háromféle emocionális reakciót különböztethetünk meg. Először is a félelem és a feszültség tipikus, általános jegyeit* (kézremegést, a latrina gyakori „látogatását"); továbbá *intenzív erőfeszítést a körülményekhez való alkalmazkodásra* (türelmetlenséget, hogy csak már kezdődne a harc, lennénk már túl rajta, buzgalmat a beásásban, az egészség megóvására irányuló igyekezetet, amely a múlt háborúban a fehérnemű váltásban nyilvánult meg, hogy „a sebesülésnél ne álljon be komplikáció", a talizmánokhoz való ragaszkodást stb.); és végül *a helyzethez való érzelmi alkalmazkodási képesség elégtelenségét,* a bomlasztó magatartás nem tudatos, ösztönös tendenciáját. *A tevékenység mindhárom esetben megnyugtat.* Különösen a harmadik esetben rendkívül jelentős a határozott cselekvés, akár van gyakorlati értelme, akár nincs (például a repülőgépekre való tüzelés kézi lőfegyverekkel).

3. *A tevékenység leköt, feledteti a veszélyt, eltereli róla a figyelmet.*

„Hányszor lőtt? Hatszor? Hússzor? Nem, csak kilencszer... De a harckocsik vonala állandóan kiigazodik — hol a tűz eredménye? A páncélosok gördülnek... A háta mögül ismét rikkantás, amolyan ösztönös kiáltás harsant, telítve vésszel és olyan őrült örömmel, amilyent Remeskov szájából még soha senki nem hallott:

— Már tizenhárom ég! Égnek! Nem, tizennégy! Aljosa hármat nyírt ki! Mi hatot... — és hirtelen, mintha elvágták volna: — Rendre támadnak! Ide! Ott vannak! Százados elvtárs...

Novikov kemény arcába perzselő légáram csapott, a mellvéden sorozatok csattogtak, megcsendült egy kilőtt ágyútöltényhüvely.

A tüzes légnyomás hátrarepítette — a löveg mellett bombák robbanása freccsent. Amikor Novikov megérezte hátában a légnyomást, észre sem vette a veszélyt, nem fedezte magát, csupán ösztönösen eltakarta kezével a látcsövét..."[188] Hasonló ez a folyamat ahhoz, ahogy a repülőgép vagy a gépkocsi vezetője reagál a balesetre; ő sokkal nyugodtabb, mint az utasai, mert aktívan száll szembe a veszéllyel.

A HARCOS JELLEMVONÁSAIVAL ÉS LELKI TULAJDONSÁGAIVAL SZEMBEN TÁMASZTOTT KÖVETELMÉNYEK

Amikor a harcos arculatával szemben támasztott követelményeket elemezzük, két alapvető tényből kell kiindulnunk.

Először is, hogy meghatározhassuk, miképpen legyen a katona a korszerű háborúra lelkileg felkészítve, nem csupán az egyéni sajátosságait kell számításba vennünk, hanem azokat a körülményeket is, melyek között harctevékenységét folytatja. *Nem elég az, ha csak kitart a legnehezebb helyzetekben, hogy nem roppan össze, hanem elsősorban az kell, hogy a korszerű harc legsúlyosabb és legbonyolultabb viszonyai között is aktívan, kezdeményezően, meggondoltan és küldetését határozottan teljesítve harcoljon és — győzzön.* Hiszen ezért harcol. A követelményeket tehát a problémakör komplexumában kell vizsgálnunk: milyen az a katona, aki e korszerű háborúban győzelmet arat?

Továbbá: *a katona lelki tulajdonságaival szemben támasztott követelmények megállapításánál a harcközbeni tevékenységének elemzéséből kell kiindulnunk. Mivel a békebeli kiképzés lényegében a katonák sokoldalú és módszeres felkészítése a harcra, egyidejűleg szemügyre vesszük e követelményeket a békekiképzés céljának pszichológiai oldaláról is.* Kitűnik majd, hogy milyen embert kell nevelnünk, milyen tulajdonságaira és vonásaira ügyeljünk

[188] J. Bondarev idézett művéből.

legjobban, melyiket fejlesszük, melyiket nyesegessük. Vagyis ezúttal a katona harci felkészítésének pszichológiájáról beszélünk. A katonai pszichológiában is innen kiindulva kell kutatnunk a harcos, a harci közösség megedzésének, a békeévek kiképző-nevelő munkájának, harckiképzésének lélektani törvényeit. Ez mutatja meg: hogyan jutunk tovább a katonai pszichológia távolabbi területein.

Említettuk már, hogy a katonának aktív kapcsolatban kell lennie a környezetével, mégpedig „harcérintkezésben", a céltudatosan folytatott harctevékenység közepette. *Harc közben az ember tudatának nem szabad kizárólag a veszélyre és a veszély okaira irányulnia, hanem a tevékenység tárgyára, a támadás irányára, objektumára és céljára, a helyzet megoldására kell összpontosulnia, oly módon, hogy a harcos szembe tudjon szállni a veszéllyel és teljesítse feladatát. A harcfeladat végrehajtásához latba kell vetnie minden erejét, tudását, képességét.* A harctevékenység — mint az ember bármilyen más tevékenysége is — az ember aktív kapcsolata a külvilággal, az őt körülvevő közeggel, amelyben él és mozog. Tudjuk, hogy az embernek a környezetével való aktív kapcsolatában közvetítő szerepet játszik a pszichikai tevékenység, amely nemcsak informálja az embert a környezetéről, hanem egyúttal „... az ember tevékenységének, viselkedésének regulációját (szabályozását) szolgálja".[189] Hogy világosan lássuk, milyen követelményeket állít a harctevékenység a katona pszichikuma elé, meg kell vizsgálnunk mind a tevékenység általában vett legfőbb lélektani problémáit, mind pedig a harctevékenységnek, mint meghatározott, specifikus körülmények között folytatott tevékenységnek sajátos problémáit.

A pszichológiában a tevékenység fogalmán az ember környezetével kapcsolatos cselekvéseinek összességét értjük (szervezete egészének funkcióját), *amelyet tudatosan kitűzött célok szabályoznak, s amit tudatosan szervezett eszközök, illetve cselekvésmódok alkalmazásával ér el.*

[189] Sz. L. Rubinstein idézett műveből, 258. old.

„Az ember, aki bizonyos meghatározott cselekvésnek szenteli magát, mindig ismeri a célt, amelyet el akar élni, és ismeri az egyes műveleteket (munkamódszereket, mozdulatokat), amelyeket alkalmaznia kell, hogy a célját elérhesse."[190] Ebből a meghatározásból egész sor következtetés adódik. Közülük számunkra a legfontosabbak a következők:

Minden tevékenység az embernek a környezetével való szakadatlan kapcsolatában folyik le, mindenkor az ember és a környezet kölcsönhatásának, a környezethez való aktív alkalmazkodásnak jegyében megy végbe. Ebben áll jelentőségük a lét szempontjából.[191]

A tevékenység irányultsága feltételezi a cselekvésre késztető motívumok meglétét, amelyek egyúttal irányítják is az ember tevékenységét. A tevékenység mozgató rugói — a motívumok — nagyon sokfélék, s az ember különféle szükségleteit, érdeklődését tükrözik.

Az ember minden tevékenységét a szerteágazó természeti és társadalmi körülményekkel nagyon szoros és bonyolult kapcsolatban végzi. A tevékenység folyamata tehát függ a körülményektől, amelyek között végbemegy.

A tevékenység mindig határozott műveletekből (részműveletekből) tevődik össze. Ahhoz, hogy az ember bizonyos tevékenységet véghezvihessen, „realizálhasson", el kell sajátítania azokat a műveleteket, amelyekből az adott tevékenység összetevődik. Ez a specifikus ismeretek (a szaktudás) megszerzésének, a jártasság (az ismeretek gyakorlati felhasználása az adott tevékenység végrehajtására) elérésének, a szokások (a tökéletesség meghatározott fokán: könnyen, pontosan, gyorsan és takarékosan, minőségi és mennyiségi szempontból a legjobb eredménnyel tudatosan szervezett és végrehajtott cselekvés) problémája.

Az adott tevékenység folyamatában később maga a tevékenység is változik, mert megváltozik a véghezvivője — az ember; állandóan tanul, ügyesedik, tökéletesedik, ala-

190 Rudík, P.: Psychologie. Prága, 1958.
191 Čáp, J.: Hlávní zásady marxistické koncepce psychologieckého rozboru činnosti. Acta Universitas Carolinae, 1961. évi 1. sz.

kul és fejlődik a motivációja, a gondolkodása, a munkához való viszonya stb. révén. Azért van ez így, mert az ember valamennyi tevékenységébe elválaszthatatlanul beletartoznak azok a pszichikai jelenségek, amelyek (mint „közvetítő elemek" a szervezet és az életkörülmények között) nagyon fontos szerepet töltenek be: biztosítják a tájékozódást a külső környezetben, a cselekvés megtervezését és irányítását.[192]

A pszichológiai tankönyvekben *az emberi tevékenységet általában három fő csoportra osztják:*

a játék; a motívumok magában a játékban találhatók — a megelégedettségben, amit a játék nyújt;

a tanulás, amelynek fő értelme az ember formálása a társadalmi tapasztalatok szerzése és elsajátítása útján;

a munka, az ember és a társadalom szüntelenül növekvő anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésére irányuló tevékenység.

A harctevékenység a maga sajátosságaival a munkához áll közel. De egyúttal jelenti a harci technikai eszközök jellegzetes pontossággal összehangolt, szakszerű, kollektív kezelését, a katonák százezreinek és millióinak szoros együttműködését, harcuk megszervezését és végrehajtását; ez az alapvető tény, amely meghatározza a további speciális vonásait is:

a) *A harc kétoldali tevékenység.* A katona a harcfeladatot két oldalról tervezett harc körülményei között oldja meg![193] Számára tehát nem elegendő, hogy csak a saját harceljárás rendszerét ismerje, abban legyen jártas és a vérébe menjen át, hogy csupán a saját harceszközök kezelését ismerje és mesterien alkalmazza fegyvereit, hanem bele kell élni magát az ellenség tevékenységébe: világosan fel kell ismernie lehetőségeit, előre kell látnia feltételezhető terveit és szándékait, egyszóval „az ellenség fejével" is kell gondolkoznia. A céltudatosság — amely valamennyi tevékenység jellemzője — a harccselekmények közben nagymértékben komplikálódik. Ha a harc során tévesen álla-

192 Részletesebben Rubinstein idézett művében.

193 A harctevékenység — pszichikai törvényszerűségénél fogva — a játék bizonyos fajtáihoz áll közel. — A szerző.

pítjuk meg az ellenség szándékait és lehetőségeit, az a korszerű háborúban súlyos következményekkel jár. Kihat az emberek lelkiállapotára is (nyomasztó felelősségérzet, ellenségről szóló adatok elégtelensége miatti idegesség és elbizonytalanodás), de befolyásolja a harc körülményeit és lehetőségeit is. A katonák, a parancsnokok tevékenységük során állandó összeütközésbe kerülnek a hiányos adatokkal, és kénytelenek a harcfeladatot ilyen sajátos körülmények között megoldani, vagyis minél több adatot kell szerezniük, végig kell gondolniuk az ismeretlen tényezőket (az ellenséges harceljárás általános szabályainak ismeretében), majd el kell dönteniük, hogy melyik a konkrét harctevékenység feltehetően leghatásosabb módja. Minthogy hiányos adatok alapján kénytelenek folytatni céltudatos harctevékenységet (s mert időközben az ellenség is megváltoztathatja a maga céljait, terveit) — szükségszerűen váratlan akadályokba, előre nem látott helyzetekbe, mint a meglepetés elemeibe ütköznek, amelyek a konkrét tevékenység gyors és célszerű megváltoztatását követelik. Ilyen különleges vonásokkal semmiféle más tevékenységnél nem találkozunk.[194]

b) *A harctevékenység értelme és célja — az ellenség megsemmisítése.* Erre a célra irányul minden cselekvés, erre a célra vetik be a rendelkezésre álló harci technikai eszközöket. De mivel mindkét oldalon ugyanezt akarják, a katona ebből arra a következtetésre jut, hogy „előbb kell elpusztítanom az ellenséget, mint az engem". Ez valóban csak a harctevékenység specifikuma. Ilyen helyzetbe és ilyen feladat elé kizárólag háborúban kerülhet az ember, amikor olyan tevékenységet folytat, amelyben valaki állandóan az életére tör. A katonának „fel kell készülnie rá, hogy szemtől szembe kerül az atomrobbanással, s olyan láthatatlan veszélyekkel, amilyen a radioaktív sugárzás;

[194] Például a legbonyolultabb játéknál, a sakknál, ismerem az „ellenség" erejét, felállítását, várható lépéseit, pontosan kiszámíthatom az összes lehetőségeket, s ennek alapján választhatom meg a legjobb, a legokosabb, legcélszerűbb ellenlépéseket. Ugyanígy volt ez valaha — a manufaktúrák idejében — a háborúban is, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a hadvezérek „húzásai" olyan „szubjektív elemeket" is tartalmaztak, amelyek alapvetően befolyásolták a csoportosítást, de amilyenek a sakkban nem játszanak szerepet. — A szerző.

és a megsemmisítő atomcsapások közepette feladatát mégis rendíthetetlenül kell ellátnia, győzelmi elszántsággal, állhatatosan, ellenállóképesen, férfiasan".[195] A harccselekmény során előtérbe lép a veszéllyel való szembeszállás és a nagyon súlyos szubjektív érzések és lelkiállapot leküzdésének képessége.

c) *A harctevékenység jellegzetesen társadalmi tevékenység.* Ha a tevékenységnek bármilyen más válfaját vizsgáljuk, vitathatatlan, hogy mindegyiknek van társadalmi jellege. De itt másra gondolunk. Az ember minden tevékenység végzése során — közvetve vagy közvetlenül — a saját, személyes, individuális szükségleteit, érdeklődését elégíti ki. Ez különösen szembeszökő a játékban és a tanulásban. A tevékenységnek ezt a motívumát a munkában is kétségtelenül fel lehet fedezni. A korszerű háborúban azonban jellegzetesen és egyértelműen olyan össztársadalmi üggyel van dolgunk, amelyben a tevékenység tisztán individuális motivációja már nem ad kellő vértezetet a harcfeladat sikeres végrehajtásához.[196] Harc közben azt a hatalmas konfliktust, amely az ember alapvető biológiai szükségletei és a tevékenységével szemben támasztott társadalmi követelmények között keletkezik, azzal hidalhatjuk át, hogy a társadalmi motivációt tesszük elsődlegessé, teljesen azonosítjuk az egyén és a társadalom érdekét. Ez a követelmény a harc veszélyességével és mind bonyolultabbá válásával párhuzamosan erősödik, miután az ember egyre jobban érzi saját tehetetlenségét, azt, hogy nem támaszkodhatik kizárólag a saját erejére, ügyességére és jártasságára, hogy individualista tendenciák motívumai harci tevékenységét zavarják és hátráltatják. A nem harci tevékenységekkel ellentétben (amelyeknél a biológiai alapszükségleteken nyugvó motívumok kimagasló szerepet játszhatnak) a harci tevékenységben

[195] V. Tolubko idézett művéből.

[196] Az ember a munkában — az anyagi érdekeltség alapján — a legnagyobb teljesítményekre is képes. Ezt az álláspontot valljuk a kommunista nevelésben is. Békeidőben, a fiataloknak a technika iránti érdeklődésére építhetjük a haditechnikai eszkozok szeretetét. A korszerű háborúban ez a motiváció azonban már kevés, nem biztosíthatja a tudatos és határozott cselekvést. — A szerző.

az egyetlen döntő tényező: a háború céljához fűződő erős társadalmi érdek.

d) *Az ember nem szakíthatja félbe a harctevékenységet, ha a fizikai és lelkiereje elhasználódott,* nem pihenhet meg, nem meríthet erőt, mint munka közben, hanem csak azt teheti, amit a helyzet alakulása, az ellenség tevékenysége megenged.

e) *Az ember egyszerre kapcsolódik be a harccselekményekbe, nincs módja rá, hogy fokról fokra szokjon hozzá a harc bonyolult és fáradságos viszonyaihoz.* Mivel az ember nem lépésről lépésre kerül harcba, „nem dolgozza bele magát", hanem „fejest ugrik" bele — a legproblematikusabb a kezdeti időszak. Különösen nehéz a helyzet a háború kitörésekor, mert mindkét fél ekkor igyekszik majd hatalmas csapásokkal a hadiszerencsét a maga javára fordítani. A katona ekkor még nem támaszkodhat a harcostársak tapasztalataira (hisz azok épp olyan „zöldfülűek", mint ő maga), de a parancsnokoknak sem lesz kellő gyakorlatuk a harc szervezésében és vezetésében. Ebben a tekintetben egészen más a különbség a kiképzés és a harctevékenység között, mint a tanulás és a munka között. A tanulás kiterjed valamennyi olyan mozzanatra, amelyre az embernek munka közben majd szüksége lesz. Tökéletesen megismerkedhetünk az egész munkafolyamattal, s abba az embert töviről hegyire beavathatjuk. A kiképzés lényegében ugyan tanulás (a katonáknak a harctevékenységre való felkészítése szempontjából), de a kiképzés során mégsem tudjuk a harc egészét, minden összetevőjét, követelményét megismertetni (csupán „előre láthatunk" egyet-mást); nem állíthatjuk be a harchelyzetek s megoldásuk legfőbb elemeit sem; az igazi veszélyt, s vele együtt a megsemmisítést, a hatalmas testi és lelki kimerültséget, a mindkét részről kialakult helyzetek bonyolultságát. Csupán „imitáljuk" és igyekszünk közvetve minél jobban megközelíteni a harci viszonyokat, hogy kialakíthassuk a harcos megfelelő arculatát.

f) *A harctevékenység a csapat és az egyes katona szempontjából nagyszámú és sokféle feladat teljesítését tételezi fel* (támadó és védelmi harcot, átcsoportosítást, manővert,

ellenség ellenlökésének visszaverését, vízi akadályok leküzdését stb.). *Ugyanakkor minden egyes feladat teljesítése a katonák részcselekvéseinek egész láncolatát tartalmazza, lényegében három fő szakaszban: a felkészülés* (többnyire a harcra való felkészülés), *a végrehajtás* (a harc megvívása) és *a befejezés* (a harcfeladat teljesítése utáni) szakaszában. Mindhárom szakasz kölcsönösen és szorosan összetartozik, de a korszerű harcban a pszichikai folyamatok irányulásának és lefolyásának mindhárom szakaszban megvan a maga különlegessége. Ez a katona előtt álló részfeladatok eltérő jellegéből adódik (a követelmények percenként és helyzetenként változhatnak), s az egyes szakaszok különböző feltételeitől és a feladat teljesítőinek belső állapotától függ.

A felkészülés szakaszának nevezzük a harcfeladat megkapásától a gyakorlati végrehajtás kezdetéig történő tevékenységet. A katonának tisztáznia kell magában a feladatát (a célt és teljesítésének feltételeit, saját erejét és harcbeli szerepét), tudatosítania kell a feladat jelentőségét, és meg kell szerveznie a tevékenységét a harcfeladat végrehajtása keretében. Ehhez kapcsolódik a várakozás állapota — melynek során élesedik az érzékelés és erősödik az emocionális ingerelhetőség —, ilyenkor a katona rendkívül fogékony a helyes és a helytelen magatartás példáira, a különféle események hatására. Mindez összefügg az erőknek a közelgő tevékenységre való mozgósításával, nő a lelki készenlét a harc megkezdésére, megszilárdul az eltökéltség, hogy a feladatot teljesíteni kell. A túl hosszú várakozás azonban a legnagyobb mértékben veszélyezteti a harccselekmény sikerét.

A *feladatok végrehajtásának szakasza* a célra irányuló konkrét tevékenységgel kezdődik és a feladat maradéktalan teljesítésével végződik. Ebben az időben a katona — összhangban az adott céllal — a többiekkel szoros együttműködésben alkalmazza a harci technikai eszközöket, a fegyvereket. A katona a harctevékenység sikeres befejezése érdekében testi és lelki erejének maximumát veti a harcba, s e szakasz vége felé már nincs annyira a valóságos és vélt veszély hatása alatt, sőt önfeláldozást

tanúsít. Kénytelen a helyzet változásaira és a parancsokra gyorsan és pontosan reagálni, kénytelen mesterien kezelni a technikai eszközöket, fürgén áttérni egyik fajta tevékenységről a másikra, eszét és akaratát a győzelemhez vezető út nehézségeinek és akadályainak legyőzésére beállítani. Ebben a szakaszban magasra csap a külső hatások ereje és dinamikája, és mérhetetlenül nagy igényeket támaszt a katona gondolkodásával, harci tudásával, érzelmeivel és akaratával szemben.

A befejezés szakaszában ismét megváltoznak a külső feltételek, a tevékenység jellege és a katona lelkiállapota, mégpedig közvetlen összefüggésben az előző szakasz lefolyásával, sikerével vagy sikertelenségével.[197]

Mindezek az alapvető jellegzetességek számos követelményt állítanak a harcos elé, és megmutatják, melyek azok a tulajdonságok, amelyekben a katonának feltétlenül ki kell tűnnie, ha sikeresen akarja megoldani harcfeladatát. Íme, általános felsorolásuk:

1. *A harc művészete — az ellenség szétzúzásának művészete.* A katonának és a katonai alakulatnak olyan mesterien kell a harctevékenységet elsajátítania, hogy az ellenségen győzelmet tudjon aratni. A mesteri harctudás legfontosabb elemei:

a) A rendszeresített harci technikai eszközök kezelésének és alkalmazásuk legcélszerűbb, leghatékonyabb módjainak, valamint tulajdonságaik tökéletes ismerete. Ez a harci technikával kapcsolatban elsajátított ismeretek, jártasságok és készségek célszerű felhasználásának kérdése. Vagyis egyrészt el kell érni a gépek és a fegyverek teljesen biztos, beidegzett kezelését, azt, hogy például a harckocsi lövésze képes legyen a vízszintes és a függőleges irányzást egyaránt „felszabadítani" gondolati ellenőrzése alól (ne a kezére, hanem az ellenségre figyeljen célzás közben!), a harckocsivezető szabaduljon meg a kormányzási mozdulatok ellenőrzésétől stb. — vagyis minden idegszálukat a harcmezőre, a harchelyzetre, s annak megoldására összpontosíthassák. Másrészt viszont a viszony-

[197] E szakaszok jellegzetes felosztását Gyacsenko és Fegyenko idezett műveből vettem. — A szerző.

lag hosszabb cselekvés „automatizmusának" telítve kell lennie rugalmas alkalmazkodó készséggel, a jártasságok gyors átalakításának képességével, a harcban való gyors tájékozódással, a technikai eszközök feletti tökéletes, magabiztos uralommal.

Ezek a képességek erősítik a saját erőnkbe, gépeink, fegyvereink fölényébe vetett bizalmunkat, segítik a harchelyzet megoldását.

b) Az ellenség fegyverzetének, technikai eszközeinek és harceljárásának reális ismerete, az a képesség, hogy álcázó akcióinak félrevezető részadataiból is fel tudjuk ismerni ezeket.

c) A feladatok gyors és pontos teljesítése a dinamikusan változó helyzetekben. Ennek alapja: a felsorolt ismereteken, a jártasságokon és a képességeken kívül egyrészt a megfelelően fejlett gondolkodás (a legbonyolultabb viszonyok között is képesek vagyunk objektíven mérlegelni, logikusan végiggondolni és értékelni a helyzetet, pontosan, kritikusan és rugalmasan tudunk gondolkozni), másrészt az erős akarat (az önkontroll és az önuralom, a parancsnok parancsának lehető leggyorsabb, pontos és felelősségteljes teljesítése, valamint az új helyzetekben a feladat megoldásához vezető út alkotó módon való keresése, tekintet nélkül a nehézségekre és a nélkülözésekre).

d) A tevékenység közösségen belüli összehangolása, oly módon, hogy az alakulat a legkisebb alegységtől kezdve pontosan egybehangolt, szerves egészet alkosson, telve becsületes, szívós, áldozatkész, elvtársi együttműködéssel és kölcsönös segítséggel úgy, hogy ezt a harci szervezetet az egymás iránti bizalom (a harcostársak között, a parancsnok és az alárendeltek között), az akarat és a cselekvés egysége hassa át.

2. *A fizikai rátermettség és a lelki ellenállóképesség, valamint az új feltételekhez, körülményekhez való alkalmazkodás képessége.* A katonától megköveteljük, hogy testileg és lelkileg ellenállóképes legyen a nehéz és kimerítő életkörülményekkel és tevékenységgel szemben; hogy egycsapásra nagy teljesítményt tudjon nyújtani, s képes legyen megfeszíteni akaraterejét a gyakran valóban ember-

feletti feladatok teljesítésére; hogy megküzdjön a fáradtsággal, a zord viszonyokkal, és legyen mozgékony, ügyes és kitartó.

3. *Olyan erkölcsi-politikai tulajdonságok,* amelyek kellően ellensúlyozzák a kemény és bonyolult harctevékenység negatív hatásait, a katona élményeinek, magatartásának, tetteinek mintegy állandó motorjaként (motívumaként) működnek. A harci tevékenység motívumaiban a katona tudományos világnézetének és osztályöntudatának döntő fontosságú szerepe van. A kiélezetten osztályjellegű és borzalmas eszközökkel folytatott háborúban csakis olyan pszichikai motívumokkal és tulajdonságokkal lehet helytállni, amelyek a társadalmi eseményekben, a társadalmi helyzet tudatos felfogásában gyökereznek. E motívumok és tulajdonságok közül — a már említett világnézet és osztályöntudat mellett — az alábbiak a legjellegzetesebbek:

a) A szocialista hazafiság, a szocialista internacionalizmus, s az ellenséggel szembeni erős osztálygyűlölet (annak tudata, hogy az ellenség nem riad vissza önző érdekeiért atomháborút kezdeni). A töretlen hit harcunk igazában és a győzelemben.

b) A társadalmi kötelességtudat, a nemzet, a szocializmus és az emberiség sorsáért érzett egyéni felelősség, az a tudat, hogy a társadalomban jelentős szerepet játszunk, hogy dolgunkat lelkiismeretesen és feltétlenül el kell végeznünk; mindez híven tükröződik a feladat öntudatos és kezdeményezőkész teljesítésében és öntudatos fegyelmezettségben.

c) A harci elvtársiasság, annak tudata, hogy tetteink a közösséget szolgálják, mert az ő sorsa — a mi sorsunk is. A saját cselekvésünkért az egész közösség előtt érzett felelősségben, valamint az egész harci kollektíva ténykedéséért vállalt felelősségben megnyilvánuló szocialista kollektivizmus.

4. *A fejlett harci erkölcsi tulajdonságok.* A motiváció, noha elsőrendű szerepet játszik, önmagában még nem elegendő. A katonának meg kell tanulnia, hogy a motívumokat cselekvésében, viselkedésében, tevékenységében jut-

tassa kifejezésre. E harci tulajdonságok magva — az akarat. „A katonának nem csak a gépeken, de a saját cselekedetein is uralkodnia kell. S erre az ember csak erős akarattal képes. Közismert, hogy az emberi akarat a nevelés és a társadalmi élet terméke, a történelmi és a társadalmi körülmények gyümölcse, amely a személyiség mindennemű megnyilvánulására nagy hatással van. Az erős akaratú ember következetes, kitartó, nyugodt, hidegvérű, önuralma tökéletes — vagyis olyan pszichikai tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek alapján erejét intenzíven és gazdaságosan hasznosíthatja."[198] E sajátosságok adnak erőt az embernek, hogy szembenézzen a viharral, legyőzze és kordában tartsa félelmét, hogy pillanatnyi izgalmában idő előtt ne nyomja meg az elsütő billentyűt, a támadás jelére előrelendüljön, még akkor is, ha érzelmei a földhöz lapítják. Ezek a tulajdonságok segítik őt, hogy a legnehezebb pillanatokban is tudjon uralkodni magán és azt tegye, ami a kötelessége.

A katona harcképességének legfontosabb előfeltétele és egyúttal a csapatok jó harci szellemének mércéje: a jó kiképzettség, a harceszközök és fegyverek tökéletes alkalmazása, az osztályöntudattól és harcosságtól fűtött töretlen lelkesedés. Az ilyen harcosok formálásához minden feltétellel rendelkezünk.

„Nem szabad azonban abba az illúzióba esnünk, hogy katonáinkban ezek a jegyek és tulajdonságok önmaguktól, spontánul kifejlődnek. A katonáink hagyományos harci erényeinek automatikus érvényrejutásában való hit — merő misztika. Tudnunk kell, hogy az erkölcsi potenciál olyan mennyiségi tényező, olyan harci érték, amelyet — a körülményekből kiindulva — állandóan gyarapítanunk, formálnunk kell. A parancsnokok, a kiképzők korszerű ismeretei, amelyekkel a kiképzés során az erkölcsi-politikai tulajdonságokat és a harci ismereteket kialakítják, a háborúban az ellenség feletti anyagi fölény elemévé válnak.

A háborúban sikeres harctevékenységet csak akkor folytathatunk, ha minden reális *lehetőséget* kihasználunk a katonai győzelem céljaira."[199]

[198] V. Tolubko idézett művéből.
[199] Atomová valka a morální stav vojsk. — Lidová armáda, 1962. évi 14 sz

A csapatok harci szelleme, a harci kitartás és elszántság, amelyet mindenekelőtt a harc igazságosságába vetett hit alakít ki — nem a csatatéren születik meg. A harcos erkölcsi erejének forrása a hadsereg társadalmi küldetésében gyökerezik. Ezért már ma, a polgári és főleg a katonaélet egészséges közösségi szellemben szervezett rendszerében formálódik az öntudatos, elszánt és ellenállóképes harcos, a harcképes katonai közösség — sőt, a bonyolult és korszerű harctevékenységet irányítani tudó parancsnok is. A katonák és a csapatok harckiképzésének kulcsa a kiképzők (a raj-, a szakasz-, a század- és a zászlóaljparancsnokok) kezében van; a kiképző-nevelő munka tökéletesítésével, alapos felkészültséggel úgy vezessék a békebeli kiképzést, úgy oldják meg a nehéz és bonyolult feladatokat, ahogy az a korszerű harc szempontjából a legcélravezetőbb.

AZ ÚJONCOK PSZICHOLÓGIAI JELLEMRAJZA

Amikor a harcos magatartásával, profiljával kapcsolatos követelményeket elemezzük, óhatatlanul szembe találjuk magunkat ilyen kérdésekkel: Mennyire készültek fel államunk polgárai egy esetleges háború nehézségeinek elviselésére? Milyen tulajdonságokkal rendelkeznek azokhoz a követelményekhez viszonyítva, amilyeneket a harcossal szemben támasztunk? Ez annyit jelent, hogy a háború várható hatásainak elemzése után talán szükséges lenne feltárnunk a reális helyzetet, s a követelményekkel összehasonlítva el kellene végeznünk állampolgáraink személyiségének pszichológiai elemzését. Ezt az elemzést azonban kénytelenek vagyunk leszűkíteni, mégpedig főleg két okból:

a) Lehetetlenség egyetemes érvényű, országunk valamennyi lakosára alkalmazható elemzést adnunk.

Az elemzésnek feltétlenül ki kellene terjedni a különböző osztályok, rétegek és csoportok jellemvonásainak elemzésére, sőt még ezen belul is osztályoznunk kellene a lakosságot életkoruk, foglalkozásuk stb. szerint. Ez viszont meghaladja a katonai pszichológia erejét és lehetőségeit, s más tudományágak (főleg a szociológia) feladata. A személyiséglélektan nem a társadalmi osztályokról, csoportokról és rétegekről ad elemzést, hanem azokat a törvényszerűségeket tanulmányozza, amelyek az ember egyéni pszichikai tulajdonságainak fejlődésében nyilvánulnak meg. Vizsgálja és feltárja az egyes ember egyéni pszichikai tulajdonságait meghatározó okokat, rámutat a környező valósággal kapcsolatos magatartásának, a környezetből eredő ingerekkel szembeni reakcióinak pszichológiai törvényszerűségeire; tanulmányozza az ember belső világa formálódásának törvényszerűségeit.

b) A katonai pszichológiában figyelmünket a kiképzésben részvevő emberekre, a harctevékenységre való speciális előkészítés folyamatára kell összpontosítanunk; ezekben az emberekben lehet és kell bizonyos meghatározott vonásokat kialakítanunk. Hadseregünkben 19—21 év közötti fiatalemberek teljesítenek szolgálatot (a parancsnokokról külön fejezetben szólunk majd). Meghatározott lelki tulajdonságokkal és eltérő adottságokkal vonulnak be, s ezekre építve kell belőlük harcosokat faragnunk. Feltétlenül foglalkoznunk kell tehát lelkiállapotukkal, pszichikai tulajdonságaikkal és lelki adottságaikkal, ha jó harcost akarunk belőlük nevelni. Röviden szólva — meg kell ismernünk az újonc személyiségét.

A parancsnok, aki az újoncokat oktatja, neveli, harci kollektívát csak úgy alakíthat belőlük, ha ismeri és megérti lelki beállítottságukat, viselkedésük okát és tendenciáját. Ehhez egyfelől el kell sajátítania a személyiségpszichológia általános ismereteit, s különösen az ifjúság lélektanának alaptételeit, másfelől gyakorlatra kell szert tennie a fiatalok körében végzett nevelőmunkában.

A PARANCSNOK ÚJONCOKHOZ VALÓ VISZONYÁNAK ALAPVETŐ SZEMPONTJAI

A fiatalemberben, akit a harcra felkészítünk, a harcosra jellemző tulajdonságok szükségképpen csak bizonyos mértékig fejlődtek ki, attól függően, hogy bevonulása előtt milyenek voltak az életkörülményei, milyen nevelést kapott, konkrétan milyen munkát végzett és milyen környezetben élt. Ennek a „kiinduló állapotnak", s vele együtt az újonc „belső feltételeinek" ismerete épp oly fontos számunkra, mint az, hogy mit követel a korszerű háború a harcos pszichikumától. Ne vezessen tévútra bennünket, ha egynéhány parancsnok látszólag sikereket arat, anélkül, hogy azon törné a fejét: milyenek is voltaképpen az emberei. Látnunk kell, hogy itt a döntő kritérium

nem — és nem is lehet — az „engedelmesség", és a kapott feladat végrehajtása, sem a kiképzés közben elért egyikmásik részeredmény. A katonából csakis akkor lesz teljes értékű harcos, ha a nehéz, gyakorta mérhetetlenül kemény szolgálatot nem külső kényszer vagy más külső indíték hatására látja jól el, hanem saját mélységes meggyőződése, a saját lelki motívumai alapján, saját akaratából, és nem csak „elviseli" a bajokat, hanem aktívan szembeszáll velük. A kiképzés feladata a katonát a harcra felkészíteni. Ehhez ismernünk kell az ember belső világát, személyiségének belső feltételeit, cselekvésének motívumait, indítékait, és azt, hogy miért különböznek az emberek egymástól magatartásukban és tulajdonságaikban.

Ismeretes, hogy a tényleges időt szolgáló, gyakorlatilag egyforma körülmények között élő és azonos követelmények elé állított, ugyanazon parancsnok alá rendelt katonák nem egyformán, sőt néha egészen ellentétesen reagálnak ugyanazokra a körülményekre és követelményekre. Futólagos megfigyeléssel is felfedezhetjük, hogy más és más az érdeklődési körük, különbözők a képességeik, a jellemvonásaik, eltérő az életfelfogásuk, a munkakedvük. Az új életfeltételek, az új ingerek ugyanis nem közvetlenül idézik fel a reakciót, hanem „megtörnek" az ember „belső világán", a szubjektum saját pszichikumának közvetítésével átalakítja őket és aktív módon „megválasztja", hogy miként reagál rájuk (beállítódás, magatartás, cselekvés). Honnan erednek az embernek ezek a „belső feltételei?" Részben vele született vonások (pl. az idegfolyamatok ereje és mozgékonysága, érzékszervek érzékenysége stb.), részben az ember fejlettségének bizonyos fázisát fejezik ki, főképpen azonban — és éppen a legjelentősebb vonások — eddigi életének eredményeként jöttek létre. A vele született, a fejlődési és a szerzett tulajdonságok az ember belső világának dialektikus egységét alkotják. Az ember szubjektív világának alapján tájékozódik környezetében, s az új körülményeket a „saját szemével" figyeli. Ezért minden ember mást és mást érez fontosnak a közös környezetből (az egyik a bajtársiasságot, a másik a személyes szabadság hiányát). A többi ingert aztán csak mint

határozott hátteret regisztrálja és eszerint cselekszik. Ezek az új ingerek és hatások gyarapítják az ember tapasztalatait, a maguk módján beilleszkednek belső feltételei sorába és befolyásolják jövőbeni beállítódását és viselkedését.

A parancsnoki „befolyás" — legyen az bármilyen — tehát nem közvetlenül és egyértelműen hat, hanem a katona lelki arculatán keresztül! *Ha a katona személyiségét meg akarjuk ismerni, állandóan figyelemmel kell kísérnünk: hogyan reagál a környezet jelenségeire, hogyan viselkedik az adott helyzetben, s milyen a viszonylag állandó tulajdonságainak szilárdsága, személyiségének „belső stabilitása".* (Azokra a helyzetekre gondolunk, amelyek lehetőséget nyújtanak, hogy az ember a konkrét környezet hatására megváltozzék, átalakuljon, s arra a szilárdságra, amely kifejezi a formálódás eredményét, a személyiség eddigi fejlődésének fokát.) Az ember a közösségi élet gyakorlatában szerzi meg mindazt, ami személyiségét jellemzi, tehát a belső feltételek, de különösen a jellembeli tulajdonságok és képességek összességét. A társadalmi tevékenység (a katonai tevékenység is) később, következményeiben a személyiség jellemző vonásainak változásában, ingadozásában vagy rögzülésében jelentkezik.

Ez egyúttal rámutat az ember „belső világának" ellentmondásaira, a megosztottságra és az ellentétek harcára az ember pszichikumában, amely a lelki fejlődés belső forrása, a „külső" ellentétek dialektikájának tükröződése, az ember mint individuális lény és életkörülményei közti ellentét megnyilvánulása.

Ez a személyiség megismerésének alapkoncepciója a marxista pszichológiában; a legáltalánosabb érvényű útmutatás számunkra a harcos tulajdonságainak kialakításában, s amely egyúttal arra int, hogy mindenekelőtt ismerjük meg: meddig jutott el, hol tart a katona eddigi lelki fejlődésében.

Természetesen gyakorlatilag nem foglalkozhatunk az embert jellemző valamennyi pszichikai vonásokkal. Az embert sokféle szempontból vizsgálhatjuk. Számunkra az alábbi kérdésekre szóló válaszok a lényegesek:

Milyen mértékben fejlődtek ki az egyénben azok a tulajdonságok és jellemvonások, amelyek a korszerű harcban általában, s bizonyos beosztásokban különösen nélkülözhetetlenek?

Milyen pszichikai vonások és sajátosságok könnyítik meg az utat a harci tulajdonságok kialakításához, vagy éppen ellenkezőleg, gátolják e tulajdonságok kifejlesztését?

A katonai pszichológiának az újoncok legfőbb jellemvonásaival kell foglalkoznia, meg kell mutatnia a fiatalok általános vonásait és pszichikumuk fő tendenciáit, amelyekre majd a harcos tulajdonságait alapozhatjuk.[200] *Ezeket a tulajdonságokat a tényezők három fő csoportja határozza meg:*

a) *A vele született adottságok* — segítik vagy akadályozzák, hogy az újoncból kemény harcost neveljünk. Ide elsősorban az idegrendszeri tulajdonságok, a temperamentum, a testi alkat és az alapvető biotikus szükségletek tartoznak.

b) *A testi és lelki fejlettség.* Tényleges katonai szolgálati idejüket a fiatalok 19—21 éves korukban töltik, vagyis éppen abban az életkorban, amelyet ifjúkornak nevezünk, és a teljes értékű társadalmi életre való érés utolsó fokának tekintünk.[201] Ez a tény a harci tulajdonságok és jellemvonások fejlesztése szempontjából rendkívül jelentős. Minden ember ugyanis a testi és lelki funkciók fejlődésének törvényszerű útját teszi meg. A fejlődés meghatározott szakaszokban megy végbe a születéstől a felnőtt korig (az összes testi- és lelkierő kifejlődésének időszakáig), s innen tovább, az öregedésen át a halálig (az involúció folyamata). De az ember a felnőtté válás során is minőségileg különböző időszakaszokon halad át, melyek mindegyikének megvan a saját idegrendszeri jellegzetessége. Ez határozottan megnyilvánul a lelki, erkölcsi és

[200] Az „egyéni" jellemvonásokkal — vagyis azokkal a sajátosságokkal, amelyek csak egy-egy katonára jellemzők — nem lehet foglalkoznunk, azokat minden parancsnoknak magának kell megfigyelnie beosztottain, hogy egyénileg nevelhesse őket. — A szerző.

[201] Az egyik alakulatnál a behívottak életkora így oszlott meg: 19 éves — 82,2%, 20 éves — 9,2%; 21 éves — 3,3%; 21 éven felüli — 5,3%. — A szerző

értelmi tulajdonságokban, valamint az objektív valóságot mind tökéletesebben tükröző, az ember cselekvését tudatosan irányító, a nemkívánatos reakciók elfojtását szolgáló agyi képességek megerősödésében. Az ifjú katonák a felnőtté válás és a felnőtt kor közötti határon vannak, éppen eljutnak a testi- és lelkierő fejlődésének csúcsára, s miközben ezt tudják és érzik — a környezetükkel a lehető legszorosabb megismerési, érzelmi és cselekvési kapcsolatban élnek, testi érettségüket a pszichikai funkciók és tulajdonságok érése tetőzi be. Ezzel speciális szükségletek, gondolkodási, érzelmi és akarati sajátosságok járnak együtt, s különös kapcsolat alakul ki a fiatalok és környezetük között.

c) *A katonafiatalok pszichikumát formáló tényezők a bevonulás előtti idejükben.* Hogy az újonc a harcossá váláshoz nélkülözhetetlen alapvető tulajdonságoknak és jellemvonásoknak milyen mértékben van birtokában, és mennyiben vannak meg annak az előfeltételei, hogy e jellemvonásokat a katonaidő két éve alatt meg tudja szerezni — azt jelentős mértékben az a korábbi környezet szabja meg, amelyben a belső világa kialakult. A lelki fejlődés nagymértékben az ember elé állított sokféle követelménytől, idegrendszerének funkcionális megterhelésétől függ.

Tudjuk például, hogy gyakorlás nélkül senki sem tanulhat meg úszni — és minél többet úszik valaki, annál jobb úszó lesz belőle. Ugyanígy áll a dolog a pszichikus tulajdonságokkal és képességekkel. A már elért fejlődési fok mellett tehát, az ember lelki fejlődését társadalmi helyzete, életfeltételeinek összessége, a társadalom által elébe állított követelmények, tevékenységének jellege irányítja. A fiatalok pszichikus tulajdonságai ugyanis egy bizonyos életkorban a pszichikum fejlődésének általános törvényszerűségei szerint alakulnak, egyenes összefüggésben a konkrét élet-, munka- és nevelési körülményekkel. Hisz' végeredményben maga az ifjúkor is — mint fejlődési időszak — a testi érettséggel (a nemi érés betetőzésével) kezdődik, és a társadalom hatására kialakult „társadalmi" érettséggel végződik. A primitív népeknél az életre felkészítés viszonylag nagyon egyszerű, a nemi éréssel az ifjú felnőtté válik. A kultúra fejlődésével az ifjúkornak szükségszerűen egy további szakasszal kellett meghosszabbodnia; csupán a felnőtt embernél vannak meg az elvont gondolkodás és a mély érzelmi élet feltételei, csak a felnőtt ember képes a társadalmi tudat leg-

magasabb fokát elérni és ismereteit fokozatosan beilleszteni a fejlett társadalmi életbe. Ezért halad végig az ember a lelki és a társadalmi érés időszakán, miközben megtalálja helyét a társadalomban, kialakítja tudományos világnézetét, érdeklődésében az ezer és ezerféle emberi tevékenykedés közül megállapodik egynél, beilleszkedik a társadalomba, s magára vállalja annak normáit.

Ezeket a tényezőket összességükben kell vizsgálnunk, de egyúttal meg kell látnunk az újonc lelki életében mutatkozó bizonyos jelenségek gyökereit és indokait is. Nagyon fontos ez, mert itt egymástól eltérő pszichológiai törvényszerűségek nyilvánulnak meg: a vele született vonásokat csak igen nehezen lehet átalakítani, s ezért keresnünk kell kompenzálásuk útjait. A fejlődés folyamán kialakult vonások viszont határozott irányvonallal tűnnek a szemünkbe, amelyeket nem mellőzhetünk, amelyeket céltudatosan támogatnunk kell. A tulajdonságoknak és a jellemvonásoknak a korábbi környezet hatására kialakított egész rendszere — a pozitív tulajdonságokra támaszkodó, a megerősítés és átalakítás pszichológiai törvényszerűségei, a legtágabb értelemben vett tanulás törvényszerűségei szerint alakul.

Innen kell kiindulnunk az újoncok megismeréséhez, innen kiindulva ismerjük meg az újonc nevelhetőségét, a harci tulajdonságok beoltásának potenciális lehetőségét.

AZ ÚJONC PSZICHIKUS TULAJDONSÁGAI ÉS FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ TENDENCIÁI

Az ifjú, környezetével szemben nagyon aktívan lép fel. Szocialista társadalomban él, annak fejlődése során szerzi pszichikus tulajdonságait, erkölcsi vonásait. Ezek a szerzett tulajdonságok különféleképpen hatnak az ifjú esetleges harcbeli ellenállóképességére, szívósságára, a harci tudás mesteri elsajátításának képességére. Mivel a saját korának szemével látja maga körül a világot, környezetéből a saját lelki fejlettségének megfelelő ingereket fogja

fel. A társadalom élete, az ipar és a technika színvonala, az élet iránya és problémaköre szüntelenül változik, s a felnövekvő nemzedéket újabb és újabb feladatok, mind magasabb követelmények elé állítja.

Az ifjúkorban levő ember nagyon fogékony. Korával járó érzékenységében és az érvényesülési vágyában elevenen tükröződnek a kor és társadalmi helyzetének jellegzetes jegyei, belső viharai (gyakran szubjektíven átalakított formában). Már ebből is megítélhetjük, hogy a mi katonafiataljainknál egészen más pszichikai vonások, az erkölcsi erőnek más előfeltételei, a haza alaposan és tudatosan kiképzett védelmezőjének teljesen más problémái kerülnek előtérbe, mint a kapitalista államok hasonló korú katonáinál.

A kapitalista országokban az ifjúság átéli az egzisztenciális konfliktusok és a létbizonytalanság teljes súlyát. (Tükröződik ez a pszichológiai szakirodalmukban is, amelyben az ifjúságot idegességgel, agresszivitással, állandó ok nélküli félelemmel és szorongással, a bűnözési hajlam előrehaladott jeleivel — mint fejlődési jegyekkel — jellemzik.) A bizonytalanság és a háborús hisztéria közepette az ifjú szenvedélyesen kapaszkodik mindenbe, ami feledtetni segít a napi gondokat. Hatványozott mértékben fogadja be a társadalom individualista és egoista morálját és — ha csak nem jutott el az osztályöntudatig — járja a sekélyes, felületes örömök útját, a csínytevéstől a gyűlöletig és a rombolásig; mindezek azonban nem a bajok okozója, a polgári társadalom, hanem környezetük tagjai ellen irányulnak. A burzsoá hadseregek katonáinál ezért nem kielégítő a cselekvés motivációja háború idején, amint azt az előző fejezetekben már láthattuk, s ez „a nyugati hadseregek hanyatlásának" egyik fő oka. F. O. Mikschének bár igaza van, amikor azt állítja, hogy „a nyugati hadseregek hanyatlása nem csupán a technikai fejlődés következménye, hanem annak is, hogy az ideológiai behatások aláaknázták a hadügy ősi fogalmát", nem látja azonban a jelenség társadalmi gyökereit, és ezért az a törekvése, hogy meglelje „a katonai képességek és az igazi harci szellem pszichológiai előfeltételeit" — valójában sziszifuszi erőlködés.[202]

A szocialista társadalomban a fiatalember egészen más körülmények között él. Ezek nem maradnak hatás nélkül személyiségének fejlődésére, specifikus vonásokkal ruházzák fel lelki életét, s megteremtik a harcosok kiképzé-

[202] Wehr und Wirtschaft, 1959. évi 8. sz.

séhez szükséges előfeltételeket. Persze, társadalmunk fejlődésével együtt ezek az előfeltételek is jelentősen változnak. Életünk tempója sokkal gyorsabb, mint valaha. Nagy fordulatok tanúi vagyunk a nemzetek, sőt az egész emberiség életében. Ma már tíz év korkülönbség is sokat jelent a fiatalember személyiségében és beállítottságában.

Nézzük csak meg, hogyan változott a húszévesek mentalitása az utóbbi három évtizedben:

Az 1920-as években született fiatalok nevében, akik a német megszállás idején nőttek fel, találóan beszél K. Ptáčník:

„Mi fiatalok megtanultuk, hogy közösségben éljünk, a mindennapos veszély életre-halálra összehozott bennünket — de ez a kor azzal is fenyegetett, hogy egyéb meggyökeresedett szokásokat is belénk olt: a közömbösséget, a szabotálásra való hajlamot, a naplopást és a hírhedt szólást: »Az a tiéd, amit kiélvezel!«

Az 1930 táján születettek a köztársaság jellegéért vívott harcok, a munkásosztály győzelméből fakadó lelkesedés jegyében fejlesztették, alakították világnézetüket, érzelmeiket, érdeklődésüket. Mindez erős politikai élmények formájában hagyott nyomot bennük, viszonylag gyorsan szerzett tapasztalatokat jelentett, szívósságot és elszánt küzdelmet az élettel.

Az 1940 körül született évjáratok már a mostani időben nőnek fel. Élvezik mindazokat a lehetőségeket, amelyekkel az új társadalmi rendszer szolgál nekik; politikai és élettapasztalataik azonban nem fejlődnek oly gyorsan, mint az előző generációké. Erősen hat rájuk a technika, az atomkutatás, az űrrepülés és az automatizálás gigantikus fejlődése. Mindez nem csupán érdeklődésüket, beállítottságukat, gondolkodásukat és érzelmi élményeiket befolyásolja, hanem akaraterejüket és jellemüket is. Ha a mai fiatalemberből harcost akarunk faragni, nem ítélhetjük el mentalitásának sajátosságait, csak azért, mert azok mások, mint az idősebb nemzedékeké, s mert néha talán nehezen értjük meg őt. Ellenkezőleg, feltétlenül meg kell értenünk e mentalitás indítékait és lényegét, a harcra való felkészülés szempontjából hasznos és káros vonásait, hogy építhessünk rájuk.

Amikor „a mai fiatalok problémáiról" beszélünk, akkor elsősorban azt kell tudomásul vennünk, hogy ők a társadalmi rendszerünkben felnőtt első nemzedéket képviselik, amely egész ifjúságával a szocialista jelenkorban tanult élni, az anyagi jólét közepette — az idősebb generáció pedig a történelem folyamán első ízben tanulja ilyen feltételek mellett a fiatalságot nevelni. Nem szabad alábecsülni a napjainkban felnövekvő ifjúság fejlődésének és

formálásának nehézségeit. Tudatukban ellentmondó hatások tükröződnek, ideológiák harcai, a politikai élet fordulatai, gazdasági problémák, a felnőttek társadalomhoz és a munkához való viszonyának kérdései stb. A helyzet, amelyben a mai fiatal él, rákényszeríti őt, hogy sok tekintetben másképpen cselekedjék, mint a régi nemzedék egykori fiatalja. Ez a katona pszichikumával kapcsolatos korszerű harci körülmények szempontjából sem katasztrofális jelenség, hanem a normális, bár gyors fejlődés megnyilvánulása. Érthető, hogy e fejlődés a sok pozitív jelenség mellett új problémákat is hozott magával. Gyakran olyan problémákról van szó, amelyekben a családi, az iskolai, az üzemi nevelés lemaradása nyilvánul meg, vagy pedig a növekvő ellentét ama követelmények között, melyeket egyrészt a mindennapi élet, másrészt a háború támaszt az ifjú pszichikumával szemben. (Vagyis az ifjúság harci felkészítésében jelentkező ellentmondások problémái.)

Az újoncok testi felkészültsége

A korszerű háborút a rendkívüli szívósság, a gyors ütem és a nagy mélységben végrehajtott különösen dinamikus hadműveletek jellemzik. A harctevékenység túlnyomórészt összerombolt és fertőzött, sugárszennyezett területen zajlik majd, számtalan rom, torlasz és más akadályok közepette. A katonának olyan testi adottságokkal, edzettséggel kell rendelkeznie, hogy ne csak elviselje a korszerű harc nehézségeit és nélkülözéseit, hanem maradjon elég ereje és energiája az ellenség megsemmisítésére.

Az ifjúkorban a „fejlesztési feladatok" egyike a kifejlett testi alkat megszerzése. Biológiailag a felnőtté válás folyamata 18—19 éves korban — lényegében — már befejeződik. Fiziológiai szempontból ekkorra már minden testi funkció összehangolódott, úgyhogy az ifjú testi képességeivel, kitartásával stb. már teljesen érettnek számít. *Az ifjúkorban tehát a testi képességek igen szembetűnően megváltoznak. Bekövetkezik a mozdulatok teljes*

koordinálásának képessége, növekszik az erő, a gyorsaság, s ez időszak végére kialakul:

a testi erő maximális fejlettsége (a teljesítőképesség csúcsa, amely döntő szerepet játszik a fizikai tevékenység fajtáinak túlnyomó többségénél és a sportban; a testi erő már csak az akaraterővel, a személyes tapasztalatok gyarapításával, a módszer és a stílus csiszolásával fejleszthető);

a tettvágy maximuma (nem véletlenül figyelhetik meg a felnőttek önmagukon, hogy az öregedést az ülőfoglalkozás iránti növekvő előszeretet jelzi).[203]

Az ifjúkorban a fejlődésnek ez a fő iránya már önmagában is nagyszerű alapot teremt a megfelelő fizikai edzettség eléréséhez. Hogyan lehetséges tehát az, amit például az ostravai iskolákban végzett vizsgálatok mutattak: „a tizenöt éves tanulók átlagos teljesítményei, különösen a futásban, sőt, némely tornagyakorlatban is — jobbak voltak az újoncokénál"?[204]

Az ember belső feltételei csak a lehetőségeket teremtik meg. E lehetőségek realizálása döntő mértékben attól függ, hogy mekkora a szervezet megterhelése, mennyire begyakorolt, mennyire van igénybe véve — tehát attól, hogy az embert mennyire tanítottuk meg és szoktattuk rá, hogy felhalmozott energiáját célszerűen használja fel, s a szervezetét úgy fejlessze, hogy az összhangban legyen a testi fejlődés reális lehetőségeivel.

Testileg a mai fiatalok fejlettebbek, magasabbak, mint az előző nemzedékek, nagyobb a testsúlyuk. (Pl. Csehszlovákiában 1926-ban a 20 éves férfiak átlagos testmagassága 166,6 cm volt, 1950-ben 170,6 cm és 1956-ban 171,4 cm.) A testi ügyesség azonban nem fejlődik arányosan az állandóan növekvő magassággal és testsúllyal.

„Minden évben vonulnak be a hadseregbe testileg alig edzett fiatalemberek. Csak a 20—25%-uk nem áll hadilábon a testgyakorlással. A fizikai munka erősíti ugyan a testet, de az egyoldalú és a nem kielégítő testmozgás csökkenti a mozgástulajdonságokat, főleg a gyorsaságot, a kitartást, a fürgeséget. Meglepő fogyatékosságokkal találkozunk a legegyszerűbb és a legkönnyebb mozgá-

[203] Jersild, A. T.: The Psychology of Adolescence. New York. 1959
[204] Obrana lidu, 1962. okt. 13.

soknál is (például a futásnál is — gyorsaság és kitartás terén egyaránt).

A 100 m-es futásban az utóbbi öt évben az átlagos idő 14,7 mp. De az újoncok fele még ezt a gyenge átlagot sem éri el. Még gyengébbek az 1000 m-es futás eredményei; azok számára, akik a 100 métert sem tudják kellő idő alatt lefutni, az 1000 m-es futás leküzdhetetlen akadályt jelent.

A gránátdobás eredményei ugyan valamivel jobbak, de elrontja őket a gyatra dobástechnika. Az egyetlen sportág, amely javuló irányzatot mutat: az erőgyakorlatok — a nyújtón való függés. Persze ez sem a testnevelés érdeme, hanem a jobb élet- és munkakörülményeké."[205]

Az újoncok teljesítményei sokszor olyanok, hogy némelyik parancsnoknak az a benyomása támad, mintha katonái hihetetlenül gyorsan elvesztették volna természetes gyermekkori ügyességüket.

Vizsgáljuk meg az 1957. évi szemle eredményeit:

„A 100 m-es futás ideje 15—17 mp között mozgott. A 130 cm-es magasság megugrása, a kétméteres akadályfal-mászás és a háromméteres kötélmászás, a tíz fekvőtámasz stb. már meghaladta a behívottak többségének erejét. Pedig mindegyik csupán a fizikailag átlagosan fejlett ember teljesítménye..."[206]

O. Hradec az alábbi adatokat gyűjtötte az egyik gépesített hadosztálynál:

„Aktívan az újoncok 25%-a sportolt, frissítő testedzésben 40% vett részt, egyáltalán nem sportolt 35%. Az állomány 25%-a rendelkezett a bronz, 2,5%-a az ezüst haditornajelvénnyel; 3%-nak volt teljesítmény-minősítése, 1%-nak játékvezetői és 1%-nak edzői képesítése. Az újoncok 45%-a nem edzett tornaszeren, úszni nem tudónak vallotta magát 41%. A próbáztatásokon a következő átlageredményeket mérték: 100 m-es futás — 14,6 mp; 1000 m-es futás — 3,52 p; távolugrás — 3,80 m, húzódzkodás a gyűrűn kétszer, lengőtámasz a korláton kétszer; gránátdobás — 43,60 m.

Ez pedig — a fennálló katonai normák szerint — összességében nem megfelelő."[207]

Hasonló képet adnak a későbbi évek eredményei is. 1962-ben például az egyik alakulatnál megállapították, hogy az újoncok 50%-a nem tud úszni, 46%-uk nem felel meg a

[205] Lukás, J.—Černoch, V.: Tělovýchova v armáde. — Lidova armáda. 1962. évi 4. sz.

[206] Dušek, J.: Proč není tělovýchova v armádě masová. — Lidová armáda, 1956. évi 11. sz.

[207] Lidová armáda, 1957. évi 16. sz.

100 m-es futás, 40%-uk a gránátdobás, 15%-uk az 1000 m-es futás és a korláton való lengőtámasz követelményeinek. Pedig a követelmény szintje eléggé alacsony volt: 100 m-en 14,5 mp, a szeren három függés, a gránátdobásnál 40 m, az 1000 m-es futásban 4 perc.[208] Az iskolák utolsó évfolyamainál a testi ügyességi próbák arra figyelmeztetnek, hogy a helyzet az újoncokat illetően még néhány évig így marad.

A felsorolt eredmények világosan mutatják, hogy a következő években a hadseregbe — a testi ügyesség szempontjából — „válságos évjáratok" vonulnak be. Mi ennek az oka?

Az ok nem kereshető a „testi képességben", hiszen ennek ellentmond a fiatalemberek testi ügyességének fejlődése a katonai szolgálat folyamán. (A legnagyobb problémák az első hónapokban mutatkoznak, mielőtt a testi teljesítőképességgel szemben támasztott követelmények módszeres fokozása útján a kellő testi erőt, teljesítőképességet el nem érték a katonánál.) De figyelmeztet ez arra is, hogy nem az erővel van baj, hanem a gyorsasággal, a mozgékonysággal és a kitartással. A legfőbb okok, szerintünk, a következők:

a) Állandóan csökken a fiatalok között a természetes mozgástevékenység, a fárasztó fizikai munka. Ez együtt jár a szocialista termelőerők fejlődésével.

A fárasztó és kimerítő fizikai munkától a fiatalokat lényegében mentesítették, s a fiatalkorúak számára csökkentették a munkaidőt. A munkába járművekkel mennek. Természetesen, ez a fejlődés útja. De közben a másik oldalon emiatt felborul a „sokoldalúan fejlett ember" harmóniája. A fiataloknál a testi és a pszichikai megterhelés közül mind nagyobb szerepet kap az utóbbi. Ilyen új feltételek közepette kell most figyelmünket testi erejük és mozgásbeli ügyességük fejlesztésére fordítanunk, hogy a testnevelés eszközeivel is elősegítsük az emberek harmonikus fejlődését.

„A termelés gépesítése és az automatizálás fokozatosan megszünteti a nehéz és fárasztó fizikai munkát. Ha az automatizált munka nem is lesz mindig nehéz, a munkásoktól mágiscsak erőt, kitartást, határozottságot, a gyártási előírások változására való

[208] Obrana Lidu, 1962. nov. 10.

gyors reagálást, a nehézség nélküli alkalmazkodást, azonnal a lehető legnagyobb teljesítményt követel majd.

A testnevelésnek ezért a társadalom szempontjából egyenesen nélkülözhetetlen feladata, hogy pótolja a fizikai munkával járó természetes mozgás hiányát, és sokkal intenzívebben vegyen részt a munkaerő regenerálásában, mind eddig."[209]

b) A mostanában bevonult újoncok nem mind és nem eléggé vettek részt rendszeres testedzésben, így annak „kompenzáló" hatásában sem részesültek. Nagy többségük nem sportolt. Komolyabb igénybevétellel járó sportot egészen kevesen űztek (természetjárást, úszást stb.-t).

Különösen erősen érezhető a testedzés hiánya az iskola elvégzése és a bevonulás közötti időben. Az iskolában mégis volt havonta néhány testnevelési óra, de az iskola elvégzése után a fiatalok többségénél két-hároméves „pihenő" következik. Az Észak-Morva körzetben végzett felmérés szerint az ipari tanulóknak csak 15%-a vett részt a CSTV-ben (a magyar „Kilián-mozgalom" csehszlovákiai megfelelője — a ford.). Ennek több oka van: kezdve onnan, hogy a testnevelés szervezete éppen ezeknek a korosztályoknak nem adja meg a tömeges sportolás lehetőségét, egészen a személyes érdektelenségig. Örvendetes azonban, hogy a fiatalok sportszervezettsége erősödik, s ezzel nyilván javul majd a jelenlegi helyzet is.

Ha az iskolákban nagyobb figyelmet szentelnének a testnevelésnek, azzal ugyancsak meg lehetne javítani az ifjúság testi és honvédelmi felkészültségét, mégpedig nagyon gyorsan, amint azt az ostravai iskolák eredményei bizonyítják. Ámde önmagában az iskolai testnevelés a fiatalok gyenge testi rátermettségének problémáit nem oldja meg. Igaz, sokszor az iskolai lehetőségeket sem használják ki. „Ha azonban ezeket a lehetőségeket maximálisan használnák is ki, még ez sem lenne elegendő, mivel a fejlődő szervezet nagyobb fizikai megterhelést igényel."[210]

A kutatások eredményei szerint a hetenkénti 2—3 órás kötelező tornagyakorlat mélyen az optimum alatt van. Ez olyan kevés, hogy nem segíti a rátermettség tartós javítását. A fizikai felkészültség problémája tehát elsősorban az öntevékenyen űzött sportokkal oldható meg.

A jövőben ugyanis bizonyos ellentmondásra számíthatunk az ifjúság valódi testi ereje és a tényleges katonai

[209] Janoušek, M.: Telesná výchová v našem životě. — Nová mysl, 1962. évi 3. sz.

[210] M. Janoušek idézett művéből.

szolgálat idején vele szemben támasztott követelmények között. Még szerencse, hogy a jelenlegi állapot nem „a fiatalok természetéből fakad, s hogy a testi adottságot a megterhelés kellő fokozásával gyorsan fejleszteni lehet. *Az ifjú a kemény körülményekhez aránylag könnyen alkalmazkodik, rugalmas idegrendszere, testi ereje és energiája képessé teszi őt rá, hogy egy-egy alkalommal rendkívül erős idegfeszültséget is kibírjon. Az akadályok legyőzése közben erősödik ellenállóképessége, szívóssága, fürgesége, gyorsasága, növekszik ereje.* Az említett „kezdeti állapot" miatt azonban számítanunk kell négy komoly problémára:

Az elégtelen testnevelés, s ezzel együtt a gyenge fizikai rátermettség bizonyos tekintetben a fiatalok egészségi állapotán is meglátszik.

Az elhízottsággal a hadseregben aránylag könnyen boldogulunk. De 1953-ban az iskolásgyermekek 25%-át kezelték valamilyen ortopédiai hibával, és egy 1960-beli felmérés a pozsonyi iskolákban megállapította, hogy a diákok 53,5%-ának hibás, ebből 8,4%-ának határozottan rossz a testtartása. És ez a fizikai igénybevételnél azonnal megérződik.

A ki nem elégítő testi edzettség a testi és a lelkierők aránytalanul gyors csökkenéséhez vezet.

Az edzett sportember már a gazdaságosabb szívműködése miatt is különbözik másoktól. A nagy megerőltetés közben szíve lassabban dolgozik, és szívműködése a megterhelés végeztével gyorsabban tér vissza a normális ritmusba.[211] A gyengébb erőnlét viszont a katonát sokkal hamarább kifárasztja, s ezért az ilyen ember szabadidejében a passzív pihenés különböző formáit keresi. Ezzel azonban erőnléte tovább romlik, és így — a fizikai ügyesség állandó romlása miatt — abba a bizonyos „bűvös körbe" kerül.

A kellő gyakorlat hiánya a testi erőkifejtés során előálló nehézségek leküzdésében szorosan összefügg a fiatalok akaraterejének fejlődésével.

Az újoncok gyakran végig sem futják az 1000 m-es távot, hanem közben leállnak. És ez elgondolkoztató, mivel testileg teljesen egész-

[211] Obrana Ľudu, 1962. okt. 24.

séges fiúkról van szó. Az akarati aktivitás a testi teljesítmény fontos kísérője, mert a teljesítmény érdekében a különböző erejű belső és külső akadályokat (a fáradtságot, a fájdalmat, az időjárás hatását stb.) kell legyőzni.[212] A gyenge testi edzettség és a gyengén fejlett akaraterő a fiataloknál határozottan összefügg egymással.

Egynémely katonának — a korábbi életmódjából és neveltetéséből eredően — nem fűlik a foga a fizikai munkához és az erős testi igénybevételhez, ami pedig vele jár a katonaélettel (különösen egyik-másik fegyvernemnél).

A fiatalok pszichikus folyamatainak és vérmérsékletének jellegzetessége

Ha a testi ellenállóképesség problémájáról a pszichikai ellenállóképesség kérdésére térünk át, mindjárt azon a területen találjuk magunkat, amelyen az ember lelki életének „tartalmi oldalán" túlmenően, a külvilággal való kapcsolatának jellemző vonásai — a pszichikus folyamatok és a temperamentum tipikus sajátosságai tűnnek szemünkbe. *Ahhoz, hogy az ember meg tudjon oldani bonyolult és szerteágazó problémahelyzeteket, gondolkodásának bizonyos tulajdonságokkal kell rendelkeznie.* Ezek közé tartozik főleg a *gondolkodás kiterjedési köre és konkrétsága* (az a képesség, hogy a helyzetet legfontosabb vonásaiban, egészében tekintjük át, anélkül, hogy közben elsikkadnának a fontos részletek és mozzanatok); *mélysége* (a kérdés lényegébe való behatolás, a közvetlen és a közvetett okok megállapításának, az események megértésének és a következmények előrelátásának képessége); *önállósága és véleményalkotó képessége* (látni a megoldásra váró kérdéseket, s közben nem kerülni a váratlan körülmények és idegen gondolatok hatása alá); *gyorsasága és rugalmassága* (a gyors megoldás és a megoldási mód változtatásának képessége, ha az előző helytelennek bizonyult). Az agykéregnek

[212] Vaněk, M.: K problému volního usilí. — Československá psychologie. 1961. évi 1. sz.

a kéregalatti folyamatokra „gátló hatást" kell kifejtenie. Ez alapvető feltétele annak, hogy az ember ne keruljön a pillanatnyi helyzet hatása alá, hogy a szükségnek megfelelően le tudja csillapítani erős emocionális élményeit (félelmét, dühét, örömét) és a társadalmi következményekhez igazíthassa magatartását. *Az ember csakis akkor tudja „megszabadítani" magát az egyes helyzetek közvetlen, emocionális reakcióitól, csakis úgy tudja a helyzetet összefüggéseiben nézni és megítélni, cselekvését céltudatosan végigvinni, ha lelki folyamatait a második jelzőrendszer irányítja. E mellett a korszerű harc dinamikája és roppant nehéz helyzetei is sokat követelnek az idegrendszeri folyamatoktól, mozgékonyságban, intenzitásban és ellenállóképességben egyaránt.*

A gondolkodás e jellegzetes vonásai közvetlen összefüggésben az idegrendszer tevékenységének fejlődésével és megterhelésével — tipikus fejlődési szakaszokon mennek keresztül. Sajátosan megnyilvánulnak bennük az adott ember életfeltételei, de amellett sokkal alapvetőbb tendenciák is; igazolja ezt az a tény, hogy az individuális különbségek ellenére az emberben életkora alapján tipikus közös vonásokat is fel lehet ismerni.

Az ifjúból 19 éves korában kezdünk harcost formálni. De milyen is ez a korosztály?

Említettük már, hogy *az ember pszichikus folyamatainak fejlődése a gyermek közvetlen, pillanatnyi, spontán lefolyású és a személyiségén eluralkodó, semmiképp nem korlátozott (megismerési, érzelmi és akarati) reakcióitól, a felnőtt ember rengeteg individuális tapasztalattal és (a konkrét helyzet közvetlen behatásain „átsegítő") állandó érzelmi kapcsolatokkal rendelkező tudatosan kontrollált cselekvéséig halad.* Ahhoz ugyanis, hogy valaki az említett tulajdonságok birtokában legyen, felnőtt, „érett" embernek kell lennie.[213] Természetesen, egyes katonafiatalok már a katonai szolgálat kezdetén megszerzik ezeket a tulajdonságokat, a többségük azonban ekkor még nem ren-

[213] Az embernel a fejlődés általanos tendenciája, hogy ezek a jellemvonasok — a tobbi fejlődesi szakaszhoz viszonyítva — eppen a felnőtt korban a legjellegzetesebbek. — A szerző.

delkezik velük; a különbség később a katonai szolgálat alatt — a szellemi érés, a fejlődési folyamat egy-egy fokozata következtében — többé-kevésbé eltűnik azzal, hogy

erősödik az agykéreg irányító hatása a kéregalatti állományra;

erősödik a második jelzőrendszer hatása a többi kérgi és kéregalatti folyamatokra mindaddig, amíg az agy serkentő és gátló tevékenységének döntő tényezőjévé válik;

erősödik a belső gátlás funkciója, mindaddig, amíg fokozatosan ki nem egyenlíti az excitációt (izgalmat);

fejlődik a rendszerezés, az általánosítás, a tudatosítás az embernek önmagához, a társadalmi környezethez, a munkához, a környező valósághoz való viszonyában [214]

Az újoncnál az agykéreg funkcionális tevékenysége az „érés" folyamatának utolsó szakaszában van, ami temperamentumán, érdeklődésén, érzelmein, vágyain, kívánságain és akaratán jól megfigyelhető.

Az érettségnek és a serdülésnek ez az ellentétes egysége erősen befolyásolja *a gondolkodási folyamatokat* is. Egyfelől a katonafiatal már rendelkezik a kifejlett és a legmagasabb rendű megismerési funkciókkal — a gondolkodás valamennyi lényeges jegyével, beleértve az elvonatkoztatás és az elméleti következtetés képességét is.

Összefüggésben ezzel a fejlődéssel az ifjú aktívan törekszik új ismeretek szerzésére, s az eddigiek rendszerezésére — igyekszik saját nézetet, saját álláspontot kialakítani.

Az ifjú előtt tehát — közvetlen kapcsolatban környezetének hatásaival — új világ tárul fel, amely nem csupán ismeretkörének tágulásában jelentkezik, hanem a megértés elmélyülésében, az ítélőképesség, a megfontoltság fokozódásában, egyszóval a „józan észben" — a helyzet logikus és megfontolt megközelítésében is.

Másfelől e megismerési (főleg gondolati) folyamatok erősen rányomják bélyegüket az ifjúra. A gondolati folyamatok során törvényszerűen találkozunk az alábbi jelenségekkel:

türelmetlenséggel, kapkodással a nézetek kialakítása

[214] Amíg az előző vonások a fiziológiai szférából erednek, itt, ebben az esetben társadalmi-lélektani tünetek nyilvánulnak meg. — A szerző.

közben, azzal a törekvéssel, hogy az égető problémákat a lehető leggyorsabban megoldják;

nyers őszinteséggel a gondolkodásban, többnyire egyoldalú, csak fekete-fehéret látó és meglepő következtetésekkel;

aránytalanul széles általánosításokkal, amelyek azután spekulatív következtetésekhez vezetnek;

a gondolkodás befolyásolhatóságával, a közvetlenül és elevenen ható tények vagy nézetek elfogadásával.

A gondolati folyamatok e jellegzetes dinamikája a dolgok és a jelenségek megítélésében túlzott szubjektivizmushoz, felfogásbeli konfliktushoz, meggyőződésbeli ingadozáshoz és fordulatokhoz vezet; az ifjú tehát sokkal inkább kerül a pillanatnyi benyomások hatása alá, mint a felnőtt.

Az ifjúság érzelmi állapotai és folyamatai a korszerű harc követelményei szempontjából egy roppant fontos problémát vetnek fel: mennyire képesek érzelmi élményeiket elfojtani. Mivel az ifjúnak még nincs meg a kellő képessége, hogy elvonatkoztasson és általánosítson, számára a közvetlen valóság jelenti az érzelmi viszonyulások (a szeretet, a szerelem, a gyűlölet, a harag, a félelem) keletkezésének legfőbb elemét. Ennek a valóságnak a változásai azután azzal a következménnyel járnak, hogy érzelmi állapotai viszonylag ingadozók. Itt ismét a serdülés és az érettség jellemzőinek összefonódása jelentkezik — ezúttal az agykéreg és a kéregalatti állomány viszonyának területén. Az említett jelenségek fiziológiai oka az, hogy a kéregalatti központnak a kérgi (a második jelzőrendszeri tevékenység útján történő) ellenőrzése még nem eléggé fejlett, és a belső gátlások nem működnek kellő mértékben (úgy, hogy többé-kevésbé az izgalmi hatás — főleg bonyolult és igényes helyzetekben — győz az aktív gátlás felett). Része van ebben az „ingatagságban" több más tényezőnek is: az újfajta és intenzív érzelmeknek, a szeretet és vele együtt a szó igazi értelmében vett gyűlölet érzésének is; a család kötelékéből való „felszabadulás" közösségi tényezőjének, az önállósulásnak, a pályaválasztásnak stb.

Mindezek a vonások azt is tükrözik, hogy az ifjúkorban a lelki élet érzelmi oldalának jelentős szerepe van, s ez

indítja — még a különösen nehéz helyzetekben is — tettekre az ifjúságot.

Az ifjú gyakran inkább közvetlen érzelmi felbuzdulás hatására cselekszik, mintsem alapos megfontolás után; a környezet, a külső valóság, az emberekkel való kapcsolat, a munka stb. sokkal erősebb érzelmi hatást gyakorol rá, mint a felnőttekre, s így ez számos konfliktus forrása az emberekkel való viszonyában, de a saját lelki életében is.

Ebben a korban csak maximális erőfeszítéssel lehet visszafojtani a lobbanékony, heves reakciókat, amelyeket a szuggesztíven ható helyzetek váltanak ki.

A célirányos cselekvésben, az *akarati aktusban* is meg lehet figyelni a serdülésből a felnőtt korba való átmenet tipikus sajátosságait. A serdülés folyamán az emberi cselekvés fejlődési vonala az impulzív cselekvéstől a céltudatos, megfontolt cselekvés felé halad.[215] Az említett életkorban levő fiatalemberek cselekvése túlnyomó részben tudatos akarati cselekvés, s mint ilyen, már erre a korra is jellemző. De értelmi életüknek sajátossága (főleg, ami a cselekvés motivációját, az elhatározás gyorsaságát és a gondosságát illeti), hogy magán viseli a közvetlenség és az érzelmi élmények bélyegét. Akarati cselekvésükben a felnőttekénél nagyobb impulzivitás látható, vagyis:

aktívabbak (a fiatalság szükséglete, hogy forrásban levő energiáját kiélje);

igyekeznek érvényesülni, megmutatni erejüket, képességeiket;

tetteik kifejezetten célratörőek (olyan tevékenységre törekednek, amelyben érdemesnek tartják erejüket megfeszíteni; „látni akarják a belefektetett energia értelmét és célját").

Ezek az életkori sajátosságok az újoncok eddigi fejlődése során alakultak ki. Rájuk épül a lelki élet a maga számtalan színével és vonásával — az embernek a nevelés és a

[215] Az akarati cselekvés fogalmán céltudatos, átgondolt s celratoro cselekvést értünk, amely egybekapcsolódik a kulső és a belsó akadalyok legyőzésével. — A szerző.

környezet alakította belső világa. Olyan hajlamok ezek, amelyek a lelki folyamatokban, a lelki élet dinamizmusában, az ifjú cselekvésmódjában jutnak kifejezésre. A megismeréshez, az ismeretek rendszerezéséhez, az élmények igazi tartalmához, a cselekvés feletti uralomhoz teremtik meg a belső feltételeket, és egymással szoros összefüggésben és összességükben az ifjúság erőteljes törekvéseként jelentkeznek. Miben nyilvánulnak meg ezek az életkori sajátosságok? Mire irányulnak ezek a törekvések?

1. A nehéz helyzetekben való egyszerűsített, lerövidített, erősen impulzív gondolkodásra, érzésre és cselekvésre.

Például szolgálhat számunkra egy levélrészlet egy 19 éves fiú búcsúleveléből, aki öngyilkosságot kísérelt meg:

„Tudod, Rád alapoztam az egész életemet. No, valamelyik katona mindent elrontott, s így az egész kártyavárként omlott össze. És nincs értelme, hogy céltalanul éljek tovább... Tudod, Te voltál életem egyetlen célja. Neked adtam mindenemet. Miattad fütyültem a munkára, otthagytam a sportot, a fiúkat, benned láttam az élet egyetlen értelmét. Elviseltem miattad a többiek gúnyolódását és inkább a Te leveleidet olvastam, mintsem hogy kimaradásra mentem volna. Minden reggel és este Rád gondoltam. Hittem Benned. Mindenemet Neked adtam volna, amim csak van. Egész szerelmem a Tiéd volt... Ég veled, M... Egyetlen szerelmem voltál és ezt valóban nem lehet túlélni..."

Azután a fiú, amikor felgyógyult, így nyilatkozott:

— ... az egész életemet az iránta érzett szerelemre építettem és ez egyszerre összeomlott. Az első pillanatban semmi más kiutat nem láttam, mint azt, hogy az öngyilkossággal mindennek véget vessek. Most már rájöttem — ez meggondolatlanság volt; soha többé ilyet nem tennék, hasonló helyzetben más megoldást keresnék."

A fiú levele világosan mutatja, hogy az impulzivitás az ifjúság tipikus reagálása az élet konfliktusaira.

2. A romantizmusra és ideálok választására. Tipikus velejárója ez a fiatalságnak; a fiatalabb (serdülő) korban az ilyesmi az erős érzékelő képességből, a valósággal való emocionális viszonyból és a feltűnésvágyból fakad; az ifjúkorban többnyire olyan problémákhoz kapcsolódik, mint az élet értelme, a hősiesség, a társadalmi elismerés, az emberi megismerés új területeibe való behatolás stb.

3. A külső jegyekhez, a felületi és tüneti jelenségekhez, a tetszetősséghez, a külső vonzerőhöz való ragaszkodásra, aminek a következménye viszont az, hogy az ifjú a felszínes jelenségek megejtő, de negatív hatása alá kerül. Ennek oka az életkorra jellemző gondolkodásmód és érzelmek sajátosságai mellett az élettapasztalat hiánya is.

A különböző életkorú fiatalok viselkedésének jellegzetes megnyilvánulásai

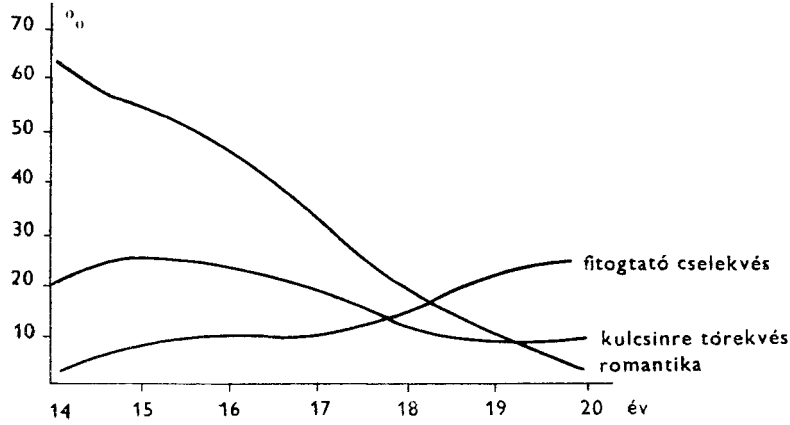

4. A „fitogtató", tüntető cselekményekre, amelyek figyelmet, csodálatot ébresztenek a többiekben.

Természetesen ezek a törekvések fejlődnek. Ide vonatkozó kutatásainkat a fenti grafikon szemlélteti.[216]

A már említett hajlamok önmagukban se nem hasznosak, se nem károsak, ez attól függ, hogy mi a tartalmuk. Mivel a célunk az, hogy az ifjút felkészítsük a bonyolult

[216] A grafikon a fiatalok cselekvésmotivációját vizsgáló kutatás eredményének egy részletét tünteti fel, amely jellemző a „nagy elhatározások" (főleg a pályaválasztás) idejére. A válaszokat kérdőíven és beszelgetes kozben kaptuk 510 — 14—20 éves — fiatalembertől. A százalékos eredmeny — a modszer és a példák korlátozottsaga miatt — persze nem általanosíthato, de vilagosan megmutatja a fejlodes tendenciájának altalanos osszefüggeset. — A szerző.

feladatok megoldására és a nehéz életkörülmények közötti helytállásra, két ellentétes irányzattal kell számolnunk:

Először is azzal a ténnyel, hogy a pillanatnyi helyzet sokkal erősebben hat az ifjú élményeire, gondolkodására, tevékenységére, mint a felnőttére. A konkrét helyzetekben tehát sokkal több motivációs erő rejlik — a fiatalok nagy igyekezetükben a helyzet hatása alá kerülnek, felelkesednek, tűzbe jönnek, vagy megriadnak. És ha a fiatalembert magunkkal akarjuk ragadni, az adott akcióba bevonni, az érzelmeire erősen, szuggesztívan ható ingerekhez kell folyamodnunk.

Másodszor a valóságnak azzal a nagyon is pozitív oldalával, hogy a bevonuló katona lelkileg még nem teljesen érett. Az életerő, az ifjú energiája olyan tényező, amely segíti őt a lelki sérüléseket okozó behatások elviselésében. Azok a külső magatartások, amelyek a felnőttek számára már túl erősek, az ifjakat sokszor egyáltalán nem zavarják a jó munkában, mert idegrendszerük rugalmasabb, ellenállóbb. (Azokkal az ingerekkel szemben is ellenállóbbak, amelyeket jelentéktelennek tartanak, amelyek cselekvésükhöz csak valamiféle „háttérként" szolgálnak; alkalmazkodnak hozzájuk.) Az ifjú sokkal inkább képes pillanatnyi, egyszeri izomerő és lelki aktivitás kifejtésére (vagyis nagyobb erőfeszítésre), mint a felnőtt.

A zavaró és szokatlanul új ingerek tehát nagyon erősen hatnak az ifjúra — de csak kezdetben és csak rövid ideig, addig, amíg alkalmazkodik hozzájuk. Későbbiek során aztán nem feltétlenül zavarják és okoznak lelki sérülést.

Ezek a sajátosságok az ifjú *vérmérsékletének* specifikus jegyeiben vetítődnek ki. Szerepe van benne egyfelől az agykéreg elért fejlettségi fokának, irányító szerepének a kéregalattival szemben, másfelől az első és a második jelzőrendszer közötti viszonynak. Nézzük az előbbit.

Az idegrendszer alapvető sajátosságának általában az idegrendszeri folyamatok erejét és mozgékonyságát tartják, további, már levezetett tulajdonságnak pedig e kettő kiegyensúlyozottságát.[217] Bizonyos új szempontokat szol-

[217] Az idegrendszeri folyamatok erejének mutatója mindenekelőtt az idegvégződések munkaképessége: a koncentrált izgalom hosszú ideig tartó

gáltatott ebben a vonatkozásban N. Krasznogorszkij. Gyermekek között végzett sokéves kísérletei azt bizonyítják, hogy az idegrendszeri folyamatok ereje és mindenekelőtt kölcsönös egyensúlya tulajdonképpen az agykéreg és a kéregalatti tevékenység kölcsönös viszonyából ered. Ezért különbözteti meg a *centrális típust*, amelynek alapvonása a feltételes és feltétlen reflexek közötti egyensúly, továbbá a feltétlen reflexek megfelelő agykérgi szabályozása. Az ilyen típusú emberek tűnnek ki gondolkodásuk és érzelmeik kiegyensúlyozottságával; értelmükkel úrrá lesznek érzelmeik felett. Az idegfolyamatok különböző mozgékonysága egyeseknél (a szangvinikusoknál) élénkséget, sőt nyughatatlanságot, másoknál (a flegmatikusoknál) lassúságot, határozatlanságot, olykor nehézkességet okoz. *Az ingerlékeny típus* (a kolerikus) fő jellemzője a feltétlen reflexek állandó túlsúlya, melyek kérgi szabályozása sokszor gyenge, nem állandó. Itt tehát a kéregalatti állománynak az agykéreg feletti tartós, relatív túlsúlyáról, az érzelmek túlsúlyáról van szó. *A gyenge típusra* (a melankolikusra) az agykéreg és a kéregalatti állomány általános gyengesége jellemző, valamint az, hogy az idegrendszert állandóan külső és mértéken felüli gátlás fenyegeti.

A fejlődés az ifjúkortól a felnőtt korig abban is megnyilvánul, hogy az ember bizonyos mértékig (a gyenge típust kivéve) állandó haladásban van az ingerlékeny típustól a centrális típus felé. Ezt az átmenetet is azonban csak az adott ember szemszögéből kell néznünk, vagyis úgy, mint a temperamentum aláfestésének fejlődési tendenciáját az egyén fejlődési szakaszaiban, mert a felnőttek és az ifjak között (ha nem is egyformán) a már említett összes típusok képviselőit megtaláljuk.

Az idegrendszer említett tulajdonságai mindig befolyá-

kibírásának vagy az egyszeri, de nagyon erős inger elviselésének képessége anélkül, hogy gátlás jelentkezne. Az idegrendszer mozgékonyságának mutatója a gyorsaság: a szokások, az összpontosítás és a szétsugárzás, az idegrendszeri folyamatok megszakításának gyorsasága, az izgalom és gátlás kölcsönös cserélődésének gyorsasága, az új idegrendszeri kapcsolatok kialakításának és az ingerek jelzésének, illetve a dinamikus sztereotípia végbemenésének gyorsasága. Kiegyenlítettség alatt az idegrendszeri folyamatok erejének és mozgékonyságának kiegyensúlyozottságát értjük. Tyeplov, B. M.: Nyekotorije itogi izucsenyija szili nyervnoj szisztemi cselovjeka, Moszkva, 1959.

solják az ember reakcióit az élethelyzetekre, éppen ezért most jelöljük meg, hogy az egyes típusok idegrendszeri folyamataiban a bonyolultabb körülmények között milyen alaptendenciák jelentkeznek.

Az erős, kiegyensúlyozott, labilis típus (a szangvinikus) Pavlov szerint biológiai szempontból az ideális típus, mert a legtökéletesebben fel van vértezve a külső környezettel való kapcsolatra és annak változásaival szemben. Serkentési és gátlási folyamatainak ereje nagyjából egyforma, úgyhogy nála az aránylag nehéz gátlási folyamat (azaz a közvetlen helyzet erős hatásaitól való megszabadulás lehetősége) is beágyazódik. Idegrendszeri folyamatainak nagyfokú mozgékonysága folytán, a környezetben beállt változások hatására a régi reflexek viszonylag gyorsan alakulnak, új reflexek keletkeznek. Ez a típus nagyon eleven, alkalmazkodik az új és nehéz helyzetekhez, igényli a változatosságot és nehezen tűri az egyhangúságot. Az ehhez a típushoz tartozó újonc tehát igencsak hajlamos az aktivitásra, a kezdeményezésre, az önuralomra. Jól nevelhető, gyorsan alkalmazkodik. Másfelől viszont felületesség és türelmetlenség, meggondolatlanság és az érzelmi állhatatlanság veszélye, valamint szívósság és kitartás hiánya fenyeget nála.

Az erős, kiegyensúlyozott, lassú típusra (a flegmatikusra) szintén mindkét idegfolyamat erőssége és kiegyensúlyozottsága jellemző, csakhogy ezek a folyamatok sokkal lassúbb lefolyásúak, és lassabban váltakoznak, mint a labilis típusnál. A serkentő és a gátló reflexek begyakorlása tovább tart, de a begyakorolt reflexek igen tartósak, és csak nehezen „állnak át"; a követelmények gyors változásai a magasabb rendű idegrendszer súlyos zavarához vezethetnek. Ez a típus ellenálló, de nagyon nehezen alkalmazkodó. Az ilyen típus felé hajló katonák rendszerint nyugodtak. A külső ingerekre kötetlenebbül és lassabban reagálnak, de pontosan, folyamatosan és következetesen. Érzelmeik szilárdak és állandók, jól koncentrálnak és tudnak uralkodni magukon. Nehéz és veszélyes helyzetben nagyobb ellenállóképességet tanúsítanak, mint a többi típushoz tartozó katonák.

Az erős kiegyensúlyozatlan (kolerikus) típusnál a serkentés folyamata jóval erősebb a gátlásnál (lásd a Krasznogorszkij szerinti „ingerlékeny" típust). Serkentő feltételes reflexeit aránylag könnyen begyakorolja, viszont a kérgi gátlás egyes fajtáit (különösen a finomabb differenciát és a késleltető gátlást[218]) annál nehezebben. A kolerikusok többnyire hirtelen természetűek, gyakran agresszívek, nehezen fegyelmezhetők (főként az erős érzelmeket keltő rendkívüli helyzetekben). Nehezen uralkodnak érzelmeiken, vagyis normális körülmények között is indulatos emberként viselkednek, gesztikulálnak, szaggatottan beszélnek, kapkodnak. Másfelől viszont nagyon erős ingereket és izgalmi megterhelést képesek elviselni. De mert hajlamosak rá, hogy az erős megterhelésre hirtelen reagáljanak, nehéz őket fegyelmezni, kordában tartani. Ez a gátló tevékenységük (a cselekvés irányának megváltoztatása a „nem cselekvő", passzív akaraterő útján) nagyon hamar túlterhelődik, kifárad, ami szintén a magasabb idegrendszer zavaraihoz, kapkodáshoz, nemkívánatos tettekhez (szökéshez, vak agresszivitáshoz stb.) vezethet.

A gyenge típus (a melankolikus) idegfolyamatai általában jellegzetesen gyengék. Idegrendszerük működésképességének alacsony szintje miatt minden nagyobb megterhelés a kelleténél erősebb védő gátlást vált ki belőlük. Visszahúzódó, védekező típus, mintha állandóan menekülni akarna valamilyen veszély elől. Megfelelő feltételek között azonban nagyon megbízhatóan és pontosan tudnak dolgozni, kifinomult gondolkodással, nagyszerű érzékkel a finom árnyalatok és különbségek iránt. Az ilyen típushoz tartozó katonák már a békeidőben is nehezen szokják meg az újszerű katonai környezetet és a kemény szolgálatot. Bátortalanok, félénkek, erélytelenek, kevés bennük az aktivitás, kicsi az önbizalmuk. Serkentésre és fokozatos egyéni edzésre van szükségük.

Mint ahogyan az agykéreg és a kéregalatti területek viszonyában, ugyanúgy a két jelzőrendszer egymás közti kapcsolatában is beszélni lehet az ifjak általános tipológiai

[218] Például, hogy ne nyisson idő előtt tüzet a még távoli ellenségre, hanem várja meg, amíg közelebb ér. — A szerző.

vonásairól és specifikus tulajdonságairól. Ha az ifjúkor időszakát olyan életkornak jellemeztük, amelyben egyebek között a második jelzőrendszer fokozatosan felülkerekedik az első jelzőrendszeren, s megmutattuk, hogy a tizenkilenc évesek bizonyos „határesetet" jelentenek (mert egyfelől kiterjedt elvonatkoztató képességgel, másfelől élénk felfogóképességgel rendelkeznek) —, akkor világos, hogy itt a specifikáció nem egy *meghatározott* (első vagy második jelzőrendszeri) típushoz való hajlamosság, hanem az adott típus *folyamatainak szélsőségei* alapján történik.

Az első jelzőrendszeri (a „művész") típusnál túlsúlyban vannak az érzelmi reakciók és az érzéki benyomások a nyugodt és a logikus megfontolással szemben. Ennél a típusnál — különösen az ifjúkorban — az intenzív érzékelés és képzetalkotás folyamatát nem ellensúlyozza a kellően fejlett gondolkodás. A konkrét valóságot inkább érzelmileg élik át, de már kevésbé képesek elemezni és következtetést levonni belőle. Ezért könnyen a közvetlen élmények hatása alá kerülnek és könnyen befolyásolhatók.

A második jelzőrendszeri (a gondolkodó) típusú ifjak szintén hajlamosak a végletekre, a kiélezett folyamatokra. A magas szintű elvonatkoztatás és általánosítás gyakran az első jelzőrendszerrel való szoros kapcsolat nélkül megy végbe (vagyis elszakad a tényektől és a konkrét helyzettől), s így az ilyen típusú ifjak könnyen terméketlen spekulációba merülhetnek.

A közép (a kiegyensúlyozott) típusnál mindkét jelzőrendszer egyensúlyban van. Ezzel a típussal a maga teljességében többnyire csak felnőtt korban találkozunk.

A fiatalok említett sajátosságaira már az újoncok bevonulásától kezdve ügyelnünk kell, hogy mindegyiküknél kiválaszthassuk a korszerű harcra való edzés helyes útját. E sajátosságok mellőzése a nevelő munkában ugyanolyan veszély, mint a sematizálásuk, amellyel akkor találkozhatnánk, ha a parancsnokok és a politikai munkások nem tudnák, hogy nem létezik semmiféle „tiszta típus", hogy rengeteg a variáns, s hogy azt eldönteni: ki melyik típushoz áll közel, rendkívül nagy felelősséget jelent. Ehhez alapos pszichológiai tudás és nagy gyakorlat szükséges.

A szükségletek és az érdeklődés az ifjúkorban

A harcos pszichikumával szembeni követelmények elemzése során a szükségleteket és az érdeklődést, mint rendkívül jelentős motivációs erőt — az emberi cselekvés „motorját" jellemeztük. Alapvető követelményeket állítottunk az ember elé. Nézzük meg ismét, milyen sajátosságokat figyelhetünk meg azoknál, akiket a korszerű harcra fel kell készítenünk.

Az ember minden korábbi tapasztalata és a jelenlegi szükségleteinek lényege megnyilvánul abban, ahogy a konkrét helyzetet nézi, ahogyan, amilyen szempontból megítéli vagy arra reagál, ahogyan a saját tevékenységét és mások magatartását értékeli, de megmutatkozik a valósággal szemben elfoglalt álláspontjában is. Az embernek állandóan szüksége van valamire, mindig kíván valamit, mindig törekszik valamire. A szükségleteket, mint olyasvalaminek a szubjektíve érzett hiányát, ami az adott ember élete számára fontos, többféle szempontból osztályozhatjuk. Minden embernél megfigyelhetjük a speciálisan kialakított, egyéni életkörülmények szülte szükségletek egész sorát (pl. bizonyos sportok szükséglete, kulturális szükségletek, a társas érintkezés stb. szükséglete). E mellett fejlődnek a „belső" szükségletek is, olyan alapvető szükségletek, amelyek többé-kevésbé az ember egész élete során fennállnak, továbbá olyanok, amelyek csak bizonyos életkorban jelentkeznek, s végül, amelyek csupán az emberek bizonyos csoportjainál léteznek. Nyomukban kibontakozik az egyéni érdeklődés, rájuk épül az egész felépítmény — a másodlagos, származékos vagy speciális szükségletek sora, melyeknek megvan a sajátos történelmi tartalmuk, jellegük és sürgősségük.[219]

A fiatalok csupán az ifjúkorban kerülnek (főleg a nemi szükségletek kifejlődésével) abba a szakaszba, amikor aktualizálódnak azok az alapvető szükségletek, melyek a

219 Az ember alapvető szükségletei nemcsak az „emberivé vált" biológiai szükségletek, hanem a specifikusan emberi szükségletek is, amelyek az emberiség történelmi fejlődésének folyamán alakultak ki. Az emberi szükségletek leszűkítése tisztán biológiaiakra — az embert állattá degradálják. — A szerző.

felnőtt korra jellemzők. Melyek ezek az alapvető szükségletek?

Az életfenntartás szükséglete — felöleli az olyan elemi szükségleteket, mint az evés, ivás, ruházkodás, a test megvédése a káros külső behatások ellen. Kielégítésükkel az ember élő és egészséges szervezetként tartja meg önmagát.

A nemi szükséglet — tulajdonképpen transzformált önfenntartó szükséglet az emberi nem fenntartásának, az élet reprodukálásának biztosítása. Végső kihatásában nemcsak a másik nembeliekhez való viszonyt, hanem a családhoz, a gyerekhez, a többi emberhez való kapcsolatot is meghatározza. Bonyolultabb, mint az előbb említett szükséglet. Ki nem elégítése, vagy helytelen kielégítése — ha nem is halálos, de — katasztrofális következményekkel járhat.

A tevékenység és pihenés (az alvás) szükséglete — magában foglalja mind a testi szervek ritmikus működésének törvényszerűségeit, mind azt a tényt, hogy kizárólag cselekvés útján lehet kielégíteni a többi szükségletet és személyes tapasztalatot, képességet szerezni az élet problémáinak megoldására, hogy csakis tevékenységgel lehet a pszichikumot a külvilággal való kapcsolat aktív eszközévé formálni.

A megismerés szükséglete — a saját környezetben, a szó legszélesebb értelmében való tájékozódáshoz nélkülözhetetlen. Beletartozik a kíváncsiság, az érdeklődés, a tudnivágyás egész birodalma; alapja a tájékozódó-kutató reflex.

A társas érintkezés szükséglete. Legegyszerűbb formája az összetartozás szüksége és a társas ösztön; ősi alapja a „csordaszellem" szocializált reflexe.

A társadalmi elismerés és a társadalmi érvényesülés szükséglete (a kiemelkedés és az érvényesülés szükséglete). Minden társadalmi csoportban kifejezésre juttatja a benne rejlő viszonyok törvényszerűségeit, viszonyokat, amelyek az embert általában emberré teszik (tekintet nélkül az egyes társadalmi formákban, társadalmi rétegekben, különböző korcsoportoknál való konkrét értelmezésükre, konkrét tartalmukra).

A függetlenség és a cselekvés viszonylagos szabadságának szükséglete. E szükséglet legbensőbb forrása valószínűleg az ún. „szabadságreflex", mint a legmagasabb rendű állatok reakciója fogságban a mozgásuk korlátozására, amit az ember a maga öntudatosságával sokszorosan átalakított.

Ezeket az alapvető szükségleteket (egyenként vagy együttesükben) az ember bármely jelentősebb tevékenységében nyomon követhetjük. Mindegyikük feltétlenül ki kell elégítenünk. Ellenkező esetben olyan belső feszültség keletkezhet az emberben, amely a — kompenzálás (kiegyenlítés) érdekében — helytelen módszerek és utak választásához vezet.

Az ember tehát e szükségletek egységét képviseli és megkívánja kielégítésüket. A szükségleteket nem lehet megsemmisíteni. *Befolyásolhatjuk őket ilyen vagy olyan irányban, de — ha az ember lelkileg egyensúlyban akar maradni —. végül is lehetőséget kell teremtenünk rá, hogy természetes úton kielégüljenek.*

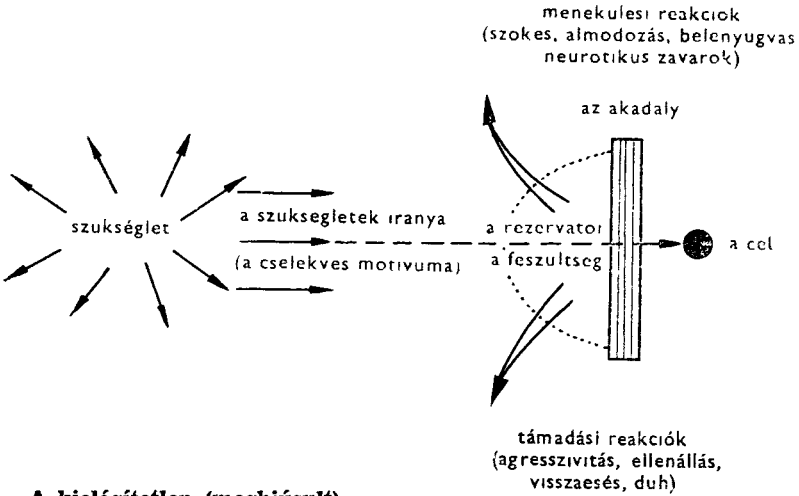

A kielégítetlen (meghiúsult) szükségletek keltette belső feszültség grafikus ábrázolása

Az a tény, hogy ezek az alapvető szükségletek nagyon sokféleképpen érvényesülhetnek, sokféleképpen motiválhatják az ember cselekvését, megnyilvánul az érdeklődés változatosságában, valamint az emberi értelemnek, érzelemnek és akaratnak a környező valóság meghatározott tárgyaira és jelenségeire irányuló sokféle beállítottságában. Mindaz, ami az adott szükséglet kielégítését szolgálja, felkelti az ember érdeklődését. Minél erősebb ez az érdeklődés (vagyis minél inkább törekszik a szükséglet bizonyos módon kielégülni), annál inkább eluralkodik az emberen, míg végül maga az érdeklődés tárgya az adott ember számára *szubjektíve* nélkülözhetetlenné, szükségletté válik. S ezek az új szükségletek, valamint a nyomukban ébredt érdeklődések tehát mély élményt jelentenek, szabályozzák a viselkedést. Az ember szükségletei és e szükségletek kielégítésének lehetőségei közti ellentmondás — az ember lelki fejlődésének hajtóereje; a kielégítés módjának, formáinak irányítása pedig a lelki élet tartalmának formálását, korrigálását jelenti.

Hogyan jelentkeznek az említett alapvető szükségletek a hadseregbe bevonuló fiataloknál? Általában a jellemző érdeklődés milyen felépítményét alakították ki magukban a mi tizenkilenc éves fiataljaink a fenti alapvető szükségletek jegyében? Milyen irányú érdeklődésük alakulhat át leginkább életszükségletté? Milyen irányba tereli érdeklődésük, szükségleteik gondolkodásukat, érzelmeiket, cselekvésüket? Milyen a viszony a fiatalok érdeklődése és szükségletei között, s mi történik akkor, ha ezek egymással belső konfliktusba kerülnek? Ha megtaláljuk a választ ezekre a kérdésekre, megértjük tevékenységük motívumait, megértjük szándékaikat, s módunk nyílik, hogy a harcra felkészítsük őket.

A szervezet alapvető anyagi szükségleteit (evést, ivást stb.) a mai fiatalok rendszeresen kielégíthetik úgy, ahogy azt szervezetük megkívánja. A mi viszonyaink között, ahol a szülőknek nemcsak lehetőségük van, de igyekezetük is arra irányul (sokszor túlzott igyekezetük), hogy minden szükségeset megadjanak gyermekeiknek, a személyiség irányulására csak pillanatnyilag nyomják rá bélyegüket az

alapvető szükségletek. Az ifjú ma olyan körülmények között él és (tekintettel a többi követelő szükségletre) az érdeklődés oly gazdag világában, hogy ebben az életkorban ma már nemigen találkozunk kielégítetlen alapvető anyagi szükségletekkel. Az ilyesminek az ember már csak akkor szentel nagyobb figyelmet, ha nem csillapíthatja őket. Különösen azok az emberek, akik nem szoktak hozzá a lemondáshoz, az ilyen szükségletek okozta feszültséget nagyon nehezen viselik. Persze az önfenntartási szükségletnek van még egy oldala — a védekezés a káros behatások ellen. Ez a veszélyhelyzetekben magától értetődően aktivizálódik. Az ifjúra azonban — a felnőttekhez képest — az a jellemző, hogy könnyebben, gondtalanabbul veszi a veszélyt, nála az önfenntartási szükséglet kisebb feszültséget okoz. Miért? A fiatalembernek nincsenek aggályai, még olyan sem, amely a család fenntartása iránti kötelességből eredne; az eseményekre fesztelenebbül tekint, nem terheli magát a várható következményekkel. Pillanatnyi érzelmei hatására könnyen vállal, többnyire valamilyen „hősi" tettet, amivel kielégíti feltűnési vágyát és társadalmi érvényesülési szükségletét. Ezért a tizenkilenc évesek általában nagyobb elszántságot, halálmegvető bátorságot tanúsítanak, készen állnak nagy kockázatokra — mintha nem is sajnálnák az életüket. Ez az egyik fő oka annak, hogy magatartásuk miért forradalmibb jellegű (jó és rossz értelemben egyaránt), mint a felnőtteké.

A szexuális szükséglet jelentős mértékben az ifjúkor kezdetén lép fel (olykor áttételesen, platonikus szerelem, önimádat, szégyenlősség, szexuális kíváncsiság, a vele egykorú fiúk vagy lányok előtti feltűnési vágy formájában). A bevonulás idején azonban már nagyon intenzív érzésként jelentkezik a szerelem. Ez az új, a nemi érettségből fakadó érzés, minőségileg magasabb rendű, mint a közvetlen helyzet kiváltotta emóció vagy érzelmi reakció; az ember egész életét és munkáját átható, mélyen átélt és érzett emberi kapcsolat. A szerelem az érzelmi életnek egészen új tartalmat ad. A fiúk és a lányok viszonyának formálása útján és egyúttal ezekben az érzelmi kapcsolatokban is, olyan érzésbeli értékek fejlődnek ki és erősödnek

meg a fiatalokban, amelyek a felelősségérzetben, az őszinteségben, a társak iránti tiszteletben és szeretetben is tükröződnek. A különböző irányú érdeklődések olyan seregével találkozunk, amelyekben a nemi szükséglet nyíltan vagy burkoltan, de mindenkor benne van (érdeklődés a tánc, a zene iránt, az életre szóló tervezgetések, érdeklődés valamilyen foglalatoskodás iránt, amelynek során kapcsolatba lehet kerülni lányokkal stb.). A nemi szükséglet a fiatal embert oly erősen befolyásolja, hogy gyakran teljesen eluralkodik rajta, s éles belső konfliktusok, nagy lelki feszültség forrása lesz. Annál is inkább így van ez, mivel ennek a társadalmilag átalakított szükségletnek a kielégítése attól függ, hogy az ember talál-e magának olyan párt, akivel megértik egymást, s aki megfelel eszményeinek. Ezt a szükségletet nem elégítheti ki önmaga — ezt csak a kielégítés természetellenes formájával teheti — vagyis, a nemi szükséglet jegyében „keres, de nem tudja, mit", azaz milyennek is kellene lennie az ő álmának a valóságban.[220]

Az aktivitás (a testi és lelki erő optimális kifejtésének) szükséglete oly erős, hogy sokszor „az ifjúság kiapadhatatlan energiájáról" beszélünk. Ennek oka az, hogy az ifjú élete folyamán gyakorlatilag nem meríti ki potenciális lehetőségeit. De szerepet játszik az is, hogy az ifjúnak nem kell annyi energiát fektetnie „a létért való küzdelembe", amennyit gyakran látunk az idősebbeknél; ezenkívül — erős vágy él benne, hogy valami nagyot alkosson. És végül: csakis cselekvés útján, tettekkel tudja realizálni ezernyi érdeklődését. Ebben a korban azonban az aktivitás általános szükséglete mellett (amely a fiatalt még a korábbi éveihez köti) már megnövekszik valamilyen határozott irányú, a társadalmi tevékenység valamelyik ága iránti érdeklődés is. Ez összefügg azzal, hogy az ifjú korábban minden iránt érdeklődött, amivel találkozott, most

220 Ez a bekezdés csak vázlatosan ismerteti a katonafiatalok szexuális szükségletének problematikáját: a különleges életkörülmények miatt ebben az életkorban a súlyos konfliktusok egész sora, az egész személyiséget érintő frusztrációs állapot következhet be. Hivatkozunk Jonáš, M.: K základům pohlavní výchovy mladých vojáku — c cikkére. Lidová armáda, 1963. évi 16. sz.

viszont csupán azok a tevékenységi ágak és foglalkozások érdeklik, amelyek őt a legjobban lekötik (vagyis a szétforgácsolt és pillanatokig tartó gyermeki érdeklődés végeláthatalan sokaságából kialakul az érett, elmélyült, alapos érdeklődés a majdani hivatás iránt). Így lesz „vesszőparipájává" a társadalmi ténykedés valamelyik területe, így választ magának hivatást, így határozza el, hogy szabad idejében mivel foglalkozik a legszívesebben. Egy bizonyos tevékenység iránti érdeklődés később akkor válik szükségletévé, amikor lehetősége nyílik rá, hogy teljesen ennek a tevékenységnek szentelje magát. Mindaz, ami ennek az érdeklődésnek (szükségletnek) útjában áll, rendkívül kellemetlenül érinti (például, ha nem foglalkozhat annyira kedvelt ténykedésével, mert be kell vonulnia tényleges katonai szolgálatra).

Az ifjak megismerési szükséglete szorosan összefügg az aktivitás szükségletével. A gyermekekre jellemző, a környező tárgyak érzékszervek útján történő birtokbavételének" kezdetleges formája — a második jelzőrendszer kifejlődésének hatására a megismerés szükségletébe nő át, amelynél már előtérbe kerül a gondolati analízis döntő szerepe. A valóság érzéki (első jelzőrendszeri) és a gondolati (második jelzőrendszeri) tükrözése közötti kapcsolatok megváltozása a fiataloknál az érdeklődés sajátos irányulásában nyilvánul meg.

Már ebben a korban nagyon mély és állandó az érdeklődés a tudományos problémák egy-egy területe iránt. Az újdonságot jelentő külső érdekességektől az érdeklődés a megismerés magasabb foka felé irányul. Mit értünk a megismerés e magasabb fokán? Minden szellemi munkában a megismerési szükségletünket felkeltő és az érdeklődésünket lekötő összes problémák megoldása során egyre újabb kérdésekkel, kapcsolatokkal, új és ismeretlen összefüggésekkel, körülményekkel találkozunk. Tekintettel az emberi megismerés történelmi korlátozottságára, az objektív valóság egészének csupán töredékes tükrözésére, a megismerés soha nem teljes, mindig új problémák tárulnak fel: az ún. „égető kérdések", amelyekre sürgősen meg kell találnunk a választ. Ezért minden új ismeret, amely-

hez az ember — érdeklődése alapján — eljutott, tökéletesebb megoldásra ösztönöz, újra és újra felkelti az érdeklődést, a megismerés szükségletét, s ezzel magát a megismerési tevékenységet, a kutatást. Ilyenformán aktív kapcsolat, erős, viszonylag tartós érdeklődés támad a megismerendő tárgy irányában, megismerési és érzelmi vágy, hogy úrrá legyünk rajta. Ez a vágy viszont annyira erős lehet, hogy *a meghatározott tárgyak vagy jelenségek* alapos megismerésének, illetve általában *az intellektuális megismerésnek a szükségletébe* nő át.

Az ifjúra nagyon jellemző az olyan érdeklődés, amelyre általában a jelenségek lényegébe való intellektuális behatolás általános szükséglete, különösen pedig a jelenségek konkrét, meghatározott területére való behatolás specifikus szükséglete üti rá bélyegét. Természetesen, nem foglalkozhatunk az ifjú speciális érdeklődési körének széles skálájával, csak egynéhány olyan jellemző érdeklődési körét vizsgáljuk, amely az egyforma életből és az egyforma életkörülményekből adódik.

1. Ilyen mindenekelőtt a *saját világnézet kialakításának szükséglete*. Szükségük van rá, hogy véleményt formáljanak környezetükről, az élet értelméről, hogy megismerjék és megértsék helyüket és helyzetüket a társadalomban, megteremtsék a saját életfelfogásukat, mint a cselekvés, a magatartás általános érvényű iránytűjét.

Az embernek az a törekvése nyilvánul itt meg, hogy az élete során szerzett ismeretek összességére építse fel saját világnézetét. A világnézet kialakításának folyamatára minden tekintetben rányomja bélyegét a fiatalság. Ezért védik gyakran nagyon erőszakosan, fanatikusan és egyoldalúan vélt igazukat — viszont az új ismeretek aránylag könnyen eltérítik őket előző véleményüktől. Ebben a korban azonban általában ez a „szükséglet" megvan, mégpedig nagyon erősen. Ilyen értelemben keresi, kutatja a fiatal az élet értelmét.[221] Bonyolult politikai problémákat, a valláshoz, a

[221] Az újoncok néhány válasza arról, hogy miben látják életük célját, személyes boldogságukat?

„Jól érezni magam, jó állást kapni, sokat keresni, szórakozni, lehetőséggel rendelkezni, hogy sokat járhassak színházba és gyakran lhassak sört."

„A sportban szeretnék sikert aratni."

„Szeretnék sokat utazni, messzire menni, látni a tengert..."

„Jó lenne nyerni a lottón. — Ott sok pénzt fizetnek." — A szerző.

marxizmushoz és társadalomhoz stb. való viszony kérdéseit soha, semelyik életkorban nem „oldják" meg oly gyorsan és annyira szenvedélyesen, mint éppen ebben a korban. S természetesen ebben a korban legtermékenyebb a talaj a tudományos világnézetnek, a személyes boldogságról és az élet értelméről vallott felfogásnak a kialakítására.

2. A társadalmi folyamatok lényegének és értelmének és az egész „külső világ" megismerésének szükségletével szorosan összefügg az *önmegismerésre irányuló mély érdeklődés.*

Kapcsolatban áll ez a fiatalember megnőtt öntudatával és a többi társadalmi szükségleteivel is. Ezért érdeklődik annyira a személyes boldogság, a szerelem és a barátság nagy kérdése, a többi embernek önmagáról alkotott véleménye, az élet és a halál kérdései és a lélektani problémák iránt. Ezért a legfogékonyabb az ifjú ebben a korban az őszinte, baráti elvtársi kritika és önkritika iránt, különösen, ha látja, hogy a bírálat igaz barátságból és megértésből fakad.

3. *Napjainkat az óriási méretű technikai fejlődés jellemzi.* Az ifjú érdeklődésének irányulását mindjobban áthatja az a vágya, hogy a gépeket megismerhesse és kezelhesse.

A fiatalok nagy többsége előszeretettel éli ki technikai érdeklődését a gépjárművek körül. A felmérések szerint meglepően széles körű az a vágy, hogy megismerjék a gépkocsikat és vezetői jogosítványt szerezzenek, sőt ez meghalad minden más technikai érdeklődést. A fiatalok érdeklődésének — méghozzá a legkülönfélébb jellegű érdeklődésének — középpontjában állnak a ma technikai újdonságai is (kezdve az „újdonságok" felületes csodálatától, az adott területen való komoly tanuláson keresztül az olyan hivatás kiválasztásáig, melynek segítségével az annyira vágyott technikai eszközzel közelebbi kapcsolatba lehet kerülni). Jellemző, hogy számos hivatás iránti érdeklődést éppen az illető szakmában használt technikai eszközök iránti érdeklődés motiválja. De igazán komoly technikai érdeklődésről csak akkor beszélhetünk, amikor ez a technikai tárgyak és szakágak (matematika, fizika kémia, stb.) elmélyült elméleti tanulmányozásában is testet ölt.

A társas élet szükséglete szintén nagyon jelentős a fiataloknál — főleg, mint a mindkét nembeli azonos korúak közötti kapcsolat igénye. (A fiatalabb korra a szülőkkel és a

saját nembeli társakkal való kapcsolat a jellemző, később, az ifjúkorban bővül a kör, s túllépi a nemzedékek korhatárát is.) Az ember spontán és tudatos kapcsolatba lép embertársaival. Az újszerű érzelmi élményből (a szerelemből) fakadó vonzalom egyre jobban kibontakozik és a pajtásság, a meghitt barátság érzésében nyilvánul meg a hasonló érdeklődésű, gondolkodású és helyzetű társak iránt. Ezért olyan barátságos és közlékeny a fiatalember. Kész elnézni azok hibáit, kész áldozatokat hozni azokért, akikhez vonzalmat érez. (Gondoljunk például a betyárbecsületre, a vétkek átvállalására stb.) A barát elárulása megvetést, gyűlöletet, bosszúvágyat ébreszt benne. Ezért éppen ebben a korban lehet a legjobban kialakítani a közösségi munkát, az elvtársi viszonyt, az áldozatkész segítséget — feltéve, hogy az elemi erejű barátságot beillesztjük a tudatos közösségi érzésbe. Nem véletlen, hogy a fiatalok a legszenvedélyesebb szószólói a közös szórakozásnak és a közös munkának. (Ez az oka például a szocialista munkabrigádok elterjedésének a fiatalok között.) Hajlamosak rá, hogy olyan baráti csoportokba forrjanak össze, amelyekbe nehéz kívülről bejutni, s ahol a tagok alávetik magukat a többség véleményének.[222] Ilyen csoport azonban csak akkor alakul, ha a csoport létrejöttének alapjául szolgáló érdekek megfelelnek a fiatalok valamilyen szükségletének, amely ennek alapján aktualizálódhat.

A társadalmi elismerés és a társadalmi helyzet szükséglete az újoncoknál az érvényesülés vágyában, a felelősségteljes, a többiek által sokra becsült munka iránti érdeklődésben aktualizálódik. Ez a jellegzetes szükséglet szorosan összefügg az ifjúnak a felnőttek világába való beilleszkedésével. A fiatalember kiemelkedik szűk baráti köréből,

222 Persze ebből nem következik, hogy ez a hajlam a kollektivizmushoz vezet A csoportok, amelyeket a fiatalok szerveznek, laza kapcsolaton is alapulhatnak, időtöltést is szolgálhatnak. Példa rá a rosszul nevelt, vagy neveletlen fiatalok csoportjai, amelyek az utcan falkába verodve kószálnak; a fiatalkorú itt olyan életmódot talál, amely neki megfelel, kielégíti őt Csakhogy az nagyon-nagyon távol esik a közösségi életmódtól Ezek a szervezett csoportok a saját „közvelemenyuk" erejével képesek ellenállni a nevelés hatásának — és gyakran a lezüllött alakok társadalom ellenes céljait szolgáljak. Měcíř, J Skupiny, party, tlupy mládeže. — Československa psychiatrie, 1959 évi 6 sz

elismerést arat, csodálatot ébreszt a többiek szemében, és beilleszkedik a társadalmi termelés folyamatába, a felnőtt polgárok életébe. Ily módon kibővül azoknak a köre, akiknek véleményét fontosnak tartja. Másfelől ilyen szükségletének irányát az ifjú saját, jövőbeni nagy tervei befolyásolhatják. A társadalmi elismerés szükséglete így válik a cselekvés, a tevékenység motivációjává. És mivel a mi társadalmunkban az embert akkor ismerik el, ha hozzájárul az egész közösség boldogulásához, ez a szükséglet fontos fundamentuma a társadalmilag felelősségteljes munka iránti érdeklődés kialakulásának, ama vágynak, hogy az ember ilyen tevékenységet végezzen. Néha ugyanez a szükséglet még egyéni célokat követ (sok pénzt keresni és autót vásárolni; szertelenséggel káprázatni el a környezetet stb.), sokszor viszont a fiatalember felelős állás iránti érdeklődését, kiemelkedési vágyát már társadalmi motiváció hatja át. Az érvényesülési vágyat és a felelős állás iránti érdeklődést ebben az életkorban nagyon könnyen és hatásosan lehet összekapcsolni a társadalom érdekeivel, szükségleteivel. De hát akkor van-e különbség aközött, amikor a fiatalember fellelkesül valami munka hallatán, mert az éppen férfinak való munka, s aközött, midőn valamelyik munkáról kijelenti, hogy az ugyan nehéz, de becsületes és férfias, mert abban látja a legtöbb lehetőséget, hogy hasznosat cselekedjék a társadalom számára? Abból adódnak a legnagyobb különbségek (és persze — problémák), hogy a fiatalember ki előtt akar kitűnni, és hol találja meg a legjobb terepet feltűnése számára. Ez dönti el, hogy e szükségletből miféle társadalmi érték születik.

Az ifjaknál, a függetlenség és a cselekvés viszonylagos szabadságának szükséglete összefügg önállósulásuk folyamatával — a szülői függőségtől, mások nézeteitől, a közvetlen helyzet nyomásától való „megszabadulással". A fiatal férfi elvárja, hogy mint teljes jogú felnőttel, logikusan gondolkodó emberrel bánjanak vele. Ezért van szüksége a „felnőtt" emberekkel való együttműködésében és kapcsolatában főleg a bizalom és a kölcsönös megértés légkörére. Fontos tényezője ez jelleme érlelődésének, az elmélkedő,

önállóan és kritikusan gondolkodó, felelősségtudatában cselekvő ember kiformálásának, az önmagukért, illetve a munkájukért való felelősségvállalás megérlelődésének. Persze ott, ahol nem elég igényes (vagy túlontúl a tekintélyre alapozott) a családi környezet, ott túl hosszú ideig tart a szülőktől való függőség, ott kicsi az önállóság, ott nem tud az ifjú megküzdeni az élettel.

Ha tehát azt figyeljük, hogy mi iránt érdeklődik az újonc, mindig látnunk kell, hogy mi ösztönzi ezt az érdeklődést, mi van mögötte. Például a katonai szolgálat (vagy hivatás) iránti érdeklődés sokféle belső indítékból eredhet. (Ha megismerjük a szándékot, amely az érdeklődést kiváltotta, a szükségleteket, amelyek motiválnak — megtaláljuk az átalakítás, a kifejlesztés módozatait is.) *Az érdeklődés motivációja ugyanis alakul, fejlődik.* Például — a mi kutatásaink szerint — a katonai pálya iránti érdeklődés motivációja így változik a különböző korú fiatalok között:

Miért akar katona lenni?	17 évesek	19 évesek
	százalékban	
Intellektuális és technikai érdeklődésből	39,9	17,8
Romantikából	34,8	10,7
Az egyenruha miatt	17,5	7,1
Az érvényesülés kedvéért	8,7	25,0
A társadalom érdekében	4,3	32,1

Ezekre az elképzelésekre nagyon erősen hat a fiatalok mai helyzete, akik 18 éves fejjel már nagykorúak, a szocialista állam teljes jogú, felelősségteljes állampolgárai. De az elképzelések átalakulásának minősége és gyorsasága nagymértékben függ attól, hogy az ifjú milyen környezetben szerezte élettapasztalatait, s milyen lehetősége volt rá, hogy aktív munkával biztosítsa helyét, állását a társadalomban. Az említett szükségletek és a rájuk épülő

érdeklődés ugyanis nem párhuzamosan, nem egymástól függetlenül hatnak, hanem dialektikus egységet képeznek. Kiváltképp éles harc fejlődik ki köztük a szokatlan, nehéz viszonyok között — a motívumok harca. Hogy azután melyik szükséglet kerül túlsúlyba, az az egyéni élettapasztalatoktól s az ember beállítottságától függ.

Az újoncok erkölcsi-politikai arculata és akarati tulajdonságai

Az ember erkölcsi-politikai arculata és akarati tulajdonságai végeredményben pszichikai tulajdonságainak a magját alkotják, amely rányomja bélyegét valamennyi cselekvésére, tevékenységére. A jellem fogalmában összegezzük őket. A jellem az egyén tulajdonságainak összessége, beállítottságának rendszere, amelynek döntő szerepe van az ember cselekvésében. A jellem az ember életkörülményeinek eredménye, a társadalmi valóságból nő ki, annak a lehető legbonyolultabb s egyúttal aktív tükrözése az ember nézeteiben. Ezért, ha a személyiség jellembeli tulajdonságainak fő csoportjait fel akarjuk vázolni, sohasem csak az emberből, hanem mindig annak életkörülményeiből, e körülmények és az ember viszonyából kell kiindulnunk. E felosztásnak egybe kell esnie azokkal a fő területekkel, amelyeket az egyén és a közösség viszonyában a szocialista társadalom alapvető vonásai közül döntőnek találunk. Az emberi jellem szerkezetét tekintve ily módon két alkotó elemre oszlik: beállítottságra és akaratra.

a) *Az ember beállítottsága*[223] *viszont még a következő tulajdonságokat öleli fel:*

az általános (egész) beállítottságot kifejező tulajdonságokat, főleg a világnézetet, az életelveket (a becsületességet, az igazságosságot, a nyíltságot stb.) és az ember eszményeit;

223 A beállítottság fogalmán azt értjük, hogy mi a véleménye az embernek a környező valóságról, s milyen viszonyban van azokkal a tényezőkkel, amelyek befolyásolják tevékenységét. — A szerző.

az embernek a társadalommal, a közösséggel, más emberekkel való kapcsolatában jelentkező tulajdonságokat; ilyen a közösségi érzés, a hazafiság, az internacionalizmus, a politikai meggyőződés és az osztálygyűlölet, a meghitt barátság, a kritikai szellem, a mások iránti tisztelet, az udvariasság stb.;

az embernek a munka, a társadalmi tulajdon és a kötelességteljesítés iránti véleményét és magatartását megtestesítő tulajdonságokat: a munka és a tevékenység motivációját, a munkaszeretetet, az aktivitást és az ötletességet, a lelkiismeretességet, a gondosságot stb.;

azokat a tulajdonságokat, amelyek megmutatják, hogy mit tart az ember önmagáról; ezek közvetlenül összefüggenek az említett tulajdonságokkal, mert azok révén „szembesítik" az embert önnönmagával; közéjük tartozik az emberi méltóság, a kötelesség- és a felelősségérzet, az önbírálat, az áldozatkészség, a szerénység, a harcosság stb.

E tulajdonságok fejlettségi foka eltérő lehet, jó és rossz értelemben egyaránt. Magvukat azok a tulajdonságok alkotják, amelyekből kitűnik az embernek a történelmi-társadalmi helyzettel kapcsolatos állásfoglalása — vagyis erkölcsi-politikai tulajdonságai.

b) *A jellem akarati vonásai.*

Az embert nemcsak az jellemzi, hogy milyen a viszonya a közösséghez, a munkához, a kötelességteljesítéshez stb., hanem a tettei is — azaz tevékenységének jellegzetes módja. Ezt pedig nem csupán a nézet- és érzelmi irányulás adja, hanem az is, hogy mennyire képes az ember a munkájában az irányulását érvényre juttatni. *A jellem akarati oldala az említett „általánosult tendenciák" hatóerejét tükrözi, az irányulás pedig annak tartalmi irányzatát és mélységét mutatja meg.* Olyan jellembeli tulajdonságokról van szó, amilyen a céltudatosság, a határozottság, az elszántság, a fegyelmezettség, az önuralom, az akadályok legyőzésének képessége, a kitartás, az önállóság. Ezek a tulajdonságok az életelvekért, a nézetek, a meggyőződés érvényre juttatásáért vívott mindennapos harc során az emberi állhatatosságban csúcsosodnak ki.

A jellem akarati vonásai lényegében azokat az értéke-

ket képviselik, amelyeket a katonai kiképzésben erkölcsi-harci tulajdonságoknak nevezünk.

Minden egyes katonánál valamennyi akarati jellemvonást kölcsönös összefüggésükben konkrétan fel kell mérnünk. Így áll majd előttünk plasztikusan a katona személyisége, társadalmi értéke. Ily módon megismerjük a következő tényeket:

1. Miben jelentkezik az újoncnál legerősebben a burzsoá társadalom hatása (az idealista világnézet, az individualizmus, az önzés, a hanyagság, a karrierizmus, a talpnyalás, a fegyelmezetlenség, a gyávaság stb.).

2. Mennyire sikerült már a szocialista társadalom polgárává formálni a katonafiatalt (a tudományos világnézet, a kommunista meggyőződés, a szocialista munkaerkölcs, a társadalmi tulajdon megbecsülése, a közösségi érzés, a szocialista hazaszeretet és az internacionalizmus, az optimizmus, az öntudatos fegyelem és a személyes állhatatosság stb. szempontjából).

3. Mennyiben felel meg és mennyiben nem az újonc egyénisége annak az általános képnek, amilyenné — a korszerű harc szempontjából — a haza védelmezőjének jellemét formálni kívánjuk; az újonc lelkivilágában milyen előfeltételei és milyen akadályai vannak annak, hogy belőle öntudatos és elszánt harcost neveljünk?

A hadseregben emberekkel van dolgunk, akik alapjában véve már az életre felkészítve, a személyiség (főleg a világnézet és a jellemvonások) végső és harmonikus kifejlődésének legfontosabb időszakában vonultak be. De mivel minden katona más környezetből érkezett, konkrétan és alaposan meg kell ismernünk mindegyikük belső világát. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ebben a sokrétűségben és sokféleségben ne lehetne felismerni az újoncok (az emberi kapcsolatokban megtestesülő) erkölcsi-politikai és (az akaratukban megnyilvánuló) erkölcsi-harci tulajdonságainak jellegzetes jegyeit és fejlődési tendenciáit, amelyek a mi társadalmunk életére jellemző általános objektív feltételekből erednek.

Ha fel akarjuk tárni az ifjúság jellegzetes vonásait, el kell szakadnunk a részletektől, s meg kell találnunk fej-

lődésük tendenciáját. Ez annyit jelent, hogy a mai újoncokat azokkal kell egybevetnünk, akik néhány évvel ezelőtt vonultak be; meg kell figyelnünk a változásokat, azok okát és a további fejlődés irányát. Úgy véljük, főleg az alábbi mozzanatokat kell szemügyre venni;[224]

1. *A mai sorkötelesek már nem a proletárhatalom megszerzéséért folytatott harc korában nőttek fel, hanem a népi demokratikus rendszerben nevelkedtek.* A társadalom intézményei (az iskola, az újságok, a film, a rádió) oltották beléjük a kommunista eszmény alapvető értelmi és érzelmi elemeit. Elmondhatjuk, hogy az ifjúság műveltsége egyre nagyobb (mind több fiatal vonul be katonának magasabb iskolai végzettséggel). Egyre több olyan katonánk van, akik már kisgyermekkoruktól kezdve a társadalmi szervezetek rendszeres befolyása alatt állottak: a többségük évekig úttörő volt, az újoncok jelentős hányada tagja az ifjúsági szövetségnek, s a bevonuló fiatalok között növekvőben van a párttagok száma is. A fiatalok mintegy 50%-a részt vett a SVAZARM-ban (a Magyar Honvédelmi Szövetségnek megfelelő szervezet — a ford.), s a számok itt is emelkedő tendenciát mutatnak. A katonák többsége már dolgozott a bevonulás előtt — mégpedig főképpen (kb. 95%-uk) a szocialista szektorban. Azok a szülők is, akik korábban a szocializmussal nyíltan nem értettek egyet, mindjobban meggyőződnek róla, hogy a szocializmus győzelmes haladását nem lehet feltartóztatni és hogy nem tehetik tönkre a fiúk jövőjét az örökös gyűlölködéssel, vagy végül is meggyőződtek a szocializmus előnyeiről, és ma már lojálisak vele szemben. Persze ez a fejlődés nem egészen egyértelmű. A fiatal olyan felnőttektől is kapta nevelését, akikben még erősen élnek a kapitalizmus csökevényei (a karrierizmus, a pénzéhség, az individualizmus, a képmutatás). Az iskola és a tömegszervezetek oktató- és nevelőmunkája nem volt annyira megfontolt és szervezett, hogy mindig helyes útmutatást tudott volna adni a forrásban levő élethez. Így hát az ifjú

[224] Ezen a téren hiányoznak a mélyebb, alaposabb vizsgálatok, csupán a problémáról alkotott saját nézeteink felvázolására szorítkozunk — megjegyezve, hogy a belőle levont kovetkeztetések vitathatók — A szerző.

már gyermekkora óta magára szedett bizonyos képmutatást (gondoljunk például arra, hogyan beszél az iskolás fiú a Föld keletkezéséről és az ember származásáról a tanítóinak, és miképpen beszél a vallásos szülők vagy rokonok körében); bizonyos ellentmondásokkal találkozik az elmélet és a gyakorlat között is. Meggyőződésbeli ingadozását objektíve elősegítette az, hogy kapitalizmusban nem élt, s hogy az iskola élete sokszor elszakad a valóságtól. Az ifjú az osztályharcos öntudathoz vezető érzelmek és a keserves élettapasztalatok útjával ellentétes úton járt, amelyen haladva gyakran nem jutott el a mélyebb érzelmekig. Ezért a mai fiatalnál szembetűnő, hogy mennyire érzelemmentesen, iskolásan fogja fel a marxizmust. Ha ösztönösen és szavakban ragaszkodik is a szocializmus eszméjéhez és építéséhez — annak képe a konkrét környezet hatására sokszor kifejezetten eltorzul belső világában.

2. *Az a tény, hogy a mai újoncok a szocialista jelenben élnek és nem volt módjuk a kapitalizmust megismerni, már a néhány évvel idősebb generációhoz képest is merőben új szempontokat vet fel.* A politika iránti érdeklődést, érthetőleg, nem olyan, a társadalmon belüli objektív körülmények váltják ki, amilyenek korábban (a létért való küzdelem a nyílt osztályharc idején), hanem inkább a nemzetközi kérdések. A személyes tapasztalatok, élmények helyébe szükségszerűen a közvetett megismerés lépett, mert pl. ma már a munkáscsaládok befolyása is minőségileg más a gyermekre, mint valaha volt. A mai munkás — az ő társadalmi helyzetével, életmódjával — nem azonos az egykori proletárral. Ezzel azonban szokatlanul megnőnek az ifjúság osztályöntudatával szembeni követelmények. A jelenlegi helyzetben az osztályharcos felfogást és edzettséget inkább a nemzetközi helyzet alapos megértése segíti elő — a proletár internacionalizmus jegyében, a világimperializmus elleni gyűlölet révén. A mai fiatalságot a nemzetközi helyzet érdekli, a nagyvilág dolgairól akar tájékozott lenni. Sokszor azonban az osztályszempontot mellőzve, pacifista módon, félelemmel közelítenek a háború kérdéséhez: csak ne legyen háború! A mai imperia-

lizmus lényének bonyolultsága és rafináltsága, azzal a ténnyel együtt, hogy a fiatalok szemtől szembe gyakorlatilag nem találkoznak vele — oda vezet, hogy nem foglalnak állást egyértelműen és határozottan az imperializmussal szemben, hiányzik belőlük a szilárd proletár nemzetköziség és a mély osztálygyűlölet, márpedig ez jelentősen befolyásolja a katonai szolgálathoz való viszonyukat.

3. *Ma az újoncra már a szocialista termelési viszonyok hatnak.* Általában már nem nevelték individualistának, és megtanulta, hogy ami a közösségnek jó, az neki is jó. A szocialista termelési viszony aktív erőként hat, s végső soron az új, a szocialista erkölcs kialakításának legfontosabb tényezője — hála a szocialista szervezettség keretei között dolgozó embereknek, a szocialista munkának és a szocialista életformának. Az iskolaévek után mind erősebben hat a fiatalra a szocialista munkaverseny. A szocialista közösség, amilyet a jól összeforrt munkabrigádok képviselnek, nem pusztán az egyéni érdektől fűtött emberek csoportja. Olyan képződmény, amely közösségivé formálja a magatartás és cselekvés egyéni indítékait. A közös feladatok végrehajtása közben a többiekkel szembeni felelősségérzet fogja össze őket; ez az erkölcsi nevelés fő pillére, a közösség legfontosabb eszmei tartalma. Ez már ma is látható, tapasztalható az újoncok általános magatartásában; és hatása magától értetődően hatványozódik a jövőben. Az újoncok jellemében számos, a fejlődés irányába mutató pozitív vonást figyelhetünk meg. Nézzük csak meg, milyen sokan akarják nézeteiket szabadon kifejteni; bátrabban, egyenesebben, nyíltabban, néha önkritikusan nyilvánítanak véleményt. Szemmel látható a közös felelősségérzet a nagyobb szabású társadalmi feladatok elvégzéséért; nagyon jól látják és meg is mondják a hibákat, még akkor is, ha kijavításukhoz már nem járulnak hozzá akkora hévvel. Sokan közülük már elsajátították a közösség, az elvtársi együttélés alapnormáit, munkában és szabadidőben egyaránt.

4. *Úgy tűnik, hogy a fiatalok bizonyos fokig elpuhultak és igényesebbek.* A munkások valamikor — az érdekeikért és a végső célért vívott harcban — kénytelenek vol-

tak a burzsoá terrorral is szembeszegulni. A mindennapos gyakorlat törvényszerűen alakította ki a proletárerkölcs jellegzetes akarati vonásait· a fegyelmezettséget, az ellenállóképességet, a harcos határozottságot, az akadályok leküzdését, a győzelemért vállalt erőfeszítést, az önzetlen lemondást, a bátorságot és az állhatatosságot. Az osztályharc beleégette jegyeit katonáiba. Ezzel szemben a mai fiatalokról már gyermekkoruk óta gondoskodnak. Olyan gondozásban van részük a családban és a társadalmi intézményekben egyaránt, hogy ez olykor még túlzottnak is tűnik, s amely nem készíti fel eléggé őket a lemondásra és az élet keményebb csapásaira. A serdülés, majd az önállósodás idején a fiatalok pszichikuma tisztán tükrözi: vajon rávezették-e őket, hogy értelmesen és felelősségteljesen használják ki mindazt, amit nekik a mai élet kínál, eljutottak-e ahhoz a felismeréshez, hogy az embernek nem röpül a sult galamb a szájába, hogy az ember semmire sem jut lelkiismeretes és szívós munka nélkül, s hogy lelki ellenállóképessége, személyes kitartása elegendő volt-e és helyes irányban fejlődött-e? A fiatalok között gyakorta találkozunk a közösséggel szembeni túlzott követelésekkel, viszont ugyanakkor nem látunk ugyanilyen igényességet önmagukkal szemben. A fiatalok sokszor nem rendelkeznek megfelelő képességgel, hogy úrrá legyenek a nehézségeken, a nélkülözéseken, hogy elviseljék az élet keményebb csapásait, hogy meg tudjanak tagadni önmaguktól valamit. (Természetesen ezzel függ össze az egoizmus, az élet értelmének egocentrikus szemlélete.) Az ifjak jó részénél tanúi lehetünk a túlzott érzékenységnek és a családtól való erős függőségnek. A CsKP Központi Bizottságának az ifjúság közötti munkáról szóló határozata, valamint az iskolák és az élet kapcsolatának megjavításával foglalkozó ülése után remélhetjük, hogy a helyzet ebben a vonatkozásban az újoncok között már a következő években javulni fog. Mert nemcsak egyszerűen az akarati tulajdonságok öncélú edzése a cél, hanem az akaratnak olyan megszilárdítása, amelynek során az akarati vonások a társadalmi osztálytartalommal összhangban formálódnak — vagyis, hogy a kitartás, a bátorság, az elszántság, a

nehézségek legyőzésének képessége stb. egybeforrjanak a társadalom erkölcsi normáival. Néha persze „az erős akarat", s az a képesség, hogy „valaki le tudja küzdeni az akadályokat" — lehet negatív, sőt határozottan társadalomellenes beállítottságú és az élettel szembeni kétkedés kifejezője is. Ez főleg azoknál a fiataloknál tapasztalható, akik nem értették meg az igazi hősiesség, az igazi állhatatosság lényegét, csak annak aranyfüstje után sóvárognak.

Az imént említettekből adódnak végeredményben a mai sorkötelesek erkölcsi arculatának legfontosabb problémái:

1. Erkölcsi-politikai és erkölcsi-harci (akarati) tulajdonságaik a korábbi években bevonultakhoz képest az alábbiakban térnek el:

nagyobb a politikai képzettségük, de gyengébb az osztályösztönük, mert gyengébb az osztálypolitikai és eszmei edzettségük, kevesebb az élettapasztalatuk;

inkább csak könyvből ismerik a kapitalizmust, s felületesebben (azaz iskolásabban) fogják fel azt is, a szocializmust is;

erősebb közösségi erkölcs él bennük, s ezzel együtt erősebb az elvtársiasságuk, az elvszerűségük, a kritikai és az önkritikai érzékük;

kevésbé fejlődtek ki akarati vonásaik (a kitartás, a nehézségek leküzdésének képessége, az ellenállóképesség stb.).

2. Jóllehet állandóan csökken a különbség a munkások és a dolgozó értelmiség között, mégis az erkölcsi-politikai tulajdonságok bizonyos területein mind a mai napig lényeges különbségek vannak közöttük. Ezek a különbségek lényegében abból adódnak, hogy mennyire szervezett, fejlett és összekovácsolódott szocialista közösségben éltek és dolgoztak, vagyis a következők:

a) A foglalkozásuk jellegéből; az emberek társadalmi típusai a mi társadalmunkban elvesztik azokat a jellegzetes vonásaikat, amelyeket a kapitalizmus oltott beléjük. A típusok tehát nem is annyira a jellegzetes vonások ellentmondásosságai következtében térnek el egymástól, hanem inkább a szocialista társadalomra jellemző fő jellemvoná-

sok fejlettsége (az emberről, a munkáról, az önmagukról alkotott véleményük társadalmi tartalma) folytán. Hiszen nem lehet mellőzni azt a tényt, hogy az ifjúmunkás — mindent egybevetve — a leghaladóbb termelési formában fejleszti jellemét, s ebben segítik őt elvtársi együttműködésben, a politikailag érett, az osztályharcban edződött munkatársak; azt sem mellőzhetjük, hogy a parasztifjúság lelkivilágában hatalmas erjedés, az individualista gondolkodás minőségi változása megy végbe (a törpegazdaságokról a nagyüzemi mezőgazdaságra való áttéréssel együtt); s végül nem mellékes, hogy a tapasztalatlan diákok maguk alkotta környezetében éppen az individualista cselekvésmód a legnagyobb probléma;[225]

b) A munkában eltöltött idő tartamából.

A munkahelyen kifejlődött közösségi kapcsolatok minőségéből.

Az ifjúsági közösségben, a pártszervezetben folytatott tevékenységükből stb.

3. Az újoncok erkölcsi arculata azért sem egyforma, mert tizenkilenc éven át nagyon sokféle környezet, ezernyi individuális motívum hatott rájuk. A konkrét erkölcsi arculat azoknak a céltudatos és ösztönös hatásoknak az eredményeként alakul ki, amelyekkel az ember élete során találkozott. Ezért az embert csak mint sajátos, egyéni társadalmi lényt tanulmányozva lehet megismerni, ezen az alapon lehet feltárni tulajdonságait, s a múltjában ily módon kell megkeresni a dolgok magyarázatát. Az egyéni különbségekben jelentős szerepe van a családi környezetnek. A családi környezet szembeállíthatja az újoncot a közösség érdekeivel, kedvezőtlenül tükröződhet pszichikumában, tevékenységében, egész egyéniségében.[226]

225 Persze nem általánosíthatunk. Mjasziscsev például a leningrádi üzemekben végzett kutatást a húszéves munkások között, és megállapította: a legtöbbjüknél eddig nem fejlődött ki olyan közösségi érzés, amely a munkásosztályra jellemző. Ez a konkrét életkörülmények, a munkában töltött rövid idő stb. következménye. Ennek ellenére van jelentősége annak, hogy egyes társadalmi csoportok tipikus vonásait megállapítsuk. Lenin írta egy helyütt: Végtére is vannak kivételek a csoport- és osztálytípusokból és mindig is lesznek. De társadalmi típusok léteznek. — A szerző.

226 Különösen háromféle típusú családi környezet hatása érvényesül negatívan az újoncoknál:

1. A reakciós beállítottságú családi környezet. Ritka az ilyen, de az ilyen családból jött fiatalemberek nagyon rafináltak, „dörzsöltek".

AZ ÚJONC ALKALMAZKODÁSA A KATONAI KÖRNYEZETHEZ ÉS A KATONAI TEVÉKENYSÉGHEZ

Az előző fejtegetés megmutatta, hogy a mi körülményeink között a 16—21 éves ifjak nagyon bonyolult és sokoldalú folyamaton mennek át az ifjúkorban: a személyiség összehangolódásának és a társadalombeli hely megtalálásának, illetve betöltésének folyamatán. De éppen ezekben az években vonul be katonának és részesül igen kemény kiképzésben. Túlnyomórészt a hadseregben kerül szembe az élet első nagy próbatételével, amikor be kell bizonyítania, hogy képes a nehézségek legyőzésére, az akadályok legyűrésére, hogy tud uralkodni önmagán. Bevonul a hadseregbe, abba a különleges szervezetbe, amely őt a háborúra készíti fel. És tudjuk, hogy a felkészítés nemcsak a kiképzésből áll, hanem abból is, hogy az ifjú magatartásával és tevékenységével szemben újszerű követelményeket támasztanak. A kiképzés és nevelés folyamatának próbaköve az, hogy mennyire készítette fel a harcra a katonát. A szabályokat, a katonai életrendet és a kiképzés programját persze úgy állították össze, hogy az egészséges és „normális" fiatalemberek a követelményeknek minden túlterhelés és egészségük veszélyeztetése nélkül eleget tudjanak tenni. Fokozatosan növelik a követelményeket, s ily módon a katona erőszakoltság nélkül szokik hozzá a mind keményebb és bonyolultabb helyzetekhez.

A békekiképzésben azonban éppen az új környezetbe, az új életformába való beilleszkedés a legnehezebb és a legbonyolultabb mozzanat. Természetes, hogy a bevonulás alkalmával nem merül fel olyan komoly probléma, mint

2. Az igénytelen, együgyű családi környezet, amely a fiatalt túlontúl elkényeztette. Nem nevelték önállóságra, felelősségérzetre. Az ilyen újoncok kényelmesek, szenvelgők, hebehurgyák, ötletszegények.

3. A feldúlt család rossz, zilált környezete, amely a gyermeket az „utca karjaiba" lokte, s ő ott talált társaságra a különféle csibészbandákban. Figyelemreméltó, hogy kutatásunk szerint ezekből a családokból kerul ki a bűnozők mintegy 60 százaléka, jóllehet az ilyen családok száma viszonylag kevés. — A szerző.

amilyent jelent például az áttérés a békekiképzésről a valódi harctevékenységre. De mint minden átmenet az ismeretlen s amellett szigorú körülmények közé, potenciálisan ez is eléggé erősen megterheli az idegrendszert; az ember kénytelen az új körülményekben megfelelően tájékozódni s azokhoz alkalmazkodni. A szigorú életkörülmények akkor fejtenek ki pozitív hatást, ha felelősségteljes munkára késztetnek, ha fejlesztik a jellembeli tulajdonságokat. (A jellem például csakis az olyan környezetben fejlődik, amely szigorú követelményeket állít az ember elé.) Ha azonban az igényesség túllép bizonyos határon (kinél-kinél másutt van ez a határ!) — akkor károsan hat, nem serkent, s rendellenes magatartáshoz vezet.

A bevonulás az újonc életfeltételeit, tevékenységét alapjában változtatja meg, s már a kezdettől fogva erős igényeket támaszt testi és erkölcsi erejével szemben. Meg kell tartania a katonaélet szigorú szabályait, hajlamait alá kell rendelnie a közösség érdekeinek, viszonylag jelentős változás áll be nemi életében stb. Mindehhez a katonának lelkileg alkalmazkodnia kell. *A tényleges idejét szolgáló katona „betanulásának" folyamatát két fő szakaszra oszthatjuk:*

1. *A kezdeti alkalmazkodás folyamata az új körülményekhez, mindjárt a bevonulás után.* Ennek az alkalmazkodásnak a mértéke a későbbiekben jelentősen befolyásolja a katonai szolgálatot. A katonaélet elviselése körüli későbbi problémák gyökerét sok esetben éppen ebben az első időben kereshetjük.[227]

Az alkalmazkodáson valóságos beilleszkedést értünk. Némely állatnak ugyanis megvan az a képessége, hogy színével és alakjával beleolvad a környezetébe, hogy elkerülje a vészt. Ezt hívjuk mimikrinek.[228] A lelki tevékenység olyan művészi „mimikrire" képesíti az embert, amit egy napon sem lehet említeni az állatok külsődleges alkalmazkodó képességével. Éppen ott, ahol az emberek cso-

[227] A nem megfelelően adaptált katonánál a mindennapos, megszokott igénybevétele során is könnyen „kicsordul a pohár", vagyis megtörténhet, hogy a normális megterhelésre is abnormálisan reagál, aminek az okát aztán hiába keressük a pillanatnyi helyzetben. — A szerző.

[228] A mimikri a szó biológiai értelmében az állatok különböző testi változtatási képességet (szín, szag, alak) jelenti, amelyet a „nyugalom", az életük biztonsága érdekében alkalmaznak. — A szerző.

portjából egységet akarunk formálni, ahol az egyénieskedés elfojtását, az alkalmazkodást az átlagos színvonalhoz, az önmegtartóztatást, az akarat és a tett egységét követeljük (s ez az egyénnel szemben kötelező, határozott szankciókkal összekötött igényként jelentkezik) — éppen ott elsőrendű lehetőség adódik a „mimikrire", a megtévesztő viselkedésre, amely nemegyszer orránál fogva vezeti a tapasztalt megfigyelőt is. Ez azonban nem a nehéz kiképzési vagy a még súlyosabb harci körülményekhez való igazi alkalmazkodás.

Az alkalmazkodás folyamatában a katonának meg kell tanulnia, hogy a számára új tevékenység szelleméhez és követelményeihez az új életkörülményeinek megfelelően aktívan alkalmazkodjék.

2. *A személyiség formálásának mind határozottabb, ciklikusan lejátszódó folyamatában — a korszerű harc igényeinek megfelelően — beoltjuk a katonába a harcosra jellemző tulajdonságokat és képességeket, mint egy meghatározott harci kollektíva sajátos és jellegzetes alkotóelemét.* Noha ez már lényegében a bevonulás óta folyik (a katona — a harckiképzés követelményeinek megfelelően megtanul beilleszkedni új környezetébe), gyakorlatilag azonban a harcos formálásának igazi folyamata akkor kezdődik, amikor már megszokta a katonaéletet, levetette „civil szokásait" és elsajátította a katonai viselkedés alapformáit.

A második időszak a harcra való felkészítéssel kapcsolatos, az első viszont a polgári életből jövő hadkötelesnek a hadseregbe érkezésével. Ezért az új életkörülményekbe való illeszkedés problémáit itt az újonc pszichológiai jellemrajzánál tárgyaljuk.

Az ember alkalmazkodása az új életkörülményekhez

Ha az ember megszokott, normális életkörülmények között él, lelki folyamatai is „normálisan" zajlanak, nyugodt, kiegyensúlyozott, örül a munkának és az életnek.

De még ebben a tényben is megmutatkozik a lelki jelenségek és az életkörülmények dialektikus kapcsolata. Hiszen többek között az előző életkörülményektől függ,

hogy az ember az újonnan előállt helyzetet „normálisnak" vagy nehezen elviselhetőnek fogja-e fel.

A lelki élet ezek szerint potenciális oldalával is segíti az embert,[229] s az új helyzetekben eszközül szolgál a cselekvéséhez. Az ilyen helyzetekre az embert felvértezik:

a) a készségei, jártassága és szokásai, amelyekkel a helyzet viszonylag állandó, nem változó, hasonló formában már ismert mozzanataira reagál;

b) a problémamegoldás képessége olyan helyzetekben, amelyekről korábbi tapasztalatai nincsenek — tehát, ha olyan feladat elé kerül, amilyennel eddig nem találkozott.

Az alkalmazkodás az új életkörülményeknek éppen ehhez a problémájához kapcsolódik szorosan. Az ember aktívan lép fel környezetével szemben, bizonyos fokig megváltoztatja az adott helyzetet, hatással van rá. *Alkalmazkodáskor viszont az ember a körülményeken csak alig vagy egyáltalán nem tud változtatni, s ahhoz, hogy az újonnan előállt helyzeteket megoldhassa, elsősorban a saját életmódját, szokásait, tevékenysége tartalmát kell megváltoztatnia.*

Minden újszerű helyzet pszichológiai problémát hord magában, mert az embernek alkalmazkodnia kell hozzá, valamilyen módon ki kell egyenlítődnie vele. Végeredményben ezt szolgálja az ember idegrendszerének rugalmassága. Az új feltételekhez (követelményekhez) való alkalmazkodás problémái annál nagyobbak, minél szokatlanabbak e követelmények az ember számára (minél kevesebbszer találkozott velük azelőtt ilyen formában és mértékben), s az embert minél kevésbé nevelték, szoktatták korábbi élete során arra, hogy szokatlan követelményekkel szemben is helytálljon. Világos tehát, hogy az alkalmazkodásnál nem az a probléma, hogy a helyzet objektíve milyen, hanem az, hogy az ember hogyan és mennyire van felkészítve ezeknek a helyzeteknek a megoldására. A nehézségeket nem az objektív, hanem a szubjektív tényezők között találjuk. Ha az ember a körülmények közé beilleszkedett — ez azt jelenti, hogy a korábban számára elviselhetetlen feltételek már normálissá váltak és nem okoznak semmi különös nehézséget. A körülmények súlyát, a követelmények szigorát ugyanis mindig az adott ember szemszögéből kell megítélnünk.

229 Nélküle a pszichikum elvesztené értelmét, mert ha nem lenne potenciális oldala (a tapasztalatok megőrzése, a problémamegoldás képességének fejlesztése stb.) az ember számára minden helyzet merőben új lenne. — A szerző.

Hogyan reagál az ember a szokatlanul nagy és szigorú követelményekre, a rendkívül nehéz életkörülményekre? Lényegében háromféle reakcióról beszélhetünk:

1. *Az aktív beilleszkedés, azaz a saját álláspontnak adekvát alkalmazkodás útján az új helyzettel való közvetlen összehangolása.* Ez az egyedüli út, amely az igazi beilleszkedéshez vezet, s optimális előfeltételeket teremt nem csupán ahhoz, hogy az ember megszokja az új körülményeket, hanem a normális lelki tevékenységhez is, a személyiségnek az új környezetben való további harmonikus fejlődéshez. Az ilyen lelki beilleszkedés elérése az alkalmazkodás fő problémája, s az új környezet követelményeinek és az ember szükségleteinek, érdeklődésének egységétől függ.

2. *A kompenzáció* — (az új környezet nyomására történő „pótlólagos" lereagálás) az új életkörülményekhez való alkalmazkodás kevésbé tökéletes módja. Ilyenkor a közvetlen kiegyenlítődés elégtelensége közvetett úton pótlódik: az ember olyan álláspontot, gondolkodásmódot, viselkedést választ, amely „megóvja" őt, illetve idegrendszerét az új életkörülmények nyomasztó hatásától, s lehetőséget nyújt, hogy ilyen körülmények között is éljen és cselekedjék. Az ember így kompenzálja azt a feszültséget, amelyet a változás okozhatna, óvja a lelki épségét a stress-helyzetben, és így képes az új helyzetben nagyobb nehézségek nélkül cselekedni. (Ilyen kompenzáció lehet pl. a mértéken felüli buzgalom, a különös érdeklődés valami iránt a foglalkozási idő alatt, vagy a szabadidőben; ide tartozik sokszor a „század bohócának" az esete is stb.) Kezdeti formájából továbbfejlődhet pozitív irányba, az ember fokozatosan valóban beilleszkedik az új körülmények közé; de aránytalanul hosszú ideig is ellenállhat, vagy átnőhet rosszabb, nem kívánatos formába, esetleg feltűnő menekülési reakcióba, különösen akkor, ha a körülmények súlyosak. Az ilyen ember esetében az igazi alkalmazkodás egyetlen lehetséges útja a „pótlólagos" lereagálás átvezetése az életkörülményeknek és a feladatoknak megfelelő magatartásba.

3. *Az új körülményektől való menekülés* az új hely-

zetekre való reagálás legrosszabb fajtája. Az ember környezetébe lelkileg egyáltalán nem illeszkedik be, állandó és személyes konfliktusban van vele, folyamatosan az ellenkezés és az agresszió állapotában él, mégpedig a lehető legkülönfélébb formákban. Legtipikusabb esetei:

menekulés a belső világba. Az ilyen ember zárkózott lesz, bátortalanná, barátságtalanná, mások véleményével szemben közömbössé válik, elutasítja a segítséget, az együttműködést; nem mutat semmi aktivitást, nincs kezdeményezése, passzív ellenállásba vonul; a valóságos világot úgy veszi, mint valami szükséges rosszat és álomvilágban él;

a kábítószerekhez való menekülés a krónikus stresshelyzetből (ami tulajdonképpen sikertelen kísérlet a társadalmi alkalmazkodásra); miáltal krónikus „kémiai kölcsönhatás" lép fel, ami nem old meg semmit, és bűvös körben kering;

neurotikus „menekvés" a valóságból. Az embernek a környezetével szembeni konfliktusa olyan méreteket ölt, hogy a menekülési mechanizmus előző fajtái nem oldják fel feszültségét, s menekvése túllépi a normális állapot határait. Kisebb fokban idegrendszeri zavarok lépnek fel, amely mellett az ember még aránylag jó kapcsolatban van a valósággal, de túl érzékenyen reagál rá (pl. hisztérikusan). Legsúlyosabb fajtái az életkörülmény változásának kivételesen erős hatására fordulnak elő, amikor is pszichotikus állapotok léphetnek fel; az egyén elveszti kapcsolatát a valósággal, értelmi funkciója olyan sérülést szenved, hogy nem képes már részt venni a mindennapos feladatok megoldásában (az ilyen ember intézeti gyógykezelésre szorul);

a tényleges menekülés, akár a kérdéses környezetből, akár az életből.

Az újdonságok okozta ilyesféle reakciók nem csak egyszer jelentkeznek. Amikor az ember alkalmazkodásának problémáiról beszélünk, mindig valamilyen meghatározott időszakra gondolunk, amelyben az ember fokról fokra kiegyenlítődik az új életfeltételekkel, míg végül lelki egyensúlya helyreáll és a megváltozott körülmények között is képes normális lelki tevékenységre.

A katonai szolgálathoz való alkalmazkodás folyamatában nem a korszerű harcra való felkészítés közvetlen feladatáról van szó, hanem egy olyan időszakról, amikor az ember belsőleg illeszkedik be az új életkörülmények, új normák közé, amelyek között őt a harcra felkészítik. Az alkalmazkodás időtartama, minősége, lefolyásának nehézsége, s negatív kísérőjelenségeinek összessége az alkalmazkodás három fő tényezőjének kölcsönös viszonyától függ;

a) az újonc bevonulás előtti élet- és munkarendjétől, s attól, hogy az miképp tükröződik pszichikumában;

b) *a bevonulás utáni élet- és munkarend követelményeinek újszerűségétől, s attól, hogyan viszonyul a katona ezekhez a követelményekhez;*

c) *az adott alakulatnál az új élet- és munkakörülmények „megszoktatásának" egész rendszerétől, annak átgondoltságától és céltudatos megszervezésétől.*

Az újonc alkalmazkodása a katonai környezethez

A bevonulás két szempontból is gyökeres fordulatot jelent az újonc életében:

1. *Alapvetően megváltozik tevékenységének jellege — a békés munkáról a sokoldalú harckiképzésre tér át.* Az a tevékenység, amelybe bele kell tanulnia, teljes értelmét csakis a valóságos harcban találhatja meg — tehát éppen abban a helyzetben, amelyet már most minden eszközzel meg akarunk előzni. Ez tehát azt jelenti: az újonc a szíve mélyén kívánja ugyan, hogy erre a tevékenységre soha az életben ne kerüljön sor a valóságban — de gyakorolja éppen azért, hogy ne legyen rá szüksége (vagyis: kiképzettsége révén olyan védelmi készültségre tegyünk szert, amely megelőzi a háborút).

2. *Ezt a kemény katonai tevékenységet különleges körülmények között végzi, amelyek eltávolították őt a családjától, s arra kényszerítik, hogy katonai környezetben éljen.* Tisztán férfiakból álló szokatlan és szigorú környezetbe kerül, ahol szigorú alá- és fölérendeltség ural-

kodik, ahol az alárendeltek elé megalkuvást nem tűrő követelményeket állítanak.

A tevékenység és a katonai környezet feltételei és jellege nagyon erősen tükröződik a katona lelkivilágában. Próbára teszi képességeit, jellemét, egész egyéniségét. Az egyes katonai kiképzők különböző módszerei és a katonák közötti egyéni különbségek ellenére az új hatásoknak és az életmódnak olyan tipikus folyamatait figyelhetjük meg, amelyek egyrészt a tényleges katonai szolgálat objektív oldalát, másrészt a bevonuló fiatalok általános jellemvonásait tükrözik. A parancsnoknak az alkalmazkodás konkrét eseteiben kell megoldást találnia — fel kell ismernie, hogyan megy végbe a katonai szolgálathoz való alkalmazkodás alakulatának egyes beosztottainál, mert csakis ebben az esetben választhatja ki a legeredményesebb nevelő módszert, csak így állíthatja fel a katonai tevékenység megfelelő rendszerét. Persze a konkrét eseteket is csak akkor oldhatja meg, ha általánosságban is ismeri a katonák hadseregbeli alkalmazkodásának folyamatát. Saját kutatásaink alapján módunkban áll jellemezni a tényleges katonai szolgálat néhány tipikus hatását az újonc pszichikumára.

Elöljáróban fel kell hívnunk a figyelmet rá, hogy jóllehet az ifjú egyszerre csöppen a „civil" életből a katonaéletbe, ez a változás nem éri őt váratlanul. Az ifjú már régóta tudja, hogy be kell vonulnia katonának. Van ideje hozzászokni e gondolathoz — lelkileg fel is készül rá. A bevonulással járó tényezők egész sorát, amelyekkel meg kell barátkoznia, már előre ismeri. Tudja, hogy két esztendőre odahagyja eddigi foglalkozását, s hogy majd csak ritkán találkozik szeretteivel; tudja, hogy a katonai szolgálat kemény dolog, hogy szigorú fegyelmet követelnek tőle, feladatainak felelősségtudattal való végrehajtását és feltétlen parancsteljesítést; ismeretes előtte, hogy a katonának végeznie kel a dolgát, ha esik, ha fúj — egyszóval tisztában van vele, hogy kemény munka vár reá, időben és térben minden eddiginél kötöttebb élete lesz. És a kutatások ennek ellenére azt mutatták, hogy az újoncok jelentős

része örül a katonai szolgálatnak. Hogyan lehetséges ez? Hol keressük az okát?

a) A kölyökkori romantika utórezgésében; ez az oka, hogy minden, ami a katonasággal, a katonaélettel összefügg, a fiúk jórészének többé-kevésbé vonzó és csábító.

b) A katonai szolgálat társadalmi jelentőségének fokozódó megértésében, különösen az utóbbi években, a nemzetközi feszültség növekedése nyomán.

A fiatalok jelentős része a bevonuláskor főleg ezért vállalja, hogy „kiváló katonává" lesz. Végül itt említjük meg az alábbi tipikus választ: „Túlságosan nem örültem a katonaságnak, de tudom, hogy szükséges, hát megyek és igyekszem minél jobban teljesíteni a kötelességemet."

c) A férfibüszkeség bizonyos hagyományaiban.

A katonák egész sorát az nyugtatja meg, hogy „a katonaviselt ember a derék ember". Az alábbi válasz tanúskodik erről:

„Vártam már a behívót, hadd legyek minél hamarább túl a katonaságon. Hogy jobb lenne, ha nem kellene bevonulni? Akkor azt mondanák rólam, hogy anyámasszony katonája vagyok. Bátyáim kinevetnének, hogy ők voltak katonák, én nem..."

d) A technika iránti mély érdeklődésben, s abban a tudatban, hogy a mi technikailag jól felszerelt hadseregünkben hozzá lehet jutni olyan technikai eszközökhöz, amelyekhez a polgári életben talán sohasem.

A katonák többsége örül annak, ha gépkocsik köré osztják be. A sok válasz közül egy mezőgazdasági munkásfiú válaszát idézzük: „Igazán örülök, hogy katona leszek. Nagyon szeretnék tehergépkocsira kerülni, hogy megszerezzem a harmadosztályú minősítést, vagy harckocsira, hogy meglegyen a jogosítványom traktorra. Itt, a munkahelyemen nem engedik nekem..."

e) Abban a vágyban, hogy hasonló korúak és hasonló érdeklődési körűek között akar lenni.

Ezt főleg azoknál a fiúknál tapasztaljuk, akik kisebb üzemekből, kisebb műhelyekből jönnek.

„Örülök a katonaságnak. Otthon kedvetlen vagyok, semmi nem tetszik nekem. A katonaságnál sok barátom lesz, itt összesen öten vagyunk fiatalok. Odabent vidámabb lesz."

f) Akik a bevonulás előtt megbotlottak — a katonai behívót gyakran azzal veszik át, hogy új életet kezdenek. Ezért úgy örülnek a katonaságnak, mint az élet új fejezetének:

„Sráckoromban vagányok közé kerültem, aztán lebuktam egy víkendház kirámolásán. Odahaza mindenki huligánnak tart. De én meg akarom mutatni, hogy más vagyok, mint aminek gondolnak. Azt hiszem, a katonaságnál ezt lehet."

„Baj van a szüleimmel — válófélben vannak. Nem bírtam nézni, eljöttem hazulról. Megtanultam csavarogni és eléggé rákaptam az ivásra. Látom, hogy az ivás kikészít, de magamban nem állom meg... Ezért önként jelentkeztem tizennyolcéves koromban katonának. Azt hiszem, ez az egyetlen megoldás, amely idővel helyrehoz."

A bevonulás mellett szóló ilyen határozott, elvi álláspontokon kívül még számos más indíték is van, amelyet szintén fel kell tárnunk. Például:

„A bevonulásnak örülök. Itt nagyon nehéz a munkám, s nem mehetek át könnyebbre, mert nincs apám, csak anyám valahol vidéken, meg kisebb testvéreim, akiket el kell tartanom. Amíg bent vagyok a hadseregben, nem lesz gondom velük, mert az anyám kap majd elég családi pótlékot."

Természetesen nem minden ifjú örül a behívónak. Hiszen tudják, hogy az életük sok mindenben megváltozik. Ezért sokan közülük, miközben a bevonulásra pszichikailag felkészülnek — sokrétű érzelmeket élnek át.

„Vegyes érzelmekkel várom a behívót. Megkérdeztem a barátaimtól, milyen ott az élet. Sok mindent meséltek."

„Örülök is, meg nem is, hogy behívnak. Annak örülök, hogy gép mellé kerülhetek. Nem örülök a menetelésnek, meg a többinek."

A jelek szerint a feszültség, a várakozás, közvetlenül a bevonulás előtti napokban a legerősebb, s mindaddig tart, amíg az újonc a körletbe meg nem érkezik. Ezekben a napokban vagy órákban az ifjú minden eseményt nagyon intenzíven él át, a változások mélyen belerögződnek. Kutatásaink közben nagyon gyakran találkoztunk ilyesféle beismeréssel: „Amikor már eljöttem hazulról, minden rendben volt, de legnehezebb volt a búcsúzás pillanata." E mellett sok fiatal húzza-halasztja azt a pillanatot, amikor belép a laktanya kapuján... Szóval, így jutottunk el magához a bevonuláshoz, pontosabban — az alakulathoz. Az alkalmazkodás

„előkészítő időszakára" tehát főleg a következő tényezők hatnak döntően: a katonai szolgálat társadalmi jelentőségének felfogása, a katonaélet ismerete „kívülről", a leszerelt katonák elbeszélései katonaéveikről.

Összességükben ezek a vélemények már az új élethez való alkalmazkodás részét képezik; az ember indítékokat keres magának, amelyek átsegítenék őt a bevonulás nehézségein. *Ezért beszélhetünk tehát az alkalmazkodás előkészítő időszakáról.*

A bevonulás utáni első napokat az alkalmazkodás tájékozódó időszakának mondhatjuk, tájékozódásnak a katonai környezetben, a katonaéletben. Ebben az időszakban minden újoncra jellemzők a következők:

Élénken figyel minden újdonságra, ami reá vár, s ami az életét majd befolyásolja. Ez a feszültség az utasításokkal szembeni bizonyos szórakozottságban, lassú reagálásban, a részletek intenzív megragadásában, szöszmötölésben, továbbá a fáradtsággal szembeni ellenállóképességben nyilvánul meg. Például:

„Éjszaka, fél kettőkor érkeztünk a laktanyába. Miután azonnal felszereltünk, tulajdonképpen nem is aludtam. De másnap sem éreztem semmi fáradtságot a kialvatlanság miatt — minden érdekelt, és ezen az első napon úgyszólván minden nagyon tetszett. Ez a nap gyorsan eltelt. Másnap már jól aludtam."

„Éjjel érkeztünk meg. Ez nekem szokatlan volt — szinte újjászülettem. Az tetszett a legjobban, ahogy bementünk a mosdóba. Amikor kijöttünk, már mindnyájan tornanadrágban, bakancsban voltunk, úgy sorakoztunk. Az is tetszett, amikor beöltöztünk a katonaruhába. Mindenkin úgy állt, mint... Szóval, mókás volt."

A „várakozás" álláspontján van, milyen is valójában ez a katonaélet, mi történik majd vele, milyen lesz ez az egész. Ilyenkor bizonyos „riadtsággal" is találkozunk — a földiek egy csoportba tömörülnek, később a szobákban igyekeznek egymás mellé kerülni.

Megszokják a katonaélet alapvető szabályait, a rendet, a szervezettséget, az elemi szolgálati kötelmek betartását. Teszik ezt minden morgás és megjegyzés nélkül; rájönnek,

hogyha észrevételt tennének, az csupán „csepp lenne a tengerben", ami a katonaéletben se nem oszt, se nem szoroz. Ezért olykor tehetetlennek érzik magukat, mintha elvesztették volna saját magukat, még a szabadidejüket is sokkal passzívabban töltik, mint a későbbi napokban.

Összehasonlítják az első napok benyomásait, élményeit azzal, amit azelőtt hallottak a hadseregről. Érdekes, hogy ma ez az összehasonlítás kedvező a katonai szolgálatra nézve, mégpedig éppen ott, ahol a katonák elé az első naptól kezdve arányos és határozott követelményeket állítottak.

„Nehezebbnek, rosszabbnak képzeltem a dolgot. Mindig többet beszélnek, mint ami a valóságban van."

„No, de ki lehet ezt bírni. Nem olyan borzalmas, ahogy elképzeltem, s amilyennek mondták. Elvégzem a dolgom, a csizmám rendesen kipucolom, tisztességesen beágyazok, rendben tartom a fehérneműm és kész. Ezek a napok jól teltek el. Nem voltam letörve. Ha ilyen volna az egész két év, príma lenne. Kutyabajom sincs."

A motívumok: „jobb, mint amire számítottam", „egész jól elmegy", „ha az egész katonaidő ilyen ilyen lenne, megjárná" — halljuk az egyéni beszélgetésekben léptennyomon. A tájékozódó időszak hossza attól függ, hogy milyen a konkrét kiképzési helyzet az alakulatnál. Ennek a kezdeti időszaknak útmutató jellege később jól tükröződik abban a tényben, hogy a katona nem törekszik mélyebben belelátni a katonai szolgálat lényegébe, hanem azt globálisan fogja fel. Számára a katonaélet csak benyomások mozaikja, amelyben csak bizonyos idő elteltével kezd tájékozódni, majd fokozatosan különbözteti meg a különféle momentumokat, aszerint, hogy azok többé-kevésbé nehezek, kellemetlenek. Erre a kérdésre: „Mi okoz Önnek az alakulatunknál legnagyobb nehézséget? — a válaszok változásából világosan tükröződik az a bizonyos tájékozódó-kutató szemlélődés.[230]

[230] E válaszokat egy harckocsi-alakulat 43 katonájától egyéni beszelgetes kozben kaptuk. — A szerző.

A válaszok jellege	A katonák százaléka			
	1. nap	3. nap	7—8. nap	14. nap
Semmi probléma, minden nagyon jó	64,1	56,2	62,5	54,2
Rossz alvás	21,4	—	—	—
Hazavágyódás	—	12,6	25,0	27,2
Sok a futás, a menetelés, a gyakorlat	—	6,3	6,3	13,5
Túl sokan vagyunk a szobában	7,1	—	—	—
Mindig mindent rendben kell tartani	—	6,2	3,2	—
Nincs kimenő; vasárnapi foglalkozás	—	—	3,2	6,2
Nehéz megmondani, ez még csak a kezdet (ez a várakozó álláspont)	7,1	18,7	—	—

Nagyon érdekesek a leggyakoribb válaszok (a legfelső sor) naponkénti változásai:

2. napon: „Annyi újdonság van itt, hogy nem is érzek fáradtságot. Eddig tetszik minden, nincs semmi nehézség, gondolom, majd csak eltelik a katonaidő."

4. napon: „Tegnap nagyon érdekes technikai bemutatót láttunk Jó itt minden. A koszt kitűnő. Még nem tudom, mi volna az, ami tetszik. Nincs semmi gondom, jól érzem magam a században. Az ébresztőt már megszoktam. A torna? Legalább felfrissülök reggel, s egész nap frissebb vagyok."

Egy hét múltán: „Eddig nem rossz. Elvégzem a dolgom. Az ébresztőben és a tornában nincs semmi különös. Ezek a napok gyorsan elszaladtak. Egész nap volt mit csináljunk, az ember észre sem veszi, már este van. A riadótól féltem kissé, de semmiség volt. A fegyvertöltés is megy; nagyjából elégedett vagyok."

14. napon: „Ez a két hét nagyon gyorsan elszaladt. Állandóan csináltunk valami újat — idáig még minden jól megy. Nem tudom, hogy civilben miért ijesztgettek minket ezekkel a riadókkal, meg a hajnali tornával. Különösen a tornázás tetszik. Némely dologhoz.

amit most kezdünk, még nem értek, de a katonaéletet lassanként megszokom, különösen azért, mert a szakaszban jó társaság van együtt. Most, két hét után is csak azt mondhatom, hogy ha minden így marad, jó lesz. Ez már az igazi katonaélet, de eddig nem volt semmi olyan nehéz benne, hogy az embernek panaszkodnia kellene."

Az első időben minden leköti a katona érdeklődését a katonaéletben, ami a korábbi életénél „kellemesebb". Bizonyítja ezt az a válasz, amelyet a következő kérdésre adtak: „Mi tetszik Önnek itt az alakulatnál a legjobban?" (Nagyon tanulságos a válaszcsoportok alakulása):

A válaszok jellege	A katonák százaléka			
	1. nap	3. nap	7—8. nap	14. nap
A harci technikai eszközök	46,0	36,2	36,2	38,5
A napi élet változatossága	38,2	36,2	24,7	23,2
Könnyebb az élet, mint civilben	15,3	16,5	16,5	7,2
A jó bajtársak	—	—	8,2	31.4

A katona ugyanis a tájékozódó időszakban szokik hozzá az új környezethez, miközben az adott alakulatnál uralkodó helyzetnek megfelelően beleilleszkedik.

Az alkalmazkodás folyamata azonban még nem ér véget, hanem újabb szakaszába lép, amelyet az életstílus és a tevékenység átalakítási időszakaként jellemezhetünk. Az újonc ugyan már megismerkedett bizonyos mértékig a katonaélettel, tájékozódott a közösségben, lelkileg megnyugodott — de most katonává kell változnia: elérkezett az átformálás időszakához, amely alaposan igénybe veszi idegrendszerét, egész pszichikumát.

Milyen hatások tükröződnek ebben a — mintegy egy hónapos — időszakban a katona élményeiben és tetteiben?

a) *Távollét a szülői háztól, a szeretteitől.* A újonc annál erősebben vágyódik az otthoniak után:

minél inkább „anyás természetű" volt, minél erősebb érzelmi szálak fűzték a családjához, a kislányhoz, az otthoni vagy a gyárbeli cimborákhoz, a sport- és a klubtársakhoz;

minél kevésbé sikerült „berázódnia" a közösség forrásban levő életébe, azaz minél inkább érzi az elhagyatottságát.

b) *Az életfeltételek megváltozása — amit rendszerint így emlegetünk: „a nehéz katonaélet".* E helyütt a korábbinál rendszeresebb és nagyobb testi igénybevételre, a tetteivel és fellépésével szembeni szigorúbb normákra és követelményekre, mozgási szabadságának korlátozására, a mindenben pontosan kiszámított időbeosztásra, a meghatározott illetményre stb.-re gondolunk.

c) *A kényszer, hogy mindig és mindenben alá van rendelve a parancsnok parancsainak.* Az egyéni „akarom" helyébe a közösségi „kell" kerül, s az újoncnak „ be kell sorolnia" a katonai közösség rá kiosztott funkciójába (s ezzel együtt az alá- és fölérendeltség rendszerébe).

d) *A polgári életben szerzett ismeretek, érdeklődési kör, a képességek és készségek hasznosításának merőben új lehetőségei,* a katonai szakterületeken és a foglalkozási időn kívül egyaránt.

e) *A kezdeti sikertelenségek a kiképzési feladatok végzése közben,* vagy a szokatlan katonai kötelességek teljesítésében adódó problémák.

f) *Az együttélés kényszere a különféle felfogású, érdeklődésű emberek csoportjával, akikből mindenképpen kemény, összeforrott harci kollektívának kell kikovácsolódni,* s amelyben jóideig élnie kell — vagyis a szoba-, a raj- vagy a szakaszközösség kezdeti hatása; viszonya az „öregkatonák"-hoz stb.

Ebben az időszakban tehát a tényleges katonai szolgálat nagy követelményeket támaszt az ifjú lelki ellenállóképességével és jellemével szemben. Az újoncnak — a meggyőződésével kapcsolatos követelmények mellett — már ebben az időszakban is erősen próbára teszik akaraterejét; az akadályok leküzdése, a feladatok maradéktalan teljesítése, a fegyelmezett viselkedés akaraterőt követel.

Közismert, hogy az újoncok túlnyomó többsége képes túltenni magát a kezdeti nehézségeken, alkalmazkodik. A korábbinál keményebb életrend és követelmények ellenére az újoncokban egyre erősebb a törekvés, hogy aktívan, tetterősen teljesítsék katonai kötelességeiket. *És éppen ez a tetterő, ez az aktivitás a fő jele annak, hogy az újonc már „beleszokott" a katonaéletbe, alkalmazkodott a körülményekhez és a különleges katonai tevékenységhez — jel arra, hogy meg lehet kezdeni a harcra való rendszeres felkészítését.*

De hol találjuk meg a beilleszkedés mikéntjének fő okait? A beilleszkedés mechanizmusa rendkívül bonyolult, sokféle úton juthat el az újonc a beilleszkedéshez, s számunkra bármelyik ok szolgálhat kiindulópontul a katona személyiségének további fejlődéséhez, a harcos neveléséhez (jóllehet a katonai szolgálat szempontjából azok nem egyforma értékűek). *A katonai környezethez való alkalmazkodás legjellemzőbb motívumai (és okai):*

1. *a katonaélet érdekessége és lebilincselő ereje* (mindegyik katonai szakágban van valami, ami leköti az embert és átsegíti a nehézségeken);
2. *a harci technikai eszközök iránti érdeklődés;*
3. *igyekezet a képességek kimutatására, érvényesítésére;*
4. *a katonai szolgálat társadalmi jelentőségének megértése;*
5. *a kölcsönös együttműködés és segítség elvtársi szelleme;*
6. *az ifjúkorban levők aránylag könnyű alkalmazkodó képessége, belső adottságuk gyors fejlődésének lehetősége.*

A nehezen alkalmazkodó újoncok

Azok mellett, akik normálisan bekapcsolódnak a katonai közösség mindennapos életébe, rendszerint akad néhány újonc, aki nagyon nehezen alkalmazkodik az új környezethez. Jóllehet számuk nem jelentős, mégis problémát okozhatnak, mivel idegességet és feszültséget árasztanak maguk körül, rontják a kollektíva belső kapcsolatait, sok-

szor ők az okozói a különféle rendkívüli eseményeknek, felemésztik a parancsnok energiáját, nemegyszer az emberekbe vetett bizalmát is.

Az ilyen nehezen alkalmazkodó fiatalok magatartásának okát három tényező összhatásában kereshetjük:

1. *Az újoncot nem készítették fel lelkileg, hogy képes legyen beilleszkedni az új, szokatlan nehéz környezetbe.* Miután a szélsőséges eseteket már a sorozásnál kirostálták, itt főleg olyan fogyatékosságokról lehet szó, amelyek rendes körülmények között elkerülik a figyelmet. Közülük a legfontosabbak:

a) Az újonc gyenge típusú idegi tevékenysége (melankolikus temperamentumú). Számára a bevonulás olyan gyökeres változást jelentett, olyan mély nyomot hagyott benne, hogy hajlamos „védelmet keresni" különféle kompenzációkban, vagy neurotikus állapotba kerül.

b) Az emberek kisebb fokú lelki zavarai (főleg a könnyebb encephalopatiák alapján). Említettük már, hogy gyakran nehéz megvonni a határt a kóros és az egészséges lelkiállapot között. Az agy rendkívül finom organizmus. A könnyű encephalopatia az agyszövet kisebb fokú károsodása (esetleg még a megszületés előtt), amelynél az értelmi képesség nincs szemmelláthatóan megtámadva. Jellemzőek rá azonban a magasabb rendű idegtevékenységben fellépő tipikus zavarok: a mértéktelen mozgékonyság és aktivitás, a nyughatatlanság, a figyelem szétszórtsága, hajlam az impulzív cselekvésre. Bonyolultabb körülmények között az ily módon sújtott ember csökkent képességet tanúsít a konfliktusok megoldásában, a helyzetnek meg nem felelően viselkedik és neurózisba esik. A katonai szolgálat — különösen, ha az alkalmazkodás folyamatát rosszul szervezték meg — számára mértéken felüli megterhelést jelent, képtelen a helyzet megoldására, s ez még tovább rontja az eredeti állapotot (az ilyen katona abba a bizonyos „bűvös körbe" kerül).

2. *Az újonc előző nevelésének körülményei.* Edward Tarala lengyel pszichológus az egyik dandárnál folytatott vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy arra a katonára, aki a hadseregben „nehézségeket" okoz,

többnyire a fegyelmezetlenség, a rendbontásra való hajlam, a huligánkodás, az ellenszegülés és csökönyösség, a mértéktelen szeszivás, a csalás, kiképzésben való nehézfejűség, valamint a szolgálatteljesítés visszautasítása jellemző. Kutatásaink nyomán sikerült ezeket a katonákat — az alkalmazkodás körüli problémák alapján — csoportokba sorolnunk. A következő okokat találtuk:

a) A környezet demoralizáló hatása, amelyben az illető felnőtt. Az ilyen ember nem ismeri fel az összhangot a személyes érdekei és a szocialista haza érdekei között, mert nyílt ellenséges propaganda hatása alatt áll (valamilyen vélt sérelme miatt), vagy eddig ellentétben volt a szocialista együttélés normáival. A hadseregbeli élet és tevékenység így azután éles konfliktusba kerül eddigi tevékenysége motivációival. Nagyon nehezen képes fegyelmezni magát és nehezen tudja egybehangolni cselekedeteit a társadalom igényeivel.

Ezúttal ugyanis azoknak az újoncoknak az alkalmazkodásáról beszélünk, akiket Z. Drewniowski huligánnak nevezett — akik a korábbi életükben, viselkedésükben fittyet hánytak a társadalmi normáknak, nem ismertek semmiféle tekintélyt, megvetették az együttélés elveit, elutasító véleményt vallottak a társadalmi és politikai eszményekről, saját törvényeket teremtettek, amelyek már a banditizmus határát súrolták, kitűntek cinizmusukkal, a közrend megzavarásával, munkakerülésükkel, s embertársaik testi épségének veszélyeztetésével. Ezekre a fiatalokra jellemző, hogy a tájékozódási időszakban tartózkodnak mindenféle akciótól, s az a bizonyos „nehezen alkalmazkodás" csak a helyzettel való megismerkedés után — és gyakran nagyon körmönfontan — jelentkezik.

b) A kevés igénnyel fellépő életkörnyezet, amely azelőtt majomszeretettel vette körül a fiatalt, aki most is a gondoskodás és a figyelem középpontjában szeretne lenni. Teljesen érthető, hogy ennek következményei a hadseregben „csattannak", már az első nehézségek idején a bevonulás utáni napokban. Éppen ezek az emberek szakadnak el a legnehezebben a szüleiktől, szeretteiktől, és ők várnak sokat a környezetüktől (figyelmet, figyelmességet). Elsősorban az „egykék" tartoznak ide, akiknek a száma a következő években növekedni fog.

Az „egyke" (aszerint, hogy milyen volt a családi környezete) — különös típus. Mivel felnőttek társaságában nőtt fel, akik minden tekintetben gondoskodással és figyelemmel vették körül, egyfelől a korát meghaladó értelmi képességekkel rendelkezik, másfelől viszont kevésbé ügyes és ellenállóképes. Soha nem kellett alkalmazkodnia testvérekhez, nem kellett mások jogait tiszteletben tartania, alárendelnie magát mások érdekeinek. Ezek a körülmények, valamint a szülők majomszeretete, s elszigeteltség a többi gyerekektől okozza azt, hogy az „egykében" kicsi korától kifejlődik az önző, irgalmatlan és túl érzékeny zsarnokság (a szülőkkel szemben), amely nem tűr ellentmondást, de amely ugyanakkor önállótlan, gyáva embert takar.

3. *A katonai közösség konkrét életkörülményeiben és napirendjében.* Egyes alakulatok parancsnokai mindeddig nemigen törődtek az alkalmazkodás ezen időszakával, hanem azt az elvet vallották, hogy „a katonát a kezdetben jól meg kell izzasztani, hadd tudja meg mi a katonaság — aztán apránként lehet lazítani . . ." A gyakorlat látszólag nem cáfolja meg ezt a nézetet. Tudniillik a rosszul alkalmazkodó katona problémája nem azonnal jelentkezik. Az ember idegrendszere rendkívül rugalmas, s ezért bizonyos időn át nagyon erős lelki megterhelést is kibír. A következmények majd csak később mutatkoznak (általában a tavasz kezdetén), mégpedig nem kizárólag az elszaporodó rendkívüli eseményekben, hanem az egység hétköznapi munkájában is. Ilyenkor aztán a parancsnok egyszerre csak rádöbben, hogy az ő beosztottai csupa „embriók", puszta „számok", hogy náluk nincs elvtársi közösség, hogy az ő katonáinál szó sincs derűs életfelfogásról és kötelességteljesítésről.

A katona túlterhelt. Testi és lelki egyensúlyát csak a maximális erőfeszítéssel tudja fenntartani. De ezzel még tovább fokozódik lelki feszültsége, beáll a krónikus fáradtság, az álmosság, a figyelmetlenség, az érdeklődés alacsony szintje. Az eredmények nem állnak arányban a befektetett munkával, s megnyílik az út a viselkedés zavaraihoz. Az ilyen túlterhelés fő oka leginkább: a mértéktelen fizikai erőkifejtés, foglalkoztatás a szabadidőben, ami az erők felújulására volt biztosítva, a végrehajtott tevékenység jellege, a rossz napirend stb. Ha ehhez még hozzájárul az

újonc gyenge alkalmazkodó képessége, a helytelen bánásmód, az életmódjában és a megszokott munkájában végbement nagyfokú változás és esetleg a parancsnoki fenyítő jogkör igazságtalan alkalmazása (többnyire a tiszthelyettesek és a tisztesek önkényes „büntetései") — akkor ezek együttvéve megteremtik a későbbi időszak negatív megnyilvánulásainak alapját.

Az újonc zökkenésmentes alkalmazkodásának alapvető feltételei

Az újoncnak a hadsereg életkörülményeihez való alkalmazkodásában nagy szerepet játszik a bevonulás előtti nevelés. Igazat kell adnunk azoknak a parancsnokoknak, akik így beszélnek: „Nem tehetünk csodát — abból kell kiindulnunk, amilyen katonák bevonulnak hozzánk". Igen, a katonák arculatából kell kiindulnunk, mindjárt a bevonulásnál úgy állítsuk be életüket, hogy minél gyorsabban és zökkenőmentesebben tudjanak alkalmazkodni. *Ha a bevonulás okozta „törés" jellegéből indulunk ki, csakhamar megtaláljuk annak a fő pszichológiai feltételeit, hogy ez a „törés" ne okozzon zökkenőt, az újonc különösebb nehézség nélkül essen túl rajta.* Milyen feltételekre gondolunk?

1. *A tényleges katonai szolgálat indokainak, értelmének céltudatos magyarázására a bevonulás első pillanatától a leszerelésig.* A katona beállítottságát sokféle irányban kell befolyásolnunk. Közülük a legfontosabbak:

Rendszeresen fejlesszük az újoncok kommunista meggyőződését. A katonaélet sok-sok követelménye megannyi iskolája és próbaköve az ember világnézetének, meggyőződésének, eszményeinek. Azoknál az újoncoknál, akik ezeken a kérdéseken sokat gondolkoztak — a társadalmi öntudat, a meggyőződés kifejlesztése és a hadsereg szerepének megértetése főszerepet játszik a bajok megelőzésében.

Éljünk a fiatalok technikai érdeklődésének lehetőségeivel is, és szemléltetően mutassuk be, hogyan fogják majd

teljesíteni feladatukat a hadsereg technikai eszközeinek birtokában (vagyis jó irányban használjuk fel érdeklődésüket).

Vázoljuk fel minden katona előtt már a bevonulás utáni napokban beosztásának világos perspektíváját; mondjuk meg, hogy milyen alegységhez, milyen fegyver mellé kerül, alakulatának milyen hagyományai vannak, milyen lesz az egész katonai szolgálat, mit várnak tőle, milyen lehetőségei nyílnak.

2. *Rögtön a bevonulásnál léptessük életbe (a „megmagyarázni, megtanítani, megkövetelni" szellemében) a követelmények ésszerű és következetes rendszerét, úgy, hogy már az alkalmazkodás első időszakában beidegződjék a rendszeresség, és az ütemesség alapvető szokássá váljék. Így teremtjük meg az alapját a későbbi nehéz körülmények elviselésének.* Ennek érdekében:

alakítsuk ki az egész közösségben az egészséges igényesség rendszerét (de ez ne legyen a merev „három lépés", sem a „haverkodás"), hogy a katonaéletnek meglegyen a szabályos ritmusa és szigorúan megakadályozhassunk bármiféle önfejűséget az egyik oldalon, és következetlenséget a másikon;

világos napirendet és kiképzési tervet tegyünk közzé (pontosan jelezve, hogy mikor lesz foglalkozás, mikor szabadidő és pihenés);

ügyeljünk arra, hogy az újoncokkal foglalkozó összes kiképzők egységesen lépjenek fel, egységesen járjanak el; naponta cseréljék ki tapasztalataikat az emberekről, az eredményekről, a nehézségekről, s beszéljék meg a további egységes módszert.

3. *Minél előbb és minél alaposabban mérjük fel az újoncok „kiinduló állapotát", hogy a számukra megfelelő követelmények elé állíthassuk őket.* Eszközeink ehhez:

A személyes ismerkedő beszélgetések a klubban (az újoncok politikai „keresztmetszetének" megállapítására).

A testi erőnlét és edzettség próbája (főleg a kitartás, a gyorsaság, az erő és az ügyesség terén). Meglepő, hogy sok alakulat parancsnoka mellőzi az ilyen kipróbálást —

s azután általánosságban kijelenti, hogy a katonák nem képesek a tábori körülményeket elviselni stb.

A szakismeretek, készségek, képességek, szakmai ügyesség, jártasságok, érdeklődési kör stb. megállapítása — azaz mihez ért, miben jártas, milyen ügyes az újonc, hogy a legcélszerűbben lehessen beosztani őt.

4. *Ebben az időszakban az emberekkel való egyéni munkára helyezzük a súlyt, hogy kellő mértékben megismerhessük őket.*

Eközben megismerjük a káderanyagukat, amely velük érkezett a hadseregbe; egybevetjük a kapott információkat a katona viselkedésével, elemezzük munkáját és magatartását a kiképzés során és a szabad időben; igyekezzünk megérteni minden újoncot (e tekintetben felbecsülhetetlenül értékesek a szakasz- vagy a századparancsnok személyes beszélgetései az újoncokkal).

Szenteljünk több figyelmet a gyengébb idegrendszerű, a nem elég fejlett akaraterejű és a sajátos jellemű embereknek, hogy tevőlegesen segíthessük őket problémáik megoldásában.

5. *A katonákkal való foglalkozás közben adjuk meg az őket megillető emberi tiszteletet, s a kiképzés idején nevelőmunkánkban pozitív vonásaikra építsünk.*[231]

6. *Már a bevonulás napján magyarázzuk el az elvtársi közösség helyét és szerepét a bevonulással járó nehézségek leküzdésében.* Tehát olyan környezetet teremtsünk, amelyben az öregkatonák segítségével — az ifjúsági szervezet erejére és tekintélyére támaszkodva — meggátoljuk az újoncok elleni túlkapásokat, és egészséges, elvtársi légkört alakíthatunk ki. Az ilyen környezetben az újoncok beilleszkednek az alakulat közösségi életébe, hajlamaik szerint bekapcsolódnak a szakkörök valamelyikébe, fokozatosan részt vesznek a „Szocialista módon élni és dolgozni" mozgalomban, valamint a hadseregbeli tömegszervezeti munkában.

[231] A kutatás több alakulatnál azt bizonyította, hogy a büntetett előéletű ifjaknak mintegy 50 százaléka azzal az eltökélt szándékkal vonult be, hogy új életet kezd. — A szerző.

A PARANCSNOK PROGRAMJA AZ ÚJONC MEGISMERÉSÉRE

Az előző fejtegetésekből kitűnik, hogy a parancsnoknak a lehető leggyorsabban meg kell ismernie minden egyes újoncának belső világát. Ezt a munkát nem végezheti el senki más helyette. Az általános jellemvonások, amelyekre utaltunk, csupán iránytűként használhatók számára, csupán bizonyos irányt mutatnak, de az egyes katonákat az általános ismérvek alapján ebbe nem szabad sablonszerűen besorolni. Az újoncok egyenkénti, személyes megismerése elől a parancsnok semmi esetre sem térhet ki, ha valóban harcképes közösséget akar tudatosan kialakítani. Ezért minden parancsnoknak, kiképzőnek el kell végeznie bizonyos pszichológiai vizsgálatokat az egységénél.

De milyen célzattal folytassa a parancsnok e pszichológiai felmérést? Azzal a céllal, hogy megismerje az újoncot annyira, amennyire a korszerű harcra nevelés ezt megköveteli, annyira, hogy módja legyen őt a kellő mértékben megváltoztatni. A kiképző és a kiképzendő viszonyában a pedagógiai nézőpont dominálj on; ez nem csupán a megismerés céljából, hanem magából a megismerésből adódik. A konkrét személyiség pszichológiai elemzése a parancsnok mindennapos gyakorlati nevelőmunkájához tartozik.

A megismerés módszerei természetesen

nyújtsanak lehetőséget a katona összes fontos vonásainak feltárására;

ne haladják meg a parancsnok erejét, azaz olyanok legyenek, amelyeket a parancsnok a pszichológia alapvető ismeretei birtokában fel tud használni.

A parancsnoknak a hozzá beosztott katonákat meg kell ismernie, hogy az igényes békekiképzés során a harcra felkészíthesse őket. Hol ismerhetné meg jobban katonáit, mint éppen a tanteremben, a gyakorlótéren, a terepen? *Ezért a katona alapos, sokoldalú megismerésének fő módszere a mindennapos, rendszeres, céltudatos megfigyelés, A parancsnok figyelemmel kíséri alárendeltjei munkáját, figyeli magatartásukat a foglalkozásokon és ezenkívül fel-*

jegyzi megfigyelése eredményeit, és igyekszik megtalálni viselkedésük motívumait, gyökereit. De sohasem úgy, hogy „kigondol" valami magyarázatot, hanem akarva és tudatosan tovább fejleszti megfigyelési módszereit. Erre a célra kiegészítő módszereket is keres — megfogalmazza feltevését, majd ellenőrzi, hogy feltevése helyes-e.[232]

Kiegészítő, de fontos módszere a katonák megismerésének *az egyéni és a csoportos beszélgetés, valamint az írásos káderanyagok tanulmányozása.* Az egyéni beszélgetés közben a parancsnok közelebb juthat a katona belső világához (persze csak akkor, ha olyan légkört tud teremteni, amelyben a katona nem elfogódott, s nem szégyenli elmondani magáról az igazat).

Már a bevonulás alkalmas rá, hogy a parancsnok minden emberéről képet alkosson magának. A további beszélgetések azután segítséget nyújtanak olyan magatartásbeli vonások és tények közelebbi vizsgálatához, amelyek a kiképzés során bukkannak fel. (Más csoportba tartoznak viszont az alapvetően nevelési célzatú beszélgetések.) Az egyéni beszélgetések következtetéseit azonban a parancsnok ellenőrizze a katona mindennapos megfigyelésével — különben hamis képet alkothat magának. A csoportos beszélgetések az alakulatnál uralkodó hangulat és a katonák nézeteinek, a munkakedv és a katonák problémáinak felmérésére szolgálnak; a katonai közösség magvával (az ifjúsági szervezet vezetőségével) folytatott beszélgetés ezenkívül segítségünkre van egy-egy katona alaposabb megismerésénél. A parancsnok az így szerzett adatokat feltétlenül vesse egybe saját észrevételeivel, s ha azok eltérők, a gyakorlatban újra ellenőrizze őket. Az írásos káderanyagok tanulmányozása mostanában mindennapi gyakorlattá vált, és elég sokat írtak és írnak róla.

A pszichológiai kísérleteknek mint vizsgálati módszereknek az alkalmazása még egyelőre problematikus. Sajnálatos, hogy mindeddig nem készítették el az egyszerű kísérleti helyzetek leírásának

232 Ilyenek a különféle foglalkozások, amelyek során a parancsnok meggyőződhet a katona jelleméről, képességeiről, továbbá a klubban folytatott beszélgetések, a testi erőpróbák stb. — A szerző.

gyűjteményét, mert az — különösen a bevonuláskor — lehetőséget nyújtana rá, hogy az iskolázottabb parancsnokok nagy vonásokban, minél gyorsabban képet alkothassanak maguknak új embereikről.[233] (Körülbelül olyasmire gondolunk, mint a testi képességvizsga irányelvei.) Az ilyen kísérleti felmérés segítségére lenne a parancsnoknak, hogy az embereket megfelelő beosztásba helyezze. Célszerű és megfelelő segédmódszer lenne ez. Más kísérleti módszereket viszont semmi esetre sem szabad megfelelő képesítés nélkül alkalmazni.

Nagyon helytelen a parancsnok gyakorlatában *a különféle anketok és kérdőívek módszerének alkalmazása.* Bár a magasabb szerveknél — mivel azok nincsenek közvetlen kapcsolatban a katonákkal — ezek a módszerek használhatók (ott ugyanis jól meggondolt kérdőívet szerkesztenek, amelynek a pontatlanságból eredő esetleges hátrányait a kikérdezett emberek nagy száma ellensúlyozza) — a kisebb alakulatoknál ilyen módszerekre csak kivételes esetben kerülhet sor. Kérdőív helyes összeállítása nagyon igényes feladat. Ha kérdőívvel akarunk valamit kideríteni, az csakis úgy lehetséges, hogy tömeges felmérést végzünk, s így kutatjuk az emberek véleményében, érdeklődésében jelentkező tünetek stb. uralkodó tendenciáját. A parancsnoknak feladata viszont egyes beosztottjainak jó megismerése. Ebben pedig a kérdőív nem sokat segít. Az egyetlen helyes módszer — állandóan, minden nap az emberek között élni, velük aktív kapcsolatban lenni.

Ennyit a megismerés módszereiről. Arra a kérdésre, hogy *mit* kell megismerni, ennek a fejezetnek a második és harmadik része ad választ. Főleg azokra a vonásokra gondolunk, amelyek fontosak ahhoz, hogy az újoncból harcost neveljünk. *A módszereket (a megismerés módját), a megismerés lényegi oldalát — konkrét program keretében — harmonikus egységbe kell foglalni. Miben rejlik e módszer lényege? A parancsnok tegye fel önmagában azokat a konkrét kérdéseket (a lelki jelenségek minden egyes területén), amelyekre választ szeretne kapni, majd igyekezzék a katona tevékenységéből rendszeres kutatás és ellenőrzés útján „választ" kapni.* Egy ilyen általános programot — mintegy vezérfonalként — a következőkben vázolunk fel:[234]

[233] A katonáknak az „első benyomás" alapján történő „megismerésénél" gyakran találkozunk szubjektív értékeléssel. Nagyon veszélyes az embert az „első benyomás" alapján megítélni. Ezért a jó parancsnok az ilyen értékelést nem tartja véglegesnek, s ha úgy látja, hogy tévedett — bármikor kiigazítja. — A szerző.

[234] Hangsúlyozzuk a vázlat általános jellegét: ezt az általános programot

Az újonc társadalmi beállítottsága:

a társadalmi eszményekről vallott nézetei, világnézete, polgári csökevényei?

mit tart a legfontosabbnak az életében? mire törekszik: a saját tevékenységében, munkájában, a közösségi munkában, személyi életében? eddigi életéből, tetteiből mit tart a legjelentősebbnek?

érdeklődési köre, hajlamai, ezek mélysége, tartóssága?

miben nyilvánul meg érdeklődése az ország politikai élete és az osztályharc iránt és milyen fokon?

aktivitása a tömegszervezeti (a párt-) munkában? miért vesz részt benne? Milyen motivumok alapján?

Az újonc véleménye a munkáról, a katonai szolgálatról, a kötelességteljesítésről:

mi volt a korábbi foglalkozása, szakmája? szerette-e? ha igen, ha nem — miért?

milyen belső akadályokat kell leküzdenie, hogy katonai kötelességét teljesíteni tudja?

mennyiben elégedett és miben elégedetlen hadseregbeli tevékenységével és miért? milyen beosztásba szeretne kerülni és miért?

képes-e a problémákat önállóan megoldani, vagy gyakran van szüksége tanácsra, segítségre? milyen az aktivitása, ötletessége a munkában? pontossága és megbízhatósága a kötelességteljesítés során?

mivel tölti a szabadidejét?

Viszonya a többi katonához:

ki imponál neki a legjobban és miért?

véleménye a parancsnokáról, s e vélemény motívumai?

kész-e segíteni társainak? a társaival szembeni kritikájának elvi tartalma?

látható-e benne közösségi érzés a kiképzés, a sport, illetve a szórakozás közben?

hogyan cselekszik, ha megbízzák valamivel?

hogyan gondolkozik a lányokról?

a helyzetnek, a fegyvernemnek, a katona szakbeosztásának megfelelően konkretizálni kell. Nem említjük a fizikai felkészültséget, amely ugyan elválaszthatatlan része a megismerés programjának, de állandó és magától értetődő feladat. — A szerző.

Véleménye önmagáról:

gyakran elégedetlen-e saját magával? konkrétan: mely vonásaival?

miben látja élete értelmét? milyen jó tulajdonságokat és értékes jellemvonásokat szeretne magában kinevelni?

a napi munka során mennyire bízik önmagában, képességeiben, erejében és lehetőségeiben, s ennek az önbizalomnak megvan-e az alapja?

önkritikus-e? fel tudja-e ismerni hiányosságait és ki tudja-e javítani ezeket?

Az újonc akarati vonásairól:

mennyire céltudatos? képes-e kiválasztani a világos, értelmes megoldást, s azután a tevékenységében tartósan ahhoz tartani magát?

mennyire szívós? képes-e leküzdeni a nehézségeket, amelyek a célok eléréséhez vezető útban állanak?

elhatározásának tipikus vonásai, amikor önállóan kell megoldásokat találnia (ingadozás)? mennyire képes kellő körültekintéssel és megfontoltan, de gyorsan mérlegelni a lényeget és mennyire kerül pillanatnyi hangulatának, érzelmeinek hatása alá? (Semmiképpen sem szabad azonban szem elől téveszteni! — hogy iskolázottsága, műveltsége révén mennyiben rendelkezik a helyes választáshoz, megoldáshoz szükséges ismeretekkel, tudással, látókörrel!)

félelmének tünetei? le tudja-e győzni azokat? hogyan?

Az itt felsorolt tulajdonságok mellett figyelemmel kell kísérni azokat a vonásokat is, amelyek potenciálisan szintén magukban hordozzák a lelki ellenállóképesség feltételeit a korszerű harc szigorú feltételei között, de amelyeket nem lehet egyértelműen besorolni a jellemvonások, az akaraterő vonásai közé:

hogyan viselkedik a veszélyes és nehéz helyzetekben? (megőrzi-e önuralmát, helyesen dönt-e, avagy képtelen magán uralkodni és kapkodva cselekszik?)

mennyire akadályozza tevékenységét az erős és folyamatos ingerek hatása?

milyen gyorsan tud „átváltani" egyik tevékenységről a másikra?

gyorsan vagy lassan illeszkedik-e be új munkakörbe? mennyire akadályozzák régebbi szokásai?

milyen az általános hangulata?

Ez a program nem teljes, azonban két jellegzetes, találó szempontja van, amelyre a katona személyiségének vizsgálatakor állandóan ügyelnünk kell:

1. A konkrét embert kell megismernünk normális életkörülményei között, a mindennapi tevékenységében és különösen olyan helyzetekben, amelyek tőle (testileg vagy lelkileg) a megszokottnál többet követelnek, s amelyekben a lehető legteljesebben mutatja meg énjét.

2. Ha az összes döntő tulajdonságot tudatosan fel akarjuk tárni, akkor meg kell találnunk erre a módot, az alkalmat, meg kell szerveznünk a megismeréshez szükséges feltételeket.

A parancsnoknak a katonákról készített feljegyzésrendszere kövesse ezt a programot. Azokra a feljegyzésekre gondolunk, amelyeket a szabályzat értelmében vezetni kell. A testi, a tudásbeli, a képességbeli, a jártasságokról és a szakmai képességekről szóló adatok mellett (amelyeket meg lehet állapítani) — ez képezi a katona jellemrajzának alapját.

A KATONÁK HARCI FELKÉSZÍTÉSÉNEK ALAPVETŐ PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁI

A katonai szolgálat feltételeihez és követelményeihez való alkalmazkodás időszaka után következik a tényleges katonaidő legfontosabb szakasza: a katonai tevékenységre való felkészítés.[235] Feladatunk most az, hogy a békekiképzés keretei között részletezzük az öntudatos és állhatatos harcos és harci közösség formálásának pszichológiai törvényszerűségeit. Csakis akkor nőhetnek fel kezünk alatt igazán öntudatos, állhatatos, ellenállóképes, a fegyvereket és a harci eszközöket mesterien kezelő és szükség esetén valóban hős harcosok (és harci közösségek), ha a harcfeladatok sajátosságai már a béke idején tükröződnek a kiképzés teljes folyamatában. Éppen ezért már elöljáróban megemlítünk néhány helytelen nézetet, amely a tényleges katonai szolgálat jelentőségére és feladataira vonatkozik.

1. Némelyik parancsnok teljesen lebecsüli a tényleges katonai szolgálat előkészítő jellegét. Megtörténik, hogy egyik-másik parancsnok gyakorlatában a „konfliktus mentességre" törekvés dominál; az ilyen parancsnokok ugyan nagy gondot fordítanak a „civil életből" a katonai környezetbe való áttérésre, a korábbi készségek átalakítására, de már sokkal kevesebbet arra, hogy a kiképzés és a nevelés során a katona helyt tudjon állni a rendkívül bonyolult és nehéz harci körülmények közepette is. A ke-

235 A kozolt felosztás nem egészen szabatos. A katona már az első napoktól kezdve részt vesz a harckiképzésben is és viszont a beilleszkedés kezdeti időszaka múltán is kénytelen újra és újra alkalmazkodni a katonai szolgálat új és új körülményeihez, követelményeihez. — A szerző.

mény gyakorlatokon a katonák tényleges megterhelését és mellőzhetetlen túlfeszítését nem tartják normálisnak, s az a céljuk, hogy minden nyugodt kerékvágásban menjen.

2. A kiképzés folyamán egyes parancsnokok nem veszik fontolóra, hogy milyen változásokkal jár a korszerű háború, s a harcra való felkészítésnek nincs meg a kellő lélektani atmoszférája.

A lengyel hadsereg egyik tisztje írja a Socialistické armády (A szocialista hadseregek) c. folyóiratban:

„A harcászati gyakorlatok egész sorát néztem végig az utóbbi időben és arra a következtetésre jutottam, hogy már nagy haladást tettünk a korszerű harcászati elvek gyakorlati alkalmazásában. A raj- és szakaszgyakorlatokon azonban még sokszor a hagyományos harceljárás uralkodik. Hiányoznak az atomharcászat elemei, hiányzik a tömegpusztító fegyverek alkalmazásának dinamikája...

A katonák kiképzése sok tevékenységből áll; gyakorolják a támadást, az őrszolgálatot stb.-t. Megtanítjuk őket lőni, álcázni magukat, védekezni a tömegpusztító fegyverek ellen stb. Mindez vitathatatlanul fontos. De a legfőbb, amire a katonának szüksége lenne. az annak az ismertetése és megértetése, amit korszerű harcmezőnek nevezünk. Ezt a képzetet azonban nem adja meg a katonának sem a száraz magyarázat, sem a hagyományos támadó és védő harc szokványos alkalmazása. A katonának meg kell éreznie és fel kell fognia a nagy veszteségekkel, a tömegpusztítás következményeivel, a radioaktív sugárzás veszélyével, az önálló tevékenységgel, fáradtsággal és kimerültséggel, nehéz és bonyolult helyzetekkel járó korszerű (atom) harcmező légkörét. Kizárólag ilyen helyzetben képzelheti el a váratlan nehézségek tömegét, amelyekkel az atomfegyver bevetése nyomán találkozhat; csak így élheti át azt a bizonytalanságot, amely őt — adott esetben — állandó aggodalommal töltené el.

3. Néha olyan (esetleg csak félig kimondott) nézettel is találkozunk, hogy a korszerű háború — éppen a rakéta-atomfegyverek miatt — a katonáknál oly erős lelki sokkot és idegmegrázkódtatást váltana ki, amely jogosan adja fel a kérdést: egyáltalán kibírnák-e? És ha esetleg ki is bírnák, teljesen lehetetlen őket erre előzetesen, a békekiképzés során felkészítenünk! Valóban, magától értetődő, hogy a legkeservesebb gyakorlatot sem lehet összehasonlítani azzal, ami a korszerű harcmezőn várna a katonára. Dehát ez azt jelentené-e, hogy tegyük ölbe a kezünket,

vagy ellenkezőleg: ragadjunk meg minden alkalmat a katona felkészítésére aszerint, hogy mit követelhet tőle a háború? A válasz világos és vitathatatlan.

V. Zamoskin véleményével lehet egyetérteni: „Elszántan és következetesen kell harcolni az olyan nézetek ellen, amelyek szerint bizonyos erkölcsi-harci tulajdonságok — szilárdság, bátorság és határozottság — csupán a valóságos harc körülményei között nevelhetők ki. A békés élet is sokszor ad alkalmat e tulajdonságok erősítésére, csak ügyesen és ötletesen kell élni velük."[236]

A kiképzés — pontosabban: a harcra való felkészítés — lélektanának megoldása céljából a következő kérdésekre kell választ találnunk: Mi a különbség harc során, illetve békekiképzés idején a katona tevékenységében, cselekvésének körülményeiben és jellegében? Milyen hasonló vonásokkal számolhatunk itt és ott? Milyen lehetőségeket nyújt a békekiképzés az igazi harcos formálásához? Milyen körülmények szükségesek ahhoz, hogy e lehetőségeket teljesen kihasználhassuk? Milyen pszichológiai törvények alapján megy végbe a mesteri harci tudás és az erkölcsi-politikai-harci értékek fejlesztése? Hogyan zajlik le a harci közösség kialakulásának folyamata, s közben milyen pszichológiai törvényszerűségeket kell figyelembe venni? Megkíséreljük, hogy e kérdések mindegyikére válaszoljunk.

A HARCOS NEVELÉSÉNEK OBJEKTÍV FELTÉTELEI A BÉKEKIKÉPZÉS SORÁN

A harctevékenység legszembetűnőbb vonásaként az adott harcos vonatkozásában az ellenség megsemmisítésének bonyolult feladatát jelöltük meg, amikor is az ellenség hasonló tevékenységet folytat vele szemben, s mindez stresshelyzetekben történik. Az állandó életveszély, az elvtársak pusztulásának mindennapos látványa, a kilátástalan helyzetek, a kibírhatatlanság határát súroló fizikai nélkülö-

[236] Socialistické armády, 1962. évi 8. sz.

zések, a mindig új, váratlan harchelyzetek, s ezzel együtt járó tájékozatlanság, az ellenség lélektani fogásai, az elpusztított és szennyezett térségek mélységében a főerőktől elszakítva, nyitott szárnyakkal és rendkívüli iramban vívott harc — ez az a helyzet, amelyben és amelynek hatása alatt teljesíti kötelességét a katona. Az elsődleges lelki és fizikai ellenállóképességet igénylő helyzetek tevékenységi követelményeiből erednek a harcos arculatával szemben támasztott követelmények is.

Ismeretes a pszichológiából, hogy az emberi pszichikum a tevékenység során alakul, fejlődik. Az is nyilvánvaló, hogy *a katonák harckiképzése a béke idején teljes egészében nemcsak a polgári élettől tér el, hanem eltér attól a tevékenységtől is, amelyre készülnek, a tényleges harctevékenységtől.* Ezért kérdezi sok parancsnok: vajon lehetséges-e békeidőben, a békés katonai tevékenység keretében kialakítani a korszerű harcban nélkülözhetetlen tulajdonságokat? S mivel a békekiképzés és a háborús összetűzések merőben különböznek — a békebeli katonaéletben egészen más szempontok kerülnek előtérbe a háborúra való felkészítés szempontjából mint legigényesebbek, legnehezebbek.[237]

Ezt a feltevést aligha cáfolhatjuk meg, de mégis nagyon veszélyes lenne, ha megfontolásainkban ebből indulnánk ki. Ha ugyanis így tennénk, akkor a békekiképzésben nem azok a mozzanatok jutnának fő szerephez, amelyeknek a valódi harcban döntő szerepük van, s amelyekre a katonákat a harckiképzés közben meg kell edzenünk, hanem elszigetelten csak a békekiképzésre állítanánk be magunkat; vagyis szem elől tévesztenénk a tulajdonképpeni célt, azt, hogy mi a harcra készítjük fel a katonát. Ez azután egyoldalúsághoz vezetné a parancsnokot a katona lelki befolyásolásában. Olyan állásponthoz, amely a békeki-

[237] Míg a harcban a már korábban említett tényezők kerülnek előtérbe — a békekiképzésben a legjelentősebb és a szubjektíve legkellemetlenebb tényezők: a búcsú az otthonhagyottaktól, a katonai kiképzés keménysége és fáradalmai, a korlátozott szabadság, az újra és újra ismétlődő gyakorlatok, a harci készségek kialakítása — vagyis mindaz, ami a katonaéletet megkülönbözteti a korábbi életformától, a korábbi környezettől, ami azonban az igazi harc közben csupán másodrangú szerepet játszik. — A szerző.

képzés döntő feladataira tereli ugyan az érdeklődést, de olyan motívumok révén, amelyek a harcban jelentéktelenek lennének. Ilyen például a technikai eszközök megismerése és kezelése iránti nagy érdeklődés, a karbantartással kapcsolatos szocialista verseny stb. békében. De a háborúban a technikai eszközök iránti érdeklődés nem válhat az élet kockáztatásának mozgató erejévé, ott már erősebb indítékoknak kell fellépniük. Az egyedüli lehetséges kiindulópont tehát a következő: osztályoznunk kell a katonai szolgálat igényesebb körülményeit, össze kell vetnünk azokat a korszerű harc lélektani alapkövetelményeivel, s meg kell határoznunk a katona békebeli, de *valódi* harckiképzésének potenciális lehetőségeit. Ha a bevonulás utáni alkalmazkodás vizsgálata során nemcsak osztályozhattuk, de — lélektani vonatkozásban — kénytelenek voltunk osztályozni az újonc alkalmazkodásának egész problematikáját — akkor most újszerű osztályozáshoz kell folyamodnunk, olyanhoz, amely megfelel a rendszeres harckiképzés időszakának. Ebből azonban nem következik, hogy azok a hatások, amelyek a katona pszichikumát az első időszakban, a bevonulás után érték, most már eltűntek. Hatnak továbbra is, de ezúttal az új osztályozás szerves részeként.

A békebeli katonai szolgálat osztályozása az igényszint szempontjából

Az igényszint fogalma

Az ún. igényszint problematikája szorosan összefügg az ember alkalmazkodásával az új élet- és munkakörülményekhez.

Minden új helyzet,[238] az életnek és a munkának minden

238 Arra az „újdonságra" gondolunk, amit a szokatlan mennyiségű vagy a merőben ujszeru (minőségi) követelmények jelentenek. — A szerző.

újfajta feltétele próbára teszi az ember alkalmazkodóképességét, pszichikumának potenciálját. Mindenütt, ahol kényszerítő körülmények annyira újak az ember számára, hogy a gondolkodáshoz és a cselekvéshez a megszokott sémák már nem elegendők, ahol kénytelen gyökeresen „átállítania magát", ahol kiéleződik az ember és a környezet viszonya, ott bizonyos értelemben mindig beszélhetünk igényszintről. Az igényszint annál magasabb, minél szokatlanabbak az ember számára a körülmények, s velük a környezet támasztotta követelmények, s mennél ritkábban kellett ilyesmiknek eleget tennie. Az ember hozzászoktatása valamely igényszinthez annyit jelent: állandó jelleggel elérni, hogy az új — az ember szempontjából nagyon nehéz, netán elviselhetetlen — élet- és munkakörülmények számára mindig „normálisak" legyenek, azaz olyanok, amelyek semmiféle különösebb nehézséget nem okoznak. Az igényszintet tehát mindig az élet- és munkafeltételek, valamint a közöttük élő konkrét ember viszonya alapján kell megítélnünk.

A kiképzés igényszintje nem öncélú dolog. Abból a tényből ered, hogy a katonát harcra készítjük elő. Közismert, hogy a személyiség csakis olyan környezetben fejlődik, ahol határozott igények, követelmények uralkodnak, s melyeknek realizálása során megváltozik az ember is. Ezek a követelmények két elven nyugszanak. Elsődlegesen a környezethez való alkalmazkodás elvén — a körülmények támasztotta követelmények s az egyén realizálási lehetőségei közötti ellentét elvén (amely egyformán érvényes emberre és állatra). Az irányító-szabályozó körülmény itt az, hogy mi a környezet véleménye az emberről. A másik elv: az emberi „belső világ" viszonylagos autonómiájának elve — az embernek önmagával szemben támasztott követelménye és annak realizálása (realizálási lehetősége) közötti ellentét elve. Ez kizárólagosan az ember belső problémája, s itt jelentkezik szabályozó feltételként az önértékelés.

E „követelmények" mindkét csoportja különböző mérvű igényesség formájában léphet fel az ember lelkivilágában:

1. A követelmény lehet kisebb az ember reális lehető-

ségeinél, s akkor az ember nem veszi igénybe a teljesítés valamennyi előfeltételét.

2. A követelmény megfelelhet az egyén reális lehetőségeinek, testi és lelkierejének, s akkor az ember intenzív fejlődéséhez vezet.

3. A követelmény lehet nagyobb, mint az ember reális lehetősége, s ez esetben külső vagy belső konfliktus áll elő.

Számunkra a második az optimális, és a békekiképzés igényszintjének ilyennek kell lennie. Az iménti elemzés azonban arra figyelmeztet, hogy a háborúban az igényszint minden bizonnyal a harmadik pont szerint alakul. Ezért nekünk nagyon fontosak az olyan követelmények, amelyek konfliktust okozhatnak. Ha az ember meg akarja oldani ezeket a konfliktusokat, önmagával szemben is kénytelen következetesen és a lehető legnagyobb mértékben igényesnek lenni.

Konfliktus forrása minden olyan helyzet, amelyben az emberrel szemben (a környezete vagy önmaga által) támasztott követelmények következtében:

legalább két ellentmondó vagy ellentétes motívum hat különféle reakciók irányában, kb. a fele-fele arányú választás lehetőségével;

ellentmondás keletkezik olyan vonatkozásban, hogy az ember milyen helyzetben szeretne lenni és a valóságban milyen helyzetben van (külső értékelés és az önbecsülés közötti különbség);

kifejezett különbség áll elő az igényszint és az ember lehetőségei között.

Mindezekben a helyzetekben a szó szoros értelmében igényszintről beszélünk — olyan élet- és munkakörülményekről, amelyekben a szervezet és a körülmények közötti feszültség bizonyos határ fölé emelkedik. Ezt a határt ne úgy értsük, mint valami állandó, objektív tényezőt, hiszen ez az élet objektív körülményeivel kapcsolatban elképzelhetetlen, hanem mint az adott egyén számára aránytalan megterhelés kezdetét. A továbbiakban az igényszint fogalmán éppen ezt a határt értjük. Persze az igényesség határa mindenkinél más és más. Azt, hogy valakinél túlléptük-e a kívánatos, illetve a megengedhető követelmé-

nyek határát — az illető normális (megszokott) életének, s az abba beleillő magatartásának észlelhető zavarán mérhetjük le. Ez számunkra az igényesség meghatározott, objektív mércéje, ismérve.

A harckiképzés igényszintje

Ha figyelemmel kísérjük, hogy milyen követelmények elé kerül a katona a tényleges szolgálat idején, a katonaélet elemeinek változatos, nemegyszer ellentmondásos felsorolását kapjuk. Ahhoz, hogy kiismerhessük magunkat benne, megfelelő közös nevezőt kell találnunk, amelyet a harci követelményekkel egybevethetünk Vizsgáljuk meg, miből indultunk ki a korszerű harc lélektani hatásának részletezésekor. Fejtegetésünket abból a tényből vezettük le, hogy az ember pszichikumára a cselekvés, a tevékenység jellege gyakorolja a legerősebb hatást, továbbá a feltételek összessége, a helyzet, amelyben e tevékenységét folytatja, és azok a kapcsolatok, amelyek ebben a tevékenységben megnyilvánulnak és érvényre jutnak. Emellett a harctevékenységet úgy jellemezhetjük, mint kollektív, pontosan és szigorúan összehangolt, magas igényű, fokozott követelményeket támasztó tevékenységet, amelyet a katona legkorszerűbb technikai eszközökkel, az ellenség megsemmisítése céljából a dinamikusan fejlődő harchelyzet változó feltételei, áttekinthetetlen fordulatai és körülményei, valamint állandó életveszély között egy olyan ellenséggel szemben folytat, mely hasonló céllal hasonló tevékenységet fejt ki ellene. Végül megállapítottuk: ez a tevékenység rendkívül sokat követel az embertől, megerőltető és kimerítő, mert olyan követelmények alapján és olyan helyzetben megy végbe, amelyek már a lelki ellenállóképesség, a testi és lelki teherbírás végső határát súrolják. Az ilyen tevékenység az emberben mérhetetlen lelki feszültséget okoz (a testi és lelkierő kimerítése, az életveszély és az ismeretlentől való rettegés következtében) és tömegreakciókhoz (rémhírterjesztéshez, pánikhoz) vezethet.

A békekiképzés — felkészítés a harcra. A kiképzés tehát olyan kollektív, pontosan összehangolt és magas igényű, a legkorszerűbb technikai eszközökkel végzett tevékenység, amelyet nem közvetlenül az ellenség megsemmisítése céljából végzünk, hanem azért, hogy kialakítsuk és tökéletesítsük az ellenség megsemmisítésének potenciális képességét. Ebben az értelemben a harcra való felkészítésnek a lehető legnagyobb mértékben meg kell felelnie a harc feltételeinek (el kell érnie, hogy a katonák mesterien tudják kezelni és alkalmazni fegyvereiket és a technikai eszközeiket, hogy jártasságaik, készségeik megfeleljenek egy esetleges háború igényeinek). Az alakulatnak és minden beosztottjának igen képzettnek kell lennie, hogy képes legyen ilyen tevékenység kifejtésére. A következő fejezetekben éppen ezzel a problémakörrel foglalkozunk majd. *Persze, az a tény, hogy nincs szükség a velünk szemben hasonló céllal tevékenykedő ellenség megsemmisítésére, bizonyos tekintetben minőségileg változtatja meg e tevékenység (kiképzés) feltételeit, s ilyen módon lényegesen befolyásolja a vele szemben támasztott igények, követelmények mértékét is.* Az ellenség nem veszélyezteti a katona életét, nem veti be ellene a leghatékonyabb tömegpusztító eszközöket. A katonának nem kell félnie, nem kell lelki és fizikai gyötrelmeket, feszültséget és szorongást átélnie amiatt, ami a következő pillanatban bekövetkezhet. Alakulatát nem semmisítik meg, nincs ok a pánikra. A parancsnok engedhet a követelményből — és adott pillanatban nem történik semmi. Olyan következmények, amilyenek a harctéren tüstént fellépnének, itt nem fenyegetnek.

Valóban, a békekiképzés távolról sem olyan igényes, mint a korszerű harc. A gyakorlatokon mintegy mesterségesen teremtenek kemény feltételeket — amelyek nincsenek összefüggésben a harchelyzet közvetlen fejleményeivel. Különösen a parancsnokok állíthatják be a gyakorlatot úgy, hogy minden egészen áttekinthető, az ellenség azt teszi, amit ők akarnak, kivárja, amíg ők döntenek, esetlen és lassú manővereket választanak, hogy azok megfeleljenek parancsnoki elhatározásaiknak. Néha már olyan

messzire mennek, hogy latyakos időben ki sem vonulnak a terepre („elméleti" foglalkozást tartanak a tanteremben, kivonulás majd csak akkor, ha jobb idő lesz). Mindez azért lehetséges, mert az ellenség ebben a pillanatban csupán jelzett lehetőség, puszta feltételezés és semmi egyéb, semmiképp sem véres valóság. Aki megreked ezen a fokon, az csak „katonásdit" játszik, aminek semmi köze a harckiképzéshez. *A gyakorlatok minden részletét, a feltételezést úgy kell beállítanunk, hogy a harcra felkészítő tevékenység (a gyakorlat) minél jobban megközelítse a valóságos tevékenységet (a harcot). Az igényességet, a katona pszichikumára nehezedő nyomást, csak két szempontból korlátozhatjuk.*

Az igényességnek soha nem szabad aláásnia a katona egészségét, nem szabad az emberélet önkényes veszélyeztetéséhez vezetnie (tehát van abszolút határa, s ezt a határt a szocialista humanizmus jelöli ki). Nem megnyomorítjuk, hanem harcra készítjük elő a katonát.

A katona pszichikumával szembeni követelményeket — a mind keményebb élet- és munkakörülmények közben — úgy kell megszervezni, hogy a katona fokról fokra változzon öntudatos, edzett harcossá, lépésről lépésre kovácsolódjék össze a harci közösség, vagyis fokozatos legyen a terhelés jellege, s a katona fejlődésének foka határozza meg a pszichikumára megengedhető nyomás viszonylagos határát.

Összefoglalva: *a katonai kiképzés — teljes egészében — a harci technikai eszközökkel végzett olyan közösségi tevékenység, amelynek minden katona pszichikumát át kell alakítania, a harci közösséget pedig úgy kell összehangolnia, hogy a korszerű háborúban képes legyen az ellenség megsemmisítésére. Ez viszont feltételezi, hogy a katona harci tudásának akkor is maximumát tudja nyújtani, amikor testi és lelki erejét szinte végsőkig kénytelen megfeszíteni.*

Melyek ezek a helyzetek? Olyanok, amelyekben:

le kell küzdenie a testi és lelki fáradtságát, fegyelmeznie és további erőfeszítésre kell sarkallnia magát;

szemtől szembe áll valamilyen valóságos vagy vélt veszéllyel (sebesülés, életveszély stb. fenyegeti);

tartósabb idegfeszültségnek van kitéve, s bele kell élnie magát a helyzetbe, „le kell küzdenie" a szorongásos állapotát (vállalnia kell a helyzet bizonytalanságát, nagy felelősségét).

Ha az egész közösség vagy egy része kerül ilyen körülmények közé, akkor ehhez még új problémák társulnak, a csoportos reakció tényezői.

A testi és lelkierő megerőltetése

A fegyveres harc lélektani hatásának elemzése során arra a következtetésre jutottunk, hogy a harc mindig hatalmas nehézségekkel, nélkülözésekkel jár. A katona gyakran nem tisztálkodhat, nem aludhat, esőben, hóban, fagyban, éhen-szomjan él, s nemcsak egyszer-egyszer, kis ideig, hanem állandóan és elkerülhetetlenül. Egy esetleges jövendő háborúban a testi és lelki megerőltetés — a technikai eszközök (a szellemi erőfeszítés dinamikája), a különféle földrajzi és éghajlati viszonyok, az idegen földön, fertőzött terepen vívandó harcok hatására megsokszorozódik. Ma már tudjuk, hogy a korszerű harc az ember testi és lelkierejének maximumát követeli, hogy a probléma súlypontja a fizikai feszültségről áttevődik a lelki (ideg) feszültségre.

Mi a helyzet a békekiképzés idején?

A testi és lelkierőt nemcsak a harctevékenység veszi komolyan igénybe. A katona már az első foglalkozásokon találkozik azokkal a harci technikai eszközökkel, amelyeket a harcban kezelnie kell. Kezelésüket hasonló földrajzi és éghajlati viszonyok között tanulhatja, mint a háborúban. Gyakorlatozhat fertőzött terepen, csupán az idegen földön vívott harc tényezője hiányzik. És noha erre a testi és lelki erőfeszítésre minőségileg más körülmények között kerül sor (hiányzik ugyanis az ellenség tevékenysége) — mégis, alig-alig lehetünk tanúi az ilyen igénybevételnek, legfeljebb csak a nagyobb, keményebb gyakorlatok idején.

St. Roupert például megállapította, hogy a lövészzászlóalj sorkatonája 7 óra 30 perctől 11 óra 30-ig — 19 °C reggeli és 28 °C déli hőmérséklet mellett — a fizikai megerőltetés hatására testsúlyának mintegy 3,05%-át veszíti el. A legnagyobb fizikai megterheléseknél 5 kilót is fogytak a katonák.[239] Az ilyen gyakorlat következtében egyízbeni fáradtság lép fel. Az egészséges ember adaptációs (alkalmazkodó) és kompenzációs (kiegyenlítő) képessége azonban olyan nagy, hogy az ember egyszer-egyszer károsodás nélkül is el tud viselni óriási megterhelést. A szervezet felújítja erejét — s egyúttal „megtanulja" a nagyobb feszültségek elviselését. Ebből viszont ismét lényeges különbség adódik a valódi harchelyzettel szemben; a békekiképzésben a katonának bőven van módja rá, hogy kipihenje magát, nincs kitéve állandó feszültségnek, mert a parancsnokok a gyakorlatok beállításánál a kiképzési feladatok egységéből és az emberi erő fokozatos fejlesztésének elért szintjéből indulnak ki. A harcban ez így nem lehetséges. Ott ezt a harchelyzet és annak alakulása határozza meg.

Mivel az ember olyan körülmények között is megtanulhatja, hogy miképp fejtse ki testi és lelkiereje maximumát, amikor nincs közvetlen vagy vélt életveszélyben — a kiképzés keretében a legjobb lehetőség nyílik rá, hogy megszerezze a harchoz szükséges ellenállóképességet. A hadsereg egész életének és munkájának rendszere (különösen a harckiképzés, a harcászati gyakorlatok) korlátlan lehetőséget nyújt a katonáknak a korszerű harci követelményekkel összhangban álló megedzéséhez, mégpedig közvetlen összefüggésben a napirenddel s a gyakorlótéri, a lőtéri és a terepfoglalkozások tartalmával és lefolyásával. (Minden tulajdonság és képesség csakis olyan helyzetben és olyan tevékenység során alakul ki, amely azt megköveteli.) Ez azt jelenti: minden lehetőségünk adva van, hogy a testi és lelkierő igénybevételével a foglalkozásokat olyan formán állítsuk be, hogy gyorsan, bonyolultan változó, megtévesztő

239 Roupert, St.: Zagadnienie zmeczenie w wojsku. Lekarz Wojskowy. 1937. évi 6. sz.

helyzetekkel, nehézségekkel — tehát olyasmivel, amivel a harcban is találkozunk — nevelhetünk ellenállóképes harcosokat.

1. *Már a bevonulás nagyfokú testi és lelki feszültséget vált ki az újoncok többségénél* — az alkalmazkodás, a beilleszkedés a maga igényeivel már ebben az irányban formálja a fiatalokat. Az élet- és munkakörülményükben, a követelményekben az első naptól kezdve radikális változás áll be. A követelményeket a katonai szolgálat folyamán fokozatosan emelni lehet. A bátorság, az ellenállóképesség és a szívósság nem velünk született tulajdonságok. Érdekes tapasztalat viszont, hogy a most bevonuló fiatalok ilyen téren komoly fogyatékosságokkal küzdenek. Említettük már, hogy a mai ifjak erkölcsi-politikai arculata fejlődőben van, fejlődik a gondolkodásuk, van világnézetük, műszaki ismereteket szereznek, becsülik a munkát, él bennük a közösségi érzés — de elpuhultak, hozzászoktak a szülői gondoskodáshoz, nem elég gyorsak és mozgékonyak, gyenge a testi edzettségük s a kitartásuk, a szívósságuk, nehezen birkóznak meg az akadályokkal. De ezeket a hiányokat a jól kitűzött követelmények rendszerével pótolni lehet.

2. *Békekiképzésben a testi és lelkierővel szembeni követelmény, s vele a katona ellenállóképességének nevelése attól függ, hogy a szilárd harci készségek kialakításához, tehát a harcos számára a nehéz és bonyolult helyzetekben szükséges nélkülözhetetlen tulajdonságok megerősítéséhez mennyire használják ki a kiképzés összes lehetőségét:*

gyakorlatoznak-e intenzíven éjszaka, nehéz terepen és rossz időjárási viszonyok között?

milyen mérvű önállóságot, határozottságot, merészséget és kitartást követelnek az emberektől? — mennyire kísérik figyelemmel e tulajdonságokat és értékelik-e őket?

ügyesen és rendszeresen emelik-e a fizikai követelményeket a gyakorlatokon és az egész kiképzés folyamán? — értelmesen, ésszerűen edzik-e a katonát a különféle nehézségek leküzdésére?

fokozzák-e a harcászati gyakorlatok dinamikáját és megoldásuk követelményeit?

A korszerű harcra jellemző a fokozott lelki (ideg) megerőltetés. Ez a kiképzésben tükröződik, ami viszont annyit jelent, hogy a testi erő rendszeres edzése mellett főleg olyan kiképzési módszereket kell alkalmazni, amelyek bizonyos pszichikai előfeltételeket teremtenek meg; felkészítik a katonát arra, hogy bonyolult körülmények között is tudjon cselekedni. Harc közben a feladat teljesítésekor, a katonának nemcsak fizikai megterhelést kell elviselnie, hanem kénytelen nagyon gyorsan és pontosan megoldást találni, jóllehet a helyzet lépten-nyomon kiismerhetetlen. Harc közben kell pillanatnyi helyzeteket megoldania, feladatát teljesítenie, „belátni a beláthatatlant", figyelmét a feladatok megoldására összpontosítania, és a lehető leggyorsabban magához térni a szüntelenül felbukkanó meglepetésektől; találékonynak, ötletesnek, fegyelmezettnek kell lennie. A szabályzatok szellemében vezetett gyakorlatok mindezt megkövetelik az embertől. A kiképzés követelményei fokról fokra növekednek. Minden katonának pontosan kell tájékozódnia arról, mi történik a gyakorlótéren, és viselkedését a változó körülményekkel összhangban kell változtatnia, gyorsan szükséges döntenie, hogy mit és hogyan tegyen, állandóan felkészülve arra, hogy egyik pillanatról a másikra a helyzetnek megfelelően reagáljon. A kiképzés során a katona megedzi izmait, felkészül a szokatlan fizikai erőfeszítésekre, fejleszti gondolkodóképességét és akaratát, hogy megoldhassa azokat a bonyolult feladatokat, amelyek a korszerű harci technikai eszközök bevetésekor állnak elő. A katonának úgy kell felfognia a különféle gyakorlatokat, mint a valóságos harchelyzeteket, amikor a testi és lelki fáradtság természetes dolog. Az ellenállóképesség fokozása csak így lesz magától értetődő. A kedvezőtlen időjárás, az eső, a hosszan tartó és fárasztó gyakorlatozás kialakítja a nagy erőfeszítéshez, a szokatlan követelményekhez szükséges légkört.

„A gyakorlatokon az általános helyzet a lehető legjobban hasonlítson a valóságra, legyen reális és kellően bonyolult. Különösen fontos, hogy bővelkedjen áttekinthetetlen és kiszámíthatatlanul szövevényes, meglepő fordulatokban, akárcsak a valóságos harchelyzet. Ezt sokféleképpen lehet elérni. Például úgy, hogy olyan

helyzetet teremtünk, amelyben az egységet körülzárják, megszakad minden összeköttetés, miközben az ellenség különböző irányokból indított támadása szétszaggatja, elzárja egymástól az alegységeket;"[240]

Ez is egyike azoknak a fontos kérdéseknek, amelyeknek a szovjet katonai sajtó az utóbbi időben fokozott figyelmet szentel „a katonák lélektani felkészítéséről" folytatott vita keretében. „Közismert, hogy minden harcászati gyakorlat színvonala a parancsnokok szakértelmétől függ — attól, hogy mennyiben tudnak olyan bonyolult helyzetet teremteni, amely teljesen felidézi a korszerű harc sajátosságait és bonyolultságát" — írja Iszakov vezérőrnagy.[241] A tapasztalt parancsnokok ebben a vitában például megemlítik: a gyakorlatokon mindig az „ellenségnek adják a kedvezőbb terepet, hogy a gyakorlatozók alkalmazhassák leleményességüket, kezdeményezésüket, szívósságukat az akadályok leküzdésében — egyszerűen olyan meggondolás alapján, hogy a harcászati gyakorlat ne legyen egykapus játék."[242]

A valódi harchelyzet igényességét objektív, tényleges körülmények határozzák meg. A kiképzés folyamatában az igényességet viszont döntő mértékben a parancsnokok szubjektív tevékenysége szabja meg. Ha tevékenységük összhangban van a szabályzatokkal és az elöljáró szervek kiképzési utasításaival, akkor hozzásegítik a katonát a kellő megedződéshez, képességei fejlesztéséhez, a nagyobb testi és lelki megterhelés elviseléséhez.

3. *A testi és lelkierővel szembeni fokozott követelmény nem csupán a békekiképzés „harchelyzeteiben" érvényes, mivel a készségek* és a tulajdonságok általában áttevődnek a tevékenység egyik fajtájáról más tevékenységre is. A harci felkészítés szempontjából minden olyan tevékenység fontos, amelyben az ember megtanul gazdálkodni saját erejével, miközben folyamatosan megedződik. Nagy szerepet játszik ebben a folyamatban a testedzés és a sport, s ez nemcsak növeli az ember testi erőnlétét, hanem — helyes szervezés mellett — emeli az akarati aktivitást és formálja a jellem- és akarati tulajdonságokat is.

240 Michalski, H.: Požadavky atomového bojiště. — Socialistické armády, 1962. évi 5. sz.
241 Kommunyiszt vooruzsennyih szil, 1962. évi 9. sz.
242 Krasznaja Zvezda, 1962. márc. 30.

Az ember egyszeri (vélt vagy tényleges) veszélyeztetése

A harchelyzet tipikus vonása az állandó életveszély. A békekiképzésből viszont éppen ez a vonás hiányzik, mert nem érvényesül az ellenség céltudatos pusztító tevékenysége. A félelem és a rémület, a könyörtelen harcnak ez a két alapvető, elválaszthatatlan pszichikai élménye, amely annyira befolyásolja a katonák észlelését, érzelmeit, reakcióit — a harcászati gyakorlatokból hiányzik. És magától értetődik — teljesen elképzelhetetlen, hogy olyan helyzetet teremthessünk, amelyben a katonák életét hasonló veszély fenyegetné, mint a háborúban. De azt jelenti-e ez, hogy a békeidők kiképzésében nem is adódnak a katona félelmét felkeltő helyzetek? — olyanok, amelyekben meg kell tanulnia legyőzni a félelmét? Vagy talán bele kell nyugodnunk, hogy ilyen helyzetekről szó sem lehet?

A katonát a harcra akarjuk felkészíteni, s ez — egyebek között — azt is jelenti, hogy megtanítjuk őt a félelem legyőzésére, a bátor cselekvésre. A tényleges katonai szolgálat rendelkezik ilyen jellegű neveléshez szükséges előfeltételekkel. Csupán az a kérdés, hogy céltudatosan, a lehető legcélszerűbben alkalmazzuk őket. A katona ugyan nincs valóságos életveszélyben, de mégis lehet előidézni nála olyan lelki ráhatást, amely egyrészt megedzi, másrészt próbára teszi: mennyire tudja cselekvőképességét majd a harcban megőrizni? *Ezt ma már sok parancsnok megértette és igyekszik a harci bátorságot különböző módszerekkel fejleszteni embereiben.*

Zamoskin megemlíti, hogy „az egyik alakulatnál a gyakorlatokon füstgyertyákat, puffancsokat, pirotechnikai eszközöket alkalmaznak, hogy ily módon is hasonló képet keltsenek, mint amilyen a tömegpusztító fegyverek alkalmazásánál előáll. A katonák tehát ideig-óráig viszonylag reális elképzelést alkothatnak az atomrobbanás nyomán keletkező helyzetről. Azok a katonák, akik kezdetben idegeskedtek, kapkodtak, lassanként hozzászoktak a mesterséges zűrzavarhoz, megjött az önbizalmuk és immár nyugodtan dolgoztak.[243]

[243] Krasznaja Zvezda, 1962. máj. 25.

A bátorság és a pszichikai ellenállóképesség helyes erősítésének feltétele tehát olyan harci helyzet kialakítása, amelyben az ember kénytelen belső harcot vívni két fontos pszichikai elemmel:

a feszültség, a szorongás és a félelem tüneteivel,

a fáradtsággal és a tevékenység motivációjának gyengülésével.

E problémakör alaposabb tudományos feldolgozása alighanem a békekiképzés kulcskérdését oldhatná meg. Igaz, hogy egyik-másik fegyvernemnél ezeknek az elemeknek az alkalmazása nem okoz problémát, tekintettel arra, hogy a kiképzés természetes kísérő jelenségei (például a repülőknél, a műszakiaknál, az ejtőernyősöknél). A fegyvernemek többségénél azonban mesterségesen kell ezeket az elemeket beiktatni a kiképzésbe (pl. a magas akadályok, s ezzel együtt a magasságtól való félelem leküzdése; ugrás a mozgó gépkocsiról, s ami ezzel jár — félelem a gyorsaságtól; a fedezék felett áthaladó harckocsi, s vele a közeledő veszély tudata; éjszakai gépkocsivezetés alig ismert terepen, s ezzel kapcsolatos félelem az ismeretlentől; erőszakos átkelés a vízi akadályon, s a vele járó félelem az elemi erőktől, az esetleges szerencsétlenségtől stb.) Kérdés persze, hogy miben és mennyiben tegyük az ilyen magas igényű lélektani követelményeket a kiképzés szerves részévé? Ezt eddig még elméletileg sem oldották meg. Nyilvánvaló azonban, hogy rövidlátó az a parancsnok, aki „az emberekről gondoskodás" hamis illúziójába esve, vagy félve attól, hogy „valami baj történik" — igyekszik minél jobban elkerülni éppen azokat a helyzeteket, melyekben a katona megtanul úrrá lenni félelmén. „Anyámasszony katonáit" nevel embereiből — s a korszerű harcban az ilyenek katasztrofális vereséget okozhatnak.

A békekiképzés közben a katonát fenyegető veszély nemcsak, hogy nem olyan nagy, de nem is olyan állandó, mint valóságos helyzetben. A katonának csak egy-egy alkalommal kell szembenéznie a félelemmel, tehát bőven van ideje és lehetősége rá, hogy hozzászokjék a veszélyhez (feltéve, hogy az arányosan igényes). Emberi életekkel természetesen nem könnyelműsködhetünk, nem kockáztat-

hatjuk őket, de egyúttal látnunk kell, hogy az igazi gondoskodás az emberekről abban nyilvánul meg, hogy olyan követelmények elé állítjuk őket, amelyeket teljesíteni tudnak, és amelyek biztosítékul szolgálnak arra, hogy a harcban is feltalálják magukat. Az a katona, aki a békekiképzésben nem tanulja meg legyőzni félelmét, amikor harcba száll, hatalmas lelki sokkot él át — különösen, ha érzékeny alkatú. Itt sem szabad elfelejtenünk a szuvorovi intelmet: „Ha nehéz a kiképzés — könnyű lesz a harc." *A félelmet leküzdő képesség és az állhatatosság fejlesztése egyik alapkérdése a katonák harci felkészítésének, a mindennapi kiképzőmunkának.*

A tényleges katonai szolgálat kezdetén még korai lenne arról beszélni, hogy az emberek azonnal szokjanak hozzá bizonyos fokú veszélyekhez, hogy már a kezdeti időben tudjanak uralkodni félelmükön. Ez a tényező az életkörülmények hirtelen megváltozása idejében még nem szerepel. *A félelem leküzdésének kérdése majd a közvetlen, rendszeres harckiképzés során válik időszerűvé.* Tehát abban az időszakban, amikor a katona a tantermi foglalkozásokról, az előzetes gyakorlatokról áttér a fegyverekkel, technikai eszközökkel folytatott terepgyakorlatokra (a lőtéren, a harckocsi- és akadálypályán, a kivonulás színhelyén stb.). *Aszerint, hogy a katona a félelemnek melyik fajtáját kénytelen leküzdeni és a korszerű harc milyen követelményeire készítik fel — „a félelem elleni küzdelem jegyében folyó foglalkozásokat" négy fő csoportba sorolhatjuk:*

Az első csoportbeli foglalkozásoknál a katona már közvetlen kapcsolatban van a technikai eszközökkel, már ismeri és elsajátította kezelésüket, képes elvégezni velük az adott feladatokat. Bár az újonc a bevonuláskor csodálja a harci technikai eszközöket — azok mégis szokatlanok számára, nincs még a vérében, miképpen bánjon velük, némely művelettől fél; egyszóval fél az új műveletektől, s attól, amiről feltételezi, hogy balesetveszélyes. A félelemmel szembeni küzdelemben és az embernek a technikai eszközök feletti magabiztos uralomra nevelésénél elsőrendű követelmény — a félelmi elemek szüntelen leküz-

dése. Csakis az a katona képes minden idegszálával a harcmezőre figyelni és tökéletesen kihasználni harceszközének harci-technikai adottságait, aki teljesen összenőtt a harceszközével. Érvényes ez a békekiképzésre meg a valóságos harcra is. Ha a békekiképzésben elfojtjuk a félelemnek ezt a forrását, akkor harc közben már nem lesz gondunk vele (illetve csak különleges körülmények esetén).

Tipikus példa erre a kézigránátdobás. A kézigránát a katona fontos segítője a közelharcban. A kiképzés bizonyos szakaszában éppen ezért a katonának le kell küzdenie a gránáttól való félelmét; bíznia kell benne, s abban, hogy jól tudja használni, hogy kitűnően bánik vele. Milyen a kézigránátdobás kiképzése? Röviden szólva: elméleti ismerkedés a gránát jellemző adataival, működési elvével, azután következnek a gyakorló dobások gyakorlógránátokkal, majd — a valóságos, éles kézigránátdobás következik. Amíg a gyakorlógránátokat dobálják, a katona semmiféle félelmet nem érez. Megtanulja beélesíteni, hajítani. Kialakul benne a gyakorlógránát dobásának jártassága és készsége. Kutatásaink során megállapítottuk, hogy a támadógránátok dobásánál a parancskiadástól a dobásra való lendítésig általában három másodperc telik el. Azután következik a dobás, de most már a támadógránáttal. Semmi nem változott, „csak" annyi, hogy a feladatot „élessel" kell végrehajtani. És itt lép be a katona cselekvésébe az emocionális izgatottság. Meg kell birkóznia ezzel a félelemmel: „Nehogy a kezemben, vagy valahol a közelben robbanjon a gránát!" Ilyenkor a kísérőtünetek egész sorát figyelhetjük meg.

Az a tény, hogy a kézigránát „éles" — befolyásolja a katona viselkedését.

Viselkedése nagyon jellegzetes. Amíg a gránátot kézbe nem kapja, a katona viselkedésében a következők figyelhetők meg: elcsendesedik, amikor rá kerül a sor, a dobókörre összpontosítja figyelmét, összeszedi erejét (ez a környezet csökkent észlelésében nyilvánul meg), az előző robbanás és „A következőt!" felszólítás után gyorsan beugrik a fedezékbe, reszkető kézzel igazítja sisakját, a dobási parancsra várva ideges, minél közelebb húzódna a dobás vezetőjéhez, mintha nála keresne oltalmat; azután amikor visszatér a többiek közé, szokatlanul vidám és jókedvű.

A begyakorolt mozdulatok elbizonytalanodnak.

A katona a kézigránát kibiztosításához térdre ereszkedik; idegesen babrál a biztosító szeggel és ellenkező irányba csavarja; a biztosítót ahelyett, hogy 45 fokos szög alatt húzná, merőlegesen felfelé feszíti, vagy a gránát hosszában ráncigálja (van, aki végül tönkre is teszi!) stb.

Megfigyelhetünk általános reszketést, remegést, hidegverítéket — a katona a gránáton kívül semmit nem lát, nem hall.

Feltűnően elhúzódik a kibiztosítás ideje (találkoztunk olyan katonával, akinél a kibiztosítás 81 másodpercig tartott; közben látszott rajta: erőlködik, hogy kirántsa a biztosító szeget, de a kezei nem engedelmeskedtek). Sok katona elveszti reális érzékét a további feladat megítélésében. Gyorsan és vaktában hajítja el a gránátot, igaz, hogy a cél felé, de többnyire túl alacsonyan, rövid ívben.

A dobás után hihetetlenül gyors fedezés következik az árok mélyén, vagy „elképedt" kővédermedés.

Mindezek a félelem tünetei. Minél szembeötlőbbek, annál nagyobb a félelem, amit az illető átél. A parancsnokok tehát akkor járnak el helyesen, ha nyugodt és határozott fellépésükkel megnyugtatják az ilyen katonákat — és hagyják, hadd ismételjék meg a dobást mindaddig, amíg meg nem szokják. A katonák többsége már az első dobás után megnyugszik — a második dobásuk már sokkal nyugodtabb és pontosabb. A gránátdobásra jól felkészített katona nagyon gyorsan megszokja a gyakorlatot. Hasonló a helyzet az első géppisztolylövészetnél is („félnek, hogy kiveri a fogukat"), a légideszantként helikopteren történő első repülésnél („vajon nem zuhanunk-e le?), vagy az első harckocsilövészetnél („mi lehet odabenn, ha már itt kint ekkora a csattanás, a tűz és a füst!?") — stb. De utána általában felszabadult öröm következik és az a vágy, hogy hadd ismételhessék meg a feladatot. A katona fokozatosan felszabadul a nyomás alól, s immár a feladat pontos végrehajtására összpontosítja figyelmét. A félelem a harci technikai eszközökkel való első műveleteknél egyénenként különbözik.

Gondoljunk arra az egyszerű példára, amilyen az első gyakorlótöltés a harckocsilövegnél. A szokatlan környezet, a kényszer, hogy a lövedéket pontosan az előírás szerint kell becsúsztatnia, hogy azt a rögzítőcsap meg tudja fogni (vagyis úgy csúsztassa a kezét, hogy az „eltűnjön a zár retesze mögött") — még az elméletileg jól felkészített katonáknál is határozott félelmi érzést kelt. Van, aki túl tudja tenni magát rajta (pl. bízik parancsnoka szavában és nem érez félelmet), s már az első alkalommal helyesen tölt. Mások az első töltésnél különösen attól félnek, hogy a kezüket a zár mögé dugják; hirtelen (vagy ellenkezőleg — csigalassúsággal) dugják kezüket a töltényűrbe és azonnal vissza is kapják. A hüvely persze visszacsúszik, hisz nincs zárva a tölténykamra. Az ismételtetés során a katona fokozatosan megtanulja, hogy helyesen és aggodalom nélkül töltsön. Másik katona az első töltést helyesen végzi, de mivel a rögzítő csap a kezére üthet, majd csak a későbbiek során végzi a műveletet úgy, hogy félelmi érzése teljesen megszűnik.

Ezek az alapreakciók aszerint változnak, hogy mennyire terjedt el a katonák között a „csoporttapasztalat". A katonának, miután látta, hogy a feladatot a többiek már sorra végrehajtották és semmi bajuk nem esett, szintén megjön az önbizalma, és szemmelláthatóan félelem nélkül indul a parancs végrehajtására.

A katonának bíznia kell fegyvere biztonságában, és tudnia kell, ha pontosan betartja az előírásokat, akkor semmiféle baleset nem érheti. Ez a félelem elleni harc elemi foka.

A félelmi reakciók második csoportja a veszéllyel járó kollektív tevékenység közbeni kölcsönös bizalommal kapcsolatos (bizalom a parancsnokban, a bajtársakban, az alárendeltekben, a közösség együttműködésében stb.). Példaként állhat egy közös robbantási gyakorlat. A katona átesett az elméleti kiképzésen, gyakorlatozott gyakorló robbanóanyaggal, látott robbantási bemutatót és robbantott már maga is. Amikor első ízben dolgozott éles robbanóanyaggal, remegett a keze, nem a megadott időben indította a gyújtást, aztán egyre gyorsabban lépdelt, a vé-

gén esztelenül futott — de fokról fokra hozzászokott a robbantáshoz, mert megtanulta a módját és tudta, ha betartja a biztonsági szabályokat, semmi baja sem történhet. Már maga mögött hagyta az éjszakai gyakorlatok félelmét, amikor egy közös robbantási gyakorlaton nyújtott robbantótöltetet kellett összeszerelni. Most már bízott ügyességében, fürgeségében, bízott önmagában, nem félt. Ezúttal azonban nem egyedül, hanem többedmagával, közös robbantáson dolgozott, s kénytelen volt nemcsak a saját, de a többiek ügyességére és óvatosságára is bízni magát — meg kellett bíznia bennük. Ezért ismételte át újra oly gondosan a biztonsági szabályokat az első közös robbantásnál. Ezért figyelte oly gondosan a maga munkája mellett azt, hogy mit csinálnak a többiek — így aztán kölcsönösen figyelték a hibákat stb. A félelemnek ezt a fajtáját csakis a többiek iránti erős bizalom, a közösség jól szervezett, harmonikus munkája hidalja át. Az ilyen munkák során forr össze a harci közösség; a katonában fokozatosan megerősödik a többiek iránti bizalom, felelősségre ébred saját munkájával szemben, összeszedi minden erejét, hogy a lehető legtöbbel járuljon hozzá a közös munka sikeréhez. A csapatnál mindenütt találkozhatunk olyan helyzetekkel, amikor a katonáknak valamilyen veszélyes feladatot közösen kell végrehajtaniuk. (Például határszolgálatban a kéttagú járőr kölcsönös bizalma egymás iránt átsegíti őket a határőrzés veszélyes pillanatainak félelmi momentumain.)

Az említett példában a közösség tagjainak egymás iránti bizalmáról esett szó. De hasonló bizalmat kell kialakítani azok iránt is, akiknek sokszor önállóan szükséges dönteniük a veszélyhelyzetekben.

A repülőgépet például a vezető menti meg, ha bajba kerul. A többiek csak „nézők", akik a félelemtől dermedten nézik: vajon sikerül-e a pilótának a helyzetet megoldania? Az ilyen esetek persze, ahol a személyzet tagjai tétlenségre vannak kárhoztatva, különlegesek. Például a harckocsi kezelőinek — nehéz terepen — tökéletesen meg kell bízniuk a harckocsivezető képességeiben, hogy teljes egészében a saját feladataikkal tőrődhessenek. Ez a bizalom, a félelmi emóciók legyőzésének jelentős tényezője.

Egy igen kiváló harckocsivezető mondotta el nekünk, hogy tár-

sai az első időben mennyire féltek, amikor a harckocsi menet közben ide-oda dőlt. Azonnal rászóltak: „Lassabban, te, hallod-e, lassabban!" „Vigyázz, ott egy gödör!" stb. Mindenki a vezető tevékenységére összpontosította figyelmét, a terepet is a vezető szempontjából, s nem a saját feladataik szempontjából figyelték. Lassan azután beleszoktak, megjött a bizalmuk a vezető tudása iránt. Ez a bizalom később már oly erős volt, hogy amikor a hadosztálygyakorlaton — hatalmas manőverek és szép teljesítmény után — egy éjszakai átcsoportosításnál a harckocsival felborultak, sajátmaguk elhárították a hibát, kijavították a harckocsit, s reggelre — mintha mi sem történt volna — rendesen felsorakoztak támadásra, majd végrehajtották feladatukat, változatlan bizalommal a harckocsivezető vezetési képessége iránt. A közösség bizalma megsokszorozza tagjai erejét és tudását.

Az igazság ugyanis az, hogy a békekiképzés során is kialakulhat a harcbeli veszélyhelyzet megoldásának képességébe vetett bizalom. Annál az alakulatnál, ahol él a kölcsönös bizalom, ott jó az együttműködés is. Mindannyian egy akarattal dolgoznak, s ez az akarat — a parancsnok akarata. Az együttműködés pedig éppen azzal segít a félelem legyőzésében, hogy az egyén az egész gépezet kerekévé válik. Kolek főhadnagy, a kiváló harckocsi-századparancsnok így beszélt a saját kiképző módszeréről:

„A harckocsi parancsnokának, amint meglátta a célt, azonnal meg kell becsülnie távolságát és hangosan ki kell adnia a vezényszót. Semmi másra nem kell gondolnia. Amint meghallják a felhívást, a lövész azonnal állítsa be a távolságot, a töltőkezelőnek azonnal a keze ügyében legyen a gránát. Nagyjából ez a célom a kiképzés közben. S ha a katonák ebbe beleélik magukat, ha félnek is, a kötelesség, a tevékenység háttérbe szorítja félelmüket, nem kerülnek hatása alá. A félelem csak akkor tudatosul bennük, amikor a veszélyhelyzetből már kijutnak. Akkor aztán persze lehet, hogy az ember megborzong, kénytelen rágyújtani, vagy inni valamit... Az erkölcsi öntudat mellett éppen erre a pontos együttműködésre van szükségünk."

A saját erőnkbe és a harci technikába vetett bizalomtól a harci közösség tagjainak egymás iránti bizalmáig — ez a félelem elleni harc útja. Az az út, amely tökéletesen megfelel a kiképzés folyamatának (az egyes harcos kiképzéstől a raj, a szakasz, stb. kiképzésig).

A félelmi helyzetek harmadik csoportja a helyzeti té-

nyezőket tartalmazza. A katona bízik már önmagában, a fegyverében, a társai képességeiben, de még csak most jut el ahhoz a problémához, hogy mint a közösség tagja, *miképpen használja a harci technikai eszközöket, amikor különböző feladatokat kell vele megoldania.* A tevékenység jellegétől és az előállott helyzettől függően a katonák kisebb-nagyobb félelmet élnek át. „Az ember bátorságra nevelésének az a legjobb módja, ha olyan helyzetbe állítjuk, amely őt határozott, bátor, magabiztos tettre sarkallja. Csupán magyarázgatással, a gyakorlati végrehajtás lehetősége nélkül, semmiféle emberi tulajdonságot nem nevelhetünk ki. Vagyis a bátorságra sem taníthatunk senkit, ha nem adunk rá lehetőséget, hogy bátor tetteket vigyen végbe."[244] Ezért legyen a harci felkészítés programjának elválaszthatatlan része a félelmi helyzetek kialakítása, az ilyen követelmények fokozása, a félelem legyőzése. Amint az ember elsajátítja a harci technikai eszközök közös kiszolgálásához szükséges műveleteket, amint el tudja képzelni a tennivalókat — bármennyire érti is a feladatát — meg kell tanulnia ismereteit a gyakorlatokon alkalmazni előbb egyszerűbb, majd mind bonyolultabb körülmények között, de mindig olyan helyzetekben, amikor kénytelen leküzdeni magában félelmi élményeit, félelmi reakcióit. A végletek persze mindkét irányban károsak. Ha a katonát nem kényszerítjük rendszeresen rá, hogy leküzdje félelmét, gyávákat nevelünk. Hasonló eredménnyel jár viszont az a módszer is, amikor a katonát mindenáron rémítgetjük.

Nem helyes tehát a nehézségekkel a katonákat megfélemlíteni, de hozzá kell őket szoktatni, hogy ne veszítsék el fejüket a legbonyolultabb helyzetben sem. Ez — sajnos — még nem mindenütt történik így. Például a parancsnok megparancsolja a katonáknak, hogy a rakétát óvatosan szállítsák a megadott helyre. Közben a legborzalmasabb színekkel ecseteli előttük, hogy mi történhet, ha nem vigyáznak. Nem csoda, hogy a vezető aztán ideges és ha valami nehézségre bukkan, valóban elveszti a fejét és ostobán cselekszik.

Ebből persze nem következik, hogy a parancsnok a parancs

[244] Bazanov, A.: Strach zůstal ve výchozím postavení. — Socialistické armády, 1962. évi 11. sz.

végrehajtása előtt ne adjon tanácsokat. Éppen ellenkezőleg, *előre figyelmeztesse a vezetőt, hogy nagyon óvatosan vezessen, és kerülje el az akadályokat, amelyek esetleg az útjába kerülnek.*[245]

A katona lényegében háromfajta helyzetben kénytelen megbirkózni a félelemmel:

a) *Amikor olyan újszerű tevékenységre tér át, amelynek teljesítése valami ismeretlen veszélyhez kapcsolódik.* A félelem annál nagyobb, minél kevésbé számíthat a katona a többiek segítségére (magára van hagyatva), minél ritkábban végzett régebben hasonló tevékenységet, és minél több kiszínezett elbeszélést hallott az elképzelhető veszélyről. Jó példa erre a katona első ízbeni őrszolgálata.

A katonák egyike így emlékezett vissza rá:

„Első ízben N-ben voltam őrségen, a helyőrségi fogdánál. Az udvaron állítottak fel. Az udvart egy szűk ajtó osztotta ketté, alig tudtam átbújni rajta. Az előző nap gyakorlaton voltunk, házról házra vívott helységharcot tanultunk és gyakoroltunk. Így hát nekem ez az első őrség azzal az ajtóval valóban úgy tűnt, mintha harcban lettem volna. Óvatosan közelítettem hozzá, zsupsz — átugrottam rajta, de a géppisztolyommal máris a másik sarokba céloztam, oda, ahová az imént nem láttam, hogy azonnal cselekedhessek, ha ott állna valaki. Idővel megnyugodtam és később, ha őrségbe kerültem, már egészen nyugodt voltam. Az ember ugyanis rájön, hogy mitévő legyen. Én tudtam a dolgomat. Tudtam, hogy ha ezen az ajtón gyorsan beugrom, s ha mögötte találnék valakit, neki már nem lesz ideje, hogy rám ugorjon, én viszont azonnal megfordulok és abba a sarokba célozhatok a géppisztolyal. Ezzel a helyzetet megoldottam. Nem voltam „szívbajos". A civiléletben hányszor voltam úgy, hogy a magas kőfejtőben már csak egy hajszál választott el a haláltól. Bányász vagyok, hozzászoktam a veszélyhez — s nem pusztultam bele. Itt viszont új és szokatlan helyzetbe kerültem. Eltart egy ideig, míg az ember belejön."

A hadsereg életében ugyanis olyan félelmi helyzetek fordulnak elő, amelyekben a harcosnak önmagának belsőleg kell egyensúlyba jönnie — lépésről lépésre olyan megoldást találnia, amely megfelel a helyzetnek, megnyugtatja őt és megerősíti a saját erejébe vetett hitét.

b) *Megtörténik, hogy a katona váratlanul veszélyhely-*

[245] Socialistické armády, 1962. évi 8. sz.

zetben találja magát, amelyet azonnal meg kell oldania. Ez a veszélyhelyzet specifikus esete, amelyben hirtelen változnak meg a megszokott körülmények. A katona erre nincs lelkileg felkészülve. Önmaga vagy mások élete, a társadalmi tulajdon vagy másféle érték védelmében nagyon gyorsan fel kell ismernie teendőit.

Vagy gondoljunk arra a váratlan zavarra, amely repülés közben léphet fel. A repülőgép-vezetőből minden előre nem látott esemény aránytalan reakciót vált ki. (Váratlan körülmények megzavarják a dinamikus sztereotípiát, s az ember máris nem cselekedhet úgy, ahogy megszokta, hanem — az újonnan támadt tényeknek megfelelően — át kell állítania egész tevékenységét; a kapkodás, a sietség viszont a meg nem felelő reakciókban ölt testet.) A zavarnak lehetnek külső okai (azaz a vezető kénytelen tájékozódni arról, hogy mi történik), de előállhatnak belső okok is: a vezető tudja, hogy hibát követett el, hogy ez okozta a bajt, tudja, hogy mi történik, s igyekszik a hibát helyrehozni. Az ilyen helyzetekben minden attól függ, mennyire tud uralkodni magán, milyen gyorsan méri fel teendőjét, és mennyire célszerűen oldja meg a helyzetet.

Tanúi voltunk egy esetnek, amikor a harckocsit a vezetője alig egy méterre állította meg az autóbusztól. Éjszaka, síkos és betekinthetetlen útszakaszon ment a harckocsi. A közeli kanyarból váratlanul vágott a vezető szemébe az autóbusz fényszórója. A vezető le akart térni az útról, de amint megpróbálkozott vele, a harckocsi megfarolt és irányt változtatva az autóbusz felé indult. Az autóbusz vezetője fékezett. Mindketten rémülten és tanácstalanul nézték: mi lesz ebből? Tehetetlenek voltak. De nem történt baleset, s ezt annak köszönhették, hogy a harckocsit egy pillanatra megakasztotta az országút magas pereme. Ez a pillanat elegendő volt hozzá, hogy a vezető eleressze a botkormányt, s a harckocsi leszaladt a mezőre

Miért mondtuk el ezt az esetet? Mert itt olyan helyzetnek lehettünk tanúi, amely nem szerepelt a kiképzési programban, váratlan és nemkívánatos volt. Hogy a rémületen és a pánikszerű kapkodáson a higgadtság és a helyzet gyors megoldásának képessége győzzön — arra a katonát meg kell tanítanunk. Csak az nem veszti el a fejét, aki tudja, hogy mit lehet tenni, s aki gyorsan és okosan tud cselekedni.

c) *A katona a kiképzési programból már előre tudja, hogy veszélyes gyakorlat következik.* Ezeket a veszélyhelyzeteket a katona céltudatos kiképzési rendszere írja

elő. Ilyen helyzetekben — különösen az első alkalommal végzett tevékenységnél — mindvégig találkozunk a szorongás és a félelem tipikus jeleivel:

Amint a katonák megtudják, hogy milyen gyakorlatra készülnek, mi előtt állanak, „suttogás", találgatás kezdődik, izgatott hangulat keletkezik.

A veszélyes gyakorlat kezdete előtt néhány órával számos speciális tünet jelentkezhet (ha váratlan gyakorlatról van szó, annál nagyobb számban): szokatlanul sokan kérik magukat gyengélkedő vizsgálatra, önként jelentkeznek naposnak, ügyeletesnek stb. Ugyanakkor fellépnek a stresshelyzet előtti állapot közvetlen tünetei: a vécére szaladgálás, az álmatlanság, a szorongó éjszakai álom és a felriadás, az ingerültség stb.

A feszültség közvetlenül a gyakorlat megkezdése előtti rövid időben még fokozódik. Ezekben a percekben szemmel láthatók az erős félelem külső jelei, úgy, ahogy azt „A közvetlen életveszély hatása" c. fejezetben ábrázoltuk.

A feladatok teljesítése során ugyan megnyugvás áll be, de amennyiben a katona úgy véli, hogy valódi veszélybe került, érzelmi felzaklatottsága erősen befolyásolja tetteit. Figyelme nagymértékben szétszóródik, szokatlanul mereven, esetlenül reagál — cselekvésének kialakult, de kellően még be nem idegződött automatizmusa megzavarodik. A mély gázlón való első átkelésnél például a vezető fölöslegesen túráztatja a motort, nehogy „lefulladjon"; a parancsnok idő előtt figyelmezteti a vezetőt, ha irányt kell változtatnia, méghozzá olyan hangosan, hogy a vezető nem is érti meg, s amikor végre megérti, túlontúl hirtelen reagál; a katonák izgatottan, fojtott türelmetlenséggel várják a jelt, hogy felkapják az oxigén-készüléket stb.

A gyakorlat veszélyes szakaszának végrehajtása után szokatlan jókedv uralkodik el, amely nemegyszer káros következményekkel jár (pl. a vezető a második sebesség helyett hátramenetbe kapcsol és visszacsúszik a harckocsival a vízbe).

A gyakorlat ismételt végrehajtásával a veszélyhelyzet megoldása folyamatossá válik, s a katona megnyugszik.

A harmadik csoport tehát azokat a helyzeteket öleli fel,

amelyekben a katona már megtanulta a merész cselekvést s azt, hogy a veszélyben ne veszítse el a fejét.

A negyedik csoport speciális terület: a félelem legyőzésének és a felelősség, illetve az ésszerű kockázatvállalás tudásának problematikáját foglalja magában. A félelem elleni harc célja a hősiességre nevelés. Hősi tettnek csak azt nevezzük, amelyet nem kényszerítő helyzet hatására hajtunk végre, hanem önálló elhatározás alapján, kezdeményezően, bátran. A bátor ember nem szemléli tétlenül a helyzetet, hanem felméri, hogy mit tehet az adott helyzetben a leghatásosabb és a legtöbb siker elérésére. Vagyis a félelmét nem egy még nagyobb félelem hatására győzi le (pl. félelmét a gránátdobástól — a kinevetéstől vagy a büntetéstől való félelemmel), hanem egész magatartását, minden mozdulatát alárendeli annak a tudatnak, hogy a kötelességét a végsőkig teljesítenie kell. A katonától megköveteljük, hogy ne csak bátran cselekedjék, de bátran is gondolkozzék. Ide irányul, ezt célozza a kiképzés egész rendszere. A fegyelem bátor és határozott cselekvést követel a katonától, hogy feladatát helyesen oldhassa meg. Természetesen adódhat olyan eset is, amikor a megváltozott helyzetben az eredeti parancs értelmetlenné válik; ilyenkor a katonán a sor, hogy merész legyen, s önálló megoldást találjon: „vállalja a hatalmas felelősséget a váratlan helyzetből adódó összes következményekért".[246] A korszerű háborúra csak így nevelünk valóban merész harcosokat. Ezt, sajnos, egyes parancsnokok nem értik meg, még akkor sem, ha róluk van szó.

A békekiképzés félelmi helyzeteinek mindegyik csoportjában állandóan tartsuk szem előtt a következőket:

1. *A valóságos harchelyzetektől eltérően a békeidőben az említett félelmi helyzetek csak egy-egy ízben szerepelnek — az ember tehát viszonylag gyorsan hozzászokhat.* Elengedhetetlenül szükséges ezért, hogy a tényleges katonai szolgálat egész ideje alatt egyre újabb veszélyhelyzeteket teremtsünk, és így az embereket rákényszerítsük, hogy újból és újból leküzdjék a félelmet.

[246] Socialistické armády, 1962. évi 3. sz

„Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy az utóbbi időben sok alakulatnál elmulasztják azt a gyakorlatot, amelyben a katonának hozzá kell szoknia, hogy az állásán harckocsi gázol keresztül, hogy nem gyakorlatoznak a tömegpusztító fegyverek bevetése utáni helyzetnek megfelelő körülmények között, s nem tesznek semmit, ami elősegítené a harckocsik, a repülők és az atomrobbanás kiváltotta félelem leküzdését. Senki számára nem titok, hogy a katonák némelyike határozatlan, félénk, elővigyázatlan, ügyetlen és gyenge; segítségükre kell lennünk e fogyatékosságaik leküzdésében. A puszta szó azonban nem segít. Semmiképpen sem akarom csökkenteni az ellenség harceljárásáról és fegyvereiről szóló információk és a harcban várható nehézségekről adott tájékoztatás jelentőségét, de mindezt aktívabban kell tenni, mint eddig. A katona bizonyos tulajdonságait csak olyan tevékenység rendszeres ismétlésével lehet kialakítani, amely ezeket a tulajdonságokat fejleszti. Mondhatjuk neki minden nap, hogy légy bátor — és ő mégis gyáva marad. Csak ha rendszeres tevékenység elvégzésére késztetjük, olyanra, amelynek során le kell győznie félelmét, csak akkor nevelhetjük bátorrá."[247]

2. *A katona — a veszélyes helyzetekben való feladatteljesítés közben — bízzon a harci technikában, s ez a biztonságérzete a tevékenység során még jobban erősödjék.* Ha a katona a feladat teljesítése közben elveszti bizalmát a harceszközében, a fegyverében, ideges lesz, félni kezd, és feszültség állapota jelentkezik nála. Közismert, hogy a rendkívüli események oka az esetek nagy többségében nem a fegyver valamilyen rejtett, idővel előbukkanó hibájában, hanem az emberekben található, akik nem tartják be a biztonsági szabályokat.

Az egyik alakulatnál például megtörtént a következő eset. Egy katona annyira megrémült az oxigénkészülékes merülés gyakorlásánál, hogy — a fulladástól félve — az ampulla elsütése után tüstént feltette a készüléket (azaz nem tartotta be a biztonsági időt). Széndioxid mérgezéssel kórházba kellett szállítani. Az esetnek azonnal híre futott, s mivel a katonák a baleset okát nem tudták, a bizalom megingott a készülék iránt, a katonák féltek használni.

Hasonló eseteket helyben, rögtönzött gyakorlati bemutató segítségével kell megmagyarázni: ha a katona betartotta volna ezt és ezt a biztonsági szabályt és nem esett

[247] Socialistické armády, 1962. évi 10. sz.

volna pánikba, semmi baj sem történt volna. Amikor ezt kell végrehajtani, akkor... (és mindent elmagyarázni, mindent bemutatni). És most valamennyien megpróbáljuk együtt... A katonák látják az okozati összefüggéseket, leküzdik félelmüket és végrehajtják a parancsot — egyszóval megbíznak a készülékben és az ügyességükben.

Ha viszont a hiba valóban a fegyverben vagy a lőszerben van, a katonát meg kell ismertetnünk vele, hogy visszaállítsuk korábbi biztonságérzetét.

Például akkoriban, amikor a hadseregben még használtak zsákmányolt lőszert, megtörtént, hogy a töltény a fegyver csövében felrobbant. Kivizsgálták, és a katonákkal megismertették az okot: „Az időelőtti robbanás ezért és ezért, ennél és ennél a szériánál következik be. Ezért az egész szériát kivontuk a forgalomból, a többi szériát ellenőrizzük, s a lövészetet utána folytatjuk." A katonák vegyes érzelmekkel bár, de legyőzték félelmüket, lőttek és lassanként visszanyerték teljes bizalmukat.

3. *A túlzottan megijedt katona mellett legyen egy olyan társ, aki nem fél, s nyugalmával, példaadásával elűzi a másik félelmét.* Mások előtt az ember szégyenli félelmét. A katonának fokozatosan meg kell tanulnia a félelem leküzdését nemcsak a társai előtt, hanem önmaga előtt is.

4. *A katona félelmi érzésének foka részben attól függ, hogy nehéz körülmények között milyen tapasztalatokat és szokásokat szerzett, részben pedig az idegállapotától.* A lelkileg jól felkészített katona szilárd akaratot tanúsít, s tevőlegesen vesz részt a veszélyhelyzet megoldásában, résen áll, jól és határozottan reagál a körülményekre. Nála a félelem helyébe a harci izgalom lép, amely emocionális előfeltétele a haragreakciók félelmi reakciók feletti győzelmének. Ez a harci izgalom később az újonnan előálló bonyolult helyzetekben is jelentkezik — az újszerű helyzetek az újdonság általánosult reakciójának jellegét öltik.

„Egyesek azt állítják, hogy a bonyolult, új helyzetek megbénítják az akaratot, eltompítják az érzelmeket, megzavarják az ember emlékező- és gondolkodóképességét akkor is, amikor nem fenyeget közvetlen veszély. Nem lehet teljesen egyetérteni ezzel a nézettel.

Ez érvényes lehet talán azokra, akiknek nincs erős akaratuk. A gyakorlat viszont az ellenkezőjét bizonyítja: a helyzet újszerűsége, a váratlan komplikációk csak növelik a katonák figyelmét. Az előálló külső nehézségek pontosabb reakciót váltanak ki. Ilyen helyzetben az ember rendszerint összeszedi minden erejét, akaratát, s ellenkezőleg: amikor nem történik semmi új, a megszokott helyzetben már nem jelentkezik akarati erőfeszítés";[248] s az ilyen gyakorlat kevés hasznot hoz.

A hosszan tartó lelki feszültséget kiváltó tényezők

A hosszan tartó lelki feszültség legyőzésének képességét a korszerű harcban a katona lelki ellenállóképességének egyik legfőbb problémájaként jellemezhetjük. És mégis, a kiképzés során — a katonát érő összes hatások közül — arra van a legkisebb lehetőségünk, hogy őt a hosszan tartó *idegfeszültség elviselésére felkészítsük.* A kiképzésből azok a legfontosabb tényezők hiányoznak, amelyek a háborúban e tartós feszültséget, s vele együtt a szorongás vagy a rémület állapotát kiváltanák (az állandó életveszély, a helyzet váratlan változásának szüntelen lehetősége, a radioaktív anyagok alattomos hatása stb.). Sőt, azok a tényezők, amelyek a háborúban ilyen feszültséget okoznak, itt mintegy ellenkező irányban hatnak, s a kiképzés adottságai miatt e fordított hatáson többnyire nem is lehet változtatni. Jól szemlélteti ezt a légideszantba beosztott katonák élménye. Amint feladatukat megtudják, tüstént az örömteli izgalom és a félelem keverékét élik át: „Milyen is lesz ez?" — kérdezik izgatottan az ismeretlen élménytől felcsigázva. És mivel már a kezdettől jól szervezték meg a pártpolitikai munkát és a kiképzést (az alapos ismertetéstől kezdve a jártasságok és készségek kialakításáig, a „száraz edzéseket") — a félelemérzet meglehetősen korlátozott. Felülkerekedik az izgatott, vidám szórakozás; ők szállnak majd le az „atomcsapással sújtott" területre elsőnek, ez bizony izgalmas lesz. A helyzet minőségileg más, mint a valóságban, a

[248] A. Bazanov idézett tanulmányából.

harcban. A katonák olyan mozzanatok miatt éreznek szorongást, amelyekkel háborúban egyáltalán nem törődnének (nem fog-e hányni, nem felejt-e el valamit a gépből való kiugrásnál, kibírja-e majd a gázálarcban stb.). Mindaz pedig, ami a valódi harc közben a deszantnál döntő szerepet játszana (a fertőzött terep, az ellenséges tűz, az ellenség helyzetének és szándékának hiányos ismerete) — itt teljesen hiányzik. Ezáltal a tevékenység motivációjában egészen más tényezők kerülnek előtérbe.

Az alattomos radioaktív sugárzás lélektani hatásához nehéz hozzászoktatni a katonát. Mivel rendszerint csak imitálják a veszélyes sugárzást, a katona nem él át semmiféle feszültséget, nincs veszélyérzete, s többnyire mindent elkövet, hogy könnyítsen a dolgán (a „fertőzött tereppel" nem törődve meglazítja gázálarca szűrőjét stb.). Így persze nem kapunk hiteles képet a katona felkészültségéről.

De ebből talán az következik, hogy a békebeli katonai szolgálat folyamán nem találjuk szemközt magunkat a tartósabb lelkifeszültség és a szorongó várakozás állapotával? Semmiképpen sem. A markáns különbség csak a feszültség erejében és időtartamában, valamint tartalmi hangulatában, az előidéző indítékok másféleségében nyilvánul meg.

A katonában tartósabb lelkifeszültséget keltő tényezők két csoportba oszthatók: 1. amelyek a katonai szolgálat sajátosságaiból adódnak — 2. a konkrét harckiképzés közvetlen tényezői.

1. A békebeli katonai szolgálattal járó lelkifeszültséget okozó tényezők. Ezek függetlenek a valódi harchelyzettől — a szokatlan életkörülményekből, a katonaéletből erednek.

a) A fiatalember — megszokott környezetből — a tényleges katonai szolgálat idejére laktanyaéletbe kerül, ahol általában az alábbi mozzanatok okozhatnak nagyobb lelkifeszültséget:

A távollét az otthontól gyakran rendkívül erősen érinti az ember egész érzelmi életét, főleg erotikus vonatkozásban, különösen az érzékenységre és fellobbanásra hajla-

mos ifjúkor szakaszában. A feszültség növekszik, ha a szerelmes ifjú látja szerelmese elhidegülését, amikor a távolság miatt elhagyatottnak érzi magát, amikor — valamilyen személyes konfliktus esetén — nem talál megértésre a többieknél, stb.

A személyes szabadság korlátozása ugyancsak érzékenyen érinti a katonát, mert nem foglalkozhat azzal, ami őt vonzza, érdekli, vagy szórakoztatja. A szükséglet kielégítetlen marad, a feszültség nő. S természetesen ehhez hozzájárul még az is, hogy a katona csak kevés „kimaradást" kaphat.

b) A végzett tevékenység jellegében beállott változás két alapkérdéshez kapcsolódik, amelyek nem csupán a bevonulást követő alkalmazkodást érintik, de hatással lehetnek egész katonai szolgálatára is:

Először: a hadsereg harcra készít fel, de békeviszonyok között, amelyek lényegesen különböznek a harci életmódtól. Már maga ez a tény objektív alapul szolgál az olyasféle hangulathoz — „ez és ez a feladat igazán ostobaság és fölösleges". Ellentét keletkezik a katonai szolgálat szükségességének és célszerűségének megértése, és egyes gyakorlatok, katonai feladatok végrehajtási módja között. Ez az ellentét azután állandó lelki feszültség, állandó konfliktusok forrása lehet. Jó tehát ismerni a katonák véleményét a katonaélet követelményeiről: a gyakorlatokról, a lövészetekről stb. — jó tudni, hogy milyen feladat hozza őket lázba, mi ragadja őket magával, s máris áldozatkészek, máris képesek nekifeszülni a legnagyobb feladatoknak is.[249] Ezzel szemben a reggeli testedzés, a körlettakarítás vagy a kellő időpontnál jóval korábbi sorakozó az épület előtt már „szörnyű nehézségeket" okoz (holott riadó alkalmával rekordidő alatt sorakoznak). Az ilyen ellentét okozta feszültség növekszik, ha nincs világos összefüggés a katona pillanatnyi tevékenysége és a

[249] Nagyon gyakori az ilyen válasz: „A legszebb élményeim a gyakorlatról származnak. Igaz, hogy komisz volt, fáztunk és keveset aludtunk, de amikor láttam, hogy mire képesek a harckocsik, hogyan kapaszkodnak a meredeken, mi mindent tudnak, azt mondtam: — Ez igen! Az ilyen gyakorolatokon lázba jön az ember és mindenki igyekszik. Megy minden magától, mint a karikacsapás." — A szerző.

katonai szolgálat célja között, ha az alakulatnál hiányzik az értelmes és célszerű napirend.

Másodszor: a végzett feladat kifejezett ellentétbe kerülhet a katona tudásával, képességeivel, önmaga kellő érvényrejuttatásának szükségletével. Ez különösen ott fordul elő, ahol az embereket meggondolatlanul dobálják egyik fegyvernemtől a másikhoz, egyik beosztásból a másikba, s olyankor, amikor a parancsnok nem képes kihasználni minden emberének speciális képességeit és jártasságait.

c) Az egység beosztottainál tartós lelkifeszültséget válthatnak ki azok a tényezők is, amelyek a társas kapcsolatokból más munkaközösségben is adódnak. De a katonai környezet specifikus vonásai olyan jellegűek, hogy az éles konfliktusos helyzetek hatására az egyének pszichikai feszültsége sokkal erősebben fokozódik. Főleg a következőkre gondolunk:

— A határozott alá- és fölérendeltségi viszonyra. A katona életét és tevékenységét a parancsnok szervezi, befolyásolja, irányítja. Ezért elsősorban a parancsnok és a beosztottai kölcsönös viszonyából következik, hogy milyen az alakulat légköre. És bár a mi társadalmunkban minden adva van hozzá, hogy a parancsnok és beosztottai egységes, szilárdan összekovácsolt, a szocialista társadalmi viszonyokra épülő közösséget alkossanak — mégsem feledkezhetünk el arról, hogy az alá- és fölérendeltség viszonya önmagában véve is ellentmondásos, s hogy azt szubjektív elemek hatják át. Ha a parancsnok nem képes rá, hogy ezt az ellentmondást alapjában és világosan megoldja, ha nem tudja biztosítani az együttélés helyes normáit, akkor a hadseregben sokkal kedvezőbbek az előfeltételek az emberek közötti viszony zavarához, megbomlásához, a konfliktusos helyzetek és a lelkifeszültség növekedéséhez, mint a polgári életben. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a konfliktusok „hordozói" többnyire a tisztesek és a tiszthelyettesek.

— A katona hosszabb időn át kénytelen (munkában és a szabad időben) ugyanazon emberek társaságában élni. Sokkal jobban megismerhetik egymást, kifejlődhet és meg-

erősödhet közöttük a kölcsönös megértés, az együttműködés és a segítség. Nem véletlen, hogy a katonaságnál szövődött barátságokra az ember egész életében emlékezik. Ha azonban nem sikerül az alakulatnál valóban elvtársi viszonyokat teremteni, az adott közösségben élés kényszere egyes emberek számára „pokollá" változhat. Az ilyen ember állandóan ingerlékeny, ideges. Tartós bizonytalanságban, állandó stress-helyzetben él. S az ebből eredő feszültség áttételesen is jelentkezhet, jóval később, az öregkatonák és az újoncok kapcsolatában, ezzel a jelszóval: „hadd tudja meg a fickó, hogy mi fán terem a katonaság..."

Nem véletlenül hoztuk összefüggésbe ezt a problémát az újonc-alkalmazkodás problematikájával. Ez a kérdés — az esetek többségében — már a katona beilleszkedésének kezdetén megoldódik. De az sem lehetetlen, hogy csupán később jelentkezik. *A parancsnoknak tehát arra kell törekednie, hogy módszeresen, alapjában szüntesse meg az ilyesféle lelkifeszültség forrásait. Ha az alakulatnál ilyen feszültséget tapasztal, az okokat soha ne csak a katonában keresse* (a tevékenység elégtelen motivációjában, a személyes gondjai körüli tanácstalanságban stb.), *hanem a saját munkájában és az alakulat közösségi szellemében is.* Ily módon a parancsnok nem csupán helyesen oldhatja meg a katona számára stress-helyzetet jelentő konfliktust, de egyúttal megedzheti a katonát azzal, hogy „társadalmasítja" katonai tevékenységének motívumait, eléri nála, hogy már nem pusztán a környezetében veszi észre a problémákat, hanem saját magában is. A katona helyesen egyensúlyba kerül a nehézségekkel, s következésképpen elkerüli a belső konfliktusokat, a fájdalmas lelki feszültséget. Ha nincs ilyen feszültség az alakulatnál — ez azt is jelenti, hogy a parancsnok ismeri, s jól is alkalmazza a nevelés tudományát.

2. *A konkrét harckiképzés hosszabb ideig tartó pszichikai feszültséget okozó tényezői.* Míg az első pontban jellemzett csoportnál a lelki feszültség okát egyértelműen meg kellett keresni és megszüntetni, addig a harckiképzésben épp az ellenkezőjére van szükség; a kiképzés so-

rán szándékosan olyan helyzeteket akarunk teremteni, amelyekben a katona kénytelen megbirkózni a megnövekedett pszichikai feszültség állapotaival. Csupán egy korlát van előttünk (természetesen a humanizmus és a konkrét ember teherbíróképességének figyelembevétele mellett): a lelki feszültség nem eredhet abból, hogy a katonák nem bíznak a harci technikában! Ugyanúgy, mint a félelem leküzdésénél, itt is feltétlenül szükséges a fegyverbe vetett bizalom. A feszültség bonyolult, ismeretlen, szuggesztíven és hosszan tartó „harci" helyzetek megoldásához kapcsolódjék.

Az effajta lelki feszültség okait két csoportba sorolhatjuk:

a) *A katona már átélt bizonyos mély megrázkódtatást, s a későbbiekben azok a helyzetek, amelyek valamilyen formában hasonlítanak a korábbi élményhez, erős feszültséget váltanak ki nála, megzavarják tevékenységét.*

Egy harckocsi a lőgyakorlat végrehajtása során felborult (senkinek semmi baja nem esett). A harckocsiparancsnok később elmondta: „A mi veztőnkben mindig meg lehetett bízni. Igaz, hogy felborultunk, de ő ura volt a harckocsinak. Ha viszont valaki másnak a kocsijában ülök, különösen éjjel, állandóan kerülget a félelem, hogy megint felborulunk, s egész idő alatt másra sem tudok gondolni. Nagyon keserves órák ezek, egyfolytában izzadok és örülök, amikor már vége van. Az ilyen gyakorlatokban nincs semmi élvezet."

Az egyik alakulatnál haditechnikai bemutatót szerveztek az újoncok számára olyan fegyverekkel, amelyeket két éven át kell majd kezelniük. Egy durva fegyelmezetlenség rendkívül súlyos balesethez vezetett. A szemlélő újoncok között borzasztó félelem lett úrrá a fegyvertől. Ez a félelem egy éven át tartott, amíg a katonák végre nyugodtabban viselkedtek az éleslövészeten. Egész évben magyarázták nekik, hogy a fegyverrel nem történhet semmi baj, de még a következő évben is adódott olyan helyzet, amelyben a katonák egész soránál lelki feszültség és bizonytalanság állapota jelentkezett. Végül mégiscsak sikerült félelmi feszültségüket leküzdeniük.

A feszültségnek ezt a formáját a fegyverbe, a saját képességekbe és az elvtársakba vetett bizalom erősítésével lehet legyőzni — a szaktudás, a megszokás és a szabályzatok következetes betartása útján.

b) *A katona hosszú időn át dolgozik a reá bízott harci technikai eszközökkel, s aztán új és szokatlan körülmények közé kerül, amelyek közepette még nem tudja, mire is képes a fegyvere s mire képes vele ő maga.*

„Nagyon tetszett a gyakorlat. Igazán öröm volt a hegyre feljutni. Több, mint 45 fokos emelkedőn kapaszkodtunk; a vezető értette a dolgát. Az emelkedő végén egy rézsútos lejtőn a harckocsi megdőlt, ebben a pillanatban az egyik lánctalp kaparni kezdett alattunk. Megijedtünk, hogy felfordulunk. Nagyon messzire gurultunk volna. Azt sem mondhatnám, hogy féltünk, inkább csak izgultunk. Nevettünk és viccelődtünk: „Kapaszkodj — kieshetsz!", stb. Persze, azért amikor az ember lenézett a mélybe, az valahogy furcsa volt. De a vezető hátrafarolt a kocsival, majd gázt adott és átjutottunk. Akkor ismertem meg, hogy mit tud az a jármű, s el voltam ragadtatva."

A katona első ízben vesz részt éjszakai harcgyakorlaton. A nappal már megszokott környezet éjszaka nyomasztó számára, noha tudja, hogy semmi veszély nem fenyegeti. Amikor a műszaki katona nappal a víz mellett dolgozik, csodálkozik, hogy mennyire védik őt a védőövvel. De amikor már belejött a munkába és éjszaka kell dolgoznia a vad folyó felett — mégis aránytalanul nagy feszültséget és szorongást érez.

A feszültség eme tipikus eseteire, az ezekkel való megküzdésre meg kell tanítani a katonákat. A helyzeteket azonban, amelyekben a feszültség keletkezett, állandóan változtassuk, mert ugyanúgy, mint a félelemnél, itt is csak egyszeri hatásról van szó — a feszültség előbb-utóbb eufóriába, felszabadult örömbe csap át (mint az előbbi példa harckocsizó katonájánál).

Látjuk, hogy ezek a helyzetek rövid időtartamukkal erősen hasonlítanak az ember egyszeri veszélyhelyzeteihez. Különböznek tőlük viszont a hosszabb lefolyásban és abban, hogy itt inkább az újszerűség a hatótényező, semmint valamilyen közvetlen veszély. De békés körülmények között gyakran nagyon nehéz határvonalat húzni közöttük; a katonák felfogása rendkívül szubjektív. (Az egyik erős félelmet élhet át a vélt veszély miatt, a másiknak mozgósítják erejét a várható fejlemények.)

c) *A felelősség okozta feszültséggel* főleg a parancsnokoknál találkozunk.

„Az ördög higgyen a fickónak. Ismeretlen terepen parancsot kap a szétbontakozásra — és ki tudja, vajon egyszerre nem bokrosodik-e meg, nem szakad-e el a többiektől, vagy nem sorol-e be rosszul, és nem hajt-e bele a szakadékba és nem töri-e össze magát? Ő maga ilyen katasztrófát még soha nem látott, nem is izgatja annyira, mint a parancsnokot, aki ugyan csak nézi az egészet, de közben a fiúkért is, meg az anyagért is felelős. A fickó így beszél: »Végighajtok én ott!« »Ha a másik végigmegy, végigmegyek én is.« Alábecsüli a helyzet nehézségeit, vagy nem értékeli megfelelően azt, hogy a másik például, aki mestervezető, nagyobb tapasztalattal rendelkezik, nagyobb a gyakorlata és tudna magán segíteni, ha történne valami. Féltem, hogy egyik-másik fiatal katona túlzottan kockáztatni fog, ám menjen, de ne kockáztasson semmit. De ő, azért, hogy ne lehessen látni, hogy fél, inkább vállalja a kockázatot. Csakhogy az ilyesmit senki nem ismeri be. Senki nem jelenti ki: »Én nem mertem ott végighajtani, vagy féltem lefelé hajtani.« Aztán maguk között így beszélnek: »Öregem, az aztán egy meredek ügy volt...«

A felelősség okozta feszültségből kifolyólag a parancsnoknál sokkal nagyobb mértékben jelentkezik a katonák féltése bizonyos feladatok elvégzésétől, mint maguknál a katonáknál a tevékenység végrehajtásától való félelem.

Láthatjuk, hogy még a helyesen irányított kiképzésből is hiányzik az, ami a harcra a legjellemzőbb: a mély és tartós lelki feszültség. A katona oly módon készül fel a harcra, hogy megismeri és begyakorolja a békekiképzésben teremthető mind bonyolultabb helyzetek újabb és újabb megoldását, azért, hogy ezek a háborúban ne okozzanak feszültséget, azaz harc közben ne növeljék a lelki feszültséget újabb tényezőkkel. *Azért fontos, hogy ezek a helyzetek fokozatosan megszokottá váljanak, mert így az általuk létrejött feszültséget meg lehet szüntetni. Ezzel egyidejűleg alakul a belső feszültség feloldásának általánosult képessége, és fejlődik a feladat helyes megoldásához szükséges akarati erő.*

A katonák ellenállóképességével kapcsolatos vizsgálatok eredményei

Már tudjuk, hogy a bevonulás utáni első időszak fő problémája az újonc alkalmazkodása a katonaélet sajátos körülményeihez. Ez a folyamat azonban az állandóan, tartósan ható tényezők vonatkozásában csupán a hozzájuk kapcsolódó szokások kialakulásával ér véget. A katona kénytelen továbbra is állandóan alkalmazkodni, mégpedig:

a harckiképzéssel összefüggő, egyre újabb ingerekhez és hatásokhoz (vagyis a békekiképzés adta lehetőségek között megszerzi a harcosra jellemző tulajdonságokat);

olyan tartósabb jellegű ingerek hatásához, amelyekkel a bevonulásakor ugyan „egyensúlyba kerül", de amelyek éppen a pszichikumra való maradandó nyomás miatt minőségileg megváltoztatják hatásukat.

Ezzel kapcsolatosan *a tényleges katonai szolgálat idején* a katona személyiségében két alapvető, egymással szorosan összefüggő fejlődési vonalat figyelhetünk meg:

1. Egyes vonások alakulásának és fejlődésének fokozatos folyamatát.

2. Ugrásszerű fejlődést — hirtelen fordulatokat a lelki élményekben és beállítottságban, amelyek ugyan a korábbi fejlődésen alapulnak, de mégis váratlanul, egyszerre jelentkeznek.

Ez a két egymást kölcsönösen átható fejlődési vonal az egyén fejlődésének két fő törvényszerűségét tükrözi a sajátos katonai körülmények között.

Az egyik fejlődési vonal a tanulás folyamatának törvényszerűségeivel összefüggő — a szó legteljesebb értelmében — egyéni tapasztalatszerzés. Az ember, amikor váratlanul új életkörülmények közé kerül és kénytelen egészen új, számára ismeretlen tevékenységet folytatni, lépésről lépésre tájékozódik az új feltételekben, felfogja azok értelmét, és mind közelebb jut a végzett tevékenység értelméhez. Erőfeszítése egyre racionálisabb, mindinkább megfelel a tevékenység céljának. Véleményét a külső jelenségek meglátása helyett egyre inkább a dolgok

lényegének megértése alakítja, s munkája közben fokról fokra alakulnak ki speciális képességei. A tanulás általános görbéje megmutatja a harcos egyes tulajdonságainak fokozatos fejlődését és növekedő teljesítőképességét.

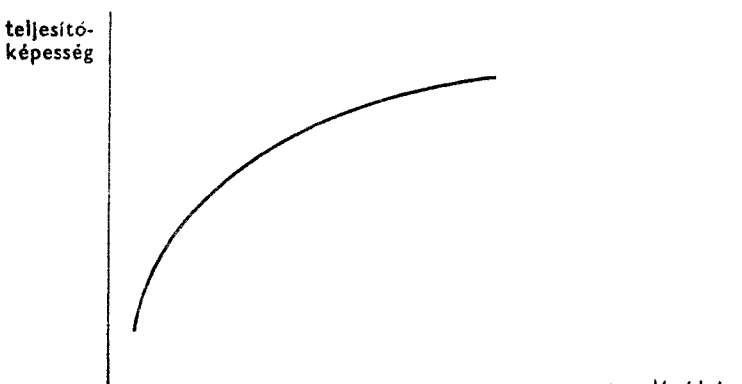

A tanulási görbe általános alakulása

Az ember gyakran észrevétlenül megváltozik, mégpedig az életkörülmények és a követelményrendszerek céltudatos hatására. A nevelő hatású spontán változás tehát a katonaélet helyzeteinek nyomán fellépő részváltozások láncolatának következménye (ez az a bizonyos „ugrás").

A fejlődés másik vonala azt a törvényszerűséget juttatja kifejezésre, hogy az ember élet- és munkakörülményeitől függően fejlődik. Nem véletlen ugyanis, hogy a katona beállítottságában és cselekvésében tapasztalható ugrások kölcsönhatásban vannak a kiképzés főbb szakaszaival. Ma, a legkorszerűbben felszerelt alakulatoknál ebben a vonatkozásban — nevezetesen, hogy milyen kiképzési feladatokat és követelményeket állítanak a katonák elé — három kiemelkedő szakaszt figyelhetünk meg.

1. A harcos alapkiképzése. Ez kiképzési szempontból megközelítőleg egybeesik azzal az időszakkal, amit „újonc"

időnek, lélektani szempontból pedig a katonaélethez való alkalmazkodás időszakának nevezünk.

2. A szakemberek kiképzése többnyire a tisztes és tiszthelyettes iskolákon történik, tehát nem az alegységben folytatott rendszeres tevékenység keretében, hanem a tervezett funkció szerint. Az újoncot csak a kevésbé igényes feladatokra (pl. töltőkezelő a harckocsiban) képezik ki pillanatnyi beosztása keretében, közvetlenül a harci alakulatnál. Ennek a kiképzésnek ideje nagyjából megfelel a tényleges katonai szolgálat első évének. A katona ezalatt megtanulja mindazt, amire majd a jövendő beosztásában az alakulatnál szüksége lesz.

3. A harckiképzés — különböző szintű harci közösségek összehangolt tevékenységét szolgáló kiképzés — a harcászati gyakorlatok keretében, a valóságot megközelítő helyzetekben. Tulajdonképpen ekkor fejlődik igazi harcossá az alakulat valamennyi katonája, mint ahogyan ekkor fejlődik ki a jól szervezett, ellenállóképes és harcképes közösség is. Ebben az időszakban a mindennapos kiképzés sokoldalú helyzeteiben formálódik a fiatal katona harcossá.

A fentiekből következik, hogy a katonai szolgálat során és azzal összefüggésben a katona több ugrásszerű fejlődési fokon megy át. A polgári életből a katonaéletbe való átmenet problémáit már ismertettük. A szakbeosztású katonák kiképzése általában folyamatosan kapcsolódik az előző időszakhoz, ezért csak némelyik sajátosság esetében és csak azoknál az embereknél jelent fejlődésbeli ugrást, akik azelőtt nem szoktak hozzá a tanuláshoz, akik számára a technika merőben új dolog stb. De jelentős „ugrásnak" számít a szakbeosztásúaknál a képzésből a harckiképzésre, az egybehangolt közösségi tevékenységre való áttérés (tehát az első és a második év közötti időszak), s majd végső soron a visszatérés a polgári életbe.

Az egyik harckocsi alakulatnál mintegy 500 katona körében folytatott kutatás eredményei alapján bizonyos képet alkothatunk róla, miképp megy végbe ez a fokozatos és ugrásszerű fejlődés folyamata, hogyan nyilvánul meg a katona lelkivilágában, s egyúttal felhívhatjuk a figyelmet a legégetőbb problémákra. A katonák beállítottságá-

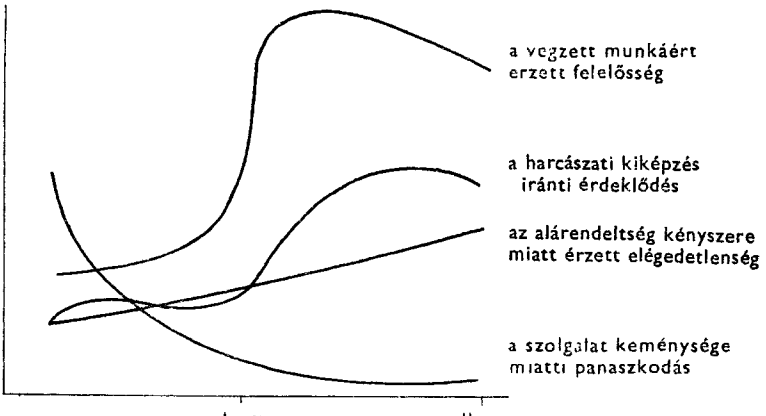

A katonák állásfoglalásának változása a katonai szolgálat követelményeivel kapcsolatban

nak fejlődési görbéi a katonaélet során a következőképpen alakulnak:

Ezek a jelleggörbék viszonylag kevés adaton alapulnak, úgy, hogy nem tekinthetjük általános érvényűnek. Továbbá, mivel csak egy bizonyos fegyvernemmel végeztük a kutatást, a kép nem is tükrözheti pontosan valamennyi tényleges katona helyzetét. Emellett az eredményt nem kis mértékben befolyásolta az adott alakulatnál fennálló kiképzési helyzet (a helyőrség elhelyezése, a tisztikar képzettségi színvonala stb.) és a nemzetközi helyzet alakulása, amely mindig erősen észrevehető a katonák gondolkodásmódján s a katonai szolgálatról alkotott véleményükön. De a tendencia, amelyet a grafikon segítségével kimutattunk, rendkívül jelentős. Tükröződik benne a katona belső fejlődésének és a katona elé állított külső követelményeknek a dinamikája (a cselekvés motivációjával szembeni igény, a szükségletek okozta feszültség, a maximális testi és lelki erőfeszítés kényszere, a katonaélet mindennapos követelményeinek megszokása stb.).

Az itt feltüntetett kerekített görbék az adott időben valamennyi megvizsgált alakulat átlagos értékét mutatják, vagyis a részgörbék szórásából számított általános tendenciát. A görbék kétféle jellege az első pillantásra világos. Közülük kettő (az alárendeltség kényszere miatti elégedetlenség és a katonaélet keménysége miatti panasz görbéje) következetes jellegű, de ellentmondó irányú; a másik két görbénél szembetűnő ugrást látunk körülbelül az első évről a második évre való átmenet táján, és határozott az irányváltozás a leszerelés közeledtére. A görbék alakulásából azonban nem derül ki, hogy mindegyikük, a személyiség fejlődésének rendkívül sokféle motivációját is rejti magában, például a felelősségérzetnél: a közösségi érzést, a gépkocsinak szocialista megőrzésre való átvételét, a képességek kimutatására szolgáló igyekezetet stb., és nem világos az sem, hogy belső világukban, éppen a motivácio birodalmában milyen minőségi változás állott be. Ezért elsősorban a megvizsgált alakulat katonáinak fejlődését vegyük szemügyre, majd a továbbiakban az azt zavaró momentumokat.

A katona lelki fejlődésének tendenciája a tényleges szolgálat első évében

A katonaélet, az új környezet és az újszerű tevékenység tipikus hatása jelöli ki az újonc alkalmazkodásának problémakörét. Előtérbe kerülnek a katonaéletnek azok az oldalai, amelyek magas követelményeket állítanak a fiatalember elé — próbára teszik világnézetét és politikai meggyőződését, katonai közösségben betöltött szerepének megértését, edzettségét, beilleszkedési képességét az új életkörülmények közé. Újból hangsúlyozzuk, hogy az alkalmazkodás problémája nem csupán az ifjú előzetesen kialakított arculatától függ, hanem az alakulatnál tapasztalt konkrét életkörülményektől is, valamint a parancsnokok (kiképzők) szubjektív tevékenységétől.

Amint az újonc tájékozódott a katonai környezetben, amint nagyjából beilleszkedett — a katonai szolgálat kö-

vetelményei, feladatai teljesítésekor kolcsönhatásba kerül új környezetével, még a szabad idejében is. A katonaélet, a katonai tevékenység rendszeresen hat a katona pszichikumára. Az ifjú belső világában, beállítódásában olyan folyamatos változást okoz, amelyet sokszor észre sem veszünk, de amelyek végeredményben az *újoncot valóságos katonává formálják, az ifjút férfivá érlelik.*

Miben találjuk e fokozatos változás okát és mozgatóerejét?

a) A katona módszeresen megismerkedik a harci technikai eszközökkel, megtanulja kezelésüket, és megszerzi a katonaélet és tevékenység végzéséhez szükséges szokások rendszerét.

b) A katona társadalmilag fontos tevékenységet végez, amelynek során állandóan kénytelen személyes érdekeit alárendelni a közösségi érdekeknek, meghatározott társadalmi küldetést tölt be, a nap túlnyomó részét a közösség javára hasznosítja, s közben teljesen háttérbe szorulnak a tevékenységének olyan egyéni motívumai — mint pl. az anyagi érdekeltség.

c) A katona rendszeres politikai oktatásban részesül, s így céltudatosan ismerkedik meg a tudományos világnézettel, a marxi—lenini ideológiával, illetve a párt katonapolitikájával. Ez hozzájárul (és gyakran ebben a formában először) politikai nézeteinek és osztálytudatának céltudatos formálásához.

d) A katona életét és tevékenységét a parancsnok befolyásolja, aki emberi tisztelettel bánik vele, de nem babusgatja, mint a szülők, hanem szigorú követelményeket szab számára, amelyeknek kezdeményezően, pontosan és időben kell eleget tennie.

e) A katona élete és tevékenysége a közösség többi tagjaival kölcsönhatásban zajlik le. Ennek a közösségi életnek a sajátossága, hogy a közösség tagjai nem élhetnek a saját egyéni szükségleteik szerint (a saját hasznukra, sikerükre, keresetükre), hanem mindenkinek a teljesítménye, nemegyszer biztonsága és puszta léte is, a többi társ teljesítményétől függ; tehát itt a felelősségteljes függőségi viszony és az egymásra való hatás nyilvánul meg.

Következésképpen az elsőéves katona fejlődésében a következő tendenciák figyelhetők meg:

1. *Fejlődnek a tevékenység új motívumai és átalakul a katonai szolgálat keménységéről alkotott véleménye,* méghpedig:

a bonyolult, sokszor a legkorszerűbb, a fiatal számára rendkívül vonzó technikai eszközökkel való munka alapján;

a hasonló érdeklődési körű, egyforma kedvtelésű emberek elvtársi környezetében, a munka és szabad idő során a baráti együttműködésben zajló élet nyomán;

a kötelező kiképzési feladatok teljesítése alapján (megvalósul a felelősségteli munka utáni vágy, amelyben a fiatalember megmutatja, hogy mire képes);

végül annak következtében, hogy megérti a katonai szolgálat társadalmi jelentőségét, s a hadseregbeli rendszeres politikai nevelés hatására megerősödik világnézete.

2. *Az újonc viszonya az egyes katonai tevékenység és életformák relációjában differenciálódik.* Az alakulat katonai életéhez és feladataihoz fűződő elsődleges, még csak általános jellegű viszonyulásból vagy az egyes tevékenységfajták spontán kedveléséből fokozatosan határozott irányú érdeklődés alakul ki a katonai tevékenység egyes kérdései iránt — gyakran célszerűségük vagy célszerűtlenségük, érdekességük vagy érdektelenségük, fontosságuk vagy feleslegességük szubjektív megítélése alapján.

„A legszebb élményem — a lövészet és a harckocsivezetés. Nagyon szeretek lőni. Már többször lőttem — háromszor kitűnőre — s ez pompás. Az átcsoportosítás idején azonban nincs sok jóban része a lövésznek. A vezetés is príma dolog. Először ezt mondtam magamban: »Micsoda masszív tömeg ez a harckocsi! Hogy lehet ezt kormányozni?« Aztán beültem és rájöttem, hogy milyen gyönyörűség ez. Sokkal rosszabb viszont a gyalogsági harcászati kiképzés, azt igazán egy napon sem említhetem a harckocsival..."

„Katonaságnál váltakozik a kellemes a kellemetlennel. A gyakorlatozás nem rossz. A legrosszabb az egyhangú élet, a nap-nap utáni egyformaság. A gyakorlatokon mint töltőkezelő hányszor, de hányszor egész éjszaka nem aludtam. De mégis szórakoztató volt, százszor jobb, mint a mindennapos élet a laktanyában."

3. *Az egyén alkalmazkodik a vele állandó kapcsolatban álló emberek közös véleményéhez,* és ez befolyásolja cselekvése és tevékenysége módját. Ez fokozatosan megy végbe, de a szolgálati beosztásából adódóan, továbbá a közös nézetek és cselekvés, a jellembeli és egyéb tulajdonságok, a közös élmények és tevékenység nyomán aránylag gyorsan kölcsönös kapcsolat alakul ki az újonc és társai között.

„Az esték a hadseregben feledhetetlenek. Az ember a munka után elmereng, elbeszélget az életről, otthonról, a lányokról, a közös emlékekről. A gyakorlaton pedig, amikor például géppisztollyal az egész társaság kitűnőre lőtt, közös büszkeséget éreztünk."

„Leálltunk valamilyen hiba miatt — majd éjszaka kellett az alegységet utolérnünk. Egy folyócskán keltünk át, de a jég nem volt összefüggő. A vezető nyitva hagyta a nyílást, s a víz egyszerre csak ömlött be a harckocsiba. Megfeneklettünk a folyó közepén, a harckocsi megtelt vízzel. Gyorsan kimentettük az iratokat, s majd két órát ültünk a harckocsi tetején húsz fokos hidegben, amíg végre értünk jöttek... A víz alá kellett merülnünk, hogy kiemeljük a sebességváltót. Az ujjunk majd odafagyott. Rettenetesen fájt... De valahogy közelebb kerültünk egymáshoz, ha erről nem is beszéltünk soha. Azóta igazán megértjük egymást."

4. *Kialakul és állandósul a katonának a parancsnokhoz való viszonya;* nemcsak az alakulatnál betöltött helye és az alapos megismerés alapján, hanem az emberi, parancsnoki értéke nyomán, a mindennapos közös munka során, a közösség véleménye, s a parancsnok tevékenységének szubjektív értékelése alapján. (Egyszóval kialakul a parancsnok tekintélye.)

5. *Gyarapodnak a tapasztalatok és megerősödik a követelmények elviselésének képessége.* Mind kevesebb lesz a panaszkodás, a katonák hozzászoknak a katonai élet nehézségeihez, és a katonák a tényleges szolgálat egy éve után az „egyes harcos alapkiképzésének" időszakát a legidőtrablóbbnak nevezik, valahogy így:

„Ez az év jól eltelt, az igaz. A hadsereg jobb, mint amilyennek képzeltük. Mindenki azt mondta: majd meglátjuk, milyen lesz! — és egész jól belejöttünk. No, de még egyszer azért nem szeretném ezt az első évet végigcsinálni..."

A katonai szolgálat első éve mély nyomot hagy a katonában. *Gyakran a jellemvonásai is megváltoznak.* Végül azt az ifjút, akit „civilben" rossz munkaerőnek, lógósnak ismertek, egyévi szolgálat után a parancsnoka úgy tartja számon, mint fegyelmezett, jó katonát. Példa rá két parancsnoki vélemény.

„N. őrvezetőt civilben rossz munkásnak tartották, akit nem érdekelnek a közügyek. Most az ifjúsági szövetség funkcionáriusa, kitűnően tanul, jelenleg a gyengébb katonákat készíti elő a műszaki vizsgára. A parancsot lelkiismeretesen végrehajtja, még a szabadidejében is..."

„O. sorkatonát a polgári életben munkakerülőnek és iszákosnak jellemezték. A hadseregben fegyelmezett, kitűnő katona. Rendben teljesíti feladatát. Kissé talán darabos, de következetes nézetei vannak."

És a katonák maguk is tudnak e változásról:

„A katonaság előtt más véleményem volt az életről; munka után „fájront", megyek szórakozni. A katonaság eléggé kinyitotta a szemem. Azelőtt valóban nem sokat tudtam a nemzetközi helyzetről. Nem tudtam, hogy hol mi történik. Itt kezdtem a politika iránt érdeklődni. Azt hiszem, hogy ez a két év használ az embernek."

A katona felkészült rá, hogy a harci közösségben hozzálásson a saját feladatai teljesítéséhez. Elméletileg már ismeri beosztását és teendőit, nagyjából megjött a bizalma fegyvere iránt, és csak az újszerű feladatok hozzák zavarba, amelyekben még nincs meg a teljes biztonsága.

„A harckocsiban tökéletesen megbízom. Tudom, hogy semmi bajom nem eshet vele, tudom, mi mindenre képes. De a vezetésben mégiscsak kezdő vagyok, s határozottan félek a hullámos tereptől, nehogy jöjjön valami jókora domb, mert ilyennel még nem találkoztam. Másutt már semmi vész..."

A katonaélet tarkasága és a nehézségekhez való hozzászokás teszi, hogy a katonáknak nagyjából jól telik el az első esztendő. Az épkézláb fiatal jól beilleszkedik a katonaéletbe — meg tudja állni helyét. A katonaélet „keménységének" problémája a háttérbe szorul.

„Most bármennyire úgy vélem, hogy nagyon sok a feladat, nagyon érdekesnek tartom, és elégedett vagyok a katonasággal. Hogy miért? A katonaéletet már megszoktam, sok érdekeset találok benne, amivel civilben a munkahelyemen soha nem ismerkedtem volna meg."

Az „öregkatonák" gondolkodásmódja a második év elején és a rájuk való hatás általános tendenciái

Átmenet a második évbe — fordulat a katona életében. Többségük valamilyen iskoláról érkezik vissza, hogy az újoncokkal együtt harcképes közösségbe forrjon. Például a harckocsi-alakulathoz megjönnek a harckocsiparancsnokok, a fegyvernemi tiszthelyettesi iskoláról a harckocsivezetők, lövésznek pedig ott maradnak az egykori töltőkezelők. A tisztek mellett egyedül ők az alakulat „öreg katonái", s az új töltőkezelők az újoncok közül kerülnek ki. Az alakulat beosztottai tehát tudják már, kinek mi a szakmája, hiszen — a töltőkezelők kivételével — az első évben együtt éltek, de nem ismerik egymást a beosztások szerint, pedig minél gyorsabban harci közösséggé kell válniuk. Ez a második év kezdetének fő feladata, s ennek kell tükröződnie a katonák lelkivilágában is.

A fejlődés, amely az első évben kezdődött, tovább érvényesíti hatását. Az első évi katonai szolgálat idején szembeötlő volt az időkihasználás problémája, az aktív pihenés és a megfelelő kulturális élet lehetőségének a kérdése, továbbá, hogy a katonáknak szükségük van más emberek társaságára is, nemcsak a közösség velük hasonló tagjainak mindig egyforma körére (főleg szükség van a fiúk és a lányok közötti helyes kapcsolatok kialakítására stb.). Mindvégig láthattuk, hogy egy percre sem hanyagolhatjuk el a katonában végbement változások érzelmi hatását. A hatások lehetnek pozitívak: a fiatalember megszokja az otthon távollétét, új, erős baráti kapcsolatokra talál stb., vagy negatívak: rossz hírek otthonról, érzelmi problémák stb.

A folyamatos változások mellett azonban nemegyszer „törést" is megfigyelhetünk a másodéves katonáknál.

Egyes parancsnokok ezt a törést negatív jelenségnek tartják, mert nem látják az okait és az összefüggéseket. Kutatásaink során az öregkatonáknál a második év elején több minőségileg új tényezővel találkoztunk, amely a katonaélethez való viszonyukban nyilvánul meg.

a) Nem szabad lebecsülnünk azt a pszichológiai pillanatot, hogy — amint a katonák mondják — „most már más az élet", s hogy megkezdődik „a napok számlálása". Ezért nem ritka az alábbi válasz:

„Az első év jól eltelt, de ez már hosszabb lesz. Miért? Az első évben mindig volt valami foglalkozás, néha estig is eltartott, és ami a fő — most már minden a leszerelésre mutat."

Érthető is ez, hiszen a katonaság az ember életének csak egy epizódja, amikor kiszakad a „normális" munkabeosztásából, a „normális" életkörülményekből. Másfelől persze egészen abszurd az a véglet, amikor túlbecsülik a féléidőben levő naptári fordulót, és egyes parancsnokok nem látják, hogy másféle, legalább ilyen fontos hatásai is vannak ennek a dátumnak.

b) A felelős parancsnoki és szakbeosztások átvétele (raj-, löveg- stb. parancsnokság), valamint a harci technikai eszközök gondozásba vétele és rendbentartása. Itt már megnyilvánul a felelősségtudat, a katonák saját erejébe és képességébe vetett bizalma; ezek pedig megkövetelik, hogy helyes irányban éljenek velük.

„A legkedvesebb emlékem a katonaidőmből a hadosztálygyakorlat. Akkor szombaton még tulajdonképpen mint újonc jöttem a tiszthelyettesi iskoláról a századhoz, de hétfőn már átvettem a harckocsit, egy hét múlva pedig gyakorlatra vezettem. Én szállítottam a zászlóaljparancsnokot. Örültem neki, hiszen nekem már van saját harckocsim, a többi fiú pedig mégcsak töltőkezelő. Rajtam kívül a századból még csak két fiúnak van saját kocsija. Jólesik az ilyen bizalom."

„Jobb itt, mint az iskolában. Ott olyasmivel is kell foglalkozni, mint a sepregetés, és más hasonlóval. Itt azonban már megvan a kocsim, mindig akad rajta mit javítanom. Felelősséggel jár az igaz, de sok benne az öröm is. Hiszen amit az ember azon a kocsin megcsinál, magának csinálja."

„Most, hogy kocsit kaptam, ez egyfelől jó dolog, de másfelől nagy gondot jelent. A tiszthelyettesi iskolán ugyan nagyobb volt

a szigor, de nem voltak különösebb gondjaim, legfeljebb a géppisztolyra kellett vigyázni. Itt nem kell annyit tanulni, de nagy a felelősség a kocsiért. Az a legnagyobb gondom, hogyan tartsam rendben a harckocsit, hogy rá ne fizessek."

„Most, mint lövésznek, nagyobb a felelősségem, mint amikor töltőkezelő voltam. Ezután tőlem is függ az egység lőeredménye" — stb.

Ezek — az adott évfolyam tagjainak több mint 90 százalékától kapott válaszok különféle árnyalatai. Szemmel látható bennük a minőségi ugrás a katonák felelősségérzetében.

c) A katonai közösség kicserélődésének egész problematikája (a másodéves katonák leszerelésének és az újoncbevonulás előkészítésének légköre):

„Amikor az öregkatonák elmennek, az valahogy olyan különös érzés. Az ember így szól magában: na, még egy év. No, de túléltem ezt, mindenféle melankólia nélkül. (Mégcsak alig négy hete ismerkedtem meg velük.) Mindenesetre jó, hogy a körletben rendes kollektíva jött össze."

Az egykori töltőkezelő (most lövész):

„Mi, a harckocsi legénysége, jó kis közösség voltunk. A parancsnok is és a vezető is igazán belevaló ember volt, sokáig fogok emlékezni rájuk. Jó emlékekkel váltam el tőlük. Olyan furcsa és szokatlan, hogy mindannyian elmentek..."

Ezeken a lelki hatásokon a katonák viszonylag gyorsan túlteszik magukat, és a kiképzés meg a szórakozás közben nagyon gyorsan összekovácsolódik a harci közösség. De az emberek kicserélődéséhez még kapcsolódik néhány pszichológiai probléma:

A parancsnoknak gyakran minden figyelmét a leszerelés és a bevonulás előkészítése köti le. Éppen azokkal nem tud eleget törődni, akik majd az alegység magvát képezik a jövőben (vagyis a volt elsőévesekkel) — esetleg csak pusztán a szolgálat, a kor stb. szempontjából foglalkozik velük. A kiképzés, a fegyelem dolgában ezek a katonák mintegy „uborkaszezonban" élnek, s ez a legjobb talaj az „öregkatona-szokások" kifejlődéséhez.

Az újoncok bevonulása az öregkatonáknál nemegyszer fölényeskedéshez, sőt határozott zsarnoksághoz vezet,

mindaddig, amíg nem sikerül az alegységnél egészséges közösségi szellemet teremteni.

Az új másodévesek az alegység „hagyományainak" őreivé lesznek éppen úgy, ahogy a korábbi másodévesek voltak — s ezzel tovább folytatódik a parancsnok „hagyományos" viszonya az újoncokhoz és az öregkatonákhoz.

Mindezek az öregkatonák pszichikumában új vonásokat jelentenek; hasznos vagy káros kihatásuk az alegység légkörétől és a nevelők tevékenységétől függ. Az öregkatonák általánosságban kellemesnek tartják ezt a változást. „Nagy dolog, amikor az ember kikerül a tiszthelyettesi iskolából az alakulathoz, de gyorsan beleszokik az új környezetbe." A másodéves katona tökéletesen helyt tud állni, pszichikailag és fizikailag fel van készülve a szolgálat minőségi teljesítésére. Ezen nyugszik az alakulat harckészültsége, a feladatok iránti felelősség. Az öregkatona maga is tisztában van vele, e szerint viselkedik, gondolkodik, így bánik a többiekkel. Mögötte van egy egész évi katonai szolgálat, végigjárta a kemény kiképzés alapfokozatait. Képességei, saját erejébe, valamint a technikába vetett bizalma alapján örömmel vesz részt a gyakorlatokon, és szinte belefeledkezik a munkába.

Ezzel ismét felvetődik a kérdés: vajon arányosak-e a vele szemben támasztott követelmények? — pontosabban fogalmazva: elég magasak-e a követelmények? Sok jel arra mutat, hogy a parancsnokok jó része ezt nem érti meg. Akkor, amikor „lényegében azt ismétlik, ami az első évben volt", tápot adnak annak a helytelen felfogásnak, hogy a katonai szolgálat hátralevő része felesleges — különösen, amikor a nemzetközi helyzet „normális".

Amint közeledik a leszerelés, a katona egyre többet gondol a civiléletre (emlékezz a grafikonra!). Előtérbe kerül tehát az a feladat, hogy milyen motívumok segítségével biztosítsuk az utolsó pillanatig a teljes harckészültséget (különösen az utolsó nagygyakorlatok után). Jelentős szerepe van ilyenkor a tiszthelyettesi iskolákról újonnan érkezettek begyakoroltatásának — de még a harckocsik másodéves katonáival közösen.

A leszerelt katonák véleménye a hadseregben töltött idejükről

„Hányszor káromkodtunk, de azért amikor az ember visszagondol, nem volt elveszett ez a két év. Sokat tanultam itt, ami az élethez kell." Így beszél a katonák többsége a leszerelés előtti utolsó napokban. „Jön a nagygyakorlat — olyan ez, mint az utolsó alkalom a búcsúzásra a harceszközöktől, a gépektől, amikor még egyszer »ki lehet szedni« belőlük és önmagukból mindent, még egyszer meg lehet próbálni, hogy mit tudnak. Amikor aztán visszagondolunk a nagygyakorlatra, hogy miképpen kellett helytállnunk önmagunk előtt és a többiek előtt, amikor éreztük, hogy mekkora a közösség ereje — ez szép volt..." — így emlékeznek a férfiak a legszebb katonaélményeikre. És szinte csodálatos, hogy a katonaélet legnagyobb ajándékának éppen azokat az eredményeket tartják, amelyek meg is felelnek a katonai szolgálat céljának. Így például:

1. Sokra értékelik, hogy a katonai szolgálat befolyásolta *életfelfogásukat*, hogy felébredt bennük az érdeklődés a politikai problémák iránt, megértették a belpolitikai és nemzetközi kérdéseket, megismerték helyüket a társadalomban. Különösen a nagy nemzetközi feszültségek idején látható az öregkatonák aktivitása, amely jóval nagyobb, mint az újoncoké! Észrevehető ez onnan is, hogy kritikusabban fogadják az ellenséges ideológiát, s nagyobb felelősséget éreznek életük és kötelességük iránt.

De nem kevésbé tanúskodik erről ez a válasz is: „Látom, hogy a leszerelésem után kénytelen leszek másképpen kezdeni a civiléletet, mint ahogyan a katonaság előtt tettem. Gondtalan és könnyelmű voltam..."

2. A katonák sokra becsülik, hogy megtanulták a *korszerű technikai eszközök* kezelését és többféle szaktudást szereztek, aminek hasznát vehetik a polgári életben is.

„Gépész vagyok, de a civilben számomra mindaz, amit itt tanultam, nagyon hasznos lesz."

„Sok olyan dolgot tanultam, amit korábban nem ismertem, és állandóan fontolgatom, hogy visszatérjek-e az eredeti szakmámhoz. Szívesebben maradnék most az angyalbőrben."

3. *A közösségi élet kitörölhetetlen nyomot hagy a leszerelt katona tudatában.*

„Csodálatos, hogy miképpen lehet az emberek ilyen hatalmas közösségét irányítani. Tetszett nekem, hogy a hadseregben igazi elvtársiasság van a katonák között. Ha az ember megreked valahol, mindenki egy emberként segít neki."

„Hát az csak világos, hogy örülök a leszerelésnek. A kötelességet teljesítettem — de az otthon az otthon. Az első időben hiányozni fog valami. Itt voltak bajtársaim, odakünn tulajdonképpen új életet kezdek. Kiverekedtük a legjobb szakasz serlegét és kapcsolatban akarunk maradni a századdal. Örülnénk, ha egy év múlva azt hallanánk, hogy a szakasz megtartotta a serleget."

4. A leszerelő katona látja, mennyit *fejlődött akaratereje,* fegyelmezettsége, az akadályokat legyőző képessége, szívóssága, kitartása és ellenállóképessége, állhatatossága, s tudja, hogy ez avatja az ifjút — a katonaidő leteltével — férfivá.

„Sok mindenen estünk át, olyasmiken, amikor az embernek ugyancsak mindent bele kell adnia, volt részünk félelemben és miegymásban. De ha belekóstolt, hozzászokik ehhez a katona. A végén már fel sem vettük, s most, hogy visszagondolunk, úgy vélem, egészséges dolog a katonaság, kell az az élethez."

„Aki bevonul, még gyerekesen gondolkozik és amolyan kis tökfilkó. A katonaság kicsiszolja, megerősíti, embert farag belőle. A két év elszalad, s szerintem mindenkinek jót tesz."

A katonák maguk is megértették, hogy milyen mély nyomot hagyott bennük a katonaélet. Mint valami szívből jövő hitvallás, így hangzik egyikük szava a férfivá válás folyamatáról:

„Sok mindent megismertem katonaidőm alatt. Találkoztam olyannal, ami jó volt, s ami rossz. A jó volt többségben. Nem voltak ezek elveszett évek. Sokat viszek magammal az életbe. A feszült napokban és órákban, amikor várható volt, hogy Nyugatról kiprovokálnak valamit, láttuk, mennyire fontosak vagyunk.

Természetesen orulok a hazamenetelnek. Nem azért, mert nem tetszik a hadsereg, csakhát mindenütt jó, de legjobb otthon. Ha azonban újra kell, megyunk, ez természetes"

A békeidőben folyó harckiképzés lehetőségeinek pszichológiai elemzése

Hasonlítsuk össze a korszerű harc pszichológiai hatásának elemzését a harckiképzés hatásának elemzésével. Elgondolkozhatunk a hasonló mozzanatokon és alapvető különbségeken. Hasonlítsuk össze, milyen irányban befolyásolja a katonai szolgálat az ifjú személyiségét és milyen harcosokat kíván a korszerű háború? S tegyuk fel a kérdést: fel lehet-e készíteni a békekiképzés keretében a katonát a harcra? Gondos mérlegeléssel így válaszolhatunk:

1. Sok szempontból: a szaktudás, a jártasságok, a szokások, a fegyelmezettség, a harceszközökbe, önmagába és a közösség erejébe vetett hit vonatkozásában — egyértelműen igennel válaszolhatunk.

2. Néhány lelki tulajdonság esetében, különösen ami a bonyolult és veszélyes helyzetek megoldásának képességét illeti, válaszunk szintén pozitív, de csak akkor, ha a parancsnok kiváló nevelő és jó szervező is.

3. A tartós stress-terheléssel szembeni ellenállóképességgel, az aránytalanul nehéz, szinte elviselhetetlen körülmények közötti átgondolt cselekvésre neveléssel kapcsolatban azt kell mondanunk: ezeket a vonásokat nem lehet közvetlenül formálni, legfeljebb csak bizonyos előfeltételeiket.

Végeredményben tehát állíthatjuk (ha többé-kevésbé feltételesen is), hogy békeidőben igenis *fel lehet készíteni* az embereket a harcra. Nem túl optimista ez a válasz?

Vizsgáljuk meg újra az alapvető pszichológiai törvényszerűségeket. Kiindultunk abból, hogy a pszichikum a tevékenység folyamán formálódik. Tudjuk, hogy a tevékenység közben kölcsönhatás áll fenn a szervezet és körülményei között. A külső ingerek hatására gazdagodik a belső világ, bővülnek az ember tapasztalatai, tehát fejlő-

dik személyisége. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a kiképzés idején végzett tevékenység — minden erőfeszítés ellenére is — más, mint a harctevékenység, tehát a pszichikumra is másképpen hat. Innen juthatunk el a megoldáshoz, vagyis ha a katonát a harcra akarjuk felkészíteni, akkor a katonai szolgálatnak, a katonaéletnek, a kiképzésnek a lehető legjobban meg kell közelítenie a valóságos harctevékenységet. Ez azt jelenti, hogy a harctevékenység döntő ismérveinek (amire a katona készül) benne kell lennie az előkészítésben, amikor „a katonát megtanítjuk arra, amire a harcban szüksége van".

Ugyanazokat a tulajdonságokat, jellemvonásokat és képességeket azonban nagyon sokféle tevékenység keretében meg lehet szerezni. A feltétel csupán az, hogy az adott tevékenységforma megkövetelje, ezzel ösztönözze, fejlessze e tulajdonságokat. A bátorság például a testedzéssel is fejleszthető (bordásfal gyakorlatokkal, ökölvívással. sieléssel, sziklamászással stb.), de még bizonyos polgári foglalkozások keretében is (a tetőfedőknél, a berepülő pilótáknál, a bányászoknál stb.); a kiképzés közben pedig szinte végtelenul sok alkalom nyílik rá (a határőrizetben, a haladó gépkocsiról való leugrás gyakorlásában stb.). A lelki élet dinamikájának és rugalmasságának sajátossága, hogy az ember fegyelmezettsége, kezdeményező készsége, határozottsága, állhatatossága, elvtársiassága stb. tulajdonsága és jellemvonása — bár egy bizonyos tevékenység közben alakul ki — általánosul az új, mindaddig ismeretlen helyzetekre, körülményekre is. *Megfontolt rendszeres nevelő hatással, megfelelő körülmények megteremtésével, amelyek a katona pszichikai életével szemben követelményeket támasztanak, olyan tulajdonságokat alakíthatunk ki, amelyek a korszerű harc körülményei között végbemenő harctevékenységben döntőek — olyan helyzetekben is, amelyeket a békekiképzés folyamán nem tudunk kialakítani.* (Azért nem, mert a harctevékenység legfontosabb oldalai nem jelentkeznek ilyen minőségben: állandó feszültségben és az életveszélyben.)

Gondoljunk a félelem elleni harcra. A félelem — a korszerű harc katonaélményeiben jelentkező jellegzetes kísérő-

tünet. Megjelöltük a módját, hogy a katona a korszerű harcban miképp kerekedhet felül félelmén. De már a békekiképzés során is lehetőség nyílik rá, hogy az összes eszközt kipróbáljuk, s megtanítsuk őt a nehéz körülményekben való helytállásra. Már most beolthatjuk a katonába azokat a tulajdonságokat, amelyek segítségével majdan legyőzheti félelmét:

megerősíthetjük őt eszmeileg, mély osztály és politikai meggyőzéssel;

megtaníthatjuk a fegyverek ismeretére és tökéletes kezelésére, az ellenséges fegyverekkel szembeni védekezésre (vagyis önbizalmat adhatunk neki, magabiztossá tehetjük);

bizalmat olthatunk belé parancsnoka iránt (bízik abban, hogy parancsnoka a veszélyes helyzeteket meg tudja oldani);

bajtársiasságra, kölcsönös bizalomra, egymás segítésére nevelhetjük;

fegyelmezhetjük, tudatára ébreszthetjük, bele nevelhetjük, hogy a parancsot teljesíteni kell;

megtaníthatjuk rá, hogy aktív cselekvéssel miképpen vezesse le félelmét, s hogy a félelem — legyen bármilyen erős is — lereagálható, mihelyt aktívan cselekszünk.

A békekiképzésben olyan helyzeteket is teremthetünk, amikor a katona megtanulja a félelmet és a szorongás állapotát legyőzni, és olyanokat, amelyek közvetítésével le lehet a félelmet győzni. Ezek az egyén pszichikumában fejlődnek és erősödnek mint a félelmi helyzetekben végzett tevékenység állandósult indítékai.

Hasonlóképpen beszélhetnénk a katona más irányú hatások legyőzésére való felvértezéséről, a szívósan harcolni és győzni tudásról. De ezek a vonások és tulajdonságok nem fejlődnek ki önmaguktól azzal, hogy katonai szolgálatot teljesít. *A kiképzés és a katonaélet egész rendszere csak akkor készíti fel sokoldalúan a katonát a harcra, ha a harc fő követelményeit átvetíti lelkivilágába. Ennek feltételei pedig a következők:*

1. *A katonát következetesen rá kell vezetni társadalmi helyének és szerepének megértésére.* Előtérbe kerülnek a katona harcra való felkészítésének ama pszichológiai szem-

pontjai, amelyek befolyásolják és alakítják az esetleges háború céljaihoz, feltételeihez és a katona saját feladataihoz való szubjektív viszonyát.

a) Ki kell alakítani a cselekvés motívumait (meggyőződés, szükségletek, érdeklődés, érzelmek), amelyek döntő szerephez jutnak a nehéz és bonyolult viszonyok idején (a harcban); mélységes hitet a kommunista eszmék helyességében s a szocializmus végső győzelmében; szilárd hazafiságot és nemzetköziséget; a világ sorsáért érzett emberi felelősségérzetet; halálos gyűlöletet az agresszorral szemben; törhetetlen harci elszántságot és győzni akarást.

b) A katona váljék saját személyisége formálásának aktív tényezőjévé. Minden katona a nevelés objektuma és szubjektuma egyaránt. Minden tette mások értékelésébe ütközik, és következményeiben nevelési hatás formájában „üt rá vissza". Ennek ismeretében szervesen bekapcsolhatjuk az ember belső világát a nevelésbe. A katonát képessé tehetjük arra, hogy belső harcot vívjon az iménti motívumok érvényre juttatásáért, s ezzel aktívan és felelősséggel irányítsa saját cselekvését; megtaníthatjuk öntevékenységre, elszántságra, fegyelmezettségre, önkritikára és emocionális cselekedeteinek elfojtására.

2. *El kell érnünk, hogy a katona tökéletesen kezelje fegyverét, a harci technikai eszközöket.* Ehhez a katonának tudnia kell, hogy milyen a korszerű harc jellege, gyarapítania kell katonai szakismereteit, tudnia kell a harci technikát jól és gyorsan használni. A katonai életben és a tevékenységben automatizálni kell mindazokat a fogásokat, műveleteket, amelyek a harc közben állandó jellegűek (a töltés, a célzás, a harcmező figyelése, az együttműködés, a tüzelés stb.). Kialakítandó a katonában az alkotó gondolkodás, az öntevékenység, a helyzet adta problémák határozott és gyors megoldásának képessége. Ez azonban már a katonai szakoktatás kérdése, és a következő fejezetben szólunk róla.

3. A katona felkészítése a harcra a szükséges ismeretek elsajátításából, a kérdések megmagyarázásából és megértéséből, és az ezzel párhuzamosan, illetve ennek alapján végzett tevékenységből áll. Csak így lehet a feladatok

pontos teljesítésére, a fizikai nehézségek leküzdésére, a pszichikai megrázkódtatások elviselésére nevelni, csak így lehet az erős akaratot, a fegyelmezettséget, a bátorságot fejleszteni.

a) Harcoljunk a harckiképzés feltételeinek könnyítése ellen. A parancsnok ne feledje, hogy a legnehezebb gyakorlatok sem hasonlíthatnak a háború gyötrelmeihez. Ez a harc az „apróságokkal" kezdődik (a szabályzat szószerinti betartatásával), és csak az utolsó harcászati gyakorlaton fejeződik be. Az igényesség, az intenzív kiképzés, az idő tökéletes kihasználása, a jó szervezés és irányítás eredményhez vezet. És mi a katonák véleménye? „Nekünk tetszik az ilyen kiképzés, mert sokkal érdekesebb, mert megmutathatjuk, hogy mit tudunk."[250]

b) Az alakulat életét célszerűen szervezzük meg, tehát úgy, hogy a maga rendszerével és követelményeivel megfelelő szokásokat alakítson ki, erősítse az idegrendszert, megedződjön az ember jelleme. Az igénytelen vagy értelmetlenül sokat követelő életrend csak kárt okoz. Az első nem készít fel a harcra, a második elnémíthatja a katonaélet pozitív lélektani hatását, s visszájára fordulhat, dachoz, nemtörődömséghez, neurotizálódáshoz vezethet. A rossz napirendnek, az állandó hajszának és zaklatásnak, a pihenőidő alatti „foglalkoztatásnak", a munka és a pihenés helytelen megszervezésének, az élet és a munka túlfeszítettségének semmi köze sincs az igényességhez. Az ilyesmi csak arról tanúskodik, hogy a parancsnok nem elég igényes önmagával szemben, s hogy nem igen tiszteli az embereit.

4. *A kiképzés a lehető legjobban közelítse meg a valóságos harchelyzetet.* Mivel a katonának gyakorlatilag kell megismernie a korszerű harceljárást, ebben a tekintetben semmit nem mellőzhetünk; páratlan lehetősége van a harci körülmények művészi utánzásának.

250 A szigorú igényesség azonban csak akkor jár a kívánt eredménnyel, ha következetesek és módszeresek vagyunk, ha az igényességet megfelelő tudás támasztja alá, és ha a követelmény a katonák erejével arányban áll. (A teljesíthetetlen parancs kiadása már előre megteremti a nem teljesítés feltételeit.) — A szerző.

A szovjet és a lengyel hadseregben ezt így fogalmazzák meg: „az atomhadszíntér légkörét kell megteremteni". „Bonyolult és mégis szemléletes helyzetekre van szükség, amelyek lényegében megfelelnek a korszerű harc változásainak" — követeli a kaukázusontúli katonai körzet parancsnoka.[251] „Érezze a katona az atomhadszíntér atmoszféráját..." — írja a lengyel tisztek egyike. „Szervezzünk kemény tábori foglalkozásokat, amelyek a lehető legjobban megközelítik a korszerű harci viszonyokat — az a harcászat és a katona erkölcsi-harci képességeinek legjobb iskolája" — hangsúlyozza a csehszlovák honvédelmi miniszter.

Lényegében a követelmények három fajtájára gondolunk:

a) Gyakran szerepeltessük a feltételezett radioaktív sugárveszélyt, s a lehető legjobban használjuk ki az atomfegyver bevetésével összefuggő mozzanatokat (a fertőzött, szennyezett terepen lezajló harccselekményeket, a sugármentesítést, az atomcsapás elleni védelmet, az atomcsapás következményeinek felszámolását stb.).

b) Bonyolult, megnehezített és kusza helyzeteket teremtsunk, amelyek a katonától és a parancsnoktól lelki ellenállóképességet, készenlétet, leleményességet, az ellenség megtévesztésére irányuló képességet kíván meg. Olyan helyzeteket, amelyekben keveredjenek az újszerűség, a meglepés, a váratlanság, a veszély és a fáradtság elemei.

c) Számítsuk ide a gyakorlóterep és a fegyverhatás utánzásának kérdését is. „Néhány tucat gyakorló töltény és egy-két robbanás még nem teremt a korszerű harchoz hasonló helyzetet. A valódi harckörülmények s a korszerű harcmező légkörének kialakítása — ez ma a kiképzés egyik legfőbb elve. Mindent neki kell alávetni: a gyakorlat terepének megválasztását, berendezéseinek és objektumainak célját, elhelyezésüket, sőt még alkalmazásuk módját is."

5. *Legyen a kiképzés fokról fokra igényesebb és ciklikus menetű* — de ne csak a katonák tudásával szemben,

[251] Lapáček, J.: Získávat Zkušenosti pro stranickou práci. — Lidova armada, 1962. évi 15. sz.

hanem a harchelyzetek megoldásánál a katonák erőkifejtése vonatkozásában sem szabad egy helyben topognunk vagy körbe járnunk, hanem a katonával szemben támasztott követelmények mintegy spirálszerűen haladjanak előre és mindig feljebb. Ezzel már kezdettől fogva biztosítjuk a harckészültséget, s az a kiképzés folyamán mind tökéletesebb lesz.

6. *Érvényesüljön az összes kiképzési tényező együttes hatása.* A katona illeszkedjék be az alakulat keretébe, vesse alá magát a parancsnok akaratának, váljon a harci közösség törhetetlen tagjává. Készüljön fel a legnehezebb körülmények között végbemenő közös, összehangolt, fegyelmezett és lelkes tevékenységre. Számítva az eljövendő legnehezebb körülményekre, minden lehetőséget fel kell használnunk ezen a téren. A fő kérdés — milyen mértékben élünk a rendelkezésünkre álló valamennyi eszközzel az öntudatos és szívós katona fejlesztése közben. Két fő tényező egyöntetű hatása érvényesül a katonaéletben: az egyik tényező a parancsnok, a másik a közösség.

A harckiképzés folyamatának szervezője és vezetője a parancsnok. Megköveteljük tőle, hogy majdan a harcban ne csak helytálljon, hanem vezesse is az alakulatát a legnehezebb és legbonyolultabb körülmények között. Éppen ezért kell tudnia a harckiképzést irányítani. A harci viszonyok bonyolultságával és borzalmaival párhuzamosan emelkednek a parancsnoki karral szemben támasztott követelmények is. Ha a parancsnok azt akarja, hogy oktató-nevelő igyekezete sikerhez vezessen, az eredmények összhangban legyenek a ráfordított energiával, mind többet kell tudnia, ismernie. Rég a múlté már az az idő, amikor a parancsnok úgy tekinthetett a pszichológiára, mint egyesek vesszőparipájára, mint valami titokzatos misztifikációra. *Ma a parancsnok egyik első feladata a katonák lelki felkészítése a korszerű háború szuggesztív hatásával szemben.* A katonai pszichológiában nem véletlenül bontakozik ki a tudományos kutatómunka. A parancsnok és minden tiszt számára a katonai pszichológiai ismeretek elemi

követelményeként lehet megjelölni, hogy értsen a korszerű harc és az újonc harcossá nevelésének lélektanához (amit az eddigiekben fejtettünk ki), továbbá ismerje a katonai kiképzés és nevelés, a parancsnoklás és a katonai közösség lélektanát. Ehhez a békekiképzés programja nyomán juthatunk el. Könyvünk további felosztását is ez határozza meg.

A KATONÁK KIKÉPZÉSÉNEK ÉS NEVELÉSÉNEK LÉLEKTANI JELLEMZÉSE

A harci felkészítés mint tanulási folyamat

A katona felkészítése a harcra azt jelenti, hogy olyan előfeltételekkel vértezzük fel, amelyek a korszerű harc megvívásához szükségesek. Fejlesztjük tehát a nélkülözhetetlen erkölcsi-politikai és erkölcsi-harci tulajdonságaikat is. A katonai kiképzés célja, hogy ezeket a tulajdonságokat a katonába beoltsa. A katonai nevelés törvényszerűségeivel és e folyamat megszervezésének módszereivel a katonai pedagógia foglalkozik. A harcosra jellemző lelki tulajdonságokat a katona viszont pszichológiai szempontból a tanulás folyamatában szerzi meg. Belső világának egész tartalma a tanulás — egyéni tapasztalatszerzés — terméke. Az ember mindenütt és mindenből tanul. Az ember életkörnyezete sokrétű spontán hatásai alapján is tanulhat. A nevelés folyamatában természetesen az egyén pszichikumára ható tényezők olyan együttesét igyekszünk megteremteni, amely — a társadalom céljainak szellemében — rendszeresen formálja a katonák belső világát. A katonai pszichológia szempontjából az alábbi pedagógiai-pszichológiai kérdésekkel kell foglalkoznunk:

a parancsnok nevelői tevékenysége nyomán az ember pszichikumában történő változások törvényszerűségeivel; (hogyan lehet előidézni a változásokat a legcélszerűbben, a leghatározottabban?);

a parancsnok és az alárendeltek közötti helyes, személyes kapcsolatok kialakításának törvényszerűségeivel; (és az ebből következő, a parancsnok magatartására és személyiségére vonatkozó követelményekkel);

a katonai közösségen belüli elvtársi kapcsolatok fejlődésének törvényszerűségeivel. (Az egyénnek a harci közösségbe való beilleszkedése.)

A tanulás lényege

A tanulás fogalmán általában csak azokat a folyamatokat értjük, amelyek új ismeretek tudatos és célirányos megszerzését vagy azok gyakorlati tevékenységben való begyakorlását jelentik. A pszichológiában ennek a fogalomnak sokkal szélesebb körű a jelentősége és az értelme. Az elmondottakból kitűnik, hogy *a tanulás fogalmán az ember pszichikumában végbemenő, s további magatartását befolyásoló összes változást értjük,* amelyek a társadalom szándékos nevelő hatása nyomán vagy az embernek abból az elhatározásából keletkeznek, hogy „megváltozik" (valamit megtanul), vagy amelyek ösztönös hatások eredményeként jelentkeznek. (Ösztönös hatása van például a másokkal folytatott beszélgetésnek, a regényolvasásnak, mások kijelentéseinek, tetteinek stb.)

„A tanulás — folyamat, amely a környezet és az oktatás hatására jön létre. Következményeként az egyénben olyan változások történnek, amelyek befolyásolják további magatartását. A tanulás eredményei lehetnek új ismeretek (pl. idegen nyelvtudás, új gyártási eljárás ismerete stb.), vagy újfajta jártasságra tehetünk szert (megtanulhatunk kerékpározni, írógépen írni, traktort vezetni); de a tanulás útján fejlődhetnek a képességeink is (például az elvonatkoztatott gondolkozás képessége), s fejlődhet érzelmi beállítottságunk, érdeklődésünk stb. Előbb-utóbb minden ilyen változás befolyásolja az ember magatartását, s ez megnyilvánul viselkedésében, munkájában, érzelmeiben, ismeretszerzésében is."

A katona harci felkészítésének két oldalát különböztethetjük meg, a katonai szakkiképzést és az erkölcsi ma-

gatartás alaptendenciáinak alakítását. Az előbbi a korszerű harcban folyó tevékenység katonai szakmai előfeltételeinek megszerzésére vonatkozik, s mint ilyen az egész katonai képzés ügye. Ez tehát a katonai ismeretek, jártasságok, szokások, készségek elsajátításának folyamata, vagyis az egyén képességeinek fejlesztése különböző helyzetekben való alkalmazás céljából. Az utóbbi viszont olyan jellemvonások (a világnézet, az erkölcsi-politikai és erkölcsi-harci tulajdonságok) kialakítását foglalja magában, amelyek meghatározzák a katona viszonyát a végzett tevékenységhez (békében és háborúban egyaránt), s alapot adnak a katonai szaktevékenységhez. A szó szoros értelmében vett nevelés — a harcos személyisége alakításának folyamata.

Mindkét esetben arra építünk, amivel a katona a hadseregbe érkezett. A tanulás tehát az új tapasztalatok mellé rendelése az előzőkhöz, s az előző tapasztalatok oly módon történő „átépítése", hogy minél jobban és célszerűbben alkalmazhatók legyenek a harcra való felkészítés szempontjából. Az újonc fejlettségéből kiindulva a katonai alapképzés során tehát felhasználhatjuk az adott egyén addigi ismereteit, és ezeket átalakíthatjuk, bővíthetjük a korszerű harc követelményeinek megfelelően. Vonatkozik ez a szakismeretekre, a világnézetre, érzelmeire és beállítottságára egyaránt.

A tanulás sikerét végül az alkalmazott módszerek döntik el. A tanulás folyamata egyrészt a céltudatos nevelési módszerek hatására megy végbe, másrészt a katonaélet valamenyi mozzanatának hatása alatt zajlik. Mivel az ember pszichikumának céltudatos formálásával a későbbiekben foglalkozunk, itt röviden arról szólunk, hagy a kiképzési időn túl az ún. szabad időben mit és hogyan tanulhat a katona, amit életében és a harcban hasznosíthat.

A szabad időben megváltozik a tanulás motivációja és rendszere. A „tanulnod kell" társadalmi kényszere helyébe a „tanulni akarok" szükséglete lép — a tudatos tanulás helyébe sokszor az önkéntelen, ösztönös tanulás kerül. (Még akkor is, ha a tanulás a parancsnok szándékos és céltudatos intézkedésének következtében történik!) Ha meg-

figyeljük, hogy milyen konkrét tevékenységgel tölti szabad idejét a katona, két fő irányzatot látunk:

Igyekszik olyasmivel lekötni magát, amit a katonai kiképzés nem nyújt neki, amiben a szervezett katonaélet érdeklődését és hajlamait nem elégíti ki. A szabadidőtöltés tehát törvényszerűen kiegészíti a foglalkozásokat, s ilyenkor az ember ösztönösen vagy tudatosan tanulja azt, amivel a kiképzés közben ritkán vagy egyáltalán nem foglalkozhat.

Annak szenteli erejét, ami őt a kiképzésből, az oktatásból a legjobban érdekli, ami felkeltette a kíváncsiságát, amit szeretne jobban megismerni, amihez érteni szeretne. Ez a sajátságos tanulás tehát kiegészíti és elmélyíti a kiképzés során tanultakat.

Az ember a tárgyakkal és a jelenségekkel való aktív kapcsolatban fejleszti nézeteit és érzelmeit, így gyarapítja egyéni tapasztalatait a szabad idejében is. Ennek eredményeként az egyén változik. Ez a változás befolyásolja további magatartását. A szabad idő célszerű és változatos sokoldalú felhasználása tehát elősegíti az ifjú fejlődését, növeli a műveltségét, segíti a fizikai fejlődést és a jellemet, s mindez visszatükröződik a katonai szolgálat teljesítésében. Persze pozitívan vagy negatívan — aszerint, hogy ki mivel töltötte a szabadidejét.

A katonák kiképzésének és nevelésének pszichológiai sajátosságai

A katona a szükséges harci képzettségét a harcra felkészítő katonai tevékenység során,[252] mindenekelőtt a parancsnok vezette rendszeres nevelési ráhatás folyamatá-

252 A katonai szóhasználatban két kifejezéssel találkozunk: az elméleti és a gyakorlati képzéssel. Az elsőnél inkább a tantermi, elméleti foglalkozásokra gondolunk, szemléltető és segédeszközök segítségével. A második a terepfoglalkozásokat öleli fel, ahol begyakorolják az adott foglalkozás anyagát. Néha azonban nehéz a kettőt megkülönboztetni, kulonválasztani. Ezért minden, a harcra felkészítő katonai szakfoglalkozásra a katonai kiképzés meghatározást használjuk: az elméleti képzést viszont arra, ami a szó szoros értelmében a kiképzés mellé rendelt foglalkozás. — A szerző.

ban szerzi meg. A harcosra jellemző vonásokat viszont az olyan tevékenység közben alakítja ki, amikor harcosként kell viselkednie. A korszerű harckiképzés, mint a harctevékenység szervezett előkészítése, mindkét vonatkozásban a korszerű harc szempontjából szükséges tanuláson nyugszik:

a katonai szakoktatáson,

a katona testi és lelki tulajdonságainak fejlesztésén.

Mivel ez a két folyamat a katona szempontjából a tanulás folyamatát, a parancsnok szempontjából pedig a nevelés munkáját jelenti — tehát mindkét összetevő ugyanazon komplex folyamat elválaszthatatlan része —, e folyamatok csak viszonylag önállók (főleg abban, hogy lefolyásuk jellegzetes és lélektanilag megszabott keretek között megy végbe).

a) *A katonai oktatás és nevelés céljai tartalmukban is különbözők.* Az oktatás keretében a katona politikai tudást, katonapolitikai és katonai szakismereteket, megfelelő jártasságokat szerez, megerősödnek szokásai és katonai jellegű készségei, fejlődnek katonai szakképességei. Ez az út, amely az ismeretektől a jártasságon keresztül a szokásokig, vagyis a legegyszerűbb műveletektől a harceszközöknek a feladat gyors és pontos teljesítésére irányuló legbonyolultabb alkalmazásáig vezet; az egyszerű ismétléstől és gyakorlástól a komplikált helyzet dinamikus megoldásáig, amelyben megnyilvánul (egyben fejlődik) a körülmények gondolati elemzésének képessége és a helyes tevékenység kiválasztása. A katonai nevelés folyamatában az ember rendkívül bonyolult tulajdonságai alakulnak ki (jellemvonások, világnézet, akarat, testi tulajdonságok stb.), amelyek később különféle helyzetekben és irányokban, különböző magatartásra indítják a katonát. Meghatározzák tehát a katona viselkedését, cselekvését és tevékenységét (a társadalom szempontjából), és ezzel ismereteinek, jártasságainak, szokásainak és képességeinek beállítódását, egyben aktivitását.

b) *Minthogy más a cél, más a célhoz vezető út is.* Szemmel látható már abból is, hogy az alakulatnál a katonai oktatás pontosan kidolgozott terv szerint zajlik. A tervet

időszakokra osztják fel (kiképzési évre, hónapokra, hétre, napra, órára), s a témákat, azok megismerését ennek megfelelően minden részletében kidolgozzák. A nevelés ennél sokkal bonyolultabb, hiszen a személyiség egészének megváltoztatására irányul. Közben persze lehet és kell is bizonyos feladatokra időhatárokat kitűznünk, s jórészt a katonák ismereteinek a foglalkozásokon történő fejlődése alapján ítélhetjük meg a foglalkozások nevelő hatását — de nem állapíthatjuk meg, hogy melyik tulajdonságot melyik foglalkozás formálta, de még azt sem, hogy melyik hónapban „mit" neveltünk a katonán. Nem mondhatjuk tehát, hogy megoldottuk a nevelési feladatot és ezzel elértük a nevelési célt. A személyiség az *egész* élet folyamán alakul ki, nem csupán az előírt nevelői foglalkozások közben. Az ember tehát az egész életmód, életrend következtében változik meg.

c) *Az oktatást pontos programok szerint végezzük.* Ehhez járulnak még az ésszerűen kidolgozott — nemzedékek során összegyűjtött és elterjedt — *eszközök* és *módszerek*, továbbá a speciális módszerek a bizonyos szervezeti kereteken belül. (Például a harcászati foglalkozáson a megszokott sorrend: előadás — ismétlés — gyakorlás a terepasztalon — gyakorlás a terepen gyalogszerrel — gyakorlás a harci technikai eszközökkel.) Ily módon állandóan áttekinthetők, ellenőrizhetők és szükség szerint javíthatók az eredmények.

A nevelés sokkal messzebbre tekint. Céljait különféle módszerek egész sorával éri el, amelyek a katonák gondolkodását, érzelmeit és akaratát formálják. Beavatkozik a személyiség belső struktúrájába, s ez semmiesetre sem egyszeri „foglalkozást" jelent. A katona belső világába történő bonyolult behatolás eredményét, a fokozatos változást nagyon nehéz megfigyelni, tehát a módszer hatékonyságát sem könnyű ellenőrizni. A parancsnok ezért gyakran nem tud megbizonyosodni róla, hogy mennyire hatékony nevelési tevékenysége, nem fáradt-e hiába, vagy nem nyomorította-e meg a katona jellemét.

d) A katonai oktatás és nevelés eredményeire hatással van a *katona előző élete*, politikai és szakmai felkészült-

sége is. A kiképzés során, az ellenőrző foglalkozásokon, elég könnyen megállapítható a szakmai felkészültség foka, amire a továbbiakban építhetünk. És emellett a műveltség, a korábban szerzett tudás nem gátolja a katonai oktatást (kivéve olyan eseteket, amikor a technikai eszközök karbantartásánál a keményfogású kovács kézmozdulatait át kell állítani a finom kezelést igénylő eszközökre stb.). De a személyiség vonásait, értékeit, amit az ifjú magával hozott, csak az egyes katona magatartásának és munkájának hozzáértő elemzésével lehet felismerni, a vele szemben támasztott követelmények alapján. Mellesleg: éppen ezek a vonások alaposan megzavarhatják a katonai szolgálat teljesítését, s az ember ügyesen el is titkolhatja azokat. A nevelés megköveteli a parancsnoktól, hogy jó emberismerő legyen.

A tanulás folyamata

A tanulást már jellemeztük, mint az egyéni tapasztalatszerzés folyamatát. Eszerint tehát *a tanulás olyan pszichikai folyamat, amelyben a külső vagy belső környezetben végbemenő változások alapján az egyén agyában (pszichikumában) megfelelő változások keletkeznek, ezek elraktározódnak, és új, hasonló helyzetek megoldásánál mint a tapasztalat szerves elemei szerepelnek.*

Ez a tanulás folyamatának nagyon leegyszerűsített vázlata, amelyet az alábbi szakaszokra bonthatunk:

1. A tanulás csakis valamilyen *motiváció következményeként* mehet végbe — ez ad neki irányt és erőt. Ezért kell a katonák tanulását mindig motiválni, azaz felhasználni azokat az indítékokat, amelyek aktivitásra serkentik őket. Emellett fel kell ébreszteni olyan motívumokat is, hogy a katona tanulásának célja egybeessék azokkal a célokkal, amelyeket a parancsnok a katonánál el szeretne érni. A legértékesebb az ún. belső motiváció, amely a katona jelenségekhez és helyzetekhez való viszonyából ered. Ilyenkor ugyanis a katona érdeklődése és szükségletei azonosulnak a kiképzési feladatokkal és helyzetekkel. Eze-

ket a motívumokat kialakító tényezők: az egységnél uralkodó közösségi légkör, a kíváncsiság és érdeklődés, a tanulás céljának megértetése, az eredmények áttekintése, a kiképzés gördülékenysége, aktív részvétel a tanulás előkészítésében stb. Felhasználható természetesen más jellegű motiváció is. Például:

A jutalmazás:

Az a leghatékonyabb jutalmazás, amely funkcionális (erkölcsi értéket jelentő) következménye a tanulásbeli aktivitásnak. Az anyagi — tehát a másodlagos — jutalmazás a katonaéletben nem célszerű, mert a teljesítmény fenntartásához állandóan emelni kellene a jutalmakat, a katona elsődleges célja a jutalom megszerzése lenne, s a többi, fontosabb indítékok háttérbe szorulnának.

A büntetés:

Alkalmas arra, hogy a katona megtanulja tisztelni a tekintélyt (ha másként nem megy), hogy megfékezzük a nemkívánatos reakciót, vagy arra kényszerítsük, hogy azt tegye, amire lelkileg nincs felkészülve, aminek nem érzi szükségét stb. A büntetés bizonyos tevékenységek végzésére motivál. De ne feledjük! — az igazságtalan és a mértéktelen fenyítés ellenállást és ellenséges érzést válthat ki a fegyelmezővel szemben, s oda vezethet, hogy a katona félelemből tanul, végül esetleg neurózist okozhat és bomlást eredményezhet a közösségben.

A verseny:

Ennek ereje az ember személyes és társadalmi szükségleteiben rejlik. Értéke attól függ — miben és hogyan versenyeznek. Alapvető lélektani feltételként említhetjük azt, hogy minden katonának egyforma eséllyel kell indulnia, mindegyiknek gyakorlottnak kell lennie a verseny tárgyát képező munka- és témakörben. Lehetőleg közösségek versenyezzenek. A vereség ne számítson hibának, s ne legyenek „következményei". Ha így történik, vagy ha a verseny túlságosan intenzív, túlzott rivalizáláshoz vezet, célját téveszti és fordított hatást ér el.

2. *Mivel tanulás közben újszerű ismereteket, szokatlan műveleteket kell elsajátítani, minden tanulás erőfeszítést, akadályleküzdést, megfelelő erőkifejtést jelent.* A katona,

ha összeszedi erejét és szembeszáll ezekkel az akadályokkal — megoldja a feladatát; de ha már hosszabb ideje mindig kudarcot vall, netán sokkal kisebb sikereket ér el, mint mások, pótmegoldások révén megkerülheti ezt az egyenes utat. A feladat kitűzésekor tehát már tudnunk kell, hogy az adott időszakban a katona milyen akadályokat képes a saját erejéből legyőzni, s miben kell a segítségére lenni. Ez a segítség olyan motívumok, olyan gondolkodásmód felébresztésével történik, amelyek a katonát a cél eléréséhez segítik. A feladatok megoldása közben előforduló akadályokat, nehézségeket idejében értékelni kell, hogy a konfliktusos helyzetek helyes megoldásával megelőzhessük a „meneküléshez" való folyamodást.

3. *A tanulás folyamán fokozatos emlékezetbe vésés történik. Az adott ingerek megoldásának megfelelő kapcsolatok rendszerét sajátítjuk el, formálódnak és erősödnek a pszichikumban létrejövő változások.* Az ember fokról fokra megtanulja megoldani az új helyzeteket és követelményeket. A tökéletes megoldáshoz a hibákon keresztül vezet az út. Ez törvényszerű. A tanulás folyamatának ezt a törvényszerűségét nem lehet semmiféle pedagógiai módszerrel kikúszöbölni. (Még az ismeretek és a képességek megszerzésénél sem, hát még a jellembeli tulajdonságoknál!) Megfelelő nevelési ráhatásokkal viszont ezt a folyamatot alaposan lerövidíthetjük. Tehát nem hagyjuk, hogy a katonák ösztönösen oldják meg feladataikat, hanem tudatosan és határozottan vezetjük őket, hogy a hibákat felszámolják és hogy helyesen reagáljanak. Elsősorban az alábbiakra gondolunk:

a) A katonát állandóan olyan helyzet elé állítjuk, amelyben kénytelen az egyszer már elsajátított ismereteket, a megoldási módokat ismételni, tökéletesíteni, megerősíteni, új elemekkel bővíteni s így tanulni meg a mind megfelelőbb és mind pontosabb megoldást — tehát használja az ismereteit különböző konkrét helyzetekben. Az ismétlés különben törvényszerű feltétele annak, hogy a pszichikumban belső változást érjünk el, és az így elért változást megerősítjük.

b) A katona mindig meggyőződhessen a tevékenysége

eredményeiről és következményeiről. A következmény visszaható ereje gyorsítja a hibák elhárítását és az új ismeretek elsajátítását. A fiziológiában az ún. „visszacsatolásról" beszélünk — vagyis a cselekvés (a reagálás) ellenőrzésének a következő tevékenységre való hatásáról. A helyes tevékenységmódok megerősítésének megszokott útja a megelőző tevékenység eredményeinek rendszeres értékelése, amit a parancsnok és az egység közössége végez. Ezt általában az indítékok, az elvégzett tevékenység okainak elemzésével, a tevékenység gyakorlati bemutatásával kapcsoljuk össze.

Ha az ilyen jellegű „megerősítés" és az ismétlés hiányzik, az ember fokozatosan felejteni kezd. Mindenekelőtt azt felejti el, aminek nem látja jelentőségét, ami nem kapcsolodott eléggé az érzelmekhez, s amire a későbbiekben nem lesz szuksége. Ahol a katonák teljesítménye ingadozó, ott az oktatás és a nevelés rendszere nem eléggé átgondolt.

Pszichológiai szempontból erre a folyamatra általában három fázis jellemző: 1. nem differenciált elsajátítás (a tanult anyag általános jegyeinek elsajátítása), 2. differenciált, de nem eléggé általánosító elsajátítás (behatolás a részkérdésekbe), 3. általánosító elsajátítás, ami a részletek lényegébe való behatoláson és közöttük levő összefüggések megértésén alapul.

4. *E folyamat eredménye — a cselekvés újfajta szabályozása, amely később meghatározza, hogy az ember a hasonló helyzetben* mit idéz fel, hogyan cselekszik.[253] A tanulás terméke — a tanult viselkedés, mégpedig a következő formákban:

a) Átmenet a gondolati erőfeszítésen és állandó ellenőrzésen alapuló cselekvéstől az automatizált cselekvéshez.

b) Átmenet a valóság mechanikus és felületes megközelítésétől a lényegébe való behatoláshoz és a dialektikus gondolkodáshoz.

[253] Baley, St.: Psychologia wychowawcza w zarysie. Varso, 1953

c) Átmenet az egysíkú megértéstől, érzelmi reagálástól az értelmi és érzelmi vonatkozások egységes megértéséhez, s ezzel az esetleges cselekvéstől az oda illő cselekvéshez.

d) Átmenet a helyes és társadalmilag hasznos, de csak egyszeri cselekvéstől a minden körülmények közötti helyes tevékenység tendenciájához.

A harcbeli ismeretek, jártasságok és a harckészségek megszerzésének módja

Minden cselekvés, bármilyen körülmények között folyik le, feltételezi, hogy a katona képes elvégezni a tevékenység valamennyi részműveletét. A harci közösségnek meghatározott harcfeladata van. A végrehajtás megköveteli a különböző részműveletek alapos ismeretét, elsajátítását. Ha nem ismeri minden katona töviről hegyire a közösségen belüli feladatkörének elemeit, még a legjobb terv és a legizzóbb harci lelkesedés sem biztosítja a tevékenység sikerét.

A katonai oktatásnak tehát mindenekelőtt a szaktudás, a jártasságok és a készségek megszabott rendszerével kell felruháznia a harcost, hogy még a legnehezebb harchelyzetekben is sikeresen teljesíthesse feladatát. Ez a tervszerű harci és politikai kiképzés során történik, majd — a politikai öntudat és a katonai szaktudás, jártasság és készségek alapján — az ellenséggel vívott harcban válik a katona vérbeli harcossá. *Bármilyen tevékenység mesteri elsajátításának pszichológiai elemeit az ember szaktudása, jártassága és a kialakult készségek alkotják. Érvényes ez a katonai tevékenységre is; a katonának ismereteket, szaktudást, jártasságokat kell szereznie, s mindennek a „vérébe kell átmennie", hogy szakmájának mesterévé váljék.*

Az első időszakban a katona még csak elméletileg ismerkedik feladataival, még nem alakulnak ki nála közvetlen jártasságok és készségek. Amolyan előkészítés csak, de nélkülözhetetlen feltétel az összes katonai jártasságok és készségek megszerzéséhez. Ez a szakasz nagyjából egybeesik a parancsnok magyarázatától az ismeretek ellenőrzéséig terjedő idővel.

Jóllehet ez az ismeretek megszerzésének csak egy részét jelenti (a tananyag elméleti megértését), mégis bonyolult munka, amely már magában foglalja a tanulás egész folyamatának törvényszerűségeit. A katonák szaktudásának fejlesztésével a katonai pedagógia foglalkozik. Az egyes szaktárgyak tartalmi kérdéseit szakmetodikák tárgyalják. A tanítás közben azonban állandóan ügyelnünk kell a tanulás lélektani oldalára — törődnünk kell a tanuló pszichikumával.

1. *A tanulás menete az emberi megismerés alapvető útját követi — az ösztönös szemlélődéstől az elvonatkoztatott gondolkodásig, s onnan ismét a gyakorlatig.* Ha furcsán hangzik is — ez az egész folyamat már a tananyagnak abban a bizonyos „elméleti megértésében" lezajlik. A tanítás tehát mindig valamilyen konkrét gyakorlati problémával — mint szintetikus tananyaggal — kezdődik, ezt az anyagot elemzik, egy-egy részét kiemelik, kölcsönösen egybevetik, majd megkeresik az összefüggéseket. A végső eredmény: az ismeret lényeges oldalainak egységükben való megértése — az elméleti és gyakorlati törvényszerűségek megértése. A gyakorlattól vissza a gyakorlatig vezető út tehát a gyakorlati munka újszerű, szakavatott megközelítésében rejlik, annak ellenére, hogy a gyakorlati jártasságok még nem alakultak ki. A megismerésnek ez a folyamata végbemehet a gyakorlati tevékenységtől elszakítva is, mivel tanulásról lévén szó — a katona számára a tananyagot szándékosan úgy választják ki és úgy adják elő, hogy ő maga kutat, felfedez, „rájön" mindarra, amit a parancsnok már régóta tud. Itt a szó játssza a főszerepet, amely a szemléltető eszközök segítségével

szorosan kapcsolódik a valósághoz. Az előadás abban segít a katonáknak, hogy behatoljanak az anyag értelmébe. A parancsnoknak mindig sok idejébe és fáradságába kerül, de sokszorosan megtérül a kiképzésben a későbbiek során.

2. *Hogy a katona később hasznát vehesse új ismereteinek, hogy minél tökéletesebb jártasságokat szerezzen és gyorsan kiküszöbölje a hibás műveleteket — a parancsnoknak a tanítás közben az ismeretek átadásánál nem szabad elfeledkeznie arról, hogy a katona intellektusának két különböző oldalát fejleszti. Egyfelől kialakul az ismeretek összessége, melyek nélkül az adott tevékenység végrehajtása lehetetlenség, másfelől fejlődik a gondolkozás, az ismeretek elsajátításához szükséges belső logika.* Az ismeretek halmazata — kellő gondolkodóképesség híján — tisztán sztereotíp, mechanikus ismeretalkalmazáshoz vezet. Ha viszont a katona megérti a dolgok lényegét, ha az ismeretek nem mechanikusan vésődnek emlékezetébe — képes lesz tudását alkotó módon alkalmazni: átlép a részleteken, a másodrendű mozzanatokon és a lényegre lesz figyelemmel. Éppen ezért a nélkülözhetetlen ismeretek rendszerét úgy kell a katonákba plántálni, hogy felhívjuk figyelmüket az okokra, a lényegre, az összefüggésekre, megtanítjuk őket a problémák megoldására, megköveteljük tőlük, hogy következtessenek s *önállóan* fogalmazzák meg válaszukat a kérdésekre. Egyszóval nem nyugodhatunk bele a formális, bemagolt tudásba.

3. *Az elsajátított ismeretekből a katona sok mindent elég hamar elfelejt.* A felejtés folyamatának biológiai jelentősége van. Az új és fontos ismeretek megjegyzésének feltétele, hogy a régi és számunkra szükségtelen tények feledésbe merüljenek. Ahogyan a tanulás folyamatának saját törvényszerűsége van — a cselekvéshez szükséges idő fokozatosan rövidül, a teljesítmény javul, a hibalehetőség csökken —, ugyanúgy a felejtés folyamatán is meghatározott törvényszerűség uralkodik.

Az anyag nagyobb részét már közvetlenül a tanulás után elfelejtjük. Ezt a törvényszerű jelenséget Ebbinghaus már a múlt század végén a következő grafikonon szemléletesen fejezte ki.

A felejtés görbéje (Ebbinghaus nyomán)

Számunkra az a legfontosabb, mit felejt el a katona a leghamarabb:

a) Amit nem kapcsoltak elég erősen az eddigi tapasztalataihoz, ami nem érdekelte, amire a továbbiakban nem lesz szüksége.

b) Amit nem ismételt időben és elég gyakran.

c) Amit a mélyebb összefüggések megértése nélkül, mechanikusan tanult meg. Törvényszerű, hogy arra az anyagra emlékszik, amelynek lényegét megértette, s amelyből a részleteket idővel elfeledheti, de a lényeget nem. Az ilyen tudás maradandó, mert a dolgok belső logikáján alapul.

Ha azt látjuk, hogy a katonák nagyon gyorsan felejtenek vagy beleragadnak a részletekbe, az okokat az előbbiekben kell keresnünk.

A mesteri harci tudás alapja tehát a logikusan megszerzett ismeretek összessége. Csakis ezen az alapon lehet azokat a bonyolult jártasságokat fejleszteni, amelyek a mai harci technikai eszközök kifogástalan kezeléséhez nélkülözhetetlenek.

A jártasság és a készség fogalma

A harckiképzésben — pszichológiai szempontból — központi helyet foglal el a készségek kialakítása. A készség előfeltételei az ismeretek és jártasságok „feldolgozása". A készségek az ismeretek és a jártasságok feldolgozásának eredményeként alakulnak ki:

Például:
A vezető vezeti a harckocsit. Ő a harckocsiban — bármilyen külső helyzetnél — gyakorlatilag mindig egy és ugyanazon helyen van. Jobb oldalt találja az önindítót, a sebességváltót, a jobb oldali botkormányt, bal oldalt a bal oldali botkormányt és az ellenőrző szerkezetet; a lábánál a tengelykapcsoló, a gáz- és a fékpedál, közvetlenül a szeme előtt a figyelőkészülékek. Amikor a karokkal, pedálokkal és készülékekkel dolgozik, mindig ugyanazt csinálja: a gázpedálra jobb lábbal tapos, a sebességet jobb kézzel kapcsolja. Sötétben és bekötött szemmel is azonnal megtalálja őket, mert mindig ugyanazon a helyen vannak. (Sőt, hasonlóképpen van ez a harckocsi bizonyos manővereinek mozdulataival és sorrendjével is.) Az indításnál például rálép a tengelykapcsolóra, megnyomja az önindítót, kettes sebességre kapcsol, gázt ad és felereszti a tengelykapcsolót. Különféle helyzetekben, különféle körülmények között az indítás egyes részleteiben változhat ugyan, de akkor is törvényszerű (az adott feltételekben sztereotip) mozzanatokból tevődik össze. A jól képzett vezető nem is gondol rá, hogy a botkormány melyikét és hogyan húzza meg, amikor a harckocsival irányt változtat, s hogy melyik lábával lépjen a pedálra, amikor gyorsítani akar, vagy meg szeretne állni. Kezelába koordináltan és gépiesen működik. Egész tevékenysége automatizálódik: pontos, gazdaságos és biztonságos. A vezető figyelmét a gyakorlótérre, a terepre összpontosíthatja, s a vezetés műveleteinek végrehajtására nem is kell gondolnia. Ez annyit jelent, hogy a harckocsi vezetése nála *készséggé* vált.

A készség tehát a művelet automatizált végrehajtása, a tudatos begyakorlás következménye. Az iménti példa már tulajdonképpen bonyolultabb részkészségek együttese. A katona elméletileg megismerte a harckocsivezetés lényegét, a különböző szerkezetek és a géprészek funkcióját, megtanulta mit kell tennie egymás után, ha el akarja indítani vagy meg akarja állítani a harckocsit. *Az elindítási és a megállítási készség elsajátításának két jellegzetes szakasza van.*

A katona mindenekelőtt megtanulja, hogyan hasznosítsa elméleti tudását a gyakorlatban. Megpróbálja a gyakorlatban végezni az adott tevékenységet. Közben — a bemutatások során — eljut a szóbeli magyarázat során szerzett és figyelés útján kialakított ideiglenes kapcsolatok átépítéséhez. Ebbe az elméleti rendszerbe beleilleszkednek azok az új, a mozgási analizátortól eredő ideiglenes kapcsolatok, amelyek már a saját próbálkozásai alapján alakultak ki. A katona az elvégzendő tevékenység elemeit (a mozdulatokat) elméletileg ismeri, s most megtanulja a részműveleteket (részmozdulatokat) tudatos ellenőrzés mellett összeilleszteni, a kellő sorrendben végrehajtani. Minél céltudatosabb és pontosabb az ellenőrzés, annál gyorsabban sajátítja el a gyakorlati tudást. Így alakul ki a *jártasság*. „A jártasság pedig nem más, mint az adott tevékenységi körben szerzett ismeretek felhasználásán alapuló gyakorlati cselekvés."[254] Az ideiglenes kapcsolatok a katona agyában azonban mindeddig nem olyan erősek és összefüggőek, hogy biztosítani tudják a magas munkateljesítményt, a mozdulatok valóban folyamatos, gazdaságos és biztonságos sorát. A katona kénytelen „minden idegszálával" feszülten figyelni kezére-lábára, arra amit velük csinál, s közben a részműveletek nem lesznek feltétlenül tökéletesek. Esetleg túl soká tartanak, bizonyos hibák megismétlődnek, ő maga fölösleges mozdulatokat végez, fölöslegesen erőlködik, túlságosan belefárad stb.

Az ismétlés és a hibák tudatos elkerülése következtében később a részműveleteket könnyebben, gyorsabban, pontosabban és folyamatosabban végzi. A tudás és a gyakorlat fokozatosan egybeolvad, s ezzel együtt a teljesítmény is változik. Most már nem kell állandóan és minden idegszálával arra ügyelnie, hogy vajon jól teszi-e ezt és ezt. A tudat felszabadult; a tevékenység egymás után következő mozzanatai automatizálódtak, készséggé váltak — tehát végül is már nem a tanulás célját képezik, hanem annak eszközévé válnak. Eszközzé, amelynek révén elérhető a cél: a harckocsival a harchelyzetnek megfelelő, ész-

[254] Rudik, P. A.: Psychologia. Prága, 1958

szerű manőverezés a terepen. Így alakul ki a készség.[255] A készség — a jártassággal szemben — „olyan cselekvés, amelyet szinte tökéletesen, könnyedén, helyesen, pontosan, gyorsan, gazdaságosan, a legjobb mennyiségi és minőségi eredménnyel hajtanak végre".[256] Érvényes ez valamennyi katonai jellegű tevékenységre, a lövészetre, a kúszásra stb. Addig, amíg a katonánál nem alakul ki a készség — lassan, vontatottan, hibásan cselekszik.

A katonának a harchoz — tehát a kiképzési feladatok sikeres teljesítéséhez is — számos különleges készségre van szüksége. Lényegében négy csoportra oszthatjuk őket:[257]

a motoros (mozgási) készségek rendszere — ide tartozik a fegyverek és a technikai eszközök kezelésének készsége;

a szenzoros készségek rendszere — a tevékenység ellenőrzése és javítása a környezetben való gyors és helyes tájékozódás útján;

a gondolkodási készségek rendszere — a probléma helyzetmegoldására vonatkozó automatizált gondolkodási menetek mechanizmusai, amelyek biztosítják a harci feladatok pontos és gyors megoldását;

a közösségi tevékenység készségeinek rendszere — a harci közösség többi tagjaival való együttes cselekvés az előbbi három fajta készség tartományában.[258] *A sikeres tevékenység feltétele a kellő összehangoltság a készségek felsorolt rendszerei között.*

Térjünk vissza a harckocsivezetőnkhöz. A harckocsi — a tapasztalt vezető keze alatt — teljes fordulatszámmal rohan a terepen. Hirtelen akadály tűnik fel előtte — egy töltés. A vezető néhány méteren át alacsonyabb fordulatszámmal járatja a motort, lassan eléri a töltést, s mihelyt mindkét lánctalp belekapott

255 Nemcsak azt kell látnunk, hogy a tudat részvétele a cselekvésben mindjobban szűkül, hanem azt is, hogy a tudatos ellenőrzés a cselekvés gyors és folyamatos végrehajtását teljesen megzavarhatja. Lásd pl. a már említett gránátdobást. A katona ugyan már elsajátította a dobás mozdulatát és gyakorlógránátokkal el is találja a célt. Az első „éles" gránátdobásnál viszont — a félelem következtében — a cselekvéssorba tudatos kontroll iktatódik, emiatt a cselekvés egésze dezautomatizálódik (elveszti automatikus jellegét) és — a katona nem talál a célkörbe. — A szerző.

256 P. A. Rudik idézett művéből.

257 E csoportok egyike sincs elszigetelve, kölcsönösen hatnak egymásra (a többi készség útján), s nem is mindig lehet közöttük pontos határvonalat húzni. — A szerző.

258 Gyacsenko és Fegyenko idézett művéből.

a töltés oldalába, az akadály szögének megfelelő gázt ad, majd mikor érzi, hogy a harckocsi eleje már lefelé tart, leveszi a gázt, hogy csökkentse a vízszintes talajhoz való ütődést, a zökkenést, s végül — ismét teljes fordulatszámra kapcsol. Igen, ez a vezető érti a dolgát. De vajon elegendők voltak-e számára a töltés áthágásához a közönséges mozgási készségek (bármilyen tökéletesek is ezek)? Nem, semmiképpen sem. Ehhez már szenzomotoros koordináció kellett — azaz a gondolkodás, az észlelés és a mozdulatok egysége. A vezetési készségnek csak ezen a fokon van gyakorlati értéke. A részkészségek rendszere most tehát fokról fokra fonódik egybe, szerves egésszé alakul.

Az említett részkészségek összehangoltsága alapján keletkezik az ún. *„plasztikus (rugalmas) készség"*. Ha azt mondjuk: a vezető rendelkezik a harckocsi elindításának plasztikus készségével, arra gondolunk, hogy az indítás összes módjához tökéletesen ért, s azokat *bármilyen körülmények között* alkalmazni tudja. A készségek rugalmassága nélkülözhetetlen a katonai tevékenység minden mozzanatánál, és magában foglalja a szenzoros és gondolkodási készségekkel egybekapcsolt mozgási készségek többségét. Ezért minél többféle helyzetben és módozatban tanulja meg a katona a készségeket, azok annál rugalmasabbá válnak. Ebben a rugalmasságban ölt testet a katona harci és műszaki tudása — ami nélkül soha nem lehet az adott tevékenység mestere.

A jártasság és a készség alakításának folyamata

A harci technikai eszközök kezelésének elsajátítása a készség fokon és ennek fejlettsége egyfelől a parancsnoktól (a tanítótól), másfelől a katonától (a tanulótól) függ. Az új készségek kialakításának, a tanulás sikerének alapfeltétele a motiváció és a katona szándékos igyekezete. Meg kell értenie a gyakorlás célját, érdeklődnie és igyekeznie kell, hogy minél többre jusson a begyakorlásnak a tudat révén ellenőrzött folyamatában. Látjuk tehát: *a műveletek automatizálásának folyamatában döntő szerepet játszik, hogy mennyire sikerül a katonát rábírni a szorgalmas tanulásra.* Ehhez azonban:

bizonyítsuk be a végzendő tevékenység értelmét, s keltsük fel a megkívánt eredmény utáni vágyat;

magyarázzuk meg a végzett tevékenység felépítését, lényegét és tartalmát, oly módon, hogy a katona valóban megértse, s tudatosan sajátítsa el:

hívjuk fel figyelmét az eredményekre, magyarázzuk meg, hogy miért és milyen hibákat követett el, mutassuk be szemléltetően a példás megoldást;

vezessük rá a katonát arra, hogy az eljárás miért éppen ilyen.

A parancsnok mindezek során konkrét követelményeket állít fel bizonyos tevékenység elsajátítására vonatkozólag, ismerteti annak tartalmát, rámutat a hibák gyökerére, megemlíti és megerősíti a sikereket. Feltétlenül ismernie kell tehát a saját szakterületét, az adott tevékenység begyakorlásának módszereit és azokat a pszichikai folyamatokat, amelyek biztosítják a minőségi teljesítményt. Ismernie kell a tevékenység értelmét, meg kell tudnia magyarázni és szemléletesen bemutatni annak tartalmát; meg kell találnia a hibákat, észre kell vennie az elért eredményeket, hogy mindezeket értékelve aktivizálhassa a katonák alkotó tevékenységét. A kutatások arra utalnak, hogy az a tevékenység, amelyet a katonának készség formájában el kell sajátítania, határozott felépítésű egésznek kell lenni, megfelelő logikával és értelemmel. Csak így sajátíthatja el a katona az egyes tevékenységformákat, úgy mint tudatos alkotó tevékenységet, csak így alakíthatja ki sikeresen a megfelelő készségeket.

Például a sebességváltónál az egyik sebességből a másikba kapcsolás készsége gyorsabban és könnyebben megy, ha a katona nem szakaszosan tanulja meg (elszigetelten csak a sebességváltó karral végzendő mozdulatot), hanem mindjárt az átkapcsoláshoz szükséges mozdulatok egész komplexumát gyakorolja be.

Ezért oly módon alakítjuk ki a készséget, hogy a szerkezetileg összetartozó egységeket gyakoroltatjuk. Ilyenkor azokat a mozdulatokat, amelyeket automatizálni kell, többféle, többé vagy kevésbé bonyolult tevékenységben kapcsolják össze, amellyel együtt a katona nemcsak a mozdu-

latot, hanem az egész szerkezeti rendszert is elsajátítja, azaz kialakítja a dinamikus sztereotípiát (a kapcsolatok dinamikus rendszerét).

A készség kialakításához vezető alapvető út a gyakorlás.[259] *A gyakorlás nem puszta ismétlés, hanem tökéletesítéssel kapcsolatos ismétlés, amelynek során a tevékenységben és a katonának a tevékenységhez való viszonyában egyaránt határozott, jellegzetes változások történnek.* Általában az alábbi változásokról beszélhetünk:

a) *Javul a tevékenység eredménye* (a hibák száma csökken, a mozdulatok folyamatosabbak, kialakul a tevékenység ritmusa stb.).

b) *Eltűnnek a fölösleges mozdulatok,* s a tevékenységet csak a végrehajtáshoz nélkülözhetetlen szervek végzik. Egyúttal eltűnik a fölösleges izommunka is, tehát a tevékenység gazdaságosabb, kevésbé fárasztó, a munka könnyebben megy.

c) *Javul a mozdulatok összjátéka,* a részműveletek folyamatos tevékenységben kapcsolódnak össze. Ez kezdetben nagy nehézséget okoz: fölösleges mozdulatokat végeznek, egy-egy művelet után megállnak stb. Ez azért van, mert nem elég, ha a mozdulatok bizonyos rendszerei csupán egy-egy analizátor vonatkozásában alakulnak ki, hanem az összes analizátor keretében ki kell alakítani a sztereotipizált műveletek koordinált rendszerét. Így „jön bele" a katona a tevékenység ütemébe; következésképpen csökken az időveszteség, gyorsul a tevékenység tempója, kiegyenlítődik a mozdulatok intenzitása (arányosan oszlik el az egész tevékenységre) és csökken a fáradtság. A részműveletek már nem zavarják, nem akadályozzák egymást.

d) *Változás áll be a tevékenység módjában.* Az ismétlés nem sztereotíp jellegű, de a tevékenység módja szüntelenül javul. A katona megtanulja kiválasztani a feladatoktól és a körülményektől függően a legjobb módszert. Az előrehaladás határozattan az alacsonyabbtól a magasabb felé ível, a minőség javul, a katona túllépi teljesítőképes-

[259] A terepasztalon és a terepen végzendő gyakorlatokra gondolunk, az edzés és a kiképzés során egyaránt. — A szerző.

ségének eddigi „határát" (a tanulásban az átmeneti stagnálás és a teljesítőképesség szintjét).

e) *Csökken a vizuális és növekszik a mozgásos* (izomzati) *ellenőrzés szerepe.* Kezdetben a katona „szemmel tartja", figyeli azt, amit csinál. Ettől az ellenőrzéstől azonban fokozatosan megszabadul (például vezetés közben nem kell már a sebességváltóra néznie). S ez már az automatizálódás bizonyos fokának jele. Ilyenkor az ember a figyelmét egyre inkább a fő tevékenységre összpontosíthatja (pl. a terep figyelésére és felmérésére).

f) *A figyelem a tevékenység folyamatáról fokozatosan áttevődik a tevékenység eredményére.* A tevékenység teljes automatizálásakor az egész figyelmet az eredményre lehet fordítani. A tevékenység irányítása a második jelzőrendszertől mindinkább átkerül az első jelzőrendszerhez, s a tudatos figyelem összpontosítás helyébe a sztereotíp cselekvés lép.

Ezek a változások a tevékenység eredményességében is jelentkeznek, tehát kézzelfogható ellenőrzésül szolgálnak a parancsnok számára, hogy hol tart a kiképzésben.

A kiképzési eredményeket a tanulási görbe segítségével grafikusan is ábrázolhatjuk. Feltüntethető rajta a változások üteme, az eredmények ingadozása, a cselekvés (a végrehajtás) javulásának üteme, a stagnálás vagy a visszaesés stb. A tevékenység eredményét grafikonon úgy rögzítjük, hogy az X tengelyre felvisszük a gyakorlatok számát vagy a gyakorlatok lefolytatásának időegység szerinti felosztását, az Y tengelyre viszont felrajzoljuk a teljesítmény feltüntetett mutatószámait.

Ilyen grafikont kellene szerkesztenie a parancsnoknak minden beosztottjáról, hogy helyesen szervezhesse meg a gyakorlatokat. A legjobb és a legrosszabb eredmények összehasonlítása, a tipikus vonások elemzése alapján stb. a kudarcok oka megtalálható, s ésszerűsíthető az egész további kiképzés. A grafikon görbéjének alakulását — L. M. Svarc szerint — számos tényező befolyásolja. Mindenekelőtt a betanult műveletek szövevénye, a katonák egyéni sajátosságai, az oktatási módszer, a gyakorlat körülményei, a katonák adott tevékenységhez való viszonya. Általában

A lőgyakorlatok görbéje (Jegorov nyomán)

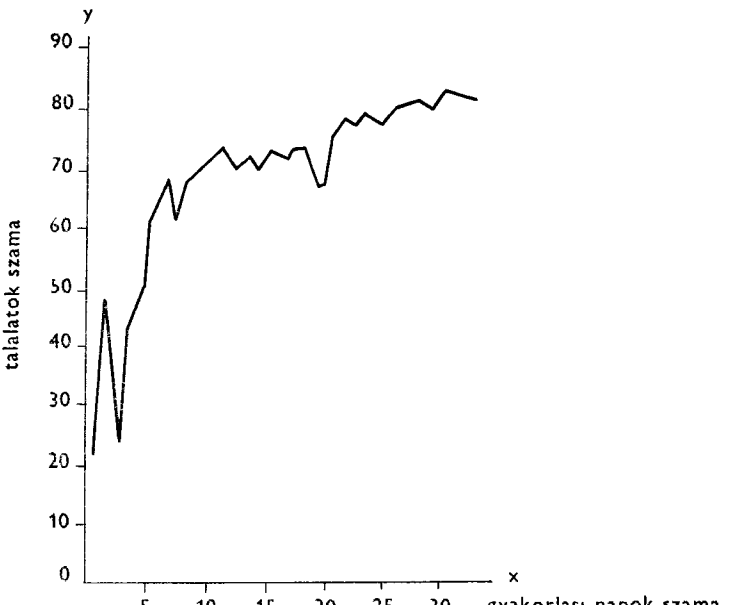

azonban *kétféle tipikus görbéről beszélhetünk.* Ezekben a készségek alakulásának két útja tükröződik:

a) *A kezdetben gyorsan, majd később sokkal lassabban javuló teljesítmények görbéje.* A legnagyobb sikert az első gyakorlatok hozzák — a továbbiak mind kisebbeket. Az olyan készségek kidolgozásánál, ahol a katona építhet életének korábbi tapasztalataira vagy ahol a követelmények viszonylag egyszerűek, ez a grafikon a jellemző.

b) *A kezdetben nagyon lassan, később azonban fokról fokra, állandóan javuló teljesítmények görbéje.* Ilyennel különösen a bonyolult tevékenységnél találkozunk és ott, ahol a katona nem támaszkodhat polgári életben szerzett tapasztalataira, vagy ahol ezek a tapasztalatok és készségek alapvetően zavarják, akadályozzák őt a tevékenység

végzésében. Ha a grafikon az egyszerű készségekről ilyen képet mutat, az okokat elsősorban a kiképzés módszerében kell keresnünk, a katona gyenge felkészítésében vagy érdektelenségében.

Ami a gyakorlás módszerét illeti, a készségek begyakoroltatással való sikeres kialakítása a következőktől függ.[260]

1. *Teremtsünk helyes arányt a megkövetelt összteljesítmény és a beletartozó részműveletek között.* Ha — a részletek nélkül — csak az egészet gyakoroltatjuk, a készség nem lesz pontos, feszültség és egyensúlyzavar marad fenn a nehezebb műveletek végrehajtásánál. (Pl. ahhoz, hogy valaki jó időt ússzon, tökéletesen be kell gyakorolnia, ki kell csiszolnia a stílus részelemeit.) Ha viszont csak az egymástól elszakított mozdulatokat gyakoroltatjuk — nem szüntetjük meg a bizonytalanságot és nem lesz elég könnyed és ritmikus a végrehajtás.

2. *Állapítsuk meg helyesen a gyakorlatozásra szánt időt.* Az erős ütemű és hosszan tartó begyakoroltatás „túldolgozáshoz", telítettséghez vezet, ami fékezi a készségek alakulását, a lanyha ütem viszont szintén lassítja a készségek formálódását.

3. *Állandóan kísérjük figyelemmel a konkrét készségek alakulásának menetét.* Tükröződjék ez a gyakorlás észszerű szervezésében, ellenőrzésében és értékelésében.

4. *Harcoljunk a készségek romlása ellen.* Említettük már, hogy a korábban kialakított készségeket a későbbiekkel erősíteni vagy gyengíteni, fékezni lehet. De — szándékosan vagy akaratlanul — az újonnan keletkezett készségek is megzavarhatók: főleg a gyakorlásukban beálló hosszú szünet, a túlgyakoroltatás vagy valamilyen félelmi állapot stb. hatására.

A békekiképzés idején kialakított készségek a háborúban sokféle, rendkívül erős zavaró hatás alá kerülhetnek. Azért ezeket mindenekelőtt nyugodt körülmények között kell begyakoroltatnunk; majd később zavaró hatású stress-helyzetekben, a harci viszonyokat megközelítő állapotok között megismételjük a gyakorlatokat, hogy meg-

[260] Gyacsenko es Fegyenko idezett műveből.

erősödjenek a készségek. Ennek az a célja, hogy elég *szilárdak és időállóak* legyenek (bárminő körülmények között biztosan működjenek), mozgékonyá váljanak (az egyik készségről a katona gyorsan tudjon átváltani a másikra), hogy kialakuljon *rugalmasságuk* (gyorsan alkalmazkodjanak az új feltételekhez).

A harcképességek fejlesztése

A képességek lényegét már vázoltuk. Tudjuk, hogy minden képesség a személyiség tulajdonságainak összessége, megfelel a tevékenység általános követelményeinek, és potenciálisan biztosítja az ember munkájának sikerét. A képesség ezek szerint bizonyos értelemben általánosított „felépítmény" a jártasságok és a készségek rendszerén.

A harckocsivezető például a kiképzés folyamán fejlődik odáig, hogy már jól reagál a külső feltételek változására, arra, hogy mikor mit tegyen. A harckiképzés közben kialakult benne az a képesség, hogy bizonyos tevékenységet jól végezzen az állandóan változó körülmények között is. Ez figyelmet és tudatos reagálást követel tőle. Az emberben tehát a jártasság és a készség mellett kialakult az a képesség is, hogy a körülményeknek és a helyzeteknek megfelelő műveleteket gyorsan és pontosan hajtsa végre.

A képességeknek a jártasságtól és a készségtől való eltérését fő vonásaiban így jellemezhetjük.

1. *Gondolati aktivitás* — az ismeretek és a tapasztalatok tudatos felhasználása újszerű körülmények között az újszerű feladatok megoldásához. Ezek feltétele, hogy a katona megértse és elemezze feladatát, rájöjjön a megoldás elvére.

2. *Tudatosan ellenőrzött tevékenység — amely a korábbi eredményeknek a helyzettel és a feladatokkal való összevetése alapján meghatározott terv és elképzelés szerint zajlik le.* Ebbe a tervbe szervesen beleilleszkednek a készségek rendszerei.

Például a vezető — harckocsijával — meredek dombra hajt. Gondolkodik, mit kell tennie. A vezető eldönti, mitévő legyen Hátra kapcsol és kihasználja a tőle néhány méterrel jobbra levő szilárd talajt. A vezető e néhány mozdulata, a harckocsi motorjának hátrakapcsolása a készségek korébe tartozik, de az egész már a helyzet megoldásának képessége.

3. *A képességről csak akkor beszélhetünk, ha a tevékenység végrehajtása önállóan, könnyen és sikeresen történik.* A képesség — a munkafeladatok alkotó megoldása. Csakis változó körülmények között nyilvánul meg és érvényesül, ott, ahol a betanult ismétlés nem elegendő. A tevékenységnek ez a foka tehát az ember tudatos és sikeres alkalmazkodása a helyzet támasztotta követelményekhez, amelyek a cselekvés közben merültek fel.

4. *A képesség — gyakorlat során megszerzett felkészültséget jelent a munkafeladatok sikeres megoldására és végrehajtására.* Ez a felkészültség csupán a munkafeladatok sikeres megoldásának feltétele; segíti a tevékenység könnyed véghezvitelét, az új ismeretek elsajátítását, az új jártasságok, készségek kialakulását, de önmagában még nem jelent sem jártasságot, sem készséget. A képességek révén az ember nemcsak egy konkrét feladatot vagy helyzetet oldhat meg sikeresen, hanem különféle más feladatokat is, amelyek egymástól ugyan eltérnek, de megoldásuk módja hasonló.

Minden tevékenység megköveteli, hogy az ember ne csupán azokkal a készségekkel rendelkezzék, amelyek a tevékenység részműveleteinek megoldásához szükségesek, hanem azzal a képességgel is, hogy különféle helyzetekben sikerrel végezze ezt a tevékenységet. Érvényes ez a katonai tevékenység egészére, az általános és különleges tevékenységre egyaránt. Az előbbinél meghatározott általános képességekre van szükség, az utóbbinál nélkülözhetetlenek az olyasféle speciális képességek, amilyenek a felderítőknél a látás utáni jó emlékezőtehetség vagy a gépkocsivezetőknél a mozgási reakció gyorsasága és pontossága. Ilyen képességekkel nem születik az ember. Említettük már, hogy csak bizonyos előfeltételeket hozunk magunkkal a világra, képességeink az évek során azokra

épülve fejlődnek ki. Az ifjú az előfeltételek és képességek bizonyos „készletével" vonul be katonának. Ezeket fel kell fedezni. Volt idő, amikor az ép és egészséges ember a hadseregben bármilyen különleges feladatkört elláthatott. Ma a probléma sokkal bonyolultabb, mert megsokszorozódott a különleges beosztások száma. Az emberek képességeinek ismeretében tudjuk őket megfelelő helyre beosztani. Közben azonban manapság kétféle nehézséggel is szembe találjuk magunkat;

a) A parancsnoknak fel kell ismernie a katona képességeit (figyelemmel a végzendő munkára); mindmáig azonban senki nem dolgozta fel kielégítően, hogy milyen tevékenység milyen képességeket követel a katonától, milyen követelményeket állít eléje. Ezért a parancsnokok — a légierő kivételével — mikor a beosztásokba kijelölik a katonákat, inkább a gyakorlatukra, a jó szemükre és felszíni jegyekre támaszkodnak (amilyen például az újonc polgári foglalkozása). De ha tökéletesen értjük a dolgunkat, felismerhetjük, hogy milyen lelki tulajdonságok segítenek úrrá lenni az adott különleges beosztás nehézségein és melyek akadályozzák azt. Így egyrészt odavaló embereket választhatunk a megfelelő beosztásokba, másrészt a kiképzést annak az alapelvnek jegyében szervezhetjük, hogy az ember képességei csakis olyan tevékenység keretében fejlődnek, amely az adott képességeket megköveteli és felébreszti.

b) Persze nem könnyű megállapítani, hogy a katona milyen képességekkel jött a hadseregbe. Nagyon meggyőzően mutatja ezt az alábbi kis történet Tyitovról, az űrrepülőről. Ő mondta el a TASZSZ tudósítójának:

„Eljött a nap, amikor már egyedül kellett repülnöm. Csak a repülők tudják, mit jelent ez... Amikor leszálltam, kiléptem a kabinból és jelentkeztem:

— Oktató elvtárs, Tyitov növendék a repülést befejezte. Kérem, engedje meg, hogy meghallgassam értékelését.

De az értékelés helyett, nem tudom miért, Gonyisev ismét a JAK 18-ashoz vezetett. Beült velem a gépbe és a levegőbe emelkedtünk. Repültem, repültem, de Gonyisev egy szót sem szólt. csak nézett, hallgatagon figyelte kezemet, s végül egy mozdulattal jelezte, hogy szálljak le.

Kiléptem a betonra, nem szólt hozzám egy szót sem, a parancsnokhoz sietett. Sokáig beszélgettek valamiről. S a következő napon már nem repültem. Mindenki repült, csak én lődörögtem ide-oda. Irigykedve néztem őket. Tanakodtam — miért nem engedtek felszállni, vajon mit tettem rosszul?

Gonyisev oktató és a rajparancsnok között akkor ez a beszélgetés folyt le:

— Tyitovból soha nem lesz pilóta. Úgy repül, mintha valami tehervonatot vezetne — mondta Gonyisev. — A legjobb lenne elbocsátani.

— Várj csak, ne siess, belőled sem egy nap alatt lett mester — intette le Kasin százados. — Megpróbálom vele én is, most majd együtt szállunk fel.

Start. A magasba emelkedünk. Érzem, hogy Kasin százados még figyelmesebben követi mozdulataimat, mint az oktató tette. Javítgat, magyaráz.

— Nem így, hanem úgy kell ezt... — mondja, és máris sokkal könnyebben megy a dolog. A kezem biztosabban tartja a botkormányt.

— No, majd meglátjuk, melyikünknek van igaza — mondja később Kasin Gonyisevnek. — Várjunk egy kicsit és majd meglátjuk...

Gonyisev végtelen türelemmel tovább tanított engem. Én magam is jobban igyekeztem. Estéket töltöttem a tankönyv felett, órákat ültem a gyakorló modellben.

A dicséretekben elég fösvény oktató végre megdicsért. Emlékszem, amikor befejeztük a JAK 11-essel a repülést, ilyen jellemzést kaptam tőle:

— Tyitov repülőgép-vezetővel érdemes foglalkozni. Jó vadászrepülő lehet belőle.

Milyen fontos volt számomra az a dicséret! Nem lehetetlen, hogy éppen ezek a szavak döntötték el további sorsomat."[261]

Akaratlanul is a szájunkra tolul a kérdés: vajon mi lett volna a 2. számú űrhajósból, ha Kasin kapitány annak idején hallgat az oktató tanácsára?

Mindenesetre hasznos lenne, ha a parancsnok — amikor tehetségtelennek ítéli egy-egy katonáját valamilyen nehéz beosztás ellátására vagy amikor számos alárendeltje „tehetségtelenséget árul el" — többször és alaposabban elgondolkozna a saját munkáján. A katonák „tehetségtelenségének" okai a parancsnok hibáiban is gyökerezhetnek. Ennek az állapotnak okait a parancsnok következő hiányosságaiban kell keresnünk:

[261] Apencsenko, O.: Ljesztnyica v nyebo. — Moszkovszkij Komszomolec, 1961. aug. 9.

nem figyel fel idejében a katonák gyenge felkészültségére;
nem érti meg alárendeltjeinek egyéniségét;
nem hisz a katonák képességeiben, illetve azok fejleszthetőségében;
nem képes úrrá lenni a kiképzési módszertanon és nem ért a nevelési módszerekhez.

Ma nem szükséges bizonyítani, hogy a katonai szakbeosztások pszichológiai követelményeinek feltárása és feldolgozása mennyire szükséges. De a hadseregben ez idő szerint csak a repülőszemélyzetnél oldották meg ezt a problémát. Az utóbbi időben ugyan ígéretesen javul a vezetők és némely különleges beosztásúak kiválogatását szolgáló kutatás. A hadsereg gyors gépesítése megköveteli, hogy nagy figyelmet szenteljünk e kérdésnek. Ezekben a kutatásokban központi helyet foglalnak el az általános és a különleges képességek vizsgálatai. Sokrétű, szerteágazó problémakör ez, amely jóval túllépi e mű kereteit.

De ha most nem oldjuk is meg a katonai szakbeosztások követelményének problémáját, legalább hadd hangsúlyozzuk: legfőbb kötelességünk a katonáknál olyan általános jellegű képességeket kialakítani, hogy a legnehezebb körülmények között is el tudják látni feladatukat. Már említettük, e képességek kizárólag a nekik megfelelő, szigorú követelmények nyomán alakulnak ki. Előzőleg azonban a katonának el kell sajátítania a megfelelő szaktudást, jártasságot és készséget. Néha úgy tűnik, hogy egy-egy bonyolultabb helyzetben a katona csak azért képtelen megoldani a feladatát, mert hiányzik a szaktudása, nem alakultak ki nála megfelelő jártasságok és készségek. Mindez pedig csak olyan tevékenység során alakul ki, amely megkívánja, hogy a katona érvényesítse szakismereteit, a kialakított jártasságát és készségét, az alkotó jellegű és meghatározott megoldást követelő, újszerű, szokatlan és nehéz helyzetekben.

A jellembeli tulajdonságok alakítása a kiképzés keretében

A kiképzés folyamatában a katona nem csupán a szükséges katonai tevékenységet, jártasságot és készséget szerzi meg, hanem birtokába kerülnek a katonai tevékenység indítékai is; kialakul véleménye a társadalomról, az emberekről, önmagáról — vagyis kifejlődik benne mindaz, amit a jellembeli tulajdonságok fogalma alatt értünk. Tudjuk, hogy milyen lesz a korszerű háború, ismerjük pszichológiai hatását, s ez megadja számunkra a választ — milyen jellemű ember legyen a haza védelmezője. Az újonc alapvető jellemvonásainak megismerése szolgáltatja azt a kiinduló állapotot, amelyre nevelését alapoznunk kell. A jellem fejlesztése — azoktól a vonásoktól, amelyekkel az újonc belép a katonai szolgálatba, egészen addig, míg ki nem alakulnak a korszerű harc követelte jellemvonások, az alakulatnál folyó mindennapi nevelőmunka szerves részét képezi. *A jellemvonások kifejlesztése — az alakulatoknál folyó mindennapos nevelőmunka célja és tartalma. S ez sokkal nehezebb és tovább tartó feladat, mint az oktatás.* Ennek a tevékenységnek az eredményei nehezebben mérhetők és ellenőrizhetők.

A katonai kiképzés sokat alakít a jellembeli tulajdonságokon, de azok nemcsak ennek keretében alakulnak. Jelentős szerepet játszik a jellem formálásában az egész katonaélet, a szórakozás, a sajtó, a bajtársak, a környezet, az életrend stb. Két év ugyanis elég hosszú idő, hogy a katona megszerezze a katonai szaktudást és mindazt, ami vele jár. De azok számára, akik gyengén fejlett jellembeli tulajdonságokkal vonultak be, ez az idő nagyon rövid, különösen, ha arra gondolunk, milyennek kell lennie az igazi harcosnak. A parancsnoknak valóban művészi módon kell alkalmaznia pedagógiai ismereteit ahhoz, hogy az alakulatánál olyan nevelési helyzetet teremtsen, mely lehetővé teszi az egyénekre bontva szükséges jellemtulajdonságok fejlődését. A pszichológia erre is felvértezi a parancsnokokat. Feltárja a jellemtulajdonságok alakításának és átalakításának törvényszerűségeit, azokat az alapokat,

amelyekre felépül a parancsnok kétéves nevelőmunkája.

A továbbiakban azokat az általános törvényszerűségeket ismertetjük, amelyek a szocialista katona jellemvonásában érvényesülnek.

1. A szocialista társadalom embere a környezetével szemben mindig emberi módon, mint öntudatos, értelmes, szabad lény lép fel. *A szocialista haza védelmezőjévé úgy válik valaki, ha felismeri a társadalmi események törvényszerűségeit, megérti a saját helyét a társadalomban, tudományos világnézetre tesz szert, tudatosan viszonyul a társadalom normáihoz és követelményeihez.* Éppen ezért a jellembeli tulajdonságok formálása rendkívül szorosan kapcsolódik az értelmi neveléshez. Ha önmagában nem is elegendő az értelemhez szóló nevelés, mégis döntő szerepe van, mert valódi megismerés híján vagy csak a drillre alapozhatunk (műveltség és öntudat nélkül begyakorolt gépies mozdulatokra, s ily módon a cselekvés a mechanikus reakció üres komplexumává válik, az ember pedig vakon cselekvő élőlények szintjére züllik) — vagy csak az érzelmekre, a tudatosságot vak hittel, fanatizmussal pótló indulatokra. Ezért ahhoz, hogy a katona értelmét lehető leghatékonyabban befolyásoljuk, a következőket tartsuk szem előtt:

a) Rendszeresen hivatkozzunk a tudományos világnézet eszméire, továbbá a társadalmi együttműködés és az egyéni magatartás normáira.

b) Teremtsünk összhangot — az adott ember személyes élettapasztalatainak megfelelően — a vele megtanított ismeretek és a mindennapok munkája között.

c) Olyan élet- és munkafeltételeket vezessünk be az alakulatnál, amelyek között az említett nézetek kellő visszhangra találhassanak.

Alakulatainknál megvannak az objektív feltételek olyan kommunista erkölcsi öntudat kialakításához, amely a katona harci és politikai tulajdonságainak alapját képezi. A szubjektív feltételeket pedig az emberek nézeteinek szüntelen csiszolása, a nevelők fáradhatatlansága szolgáltatja.

2. *Az eszmékről és nézetekről szóló tanításunkat csak*

akkor fogadja magába a katona, csak akkor válik vérévé, ha egész lényében azonosul velük. Csak ebben az esetben válnak tevékenysége indítékaivá és meggyőződéssé. Ennek jegyében nem nélkülözhetjük az érzelmi nevelést sem. A belső azonosulás útja azonban jóval meredekebb és bonyolultabb, mint az ismeretszerzés útja. A katonák érzelmi nevelésének fő állomásai a következők:[262]

a) Az érzelmek keletkezése az élményektől függ. Ha fel akarjuk ébreszteni a katona érzelmeit, olyan lélektani helyzetet kell teremtenünk, amely — a reális jelenségek meghatározott körében — lehetőséget ad újszerű érzelmek átélésére. Ezek a lélektani helyzetek például: a közösségi élet eseményei, a művészi módon ábrázolt valóság, mások példája, meghatározott tettek véghezvitele stb. Alapfeltétel azonban: a helyzetek olyan jellegű megszervezése, hogy az érzelmek állandó forrásává váljanak.

b) Ha nem akarjuk, hogy az új erkölcsi élmény csupán esetleges és semmire nem kötelező epizód maradjon — az élményt tettek útján kell realizálni. A tett, a cselekvés az új élmény megerősítésének aktívan visszaható eszköze. A gyakorlati cselekvésben az ember érzelmei és az öntevékenysége meghatározott kapcsolatba kerül egymással, ennek során az érzelmek megerősödnek s új vonásokkal gyarapodnak. (Például, amikor a saját hibák felismerése után következik kijavításuk, vagy: amikor a fasizmus bestialitásának művészi feleleventése kellő élményeket és érzelmeket ébreszthet stb.) Mindez megkönnyítheti a hasonló érzelmek realizációját, hasonló helyzetekben az érzelmek „indító mechanizmusát". Az érzelmi kapcsolat aktív tényezővé válik, és nem marad csupán passzív élmény. Ha hiányzik ez az aktivizálás, akkor az érzelemnek elapad a motivációs ereje. Az érzelmi élmények realizálása és megerősítése tehát a nevelés második szakasza.

c) Az erkölcsi élmény azonban — mégha tettek formájában realizáljuk is — önmagában még nem tartós tényezője az ember életének. Különösen akkor nem, ami-

262 Hromátka, I: Cíl, úkoly složky a metody kommunistické výchovy. Praga, 1957.

kor a helytelen érzelmek átnevelése a feladat, vagy amikor a legsúlyosabb helyzetekben az embernek uralkodnia kell érzelmein. Ehhez nem elegendők az epizódikusan keletkező pszichológiai helyzetek, hanem a helyzetek céltudatos, átgondolt és módszeres rendszerére van szükség. Ilyen rendszerre pedig csak akkor tehetünk szert, ha sikerül az ember mindennapi életét „megszerveznünk" — főleg a közösségi kapcsolatok és a közvélemény segítségével a mindennapi élet gyakorlatában, munka közben és a szabad időben egyaránt. Így bizonyos emberek közötti (interperszonális) kapcsolatok keretein belül, állandóan megismétlődő gyakorlati tettek alapján, a közösségi helyzetben viszonylag állandó érzelmi kapcsolatok alakulnak ki. Ez az erkölcsi érzelmek nevelésének harmadik szakasza. Keretében alakul ki az önérzet, a becsület- és a szégyenérzet, melyek a cselekvés motivációjának oly fontos elemei.

d) Az erkölcsi nevelés közben számolnunk kell vele, hogy ha az érzelmet kiváltó jelenség megismétlődik és nem hoz semmi újat, nem tartalmaz érzelmi visszhangot keltő új elemeket — a dolog megszokottá válik, az érzelmi viszony gyengül, és az érzelem elhalványul. Hogy az ember ne váljék közömbössé, hogy az érzések alapjául szolgáló élmények ne veszítsék el közvetlenségüket és életszerűek maradjanak — a nevelés rendszerét, az életmódot, az erkölcsi viselkedés gyakorlatát úgy kell kialakítani, hogy az erkölcsi normákat és követelményeket sokrétű és gazdag életélmények hassák át.

Világos tehát, hogy az érzelmi és az értelmi nevelés ebben az esetben elszakíthatatlan egységben megy végbe. Természetes, hogy a nevelésben sem választhatók el egymástól. Ez a két alkotóelem együttvéve formálja az ember meggyőződését.

3. Az előbbiekből azonban még valami kitűnik. *A katona erkölcsi, politikai és harci tulajdonságainak neveléséhez nem elegendő csupán az erkölcsi meggyőzés* (az értelmi felismerés és az érzelmi azonosulás). *Azt kell elérnünk, hogy a katona a mindennapi élet gyakorlatában is a megismert erkölcsi normák szerint éljen és cselekedjék,* hogy

azokat a saját tevékenységében minden körülmények között megtartsa. A jellemnevelés útjának további szakaszát tehát az olyan jártasságok, készségek és szokások[263] kialakítása jellemzi, amelyekben a harcos meggyőződése találkozik a saját eszmei gyakorlatával.

Ez a harmadik szakasz nem kevésbé nehéz, mint az előző kettő. A kommunista erkölcsi magatartás készsége nem következik automatikusan a meggyőződésünkből. Hiszen ha következetesen a meggyőződésünk szerint cselekszünk — ez gyakran azt jelenti, hogy sok mindenről le kell mondanunk, nem szabad engednünk az elkényelmesedésnek, nem szabad félnünk a nehézségektől és a konfliktusoktól, le kell győznünk az akadályokat. Ezért látunk oly sokszor különbséget az emberek szavai és tettei között. A parancsnokok ismerik jól azt a jelenséget, amikor a katonák tudják ugyan, mit követel tőlük a társadalom, elvileg meg is vannak győződve róla, hogy az helyes — aztán mégis másképpen cselekszenek. Ilyenkor az objektív feltételek és követelmények összeütközésbe kerülnek a tudat és a cselekvés közötti ellentéttel, ami a katona nevelésének hiányosságából következik. Rendszerint a túl puha, igénytelen nevelés következménye.

Makarenko írja: Próbálják meg komolyan, őszintén és belsőségesen kitűzni azt a célt, hogy állhatatos embert neveljenek. Persze, nem nevelhetünk állhatatos embert, ha nem helyezzük őt olyan viszonyok közé, ahol megmutathatja állhatatosságát, ha nem talál alkalmat a fegyelmezettségre, az egyenes, őszinte beszédre, bizonyos lemondásra, türelemre és bátorságra.

A kommunista erkölcsi magatartás cselekvéskészségeinek formálása a konkrét tevékenység rendszeres ismétlésének útját követi, a készségtől az adott módon való cselekvés megszokásáig. Érvényes ez a közösségi kapcsola-

263 A készség, valamint az élet és a nevelés során kialakult szokás kozott az a különbség, hogy ez utóbbi az idők folyamán keletkezett és megszilárdult hajlamot (szerzett szükséglet) jelent, amely meghatározott cselekvés keretében megy végbe, de nem önálló folyamata a cselekvésnek. Pl. a katona megszokja, hogy reggelente tornászik; ez a szokás azonban nem meghatározott mozgási készség formájában jelentkezik, hanem az ébresztő utáni meghatározott tevékenység szükségleteként. — A szerző.

tokra vagy a fegyelemre éppen úgy, mint a munkára vagy a felelősségérzetre. Ne feledjük azonban, hogy ez az erkölcsi nevelésnek csak egy szakasza, egy alkotóeleme.

A hadseregben néha tanúi lehetünk, hogy az erkölcsi normák megkövetelésének fő módszere az öntudat nélküli mechanikus ismételtetés, a drill; — vagy éppen ellenkezőleg: állandó „lelkifröccsöket" tartanak kellő követelmények nélkül. Ezért adódnak aztán némely alakulatnál fegyelmi problémák.

Az újonc már az erkölcsi készségek és szokások bizonyos rendszerével vonul be a hadseregbe. Erkölcsi nevelésében ezért főleg a következőkre gondolunk:

a) A katonaélet szigorúbb erkölcsi követelményeinek megfelelően új szokások kialakítására. (Sok olyan követelmény, amely a polgári életben csupán erkölcsi normának számít, a hadseregben fenyítő és büntető szankciókkal alátámasztott követelmény!)

b) A korábbi életből hozott rossz szokások elleni harcra.

4. A kommunista erkölcsi magatartás szokásainak kialakulásával a katona jellemének formálása még nem ér véget. Hiszen a cél — *az öntudatos, az emberbe mélyen beágyazott késztetések rendszerének kialakítása, amely tevékenységének döntő motívuma, mégpedig nem csupán a hétköznapi életben, de az élet legnehezebb pillanatában, esetleg a korszerű háború félelmetes feltételei között is.* Így jutunk el végül az erkölcsi-politikai és az erkölcsi-harci tulajdonságok fejlődésének utolsó szakaszához; az előző három szakasznak ide kell torkollnia.

Említettük már, hogy a jellemnevelésnél tulajdonképpen a tevékenység általánosított motívumait alakítjuk ki. Az erkölcsi magatartási szokások, valamint a jellem között is olyan a kapcsolat, mint amilyen egy meghatározott tevékenység végzésének készsége és az ember képességei között. Az „automatizált" sztereotipiával itt is szemben áll az a tudatos, alkotó, szándékos viszony a bonyolult valósághoz, amely az egyén erkölcsi magatartásából következik.

Az eddigiek ismeretében elmondhatjuk tehát, hogy az ember magatartását befolyásoló tényezők:

az ember szükségletei, érdeklődése, mint jelentős motivációs erők;

az erkölcsi nézetek, a meggyőződés, az öntudat és a közösségi érzés egysége;

az egyéni emóciók, érzelmek és hajlamok, amelyek különféle kapcsolatba kerülnek az erkölcsi meggyőződéssel;

a korábbi életkori szakaszokban kialakult erkölcsi készségek és szokások.

A sokféle helyzetben ezek az emberi magatartás motivációjának határozott elemei. A jellemnél viszont általánosabb és tartósabb motivációról beszélünk. Olyanról, amely magában foglalja az erkölcsi-politikai és erkölcsi-harci tulajdonságok összességét, és amely minden katonára jellemző. Ha ezek az elemek összhangban állnak egymással, akkor a katona cselekvése egyöntetű és tervszerű, egyértelműen motivált és kristálytiszta. Persze, az életben az ilyen egyértelműség ritka, főleg bonyolultabb helyzetekben. Hiszen harc közben, ahol az ember állandóan életét kockáztatja, az emberben a motívumok igen bonyolult harca játszódik le; ezek a motívumok lényegében két forrásból erednek: egyfelől a létfenntartás ösztönéből, másfelől az erkölcsi, politikai meggyőződésből és a felelősségtudatból.

A motívumok harca az embertől sokat (vagy mindent) követelő tevékenység közben jelentkezik. Tehát akkor, amikor az embernek különböző nehézségeket és nélkülözéseket kell legyőznie, amikor meg kell harcolnia tevékenysége tudatosan aktualizált „alacsonyabb" motívumaival. A szükséges tulajdonságok kialakulásának alapvető és döntő feltétele a katona állandó rendszeres akarati erőkifejtése (vagyis a társadalmilag hasznos tevékenység végzésében belső és külső akadályainak tudatos leküzdéséhez elengedhetetlen erőfeszítés gyakorlása). Ennek oly mértékben kell történnie, hogy végül a társadalmi motiváció a katona egész magatartásában, beállítottságában döntően érvényesüljön, és a katonát a nemkívánatos hatásokkal szembeni ellenállóképesség alapvetően jellemezze.

Makarenkónál olvashatjuk:

„Megedzhetjük-e az embert, ha vattába csomagoljuk, hogy meg ne hűljön? Nem edzhetjük meg, ha nem állítjuk nehéz feladatok elé, amelyekben esetleg kudarcot is vallhat. Ha önök félnek ettől, és nem adnak neki nehéz feladatokat, akkor majd végképpen elbukik...

Nem tudom, de eddig bizony nem találkoztam más módszerrel. Az embert nem lehet edzés nélkül megedzeni. Ez az egyetlen módja, el kell szánnunk magunkat erre...

Nem az a fiú a bátor, aki nem fél, hanem az, aki el tudja fojtani félelmét. Másféle bátorság nem is létezhet. Azt hiszik önök, hogy a halálba indulni, nekivágni a golyózápornak és a gránátoknak — ez semmi? Lehet azt érzés és félelem nélkül tenni? Nem, ez félelmetes tett, de éppen ez már a félelem elfojtását is jelenti. Azt kérdezik tőlem: »Hát akkor mit tegyen az ember, ha fél?« Igen, az embernek félnie kell és hadd féljen, hogy legyen mit legyőznie..."

Így véli Makarenko. S ez az útja a katona erkölcsi nevelésének. Út, amelyen a harcos „megtanulja" az olyan tevékenység motívumait, amelyek egész életén át vezetik őt; út, amelyen haladva a parancsnok bízvást elmondhatja: az ő emberei helytállnak majd a korszerű harcban, mert van bennük erkölcsi erő és erős akarat a kötelesség teljesítéséhez.

Az oktatás és nevelés során a katonák pszichikumát értelmileg, érzelmileg és akarati szempontból befolyásoljuk. A kommunista nevelés alapja a meggyőzés és a begyakoroltatás egysége. (Az előbbi inkább értelmileg és érzelmileg hat, az utóbbi a gyakorlati jártasságok és készségek megszerzését, a szokások és az emberi tulajdonságok átalakítását célozza.) Minden nevelési módszernek ez az alapja.

Az egyik fő nevelési módszer tehát a meggyőzés, amely nem csupán az értelem és az érzelem egységének az ember gondolkodásában és cselekvésében játszott szubjektív vezetőszerepéből adódik, hanem a szocialista társadalom objektív jellegéből is. A szocializmus éppen az emberek *tudatos* tevékenysége révén erős rendszer. A tudatosság és az aktivitás feltételezi, hogy az ember soha ne külső, a számára idegen folyamatok mechanikus begyakorlása folytán, hanem belső meggyőződésből cselekedjék. A felvilágosítás nem lehet öncélú. Az életkörülményeket úgy kell

beállítani, hogy neveljék az embert. Ebben van a jól szervezett katonaélet jelentősége, itt találjuk meg a gyakorlatozás módszerének értelmét.

Tehát ne csupán szavakkal próbáljuk meggyőzni a katonákat, ne csak gondolkodási és érzelmi aktivitásukat fejlesszük, hanem az életrend egésze hasson rájuk. Sem az élethez, sem a harchoz nem elegendők csupán a helyes nézetek. A felvilágosítás segít ugyan a helyes nézetek és elvek kialakításában, de ezen elvek gyakorlati érvényrejuttatását csak az élet gyakorlata biztosítja.

A PARANCSNOKLÁS PSZICHOLÓGIÁJA

A hadseregek vezetői mindenkor és minden időben tisztában voltak vele, hogy a katonák jól összehangolt tevékenységével lehet az ellenséget megsemmisíteni, a győzelmet kivívni. Ez az elv a hadseregek felépítésében is tükröződött. S mivel a katonai szervezet működésében zökkenő nem állhat be, minden hadsereg szigorúan a centralizmus elvén épült fel, s a kiválasztott emberek döntő szóval rendelkeztek. A centralizmus és a kemény fegyelem tehát bármelyik hadseregre jellemző, legyen az elnyomó vagy felszabadító, uralkodjék benne kényszerű, zsoldos alárendeltség vagy öntudatos fegyelem. Az ok világos: a háborúban döntő az összehangolt cselekvés, a tűzvezetés, a manőverezés. A katonák ezrei mozognak, a parancsok, az előírások megszegése beláthatatlan következményekkel jár.

A parancsnok helyzetének és tevékenységének van objektív és szubjektív oldala.

Az *objektív oldal* a lényegesebb. Kifejezi a hadsereg osztályjellegét, az uralkodó osztály politikai céljait. Ez tükröződik a parancsnoki kar összetételében, a hadsereg és a nép, illetve a katonák és a tisztek kapcsolatában. Itt mutatkozik meg a minőségi különbség a néphadseregek és a kizsákmányoló osztályt szolgáló hadseregek között.

Amikor a parancsnoklás pszichológiai problémáival foglalkozunk, először arra emlékeztetünk, hogy ezúttal a parancsnoknak az alakulatnál elfoglalt helyéről és a parancsnoki tevékenység *szubjektív vonatkozásáról* esik szó. A szubjektív vonatkozást azonban nem szakíthatjuk el az objektív oldaltól, hiszen a parancsnok szubjektív tevékenysége és kapcsolata alárendeltjeivel mindenképpen társadalmunk és hadseregünk jellegéből adódik, még akkor is, ha az összefüggés olykor közvetett, s mindig a konkrét feltételek és emberek realizálják. Ez már önmagában is másféle lélektani problémákat jelent (és másféle megoldásokat), mint amivel a burzsoá katonai pszichológusok foglalkoznak. A szubjektív tényezőt nem mellőzzük, csak a helyére tesszük. Hiszen a pillanatnyi helyzet hatása az ember minden tevékenységében érvényesül. A szubjektív tényezővel — nézetekkel, hangulatokkal és érzelmekkel, szokásokkal, érdeklődési körrel és jellembeli vonásokkal (vagyis az egyén pszichikumával) — minden tevékenységnél feltétlenül számolnunk kell. Még inkább így van ez a parancsnok tevékenységénél, aki tapasztalatainak, képességeinek és pszichikai értékeinek megfelelően nemcsak szubjektíve dönt és parancsnokol, hanem fellépésével, magatartásával, tetteivel nagyon erősen hat katonáinak belső világára. Ily módon viszont összeütközésbe kerülhet korábbi nézeteikkel, szokásaikkal, érzelmi életükkel, személyi tulajdonságaikkal.

Parancsnokolni annyit jelent — megoldani a helyzetet, döntést hozni, követelményeket támasztani és végrehajtatni azokat. Közben természetesen bonyolult kapcsolatok alakulnak ki a parancsnok és alárendeltjei között. *A parancsnoklás a tevékenység különleges fajtája — olyan tevékenység, amelynél a cél eléréséhez nemcsak gépeket, eszközöket alkalmaznak, hanem embereket is, e gépek, eszközök kezelőit. Ez határozza meg a parancsnoklás fő aspektusait, tehát azokat a lélektani problémákat, amelyeket a katonai pszichológiának a parancsnoklás témakörében meg kell oldania.* A következő problémákra gondolunk:

a) A fölé- és alárendeltség pszichológiai problémái. A

katonai közösség különféle beosztású tagjai közötti kapcsolatok kérdése a leglényegesebb része a parancsnoklás pszichológiájának. Magában foglalja a parancsnoki tekintély követelményeit, valamint a parancsnok és a beosztott, a parancsnok és a közösség viszonyát.

b) A nélkülözhetetlen parancsnoki tulajdonságok, illetve azok elemzése, a parancsnok személyiségének jellemzése.

c) A parancsnok személyének nélkülözhetetlenségéből eredő lélektani kérdések. Ide tartozik a követelmények formája, tartalma, eredménye.

d) A parancsnoki személyiség alakításának pedagógiai és pszichológiai problematikája a katonai szakképzés és az alakulatnál betöltött beosztásának ellátása során.

A parancsnoklást tehát különböző szemszögből vizsgáljuk. El sem szakíthatjuk egymástól őket, mert dialektikus egységet képeznek. Ha most mégis különféle nézőpontból mérlegeljük a parancsnoklást, csak azért tesszük, mert a probléma egészének megértéséhez ismernünk kell valamennyi oldalát.

A parancsnoklás — a tömegek vezetésének sajátos formája

Mielőtt a parancsnoklás pszichológiájával foglalkoznánk, megkíséreljük a parancsnoklás pedagógiai-pszichológiai jellemzését. Ezt a fogalmat tágabb és szűkebb értelmében foghatjuk fel.

A parancsnoklás a szó legtágabb értelmében — az emberek vezetésének és nevelésének egyik formája (az oktatás fogalmával, annak iskolai tevékenységként való értelmezése szempontjából mellérendelt viszonyban van). A pedagógiában össze is kapcsoljuk a két fogalmat: „parancsnok és nevelő". Munkájának különlegessége a célkitűzésből és a munka feltételeiből adódik. *A parancsnoklás a vezető és a vezetettek közötti olyan kapcsolat, amely biztosítja az emberek harcra való sokoldalú kiképzését, az összekovácsolt, begyakorolt és edzett közösség kialakítását,*

a kiképzési és a harcfeladatok sikeres végrehajtását. Magában foglalja a parancsnok szubjektív tevékenységét, mely a katona külső nevelésének döntő tényezője.

A szó szűkebb értelmében a parancsnoklás az alárendeltek közvetlen vezetését jelenti. Ez a leszűkített értelmezés azonban azzal a veszéllyel is jár, hogy a parancsnoklás parancskiadássá, a parancsnoklás pszichológiai problematikája pedig a követelményállítás kérdésévé szűkül le. Fejtegetéseinkben tehát a parancsnoklás tágabb értelmezéséből indulunk ki.

A katonai közösség tagjainak kapcsolatai

Minden emberi viszonyban jelenlevő objektív tényezők (a társadalmi rendszer, a munka jellege, az ember társadalomban elfoglalt helye stb.), valamint a szubjektív tényezők (az emberi tulajdonságok, a vezető tevékenysége és a vezetés vonásai, a szervezettség stb.) dialektikus egységet alkotnak. Ez a törvényszerűség a hadseregben a parancsnoklásban is érvényesül.

A katonai közösségen belüli kapcsolatok rendszerét elsősorban a hadsereg hivatása határozza meg. Minthogy a hadsereg az uralkodó osztály politikájának eszköze, a parancsnoklás rendszerében hangsúlyt kap az, ami általában az adott társadalomra jellemző: az uralkodó osztály és a néptömegek érdekeinek ellentétes vagy azonos volta, és ebből adódóan a parancsnok és a katona kölcsönös viszonya. Más ez a kapitalizmusban és más nálunk, a mi hadseregünkben, amelyre az állam és a nép (a parancsnok és a katonák) egysége a jellemző. Mivel fegyveres harcra készülünk, a közösség kialakítása a parancsnok számára merőben más problémát jelent, mint a polgári élet bármely vezetőjének. A katonai centralizmus döntő hatáskört ad a parancsnoknak. Ezért a parancsnok és az alárendeltek közötti kapcsolatok kialakításában jelentős szerepet kap a parancsnok (a parancsnoki kar) szubjektív tevékenysége is. A parancsnok sajátos helyzete viszont a parancsnoki szubjektivizmus bizonyos veszélyét rejti ma-

gában. Olyan hibákkal járhat, amilyen a túlzott hatalmi öntudat (a felelősségérzet rovására), a „kirakatmódszerek" alkalmazása, a fegyelmi jogkör leszűkítése kényszerítésre, a hadsereg sajátosságainak túlbecsülése, a pártpolitikai munka mellőzése stb. *A katonai alakulat életében az objektív körülmények befolyásolják a katonák cselekvését. A parancsnokoknak tehát meg kell tanulniuk a dolgozó tömegek demokratizmusát összekapcsolni a vasfegyelemmel és az egyes ember akaratának feltétel nélküli alárendelésével. Ebben rejlik a „parancsnoklás művészete", az emberek vezetésének tudománya és az adott hadsereg specifikus körülményeinek megfelelő kölcsönös kapcsolatok kialakítása.*

A vezető beosztású, hivatali tekintélyt élvező kiképző és beosztottai között a kölcsönös kapcsolat ötféle formájáról beszélhetünk:[264]

1. *A személyes ragaszkodáson alapuló kapcsolat.* Sajátos, pozitív színezetű érzelmek jellemzik. Lényegük a lelki szükséglet két alapeleme: az együttlét, valamint a kölcsönös jóindulat szükséglete. A ragaszkodás lélektani alapja — a szeretet. A szeretet persze nagyon sokféle lehet. Baley St. szerint[265] a szeretet lényegében véve érzelmi szövevény, s azon alapszik, hogy a szeretet tárgyának jelenléte (még képzeletben is) kellemes emóciókat vált ki, tehát az ember együttlétre törekszik vele, s igyekszik megvédeni, ha őt valami veszély fenyegeti. Tehát ismét két momentum vetítődik elénk: a vágy, hogy érintkezzünk a szeretet tárgyával és hogy megvédjük őt. Ez is sokféle lehet. A vezető embernek a vezetett iránt érzett mindenféle szeretete kihat annak fejlődésére, és maga a vezető is példaképpé válik stb. Itt azonban többnyire akaratlagos hatások jelentkeznek, amelyek a *következményeikben* nevelnek. Az ilyen jelenség azt a veszélyt rejti magában, hogy valakit túlbecsülünk, nem vesszük észre hibáit és céltalanul védelmezzük. Ez ellentmond a nevelésnek, sőt, kizárja

[264] Lényegében megtartom St. Baley felosztását, amely — szerintünk — a legjobban megközelíti a gyakorlati megoldást. Persze, határozott pedagógiai-pszichológiai megfontolásról van itt szó. Az alapos társadalmi lélektani kutatás hiányát ezen a téren ugyancsak érezzük. — A szerző.

[265] St. Baley idézett művéből.

azt. (Lásd az anyát, aki — mint mondani szokás — majomszeretettel védi gyermekét és nem készíti fel az életre!) A kiképző és a kiképzendő közötti „pedagógiai szeretetben" mindkét alapmozzanatnak jelen kell lennie: a vezető lássa meg beosztottja fejlődésének lehetőségeit, s az életre nevelje őt, azaz segítse hibáinak felszámolásában és a megedződésben.

2. *Összecsapáson (ellentéteken) nyugvó kapcsolat.* A vezető és a vezetett közötti dinamikus feszültség tükröződik benne, s ez a feszültség különféle konfliktusokhoz vezethet. Ilyen a kapcsolat, ha a vezetők hatása helytelenül érvényesül, ha a vezetettek viszonya az elvégzendő tevékenységhez vagy azokhoz a körülményekhez, amelyek között élnek, helytelen. Az alárendelt ilyenkor az egyenjogúságért harcol, a vezető pedig a fölényért és a tekintélyért. Tipikus esetét láthatjuk ennek némelyik családban, ahol a gyerekek serdülőkorban vannak.

De láthatjuk ezt egyes alakulatoknál is. Ha a kiképzés hosszabb ideig helytelen módszereket alkalmaz, a katonát (különösen, aki faragatlan, vagy túlságosan élénk) a sikertelenség dühreakciókra készteti. Végül is jönnek a tilalmak, a fenyegetések, a dorgálások, a fenyítések és gyakori büntetések.

A katona helyzete olyan, hogy *kénytelen* alkalmazkodni, kénytelen alárendelni magát. Így aztán — akár az ő kezdeményező készsége törik meg, akár dac támad benne és ellenkezni kezd — az ellenállás és a visszavágás különféle formáinak leszünk tanúi. Ez a kapcsolat szöges ellentétben áll a kölcsönös felelősségérzettel, s ezért az alakulatnál nem tűrhetjük meg. Ha ilyet látunk, keressük meg az okait és gyökeresen szuntessük meg.

3. *A megértésen alapuló kapcsolat.* Jellemzője: „Értsük meg egymást, hiszen emberek vagyunk!" A parancsnoknak ez a kapcsolat csak addig jó, amíg segíti őt az emberek megértésében. Intellektuális és emocionális megértés ez, vagyis a kiképző beleéli magát a kiképzendő helyzetébe, ami nélkülözhetetlen előfeltétele a kiképzésnek. De ellentétbe kerülhet a kiképzés céljával, ha elnézéshez vezet, ha a parancsnok a beosztottainak uszályába kerül.

4. *A vezető hatalmán alapuló kapcsolat.* E kapcsolat tekintetében kétféle embertípust ismerünk: 1. aki szívesen vezet vagy képes vezetni másokat, különböző eszközökkel érvényesíteni tudja saját akaratát; 2. aki inkább hallgat az előző típusú emberre. A vezetés képessége bizonyos fokig kölcsönhatásban van az intelligenciával, de ez a korreláció nem túl magas. A született vezetőnek bizonyos értelemben bölcsnek kell lennie, ez azonban még nem jelenti, hogy a legintelligensebb emberek rátermett vezetők is. A külföldi szakirodalom a természetes vezetők típusának kimeríthetelen sokaságáról beszél. Közülük a legfontosabbak:

A tények erejével irányító vezetőember, aki a saját területén világos elképzeléssel (koncepcióval) rendelkezik. Követőinek — eszmei alapon — mintegy képviselője, jelképe, szószólója. (Az ilyen csoportnak nem kell feltétlenül szervezett egésznek lennie.)

A propaganda és az agitáció erejével irányító vezetőember — olyan, aki fel tudja rázni, meg tudja győzni embertársait, képes arra, hogy szándékaival megmozgassa, felhívja, fékezze, irányítsa s felhasználja őket terveinek megvalósítására.

A jó szervező — ismeri, kezében tartja az emberek szervezett csoportját s gazdaságosan tudja őket irányítani.

Az eszményi típusnál mindezek a jegyek megtalálhatók. Az ilyen ember magától értetődően potenciálisan természetes vezetőjévé válik munkatársainak (bár ez még nem jelenti azt, hogy feltétlenül jó irányba is vezeti őket).

A katonák között a „született vezetők" egész sorát találjuk, akik nagyon hasznos szerepet játszhatnak a közösség életében. Persze, ettől függetlenül, minden katonai alakulatnál adva van a hatalom, az alá- és fölérendeltség funkcionális kapcsolata. Ez a funkcionális gépezet — figyelem nélkül az emberek szándékaira — irányítja őket. Következésképpen fennáll a veszély, hogy a vezetési kapcsolatok helyébe a hatalmi módszerek lépnek majd, s a vezetés parancsolgatássá fajul. A természetes vezető nem támaszkodik a hatalomra és a kényszerre. Aki pedig kö-

veti őt, az nem kényszerből teszi, hanem önként és szolgálatkészen, mivel vezetőjének ismeri el és tiszteli. Az ilyen vezető két momentummal gyakorol önkéntelen hatást követőjére: magabiztos tekintélyével és az alkalmazkodás elemeivel. Ebből következik, ha a parancsnok jó parancsnok akar lenni, akkor hatalmi helyzetét meg kell erősítenie a természetes, jellemző tulajdonságokkal. A hatalom és a vezetés csakis így kerül összhangba egymással.

5. *A nevelői kapcsolat* — pszichológiai szempontból elválaszthatatlan a parancsnok és a katonák között már említett emberi társas kapcsolatoktól. Az eddigiekből is érthető, hogy az emberi társas kapcsolatok mindegyikének megvan a sajátos nevelő ereje. A nevelésen kívüli kapcsolatok tehát szorosan összefüggenek a nevelési kapcsolatokkal, s így a nevelői kapcsolatot a többi emberi kapcsolatokkal szoros összefüggésben lehet csak megítélni. A nevelés nevelői kapcsolatának sajátossága nem valamiféle elkülönültségben, valamiféle elszigetelt nevelési módszer kialakításában rejlik, hanem éppen az emberi társas kapcsolatok szakavatott összefűzésében, oly módon, hogy az egyes emberek fejlődését állandóan elősegítse. A parancsnoklásban mindezek a kapcsolatok hangsúlyozottan érvényesülnek.

A parancsnok rátermettsége éppen abban nyilvánul meg, hogy milyen kapcsolatot tud kialakítani katonáival, hogy ez a kapcsolata nevelő hatású-e, hogy a katonák tudatosan és szolgálatkészen vetik-e alá magukat döntéseinek, és ily módon harcképes, egy akarattal vezetett, összeforrott közösséget alkotnak-e?

A parancsnoki típusok vázlatos táblázata[266]

A parancsnok		A katonák tipikus válaszreakciói
típusa	főbb jellemzője	
Diktátori	1. Állandóan a katonák „nyomában van"	1. Alávetik magukat, de lappangó ellenállással és közömbösen
	2. Elvárja a feltétlen, vak engedelmességet	2. Elburjánzik az ellenkezés és a parancsnokkal szembeni dac
	3. Fukar az elismerésben, hogy „el ne bízzák magukat"	3. Nem alakul ki együttműködés, elvtársi harci közösség
	4. Meg van győződve róla, hogy csak saját magában bízhat	4. Csak a parancsnok jelenlétében fegyelmezettek és teljesítik feladatukat
Jó szándékú, „önkényuralkodó"	1. Nincs tudatában diktátori szerepének (igyekszik „népszerű" lenni)	1. A katonák többsége szereti, mindaddig, amíg ki nem ismerik
	2. Érdeklődik beosztottai iránt és közel akar hozzájuk kerülni	2. Mindenki mindenben tőle „függ", alig van önállóság és kezdeményezés
	3. Önfejűen azt hiszi, hogy minden csak tőle függhet	3. Az emberek alázatosak, nem tanulnak és nem fejlődnek kellően
	4. Az alakulat összes sikerét magának tulajdonítja	4. A kiképzés (vizsga- és szemle) eredményei lehetnek nagyon jók

[266] A táblázat a parancsnokok és a katonák reagálási típusait ismerteti a teljesség igénye nélkül. Ha az általunk ismert parancsnokot valamelyik rovatba be akarnánk skatulyázni, ez a probléma túlságos leegyszerűsítését jelentené.

Hosszas magyarázkodás helyett hadd álljon itt egy parancsnok tipikus válasza: „Végiggondoltam a tervezett gyakorlat egész tervét és — dön-

A parancsnok		A katonák tipikus válaszreakciói
típusa	főbb jellemzője	
„Szabad folyást" enged a dolgoknak	1. Túlságosan bízik az emberekben, kellő ellenőrzés nélkül	1. Gyatra a munkaerkölcs, hanyag a munka
	2. Sokáig habozik, nehezen dönt	2. Az a hangulat, hogy a szolgálat fölösleges, unottság tapasztalható
	3. Nincsenek határozott elgondolásai	3. Hiányzik az elvtársi együttműködés
	4. Nem értékeli a munkát, nem buzdít, nem büntet	4. Senki nem tudja, hogy valójában mi történik és mit kell tenni
Az alárendeltekkel közös **felelősségre alapít**	1. Katonáit bevezeti a feladatokba, felelősségérzetet ébreszt bennük	1. Szívesen végzik a munkát, jó elvtársi kapcsolatban vannak a parancsnokkal
	2. Katonáival együtt „egy emberként" dolgozik a célért	2. Sokat és jól dolgoznak
	3. A közösség magjára, az alulról jövő kezdeményezésre épít	3. Elvtársiasan, felelősséggel működnek együtt
	4. Tárgyilagos kritikával értékel	4. Akkor sincs baj a munkával, ha a parancsnok nincs jelen

töttem. Ezen a katonák nem változtathatnak, nem engedek belőle egy jottányit sem. De nehogy a katonák azt gondolják, hogy nem adok a véleményükre, s azért, hogy nagyobb kedvük legyen a munkához — összehívok egy megbeszélést, ahol mindenki kifejtheti a véleményét. Én azután majd összefoglalom azokat..." — A szerző.

Ha meg akarjuk állapítani, hogy a parancsnok melyik típushoz tartozik, a következőkre kell válaszolnunk:

Segíti-e beosztottjait a célok és feladatok világos megértésében? Alkalmazza-e megfelelő mértékben a beosztottak tapasztalatait az egység feladatainak teljesítésében, s ha igen, hogyan? Segít-e minden beosztottjának, hogy az elégedett legyen, segíti-e alárendeltjeit, hogy bíráló szellemű közösséggé forrjanak össze?

Van-e érzéke a tárgyilagossághoz, a munka igazságos és helyes értékeléséhez? Döntéseiben a személyes vagy a társadalmi szempont a mérvadó?

Rávezeti-e beosztottait arra, hogy véleményt tudjanak alkotni saját munkájukról és másokéról, hogy öntevékenyen teljesítsék feladatukat? Él-e benne megértés az emberekkel és különleges adottságaikkal szemben?

A parancsnoki tekintély

A parancsnok parancsnoki ténykedésével szabályozza a közösség életét. A katona cselekvése és tulajdonságainak fejlődése ugyan zárt keretek közt történik (hiszen éjjel-nappal együtt él a többiekkel), de életmódja mégsem mechanikus „következménye" a parancsnoki szónak, hanem három kölcsönös tényező hatásának eredménye. Ezek: 1. a parancsnoki kar és a politikai apparátus hivatalos nevelő-irányító munkája, 2. az adott közösség nézeteinek, kapcsolatainak „rejtett" belső mechanizmusa (tehát a közvélemény) és 3. a katona belső beállítottsága. A katona lelki élete és tevékenysége tehát a közösségi vélemény és a parancsnoki tekintély hatására fejlődik.

És hogyan érjük el, hogy ezek a hatások egységesen érvényesüljenek? Milyen a parancsnok szerepe a közvélemény befolyásolásában? Olyasmit elrendelni, hogy a közösség véleménye és a hivatalos vezetés egységes legyen — képtelenség. Ezt csak úgy lehet megvalósítani, ha a közvéleményt a pártszervezet vezetése alatt álló ifjúsági szervezet irányítja, amelyet a parancsnok konkrét feladatokra felkér. Ennek megoldása a szükséges nevelési légkör

megteremtésének alapvető feltétele. A parancsnoklás legfontosabb pszichológiai problémája éppen ezért a parancsnoknak a konkrét katonákhoz való viszonya, a katonák viszonya a parancsnokhoz, a szervezethez, valamint egymás közti kapcsolatuk. *A katonáknak a parancsnokhoz való viszonyát azon mérhetjük le, hogy az utóbbinak milyen a tekintélye az alakulatnál.*

Makarenko álláspontja, amely szerint „az a nevelő, akinek nincs tekintélye — nem nevelő", a hadseregben még inkább érvényes. Tekintély nélkül nem lehet parancsnokolni, nem lehet az embereket a harcban vezetni. Ebből azonban egy további következtetés is származik. A tekintély nem célja, hanem eszköze a katonai nevelésnek, s mint eszköz vezet a célhoz, a jól összekovácsolt harci közösség kialakításához.

Mi a parancsnoki tekintély előfeltétele?

Először is a parancsnoknak rendelkeznie kell — a szó legteljesebb értelmében vett társadalmi tekintéllyel. Elsősorban a lakosság, de a katonák körében élvezett társadalmi-politikai tekintélyre gondolunk. Ebben közrejátszik a parancsnok társadalmi funkciója, helyzete, katonai hatásköre. A parancsnoki tényked és az alakulat személyi állományának egész életét irányítja. Ez a katona és a parancsnok viszonyának osztály-társadalmi, funkcionális alapja.

A parancsnoki tekintély többé-kevésbé függ a hadseregbe bevonuló emberektől is. Véleményüket a társadalmi rendszerről és ezzel egyben a hadseregről, a katonai szolgálatról ugyan társadalmi tényezők határozzák meg, de nem csekély szerepet kap bennük a korábbi életkörülmények hatása is. Viszonyukat a parancsnokokhoz befolyásolhatják a továbbiakban felsorolt tényezők is: a katonaélet szigorúbb a megszokott életmódnál, a felnőtté válás korának túlzott lobbanékonysága, a tekintélyek szertelen elvetése, a katonás rendet fölöslegesnek minősítő leegyszerűsítés, az ellenséges ideológia hatása, az alárendelésre való képtelenség, az egyéni sérelem érzete, a magára hagyatottság érzete stb.

Végső soron azonban a parancsnoki tekintély a parancs-

nok személyiségétől függ. A parancsnokok többsége előbb-utóbb megtalálja a tekintélyhez vezető helyes utat, de két véglettel mégis szoktunk találkozni. Mindkettő közös eredetű. Egyes parancsnokok nem értik, hogy a tekintély nem cél, hanem a vezetés, a kiképzés eszköze. Az ilyen parancsnok tekintélye nem a parancsnoki ténykedésből ered. hanem téves alapon nyugszik. Céljául azt tűzi ki, hogy a katonák engedelmesek legyenek, s próbaköve: „hogyan tegyem őket engedelmesekké?". Ez a tekintély — mesterkélt tekintély. Helytelen a módszer is, amely ide vezet. Nevezetesen a „hatalmi", illetve a „demokratikus" módszer.

Az első módszert a tiszteseknél, a tiszthelyetteseknél, a parancsnoki beosztásba állított növendékeknél figyelhetjük meg. Az iskolán egyszerű katonának számítottak, most pedig feljebb kerültek. Az iskola után a fiatal katonára felelősséget, hatalmat ruháznak, s ezzel megváltozik gondolkodásmódja, szemlélete. Csakhogy a hatalom tudata esetleg a tekintély helytelen értelmezéséhez is vezethet, ha a vezető csupán azt látja, a velejáró felelősséget nem. Miben nyilvánul meg az ilyen „tekintély"?

a) Zaklatásban és pedantériában (vagyis éppen abban, ami a burzsoá hadseregekre jellemző), ami aztán megfelelő visszhangot szül a beosztottaknál. Lényegében a különféle büntetések és az ostoba szőrszálhasogatás kiagyalt rendszere ez, ami önfejűséggel, megfélemlítéssel, körmönfontsággal és rettegéssel párosul.

b) Visszahúzódásban az alárendeltektől, ezzel a jelszóval: „ha kisujjamat nyújtom nekik, az egész karomat akarják". Legkárosabb válfaja a párt- és tömegszervezeti gyűléseken történő megfellebbezhetetlen fellépés. Az ilyen parancsnok a saját fontosságát minden lépésnél hangsúlyozza.

c) „Lelki prédikációkban", mint a hatalom különleges kinyilatkoztatásában. Az effajta parancsnok erényes és csalhatatlan ember jelmezében tetszeleg, s közben agyonnyomja embereit a maga szabályaival és magyarázataival, mert nem veszi észre, hogy az egyenruhában is különfélék az emberek, nem ismeri a mai fiatalok lelkivilágát.

A tekintély megszerzésének úgynevezett „demokratikus" módszere a másik véglet, de a harckiképzés és a hadsereg szempontjából éppoly káros, mint az előbbi. Az ilyen „tekintély" jelentkezési formái:

a) A jószívűség. Azoknál a gyenge kezű, erélytelen, némileg felelőtlen parancsnokoknál találkozunk vele, akik képtelenek parancsnokként fellépni és az alakulat munkáját megszervezni. Félnek a „rázós dolgoktól", és inkább a „langyos békét" választják. Bármire készek, hogy az egységnél minden rendben legyen. J. Hlavica, a maga idejében, az ilyen típust nagyon találóan „papucsparancsnoknak" nevezte.[267]

b) A lekenyerezés. A parancsnok az ígéretek tömegével, kiképzési könnyítésekkel, jutalmakkal mintegy megvásárolja magának a katonáktól az engedelmességet, a jóindulatot. Az ilyesmit nevezi Makarenko a legerkölcstelenebb tekintélynek.

c) A kollektív bölcsességgel való takarózás. Az ilyen parancsnok úgy állítja be az emberek aktivitását és ötletességét, mint valamiféle közösségi vezetést. Olyan szerepet ad a közösségnek, amilyen azt nem illeti meg. Fél egymagában dönteni, nincs elegendő felelősségérzete — nem parancsnokol. Hiányzó tekintélyét mással igyekszik pótolni.

Íme, a két véglet. Világosan bizonyítják, hogy a katonák és a parancsnokok viszonya nem azért ilyen vagy olyan, mert a társadalmi körülmények, a fegyelmi jogkör vagy a bevonultak közrejátszottak benne. Ezek a feltételek általában minden alakulatnál egyformák. Konkrétan viszont olyanok, amilyenné a parancsnok alakítja őket — parancsnoki módszereivel, hivatásérzetével, emberi kapcsolatával, személyes képességeivel. Így kell értenünk Makarenko kijelentését, aki szerint a *nevelő tekintélye magában a nevelő életében és munkájában gyökerezik, mert ő a gondjaira bízott közösség vezető tagja.*

A „katona és a parancsnok" viszonyát a „parancsnok és a katona" kapcsolata dönti el.

[267] Hlavica, J.: Velitelova psychologie ve výchově a sebevýchově. — Vojenská výchova, 1947. évi 8—9. sz.

A parancsnoklás szorosan összefügg a parancsnok gondjaira bízott fiatalok korszerű kiképzése iránti felelősségérzettel. A jó parancsnok tehát figyelmes és igényes alárendeltjeivel szemben, igazságos és kritikus hozzájuk, megfontoltan él jogaival.

A parancsnoklás fő alkotóelemei:

A harci közösség összekovácsolása. Békeidőben a harci közösséget csak rendkívül kemény és szívós kiképzéssel lehet kialakítani, vagyis akkor, ha a parancsnok hivatása magaslatán áll, parancsnokol, dönt, szervez, s emellett formálja a katona és az egész közösség harci erkölcsét.

Az aktivitás és a kezdeményezés fejlesztése az alakulat összes tagjánál. A katonák érezzék magukénak az alakulat feladatait, a parancsokat, az utasításokat. Ne csak tessék-lássék teljesítsék munkájukat (hogy a parancsnok ne emelhessen kifogást), hanem érezzenek közös felelősséget tevékenységükért.

Jó kapcsolat teremtése a vezetés és a közösség tagjai között. A parancsnok és a katonák viszonyának igazi próbájára tulajdonképpen csak a békekiképzés legnehezebb helyzeteiben kerülhet sor. A megszokott, hétköznapi élet feladatait el lehet végeztetni gyenge kollektívával és helytelen parancsnoki tekintéllyel is. Ámde mi a legnehezebbre — a harcra készítjük elő az embereket.

Összefoglalva: a parancsnok szubjektív tevékenységétől, a parancsnoklás milyenségétől függ az alakulat, a politikailag fejlett és szakmailag összeforrt harci közösség formálása.

A parancsnok személyisége

Az előbbiekből következik, hogy jó parancsnok csakis parancsnoki képességekkel rendelkező, megfelelő jellemű emberből válhat. *Mit értsünk a parancsnoklási képesség fogalmán? A tulajdonságok olyan bonyolult együttesére gondolunk, amely biztosítja a parancsnok funkciójának teljesítését, a katonák korszerű harcra való felkészítésének és a harcban való vezetésének követelményeivel összhangban.*

Az ember nem születik ilyen képességgel. Sőt, ezt a képességet „nem adják együtt a hivatallal", a parancsnoki jogkörrel és beosztással. Ez a képesség az emberben az élete során alakul ki, főleg a céltudatos, rendszeres és módszeres parancsnoki iskoláztatás útján, mégpedig olyan módon, hogy a fiatal parancsnok a rendszeres nevelés mellett saját maga is javítja parancsnoki képességeit a felelősségteljes és kritikai önkontroll alapján. Ez az önnevelés.

A vezetés hatékonysága a parancsnok személyi tulajdonságaitól függ. Rájuk épül a parancsnoklás képessége. Milyen tulajdonságokra gondolunk?

A parancsnoktól sok mindent követel a szolgálat, a kiképzés, a hadsereg. Egyszer ebben, másszor abban kell kitűnnie. Ha a vele szemben támasztott összes követelményeket összegyűjtenénk, akkor olyan parancsnok rajzolódna ki előttünk, amilyen csak a tankönyvekben van. Élettelen, kiagyalt, földreszállt angyal. A parancsnokot általában olyannak festik, olyan sokat kívánnak tőle, hogy azt még megközelíteni is csak kevesen tudják. De az ilyen követelmények nem serkentenek önnevelésre (mert elérhetetlenek), másfelől összekeverik a lényegest a lényegtelennel. Azokat a tulajdonságokat, amelyeket a parancsnok valóban nem nélkülözhet, összekeverik azokkal, amelyek csupán segítik a nevelőmunkában, de amelyek nélkül a beosztását még egész jól betöltheti. Vagyis világosan meg kell állapítanunk — milyen tulajdonságok nyomán alakul ki a parancsnoklás képessége, mi az, amit a parancsnok nem nélkülözhet, s aminek a megszerzésére mindent el kell követnie.

A nélkülözhetetlen parancsnoki tulajdonságok

Az ember az egész egyéniségével hat a környezetére. Ha megvizsgáljuk, hogy mi a közös azokban a parancsnokokban, akik nemcsak fel tudták készíteni katonáikat a harcra, de azt is elérték, hogy alárendeltjeik bizalommal követték őket a legnehezebb helyzetekben, készen arra, ha kell, hogy az életüket is feláldozzák — olyan lényegbevágó

tulajdonságokra találunk, amelyekkel már jellemezhetjük a jó parancsnokot. A kérdést tehát egészében kell felfognunk, nem csupán a kiképzés vagy a harc vonatkozásában. Mert hiszen hogyan is mondhatnánk valakiről, hogy jó parancsnok, amikor csak békében állja meg a helyét? Arról a parancsnokról sem mondhatjuk ezt, aki a gyakorlótéren ugyan sikert ér el egynémely alkalommal, de képtelen az egész katonaélet, a kétesztendős kiképzés megszervezésére. *Ha meg akarnánk mintázni a hivatását betöltő parancsnok modelljét, olyan ember alakjához jutnánk, aki képes az alárendeltjeit a korszerű harcban vezetni, s emellett:*

céltudatosan és rendszeresen tudja beosztottait a harcra nevelni;

eléri, hogy alárendeltjei mögötte állanak és tudatosan, kezdeményezően teljesítsék az utasítását;

képes az alakulatával a legbonyolultabb harcfeladatokat is megoldani.

Ez a vázlat egyszerű, de nagyon sok olyan tulajdonság rejlik benne, amely a szigorú önnevelés gyümölcse. *Magvukat a következő tulajdonságok képezik:*

1. *A korszerű harc sikeres megvívásához szükséges tulajdonságok.* A parancsnoknak minden téren legalább annyit kell tudnia és megtennie, mint amennyit a katonái tudnak és megtesznek. Értsen a közelharchoz, jó testi erővel és lelki ellenállóképességgel rendelkezzen. Nem nélkülözheti azokat az erkölcsi-politikai és erkölcsi-harci tulajdonságokat, amelyeket a kommunizmusért küzdő harcostól elvárunk. Sőt, mindezekben még ki is kell tűnnie. Ő nem egyszerű harcos, akinek „csupán" ki kell állnia a korszerű háború hatását és lelkiismeretesen végre kell hajtania a harcfeladatot. Ő a parancsnok, aki egész gondolkodásával, fellépésével, minden döntésével, tettével hat a többiekre, irányítja őket. Parancsnoknak lenni annyit jelent, mint a katonákat harcban vezetni, s erről már béke-időben sem feledkezhetünk meg.

2. *A katonák harcra való kiképzéséhez szükséges tulajdonságok.* Az előbbi csoportba sorolt vonások (a katonai szakértelem, a katonai képességek, az erkölcsi-politikai

vonások, az akarati vonások stb.) csak a hátteret, az alapot adják, de önmagukban nem elegendők. Hozzájuk járulnak még a pedagógiai és a didaktikai képességek, továbbá a szocialista társadalom polgárára jellemző egyéniség.

E tulajdonságok két csoportját nem lehet szétválasztani. Kölcsönösen áthatják egymást, csakis egységben és kölcsönhatásban hatékonyak; és e tulajdonságok együtt alkotják a parancsnok nevelői arculatát, amely a rajparancsnoktól kezdve felfelé végig érvényesül.

J. Tatarczak a lengyel néphadseregben kutatta a tiszthelyettesek és tisztesek nevelőmunkájának problémáit. A katonák körében vizsgálta a katonai kötelesség iránti nemtörődömséget, a parancsok hanyag végrehajtását, az önkényes eltávozásokat, az őrszabályzat megszegését, a fegyverek és a lőszer helytelen kezelését, a huliganizmust stb. Arra a következtetésre jutott, hogy a tiszthelyetteseknek is szerepük van a negatív jelenségekben: rosszul és helytelenül bánnak a katonákkal, nincs tekintélyük, nem igényesek, nem lelkiismeretesek a nevelésben, pedagógiailag alig készítették fel őket, hiányzik belőlük a felelősségérzet, rosszul fegyelmeznek, sokszor tanácstalanok és tehetetlenek, nem értenek a dolgukhoz. Mindez a parancsnoki képesség hiányára utal, a katonai és a pedagógiai tudás sekélyességében gyökerezik.

Igaz, a parancsnoknak fel kell készítenie a katonákat a korszerű harcra, de nem olthat beléjük olyan vonásokat, amelyek tőle, magától is idegenek. A parancsnok legyen jó nevelő tehát, aki a nevelés szolgálatába tudja állítani a vezetés egész rendszerét, a harcképesség növelése, valamennyi katona felkészítése jegyében.

„A nevelői hivatás sajátossága, hogy nem csupán tudományos ismereteket és tapasztalatokat igényel, hanem egyéni pedagógiai képességeket is, amelyek nélkül a nevelő nem állhat helyt a felnövő nemzedék nevelésében." — írják Ogoridnyikov és Simbirjov szovjet szerzők a Pedagógia című művükben.

Vagyis összefoglalva: a parancsnoknak — mint minden nevelőnek — kimagasló szakértelemmel, politikai és pedagógiai műveltséggel, továbbá azzal a képességgel kell rendelkeznie, hogy egyéniségével hatni tud alárendeltjeire. *Az igazi parancsnok minden tekintetben kiegyensúlyozott személyiség.*

A parancsnok fejlődése során szert tesz bizonyos jellemző vonásokra. Ezek a következők:

1. *magas fokú politikai tudás, kommunista meggyőződés.* Osztálytudata és ideológiai tisztánlátása hassa át mindennapos munkáját; ez a következőkben jelentkezik:

a) A gondjaira bízott emberek párthű vezetésében, a politikai foglalkozásokon a betűrágás, az üres beszéd és a „nevelői kaptafa" száműzésében. (A marxizmus—leninizmus tanulmányozása ugyanis nem öncélú, formális tanulás, a marxizmus—leninizmust soha ne úgy tanulmányozzuk, mint valaha a katekizmust, hanem mint olyan módszert, eszközt, melynek segítségével politikai társadalmi és személyes cselekvésünket helyesen valósítjuk meg.) Továbbá a parancsnoknak mindig meg kell találnia a problémák tömkelegében azt, ami aznap, abban a helyzetben, abban a pillanatban számára, az alakulat számára a legfontosabb.

b) Pártszerűségben és elvhűségben. A katonáknak tudniuk kell, hogy miért harcolnak, miért csinálják végig a kemény kiképzést. Fölényük a burzsoázia katonáival szemben éppen az öntudatukban gyökerezik. A szavak és a tettek egységében, melynek alapja a százszázalékos ragaszkodás a szabályzatok elveihez.

Ezek együttvéve jellemzik a jó parancsnok szaktevékenységét, pedagógiai és didaktikai munkáját — egész személyiségét.

2. *A korszerű harc követelményeinek megfelelő katonai szakképzettség.* A parancsnoknak alapos tudással rendelkező katonai szakembernek kell lennie, aki tudatában van parancsnoki hivatásának a harcmezőn, s ebből a szempontból képes a kiképzést és a nevelést irányítani. Ehhez azonban nem elegendő egy ízben megszerezni az ismeretek, a jártasságok és a készségek összességét. Hiszen a hadművészet, a hadtudomány állandóan fejlődik, s velük együtt fejlesztendő a tudás, a jártasságok és a készségek rendszere. Éppen ez a tény a forrása némely parancsnok borulátásának, akinek nem ízlik mindazt az újat megta-

nulnia, amivel a hadtudomány napról napra szolgál. Főleg azokra a parancsnokokra vonatkozik ez, akik ismereteikhez dogmatikus úton jutottak, de mindmáig nem szerezték meg:

a) a korszerű, aktív katonai gondolkodást, amely a siker előfeltétele a békében és a háborúban egyaránt;

b) nem tették magukévá a műszaki szemléletet, amely a technikai újdonságok megértésén alapul és az új haditechnikai eszközök újszerű alkalmazásának alapja.

A vezetés más szóval annyit jelent, mint a szaktudás segítségével, önállóan, új gondolatokkal új megoldást találni. A parancsnok katonai szakember, aki ismeri a korszerű harc elveit és — katonás szellemben, műszaki szemlélettel — ennek megfelelően irányítja alárendeltjeinek kiképzését. Ez az alapja energikus tevékenységének és parancsnoki tekintélyének.

3. *A szocialista erkölcs.* Ha igaz az, hogy a korszerű harcban nem tud helytállni az a katona, akiből hiányzik a kommunista erkölcs, mennyivel inkább érvényes ez a megállapítás a parancsnokra! Meg kell értenünk, hogy azoknak az embereknek a magánélete, akik a közösségben felelős helyen állanak — szinte közüggyé válik.

4. *A pedagógiai képességek.* A parancsnoknak tökéletesen kell értenie az emberekhez. Ehhez a már említett tulajdonságok mellett még a következő pedagógiai vonásokkal is kell rendelkeznie:

a) A nevelési kérdések önálló megoldásának készségével, amelynek révén — a helyzet és az okok elemzése után — meg tudja oldani a kiképzési problémákat (meg tudja választani a nevelési célt és a megfelelő módszereket).

b) Értsen az emberekkel való bánáshoz (megértse őket, de igényes legyen, szigorúságot és következetességet tanúsítson, de szigorában az igazságosság és nevelő hatás érvényesüljön).

c) Rendelkezzék a katonák oktatásához szükséges didaktikai képességekkel (beleértve a szakképzettség színvonalát, a munkaszeretet, az anyag érdekfeszítő és jól ért-

hető magyarázatának tudását, az alakulatért és valamenynyi katonájáért érzett felelősséget).

5. *A szervezőképesség.* Az idővel való gazdálkodás művészete; képes legyen megfelelő helyre állítani az embereket, ésszerűen dolgozzék és pihenjen, oda összpontosítsa az erőt, ahová kell.

A parancsnok személyével szembeni követelmények tehát a parancsnoki tevékenység tényéből adódnak. A politikai meggyőződés, a katonai szakértelem, a pedagógiai képességek, a szervezőképesség olyan tulajdonságok, melyek közül ha csak egy is hiányzik, a parancsnok nem végezhet jó munkát.

A felsorolásból azonban nehogy kihagyjunk egy tulajdonságot, éspedig a parancsnok saját hiányosságaihoz való viszonyát. A parancsnok saját magáról alkotott véleményének különleges jelentősége van, mert a hadseregben az alulról jövő kritika bizonyos mértékig korlátozott. A parancsnoknak tehát nem szabad lepleznie hibáit, hanem meg kell keresnie azt az utat, amelyen megszabadulhat tőlük. Hogy a hibákat elkerülje:

tanuljon, művelje magát, tartson lépést a hadtudomány, a haditechnika fejlődésével, tökéletesítse katonai pedagógiai és a katonai pszichológiai ismereteit;

vigyen a munkájába forradalmi lendületet, szeresse hivatását, soha ne álljon meg az elért eredményeknél, hanem mindig többre, jobbra törekedjék.

A követelménytámasztás pszichológiai aspektusai

A parancsnoki ténykedésnek, a harci közösség vezetésének és az emberekkel való kapcsolatnak egyik alkotóeleme — a követelménytámasztás. Pszichológiai elemzése rendkívül fontos számunkra. Széles körű probléma ez, amelyet szabályzataink pontosan rögzítenek. Pszichológiai szempontból mégis feltesszük a kérdést: Milyen legyen a követelmények tartalma? Milyen formában támasszunk követelményeket? Hogyan biztosítsuk a követelmények teljesítését?

A parancsnoki követelmények jó végrehajtásának pszichológiai feltételei a következők:

a szubjektum (a katona) azonosítsa magát a követelmény tartalmával;

a követelmények arányosak legyenek a katona képességeivel.

A felelősséggel járó feladat teljesítéséhez a katonának látnia kell a feladat értelmét és társadalmi jelentőségét — egyszóval rendelkezzen perspektívával. Erről mindenütt meggyőződhetünk, ahol a katonafiatalok elé felvázoljuk a perspektívát (pl. a nehéz harcgyakorlatokon, a szocialista versenyben, a kiváló mozgalomban stb.). A követelményeknek legyen értelmük, a parancsokkal és a parancsnoklás egész rendszerével világos, teljesíthető, konkrét célokat tűzzünk ki, amelyeket a közösség tagjai a magukénak éreznek, s jelöljük meg az odavezető utat, keltsük fel aktivitásukat, kezdeményező készségüket. Ehhez azonban még a következők is szükségesek:

a) A követelmény legyen arányban a közösség és az egyes emberek lehetőségeivel egyaránt. Az újoncoktól például sokszor követelnek aránytalanul sokat, később mint öregkatonák pedig fölöslegesnek érzik a gyakorlat megismétlését. Így a katona teljesítőképességével szemben támasztott követelményekben nagy az aránytalanság. Az igényesség nem arányos a készségek, ismeretek és fizikai erőnlét fejlődésével.

b) Az összefüggés legyen világos a konkrét feladat, a kiképzés távolabbi célja és a hadsereg társadalmi küldetése között. Az ifjúságra jellemző, hogy mindennel szembeszegül, amit értelmetlennek, feleslegesnek, céltalannak vél. A hadseregben a céltalanság, a hiábavalóság érzete akkor támad fel a fiatal katonában, amikor számára nem világos, hogy mi köze van annak, amit csinál (a békekiképzésnek) ahhoz, ami az életben kell (a valóságos harchoz és a társadalom fejlődéséhez); de kiváltja ezeket az érzelmeket az is, ha a munkát, a tanulást, a kiképzést nem szervezték meg egyértelműen és céltudatosan, ha fölösleges a tétlenkedés, állandósul a „sorakozó", zűrzavar, „szervezett semmittevés".

c) A katonák azonosítsák magukat a perspektívával s a követelményekkel, és ez utóbbiakban aktivitásuk és kezdeményező készségük fejlődésének feltételét lássák. Ez a katonák tevékenységének legértékesebb mozgatórugója. Csak ez lehet a szocialista verseny alapja is. A technikai eszközök iránti érdeklődés és a gépkocsivezetői jogosítvány utáni vágy is lehet kiinduló pontja a fejlődésnek, de aki az ilyen motívumoknál megreked, az nem jut messzire.

d) Derűs légkör uralkodjék, s a katonák értsék meg, hogy egyénenként is mivel járulhatnak és mivel járuljanak hozzá a közösség életéhez. Szükség van továbbá az egészséges optimizmusra, életörömre, valamint arra, hogy toretlenül higgyenek munkájuk értelmében és diadalában.

A követelménytámasztás formájának megvan a maga pszichológiai jelentősége. A kérdés, hogy milyen formát válasszon a parancsnok a követelmény felállításánál (a parancs kiadásánál) és mit akar elérni vele? A választ két tényező foglalja magában — a harchelyzet és a parancs végrehajtására hivatott emberek.

A korszerű háborúban a parancsra a lehető leggyorsabban és legpontosabban kell reagálni. A parancsban tehát igen tömören, gyorsan és ésszerűen értessük meg a helyzetet; a parancsnoki elhatározást kellőképpen formulázzuk, s pontosan, szabatosan és nyomatékosan közöljük az alárendeltekkel. A tömörség, ésszerűség és nyomatékosság hármas követelményét azokhoz a katonákhoz kell szabnunk, akikhez a parancs szól. Figyelemmel a parancs végrehajtására a parancskiadás feltételezi:

a) világos megértését mindannak, amit a parancsnok akar. Olyan rövid nem lehet a parancs, hogy a katona ne tudja: mit kell tennie, mit várnak tőle;

b) a megalkuvás nélküli, félreérthetetlenül egyértelmű követelményt (a parancsnok egész tekintélyével álljon a parancs mögött);

c) a parancsvégrehajtás útjának, módjának, sorrendjének, határidejének és a teljesítés ismérveinek közlését.

Mindez benne van a szabályzatokban is, amelyek a parancskiadás módját rögzítik. A katonáknak tehát tudniuk

kell, hogy mit akar a parancsnok, hogyan teljesítsék parancsát, s érezzék magukra nézve kötelezőnek a parancsvégrehajtás meghatározott minőségű és értékű módját. (Ez természetesen összefügg azzal is, hogy a parancsnok reális követelményeket állít-e eléjük, parancsai mennyire megfontoltak, és végrehajtásuk anyagi feltételei rendelkezésre állnak-e stb.)

A parancsteljesítés lélektani előfeltételeiből következik a másik kérdés — *milyen módon kell a parancs következetes végrehajtását biztosítani?*

Világos, hogy a parancs végrehajtását nem lehet elválasztani a parancs tartalmától és formájától. A lényeg — a tartalom. A parancs (a követelmény) megértetése azonban még nem jelenti sikeres végrehajtását, különösen akkor nem, ha az a testi és lelki erőfeszítés maximumát igényli. A pedagógiából is tudjuk: nem elég a katonákat arról meggyőzni, hogy a fegyelemre szükség van — a fegyelmet s a hozzá szükséges körülményeket meg is kell teremteni. (Gyakoroltatni, szoktatni, majd fokozatosan a katona jellemvonásává fejleszteni a fegyelmezettséget.) A parancs végrehajtása közben ezért három szempont kerül előtérbe:

1. Teremtsük meg a parancsok teljesítéséhez a legkedvezőbb feltételeket. Ez nem csupán szervezési és anyagi kérdés, hanem pedagógiai is. Minden parancsnok és nevelő egyöntetű követelményeket állítson a katona elé, egységes legyen a „pedagógiai front". E mellett elvtársi, segítőkész légkörnek kell uralkodni.

2. Mindig követeljük meg, hogy a parancsot kellő időben, lehető leggyorsabban hajtsák végre. A kiképzés egyik célja — olyan tulajdonságok és készségek kialakítása, amelyek nélkülözhetetlenek a harcban. Bizonyos értelemben a parancsvégrehajtás automatizált készséggé válhat. De készségről csak ott beszélhetünk, ahol az ember mindig kénytelen meghatározott módon, következetesen cselekedni. Ha a követelménytámasztásban következetesek vagyunk, s azt fokozatosan emeljük — akkor egyúttal az embert a harcra, a teljes harckészültségre is neveljük.

3. Rendszeresen és módszeresen értékeljük a parancs

végrehajtását, vonjuk le a megfelelő következtetéseket, de nemcsak az alárendeltek tevékenységére, hanem saját magunkra nézve is. Ez előfeltétele a rendszeres és módszeres kiképzésnek és annak, hogy befolyásunkat a legnehezebb helyzetekben érvényesíteni tudjuk.

Milyen a jó parancsnok?

Parancsnoklás tudásával nem születik senki. A parancsnoklás tudományát az ember csakúgy, mint a pedagógiai és módszertani ismereteit — tanulással és gyakorlással szerzi meg. Parancsnoki tudás és képesség nélkül a harcosokat kiképezni, majd szükség esetén harcba vinni nem lehet.

Ebben a tekintetben a parancsnokok két rétegére kell figyelemmel lennünk:

a) a tényleges katonai szolgálatot teljesítő tisztesekre, akik a legalacsonyabb beosztásokat töltik be;

b) az alakulat szakasz- és századparancsnoki beosztású tisztjeire.

A parancsnokoknak ez a két csoportja merőben más iskoláztatásban részesül, és mindegyiknek megvan a maga sajátos beosztása.[268]

268 Mostanában, az alacsonyabb beosztású parancsnokok nevelési szakértelméért vívott harcban gyakran elfeledkezünk erről. A tiszthelyettesek munkájának mérlegelésénél olykor nem ügyelünk rá, hogy a parancsnok, akinek az egész alakulat harckiképzését kell irányítania, megfelelő, több éves iskolai képzettséggel rendelkezik — míg a tiszthelyettes csupán tiszthelyettesi iskolát végzett, s feladata, hogy pontosan továbbítsa a parancsokat a legalacsonyabb alegységekhez, irányítsa, ellenőrizze (vagy tanítsa meg) azok végrehajtását. Iskolázottsága ennek megfelelő. A jó tiszthelyettesből nem mindig lenne jó tiszt, mert más a követelmény vele szemben. Sajnos, erre a problémára eddig nem fordítottak kellő figyelmet. A tiszthelyettesek kiképzői munkájának javítása többnyire abban merült ki, hogy igyekeztek számukra tartalmilag olyan jellegű pedagógiai és pszichológiai tanfolyamokat szervezni, amilyeneket a jövendő tiszteknek, de annak csak a „csontvázát" kapták meg. Innen ered azután az az ellentmondás, hogy rövidebb idő alatt (és nem egyszer gyengébb oktatás mellett) ugyanannyit kell megérteniük és megtanulniuk, mint a tiszteknek, ahelyett, hogy a hangsúly a személyes példamutatáson, s a rajbeli nevelés módszertanán lenne.

Alaposabb kutatást e mű szerzője sem folytatott ezen a téren, s nem foglalkozott a probléma megoldásával. A könyv hátralevő részében a nevelőmunka zömét végző csapattisztek — szakasz- és századparancsnokok — munkájának fejtegetésénél ez lesz az irányadó szempont. — A szerző.

A szakaszparancsnok, de különösen a századparancsnok fő tényezője a harci közösség formálásának. Egyéniségüktől és felkészültségüktől függ a kiképzés sikere, éppen ezért e kategóriának nagyobb figyelmet szentelünk.

A jó szakaszparancsnok már jóval e beosztásba kerülése előtt kezd formálódni. Az ehhez szükséges előfeltételek már a tiszti iskolán kialakulnak benne, a parancsnoki és nevelői képességet pedig megszerzi a szakasz élén. Itt, a szakaszban dől el, hogy milyen lesz a hadseregben a további pályafutása. Rá is érvényes, hogy *a hivatás első lépései és évei az ember további haladása szempontjából döntő jelentőségűek.*

A szakasz-, illetve a századparancsnoki beosztású tisztek személyiségarculatában ma gyakran nagy különbségeket figyelhetünk meg, ami az élettapasztalatukat, az emberekkel való bánásmódjukat, lelki érettségüket, kiegyensúlyozottságukat stb.-t illeti. Természetes ez, hiszen századparancsnoki helyre a tiszt csak több évi szakaszparancsnoki beosztás után kerül.

A kezdő szakaszparancsnokok ugyan gazdag elméleti szaktudással, katonai jártassággal és készséggel rendelkeznek, de lelki érettségükben, életfelfogásukban és élettapasztalataikban inkább a beosztottaikhoz hasonlítanak, mint a századparancsnokhoz.

Hogy a tiszti hivatás kezdő szakaszát jellemezhessük, megvizsgáltuk a katonai hivatásra készülő fiatalok egy csoportjának pszichikai fejlődését.[269] Kutatásaink, melyeket e célból végeztünk, arról tanúskodnak, hogy *a fiatal tiszt pszichikai fejlődésénél egységben kell megítélnünk:*

az általános életkori sajátosságokat és

azokat az új vonásokat, amelyeket a katonai környezet alakított ki nála, a felkészültségét a különleges hivatásra, magatartását az alakulatnál és felelősségérzetét beosztása iránt. Ez utóbbiakat az életkori sajátosságok befolyásolják ugyan, de egyszersmind e sajátosságok megnyilvánulását és alakulását korrigálják is.

[269] A felmérést a tiszti iskolák egy-egy évfolyamának 50 hallgatojanal vegeztuk, illetve ugyanennyi tisztnél, egy evi csapatszolgálat utan (osszesen 450 ember kozott) 1958-ban es 1959-ben — A szerző.

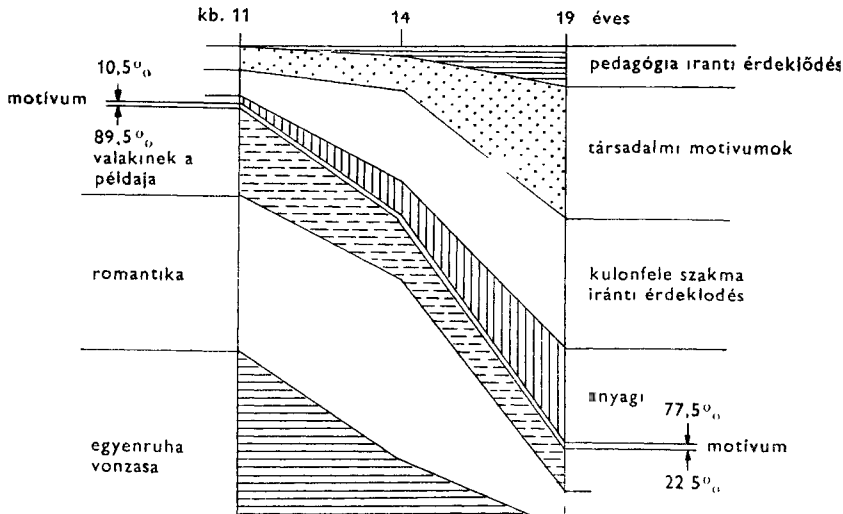

A tiszti hivatás iránti érdeklődés motivációjának alakulása a csehszlovák hadseregben, életkor szerint

Képzeljük magunk elé egy mostani fiatal szakaszparancsnok lelki fejlődését.[270] A tisztjelöltek a hadseregbe különböző életkorban vonultak be — vagy mint fiatal gyerekek, vagy mint ifjú férfiak. Az életkor szabta meg, hogyan tekintettek az első pillanatban a tiszti hivatásra; ez határozott motívumaikról *miért akar tiszt lenni?*

A fenti rajz jól ábrázolja az önkéntes bevonulás különféle motívumainak százalékos részesedését a különböző életkorokban.

270 Kutatásunk természetesen nem térhetett ki a pszichikumban — a tiszti iskolán kapott magasabb műveltség kapcsán — végbemenő változásokra. — A szerző.

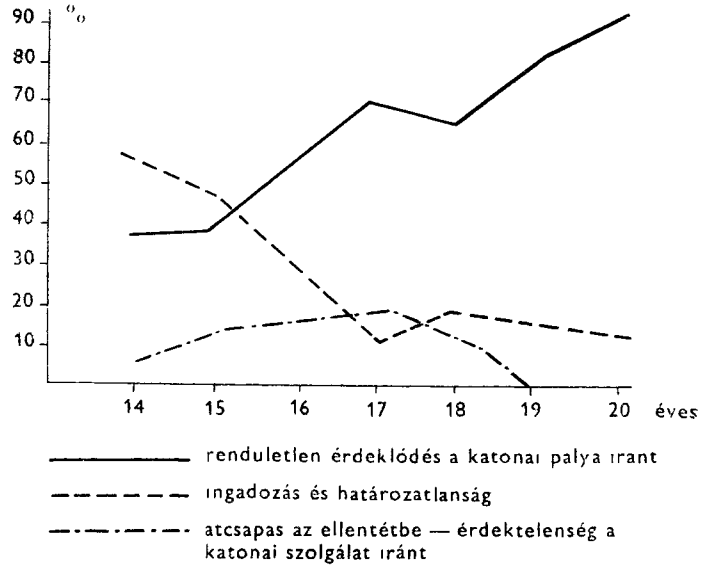

A tiszti hivatás iránti érdeklődés változása életkoronként

Ezek a motívumok a katonai szolgálat idején ugyan alaposan megváltoznak, de a nevelők nem mindig törődnek vele annyira, hogy a hadseregbe hamis motivációval érkező fiatalokban is helyes felfogás alakuljon ki a tiszti hivatásról. Bizonyítja ezt a tiszti hivatás iránti érdeklődés tartósságának vizsgálata azokban az életkorokban, amikor a fiatalember hivatást választ. (A vizsgálat eredményét a fenti grafikon szemlélteti.)

A felmérések eredményét megpróbáltuk tipikus válaszok formájában is rögzíteni, amelyek a gyerekember katonai fejlődését érzékeltethetik:

14 éves: „Amikor láttam a májusi díszszemlét, eldöntöttem, hogy

katona leszek. Nagyon tetszett egy harcgyakorlat is, amit nálunk, a falu körül rendeztek. Sokat olvastam a katonákról, filmekről és a könyvekből megtetszett a katonaélet.

A Zsizska nevét viselő katonaiskola elvégzése után ejtőernyős vagy harckocsizó szeretnék lenni. Legjobban a harci gépek és a gyakorlatok érdekelnek, a táborozás meg a síkiképzés. Viszont kellemetlen lehet az ébresztő, a riadó meg a kimaradásról való bevonulás."

Kb. két év múltán: „Már nem találom annyira romantikusnak a katonaságot, de még most is tetszik, különösen a harci gépek miatt. Számomra az a legkínosabb, ha olyan parancsot kell végrehajtanom, amit nem gondoltak meg, s aminek nincs is értelme. Nem szeretem a fölösleges beszédet (ennyi katonai szolgálat után!), az olyasmit, hogy „a torna után mindenki megveti az ágyát", meg az évek óta csinált tornagyakorlatokat, „jobbra meg balra".

A katonai középiskola elvégzése után: „A tegnapi és a mai benyomásokat nem lehet összehasonlítani. Ma jól érzem itt magam és valamivel többet értek meg a katonaéletből, mint amikor még zöldfülű voltam. Nagyon szeretek parancsolni és tetszik nekem, amikor például a szakasz az én szavamra gyakorlatozik. Arra vágyom, hogy jó parancsnok legyek, s jól neveljem a fiúkat. Szeretek az emberekkel foglalkozni. Volt lehetőségem rá, hogy belekóstoljak a gyakorlati parancsnoklásba, és ez igazán érdekes volt."

A tisztté avatás előtt: „Ma már belenyugodtam, hogy nem ahhoz a fegyvernemhez kerülök, amelyhez mindig szerettem volna, a katonaéletet pedig megszoktam. Tetszik nekem nagyjából, még ha vannak is néha olyan gondolataim, hogy talán jobb lenne civilben. Tudom, hogy a tiszti hivatás nehéz és miatta sok minden másról le kell mondanom. Nagyjából el tudom képzelni a további életemet, mert nekem senki semmit nem ígért. Az a jövőm, hogy katonák nevelője leszek. Remélem — bár ez majd csak a gyakorlatban dől el — képes leszek rá.

A katonaéletből a legjobban a fegyverek és a technikai eszközök érdekelnek. Nagyon érdekes a harcászat is, de főleg akkor, ha a döntés rám van bízva. Egyébként minden érdekel, csak az kedvetlenít el, amikor egy-egy foglalkozást már évek óta ismételgetünk. Az égvilágon semmiféle értelmük nincs, tehát igyekszünk összecsapni."

Egy évi csapatszolgálat után: „Jelenleg úgy vagyok a katonaélettel, hogy igyekszem a munkámat a lehető legjobban elvégezni. Meggyőződésem, minden munkát kedvvel kell végezni, nem szabad, hogy „szükséges rossz" legyen; azonkívül tudom, hogy a beosztásom felelősséggel jár. Persze, az ember nem minden munkát szeret. Be kell vallanom, bármennyire igyekszem, eddig még nem sikerült oly nagyon megszeretnem a katonaéletet. Állandó nehéz-

ségeim vannak ugyanis a munka értékelésével, túl sok időm megy el a laktanyában, nincs rendes lakásom, kevés a szórakozási meg a tanulási lehetőség..."

E válaszok összeállításával nem akartuk egy kaptafára húzni a tisztek fejlődését és kimerítő, általánosan jellemző választ sem reméltünk adni; csak a valóságos képet akartuk nyújtani, hogy milyen körülmények hatása alatt változik és fejlődik a parancsnok az első időben, miben különbözik a vele csaknem egyívású katonáitól — tényeket állítottunk ide, amelyek megérdemlik az idősebb tisztek figyelmét is.

Mi az, ami a fiatal tisztet a többi katonától megkülönbözteti, s ami parancsnoki egyéniségének részét alkotja?

1. *A katonai hivatásra több évig, a tiszti iskola különleges környezetében készült fel.* Ez nemcsak a katonai szakképzettségén, hanem egyéniségén is meglátszik. Más az érdeklődési köre, más az élettapasztalata (a valóságos termeléssel csak a társadalmi munka közben találkozott, s ugyanígy az állampolgárok politikai életével is), mások az emberi kapcsolatok kialakításának lehetőségei (jobbak az elvtársi kapcsolatokra, de korlátozottabbak a barátkozásra és az udvarlásra); az ő életében mások a lehetőségek a romantikára és a kiemelkedésre — a tiszti iskolás beleélte magát, hogy parancsnok lesz, és így is viselkedik. Mit jelent ez?

a) Pozitív, igenlő életfelfogást, amely segítségére van, hogy megtalálja helyét a társadalomban, felismerje a munka és az élet értelmét.

Szemléletes példa rá a tisztiiskolás növendékek érdeklődésének irányulása a parancsnoklás egy-egy adott területére:

Az emberekkel foglalkozás, a nevelés iránti érdeklődés jelentős növekedése a tiszti iskola utolsó évében nagyon örvendetes jelenség, mert azt bizonyítja, hogy ezek a fiatalok hivatásukat gyakorlatilag is megértették. Itt ez mindjárt a második helyen áll (a harci technikai eszközök keltette érdeklődés mögött), míg az előkészítő iskolában ugyanez a motívum nyolcszor kisebb arányban szerepel. Tanulság még — hogy a céltudatos nevelés a tiszti hivatás iránti érdeklődés motívumainak egész szövevényét átalakítja. A növendékek többségénél válik központi motívummá a felelősség a felnövő nemzedék életéért, a harcra való neveléséért

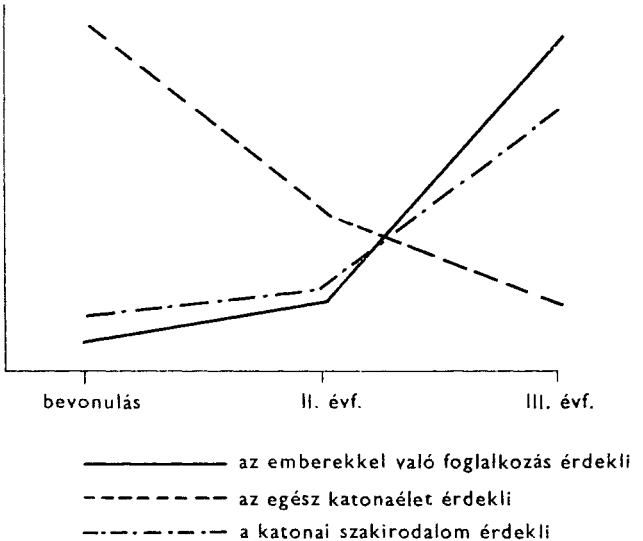

A tiszti iskolások érdeklődési körének változása

b) Előnytelen, negatív szemlélet alakulhat ki a fiatal tiszt lelki életének olyan területein, ahol a tiszti iskolán helytelen katonáskodó szellem érvényesült.

Ha állandóan meggátolják a fiatal katona szárnyalását vagy a katonás rend szűk keretei közé szorítják, kulturális érdeklődését „beszűkítik" — aligha értheti meg akár a vele egykorú, de más környezetben felnőtt ifjak kedvtelését. Ha az életet csak a tankönyvekből ismeri, a politikai foglalkozásokon nagyon fáradságos lesz az emberek meggyőzése. Ha a lányokkal csak annyi dolga akad, ami havonta a négy kimenőbe „belefér", aligha értheti meg katonái intim problémáit, nem nagyon segíthet azok megoldásában. Mindezt (és nem csupán a szakképzettséget) a tiszti iskola nevelőmunkája dönti el.

2. *Az újfajta beosztással járó munka- és életkörülmények.*

A fiatal tiszt életében alapos változást és nagy gondot jelent:

a) új helyzete az alakulatnál (s ami vele jár: az újféle életrend, az újfajta munka);

b) a gyakorlati tanácstalanság (hogyan érvényesítse mindazt, amit az iskolában tanult, miképpen érje el a nevelési, kiképzési célokat?);

c) a magánéletének új rendje, személyi környezetének berendezése.

Itt tehát nemcsak a parancsnoki, nevelői, szervezői, hanem az emberi egyéniséget is formálnunk kell.

Már elmondottuk, hogy a kezdő parancsnoknak a legnagyobb gondot okozza a fegyelem erősítése, az eredmények és a hibák megítélése, értékelése, az emberekkel való egyéni foglalkozás, a kiképzés gyakorlati irányítása, az idő helyes kihasználása stb. Hogy miképp találja fel magát új helyén, abban sokat számít az alakulat, amelyhez került. A kezdő parancsnok legalább olyan gondoskodásra szorul, mint az újonc katona. Ez bizony szerteágazó kérdés, de talán általános követelményként írhatjuk le: amilyen magatartást és emberséget követelünk a fiatal parancsnoktól a beosztottjaival kapcsolatban, hogy ne legyen szürke az életük és fejlődjenek lelkileg — legalább olyan figyelemmel és megértéssel kell viseltetnünk az ifjú parancsnok élete, életkörülményei iránt. Csak így adhatjuk meg neki az emberekkel való foglalkozáshoz szükséges alapot, időt és nyugalmat; így lesz képes munkáját elvégezni, tovább tanulni. S akkor mindez nem megy majd a szabad idejének rovására, nem vált ki belőle „idegességet", túlterheltséget, nem okoz maximalizmust, hanem szervesen beleillik a jól megszervezett munkaidejébe.

A parancsnok egyetemes parancsnoki jogkörrel rendelkezik. Munkája hatással van minden alárendeltjére. Erőfeszítésének eredménye azonban függ attól, hogy a katonák lelkileg hogyan fogadják fellépését. Az utóbbi években parancsnokaink legnagyobb sikere, hogy fordulatot értek el a katonák aktivitásában és kezdeményezőkészségében. A parancsnokok mind világosabban látják, hogy harckészültséget lehetetlen elérni akkor, ha a katonák érdektelenek iránta. Felismerték, hogy beosztottjaik aktivitása

nélkül nem számíthatnak tartós sikerre. A közösség erejére való támaszkodás, annak az egyszemélyi parancsnoki jogkörrel való összehangolása — kulcskérdés. A katonák aktivitásának felkeltése érdekében be kell oltani minden harcosba azt a tudatot, hogy parancsnoka számít rá, hogy döntésében már benne vannak az ő gondolatai is. Aki ezt nem így teszi, nem érti feladatának lényegét, nem talál kellő támogatásra alárendeltjeinél a szükséges személyes parancsnoki tulajdonságok és nevelői képességek megszerzésére.

A KATONAI KÖZÖSSÉG PSZICHOLÓGIÁJA

Induljunk ki a társadalmi pszichológia alaptételéből, abból, hogy az ember nézetei, beállítódása, cselekvése három tényező hatására alakul: a hivatalos vezetés, a szűkebb társadalmi közösség belső mechanizmusa és az egyén eddigi pszichikai fejlettségnek hatására.[271] Az ember pszichikai fejlődését, nézeteit, cselekvését vagy jellemvonásait, tehát nem érthetjük meg, ha kiemeljük őt társadalmi csoportjából, amelyben él, ahol ezek a vonások a külső jelekből megállapíthatók. A közösség és az egyén formálása elválaszthatatlan egységben történik. Az ember egyéniségét nemcsak az szabja meg, hogy mit csinál (mégcsak *nem is főleg* ez szabja meg), hanem az adott társadalmi helyzetben, meghatározott feltételek mellett, az emberek adott csoportjában végzett tevékenysége. Tevékenysége közben emberi kapcsolatok születnek, amelyek fejlesztik vagy csökkentik munkakedvét, változtatják véleményét a

[271] A társadalmi lélektan a pszichológiai kutatás speciális ága, s a különböző társadalmi körülményeknek és kultúráknak az ember magatartására gyakorolt hatásával foglalkozik. Tanulmányozza az ember kölcsönös kapcsolatait, főleg abban az értelemben, hogy milyen következménnyel jár az emberi együttműködés a gondolkodásra, az érzelmekre, a szokásokra stb.-re, s hogyan viselkednek az emberek a különféle csoportosulások keretében. A vezetés lélektana és a közösség lélektana ezért tartozik a társadalmi lélektan körébe. — A szerző.

munka céljáról (esetleg megváltoztatják magát a célt is), s közben alakul az emberekkel való kapcsolata is, akiknek társaságában a feladatot teljesíti. Ez azonban csak a probléma egyik oldala. Másfelől nem mellőzhetjük azt a tényt, hogy az ember az adott közösségben sokszor másképpen cselekszik, mint cselekedne egy másik közösségben vagy önmagában. Vagyis az ember cselekvésében, magatartásában azoknak az embereknek a véleménye is testet ölt, akik őt körülveszik.[272] A kollektivizmus uralkodó emberi kapcsolattá, az ember jellembeli tulajdonságává vált a szocializmusban. Az alakulat harcképességének is egyik döntő feltétele, hogy tagjai között éljen a közösségi szellem. A közösség belső kapcsolatainak és a közösség—egyén kapcsolatának problémája különösen nagy figyelmet érdemel.

Az egyén és a közösség dialektikus egységet alkot, mégpedig mindig konkrét összefüggésben az adott társadalmi rendszerrel. Az egyén és a társadalom kapcsolatát alapvetően a termelési viszonyok, továbbá az egyén társadalmi helyzete, főleg osztályhelyzete határozzák meg.

A kapitalizmusban az ember és a társadalom egysége a maga ellentmondásosságában jelentkezik, s a kiélezett individualizmus termőtalaja. A társadalom objektummá válik, amit a lehető legjobban ki kell használni, s jóllehet a társadalmat összetartó tényezők a háttérben rejtve maradnak (a kiterjedt munkamegosztás résztvevőinek különös függőségére gondolunk) — ösztönösen érvényre jutnak az anarchia és a piaci konkurrencia révén. A társadalmi csoportok tagjai közötti kapcsolatok individualista jellege az egyén és a társadalom közötti antagonizmus megnyilvánulási formája, amely következésképp zűrzavarhoz vezet. Így születik meg az individualista önkényt teremtő anarchia, a szabadság leple alatt az élősdiség vagy az olyan „csorda-állapot, amilyen a Hitlerjugendben, az SA-ban, az SS-ben, az olasz balilláknál és a többi fasiszta szervezetekben uralkodott, ahol a tömeg vakon végrehajtatta a vezér parancsait."[273]

Az individualizmuson alapuló kapcsolatok teljességükben idegenek a szocialista társadalomtól. A szocialista társadalomra a

[272] A haditapasztalatok szerint az egyén ereje és ellenállóképessége már attól is megsokszorozódik, ha másokkal együtt van; ugyanakkor azonban a csoportos együttlét tömegfeszültséget és pánikot is okozhat. — A szerző.

[273] V. Příhoda, V.: Úvod do pedagogicke psychologie, Prága, 1956.

kölcsönös együttműködés és segítség a jellemző. De az ember individualista hajlamainak leküzdése, az egyén és a társadalom kapcsolatának helyes kiépítése nem kis feladat. Nagy szerepet játszanak benne az ember konkrét életkörülményei. A munka jellege, az adott emberi közösség, a kialakult emberi kapcsolatok a csoport tagjai között — ez az a szubjektív erő, amely az egyén számára az objektív feltételek egy részét képviseli az emberi kapcsolatok kifejlesztéséhez, valamint önmagára és a társadalomra vonatkozó véleményének kialakításához.

Az ember a széles körű munkamegosztáson alapuló társadalom tagja. Kapcsolatát a többi emberekkel ösztönösen alakítja ki, aszerint, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, melyik országban él, milyen nemzetiségű, mi a hivatása és a munkája, mi érdekli, foglalkoztatja szabad idejében.[274] Az emberi kapcsolatok nagyon sokrétűek. A különféle egyesületek, társaságok, klubok, körök, munka- és egyéb csoportok, amelyek erősen hatnak tagjaikra — önmagukban még nem közösségek. Gyakran nem is nevelik az embert kollektivizmusra. Lehet, hogy csupán igénytelen „szomszédoláson" alapulnak, csak időtöltésre szolgálnak, esetleg csak alkalmilag összeverődött emberek „szükséges rossz" együttlétét jelentik valamilyen feladat elvégzésére; sőt, lehetnek a szocializmusban is társadalomellenes beállítottságú csoportok, amelyek jól szervezettek, tagjaikat valamilyen határozott célnak megfelelően tömörítik és életükbe beleszólnak. (Lásd például a fiatal csavargók bandáit, az ivó-kompániákat stb.) Az emberek társulása még akkor sem közösség, ha valamilyen társadalmilag fontos tevékenységre állnak össze.

A közösség — az emberek közötti meghatározott minőségű, kölcsönös kapcsolatokkal rendelkező társadalmi csoport. Vagyis a közösségnél már magasabb rendű értékre gondolunk, mint amilyent az egyszerű csoport képvisel. Olyan értékű emberi kapcsolatok kialakítására, amelyekben a közösség mint az öntudatos, szocialista emberek tervszerűen szervezett, a kölcsönös megbecsülés, szolidari-

274 Az emberi közösségben élés szükséglete, a munkaszükséglet, a szexuális szükséglet stb. alapján az emberek között a kapcsolatok végtelen változata adódhat. — A szerző.

tás és felelősségérzet szálaival összefűzött, az eszmék, a célok és a tettek egysége alapján tömörített alakulata szerepel. Az igazi közösség születése bonyolult dolog. Az ifjú katonák attól még nem formálódnak közösséggé, hogy szervezett viszonyok között élnek. Természetes, hogy az olyan csoport, amilyen a katonai alakulat már kezdetben is, az eltérő egyéni véleményeket és tetteket egységesen értékeli, s ezzel jelentősen befolyásolja tagjainak nézeteit, cselekvését, viselkedését.[275] Harci közösség azonban csak ott születik, ahol kifejlődik az *egészséges kollektív szellem.* Ha a parancsnok a maga személyes hatásával nem tudja a katonákat összekovácsolni a közös feladatok aktív teljesítésére, könnyen negatív tartalmú „közvélemény" keletkezik, amely a katonák aktivitását rossz irányba terelheti.[276]

A parancsnoknak, akinek érdeke, hogy beosztottait szilárd közösséggé forrassza, meg kell értenie a csoportos és a közösségi kapcsolatok lélektani jegyeit, a csoport és a közösség értékbeli különbségét, s ennek alapján meg kell találnia:

helyét és szerepét a közösségben (a harcos és az önálló harci közösség nevelése céljából);

az alakulat harci közösséggé fejlesztésének pszichológiai törvényeit;

az egyén és a közösség dialektikáját.

A csoport és a csoportos kapcsolatok pszichológiája

A parancsnoknak éppen olyan jól kell értenie a harci közösség pszichológiájához, mint a harcos neveléséhez. Ugyanúgy mint a katonáknál, az alakulatnál sem elegendő

275 Ez a közösségi hatás erősebb, mint pl. a gyárakban a munkáskollektíváké, mert a fiatalok a katonai közösségben állandóan a „közvélemény hatása alatt állnak. — A szerző.

276 Szélsőséges példája ennek a fiatal csavargók bandáiban uralkodó szellem és „közvélemény", ahol a neveletlen fiatalember örömét leli az ottani életmódban, amely ugyan neki megfelel, mert kielégíti a „hősiesség", a nagy tettek, az eredetiség, a romantika és az érvényesülés utáni vágyát, de alapvetően eltér a mi társadalmunk életformájától és életcéljától. — A szerző.

a tevékenység, a tudás, a jártasságok, készségek és szokások puszta összehangolása. Már a korszerű harc követelményeinek és hatásának elemzéséből kiderül, hogy az alakulat ellenállóképességét a beosztottak között uralkodó kapcsolat jellege, a kölcsönös együttműködés, az alakulat „közvéleménye" dönti el.

Már nem kell bizonygatnunk, hogy a katonai alakulat nem egyszerűen az emberek összessége, s hogy minden beosztottjának véleménye és tevékenysége állandóan az alakulat szellemének hatása alatt áll. Ezt tudja jól minden parancsnok a saját gyakorlatából, s ezzel tudatosan vagy ösztönösen, de számol a mindennapos munkában. Olykor persze fedve marad előtte e közvélemény valóságos értéke és hatása.

Egyes parancsnokok abból kiindulva, hogy a katonák szigorúan szervezett alakulatban, szigorúan meghatározott célú közös tevékenységet folytatnak, azonos jogaik és kötelességeik vannak — azt a következtetést vonják le, hogy a katonai alakulat egyenlő a közösséggel. Elhanyagolják az emberi kapcsolatok fejlesztését, csak a szervezéssel és a kiképzéssel törődnek. Hamis következtetésre jutnak abból a tényből, hogy az együtt élő és dolgozó emberek együttese mindig egy bizonyos irányban és formában befolyásolja valamennyi tagját, hogy az alakulatnál párt- és ifjúsági szervezet működik, hogy a hadsereg egésze vitathatatlanul helyes célért van, hogy a katonák között szigorú szervezettség és szolgálati viszony áll fenn. Véleményük így hangzik: a katonai alakulat és a harci közösség egy és ugyanaz, legfeljebb a kiképzettségük fokában különböznek egymástól. A szervezési formának, az eszmei edzettségnek és az akcióegységnek ez az összecserélése azonban nemcsak hibás, de egyenesen káros is. *Gyakorlatban az együtt élő és dolgozó emberek — tömeget, csoportot és annak legmagasabb rendű formáját: közösséget alkothatnak.*

Minden ember megnyilvánulására, nézetére a társadalmi környezet is hatással van.[277] Az ember valamilyen formában szüntelenül kapcsolatban áll embertársaival, s különféle okokból több-kevesebb időt együtt tölt velük. De ettől a spontán kapcsolattól meg kell különböztetnünk az olyan együttélési formát, amely alapvetően egy irányba tereli tagjainak gondolatait, érzelmeit, tevékenységét, amelynek van „közvéleménye". Az esetleges véletlen együttlét ehhez persze nem elég.

A közös lelki folyamatok keletkezésére jellemző a következő két eset:

A vezető elvesztette uralmát a kocsi felett, a kanyarban felszaladt a járdára és halálra gázolt két ott játszadozó gyermeket. A járókelők, akik látták az esetet, szerfelett erős érzelmi felindulásba kerültek, s a vezetőt csak a rendőrök tudták a tömeg dühe elől megmenteni.

1959-ben hirtelen felhőszakadás lepett meg 70 ezer nézőt a délkoreai Puszan város stadionjában. Az emberek fejveszett menekülésbe kezdtek, s miközben a kijárat felé tódultak, a vad tolongásban 48 gyermeket és nőt halálra tapostak, 125-öt súlyosan megsebesítettek.

Tehát az emberek, akik alkalmilag, véletlenül kerültek együvé, mindkét esetben tömeget alkottak.

Tömegről csak akkor beszélhetünk, ha az alkalmilag összeverődött emberek határozott figyelmet szentelnek valamilyen tárgynak vagy jelenségnek, amely aztán erős hatást gyakorol pszichikumukra (főleg érzelmeikre); ennek alapján kialakul a gondolatok és az érzelmek összhangja, s az egyének kölcsönösen befolyásolják egymást. Ily módon az egyén a tömeg tagjává lesz. Nem számít ilyenkor a műveltség, az érdek, a hivatás — az erős emocionális élmény nyomán éppen az érzelmek motiválják a

277 Lépten-nyomon tapasztalhatjuk ezt. Nézzük pl. a divatot. A divat szemmelláthatő hatása, hogy az egyén nem akar „ócska" ruhában járni, „amit már senki sem hord", nem szeretne nevetséges lenni (olykor ösztönösen utánozza a környezetét), vagy ellenkezőleg: ki akar tűnni a többiek közül, hogy így vonja magára a figyelmet. — A szerző.

közös hangulatot, a közös cselekvést. Az egyén ilyenkor többé-kevésbé a tömegszuggesztió hatása alá kerül, a saját élményei még tovább erősödnek, mélyülnek, és a többiekkel együtt olyan cselekvésre ragadtatja magát, amely már átmenetül szolgál a saját emocionális feszültsége követésének is.[278]

Bármely társadalmi csoport szilárd szervezetével már az első pillantásra különbözik a tömegtől. *Az emberek között csoportos kapcsolatról csak akkor beszélhetünk, ha a csoport tagjait kölcsönös kötelékek fűzik egybe:*

1. *A csoport tagjai tartós (tehát sohasem alkalmi, ideiglenes) kölcsönös kapcsolatban állnak egymással.*

2. *A csoport minden tagja tudatosan fogja fel a csoport és a saját feladatát és a többi csoporttaggal (a csoporttal) való kapcsolatának lényegét.*

3. *A csoportban — hagyományok képében — kialakulnak a szokások, ennek következtében hosszabb időn át hagyományos, közös vélemény uralkodik.*

4. *A csoportban szervezettséget és munkamegosztást találunk.*[279]

A csoportot tehát úgy értelmezzük, mint az embereknek térben és időben meghatározott összességét (állományát), akik között különleges kapcsolatok keletkeznek, és közös tevékenység keretében gyakorlatilag törekednek valaminek a megvalósítására — valamilyen közös célra. Ezek az ismérvek különböző erejűek lehetnek. A „csoport" általában magasabb rendű fogalom.[280] *A csoport fogalmába a*

278 Gustave le Bon es a hozzá hasonló társadalmi pszichologusok munkásellenes gyűloletukben „tomegakcionak" bélyegeznek minden tomegmegmozdulast az uralkodo osztallyal szemben — a legelemibb emberi jogokert vívott sztrájkharcot éppugy, mint a forradalmi mozgalmat a burzsoá kormány megdontéseért. Igy szeretnek lealacsonyítani a munkásosztály ontudatos, szervezett, kommunista part vezette harcát az alkalmilag osszeverődott „fanatizált" emberek, pillanatnyi, emocionális reakciojának szinvonalara. Ennek a felfogásnak a tarthatatlansága további fejtegeteseinkből világosan kitűnik. A kapitalizmusban az egyén és a tarsadalom kozotti ellentét sajátos megnyilvánulásának lehetunk tanui. — A szerző.

279 McDougall ilyennek tartja a katonai alakulatokat vagy pl. a vallási kozossegeket is. McDougall, W.: Introduction to Social Psychology. London, 1931.

280 Hiebsch, H.: Beitrage zur Psychologie des Kollektivs. Padagogik, 1958. evi 2. sz.

csoportos élet különböző formáit és lépcsőfokait gyűjtjük egybe. Ide tartoznak:

a) *A különféle érdekcsoportok* — amilyenek például bizonyos emberek egyszeri szabályszerű összejövetele egy meghatározott cselekvésre (sportolásra, játékra, kirándulásra, szórakozásra stb.). A csoport többnyire egy meghatározott irányban befolyásolja tagjait.

b) *Az egyesületek* — saját névvel, vezetővel, alapszabállyal, tagsággal rendelkeznek. Éppen szervezettségük és a választott vezető tekintélye folytán hatásuk sokkalta nagyobb az érdekcsoporténál. Befolyásolják tagjaik életmódját, érdeklődési körét, viselkedését.

c) *A „szervezett csoportok"* — olyan emberek társadalmi tevékenysége alapján keletkeznek, akik különféle munkakörökben hosszabb időre kölcsönösen kapcsolatba kerülnek egymással. Az egymásrahatás alapja az alárendeltség, a barátság, az együttműködés a munkában vagy másféle tevékenységben. (Ide tartoznak a katonai alakulatok is!)

d) *A bandák* — lezüllött emberek túlnyomórészt társadalomellenes céllal szervezett csapatai, amelyek élén erőszakos emberek állnak, ők a hangadók, egyéniségükkel maguk alá kényszerítik és „vezetik" a többieket.

e) *A közösség* — a csoporttagok közötti, merőben újfajta, minőségileg más kapcsolat, s csak azokra a csoportokra jellemző, amelyekben következetesen érvényesülnek a társadalmilag hasznos tevékenységhez fűződő szocialista emberi kapcsolatok.

A csoport belső összeforrottságának foka és minősége az embereket a csoportban együtt tartó motívumok erejétől függ. A csoport értékének és erejének megítéléséhez, a csoport hatékony befolyásolásához ezért nagyon fontos az, ami a csoportot összetartja, aminek alapján keletkezett és ami benne keletkezett. Ha erre a kérdésre megtaláljuk a választ, azt is megértjük, hogy *a csoport* milyen irányban befolyásolja tagjait, merrefelé irányítja őket.

Minden csoport hatással van tagjainak nézeteire és magatartására. A nem tudatos, hanem érzelmi alapon álló csoportok úgy hatnak, mint a környezet egyik, rendszerint

döntő eleme — amely az embert arra készteti, hogy cselekvését és álláspontját a környezettel egybehangolja. Ez az értelme a közmondásnak, hogy „aki a farkasok között akar élni, az kénytelen velük üvölteni". Ezért cselekszik az ember a különféle környezetben másképp és másképp.

Mivel hatnak a csoportok tagjaikra?

1. Minden csoport kialakítja a saját közvéleményét, amely így vagy úgy, hasznosan vagy károsan, de befolyásolja tagjainak nézeteit, tevékenységét. Az ember szükségét érzi, hogy a csoport, amelyben él, megismerje őt, meglegyen előtte a tekintélye, az erkölcsi hitele.[281] Ebben a lelki folyamatban másféle vonások testesülnek meg, mint az elkülönülésben. „A dicséret és a gyalázás, a buzdítás és a sajnálat azok a tényezők, amelyekkel az ember hívei vagy ellenfelei hatnak tevékenységére, s ezek ellentmondó, de együttesen ható erőként bizonyos cselekvésre ösztönzik az embert."[282] Emellett a csoport hatása sokféleképpen érvényesülhet, ez függ a tagok funkciójától, csoportbeli helyzetétől (a csoport legkevésbé a vezető tagokra hat!), az előéletétől, a magasabb idegtevékenység fajtájától stb.

2. A csoportban minden tag olyan objektív követelményekkel, tevékenységének és viselkedésének olyan értékelésével találkozik, melynek hatására teljesítménye (minőségileg és mennyiségileg is) megnövekszik az individuális tevékenység ama területén, amely iránt a csoport rokonszenvet érez és amelyet támogat. Az ellenkező irányban a teljesítmény persze csökken. Különösen erősen érinti a teljesítményt a közös tevékenység. S itt nem csupán a munkamegosztás sokszorozó hatása érvényesül, hanem az is, hogy a közös munka vidámabb és érdekesebb, s potenciálisan magában hordja a versengés elemeit. Ilyenkor az egyén a követés, az utánzás, a szuggesztió lélektani mechanizmusának, valamint az eredmények és munka ösztönösen történő összehasonlításának hatása alatt áll. Nem kisebb jelentőségű a csoporttagok serkentése a nehéz

[281] Hiebsch, H.—Dannhauer, H.: Der Einfluss des Prestiges auf die Urteilsbildung, Padagogik, 1958. evi 2 sz.
[282] Moede, M.: Experimentelle Massenpsychologie. Lipcse, 1962.

helyzetekben, a kockázatos vállalkozásokban, amikor az egyén érzi, hogy rá van utalva másokra, mások buzdítására, s fél attól, hogy elveszti becsületét a többiek szemében.

3. A csoport nem mozdulatlan, nyugodt képződmény, hanem belső ellentétektől feszülő, élő szervezet. Ez már meghatározza a csoport belső dinamikáját, felépítésének bonyolult jellegét, a tagok kapcsolatainak dialektikáját — egyszóval a csoport belső életét. Különösen a mesterségesen életre hozott csoportokban uralkodnak bonyolult kapcsolatok a közösségen belül (egészen az agresszív védelmi jellegű kapcsolatokig). Az ilyen csoport különféleképpen foglal állást tagjaival kapcsolatban. Egyeseket vezetőül választ, másokat bojkottál. Kebelében sokféle személyes és csoportos (hasznos, közömbös vagy káros) kapcsolat alakul ki. Maga a csoport azonban megmarad „önállónak", viszonylag zárt szervezetnek, sajátos kapcsolatban más csoportokkal, emberekkel és közösségekkel. Az egyén alkalmazkodik a csoportnak e viszonylagos elszigeteltségére irányuló és a csoportjellegű álláspontot szolgáló természetes „törekvéséhez", alkalmazkodik a többiekhez, s ezért nehéz sokszor áthidalni az elszigeteltséget és a másokkal szembeni téves állásfoglalást.

A katonai alakulat mint szervezett csoport

A katonai alakulat — harci szervezet. Szigorúan és pontosan szervezett csoport, amelyben meghatározott normák és emberenként megszabott követelmények, valamint a katonai függelem alapján (raj, szakasz, század stb. keretében) zajlik az élet. A szervezett és funkcionálisan felépített katonaélet azonban a katonák együttélésének csak az egyik oldala. *Az alakulatban a hivatalos függőségi viszony mellett „rejtett" kapcsolatok és erők is hatnak, amelyek a szervezeti kereteket emocionális tartalommal, sajátos légkörrel töltik meg.*

Éppen azért, mert itt az emberek hosszabb időn át együtt élnek, állandóan hatnak egymásra — a meghatá-

rozott kapcsolatok egybevágó nézeteket alakítanak ki a tennivalóról, a személyekről, a dolgokról. Az eredetileg véletlenül összekerült emberek a katonai alakulatban nagyon gyorsan csoporttá változnak, amely viszont már befolyásolja tagjait. Ilyenkor már felbukkannnak azok az ösztönös, inkább érzelmi színezetű, semmint meggondolt kapcsolatok, amelyekre nagyon erősen hatnak a közvetlen események, a felületes benyomások és a szuggesztív élmények. A katona az új és szokatlan életkörülmények között eleinte csak keresi helyét a többiek között, ezért kerül annyira mások véleményének és a pillanatnyi benyomások hatása alá. Nincs ebben semmi különös; objektív tény, egészen normális tünet. Nem káros jelenség, különösen akkor nem, ha később:

kialakul a csoportkapcsolat és a csoportközvélemény, amely összhangban van a hivatalos függőségi viszonyokkal és a hadsereg társadalmi rendeltetésével (vagy legalábbis nem keresztezi azokat);

a katonai alakulat ösztönös, érzelmi kapcsolatai fokozatosan átnőnek a harci közösség tudatos, elvtársias kapcsolatába.

A magas fokú harckészültség megköveteli a mindkét irányú kapcsolat fokozatos fejlődését. De ez nem következik be automatikusan. Végső soron az első folyamat sem megy végbe mindenkor és feltétlenül valamennyi katonai alakulatnál; főleg akkor nem, ha hiányzik a tudatos kapcsolatok kialakításának igénye.

Az imperialista hadseregekben természetesen nem lehet és nincs is szó tudatos harci közösségről, s a vele összefüggő elvtársi kapcsolatok kialakításáról. Náluk a katonai pszichológia valamenyi tankönyve és gyakorlati utasítása csak arra szorítkozik, hogy a parancsnok teremtsen alakulatában összehangolt csoport- és függőségi kapcsolatokat, s a hivatalos vezetéssel összhangban álló csapatközvéleményt. Vagyis csupán annyit, amit mi a fejlődés első lépcsőfokának jelöltünk. Erőfeszítésük lényegében három irányban hat:

a) Azon vannak, hogy a parancsnok „természetes vezetőjévé" váljék a csoportnak, hogy szubjektív tevékenysé-

gével egy személyben legyen hivatalos és természetes vezető. Vagyis népszerűnek kell lennie, és vagy lehetetlenné tenni (esetleg félreállítani), vagy felhasználni (bekapcsolni a hivatalos vezetés gépezetébe) azokat, akik jó tulajdonságaik révén spontán közkedveltségnek és tekintélynek örvendenek. Az imperialista hadseregekben minden módszer elfogadható a parancsnoki tekintély megszerzésére, legyen az olcsó népszerűség hajhászás, demagógia, az emberek megfélemlítése vagy a hatalommal való visszaélés.[283]

b) Fokozzák arra irányuló erőfeszítéseiket, hogy az alakulat közvéleménye minél többre tartsa a „férfiasságot" és a „bátorságot". A nyers erő és a „férfiasság" eszményképét már kisgyermek koruk óta oltogatják az emberekbe, a hadseregben pedig mindent elkövetnek, hogy kiformálják az ún. „harci férfiasság"-ot. A második világháború alatt ugyanis megállapították, hogy harcban a katona legértékesebb tulajdonságai: a bátorság és a támadókedv (59%), a feladat pontos teljesítése (28%), a másoknak nyújtott segítség és a harcra buzdítás (8%); a tiszteknél pedig a vezetni és segíteni tudás a legnehezebb helyzetekben is (50%), a bátorság (30%), a mindenre kiterjedő figyelem és a manőverek jó megtervezése (13%).[284]

c) Felébresztik a saját alakulatuk iránti hűséget és büszkeséget — mint összetartó érzést és tudatot „a közös ügy érdekében"; a nehéz helyzetekre számítva, a kölcsönös bizalom és segítség céljából elnyomják az individualista hajlamokat.

„Partnerschaftokat" (bajtársi köröket) alakítanak, hogy

[283] Itt-ott már a mi hadseregünkben is találkoztunk olyan parancsnokokkal, akik az olcsó népszerűség útján akarták maguk mögé állítani beosztottaikat, így próbálták „szófogadóvá" tenni őket. S nem csak a durva viccekre stb.-re gondolunk. Egy parancsnok pl., hogy megszerezze magának a „természetes tekintélyt", úgy vélte, hogy „a katonák azt tisztelik, aki közöttük a legerősebb". Ezért hát megtanult cselgáncsozni, majd versenyt rendezett a századában a legerősebb ember címért. Mindenkivel szemben felül maradt és azt hitte, hogy ettől népszerű lett, hogy tekintélyt szerzett magának. — A szerző.

[284] A sorrendet az Észak-Afrikában és Szicíliában harcoló amerikai csapatok katonáinak kikérdezése alapján állították össze. A zárójelben azoknak a katonáknak a százaléka szerepel, akik az adott tulajdonságot tartották a legfontosabbnak. The American Soldier II. Combat and its Aftermath. Princeton, 1949.

az ott kifejlődő emberi kapcsolatok lélektani törvényszerűségeit rafináltan a saját céljaikra felhasználják.[285] A csoport általában és különösen a katonai alakulat, mint szervezett csoport — a burzsoá nevelés eszközévé válik. Katonai alakulataikban kialakítják a kapitalista zsoldosok cimboraságának ideológiáját, másféle csoportosulást pedig csak akkor engedélyeznek, ha az „az állampolgár nevelését" szolgálja.[286]

Nem állíthatjuk, hogy erőfeszítéseiknek ne lenne észszerű magvuk. A hadsereg fontos eszköze az imperializmusnak. E célból beható kutatásokat folytatnak, hogy mily módon teremthetnek harcképes alakulatokat. Következtetéseiket pedig széles körű gyakorlati vizsgálódásból vonják le.

D. Krech és R. Crutchfield például a második világháború idején a Csendes-óceán térségében működő két repülőszázadnál folytatott lélektani kutatást.[287] Az egyik század (A) harci szelleme (harckészség, fegyelem stb.) a legjobb, a másik századé (B) a leggyengébb volt egy magasabbegységen belül. Az eredményt a túloldali szociogram szemlélteti.

A szociogramból egyértelmű a következtetés — a jó harci szellem összefügg a parancsnokok elismerésével (természetes tekintélyükkel) és a csoport egészének összeforrottságával, amely kizárja a csoporton belüli klikkek kialakulását. A következtetés a csoport- és a funkcionális kapcsolatok mindhárom irányú tagozódását egybeveti úgy, ahogy azt mi is tettük. Gyakorlati szempontból a következtetésekkel egyet értünk. Hogy a katonai alakulatban éppen úgy, mint minden más csoportban szerepel egy természetes vezető, hogy létezik közvélemény és a kölcsönös emberi kapcsolatok egész halmazata — tény és valóság. Az ilyen ösztönös kapcsolatokat pedig össze kell hangolni az alá- és fölérendeltséggel, a hivatalos vezetéssel és céljaival. De más dolog a tények felismerése és ismét más a gyakorlati alkalmazása.

285 Dorst, W.: Menschenerziehung in Westdeutschland. Berlin, 1961.

286 A. Souyris egészen nyíltan írja erről: „Lélektani szempontból is indokolt rendőri módszereket és katonai óvintézkedéseket alkalmazni a forradalmárokkal, a titkos szervezetekkel szemben; s indokolt olyan társadalmi csoportokat kiépíteni, amelyek megtartandó közösségeket képeznek... E csoportok védelme és megvédése a legjobb eszköz az ellenség lélektani hadjáratával szemben." Revue militaire d'Information, 1959. febr.

287 Krech, D.—Crutchfield, R. S.: Theory and Problems of Social Psychology. New York, 1948.

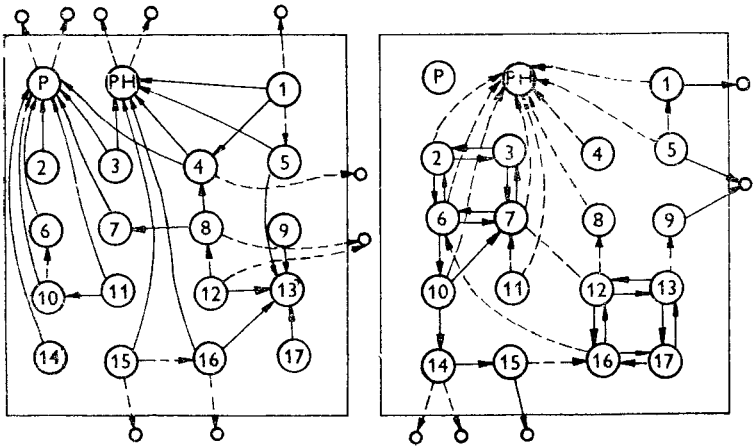

P — parancsnok, PH — parancsnokhelyettes, 1—17 — repulogép-vezetok

——— elutasitottak a nevezett bajtársat

——————— kivalasztottak a nevezett bajtarsat

A legjobb (A) és a legrosszabb (B) harci szellemű repülőszázadon belüli viszonyok szociogramja, azoknak a feleleteknek az alapján, amelyeket a következő kérdésre adtak: „Századbeli társaid vagy azon kívüli ismerőseid közül kivel végeznél szívesen harci repülést és kivel nem?"

Mi azt szeretnénk, hogy parancsnokaink természetes vezetővé váljanak, s legyenek képesek az alakulatban szolgáló többi természetes vezetőt helyesen foglalkoztatni, hogy tudják a közvéleményt irányítani, és értsenek az alakulat iránti hűség és büszkeség megteremtéséhez. Ez a kívánságunk azonban egészen más elveken nyugszik, mint az imperialista hadseregekben.

Náluk ez az erőfeszítés a kibékíthetetlen osztályellentétek jegyében történik. A szubjektív tényezők segítségével igyekeznek pótolni az objektív előfeltételek és lehetőségek

hiányát. Minálunk viszont az említett szubjektív tényező iránti figyelem — az objektív előfeltételek és a szubjektív tényezők összehangolására, az objektum (a társadalmi érdekek és szükségletek), valamint a szubjektum (az emberek megfelelő közösséget alakító lelki színvonala) kapcsolatainak megoldására irányuló erőfeszítések formájában ölt testet.

Az imperialistáknál az ilyesfajta kapcsolat hőn óhajtott vágy, amelynél tovább nem juthatnak. Minálunk csak „ugródeszka" a valódi, szocialista, kollektív jellegű harci kapcsolatok kialakításához.

Az imperialista hadseregekben a csoport- és funkcionális kapcsolatok összehangolásának és befolyásolásának módszere és tartalma alapvetően más, mint nálunk; következik ez abból, hogy az általános emberi kapcsolataik is ellentétben állnak a szocializmusban kialakult emberi kapcsolatokkal.

A csoportbeli kapcsolatok tanulmányozása

Ha a parancsnok céltudatosan akarja formálni a közösséget, elsősorban azt állapítsa meg, hogy *milyen személyes kapcsolatok alakultak ki beosztottjai között, milyen a közvélemény és kik az irányítói, mit szeretnek a katonák és mit nem az alakulat életében:* egyszóval ne csak az egyént elemezze, hanem az alakulat egészét is.[288]

Figyelmét a következő kérdésekre irányítsa:

Az alakulat katonái közül kik váltak „természetes vezetővé", kik ragadják magukkal a többieket?

Miért éppen ők tűntek ki? (személyes tulajdonságaik-

[288] Katonáink, elsősorban az újoncok megismerésével ma már szinte minden parancsnok foglalkozik, de a katonák közötti emberi kapcsolatok elemzése még eléggé kezdetleges. Komoly hiba ez, károsan hat a nevelésre. Az okát abban kereshetjük, hogy a parancsnok nem tudja: mire figyeljen főleg? — továbbá, hogy az emberek közötti kapcsolatok feltárása sokkal problematikusabb, mint egy-egy ember megismerése. Nálunk ilyen irányban egyelőre még elméleti kutatások sem kezdődtek. Ezért tartjuk nagyon jelentősnek — bizonyos fenntartásokkal — a lengyel K. Minga: A raj lélektana és H. Adamczyk: Az egység közvéleményének hatása a katona állásfoglalására és magatartására című disszertációját. — A szerző.

ban, egyéniségükben mi imponál bennük a többieknek, miért éppen ők hangolják a közvéleményt).

Milyen irányú és mélységű hatással vannak társaikra?[289]

Rendelkeznek-e ilyesféle vonzerővel az alakulat beosztott parancsnokai?

Ha mindezzel tisztába jövünk, hasznukat vehetjük a természetes vezetőknek, illetve könnyebben szólhatunk bele kiválasztásukba, ha ez a „kiválasztás" hamis kapcsolatokon, olcsó népszerűségen alapul; és végül: így módunkban áll a tisztséget viselők természetes vezetői képességét fejlesztenünk.

Mi az alakulaton belüli „közvélemény" az egyes katonákról, és mi a véleményük a katonáknak az alakulatról? Mire alapozzák véleményüket? (Vagyis meg kell találni az emberek kiválasztásának és elutasításának motívumait.)

Milyen kisebb csoportok léteznek az alakulatban? Mi köti össze ezeket? Milyen indítékok alapján keletkeztek? Ki a „szóvivőjük"? Kik vannak benne? Hasznos-e vagy káros a kis csoportokat összetartó erő az egység, a fegyelem, a függelem szempontjából? (Eszményi lenne, ha például a harckocsi személyzete egyúttal természetes kiscsoportot is alkotna az alakulaton belül.) Milyen úton-módon lehetne e csoportokat az összesség érdekeivel összehangolni? Hogyan lehet szétbontani a helytelen kapcsolatokat?

Milyen közvélemény alakul ki az alakulatnál, kik a hangadói, milyen szerepet játszik ez a közvélemény a katonai szolgálat, a mindennapos munka, a parancsnokok, a kemény feladatok szempontjából? Csakis a közvélemény alapos és átfogó ismeretében szólhatunk bele az ösztönösen kialakuló közhangulatba s formálhatjuk azt a közösség tudatos véleményévé; csupán így befolyásolhatjuk a katonák társadalmi szükségleteit.

[289] Úgy vélem, a következőket kell különválasztanunk: felvidítani, szórakoztatni és a figyelmet magára vonni tudó katona puszta közkedveltségét, népszerűségét (ami olyasféle vonásokat foglal magában, mint a barátságosság, a vidámság, a könnyed csintalanság stb.); a katona személyes jótulajdonságain és nézeteinek respektálásán alapuló tiszteletet; s végül az adott emberbe vetett, a legnehezebb harchelyzetben is tóretlen bizalmat. Ez három különféle dolog. — A szerző.

A katonai közösség pszichológiai jellemzése

A szocialista társadalom objektív körülményei lehetőséget adnak rá, sőt meg is követelik, hogy az emberek közötti konkrét kapcsolatokban továbblépjünk. Nem szabad megmaradnunk a csoportos együttélés ösztönösen és érzelmi alapon kifejlődött kapcsolatainál, hanem a kölcsönös együttműködés, segítés és felelősség tudatos, elvtársi kapcsolatát kell megteremtenünk. Az alakulaton belüli emberi kapcsolatok a szocialista társadalmat jelképezzék. A szocializmusban a közösségi élet feltételét — többek között — azok az objektív körülmények képezik, amelyek lehetővé teszik az újfajta emberi kapcsolatok kifejlődését. Ez az út vezet a csoporttól a közösségig, ez a katonai alakulat belső fejlődésének útja.

A közösség alapvető vonásai

A proletariátus — társadalmi helyzetéből adódóan —, majd a szocialista társadalom az emberek csoportos kapcsolatait új vonásokkal gazdagította, s ily módon megteremtette a csoport sajátos magasabb rendű formáját — a közösséget. *A közösség az emberek közötti meghatározott kapcsolatokra épülő társadalmi csoport, amelyet a következőkkel jellemezhetünk:*

Világos eszmei irányultság, amely tudományos világnézeten nyugszik és a közös tevékenység iránytűje; kapocs a közösség tagjai között, és összeköti a közösséget az egész társadalommal. A közösség tudatosan illeszkedik be a társadalomba, tudatosan öleli magába tagjait és tudatosan vállalja feladatát.

Közös tevékenység a közös célokért, amelyben mindenki a legjobb tudása szerint vesz részt, s nem csupán a saját tevékenységéért, hanem az egész közösség munkájáért érez felelősséget. Így ölt testet az elvtársi együttműködés, a kölcsönös támogatás és a hibák kérlelhetetlen bírálata.

Célszerű, megfontolt szervezettség — a vezetés és az alá-

rendelés önkéntes és öntudatos rendszere, ésszerű munkamegosztás és fegyelem.[290]

A szocialista társadalom számára jelentősek a közösségek, hiszen keretük között él, tanul és alkot az ember (az iskolai osztály, a műhely, a brigád a termelőszövetkezetben, a század a hadseregben stb.). Az emberek közös cselekvésre társult szervezetéből fokról fokra alakul a közösség, amelynek ereje sohasem csak a szervezeti felépítésben, vagy az együttműködésben, hanem az eszme és a cselekvés egységében rejlik.

A közösség az emberek társulásának minőségileg új formája, amely minden tagjára hatással van:

a) *a csoport újjáalakított vonásaival,* amelyek — természetesen a gazdasági, családi kapcsolatok, a külső környezet, az események mellett — a szűkebb környezet döntő elemét képezik. Milyen újjáalakított vonásokra gondolunk? A csoportközvélemény társadalmi irányultsággá válik, bíráló, elvtársi szellemet teremt, s ezzel önmagát fejleszti. A parancsnok és a politikai vezetés, a párt, az ifjúsági szervezet funkcionáriusai, tagjai természetes vezetők immár. Az emberek közötti alapvető kapcsolat: az elvtársi együttműködés, a kölcsönös tisztelet, a felelősségérzet. Így hat az emberre, így védi őt a közösség a perspektívával és mindazzal, amit az egyénnek nyújt (beleértve az örömteli környezetet is);

b) *mint céltudatosan és rendszeresen ható nevelési tényező.*[291] A csoport és az egyén dialektikus kapcsolata újabb vonásokkal gazdagodik. Az érzelmi kapcsolatok új formában hatnak, mert a gondolatok, a tudatosan megszabott társadalmi normák és értékek kerülnek az első helyre (ellentétben a csoporttal, ahol az érzelmi alapokon nyugvó kapcsolatok dominálnak). Ezek után a közösség a „hivatalos vezetéssel" összhangban és a társadalom érdekeinek megfelelően neveli tagjait.

290 A közösség eme ismérvelt lényegében Makarenko fogalmazta meg. — A szerző.

291 A közösségi munka nevelőhatása gyakran anélkül érvényesül, hogy a részvevők ennek teljes mértékben tudatában lennének, vagy hogy tudatos nevelési célt tűznének maguk elé. — A szerző.

A parancsnok munkájának sikere függ attól, mennyire érti meg, hogy tudatos, szocialista közösségeket kell teremtenie, hogy a parancsnoki tényked ést össze kell hangolnia a közösség önállóságával és aktivitásával.

A katonai közösség jellegzetes vonásai

A katonai közösség sajátossága, hogy alapvetően olyan közösség, amelynek feladata a fegyveres harc sikeres megvívása. A harc sikeréhez nem elég a jól képzett emberek összessége, hanem szervezett harci közösség kell, amelyben mindenki maradéktalanul és ellenvetés nélkül aláveti magát a közös feladat szabta igényeknek és követelményeknek, s amelyben teljesen megbízhat a harcostársaiban. A korszerű háború döntő fegyverei mindinkább közösségi jellegűek, az egyéni fegyver egyre inkább csak kisegítő eszköznek számít. *A hadseregbeli közösség kialakításának és fejlesztésének különleges feltételeit és célját a szocialista közösségek három fő vonása hatja át:*

1. *A közösségi tevékenység (felkészítés a harcra) eszmei tartalma, amely itt erősebb hangsúlyt kap, hiszen a közösség sokkal szorosabb kapcsolatban áll az össztársadalmi érdekkel és szükséglettel.* A katonai közösségben alapvető kapocsként kell szerepelnie annak a felismerésnek, hogy mi a hadsereg célja békében, s hogy háborúban a hadsereg az imperializmussal szembeni összecsapás legnyíltabb és legélesebb eszköze.

2. *Egy célra, a harcra való felkészülésre irányuló közös tevékenység, amelyben kifejezésre jut a fejlett kötelességérzet, az elvtársiasság, az egymás támogatásának és helyettesítésének szükségessége, a parancsnok, a harcostársak, az alárendeltek iránti bizalom.*

3. *A szervezettség (a parancsnoklás rendszere, a munkamegosztás, a tudatos fegyelmezettség), amelynek révén valósul meg az akarat és a tett egysége.* A szabályzatok pontosan rögzítik a katonák egymás közti szolgálati kapcsolatait, a kötelmeket, a jogokat — ezzel megszabják a munkamegosztást. Ennek megfelelően a parancsnok a kö-

zösség vezető tagja, az ő parancsa „törvény az alárendelt számára, amelyet ellenvetés nélkül, pontosan és kellő időben teljesíteni kell."

A katonai közösségnek konkrét harci jellege van, s benne az emberi kapcsolatok megfelelnek a szocializmus legalapvetőbb elveinek és törvényeinek. Néphadseregünk Belszolgálati Szabályzata ezért ebből az alapelvből indul ki: „Fegyveres Erőnk szocialista jellege és a katonák között ennek megfelelően fennálló kapcsolatok adják a parancsnok közösségi erőfeszítésének, a párt és az ifjúsági szervezetek működésének és valamennyi katona tevékenységének alapját a harci feladatok és a politikai kiképzés során."[292]

A hadsereg különleges küldetése és a sajátos katonai élet megváltoztatja ugyan a szocialista közösség általánosan jellemző vonásait a hadseregben, de nem változtat a jellegükön és a lényegen. Ez az alapja a harci közösség összeforrasztásának, a katonafiatalok fokozatos beolvasztásának.

A katonai közösség formálásának pszichológiai feltételei

Melyek azok a pszichológiai alapok, amelyektől a katonai alakulat elvtársi közösségbe való összeforrasztása függ?

1. *A harci közösség kialakításának, a belső közösségi kapcsolatok fejlesztésének fő tényezője a parancsnok.* Döntő szerep illeti meg őt:

Megteremti a vezetőszervek és a közösség tagjai közötti kapcsolatokat. Ez a kapcsolat békeidőben csakis a kiképzés, a kemény és szigorú harckiképzés keretében formálódik. Tehát akkor, ha a parancsnok a helyén van, ha valóban parancsnok, aki vezet, szervez, dönt, s közben — közvetve vagy közvetlenül — minden alárendeltjét nevéli.

Megacélozza a kollektíva magvát és ezt az acélos szellemet az egész alakulatra kiterjeszti.

[292] A Csehszlovák Néphadsereg Belszolgálati Szabályzata. — A szerző.

Megteremti a feltételeket a tömegszervezeti munkához, a katonák aktivitásának kifejlesztéséhez. Teljes mértékben a parancsnoktól függ, hogy a tömegszervezetek és a beosztottak kötelezőnek érzik-e majd magukra nézve az alakulat feladatát, s lesz-e kellő perspektívájuk annak végrehajtásához.

Mindezek nyomán viszont a közvetlen elöljárók első kötelessége, hogy támogassák a parancsnokot a tömegszervezeti, a közösségi munka terén.

2. *Az alakulat közvélemény-formáló, aktív magvát a párttagok és az ifjúsági szervezetek funkcionáriusai képezik.* A közvélemény és a vezetés egységét nem lehet egyszerűen csak „meghirdetni". Belőle csak akkor lesz valóság, ha azt a katonák szervezete, az ifjúsági szervezet határozza meg (természetesen a pártszervezet irányelvei alapján, a parancsnoki útmutatás jegyében). Ez az egység viszont kulcskérdése a megfelelő nevelői légkörnek.

Az alakulat magvát az ifjúsági szervezet aktív tagjainak és különösen a párttagoknak önmagukból kell megteremteniük. Az ifjúsági szervezet olyan tényező, amely képes egybehangolni az egyén érdekeit a közösség szükségleteivel és céljával. Főszerepet játszhat az emberek véleményének és tevékenységének irányításában. A katonai közösség érdekében kifejtett munkája a következő:

A közösség belső erejét az alakulat fő feladataira összpontosítja. A „kiváló alakulat" címért vívott harc konkrét értelmet ad az ifjúsági munkának, a világos cél és tartalom kihat minden ember cselekvésére.

Teljes felelősséget visel azok neveléséért, akik megbontják a belső egységet, tehát felelős a közösség felkészültségéért, harci szelleméért, rendszeresen foglalkozik a lemaradottakkal, a hibát vétőkkel, a fegyelmezetlenekkel stb.

Jelen van a szabad időben, a szórakozást is felhasználja a közösségi szellem erősítésére.

Az ifjúsági szervezetek munkája tehát: ideológiai nevelés, szocialista munkaversenyek kezdeményezése és szórakoztató kulturális nevelés.

3. *Mindig legyen világos perspektíva a közösség előtt.* Előrehaladásról csak akkor beszélhetünk, ha mindig és

tudatosan megoldjuk az elért színvonal és az elérendő szint közötti ellentmondást, a közbülső és távoli célokra vonatkoztatva egyaránt. Ezzel a megoldással a katonáknak (legalább a kollektíva magvának) azonosulniuk kell. Ennek feltétele:

A közös perspektíva állandóan szem előtt legyen. A hadseregben ez különösen fontos, mert gyakran nem láthatók a világos és egyértelmű összefüggések az adott közvetlen tevékenység és a távolabbi cél között.

Minden katona egyéni perspektívája illeszkedjék bele a közösségébe — beosztása, képességei, tapasztalatai, szolgálati ideje alapján. Az egyén és a közösség perspektívája aszerint azonosul, hogy az ember mennyire ismeri fel helyét és feladatát e távlatok elérésében. A „magán" perspektívának bele kell olvadnia a közös távlatokba — így szolgálja az ember tapasztalataival, képességeivel, szaktudásával, fejlettségével a közösség távlati céljait, s egyúttal önmaga is tovább fejlődik.

4. *A közösség mindenekelőtt a kitűzött célért folytatott közös tevékenység során erősödik.* Az egyén közösségi kapcsolatai is a kiképzésből eredjenek, a közös célból, amely az alakulat előtt áll. A katonai közösség, tagjai készségeinek, szükségleteinek és jellemvonásainak kialakítása útján formálódik, mégpedig olyan tevékenység keretében, ahol eszmei alap, társadalmi követelmény és szervezettség uralkodik. Végső soron a katonai közösség ezért a tevékenységért jött létre, s egyúttal e közben lehet kialakítani — a közösségi vélemény erejével — az ember legfontosabb erkölcsi-politikai és erkölcsi-harci vonásait, és a közösségen belüli helyes kapcsolatokat.

Ennek érdekében a közös munkában és a közös szórakozásban is fejleszteniük kell elvtársiasságukat. Jó lehetőség rá az olyan érdeklődési kör, amelyet individuálisan az ember nem elégíthet ki, hanem csak a többiekkel együtt. Közben persze nyíljék mód a kölcsönös együttműködésre, a bajtársiasságra, a függőségre, a felelősségérzetre. (Ilyenek a közös sportok, versenyek stb.) Egyszóval — ezek a kapcsolatok ne csak a munka, hanem a játék, a szórakozás, az érdekfeszítő foglalkozás közben is fejlődjenek.

5. *Rendszeresen és módszeresen, világosan és igazságosan értékeljük a közösség minden tagját.* Nem véletlenül írja elő ezt a szabályzat is. Ez az egyedüli alap ugyanis, hogy mindenki pontosan lássa helyzetét, erejét, lehetőségeit, feladatát — egészében önmagát. De az értékelés csak akkor lesz jó hatással a közösség életére:

ha nem csupán azokról szól, akikkel szembeötlő bajok vannak (hiszen ezek úgyis mindig „napirenden szerepelnek"), hanem azokról is, akik rejtve, de potenciálisan valóságos problémát okoznak a közösségnek (rafináltan és rossz irányban hatnak a közösségre);[293]

ha a parancsnok egyezteti a maga értékelését a közösségnek az adott emberről alkotott véleményével, s megnézi az esetleges véleménykülönbség okát. A parancsnok ugyanis csak a kiképzés során szembetűnő tulajdonságokat ismeri közelebbről, a többieket csak nagyjából. Ezért kell ellensúlyozni az értékelés esetleges egyoldalúságát;

ha a parancsnoknak sikerül az adott embernél az általánosuló irányzatú hibákat leküzdeni, s meg tudja értetni vele a dolgok összefüggését és lehetőségét.

Az újoncok beilleszkedése a katonai közösségbe

A katonai közösség fejlesztésében örök probléma a személyi állomány állandó cserélődése. A közösség általában rendszeresen erősödik és fejlődik (az újonnan érkezőket „beolvasztják"), de az alakulattól évente elmegy, leszerel a közösség tagjainak a fele, s már ismét az újoncokkal kell foglalkozni, őket kell bevezetni a katonaéletbe. Ez az évente megismétlődő, nagyarányú változás szinte megparancsolja: minél gyorsabban kell életképes harci szervezetet alakítanunk. *Az újoncok beilleszkedése a közösségbe tehát nemcsak szervezési kérdés, hanem a katonai közösség problémája is.* A parancsnok a közösség lélektanának egyetlen tételét sem mellőzheti. Íme, a legfontosabbak:

293 Makarenko mindig figyelmeztet a közösség kiemelkedő és középszerű tagjaira. Szerinte nem az a legveszélyesebb, aki felkelti maga iránt a figyelmet, hanem az, aki megbújik. — A szerző.

A közösség életébe való besorolás első szakasza — döntő jelentőségű

A közösségi életbe való beilleszkedés első napjainak különösen nagy jelentőségük van. Ekkor alakulnak ki az első benyomások, az emberek csoportkapcsolatai. Ebből a szempontból az első hét, az első hónap a „nagy ütközések" ideje; [294] ilyenkor történik meg az összeszokás a környezettel, a társkeresés, most alakul ki a kollektíva szerkezete és közvéleménye, az újonc kapcsolata mindenkihez és mindenhez, aki és ami őt körülveszi. Ez később már nehezen változtatható. Ezekben a napokban formálódik a közösség a különféle csoportokból:

az alakulat régebbi beosztottjaiból (a tisztekből és a volt elsőévesekből). Ők képviselik az egység hagyományait, ők a közvélemény első számú tényezői;

a tiszthelyettesekből és tisztesekből, akik az iskoláról kijőve megkapták már beosztásukat, tapasztalt katonák, gyorsan be tudnak illeszkedni az új szervezetbe, de többségüknek gondot okoz az új beosztás ellátása;

a most bevonult újoncokból, akiknek problémáiról már részletesen szóltunk. A két első csoport túlsúlyban van velük szemben, a beosztásuk, az állandósult közvéleményük és a régi tapasztalataik alapján.

A csoportos és az egyéni kapcsolatok kialakítására a nevelőmunka ezekben a napokban a leghatásosabb. Ekkor rögződnek meg a benyomások a katonában a legkönnyebben, ilyenkor véső dik be a leggyorsabban a munka stílusa. Később bármennyire is megerősödik a csoportos vélemény, hasonló hatás eléréséhez sokkal nagyobb és bonyolultabb erőfeszítés szükséges. Ezért említi Makarenko — a maga „robbanási elméletének" szellemében — a legelső benyomások óriási jelentőségét.

A katona az első napokban édeskevés felelősséget érez magában a közösség kialakításáért. A különféle csoportok később (a szolgálat során) alakulnak ki, a földiek között

[294] Vorweg, M.: Über der Entwicklung einer Kindergruppe im Ferienlager. Pädagogik, 1958. évi 2. sz.

vagy a foglalkozási, érdeklődési kör, érzelmi hangulat, közös jellem alapján. E csoportok nemegyszer gátolják az alakulat közösségének egybekovácsolását. Már a kezdet kezdetén tehát nagy a jelentősége a zárt csoportok keletkezése és elburjánzása elleni harcnak, a fölösleges csoportok (nem erőszakos) feloszlatásának, másrészt a csoportok, a részkollektívák megteremtésének az adott harci keretek (a raj, szakasz stb.) alapján. Kialakításukban fő szerepet játszik a közös munka, a rajbeli élet, a szoba belső élete — a rajparancsnok. Ez az első és a döntő lépése az újoncok beillesztésének a közösségbe.

Határozott szerep jut az öregkatonáknak

Gyakorlatilag soha nem vagyunk olyan helyzetben, hogy a „semmiből" kellene új kollektívát teremtenünk; de a meglevő kollektívák összetétele sem állandó az állomány elkerülhetetlen hullámzása miatt. Az őszi áthelyezések méretei következtében már nem beszélhetünk egyszerűen „lemorzsolódásról" (éppen a kollektíva legrégibb tagjai mennek el); az előző közösségből azonban marad annyi ember, annyi hagyomány, hogy nem kell a dolgot ismét a legelején kezdeni. Itt jutnak szerephez az öregkatonák. Alapelvként elfogadhatjuk a következőket:

a) Ha az alakulat az előző kiképzési évben valóban elvtársi közösséggé kovácsolódott, a magvába beletartoztak a jelenlegi öregkatonák; ha a tömegszervezetek szilárdak és szervezett erőt képviseltek és tudtak hagyományt teremteni — akkor az újoncoknak lesz hová beilleszkedniük.

b) Ha az újoncbevonulás előtt nem alakult ki ilyen közösség, szó sem lehet bármiféle beilleszkedésről, hanem a fő dolog a közösség megteremtése, amelyhez az út a csoporton át vezet. Ilyenkor a csoportok kialakításánál viszont éppen az öregkatonák okozzák a legtöbb gondot, mégpedig a maguk káros „hagyományaival", amelyet csak nehezen, szívós nevelőmunkával lehet leküzdeni. A „vén

rókaság" hagyományai erősen fékezik a helyes közösségi kapcsolatok fejlődését, befolyásolják a közvéleményt, az újoncok lelkivilágát — éppen azért, mert az öregkatonák egységes tömböt alkotnak.

A legtöbb alakulatnál azonban sikerül olyan közösséget teremteni, amely elbírja az állomány őszi nagy változását, s gyorsan magába olvasztja az újoncokat, mégpedig elsősorban az öregkatonák segítségével. Hogy teljes erejüket latba vethessék, szükséges, hogy:

— megerősítsük őket felelősségérzetükben (használjuk fel ehhez új beosztásukat, hivatkozzunk szaktudásukra, gyakorlatukra, edzettségükre);

— ők alkossák az ifjúsági szervezet magvát, mert éppen általuk lesz a katonák szervezete „örökké eleven", hagyományt őrző, közvéleményt befolyásoló. A leszerelt aktivisták helyére kerülőknek elő kell készíteniük utódaikat, hogy mire egy év múltán maguk is leszerelnek, azok vihessék tovább a zászlót. A munka éppen nekik köszönhetően nem kezdődik elölről, hanem új, magasabb fokra lép;

— helyes kapcsolatot alakítsanak ki az alegység új beosztottjaival, tevékenyen és kezdeményezően járjanak el a tapasztalatok átadásában (amilyen az „1 + 2" mozgalom), lépjenek fel a fennhéjázás és „protektorkodás" jelenségeivel szemben.

Ott, ahol szerepüket nem sokba veszik, ahol nem törődnek velük, olyan negatív jelenségek adódnak, amelyek teljesen lehetetlenné teszik az új közösség megszilárdítását.

A közös perspektíva tudatosítása az aktivizálás útja

Ebben az időszakban a közösség megszilárdulásának általános pszichológiai feltételei különleges formában nyilvánulnak meg.

A közösség magvának hatása az újoncokra — nélkülözhetetlen. Ugyanez érvényes a régi és az új katonák összeszoktatásánál is, amelyben az ifjúsági szervezeté a fő szerep (főleg a szabad időben). A kötetlen összejövetelek, be-

szélgetések, műkedvelő körök, sportprogramok, közös látogatások, kirándulások hárítják el leginkább a társadalmi bizonytalanságot, és teremtik meg az emberi kapcsolatokat. De szükségesek azért is, mert az újoncok többsége most szokik hozzá a munkaidő utáni közös szórakozáshoz. A kapcsolatok azonban már kezdettől fogva szocialista színezetűek legyenek, s eszközül szolgáljanak az újonc szocialista tudatának kialakításához. Ilyenkor megvan a maga jelentősége a kisebb erkölcsi és fegyelmi vétségek nyilvános megtárgyalásának is. A katona látja belőle, hogy parancsnoka érdeklődik iránta, felelős érte, s hogy az ember is felelős a közösség előtt. Ekkor hallja meg a közösségi vélemény hangját.

Soha ne tévesszük szem elől, hogy a lényeg — a kiképzés, amely a harci közösség kialakításának egyetlen útja. Tehát az új beosztottak figyelmét már az első naptól az alakulat fő feladatára irányítsuk, s benne az ő helyükre és tennivalójukra. Az egyik ejtőernyős alakulatnál például az alábbi módszerrel értek el az újoncokkal magas képzettségi fokot.

Az újonchoz így szóltak: „Az első hónapban tanuld meg úgy összehajtogatni az ernyőt, hogy a munkád legalább »megfelelő« legyen." (Ugyanígy a biztonsági felszerelésekkel és a többi feladatokkal.) November végén újabb követelményt állítottak eléje: „Azt, amit eddig »megfelelőre« csináltál, tanuld meg ezután »jóra« megcsinálni (később »kitűnőre«)." A közösség figyelme a harckiképzés minden ágában a lemaradó újoncokra összpontosult. Ily módon a közösség már az első naptól elkezdte a harcképes alakulat formálását, ebben a munkában szokott össze, s ebben az értelemben használták fel a szabad időt is.

Mi a tanulság belőle? Az, hogy a fő irány a harckészültség, mégpedig a lehető legrövidebb időn belüli harckészültség. Ez rövidtávú és perspektivikus célt ad, megköveteli a csoportstruktúra arányos fejlődését, lehetőséget nyújt a követelmények differenciálására, s külön-külön a tiszthelyettesek, tisztesek, öregkatonák, újoncok aktivitásának fejlődésére. Mindenki a neki megfelelő követelmények elé kerül.

Végezetül — az újonc aktivitását már az első pillanattól kezdve fejlesszük. Ebből a célból:

kapcsoljuk be őket a „szocialista módra élni és dolgozni" mozgalomba. Vállaljanak rövidlejáratú kötelezettségeket. Később legalább annyit érjünk el, hogy távolabbi vállalásaik e rövid lejáratúakon nyugodjanak, hogy nevelőhatásúak és konkrétan értékelhetők legyenek. Ilyen módon lehet a beosztottakat a legrövidebb időn belül megismerni;

állandóan kísérjük figyelemmel a „mag" és a nagy közösség viszonyát. Az újoncok legjobbjai fokról fokra kapjanak megbízásokat, beosztásokat. Fontos feltétele ez az öregkatonák visszahúzódása elleni harcnak, valamint a közösségi mag előkészítésének a következő esztendőre

KÖVETKEZTETÉSEK

1. A hadseregben a katonákat harcra készítjük fel. A katonai pszichológia egész rendszere ennek a feladatnak a megoldását szolgálja. Ebből ered a katonai szolgálatot teljesítő ember fejlődésének törvényszerűsége, amely iránytűje a parancsnok munkájának, minden katona és katonai közösség cselekvésének.

A korszerű háború súlyos helyzetei egyetemleges hatásuk alá vonják a harcos egész személyiségét, de neki mégis uralkodnia kell önmagán, gondolatain, érzésein, hogy merészen és energikusan cselekedjék. A megalapozás a békeidőben történik. A békekiképzés felkészítés a harcra. Némelyik parancsnok azonban még nem értette meg: honnan induljon el, ha békeidőben állhatatos harcost akar nevelni. Vannak, akik a harcra való kiképzést leszűkítik az emberek és a harci közösségek szaktudásának, jártasságainak és készségeinek kialakítására. Ez önmagában azonban még kevés. Ehhez a következőknek kell kapcsolódnia:

a) Olyan határozott állásfoglalásnak és érzelmeknek, amelyek cselekvésre indítják az embert, lelki ellenállóképességgel ruházzák fel még a legnehezebb pillanatok-

ban is. Döntő szerep jut az erkölcsi értékeknek, amelyekben az ember osztálytudata és a társadalmi kapcsolata testesül meg. Az erkölcsi értéket az *erkölcsi-politikai tulajdonságok* tükrözik.

b) Képességnek a nehéz életkörülmények elviselésére, nehéz feladatok elvégzésére. Ezt a békekiképzés adta keretek között kell megteremteni. A motiváció önmagában nem elég, még ha elsőrendű feladatot tölt is be. A katona tanulja meg az *erkölcsi-harci tulajdonságok* megszerzésének és érvényesítésének módját. Minden alkalmat állítsunk ennek szolgálatába.

c) *A győzni tudás* rendszeres fokozásának, a lelki feszültség csökkentésének a technikai eszközök feletti uralom érdekében. A katona ismerje jól az ellenséget, értsen saját fegyvereinek alkalmazásához, a változó helyzetben is gyorsan és pontosan teljesítse feladatát, bízzon harcostársaiban, fegyveres erőink erejében.

d) *Az alakulaton belüli élet célszerű megszervezésének,* hogy a maga módján kialakítsa a készségeket, megerősítse az idegrendszert, részt vegyen a nevelésben. A parancsnok arányos követelményeket szabjon, hogy azok — meghatározott erőfeszítéssel — az ép és egészséges ember számára teljesíthetők legyenek.

2. A harc szilárd meggyőződést, fizikai fejlettséget, technikai gyakorlatot követel a katonától. A korszerű háború szédítő dinamikája s a tömegpusztító fegyverek harcbavetése nagy terhet ró az ember szervezetére és lelkivilágára. Csak eszmeileg edzett, fizikailag erős akaratú, az emberiség ügyéért önfeláldozó ember, akinek a technikai gyakorlat a vérében van, csak az képes helytállni és győzni. Ezekre a tulajdonságokra az embernek — ha más formában is — a békében ugyancsak szüksége van. A dolgozó és a honvédő ember egy és ugyanaz; — az ifjúság kommunista nevelése és a katona különleges felkészítése a korszerű harcra, ugyanannak a feladatnak két oldala. A katonai szolgálat az ifjú nemzedék kommunista nevelésének folytatása, kemény élet- és munkakörülmények között. Látható tehát, hogy nem lehet csupán a katonai kiképzés szakcéljait követni. A katonaidő során a fiatal-

ember értse meg helyesen a társadalmi jelenségeket, szívja magába a kommunista erkölcs elveit, művelődjék.

A katona a szocialista társadalom polgára. Mindaz, amit a kommunista társadalom emberétől elvárunk, lényegében benne van a Katonai Esküben és a hadsereg szabályzataiban. Nem teljes erkölcsi kódex ez, de hangsúlyozza azt, ami alapvetően összefügg a haza és a szocialista világrend védelmével. A parancsnok a kiképzésben reá támaszkodjék.

A hadsereg osztályjellege, társadalmi küldetése, a harcbeli helytállás igénye miatt az itt rögzített erkölcsi követelmények szigorúbbak, mint a polgári élet szabályai.

3. Az ember magatartását mindenkor (tehát a harc közben is) a környezeti hatások és a belső feltételek dialektikus kapcsolata határozza meg. A külső hatások a belső feltételeken „megtörve" érvényesülnek. Ez a harckiképzés lélektanának fő törvénye, ez mutatja a személyiség fejlesztésének útját. Figyelmeztet arra is, hogy a katonai kiképzés társadalmi szükségessége nem tükröződik automatikusan, mechanikusan az ember gondolatvilágában, márpedig a kiképzés sikere ezt a tudatot megköveteli. A nevelés ebből a lélektani törvényszerűségből induljon ki. Sikere az ember lelkivilágára gyakorolt hatásától függ, a belső feltételek formálásától. A gyakorlatban

tudni kell, hogy milyen lelki tulajdonságokra van szüksége a katonának a győzelemhez a korszerű háborúban, a fiatalembernek az életben;

meg kell ismerni minden katonát, megvizsgálni a helyzetet és a feltételeket, amelyek előzőleg alakították és pillanatnyilag befolyásolják nézeteit, tulajdonságait, készségeit;

az egész kiképzést át kell itatni a korszerű katonai nevelés elveivel.

A csapatok harci szelleme nem a háborúban születik, hanem már a céltudatos kiképzés közben. Minden erkölcsi hatás forrásának a hadsereg lényegéből és funkciójából kell fakadnia. Ez a pedagógiai optimizmus reális talaja, amikor azt latolgatjuk, hogy a békekiképzés keretében van-e objektív lehetőség a korszerű harckiképzésre. Az

egészséges közösségben zajló katonaélet szigorú rendszere, a parancsnok lélektani alapon nyugvó céltudatos munkája — öntudatos, bátor, kemény harcost nevel.

4. A katonai környezet, a katonaélet mély nyomot hagy a fiatalokban. A tényleges katonai szolgálat jó, objektív feltételeket teremt, hogy a ma bevonuló fiataloknál kifejlődjék a személyes és a társadalmi érdek egysége, betetőződjék a kommunista nevelés folyamata. Érvényes ez a megállapítás a minden követelménynek megfelelő harcos, harci közösség nevelésére is. Az objektív feltételek kihasználása a nevelők szubjektív tevékenységétől függ. Nevelőmunkájukat — a korszerű harc, a mai élet szellemében — a bevonulás előtti nevelés eredményeihez kell kapcsolniuk.

Ritka az olyan hivatás, ahol olyan mély és hibátlan politikai és szakmai felkészültségre, olyan jellemre volna szükség, mint amilyent a tisztektől megkívánunk. Egyre újabb fiatalok és egyre újabb harceszközök érkeznek. A parancsnoknak pedig tudnia kell az embereket meggyőzni, magával ragadni — vezetni.

A parancsnok, ha tartja is magát az Eskühöz és a szabályzatokhoz, de tetteit nem fűti a személyes meggyőződés, az igyekezet, a hivatásszeretet és az emberekbe vetett hit — nem arat sikert, nem tudja maga mögé állítani a közösséget, magára marad, s végül elkedvetlenedik. De ha megérti népe szavát és hivatásának valódi értelmét, ha állandóan tanul és helyesbíti gyakorlatát — az alárendeltek a közösség és a saját személyes érdekeik igazi képviselőjét látják majd benne, tisztelettel és bizalommal lesznek iránta. Akkor azután majd nemcsak megérti, hogy a Nagy Honvédő Háborúban a szovjet harcosok miért nem haboztak parancsnokukat megvédeni akár az életük árán is, hanem — ő is ugyanilyen erkölcsi légkört tud teremteni maga körül. És megérti a makarenkói követelményt: „Minél többet követelni az embertől — és a lehető legnagyobb tisztelettel illetni őt".

TARTALOM

Bevezetés — — — — — — — — — — — — — — 5

A PSZICHOLÓGIA FELADATA A FEGYVERES ERŐKNÉL 9

A marxista katonai pszichológia általános alapjai — — — 9
Miben segíthet a parancsnoknak a pszichológia ismerete? — — — — — — — — — — — — — 9
A pszichológia — a lelki jelenségek tudománya — — 13

A marxista katonai pszichológia tárgya és feladata — — — 24
A katonai pszichológia nézeteinek történelmi fejlődése — 24
A katonai pszichológiai ismeretek tapasztalatainak összegyűjtése és alkalmazása — — — — 26
Az imperializmus katonai pszichológiájának keletkezése és fejlődése — — — — — — — 30
A jelenlegi burzsoá háborús pszichológia — — — — 39
A marxista katonai pszichológia — — — — — — 47
A marxista katonai pszichológia fejlődése — — 48
A marxista katonai pszichológia tárgya és feladatai — — — — — — — — — — — 54
A katonai pszichológia felépítése — — — — 58

A katonai pszichológiai kutatás módszerei — — — — — 64

A KORSZERŰ HÁBORÚ ÉS A KORSZERŰ HARC PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁI — — — — — — — 71

A korszerű háború hatása a lakosság és a csapatok pszichikumára — — — — — — — — — — — — — — 72
A háború pszichikai követelményei a néptömegekkel szemben — — — — — — — — — — — 74
Mitől függ a lakosság lelkiereje és ellenállóképessége a korszerű háborúban? — — — — — — — — 89
Az imperialista államok „erkölcsi erejének" és állampolgári szilárdságának forrása egy elkövetkezendő háborúban — — — — — — — — 91

Az osztálytényezők szerepe a tömegpszichológiában a korszerű háború során — — — — — 96
Az állampolgárok erkölcsi erejének és lelki szilárdságának forrása a szocialista tábor országaiban — — — — — — — — — — — — 102
Milyen hatással van a háború a polgári lakosság és a katonák pszichikumára? — — — — — — — — 105
Hogyan befolyásolja az ember pszichikumát a háborúban betöltött szerepe és helyzete? — — — 106
A lakosság összetételének hatása a csoportos reakciók jellegére — — — — — — — — — 111

A korszerű harc hatása a katona pszichikumára — — — 114
A harci körülmények sajátosságai — — — — — 116
Az első világháború körülményei — — — — 117
Milyen változást hozott a második világháború?— 121
A korszerű harc feltételei — — — — — — 126
A korszerű harc stress-helyzeteinek sajátos hatása a katonák pszichikumára — — — — — — — — 131
A testi és lelkierő feszítettségének hatása a korszerű harcban — — — — — — — — — 134
A közvetlen életveszély hatása — — — — 141
A hosszan tartó stress-terhelés hatása — — — 164
A korszerű harc sajátos hatása a harci közösségre — 173
A rémhír — a bomlasztó fecsegés terjedése — 176
Pánik a korszerű harcban — — — — — — 181

A katona lelkierejének, szívósságának és állhatatosságának alapvető feltételei a korszerű harchelyzetekben — — — — 193
A katona harcbeli cselekvésének és magatartásának alapvető formái — — — — — — — — — — 196
A katonai lelkierejének és ellenállóképességének forrásai — — — — — — — — — — — — 200
A harctevékenység általános motivációja — — 202
A harci körülmények elviselésének potenciális képessége — — — — — — — — — — 206
A katona ellenállóképességének közvetlen támaszai a stress-helyzetekben — — — — — — — — — 211
A pillanatnyi egyéni diszpozíció szerepe — — 216
A harci közösség ereje növeli a katona ellenállóképességét — — — — — — — — — 220
A jó vezetés erősíti a katonák ellenállóképességét 222
Az aktív cselekvés elűzi a szorongást és a félelmet — — — — — — — — — — — 226

A harcos jellemvonásaival és lelki tulajdonságaival szemben támasztott követelmények — — — — — — — — — 229

AZ ÚJONCOK PSZICHOLÓGIAI JELLEMRAJZA — — — 242

A parancsnok újoncokhoz való viszonyának alapvető szempontjai — — — — — — — — — — — — 243

Az újonc pszichikus tulajdonságai és fejlődésének alapvető tendenciái — — — — — — — — — — — 248

Az újoncok testi felkészültsége — — — — — — 251
A fiatalok pszichikus folyamatainak és vérmérsékletének jellegzetessége — — — — — — — — — 257
A szükségletek és az érdeklődés az ifjúkorban — — 269
Az újoncok erkölcsi-politikai arculata és akarati tulajdonságai — — — — — — — — — — — 281

Az újonc alkalmazkodása a katonai környezethez és a katonai tevékenységhez — — — — — — — — — — — 290

Az ember alkalmazkodása az új életkörülményekhez 292
Az újonc alkalmazkodása a katonai környezethez — — 296
A nehezen alkalmazkodó újoncok — — — — — 305
Az újonc zökkenésmentes alkalmazkodásának alapvető feltételei — — — — — — — — — — — 309

A parancsnok programja az újonc megismerésére — — — 312

A KATONÁK HARCI FELKÉSZÍTÉSÉNEK ALAPVETŐ PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁI — — — — — — — 318

A harcos nevelésének objektív feltételei a békekiképzés során 320

A békebeli katonai szolgálat osztályozása igényszint szempontjából — — — — — — — — — — 322
Az igényszint fogalma — — — — — — — 322
A harckiképzés igényszintje — — — — — 325
A testi és lelkierő megerőltetése — — — — 328
Az ember egyszeri (vélt vagy tényleges) veszélyeztetése — — — — — — — — — — 333
A hosszan tartó lelki feszültséget kiváltó tényezők 348
A katonák ellenállóképességével kapcsolatos vizsgálatok eredményei — — — — — — — — — — 356
A katona lelki fejlődésének tendenciája a tényleges szolgálat első évében — — — — — — 360
Az „öregkatonák" gondolkodásmódja a második év elején és a rájuk való hatás általános tendenciái — — — — — — — — — — — 365
A leszerelt katonák véleménye a hadseregben töltött idejükről — — — — — — — — — 369
A békeidőben folyó harckiképzés lehetőségeinek pszichológiai elemzése — — — — — — — — — 371

A katonák kiképzésének és nevelésének lélektani jellemzése 378
A harci felkészítés mint tanulási folyamat — — — 378

A tanulás lényege — — — — — — — — — 379
A katonák kiképzésének és nevelésének pszichológiai sajátosságai — — — — — — — — 381
A tanulás folyamata — — — — — — — — 384
A harcbeli ismeretek, jártasságok és harckészségek megszerzésének módja — — — — — — — — 388
Az alapismeretek elsajátítása — — — — — 389
A jártasság és a készség fogalma — — — — 392
A jártasság és a készség alakításának folyamata 395
A harcképességek fejlesztése — — — — — — — 401
A jellembeli tulajdonságok alakítása a kiképzés keretében — — — — — — — — — — 406

A parancsnoklás pszichológiája — — — — — — — 414
A parancsnoklás — a tömegek vezetésének sajátos formája — — — — — — — — — — 416
A katonai közösség tagjainak kapcsolatai — — 417
A parancsnoki tekintély — — — — — — 424
A parancsnok személyisége — — — — — — — 428
A nélkülözhetetlen parancsnoki tulajdonságok — 429
A parancsnok fő jellemvonásai — — — — — 432
A követelménytámasztás pszichológiai aspektusai — — 434
Milyen a jó parancsnok? — — — — — — — 438

A katonai közösség pszichológiája — — — — — — — 446
A csoport és a csoportos kapcsolatok pszichológiája — 449
A csoport — — — — — — — — — — — 451
A katonai alakulat mint szervezett csoport — — 455
A csoportbeli kapcsolatok tanulmányozása — — 460
A katonai közösség pszichológiai jellemzése — — — 462
A közösség alapvető vonásai — — — — — 462
A katonai közösség jellegzetes vonásai — — — 464
A katonai közösség formálásának pszichológiai feltételei — — — — — — — — — — — 465
Az újoncok beilleszkedése a katonai közösségbe — — 468
A közösség életébe való besorolás első szakasza — döntő jelentőségű — — — — — — — 469
Határozott szerep jut az öregkatonáknak — — 470
A közös perspektíva tudatosítása az aktivizálás útja — — — — — — — — — — 471

Következtetések — — — — — — — — — — — 473

Felelős kiadó a Zrínyi Katonai Kiadó parancsnoka — Felelős szerkesztő: Csonka György — Műszaki szerkesztő: Hámori Imre — Képszerkesztő: Markó József — A táblaborító Kátay Béla munkája — Műszaki vezető: Olajos Tibor alezredes. — Terjedelme: 30 A/5 ív — Példányszáma: 2000 — Készült az MSZ 5601—59 szabvány szerint — 9 — 6800254/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bolgár Imre — 006 — ZI 187-i-6871

43.-Ft

MIKŠÍK

KATONAI PSZICHOLÓGIA

ZRÍNYI

OLDŘICH MIKŠIK

KATONAI PSZICHOLÓGIA

Amióta a hatalmas pusztító erejű fegyverek a hadseregek arzenáljában helyet kaptak — a katonai pszichológia jelentősége különösen megnövekedett. Egy esetleges fegyveres küzdelem, amelybe az imperializmus agresszív erői a világot belesodorhatnák, eddig még soha nem ismert formájú és erejű pszichikai hatásokat váltana ki az emberekben. Ez a könyv — amely a katonai pszichológia fő problémáival ismertet meg — éppen arra ad választ, hogy milyen úton haladva, milyen módszerekkel és eszközökkel lehetünk úrrá a helyzeteken, hogyan készítsük fel a harcoló katonát és a polgári lakosságot egy akaratuk ellenére kirobbant háború győzelmes megvívására.

43,— Ft

A korszeru háború es a fegyveres harc lélektani problémái, a haboru pszichikai kovetelmenyei a neptomegekkel szemben, a katonai kikepzes alapveto pszichológiai kerdesei, a katonai kozossegek lelektana — ezek a konyv fo temai Kulonosen figyelemre melto a korszeru harchelyzetek, a tomegpusztító fegyverek altal kivaltott pszichológiai hatasok elemzése annal is inkabb, mert ilyen reszletesen es alaposan a szakirodalom ezzel meg nem foglalkozott, es mert ez a problema nem csupan a katonakat, hanem a lakosság egeszet is erinti

ZRÍNYI
KATONAI KIADÓ